

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑΣ

ΜΑΡΙΝΑ ΦΡΑΓΚΟΥ

**Ανθρωπογεωγραφίες της ελληνικής διασποράς:
Τυπολογία μιας παγκόσμιας δικτύωσης**

Διδακτορική Διατριβή

ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

1. Ηλίας Κουρλιούρος, Καθηγητής Παν. Αιγαίου (κύριος επιβλέπων)
2. Λίλα Λεοντίδου, Καθηγήτρια ΕΑΠ (μέλος)
3. Νίκος Μουζέλης, Ομότ. Καθηγητής LSE (μέλος)

Μυτιλήνη 2009

Η έγκριση διδακτορικής διατριβής από το Τμήμα Γεωγραφίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου, δεν υποδηλώνει την αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα (Ν. 5343/1932, άρθρο 202, παράγραφος 2).

ΠΡΟΛΟΓΟΣ-ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Είμαι εξαιρετικά ευγνώμων στον καθηγητή του Τμήματος Γεωγραφίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου, Ηλία Κουρλιούρο, επιβλέποντα της διδακτορικής διατριβής, για την καθοριστική συμβολή του στην ολοκλήρωση αυτής της μελέτης και την αμέριστη συμπαράστασή του. Θα ήθελα να εκφράσω την ευγνωμοσύνη μου στην καθηγήτρια του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου, Λίλα Λεοντίδου. Ως επιβλέπουσα καθηγήτριά μου (τυπικά μέχρι την αναχώρησή της από το Πανεπιστήμιο Αιγαίου το 2002), η κ. Λεοντίδου συνείσφερε ουσιαστικά με τις υποδείξεις της σε καίρια ζητήματα του θεωρητικού και του μεθοδολογικού μέρους της μελέτης. Παράλληλα, υπήρξε φίλη και άριστο υπόδειγμα δασκάλας και ανθρώπου σε όλη τη διάρκεια εκπόνησης της διατριβής. Πολύτιμες συμβουλές προσέφερε ο Νίκος Μουζέλης, με τον οποίο απόλαυσα εξαιρετικές συζητήσεις που με ενθάρρυναν και με ενέπνευσαν στο έργο μου.

Η ενασχόλησή μου με τον συναρπαστικό κόσμο του ελληνισμού της διασποράς διευκολύνθηκε σημαντικά από τη συνεργασία μου με τον πρώην υφυπουργό Εξωτερικών, κ. Γρηγόρη Νιώτη, στον οποίο οφείλω πολλές ευχαριστίες. Όλα τα μέλη του Συμβουλίου Απόδημου Ελληνισμού που συμμετείχαν με μεγάλη προθυμία στις συνεντεύξεις μου, όπως και όλοι οι Έλληνες της διασποράς που μοιράστηκαν μαζί μου τις εμπειρίες και τις σκέψεις τους, συνέβαλαν σημαντικά στη συγκέντρωση του υλικού. Ευχαριστώ ιδιαίτερα τον Γιάννη Παζαρτζή (Καρπάθιο της διασποράς) και την Ειρήνη Νοτιά (Χιώτισσα της διασποράς) για τις πολύωρες συνεντεύξεις τους και τη φιλία τους. Η Μαρία-Μιτσούκο Σκουρτέλη, φίλη εδώ και δεκαετίες, δεν έπαψε να με ενθαρρύνει, αλλά και να διαβάσει τα κείμενά μου, προσφέροντας χρήσιμες παρατηρήσεις.

Το μεγαλύτερο ευχαριστώ το οφείλω στους γονείς μου. Χωρίς αυτούς, η Ελλάδα θα ήταν για μένα ξένη χώρα.

ΠΙΝΑΚΑΣ Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Ω Ν

Πρόλογος-Ευχαριστίες.....σελ.	3
Πίνακας περιεχομένων.....σελ.	4
Κατάλογος Πινάκων.....σελ.	7
Κατάλογος βραχυγραφιών.....σελ.	9
Περίληψη.....σελ.	10
Abstract.....σελ.	11

Εισαγωγή.....σελ.	12
A. Αντικείμενο και υποθέσεις εργασίας της έρευνας	
B. Μεθοδολογία της έρευνας	
Γ. Διάρθρωση της διατριβής	

ΜΕΡΟΣ I

Κεφάλαιο 1.....σελ.	19
----------------------------	-----------

Διασπορά και Παγκοσμιοποίηση

Εισαγωγή

- 1.1. Παγκοσμιοποίηση και Μετανάστευση
- 1.2. Μετανάστευση
  - 1.2.1. Πριν το 1914
  - 1.2.2. Ο εικοστός αιώνας
- 1.3. Η παγκοσμιοποίηση

ΜΕΡΟΣ II.....σελ.	61
--------------------------	-----------

Οι διαστάσεις της ελληνικής διασποράς

- Ποσοτική ανάλυση της ελληνικής διασποράς
- Ποιοτική ανάλυση της ελληνικής διασποράς

Κεφάλαιο 2.....σελ.	71
----------------------------	-----------

Η διασπορά θυμάτων στην ελληνική περίπτωση

- 2.1. Οι περιπτώσεις βίαιων εκτοπισμών ως αίτιο δημιουργίας υπο-ομάδων της ελληνικής διασποράς
- 2.2. Οι Έλληνες Πόντιοι
- 2.3. Η διασπορά των Χιωτών μετά την Καταστροφή της Χίου
- 2.4. Η Μικρασιατική Καταστροφή
- 2.5. Η κομμουνιστική διασπορά
  - 2.5.1. Στην ανατολική Ευρώπη
  - 2.5.2. Στη Γαλλία
- 2.6. Η περίοδος 1967-1974 (δικτατορία και τουρκική εισβολή στην Κύπρο)
- 2.7. Κυπριακή διασπορά
- 2.8. Επίλογος (2^ο κεφαλαίου)

Κεφάλαιο 3..... σελ. 119

Η εργατική διασπορά των Ελλήνων

- 3.1. Περί εργατικής διασποράς
- 3.2. Η ελληνική εργατική διασπορά
- 3.3. Η μετάβαση από την εργατική διασπορά στη διασπορά της μεσαίας τάξης
- 3.4. Συμπεράσματα

ΜΕΡΟΣ ΙΙΙ

Case studies

Κεφάλαιο 4..... σελ. 143

Πολιτισμική διασπορά: η περίπτωση της Καρπάθου

- 4.1. Περί πολιτισμικών διασπορών
- 4.2. Κάρπαθος: ιστορία και λαογραφία
- 4.3. Η καρπαθιακή μετανάστευση
  - 4.3.1. Μεταναστευτική Ιστορία
  - 4.3.2. Το δίκτυο των Καρπάθιων
- 4.4. Η καρπαθιακή περίπτωση ως πολιτισμική διασπορά

Κεφάλαιο 5..... σελ. 199

**Η ελληνική εμπορική διασπορά: η περίπτωση της Χίου
ως πρότυπη μορφή παγκοσμιοποίησης**

- 5.1. Περί εμπορικών διασπορών
- 5.2. Σύντομη ιστορική αναδρομή της χιώτικης εμπορικής διασποράς
  - 5.2.1. Εισαγωγή
  - 5.2.2. Τα χιώτικα εμπορικά δίκτυα τον 19^ο αιώνα
  - 5.2.3. Η μετάβαση: από τα ιστιοφόρα και το εμπόριο στον ατμό και τη ναυτιλία
- 5.3. Σύγχρονη διασπορά και ναυτιλία: αλληλένδετα δίκτυα κοινής καταγωγής
  - 5.3.1. Ο ελληνόκτητος στόλος τον 20^ο αιώνα
  - 5.3.2. Το δίκτυο των Καρδαμύλων: ναυτιλία και μετανάστευση
    - 5.3.2.1. Τα Καρδάμυλα-γενικά
    - 5.3.2.2. Η μετανάστευση από τα Καρδάμυλα τον 20^ο αιώνα
    - 5.3.2.3. Στοιχεία της καρδαμυλίτικης δικτύωσης
    - 5.3.2.4. Το Καρδαμυλίτικο Ίδρυμα (Foundation)
- 5.4. Η εμπορική διασπορά: συμπεράσματα

ΜΕΡΟΣ ΙV

Κεφάλαιο 6..... σελ. 269

Η ποιητική της ελληνικής διασποράς

- 6.1. Εισαγωγή: η έκφραση των πολλαπλών τύπων της ελληνικής διασποράς
- 6.2. Πολιτιστικά προϊόντα και η ελληνική διασπορά θυμάτων
- 6.3. Η ελληνική εργατική διασπορά στα πολιτιστικά προϊόντα
- 6.4. Η ελληνική εμπορική διασπορά στα πολιτιστικά προϊόντα
- 6.5. Η έκφραση των πολιτισμικών στοιχείων στην ελληνική διασπορά
- 6.6. Η ελληνική διασπορική ταυτότητα στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης

Κεφάλαιο 7.....	σελ. 333
Ο θαυμαστός κόσμος των δικτύων της ελληνικής διασποράς	
7.1. Εισαγωγή	
7.2. Η ελληνορθόδοξη εκκλησία	
7.3. Οι οργανώσεις (σύλλογοι, κοινότητες, ομοσπονδίες, συνομοσπονδίες)	
7.4. Η διαρροή εγκεφάλων – το ελληνικό brain drain	
7.5. Οι Έλληνες στο Χόλυγουντ	
7.6. Το Διαδίκτυο	
7.7. Το περιοδικό <i>Odyssey</i>	
7.8. Οι πολιτικές του εθνικού κέντρου και το Συμβούλιο Απόδημου Ελληνισμού	
7.8.1. Το δίκτυο των διπλωματικών υπηρεσιών του ελληνικού κράτους	
7.8.2. Η Γενική Γραμματεία Απόδημου Ελληνισμού	
7.8.3. Το δίκτυο των δικτύων: το Συμβούλιο Απόδημου Ελληνισμού	
7.8.4. Στοιχεία και σχολιασμός της έρευνας για το Σ.Α.Ε.	
7.9. Οι κινητοποιήσεις νέου τύπου: μορφές άτυπης δικτύωσης στη διασπορά	
7.10. Εν κατακλείδι	
 Κεφάλαιο 8	σελ. 387
Συμπεράσματα	
 Βιβλιογραφία.....	σελ. 399
 Παράρτημα.....	σελ. 427

Κατάλογος Πινάκων

Κεφάλαιο 1

- Πίνακας 1.1.: Πληθυσμός αλλοδαπών σε επιλεγμένες χώρες ΟΟΣΑ
- Πίνακας 1.2.: Τύποι μετακίνησης
- Πίνακας 1.3.: Κοινά χαρακτηριστικά των διασπορών
- Πίνακας 1.4.: Χρήσιμος οδηγός 'κηπουρικής' για τους τύπους διασπορών
- Πίνακας 1.5.: Αποτελέσματα αναζήτησης του όρου *διασπορά* στο Διαδίκτυο
- Πίνακας 1.6.: Μεταναστευτικό ισοζύγιο χωρών υποδοχής και προέλευσης
- Πίνακας 1.7.: Μεταναστευτικό Ισοζύγιο και Αύξηση Πληθυσμού
- Πίνακας 1.8.: Μετανάστες ως ποσοστό του πληθυσμού της χώρας προέλευσης
- Πίνακας 1.9.: Οικονομική Ισχύς Εταιρειών, Κρατών και Περιοχών

Μέρος II

Πίνακας Α

Κεφάλαιο 2

- Πίνακας 2.1.: Ανάλυση στοιχείων από τα αρχεία του Ellis Island
- Πίνακας 2.2.: Οι Έλληνες πολιτικοί πρόσφυγες του εμφυλίου πολέμου
- Πίνακας 2.3.: Οι εναπομείνουσες κοινότητες πολιτικών προσφύγων
- Πίνακας 2.4.: Πληθυσμιακή εξέλιξη της κυπριακής παροικίας στη Μ. Βρετανία
- Πίνακας 2.5.: Κύπριοι μετανάστες στην Αυστραλία
- Πίνακας 2.6.: Έλληνες Κύπριοι της διασποράς: παγκόσμια κατανομή
- Πίνακας 2.7.: Η ελληνική διασπορά ως αποτέλεσμα εθνικού τραύματος

Κεφάλαιο 3

- Πίνακας 3.1.: Μετανάστευση Ελλήνων προς τις ΗΠΑ
- Πίνακας 3.2.: Διμερείς συμβάσεις διακίνησης εργατικού δυναμικού
- Πίνακας 3.3.: Προορισμός των μεταναστών ανά περιφέρειες (%) για το 1966
- Πίνακας 3.4.: Έλληνες μετανάστες ανά χώρα προορισμού (1956-1970)
- Πίνακας 3.5.: Επαγγελματική θέση Ελλήνων, Βέλγων, ξένων (1981)
- Πίνακας 3.6.: Κατάλογος εστιατορίων ελληνικής ιδιοκτησίας (Η.Π.Α.)

Κεφάλαιο 4

- Πίνακας 4.1.: Ποσοστά Καρπάθιων μεταναστών το 1967
- Πίνακας 4.2.: Καρπαθιακές Ομογενειακές Οργανώσεις στις ΗΠΑ
- Πίνακας 4.3.: Κάτοχοι Ξένων Διαβατηρίων στην Κάρπαθο (2005)
- Πίνακας 4.4.: Καρπάθιοι με καταγωγή από το χωριό Σπόα στο Μαρούσι Αττικής

Κεφάλαιο 5

- Πίνακας 5.1.: Η κινεζική διασπορά
- Πίνακας 5.2.: Μαρτυρίες για τον Πληθυσμό της Χίου 1785-1821
- Πίνακας 5.3.: Κατανομή πληθυσμού στην Ερμούπολη της Σύρου
- Πίνακας 5.4.: Έλληνες που διετέλεσαν πρόξενοι σε λιμάνια, 1830-1860
- Πίνακας 5.5.: Διάφοροι «διάσημοι» πρώην υπάλληλοι των Αδελφών Ράλλη
- Πίνακας 5.6.: Οι δέκα μεγαλύτεροι εφοπλιστικοί όμιλοι τον 20^ο αιώνα
- Πίνακας 5.7.: Διαφημίσεις εταιριών στις τοπικές εφημερίδες των Καρδαμύλων
- Πίνακας 5.8.: Ενδεικτικός κατάλογος μελών του Ιδρύματος «Καρδάμυλα»

Κεφάλαιο 6

Δεν υπάρχουν πίνακες σε αυτό το κεφάλαιο

Κεφάλαιο 7

Πίνακας 7.1.: Ελληνορθόδοξες εκκλησίες δικαιοδοσίας Οικουμενικού Πατριαρχείου

Πίνακας 7.2.: Ελληνορθόδοξοι ναοί εκτός δικαιοδοσίας Οικουμενικού Πατριαρχείου

Πίνακας 7.3.: Ενδεικτική θεματολογία του περιοδικού *Odyssey*, έτος 2008

Πίνακας 7.4.: Πρεσβείες και προξενεία: Ελλάδα, Βουλγαρία

Πίνακας 7.5.: Σταθμοί στην Ιστορία του Συμβουλίου Απόδημου Ελληνισμού

Πίνακας 7.6.: Γενιά αποδημίας: Συνέδροι Σ.Α.Ε. και ελληνοαμερικάνικη κοινότητα

Πίνακας 7.7.: Γενιά αποδημίας (Σ.Α.Ε. 1995, Σ.Α.Ε. 2006)

Πίνακας 7.8.: Ηλικία των Συνέδρων του Σ.Α.Ε. 1995, 2006

Πίνακας 7.9.: Αριθμός συμμετοχών των συνέδρων στις γενικές συνελεύσεις (2006)

Κεφάλαιο 8

Πίνακας 8.1.: Ανάλυση SWOT για την ελληνική διασπορά

Κατάλογος βραχυγραφιών

A.I.R.E.	Anagrafi degli Italiani residenti all'estero (Αρχείο Ιταλών κατοίκων στο εξωτερικό)
Γ.Γ.Α.Ε.	Γενική Γραμματεία Απόδημου Ελληνισμού
Γ.Σ.Ε.Ε.	Γενική Συνομοσπονδία Εργατών Ελλάδας
C.I.A.	Central Intelligence Agency (Κεντρική Υπηρεσία Πληροφοριών, Η.Π.Α.)
Ε.Σ.Σ.Δ.	Ένωση Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών
Ε.Τ.Ο.	Εθνικό Ταμείο Ομογενών
Ε.Σ.Υ.	Εθνική Στατιστική Υπηρεσία
Η.Π.Α.	Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής
Κ.Α.Κ.	Κοινοπολιτεία Ανεξάρτητων Κρατών
Μ.Μ.Ε.	Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης
G.N.P.	Gross National Product (Ακαθάριστο Εθνικό Προϊόν)
N.A.T.O.	North-Atlantic Treaty Organization (NATO, Οργανισμός Βορειοατλαντικού Συμφώνου)
N.G.O.	Non-governmental organization (Μη-Κυβερνητική Οργάνωση)
Ο.Ε.Κ.	Ομοσπονδία Ελληνικών Κοινοτήτων
Ο.Ο.Σ.Α.	Οργανισμός για την Οικονομική Συνεργασία και Ανάπτυξη
Π.Α.Κ.	Πανελλήνιο Απελευθερωτικό Κίνημα
Π.Α.ΣΟ.Κ.	Πανελλήνιο Σοσιαλιστικό Κίνημα
Π.Ο.Α.	Παγκόσμια Οργάνωση Απασχόλησης
Π.Ο.Μ.Α.Κ.	Παγκόσμια Οργάνωση Αποδήμων Κυπρίων
Π.Σ.Ε.Κ.Α.	Παγκόσμια Συντονιστική Επιτροπή Κυπριακού Αγώνα
Σ.Α.Ε.	Συμβούλιο Απόδημου Ελληνισμού
T.R.T.-INT	Türkiye Radyo Televizyon-International (Τουρκική Ραδιοφωνία-Τηλεόραση / δορυφορικό πρόγραμμα)
U.N.H.C.R.	United Nations High Commission for Refugees (Υπατη Αρμοστεία του Ο.Η.Ε. για τους Πρόσφυγες)
U.N.F.P.A.	United Nations Population Fund (Ταμείο του Ο.Η.Ε. για τον Πληθυσμό)

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η ενασχόληση με τον απόδημο ελληνισμό είναι αναμφισβήτητα μια συναρπαστική εμπειρία. Δημιουργεί, όμως, και πολλά ερωτηματικά: Συντέλεσαν, πράγματι, οι μεγάλες μεταναστεύσεις από την Ελλάδα κατά τη διάρκεια του εικοστού αιώνα στη δημιουργία μιας διασποράς; Αν ναι, τι είδους διασπορά είναι η ελληνική; Η παρούσα διατριβή διερευνά τις υποθέσεις αυτές με βάση την πιο πρόσφατη διεθνή τυπολογία περί διασπορών, εξετάζοντας την ιστορία της ελληνικής περίπτωσης στη σύγχρονη εποχή. Τα προαναφερόμενα ερωτήματα απαντώνται υπό το πρίσμα των διερευνήσεων για την ύπαρξη ελληνικής διασποράς θυμάτων και εργατικής, εμπορικής και πολιτισμικής διασποράς. Επιχειρείται να επαληθευτούν οι σχετικές υποθέσεις εξετάζοντας τα πολιτιστικά προϊόντα, δηλαδή την ελληνική λογοτεχνία, τον κινηματογράφο και τη μουσική. Εντοπίζονται τα σύγχρονα κοινωνικά δίκτυα της ελληνικής διασποράς, όπως έχουν διαμορφωθεί στην εποχή της παγκοσμιοποίησης. Στην παρούσα διατριβή επιχειρείται η σφαιρική προσέγγιση του συνόλου της ελληνικής διασποράς με ποιοτικά ανθρωπογεωγραφικά κριτήρια.

ABSTRACT

The Greek diaspora is a fascinating subject of study. Migration from Greece has had a long history and *xeniteia*¹ has been central to the historical experience of the Greek people. It was, however, during the 20th century that the dispersion of the Greeks throughout the world covered such a wide range of destinations and was experienced by such a large number of people. Do these people form part of a diaspora? If so, what kind of a diaspora does the Greek case constitute? These issues are analyzed within the context of current theories pertaining to global diasporas and this dissertation aims to determine whether the Greek migrants form a victim or labor or trade or cultural diaspora (or a combination of the above). Research is further verified through the analysis of contemporary cultural products (literature, film, music), while transnational Greek networks are identified within the framework of a globalized world and human geography concepts.

---

¹ A word translated with difficulty into other languages, *xeniteia* refers to the “state of residing in foreign lands”.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Α. Αντικείμενο και υποθέσεις εργασίας της έρευνας²

Την άνοιξη του 1996 μετακόμισα από την Αθήνα στη Θεσσαλονίκη, αναλαμβάνοντας την επίβλεψη του προγράμματος *Εκ περάτων της γης* στον «Οργανισμό Πολιτιστικής Πρωτεύουσας της Ευρώπης-Θεσσαλονίκη 1997». Λίγους μόνο μήνες νωρίτερα (Δεκέμβριος 1995) είχε προηγηθεί η διεξαγωγή της ιδρυτικής συνέλευσης του Συμβουλίου Απόδημου Ελληνισμού (Σ.Α.Ε.) και η Θεσσαλονίκη, ως μόνιμη έδρα του θεσμού, είχε ανακηρυχτεί άτυπη «πρωτεύουσα του οικουμενικού ελληνισμού». Έτσι, η καλλιτεχνική διεύθυνση για την «Πολιτιστική Πρωτεύουσα» θεώρησε απαραίτητο να συμπεριλάβει εκδηλώσεις που αφορούσαν στον ελληνισμό της διασποράς, προγραμματισμένων για το έτος 1997.

Οι ένοικοι της πολυκατοικίας όπου διέμενα μετά την ανάληψη της προαναφερόμενης θέσης³ ήταν όλοι ομογενείς από τη Γεωργία που είχαν «παλινοστήσει⁴» στην Ελλάδα τα τελευταία χρόνια. Μερικοί μιλούσαν μια ακατανόητη ελληνική διάλεκτο (ποντιακά, έμαθα αργότερα), άλλοι μιλούσαν γεωργιανά και ρώσικα, ενώ κάποιοι μιλούσαν τούρκικα. Η κόρη του ενοίκου στο διπλανό ισόγειο διαμέρισμα ήταν ένα κορίτσι 10 ετών περίπου που μιλούσε αρκετά καλά ελληνικά, αφού φοιτούσε ήδη λίγα χρόνια στο δημόσιο διαπολιτισμικό σχολείο της πόλης. Την έλεγαν Ελλάδα. Το όνομα αυτό μου έκανε πολύ εντύπωση και σε μία από τις πολλές επισκέψεις της στο διαμέρισμά μου την ρώτησα, διακριτικά, αν ένιωθε περίεργα που την έλεγαν έτσι. Την απάντησή της θυμήθηκα πολλές φορές από τότε:

---

² Η διατριβή αυτή πραγματοποιήθηκε, κατά ένα μέρος, με την οικονομική ενίσχυση του Ιδρύματος Κρατικών Υποτροφιών (Ι.Κ.Υ.). Η υποτροφία του Ι.Κ.Υ. διήρκεσε 3,5 χρόνια, από τον Ιανουάριο του 2002, μέχρι τον Ιούνιο του 2005.

³ Αν και οι συζητήσεις για την ανάληψη της συγκεκριμένης θέσης είχαν διαρκέσει αρκετούς μήνες, η τελική πρόσληψή μου έγινε σε εξαιρετικά σύντομο χρονικό διάστημα. Βρέθηκα ξαφνικά σε μια σχεδόν άγνωστη πόλη με το αυτοκίνητό μου γεμάτο προσωπικά είδη, έχοντας δεσμευτεί να αναλάβω εργασία την επόμενη μέρα. Κάτω από αυτές τις ιδιαίτερες συνθήκες, υπέγραψα συμβόλαιο ενοικίασης κατοικίας στην πρώτη πολυκατοικία που επισκέφτηκα, ελπίζοντας ότι θα έβρισκα κάτι καλύτερο αργότερα. Η πολυκατοικία στην οποία ενοικίασα ένα ισόγειο διαμέρισμα δύο δωματίων ήταν πραγματικά σε άθλια κατάσταση, ιδιαίτερα παλιάς κατασκευής, χωρίς κεντρική θέρμανση ή ανελκυστήρα. Παρόλα αυτά, οι υπόλοιποι ένοικοι ήταν πολύ φιλικοί και ζεστοί άνθρωποι. Από τους ενήλικες ένοικους, κανένας δεν μιλούσε ελληνικά.

⁴ Ο όρος *παλινοστροφή* χρησιμοποιήθηκε ευρέως για να περιγράψει την εγκατάσταση Ελλήνων Ποντίων στην Ελλάδα μετά την κατάρρευση της πρώην Σοβιετικής Ένωσης, αν και έχουν εκφραστεί ενστάσεις για τη χρήση του, αφού οι ομογενείς αυτοί δεν *επανερχονται* στην Ελλάδα και συνεπώς, δεν παλινοστούν.

«Μα, γιατί να νιώθω περίεργα; Στην τάξη είμαστε επτά κορίτσια με αυτό το όνομα». Ποιοί ήταν, λοιπόν, όλοι αυτοί οι άνθρωποι που έδιναν στα παιδιά τους το όνομα μιας μακρινής και άγνωστης, μέχρι πρότινος, πατρίδας με τόση συχνότητα;

Το προϋπάρχον ενδιαφέρον μου για τον απόδημο ελληνισμό μεγιστοποιήθηκε τα επόμενα χρόνια λόγω της εργασίας μου στην «Πολιτιστική Πρωτεύουσα» και στο Συμβούλιο Απόδημου Ελληνισμού, αλλά και της επαφής μου με μέλη της ελληνικής διασποράς που, είτε έρχονταν στη Θεσσαλονίκη ως συμμετέχοντες στο Σ.Α.Ε., είτε είχαν «παλιννοστήσει» από την πρώην Σοβιετική Ένωση και βρέθηκαν στην Ελλάδα ως μετανάστες. Γρήγορα συνειδητοποίησα ότι υπήρχε ένα ολόκληρος κόσμος εξαιρετικής πολυμορφίας που δεν συμπεριλάμβανε μόνο τους Έλληνες της Δυτικής Ευρώπης ή της γενέτειράς μου (Η.Π.Α.) και απάρτιζε αυτό που ονομάζουμε «ελληνισμό της διασποράς».

Η παρούσα διατριβή με τίτλο «Ανθρωπογεωγραφίες της Ελληνικής Διασποράς: Τυπολογία μιας Παγκόσμιας Δικτύωσης» επιχειρεί να προσεγγίσει σφαιρικά την ελληνική διασπορά με ποιοτικά κριτήρια και να εξετάσει τον μεταβαλλόμενο χαρακτήρα της στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης. Η διατριβή θα βασιστεί σε δύο υποθέσεις εργασίας, μία γενικότερη και μία πιο συγκεκριμένη: Η πρώτη αφορά στη δυνατότητα να αναφερόμαστε στον εξωελλαδικό ελληνισμό ως **διασπορά** – με την ουσιαστική και όχι την τυπική έννοια του όρου. Θα διερευνηθεί κατά πόσο το μοντέλο μιας «διασποράς ενός έθνους» εφαρμόζεται στην περίπτωση των Ελλήνων. Η διατριβή βασίζεται στην τυπολογία των διασπορών που ανέπτυξε ο Robin Cohen στο έργο του *Παγκόσμια Διασπορά*⁵, δηλαδή στο διαχωρισμό των διασπορών σε διασπορές θυμάτων, εργατικές, πολιτισμικές, εμπορικές και αποικιακές διασπορές. Τι είδους διασπορά είναι η ελληνική;

Η επαλήθευση της ύπαρξης πολλών τύπων ελληνικής διασποράς θα γίνει μέσα από την ανάλυση των πολιτιστικών προϊόντων που καταδεικνύουν την πολυμορφία αυτή. Τα πολιτιστικά προϊόντα που θα αναλυθούν είναι τα έργα λογοτεχνίας, τα κινηματογραφικά έργα και τα τραγούδια που αναφέρονται στον ελληνισμό της διασποράς. Η δεύτερη υπόθεση αφορά στη μετεξέλιξη των ελληνικών κοινοτήτων σε

---

⁵ Πρώτη έκδοση: Routledge, Λονδίνο, 1997. Ελληνική έκδοση, μετάφραση Τίνα Πλυτά, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2004.

παγκόσμια δίκτυα. Οι ελληνικές κοινότητες του εξωτερικού αναπτύχθηκαν ως μεταναστευτικές κοινότητες, ως επί το πλείστον, και αντιμετωπίστηκαν μέχρι πρόσφατα ως τέτοιες από το εθνικό κέντρο. Οι σχέσεις τους ήταν γραμμικές- από και προς το εθνικό κέντρο. Οι διεθνείς εξελίξεις που συνοψίζονται υπό το πρίσμα του όρου «παγκοσμιοποίηση», σε συνδυασμό με μια σειρά άλλων συγκυριών και την ωρίμαση των μεταναστευτικών κοινοτήτων των Ελλήνων, είχαν ως αποτέλεσμα τη διαμόρφωση του εξωελλαδικού ελληνισμού με χαρακτηριστικά «δικτυωτής διασποράς». Η ύπαρξη των διασπορικών δικτύων καταδεικνύουν τη διεργασία αυτής της μετάβασης στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης, με αποτέλεσμα η ελληνική διασπορά σήμερα να απαρτίζεται από υπερεθνικές οντότητες που συνθέτουν μια δικτυωτή παγκόσμια κοινότητα. Τα διασπορικά δίκτυα θα παρουσιαστούν στο τελευταίο μέρος της διατριβής.

B. Μεθοδολογία της έρευνας

Συνοπτικά, η μεθοδολογία που ακολουθήθηκε στην παρούσα διατριβή περιλαμβάνει:

- Εκτενή βιβλιογραφική έρευνα (ελληνική και ξένη βιβλιογραφία)
- Συλλογή στοιχείων μέσω:
  - ερωτηματολογίων (ιδιαίτερα για τους συνέδρους του Σ.Α.Ε.)
  - συνεντεύξεων βάθους (ιδιαίτερα στις περιπτώσεις ανάλυσης-case studies)
  - συμμετοχική παρατήρηση (οργανώσεις, ιδρύματα, Σ.Α.Ε., κρατικοί φορείς)
  - ταξίδια σε χώρες του εξωτερικού
- Συλλογή πληροφοριών από άλλες πηγές: άρθρα και συνεντεύξεις από εφημερίδες και περιοδικά, τηλεοπτικές και ραδιοφωνικές εκπομπές, κινηματογραφικές ταινίες και το Διαδίκτυο.

Πιο αναλυτικά, η βιβλιογραφική έρευνα αφορούσε στις μελέτες που υπάρχουν για συγκεκριμένες ελληνικές κοινότητες του εξωτερικού, αλλά και τις μελέτες που αφορούν στην νεότερη ιστορία της Ελλάδας. Το έλλειμμα της βιβλιογραφίας (ελληνικής και ξένης) εντοπίζεται όταν η ελληνική διασπορά προσεγγίζεται είτε σφαιρικά (το σύνολο της διασποράς), είτε διεπιστημονικά (πέραν της ιστορικής

προσέγγισης). Έτσι, το πλούσιο υλικό που συγκεντρώθηκε αξιολογήθηκε και οργανώνεται διαφορετικά, με αποτέλεσμα να έχει ανασκευαστεί και να παρουσιάζεται στην παρούσα διατριβή με πρωτότυπο τρόπο υπό το πρίσμα της κριτικής ανθρωπογεωγραφικής σκέψης.

Στο πλαίσιο της παρούσας διατριβής, πραγματοποιήθηκαν τρεις έρευνες με δομημένα ερωτηματολόγια στα οποία κλήθηκαν να απαντήσουν 338 σύνεδροι των γενικών συνελεύσεων του Σ.Α.Ε. στη Θεσσαλονίκη κατά τα έτη 1995 (150 ερωτηματολόγια), 1999 (124 ερωτηματολόγια) και 2006 (64 ερωτηματολόγια). Οι σύνεδροι απάντησαν είτε σε ερωτήσεις πολλαπλών επιλογών (κλειστού τύπου), είτε σε ανοικτού τύπου ερωτήσεις (ερωτήσεις συγκέντρωσης πληροφοριών και ερωτήσεις γνώμης). Επίσης, πραγματοποιήθηκε αριθμός πολύωρων συνεντεύξεων με ανθρώπους-κλειδιά και συγκεντρώθηκε πολύτιμο υλικό που χρησιμοποιήθηκε κυρίως στα Κεφάλαια 4 και 5 (case studies).

Μια άλλη μέθοδος που χρησιμοποιήθηκε αρκετά στην έρευνα ήταν η επιτόπια συμμετοχική παρατήρηση. Από την ίδρυση του Συμβουλίου Απόδημου Ελληνισμού το 1995 μέχρι σήμερα, έχω συμμετάσχει ενεργά σε όλες τις γενικές συνελεύσεις στη Θεσσαλονίκη (1995, 1997, 1999, 2001, 2003, 2006), αλλά και σε πλήθος άλλων εκδηλώσεων (συνεδρίων, διημερίδων, ομιλιών, συνεδριάσεων) του κεντρικού Σ.Α.Ε. και των περιφερειακών Σ.Α.Ε. στην Ελλάδα, αλλά και στο εξωτερικό. Ανέπτυξα ιδιαίτερες σχέσεις με το νησί της Καρπάθου (Κεφάλαιο 4), όπου πέρασα πολλά καλοκαίρια συμμετέχοντας σε τοπικά συνέδρια, αλλά και παρακολουθώντας γάμους, βαπτίσεις, κηδείες και «γλέντια», ενώ ξόδεψα πολλές ώρες προσπαθώντας να εντρυφήσω στην τοπική κουλτούρα μαθαίνοντας μέχρι και τους τοπικούς παραδοσιακούς χορούς. Η καταγωγή μου από το χωριό Καρδάμυλα της Χίου και η συμμετοχή μου στο Διοικητικό Συμβούλιο του «Ιδρύματος Καρδάμυλα» επέτρεψαν την διείσδυσή μου στον εφοπλιστικό κόσμο του νησιού (Κεφάλαιο 5), έναν κόσμο που συνήθως παραμένει ερμητικά κλειστός σε ερευνητές και μη-σχετιζόμενους με τη ναυτιλία.

Τέλος, δεν θα πρέπει να υποτιμηθεί η αξία των πολλών ταξιδιών μου σε περισσότερες από 35 χώρες όπου υπάρχουν ελληνικές κοινότητες. Το υλικό που συγκεντρώθηκε από τις ομογενειακές οργανώσεις, τις εκκλησίες και τα άτομα που

απαρτίζουν την ελληνική διασπορά υπήρξε πολύτιμο για την ολοκλήρωση της διατριβής. Θεωρώ ακόμα πιο σημαντική τη συμβολή των ταξιδιών αυτών στην περαιτέρω ανάπτυξη της «αίσθησης» του κόσμου της ελληνικής διασποράς και της πολυμορφίας της. Για παράδειγμα, τα ταξίδια στο χωριό Σαρτανάς έξω από τη Μαριούπολη της Ουκρανίας, στο χωριό των πολιτικών προσφύγων Beloiannisz στην Ουγγαρία, στην εφοπλιστική κοινότητα του Λονδίνου και στις πολυάριθμες ελληνικές κοινότητες της Μελβούρνης και του Μόντρεαλ, αλλά και οι επισκέψεις μου στους συλλόγους των Χιωτών και Καρπάθιων της Νέας Υόρκης ανέδειξαν περίτρανα την πολυμορφία αυτή.

Το υλικό που συγκεντρώθηκε από την πολυετή ενασχόλησή μου με την ελληνική διασπορά ήταν αδύνατο να συμπεριληφθεί όλο στην παρούσα διατριβή. Ευελπιστώ ότι θα προβεί χρήσιμο και θα αξιοποιηθεί σε μελλοντικές εργασίες.

Η παρούσα διατριβή προσεγγίζει την ελληνική διασπορά διεπιστημονικά. Η μελέτη των διασπορών εντάσσεται πρωταρχικά στον τομέα της ανθρωπογεωγραφίας, αλλά και της ιστορίας, της κοινωνικής ανθρωπολογίας, των διεθνών σχέσεων και του διεθνούς δικαίου, της μακρο-κοινωνιολογίας, και της γεωπολιτικής. Η ανάλυση των πολιτιστικών προϊόντων εμπίπτει στους τομείς των πολιτιστικών σπουδών, της συγκριτικής λογοτεχνίας, αλλά και της φιλολογίας. Τα τελευταία χρόνια έχουν ιδρυθεί ανεξάρτητα διεπιστημονικά τμήματα μελέτης των διασπορών σε πανεπιστήμια του εξωτερικού⁶. Στην Ελλάδα, δεν υπάρχουν ανεξάρτητα προγράμματα σπουδών για τη διασπορά, αν και διδάσκονται σχετικά μαθήματα σε πανεπιστημιακά τμήματα γεωγραφίας, ιστορίας και πολιτικών επιστημών.

Η προσέγγιση της ελληνικής διασποράς με ποιοτικά κριτήρια είναι πρωτότυπη, αφού η υπάρχουσα βιβλιογραφία προσεγγίζει την ελληνική διασπορά κυρίως μέσα από την ιστορική και γεωγραφική προσέγγιση. Στις ελάχιστες μελέτες που αφορούν στο σύνολο της ελληνικής διασποράς, οι διαχωρισμοί της γίνονται είτε χρονολογικά, είτε ανά χώρα υποδοχής. Οι δύο σφαιρικές μελέτες που κυκλοφορούν σήμερα αποτελούν τα βασικά εγχειρίδια στη μελέτη της ελληνικής διασποράς: Το έργο *Επισκόπηση της Ιστορίας της Νεοελληνικής Διασποράς* του ιστορικού Ιωάννη

---

⁶ Για παράδειγμα, το πανεπιστήμιο του Λονδίνου, University of London, προσφέρει μεταπτυχιακό δίπλωμα M.A. in Migration and Diaspora Studies στη Σχολή Ανατολικών και Αφρικανικών Σπουδών.

Χασιώτη (1993) και το έργο *Η Ελληνική Διασπορά στον Εικοστό Αιώνα* του, επίσης ιστορικού, Richard Clogg (2004). Ο πρώτος οργανώνει το υλικό ανά περίοδο, με άξονα γεγονότα της ελληνικής ιστορίας, ο δεύτερος γεωγραφικά, κατά χώρα υποδοχής. Με τους ίδιους τρόπους οργανώνεται το υλικό για την ελληνική διασπορά σε όλες τις υπόλοιπες υπάρχουσες μελέτες. Ελάχιστες βιβλιογραφικές αναφορές υπάρχουν σε σχέση με το Συμβούλιο Απόδημου Ελληνισμού και τις περισσότερες φορές, οι σύντομες αυτές αναφορές περιορίζονται στην ίδρυσή του ως «παγκόσμιου οργάνου εκπροσώπησης του ελληνισμού της διασποράς».

Γ. Διάρθρωση της διατριβής

Η διατριβή⁷ αποτελείται από τέσσερα μέρη και οκτώ κεφάλαια. Στο πρώτο μέρος της διατριβής (Κεφάλαια 1), δομείται το θεωρητικό και συγκριτικό πλαίσιο μέσω των δευτερογενών πηγών της βιβλιογραφικής έρευνας και αποσαφηνίζονται οι όροι *παγκοσμιοποίηση*, *μετανάστευση* και *διασπορά*, ενώ παρουσιάζεται μια συνοπτική ιστορία της παγκόσμιας μετανάστευσης. Επίσης, αναλύονται οι υπάρχουσες τυπολογίες των διασπορών και ιδιαίτερα αυτή του Robin Cohen στο έργο *Παγκόσμια Διασπορά*.

Στο δεύτερο μέρος της διατριβής (Κεφάλαια 2 και 3) παρουσιάζεται η ελληνική περίπτωση ως διασπορά θυμάτων και ως εργατική διασπορά. Αν και τα στοιχεία των κεφαλαίων βασίζονται στην βιβλιογραφική έρευνα, η προσέγγιση της ελληνικής διασποράς με τα κριτήρια της τυπολογίας Cohen είναι πρωτότυπη. Στο Κεφάλαιο 2 παρουσιάζεται η ελληνική διασπορά θυμάτων όπως προέκυψε από τα συλλογικά τραύματα της νεοελληνικής ιστορίας, δηλαδή τη Σφαγή της Χίου, τις

---

⁷ **Σημείωση για τα ξενόγλωσσα ονόματα και τις ξένες λέξεις:** Θεωρήθηκε απαραίτητο να αναφέρονται τα ονόματα δημιουργών της διασποράς, τοπωνυμίων και άλλων ονομάτων διατηρώντας τη γραφή με λατινικούς χαρακτήρες, αφού η μεταφορά τους σε γραφή με ελληνικούς χαρακτήρες δημιουργεί σύγχυση (που θα τονιστεί το επώνυμο, ποια είναι η ορθογραφία της λέξης, κλπ). Σε περιπτώσεις που η γραφή με ελληνικούς χαρακτήρες προϋπάρχει σε δημοσιευμένη πηγή (όπως, για παράδειγμα, το όνομα του συγγραφέα Θεόδωρη Καλλιφατίδη) ή περιλαμβάνεται στον κατάλογο κύριων ονομάτων του Μείζονος Ελληνικού Λεξικού -Εκδόσεις Τεγόπουλος-Φυτράκης, Αθήνα, 1999- (όπως, για παράδειγμα, Σικάγο, Λονδίνο, Ρόναλντ Ρέιγκαν, κλπ), τότε το όνομα αναφέρεται στην παρούσα διατριβή με τη γραφή αυτή. Στις περιπτώσεις γραφής ονομάτων από γλώσσες που δεν χρησιμοποιούν το λατινικό αλφάβητο (ρώσικα, ουκρανικά, γεωργιανά, κλπ), η μεταφορά σε γραφή με ελληνικούς χαρακτήρες έγινε με τον πιο απλό τρόπο. Τέλος, οι συγγραφείς Νίκη Eideneier και Ολγα Κατσιαρδή-Hegging εκδίδουν τα έργα τους χρησιμοποιώντας την μικτή αυτή γραφή, η οποία διατηρήθηκε στην παρούσα διατριβή.

διώξεις των Ποντίων, τη Μικρασιατική Καταστροφή, τον ελληνικό εμφύλιο πόλεμο, τη δικτατορία του 1967 και την κυπριακή τραγωδία. Το Κεφάλαιο 3, το μικρότερο κεφάλαιο της διατριβής, αναφέρεται στην πολυάριθμη εργατική διασπορά των Ελλήνων κατά τη διάρκεια του εικοστού αιώνα. Το κεφάλαιο είναι μικρότερο σε μέγεθος από τα υπόλοιπα, επειδή ο συγκεκριμένος τύπος της ελληνικής διασποράς έχει ήδη αναλυθεί με ποιοτικά κριτήρια από αρκετούς ερευνητές. Παρόλα αυτά, κρίθηκε σκόπιμο να συμπεριληφθούν στοιχεία για την εργατική διασπορά, ώστε να υπάρχει στην παρούσα διατριβή μια ολοκληρωμένη παρουσίαση της ελληνικής περίπτωσης βασισμένη στα ποιοτικά κριτήρια Cohen.

Στο τρίτο μέρος της διατριβής (Κεφάλαια 4 και 5) παρουσιάζονται διεξοδικά δύο περιπτώσεις ανάλυσης (case studies), που αφορούν στην πολιτισμική και εμπορική διασπορά των Ελλήνων. Στο Κεφάλαιο 4, εξετάζεται η υπόθεση συγκρότησης μιας πολιτισμικής διασποράς στην περίπτωση των μεταναστών από την Κάρπαθο, νησί με ιδιαίτερη πολιτιστική παράδοση και μεγάλη μεταναστευτική ιστορία. Στο Κεφάλαιο 5, αναλύεται η περίπτωση των χιώτικων εμπορικών δικτύων του 19^{ου} αιώνα, ενώ προβάλλεται η υπόθεση εξέλιξής τους στα σημερινά παγκόσμια εφοπλιστικά δίκτυα. Ιδιαίτερη αναφορά γίνεται στο χωριό της Χίου Καρδάμυλα, έναν τόπο με μεγάλη ναυτιλιακή ιστορία, όπου τα διασπορικά δίκτυα συναντούν τα εφοπλιστικά, δημιουργώντας μια νέου τύπου παγκόσμια δικτύωση.

Στο τέταρτο (και τελευταίο) μέρος της διατριβής (Κεφάλαια 6 και 7), επιχειρείται μια συνολική παρουσίαση της ελληνικής διασποράς σήμερα. Στο Κεφάλαιο 6 επαληθεύονται οι υποθέσεις των προηγούμενων κεφαλαίων με την ανάλυση των πολιτιστικών προϊόντων, δηλαδή της λογοτεχνίας, του κινηματογράφου και της μουσικής. Τα διάφορα πολιτιστικά προϊόντα που αναλύονται τεκμηριώνουν την ύπαρξη των πολλών τύπων της ελληνικής διασποράς, μια διασπορά που είναι και διασπορά θυμάτων και εργατική και εμπορική και πολιτισμική διασπορά. Στο τελευταίο κεφάλαιο της διατριβής, παρουσιάζονται τα δίκτυα της σύγχρονης ελληνικής διασποράς, ενώ ιδιαίτερη ανάλυση γίνεται για το Συμβούλιο Απόδημου Ελληνισμού μέσα από τα στοιχεία ερευνών βάσει ερωτηματολογίων που έγιναν στο πλαίσιο της διατριβής. Η διατριβή ολοκληρώνεται με τα Συμπεράσματα (Κεφάλαιο 8).

Μέρος Ι

Κεφάλαιο 1

Διασπορά και Παγκοσμιοποίηση

1. Παγκοσμιοποίηση και Μετανάστευση

«*Παγκοσμιοποίηση σημαίνει και μετανάστευση*» ήταν ο τίτλος σε άρθρο της εφημερίδας *Ελευθεροτυπία* στο φύλλο στις 2 Μαρτίου του 2000. Το άρθρο αναφερόταν στη δημοσιοποίηση έκθεσης στη Γενεύη με τον τίτλο «Εργαζόμενοι χωρίς Σύνορα: ο αντίκτυπος της παγκοσμιοποίησης στις διεθνείς μεταναστεύσεις» με στοιχεία της Παγκόσμιας Οργάνωσης Απασχόλησης (Π.Ο.Α.). Σύμφωνα με την έκθεση, η παγκοσμιοποίηση στον 21^ο αιώνα όχι μόνο δεν θα μειώσει το κύμα των μεταναστεύσεων, αλλά αντιθέτως θα το ενισχύσει, αφού η κίνηση κεφαλαίων προς τις φτωχές χώρες δεν δημιουργεί αρκετές θέσεις εργασίας. Η Π.Ο.Α. υπολογίζει ότι ο αριθμός των μεταναστών σε ολόκληρο τον κόσμο ξεπερνά τα 120 εκατομμύρια, είναι δηλαδή κατά 75 εκατομμύρια μεγαλύτερος σε σύγκριση με τον αντίστοιχο αριθμό του 1965. Η μείωση του κόστους μεταφορών και η ταχύτητα των επικοινωνιών έχει αλλάξει τη φύση της διεθνούς μετανάστευσης, η οποία δεν έχει πλέον τον χαρακτήρα της μόνιμης μετεγκατάστασης που είχε παλαιότερα. Το 1990, 67 χώρες χαρακτηρίστηκαν ως κύριες χώρες προορισμού των μεταναστών, ενώ παλαιότερα ήταν μόνο 39. Συγχρόνως, οι χώρες προέλευσης των μεταναστευτικών ρευμάτων αυξήθηκαν από 29 σε 55. Κατά την Π.Ο.Α. οι περιοριστικές πολιτικές των κυβερνήσεων σε σχέση με τη μετανάστευση δεν έχουν ιδιαίτερο αντίκτυπο στον αριθμό των μεταναστών παγκοσμίως, αλλά επηρεάζουν τις κατευθύνσεις των μεταναστευτικών ρευμάτων. Η οργάνωση εκτιμά ότι η αποσταθεροποίηση των κοινωνιών θα οδηγήσει περισσότερα άτομα μακριά από τις κοινότητες προέλευσής τους σε αναζήτηση εργασίας στο εξωτερικό.

Οι μετακινήσεις πληθυσμών δεν αποτελούν νέο φαινόμενο για την ανθρωπότητα. Η εποχή, όμως, της παγκοσμιοποίησης με πρωτεύον χαρακτηριστικό την εμφάνιση του «υπερεθνικού» ως προσδιοριστικό της δομής επιχειρήσεων, οργανώσεων, κινημάτων και ιδεολογιών συντέλεσε και στη δημιουργία πληθυσμιακών ομάδων που θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν και αυτές ως «υπερεθνικές». Στον πίνακα 1.1 παρουσιάζονται πληθυσμοί αλλοδαπών σε χώρες της Ευρώπης [Castles & Miller, 1997:80].

Πίνακας 1.1.: Πληθυσμός αλλοδαπών (σε χιλιάδες) σε επιλεγμένες χώρες ΟΟΣΑ⁸
[Castles & Miller, 1997:80].

Χώρα	1980	1985	1990	1995	% πληθυσμού (1995)
Αυστρία	283	272	413	724	9,0
Βέλγιο		845	905	910	9,0
Δανία	102	117	161	223	4,2
Γαλλία	3714*		3597		6,3**
Γερμανία	4453	4379	5242	7174	8,8
Ιρλανδία		79	80	94	2,7
Ιταλία	299	423	781	991	1,7
Λουξεμβούργο	94	98		138	33,4
Ολλανδία	521	553	692	728	5,0
Νορβηγία	83	102	143	161	3,7
Πορτογαλία			108	168	1,7
Ισπανία		242	279	500	1,2
Σουηδία	422	389	484	532	5,2
Ελβετία	893	940	1100	1331	18,9
Ην. Βασιλείο		1731	1875	2060	3,4

*=Στοιχεία του 1982, **=Στοιχεία του 1990.

⁸ Τα στοιχεία αυτά αφορούν στον πληθυσμό αλλοδαπών που κατοικούν στις επιλεγμένες χώρες. Συνεπώς, δεν περιλαμβάνονται οι μετανάστες που έχουν αποκτήσει υπηκοότητα (ιδιαίτερα συχνό φαινόμενο στις χώρες Γαλλία, Ηνωμένο Βασίλειο και Σουηδία). Επίσης, δεν περιλαμβάνονται οι μετανάστες από αποικίες ή πρώην αποικίες που κατείχαν την υπηκοότητα της χώρας υποδοχής (ιδιαίτερα συχνό φαινόμενο στις χώρες Γαλλία, Ολλανδία και Ηνωμένο Βασίλειο). Τα στοιχεία για τη Γερμανία αφορούν την Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας μέχρι το 1990 και την ενοποιημένη Γερμανία το 1995.

Πολλές χώρες χαρακτηρίζονται ως χώρες υποδοχής μεταναστών και σε κάποιες περιπτώσεις υπάρχουν χώρες που κυριολεκτικά οικοδομήθηκαν εξαιτίας της μετανάστευσης. Πριν από το 1925, 85% όλων των μεταναστών παγκοσμίως είχαν προέλθει στην Ευρώπη, ενώ σήμερα οι χώρες της Ευρώπης προσελκύουν σημαντικούς αριθμούς μεταναστών από άλλες χώρες. Μετά τη δεκαετία του 1970 ακόμα και χώρες με μεγάλη ιστορία αποστολής μεταναστών στο εξωτερικό, όπως η Ιταλία, η Ισπανία και η Πορτογαλία, εξελίχτηκαν σε χώρες υποδοχής μεταναστών [Massey, 1999:35]. Μέχρι πρόσφατα οι μετακινήσεις πληθυσμών μεταξύ των εθνών-κρατών μπορούσαν να ταξινομηθούν στις εξής κατηγορίες:

Πίνακας 1.2. Τύποι μετακίνησης

ΤΥΠΟΣ ΜΕΤΑΚΙΝΗΣΗΣ	ΟΡΙΣΜΟΣ
Αναγκαστική μετακίνηση (δούλοι)	Η αναγκαστική μεταφορά ατόμων από μια χώρα στην άλλη με στόχο την εκμετάλλευση εργασίας, όπως στην περίπτωση του «τριγώνου δουλεμπορίου» της Αφρικής τον 17 ^ο και 18 ^ο αιώνα.
Πρόσφυγας /αναζήτηση ασύλου	Σύμφωνα με τη Σύμβαση του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες του 1951 «πρόσφυγας χαρακτηρίζεται το άτομο το οποίο αισθάνεται ένα δικαιολογημένο φόβο δίωξης στη χώρα προέλευσής του για λόγους φυλετικούς, θρησκευτικούς, εθνικότητας ή πολιτικών πεποιθήσεων, βρίσκεται σε άλλη χώρα και είτε δεν δύναται, είτε δεν επιθυμεί να επιστρέψει στη χώρα του.» [Johnston et al., 2000: 373]
Λαθρομετανάστης	Άτομο που έχει εισέλθει και παραμένει παράνομα σε μια άλλη χώρα, συνήθως για οικονομικούς λόγους.
Οικονομικός μετανάστης	Οικονομικός μετανάστης ορίζεται εκείνος που μετακινείται εθελοντικά σε άλλη χώρα με στόχο τη μόνιμη εγκατάστασή του, συνήθως σε αναζήτηση εργασίας.
Διεθνής Έμπορος	Εθελοντική μετακίνηση ατόμου με στόχο τη διεύρυνση των εμπορικών/επιχειρηματικών του δραστηριοτήτων.
Άποικος	Η μετακίνηση από τη μητρόπολη προς την αποικία με στόχο την διατήρηση της εξουσίας της πρώτης επί του γηγενούς πληθυσμού της αποικίας.

Η οριοθέτηση της παραπάνω ταξινόμησης δεν ήταν πάντοτε σαφής. Για παράδειγμα, ο παγκόσμιος προσφυγικός πληθυσμός έχει αυξηθεί σημαντικά τα τελευταία 30 χρόνια. Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990 ο ετήσιος μέσος όρος του αριθμού προσφύγων ήταν υψηλότερος από εκείνους των δεκαετιών μετά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Υπολογίζεται ότι στις αρχές του 1990 υπήρχαν περί τα 20 εκατομμύρια πρόσφυγες παγκοσμίως, ενώ το 1978 ήταν μόλις έξι [Daniels, Bradshaw, Shaw και Sidaway, 2001:206]. Πολλοί, όμως, που αιτούνται της προσφυγικής ιδιότητας στα βιομηχανικά κράτη είναι ουσιαστικά οικονομικοί μετανάστες, οι οποίοι χρησιμοποιούν τη μέθοδο του ασύλου για να μπορέσουν να εισέλθουν σε χώρες όπου η εισοδός τους υπό άλλες συνθήκες θα ήταν αδύνατη. Όπως παρατήρησε η Ύπατη Αρμοστεία του Ο.Η.Ε. για τους Πρόσφυγες «οι διαδικασίες παροχής ασύλου σε επίδοξους μετανάστες που δεν πληρούν τις προϋποθέσεις για την έκδοση μεταναστευτικής βίζας αποτελούν μια ευκαιρία εξασφάλισης εισόδου και μιας καλύτερης ζωής σε ένα νέο τόπο. Όταν δεν υπάρχει παράθυρο μετανάστευσης, οι άνθρωποι που χρειάζονται μια δουλειά και ένα καλύτερο μέλλον προσπαθούν να περάσουν μέσα από τη πόρτα του ασύλου... οι μετακινήσεις προσφύγων στην εποχή μας διεξάγονται μέσα σε ένα πλαίσιο μεγαλύτερων και πιο περίπλοκων μεταναστευτικών ρευμάτων, με αποτέλεσμα να μην είναι πλέον τόσο ευδιάκριτες οι διαφορές μεταξύ προσφύγων και μεταναστών» [U.N.H.C.R., 1996:247-8].

Άλλα είδη μετακινήσεων πληθυσμών έχουν εκλείψει, όπως η μεταφορά δούλων από την Αφρική στη Βόρεια και Νότια Αμερική μετά την κατάργηση της δουλείας στα μέσα του 19^{ου} αιώνα. Οι μετακινήσεις αποίκων, επίσης, έχουν σε μεγάλο βαθμό εκλείψει. Όμως και στις δύο προαναφερόμενες περιπτώσεις, έχουν δημιουργηθεί διακριτές ομάδες εγκατεστημένες σε διάφορα κράτη που απαρτίζονται από τους απογόνους όσων μετακινήθηκαν στο παρελθόν. Οι μελέτες του φαινομένου των μεταναστεύσεων εντός του κλάδου της γεωγραφίας επικεντρώθηκαν στο παρελθόν στα κίνητρα και στα αίτια της αρχικής μετακίνησης του εν λόγω πληθυσμού. Λιγότερη προσοχή είχε δοθεί στη μετεξέλιξη του μετακινούμενου πληθυσμού στο νέο τόπο εγκατάστασής του.

Συνεπώς, ανεξάρτητα από το είδος της αρχικής μετακίνησης από τη μια χώρα στην άλλη, μια αποτύπωση του σημερινού κόσμου αναδεικνύει την ύπαρξη πολλών φυλετικών, εθνικών ή πολιτισμικών κοινοτήτων σε χώρες εκτός των χωρών

καταγωγής ή προέλευσης των ατόμων που τις απαρτίζουν. Προκύπτει, επίσης, ότι οι κοινότητες αυτές σχηματίστηκαν με διάφορους τρόπους ή για πολύ διαφορετικούς λόγους. Όμως, υπό το πρίσμα της παγκοσμιοποίησης καταγράφονται μεταλλάξεις και αποδίδονται νέες ερμηνείες στις έννοιες του «χώρου», της «ταυτότητας» και της «πατρίδας».

Ως αποτέλεσμα της συμπίεσης χώρου-χρόνου που συντελείται κατά τη διαδικασία της παγκοσμιοποίησης, η ανάλυση των μεταναστευτικών φαινομένων ως απλή διαδικασία μετακίνησης μεταξύ δύο ξεχωριστών και οριοθετημένων τόπων πρέπει να αποκλειστεί. Οι μεταναστεύσεις, αλλά και οι κοινότητες που δημιουργούνται εξαιτίας τους, δεν είναι δυνατόν να αντιμετωπίζονται ως απλές μετακινήσεις, αλλά ως ένα είδος συνεχόμενης ροής ανθρώπων με συνδέσμους και αναφορές σε πολλαπλές τοποθεσίες. Ως αποτέλεσμα δημιουργούνται παγκόσμια ανθρωποδίκτυα με υπερεθνικά χαρακτηριστικά, που θα μπορούσαν να παρομοιαστούν με τις υπερεθνικές εταιρείες που διαδραματίζουν πρωταγωνιστικό ρόλο στη διαδικασία της παγκοσμιοποίησης. Έτσι, η διεθνής μετανάστευση διαδραματίζει σημαντικό ρόλο και αποτελεί δύναμη κοινωνικής μετάλλαξης. Σύμφωνα με τον Robin Cohen υπάρχουν κάποιες συγκεκριμένες πτυχές των διαδικασιών της παγκοσμιοποίησης που επηρεάζουν την εξέλιξη των μεταναστευτικών κοινοτήτων με ιδιαίτερο τρόπο. Αυτές είναι:

1. Η παγκόσμια οικονομία που χαρακτηρίζεται από γρηγορότερες και συχνότερες οικονομικές πράξεις σε όλους τους τομείς εξαιτίας της βελτίωσης των τηλεπικοινωνιών, των φτηνότερων μεταφορών, της νέας διεθνούς κατανομής της εργασίας, της δραστηριοποίησης των υπερεθνικών εταιρειών και των συνεπειών των φιλελεύθερων πολιτικών σε σχέση με την μετακίνηση κεφαλαίων και το εμπόριο.
2. Στους νέους τύπους της μετανάστευσης που χαρακτηρίζονται από τις σχέσεις που καθορίζονται από συμβάσεις, τις οικογενειακές επισκέψεις, τις βραχύβιες παραμονές στο εξωτερικό (σε αντίθεση με την μονιμότερη εγκατάσταση προηγούμενων εποχών), ενώ νέο στοιχείο αποτελεί και η απόκτηση δύο ή περισσότερων υπηκοοτήτων.
3. Την ανάδυση «παγκοσμιοπόλεων» (“global cities”) ως αποτέλεσμα της εντατικοποίησης των οικονομικών πράξεων και των αλληλεπιδράσεων μεταξύ

των διαφόρων τμημάτων της παγκόσμιας οικονομίας και της συγκέντρωσής τους σε κάποιες πόλεις, οι οποίες καθίστανται σημαντικές όχι σε εθνική, αλλά σε παγκόσμια κλίμακα.

4. Τη δημιουργία προτύπων «κοσμοπολιτισμού» και τοπικού πολιτισμού, ως αποτέλεσμα, αλλά και ως αντίδραση στην παγκοσμιοποίηση.
5. Την *αποκοπή* της ταυτότητας από τη σχέση της με ένα οριοθετημένο χώρο, γεγονός που θέτει υπό αμφισβήτηση το μονοπώλιο των εθνών-κρατών στη διαδικασία διαμόρφωσης της «εθνικής ταυτότητας» που συμπίπτει με την ταυτότητα που απορρέει από την «υπηκοότητα». Έτσι, σήμερα οι ταυτότητες είναι ευέλικτες, πολλαπλής φύσης και λιγότερο μονολιθικές [Cohen, 1997:157].

Παλαιότερα, έπρεπε να περάσουν αρκετές γενιές ώσπου τα παιδιά κάποιας ομάδας προσφύγων ή μεταναστών να ενσωματωθούν στις κοινωνίες υποδοχής, ενώ υπήρχε περίπτωση η ολική ενσωμάτωση να μην επιτευχθεί ποτέ. Οι γοργότερες διαδικασίες στήριξης, ένταξης και ενσωμάτωσης όλων των ειδών μεταναστών στις περισσότερες ανεπτυγμένες χώρες επιτρέπουν τη διαμόρφωση νέων συλλογικών ταυτοτήτων με περισσότερο υπερεθνικό χαρακτήρα. Οι μετακινήσεις πληθυσμών επιφέρουν την διεύρυνση των κοινωνικών σχέσεων καταργώντας τις αποστάσεις μεταξύ ανθρώπων που βρίσκονται σε διαφορετικά μέρη. Σε άλλες εποχές, ο πρόσφυγας ή ο μετανάστης που έφτανε σε μία χώρα δεν είχε τρόπο να διατηρήσει επαφές ούτε με τη χώρα καταγωγής του ούτε με ομοίους του σε άλλα μέρη. Ως αποτέλεσμα δημιουργήθηκαν πολλές μεταναστευτικές κοινότητες, πιθανά αποκομμένες από άλλες παρόμοιες, που ίσως να διατήρησαν σχέσεις με τη χώρα καταγωγής τους, ενώ σε πολλές περιπτώσεις καταγράφηκε η διατήρηση μιας συλλογικής «εθνικής ταυτότητας» για αρκετές γενιές.

Η σχέση μητρόπολης-μεταναστευτικών κοινοτήτων θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως γραμμική, δηλαδή ως μία σχέση μεταξύ ενός σημείου (της μητρόπολης) και ενός άλλου (της μεταναστευτικής κοινότητας), όπως θα αναλύσουμε σε επόμενο κεφάλαιο της διατριβής αυτής. Ακόμα και στην περίπτωση ύπαρξης παρόμοιων κοινοτήτων σε πολλές χώρες, το σύνολο προσομοίαζε περισσότερο με τις ακτίνες ενός τροχού ποδηλάτου, όπου όλες οι μεταναστευτικές κοινότητες επικοινωνούσαν με τη μητρόπολη, αλλά ποτέ μεταξύ τους. Σήμερα, η

παγκοσμιοποίηση των τηλεπικοινωνιών συνεπάγεται τη διασύνδεση διαφόρων κοινοτήτων μεταναστών ή άλλων ομάδων σε διαφορετικές χώρες σε ελάχιστο χρόνο. Έτσι, οι Ελληνοκυπρίοι στο Λονδίνο μπορούν να ανταλλάσσουν οικογενειακές φωτογραφίες και βίντεο μέσω διαδικτύου με τους συγγενείς τους στη Λευκωσία, ενώ ταυτόχρονα έχουν τη δυνατότητα να συμμετέχουν σε διαδικτυακές κινητοποιήσεις για τη λύση του κυπριακού προβλήματος σε συνεργασία με Ελληνοκύπριους που ζουν στην Ουάσινγκτον. Ενισχυτικά λειτουργεί η παγκόσμια εμβέλεια των Μ.Μ.Ε. που επιτρέπει τη διασπορά πληροφοριών και ειδήσεων σε όλη την υφήλιο, ενώ η ύπαρξη της δορυφορικής τηλεόρασης δίνει τη δυνατότητα στις μητροπόλεις να εκπέμπουν εικόνες και μηνύματα που συμβάλλουν στη διαμόρφωση μιας συλλογικής ταυτότητας, η οποία κατά κάποιο τρόπο είναι εικονική.

Αν θεωρήσουμε ότι η παγκοσμιοποίηση της οικονομίας προκάλεσε την εξέλιξη των επιχειρήσεων από διεθνείς σε υπερεθνικές, μπορεί να υποθέσουμε ότι η παγκοσμιοποίηση της μετανάστευσης οδηγεί, σε πολλές περιπτώσεις, στην εξέλιξη των μεταναστευτικών κοινοτήτων σε υπερεθνικές κοινότητες με διασπορικά χαρακτηριστικά. Δεν οδηγούν όλες οι μετακινήσεις πληθυσμών στη δημιουργία διασπορών. Θα ήταν σαφώς υπερβολή να θεωρήσουμε ότι όλες οι ομάδες που μεταναστεύουν διεθνώς σε αναζήτηση εργασίας εξελίσσονται σε διασπορικές κοινότητες [Cohen, 1997:57]. Από την άλλη, κοινότητες προσφύγων μπορεί να εξελιχτούν σύντομα σε εθνικές κοινότητες μεταναστών και αργότερα σε διασπορικές κοινότητες, στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης που διευκολύνει αυτές τις μετεξελίξεις.

Για πολλές δεκαετίες η χρήση της λέξης *διασπορά* ως γεωγραφικός όρος περιοριζόταν στις αναφορές για τους διασκορπισμένους Εβραίους από την εποχή της εξορίας τους στη Βαβυλωνία το 586 π. Χ. μέχρι σήμερα⁹. Η σχεδόν αποκλειστική χρήση του όρου *διασπορά* στις ανθρωπιστικές επιστήμες σε σχέση με το διασκορπισμό των Εβραίων, είχε ως αποτέλεσμα ο όρος να συνδεθεί με την ιδέα της

---

⁹ Η συγγραφέας του έργου για την ιστορία της εβραϊκής διασποράς *The Diaspora Story*, Joan Comay, εξηγεί τον όρο «διασπορά» στην πρώτη παράγραφο της εισαγωγής του βιβλίου, που φέρει τον υπότιτλο "Το έπος του εβραϊκού λαού ανάμεσα στα έθνη". Σημειώνει: «Ο όρος "Διασπορά" προέρχεται από ελληνική λέξη που σημαίνει "διασκορπισμό»» [Comay, 1981:7]. Σε πολλές αναφορές της εβραϊκής διασποράς, η λέξη «διασπορά» γράφεται με κεφαλαίο το πρώτο γράμμα.

αναγκαστικής εξορίας, δηλαδή της δημιουργίας μίας μειονοτικής παρουσίας μελών ενός έθνους σε αρκετά μεγάλο αριθμό περιοχών ή χωρών.

Με εξαίρεση την περίπτωση των Εβραίων, η χρήση του όρου *διασπορά* στις ανθρωπιστικές επιστήμες είναι αρκετά πρόσφατο φαινόμενο. Ο όρος απουσιάζει εντελώς από το κλασικό εγχειρίδιο της ανθρωπογεωγραφίας *Geographie Humaine* του Max DeGua. ¹⁰ Το λεξικό της Ανθρωπογεωγραφίας του εκδοτικού οίκου Penguin ¹¹ (1987) περιλαμβάνει εκτενές λήμμα για τη μετανάστευση (*migration*), αλλά καμία απολύτως αναφορά στη διασπορά. Όπως αναφέρει ο Γάλλος γεωγράφος Michel Bruneau «πρώτοι οι πολιτικοί επιστήμονες μαζί με τους ιστορικούς επέδειξαν ενδιαφέρον για τις διασπορές, καθώς παίζουν σημαντικό ρόλο στις σχέσεις των κρατών, είτε πρόκειται για κράτη προέλευσης είτε για κράτη υποδοχής. Σύμφωνα με τον Gabriel Sheffer (1986), “οι σύγχρονες διασπορές αφορούν εθνοτικές μειονότητες μεταναστών που ζουν στο κράτος υποδοχής, αλλά διατηρούν ισχυρούς συναισθηματικούς και υλικούς δεσμούς με τις χώρες προέλευσής τους”. Κάθε διασπορά προέρχεται από μετανάστευση, εθελοντική ή μη. Όλες οι εθνοτικές μειονότητες, όμως, δεν ανήκουν απαραίτητα σε μία διασπορά» [Bruneau, 2001:61].

Στους τομείς των ανθρωπιστικών επιστημών η χρήση του όρου, αλλά και η γενικότερη ενασχόληση με το φαινόμενο της διασποράς, είναι αρκετά πρόσφατη, με χρονικό σημείο έναρξης στις αρχές της δεκαετίας του 1980. Στα επόμενα δέκα χρόνια παρατηρήθηκε όχι μόνο η εισαγωγή του όρου *διασπορά* στις ανθρωπιστικές επιστήμες, αλλά και η σταδιακή εγκατάλειψη του όρου *μετανάστευση*. Στο Λεξικό της Κοινωνιολογίας που κυκλοφόρησε σε Β' έκδοση το 1998, στο οπισθόφυλλο αναφέρεται ότι «η έκδοση περιέχει νέα λήμματα για όρους και ιδέες που περιλαμβάνουν τη *θεωρία διοίκησης*, την *καταναλωτική κοινωνία*, τη *διασπορά*, την *ιαπωνοποίηση* και τη *Μακντοναλντοποίηση*.»¹² Στο λήμμα για τη *διασπορά* και τις

---

¹⁰ Το έργο του Max DeGua εκδόθηκε στο Παρίσι το 1976 και μεταφράστηκε στα ελληνικά από τον Γιώργο Πρεβελάκη το 1987 σε έκδοση του Μορφωτικού Ιδρύματος της Εθνικής Τράπεζας με τον τίτλο *Ανθρωπογεωγραφία*. Στο δεύτερο μέρος του έργου που φέρει το γενικό τίτλο "Γεωγραφία του Πληθυσμού" υπάρχει κεφάλαιο που αφορά στις μεταβολές του πληθυσμού, όπου γίνεται εκτενής αναφορά στις μεταναστεύσεις.

¹¹ Brian Goodall, *Dictionary of Human Geography*, Penguin Group, 1987.

¹² Marshall Gordon, *A Dictionary of Sociology*, Oxford University Press, Οξφόρδη/Νέα Υόρκη, 1998. Ολόκληρη η πρόταση που περιλαμβάνεται στο κείμενο του οπισθόφυλλου έχει ως εξής: "With expanded coverage of areas such as cultural studies and identity, mass media and nationalism, the

σπουδές *διασποράς*, το λεξικό σημειώνει μεταξύ άλλων: «Κατά τα τέλη της δεκαετίας του 1980 και κατά τη δεκαετία του 1990, οι μελέτες των διασπορών ως *υπερ-εθνικές* εμπειρίες και κοινότητες αναπτύχθηκαν ως συνειδητή κριτική των πρότερων κοινωνιολογικών προσεγγίσεων στη *δι-εθνή* μετανάστευση. Οι αλλαγές στην χρήση της ορολογίας αντανακλούν τη γενικότερη στροφή προς την παγκοσμιοποίηση ως έννοια στη μακροκοινωνιολογία»¹³.

Η εξέταση των σχετικών όρων στην αγγλική γλώσσα προσφέρει ορισμένες αποσαφηνίσεις. Η **μετανάστευση** (migration) συνδέεται άμεσα με την κίνηση (population movements) και οι μελέτες για αυτήν εξετάζονται ως διεθνείς εμπειρίες (*international* experiences). Η χρήση της πρόθεσης *inter-* (*δια-*, *ενδό-*), είναι σημαντική. Αντίθετα, η διασπορά εξετάζεται ως «υπερεθνική εμπειρία» (*transnational* experience). Η απόδοση στα ελληνικά της αγγλικής πρόθεσης *trans-* ως «υπερ-» δεν επαρκεί στην προκειμένη περίπτωση. Η λατινική πρόθεση *inter-* έχει την έννοια του between και among (ανάμεσα, μεταξύ) και mutually ή together (αμοιβαία ή μαζί). Η λατινική πρόθεση *trans-* δηλώνει across και over (εγκαρσίως, διαγωνίως, σταυροειδώς, υπεράνω, πλέον, πέρα) και beyond και above (πέραν, υπερπέραν, άνωθεν, επί πλέον). Οι δύο διαφορετικές προθέσεις υποδηλώνουν και τη διαφορά *μετανάστευσης* και *διασποράς*. Η μετανάστευση αφορά μία δυαδική σχέση (κράτος καταγωγής-κράτος υποδοχής), η διασπορά αφορά περισσότερα κράτη και πολλαπλές σχέσεις.

Η απουσία του όρου *διασπορά* μέχρι το πρόσφατο παρελθόν δεν είναι φυσικά τυχαία και αντανακλά τη φύση, δράση και κοινωνιολογική ταυτότητα των πληθυσμών εκτός εθνικού κέντρου. Η κοινωνιολογική επιστήμη διαχωρίζει τη μετανάστευση ενός έθνους -ακόμα και αν αυτή είναι μαζική και προς πολλές χώρες υποδοχής- από την ύπαρξη διασποράς ενός έθνους. Όλες οι διασπορές έχουν μεταναστευτικές εμπειρίες. Αντίθετα, οι πολλές κοινότητες μεταναστών που υπάρχουν διασκορπισμένες σε πολλά κράτη του κόσμου δεν αποτελούν απαραίτητα τμήμα κάποιας διασποράς ενός έθνους. Για το διαχωρισμό κοινοτήτων μεταναστών

---

dictionary contains new entries on terms and ideas including administrative theory, consumer society, diaspora, Japanization and McDonaldization.” Η μετάφραση δική μου.

¹³ Ο.π., σελ. 158. Σ.τ.Μ. Στο συγκεκριμένο απόσπασμα, η χρήση της αγγλικής ορολογίας είναι σημαντική. Οι μελέτες των διασπορών αφορούν *trans-national* experiences (υπερεθνικές εμπειρίες), ενώ μέχρι πρότινος οι κοινωνιολόγοι είχαν ασχοληθεί με την *inter-national* migration (δι-εθνή μετανάστευση).

και διασπορών, οι Stephen Castles και Mark J. Miller σημειώνουν στο έργο τους *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World*¹⁴: «Η δημιουργία εθνικών κοινοτήτων μπορεί και να λάβει υπερεθνικό χαρακτήρα, παρέχοντας τη βάση για μακρόχρονα επικοινωνιακά δίκτυα που συνδέουν τους ανθρώπους διασυννοριακά και από γενιά σε γενιά. Μια ειδική μορφή αυτού του φαινομένου είναι η **διασπορά**, που υποδηλώνει την επίμονη κοινωνική συνοχή μεταξύ ανθρώπων που έχουν φύγει από την πατρίδα (συνήθως παρά τη θέλησή τους) και έχουν διασκορπιστεί σε όλο τον κόσμο. Τέτοιες διασπορές όπως των Εβραίων, Αρμενίων, Κούρδων και Παλαιστινίων μπορούν να παίξουν κρίσιμο ρόλο στη διατήρηση της εθνικής ταυτότητας για μια κατεχόμενη ή κατατμημένη πατρίδα και να επιφέρουν πολιτικές αλλαγές. Ακόμα και οικονομικοί μετανάστες -όπως οι Έλληνες, οι Ιταλοί, οι Φιλιπινέζοι- μπορεί να αισθάνονται ότι ανήκουν σε μια διασπορά και ονειρεύονται να αλλάξουν την χώρα καταγωγής τους ώστε να υπάρξει πιθανότητα επιστροφής τους στην πατρίδα»¹⁵ [Castles και Miller, 1998:201].

Αρχέτυπα διασπορών αποτελούν αναμφισβήτητα τα έθνη των Εβραίων και των Αρμενίων, αλλά και των Ελλήνων, όπως καταδεικνύει η διεθνής βιβλιογραφία¹⁶. Τομή στις μελέτες των διασπορών υπήρξε το κλασικό, σήμερα, εγχειρίδιο του Robin Cohen, υπό τον γενικό τίτλο *Global Diasporas* [=Παγκόσμιες Διασπορές], με πρώτη έκδοση τη μελέτη με τον ίδιο τίτλο το 1997. Ο Cohen προσφέρει μία πρωτότυπη και ιδιαίτερα χρήσιμη τυπολογία σχετικά με τις διασπορές. Αναγνωρίζοντας ότι ο αρχικά περιορισμένος όρος διασπορά διευρύνθηκε ραγδαία με συνέπεια την ανάγκη επαναπροσδιορισμού του, ο Cohen χωρίζει τις υπάρχουσες παγκόσμιες διασπορές σε πέντε τύπους, προσφέροντας αναλύσεις χαρακτηριστικών περιπτώσεων:

---

¹⁴ [= *Εποχή της Μετανάστευσης: Διεθνείς Μετακινήσεις Πληθυσμών στο Σύγχρονο Κόσμο*]

¹⁵ Η μετάφραση δική μου.

¹⁶ Η αναφορά στα δύο αυτά έθνη περιλαμβάνεται σχεδόν σε όλες τις μελέτες για τις διασπορές. Κλασικά παραδείγματα αποτελούν οι μελέτες του John A. Armstrong "Mobilized and Proletarian Diasporas", *American Political Science Review* 70, (June, 1976), σελ. 393 και Gabriel Sheffer "A new Field of Study: Modern Diasporas in International Politics" in Gabriel Sheffer (επιμ.) *Modern Diasporas in International Politics*, σελ. 3, St. Martin's Press, New York, 1986. Ενδεικτική είναι η πρώτη πρόταση του Άγγλου ιστορικού Richard Clogg στην εισαγωγή του συλλογικού έργου *The Greek Diaspora in the Twentieth Century*: «Όμοια με τους Εβραίους και τους Αρμένιους, οι Έλληνες είναι πρωταρχικά λαός της διασποράς».

- τη διασπορά θυμάτων, όπως είναι η εβραϊκή, η αρμενική και των αφρικανών μαύρων
- την αυτοκρατορική διασπορά, όπως αυτή των βρετανών αποίκων
- τη διασπορά εμπόρων, όπως των Κινέζων και των Λιβανέζων
- τη διασπορά εργατών, όπως των Ινδών, και,
- την πολιτισμική διασπορά, όπως στην περίπτωση των λαών της Καραϊβικής.

Ο Cohen σπεύδει να διευκρινίσει ότι η διασπορική εμπειρία μίας εθνικής ομάδας δεν ταυτίζεται απόλυτα με έναν και μόνο τύπο διασποράς σύμφωνα με τους ορισμούς των προαναφερόμενων τύπων, ενώ στις περισσότερες περιπτώσεις υπάρχουν μίγματα τύπων. Παραδόξως καμία αναφορά στην σύγχρονη ελληνική διασπορά δεν υπάρχει στο εγχειρίδιο του Cohen. Στα επόμενα κεφάλαια της παρούσας διατριβής επιχειρείται μία ανάλυση της ελληνικής διασποράς με βάση την τυπολογία Cohen.

Άλλο χρήσιμο σημείο της ανάλυσης του Cohen είναι η διαπραγμάτευση των χαρακτηριστικών μιας διασποράς, όπως αυτά προτάθηκαν αρχικά από τον W. Safran στο άρθρο του “Diasporas in Modern Societies: Myths of Homeland and Return”¹⁷, όπου ως διασπορά ορίζονται τα μέλη ενός έθνους που συγκροτούν μια *εκπατρισμένη μειονοτική κοινότητα* με τα εξής χαρακτηριστικά:

- Τα μέλη, ή οι πρόγονοί τους, έχουν διασκορπιστεί από ένα αρχικό «κέντρο» σε δύο ή περισσότερα ξένα κράτη.
- Διατηρούν συλλογική μνήμη, όραμα ή μύθο σε σχέση με την αρχική πατρίδα που αφορά και στη γεωγραφική θέση της, την ιστορία της και τα επιτεύγματά της.
- Πιστεύουν ότι δεν είναι -και πιθανά δεν θα είναι ποτέ- εντελώς αποδεκτοί στις κοινωνίες υποδοχής και συνεπώς, παραμένουν μερικώς διαχωρισμένοι.
- Η πατρίδα εξιδανικεύεται και πιστεύεται ότι, όταν οι συνθήκες είναι ευνοϊκές, είτε αυτοί είτε οι απόγονοί τους θα επιστρέψουν σε αυτήν.

---

¹⁷ [= «Οι διασπορές στις σύγχρονες κοινωνίες: οι μύθοι της πατρίδας και της επιστροφής»]

- Πιστεύουν ότι όλα τα μέλη της διασποράς πρέπει να είναι προσηλωμένα στη διατήρηση ή την ανοικοδόμηση της αρχικής πατρίδας, ενώ αφοσιώνονται στην ασφάλεια και την ευημερία της.
- Συνεχίζουν με διάφορους τρόπους να σχετίζονται με αυτήν την πατρίδα, ενώ η εθνοκοινωνική τους συνείδηση και αλληλεγγύη εκφράζεται ουσιαστικά από την ύπαρξη αυτής της σχέσης [Safran, 1991, 83-99].

Ο Cohen προσαρμόζει αυτόν τον κατάλογο, διευκρινίζοντας ότι στην εποχή του κυβερνοχώρου, οι υπερεθνικοί δεσμοί δεν χρειάζεται να παγιώνονται από τη μετανάστευση ή να ορίζονται από αποκλειστικές εδαφικές διεκδικήσεις. Ο παρακάτω πίνακας συνοψίζει τις απόψεις του Cohen ως προς τα κοινά χαρακτηριστικά των εθνικών διασπορών:

Πίνακας 1.3.: Κοινά χαρακτηριστικά των διασπορών

[Cohen, 1997:26]

1. Διασκορπισμός από μια αρχική πατρίδα, συχνά με τραυματικό τρόπο, σε δύο ή περισσότερα ξένα μέρη.
2. Εναλλακτικά, η μετακίνηση εκτός πατρίδας, σε αναζήτηση εργασίας ή με στόχο την εμπορική δραστηριότητα ή την περάτωση αποικιακών φιλοδοξιών.
3. Ύπαρξη συλλογικής μνήμης και μύθου σε σχέση με την πατρίδα, που περιλαμβάνει τη γεωγραφική της θέση, την ιστορία και τα επιτεύγματά της.
4. Εξιδανίκευση της κοινώς θεωρούμενης αρχέγονης πατρίδας και μία συλλογική προσήλωση για τη διατήρηση, ανοικοδόμηση, ασφάλεια, και ευημερία της, πιθανά ακόμα και την εκ νέου δημιουργία της.
5. Την ανάπτυξη μίας τάσης επαναπατρισμού, η οποία απολαμβάνει συλλογικής αποδοχής.
6. Την ύπαρξη ισχυρής εθνικής συλλογικής συνείδησης που διατηρείται για μεγάλο διάστημα και βασίζεται στο αίσθημα της διαφορετικότητας, στην κοινή ιστορία και στην πεποίθηση ύπαρξης μιας κοινής μοίρας.
7. Ύπαρξη μιας προβληματικής σχέσης με την κοινωνία υποδοχής, η οποία συντηρείται από την υποψία έλλειψης αποδοχής ή ότι μια άλλη συμφορά θα πλήξει την κοινότητα.

8. Ύπαρξη αισθημάτων συμπάθειας και αλληλεγγύης με ομοεθνή άτομα σε άλλα κράτη εγκατάστασης.
9. Δυνατότητα ξεχωριστής, δημιουργικής και ικανοποιητικής διαβίωσης στις κοινωνίες υποδοχής όπου υπάρχει ανεκτικότητα για πλουραλισμό.

Η καταγραφή των χαρακτηριστικών αυτών, η οποία επιτρέπει ταυτόχρονα και τον αποκλεισμό της χρήσης του όρου διασπορά για άλλου είδους μεταναστευτικές κοινότητες, θα αναλυθεί περαιτέρω σε σχέση με την ελληνική περίπτωση στα επόμενα κεφάλαια της διατριβής αυτής. Τελευταία χρήσιμη γενική παραπομπή από το εγχειρίδιο του Cohen αποτελεί η επισκόπηση που παραθέτει στο τελευταίο κεφάλαιο του βιβλίου, όπου αναπαριστά την τυπολογία των διασπορών με εύληπτους όρους της κηπουρικής.

Πίνακας 1.4 Χρήσιμος οδηγός «κηπουρικής» για τους τύπους διασπορών
[Cohen, 1997:178]

Όρος Κηπουρικής	Τύπος Διασποράς	Παραδείγματα από το εγχειρίδιο Cohen
Εκρίζωση	Θύματα / Πρόσφυγες	Εβραίοι, Αφρικανοί, Αρμένιοι. Άλλοι: Ιρλανδοί, Παλαιστίνιοι
Εμφύτευση	Αυτοκρατορική / Αποικιακή	Αρχαίοι Έλληνες, Βρετανοί, Ρώσοι. Άλλοι: Ισπανοί, Πορτογάλοι, Ολλανδοί
Μεταφύτευση	Εργάτες / Υπηρεσίες	Συμβασιούχοι Ινδοί, Κινέζοι, Γιαπωνέζοι, Τούρκοι, Ιταλοί
Καταβολάδα	Εμπόριο / Επιχειρήσεις / Επαγγελματίες	Βενετοί, Λιβανέζοι, Κινέζοι Άλλοι: οι Ινδοί σήμερα, Γιαπωνέζοι
Διασταύρωση	Πολιτισμική / Υβριδική / Μεταμοντέρνα	Λαοί της Καραϊβικής Άλλοι: οι Κινέζοι σήμερα, Ινδοί

Πρόσθετο σημείο της αναλογίας διάφορων όρων κηπουρικής με τα είδη των διασπορών έγκειται στο γεγονός ότι η ίδια η λέξη διασπορά προέρχεται από την ελληνική λέξη *σπείρω* και την πρόθεση *δια*. Στη σημείωση του πίνακα, ο Cohen καταγράφει συνοπτικά τις διάφορες διαδικασίες της κηπουρικής, αναφέροντας, για παράδειγμα, ότι σε περίπτωση *εκρίζωσης*, ο αγρότης θεωρεί ότι πρέπει να

απομακρύνει τα ζιζάνια φυτά, που είτε είναι παρά πολλά ή πολύ επιθετικά. Για τις διασπορές, αντίστοιχη δράση θα ήταν οι πράξεις απελάσεων, διώξεων, γενοκτονίας και εθνικών εκκαθαρίσεων. Η διαδικασία της *εμφύτευσης* αφορά ακριβώς τη διάχυση σπόρων σε άλλα εδάφη, όπως ακριβώς συνέβη με τους βρετανούς αποίκους, που έφτασαν τα 17 εκατομμύρια την περίοδο 1814-1914, ενώ ο πληθυσμός στη Βρετανία το 1821 ήταν μόλις 21 εκατομμύρια [Cohen, 1997:68]. Είναι προφανές ότι οι δεκάδες διακρατικές συμφωνίες που υπογράφηκαν μεταξύ των χωρών που αναζητούσαν εργατικό δυναμικό και εκείνων που αντιμετώπιζαν οικονομικές δυσχέρειες αποτελούν μεταφορικά ένα είδος *μεταφύτευσης* εργατών σε άλλες χώρες.

Η όλο και αυξανόμενη χρήση του όρου *διασπορά* δύναται να τεκμηριωθεί από τον εξαιρετικά μεγάλο αριθμό ιστοσελίδων που δίνονται ως αποτελέσματα διερεύνησης στις μηχανές αναζήτησης του Διαδικτύου. Η εισαγωγή του όρου *διασπορά* σε τέσσερις διαφορετικές μηχανές αναζήτησης, δηλαδή Lycos, Yahoo, Altavista, και Google έδωσε τα εξής αποτελέσματα για τα έτη 2002 και 2009:

Πίνακας 1.5.¹⁸ Αποτελέσματα αναζήτησης του όρου *διασπορά* στο Διαδίκτυο

[δική μου έρευνα]

ΜΗΧΑΝΗ ΑΝΑΖΗΤΗΣΗΣ	ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ 2002	ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ 2009
LYCOS	1.121.562	2.487.608
YAHOO	476.000	77.000.000
ALTAVISTA	352.432	76.900.000
GOOGLE	509.000	12.000.000

Εκπληκτική είναι η αύξηση του αριθμού των σχετικών ιστοσελίδων από το 2002 μέχρι το 2009. Για την πιο δημοφιλή μηχανή αναζήτησης Google, τα αποτελέσματα του 2002 αναφέρονται σε 509.000 ιστοσελίδες, ενώ για το 2009, ο αριθμός αυτός έφτασε 76.900.000. Επίσης, μία περαιτέρω ανάλυση των αποτελεσμάτων αυτών επιτρέπει τη διεξαγωγή ποικίλων συμπερασμάτων. Στα αποτελέσματα περιλαμβάνονται ιστοσελίδες πανεπιστημίων και ερευνητικών κέντρων, εκδοτικών οίκων, βιβλίων και πωλήσεων δίσκων, καθώς και εκείνες όπου δεν διαφαίνεται το ακριβές αντικείμενο τους. Ο μεγάλος αριθμός των ιστοσελίδων για τη διασπορά της Αφρικής περιλαμβάνει αναφορές στις διασπορές πολλών διαφορετικών χωρών (Αιθιοπία, Κονγκό, Τόγκο, κλπ), αλλά και ιστοσελίδες για το σύνολο της διασποράς της μαύρης φυλής. Από τις εκατοντάδες χιλιάδες ιστοσελίδες που δίνονται ως αποτελέσματα το 2002, έγινε σύγκριση των

¹⁸ Η αναζήτηση έγινε τον Δεκέμβριο του 2002 και τον Μάρτιο του 2009.

40 πρώτων δικτυακών τόπων για κάθε μηχανή αναζήτησης. Από το σύνολο των 18 διαφορετικών χωρών/περιοχών που αναφέρονται στα 40 πρώτα αποτελέσματα, οι ακόλουθες 8 εμφανίστηκαν στα αποτελέσματα όλων των μηχανών αναζήτησης: Αρμενία, Αφρική, Ελλάδα, Ινδία, Ιρλανδία, Ισραήλ, Ν. Α. Ασία και Παλαιστίνη¹⁹.

Τα αποτελέσματα αυτά μπορούν να συγκριθούν με την επιλογή των λαών που εξετάζονται στο έργο των Gerard Chaliand και Jean-Pierre Regeau *Άτλας των Διασπορών* του εκδοτικού οίκου Penguin, που πρωτοεκδόθηκε στη γαλλική γλώσσα το 1991 και μεταφράστηκε στην αγγλική το 1995. Τα έθνη που παρουσιάζονται στην έκδοση αυτή ως διασπορές είναι τα εξής: Εβραίοι, Αρμένιοι, Τσιγγάνοι, Αφρικανοί Μαύροι, Κινέζοι, Ινδοί, Ιρλανδοί, Έλληνες, Λιβανέζοι, Παλαιστίνιοι, Βιετναμέζοι και Κορεάτες, ενώ από τις 179 σελίδες του βιβλίου οι 73 αφορούν τη διασπορά των Εβραίων.

---

¹⁹ Η σειρά των χωρών/περιοχών είναι αλφαβητική.

1.2. Η Μετανάστευση

1.2.1. Πριν το 1914

Η μετακίνηση πληθυσμών αποτελεί αναμφισβήτητα κύριο πεδίο ενασχόλησης των ανθρωπογεωγράφων, οι οποίοι μελετούν τη μετανάστευση πολύ περισσότερο από οποιοδήποτε άλλο αντικείμενο των πληθυσμιακών μελετών. Γενικός όρος που καλύπτει τις αναφορές στην μετακίνηση πληθυσμών αποτελεί ο όρος «μετανάστευση» («migration») που ορίζεται ως «η μόνιμη ή ημι-μόνιμη αλλαγή διαμονής από ένα άτομο ή μια ομάδα»²⁰ ή «η μετακίνηση ανθρώπων πέρα από ένα συγκεκριμένο όριο, εθνικό ή διεθνές, με στόχο την εγκαθίδρυση μιας νέας μόνιμης κατοικίας» [Guinness, 2002:4]. Σημειώνεται ότι η απόδοση του όρου migration στην ελληνική γλώσσα ως «μετανάστευση» δημιουργεί μία μικρή σύγχυση, αφού ως «μετανάστευση» αποδίδεται και ο όρος «immigration», όρος που σχετίζεται περισσότερο με την *εγκατάσταση* των μεταναστών στις χώρες υποδοχής.

Η μετανάστευση είναι φαινόμενο που διαμορφώνει την ιστορία της ανθρωπότητας εδώ και εκατομμύρια χρόνια. Η συνεχής αυτή διαδικασία έχει επηρεάσει όλα τα μέρη του κόσμου σε διαφορετικό βαθμό και σε διαφορετικές χρονικές περιόδους. Η εξέλιξη της ανθρωπότητας καθορίστηκε από τη γεωγραφική διασπορά της με στόχο την εξεύρεση νέων τόπων εγκατάστασης, βοσκής, σποράς και νέων ευκαιριών. Η Ωκεανία και η Βόρεια και Νότια Αμερική υπήρξαν οι ήπειροι που κατοικήθηκαν τελευταίες, ενώ ο σύγχρονος εποικισμός της Αμερικής ξεκίνησε μετά την άφιξη του Χριστόφορου Κολόμβου το 1492. Ακολούθησαν μερικά από τα μεγαλύτερα μεταναστευτικά ρεύματα στην ιστορία της ανθρωπότητας. Η λεγόμενη «Μεγάλη Μετανάστευση» επήρθε την περίοδο 1845-1914, όταν περί τα 41 εκατομμύρια άτομα έφτασαν στο Νέο Κόσμο, με την συντριπτική πλειοψηφία τους (περί τα 35 εκατομμύρια) να εγκαθίστανται στη Βόρεια Αμερική. Περί τα 10 εκατομμύρια μετανάστευσαν από τη Βρετανία, παρόμοιος αριθμός από τη Ρωσία, 5 εκατομμύρια από κάθε χώρα στις περιπτώσεις της Γερμανίας, της Ιταλίας και της Αυστροουγγαρίας, ενώ από τη Σκανδιναβία μετανάστευσαν περίπου 2,5 εκατομμύρια άτομα [Guinness, 2002:30].

---

²⁰ *The Dictionary of Human Geography*, επιμέλεια R. J. Johnston, Derek Gregory, Geraldine Pratt και Michael Watts, Blackwell Publishing, Οξφόρδη, 2000, σελ. 504.

Μεταναστευτικός ξεριζωμός θα μπορούσε να χαρακτηριστεί και η τεράστιων διαστάσεων μεταφορά σκλάβων από την Αφρική προς τη Νότια και Βόρεια Αμερική και κυρίως προς την Καραϊβική. Μέχρι το 1850, ο αριθμός των σκλάβων που εγκαταστάθηκαν στην περιοχή αυτή έφτανε τα 4 εκατομμύρια [Guiness, 2002:31], ενώ ο συνολικός αριθμός στη Βόρεια και Νότια Αμερική προσέγγιζε τα 15 εκατομμύρια [Appleyard, 1991:11]. Το σύστημα μεταφοράς σκλάβων με στόχο την εργασία τους στην παραγωγή της ζάχαρης, του καπνού, του καφέ, του βαμβακιού, αλλά και στην εξόρυξη χρυσού, οργανώθηκε βάσει του γνωστού «εμπορικού τριγώνου». Σε αυτή τη διαδικασία, πλοία φορτωμένα με βιομηχανικά αγαθά, όπως όπλα και οικιακά είδη, αναχωρούσαν από τα λιμάνια της Αγγλίας, της Γαλλίας και της Ολλανδίας με προορισμό τη Δυτική Αφρική. Εκεί, οι Αφρικανοί νέγροι είτε επιβιβάζονταν δια της βίας στα πλοία, είτε αγοράζονταν με αντάλλαγμα τα μεταφερόμενα προϊόντα και μεταφέρονταν στην Καραϊβική και την υπόλοιπη Αμερική, όπου πωλούνταν για μετρητά. Με τα χρήματα που εισέπρατταν οι έμποροι των σκλάβων αγόραζαν προϊόντα από τις φυτείες που μεταπωλούσαν στις ευρωπαϊκές αγορές [Castles και Miller, 1998:53]. Η περίπτωση του εμπορίου σκλάβων από την Αφρική που ξεκίνησε από τα μέσα του 16^{ου} αιώνα και συνεχίστηκε μέχρι τα μέσα του 19^{ου} αιώνα αποτελεί ενδιαφέρουσα περίπτωση μελέτης στην μεταναστευτική ιστορία, αφού είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία μίας από τις μεγαλύτερες και πιο δυναμικές διασπορές στον εικοστό αιώνα, εγκατεστημένης κυρίως στις ηπείρους της Αμερικής. Σήμερα, ο πληθυσμός των μαύρων ή των μικτών απογόνων τους (“mulatto”) αγγίζει το 65-70% του συνολικού πληθυσμού στις Δυτικές Ινδίες, 30% του πληθυσμού στην Κούβα, περισσότερο από το 1/3 του πληθυσμού στο Πουέρτο Ρίκο, το σύνολο του πληθυσμού στην Αϊτή και περίπου το 15% του πληθυσμού στην Κολομβία και στη Βενεζουέλα. Στη Βραζιλία, ο μαύρος και μικτός πληθυσμός (65 με 70 εκατομμύρια) αποτελεί σχεδόν το ήμισυ του συνολικού πληθυσμού, ενώ στις ΗΠΑ, οι μαύροι εκπροσωπούν το 12% του συνολικού πληθυσμού, δηλαδή περισσότερα από 30 εκατομμύρια. Εκτιμάται ότι περίπου 120 εκατομμύρια μαύροι αφρικανικής προέλευσης κατοικούν σήμερα συνολικά στη Βόρεια και Νότια Αμερική [Challand και Rageau, 1997:116].

Κατά το δεύτερο ήμισυ του δεκάτου ενάτου αιώνα οι σκλάβοι αντικαταστάθηκαν από τους λεγόμενους «συμβασιούχους» εργάτες (“indentured

labor”) που αποτέλεσαν την κύρια πηγή εργατικού δυναμικού στις φυτείες των αποικιοκρατικών δυνάμεων. Οι βρετανικές, αλλά και οι γαλλικές και ολλανδικές, αποικιακές αρχές, αναζητούσαν εργατικό δυναμικό από την Ινδία με στόχο να απασχοληθούν στις φυτείες του Τρίνταντ, της Γκουάνα και άλλων χωρών της Καραϊβικής, ενώ πολλοί συμβασιούχοι εργάτες εργάστηκαν στα ορυχεία και στους σιδηρόδρομους στο Μαλάουι, στην Ανατολική Αφρική και στα νησιά Φίτζι [Castles και Miller, 1998:53]. Με το σύστημα εκμετάλλευσης των συμβασιούχων εργατών σε μακρινές φυτείες, οι αποικιοκρατικές δυνάμεις εξυπηρέτησαν ταυτόχρονα δύο στόχους που απέβλεπαν στην αύξηση των κερδών τους: φτηνό εργατικό δυναμικό και πρόσβαση σε εκτάσεις για καλλιέργεια χωρίς κόστος.

Η περίοδος εφαρμογής αυτής της πρακτικής ξεκίνησε περί το 1830 και συνεχίστηκε μέχρι περίπου το 1920. Η διάρκεια των συμβάσεων εργασίας ήταν συνήθως πέντε ή επτά έτη. Οι συνθήκες για τους συμβασιούχους υπήρξαν άθλιες, ενώ η νομική προστασία τους στις χώρες προορισμού ήταν εξαιρετικά περιορισμένη. Σύμφωνα με τον ερευνητή Parekh, ο συμβασιούχος εργάτης «ζούσε στη φυτεία από όπου μπορούσε να φύγει μόνο με ειδική άδεια, δούλευε απεριόριστες ώρες, ήταν απαγορευμένο να εργαστεί οπουδήποτε αλλού, ενώ σε περιπτώσεις μη-τήρησης των όρων επιβαλλόταν χρηματικό πρόστιμο και πιθανά ο συμβασιούχος έπεφτε θύμα σωματικής κακοποίησης. Ως αντάλλαγμα [ο συμβασιούχος] λάμβανε μία βασική πληρωμή, δωρεάν στέγη, συσσίτιο και ολόκληρο ή μέρος του εισιτηρίου επιστροφής του στην Ινδία.» [Parekh, 1994:603-20]. Όπως επιβεβαιώνει και ο Cohen, το μεγαλύτερο μέρος των συμβασιούχων εργατών (περίπου 1,4 εκατομμύρια συνολικά) είχαν προέλευση την Ινδία [Cohen, 1997:60].

Όπως συνέβη και στην περίπτωση της μεταφοράς ευρείας κλίμακας μαύρων σκλάβων στις αμερικανικές ηπείρους που επέφερε τη δημιουργία της μεγάλης «μαύρης διασποράς», έτσι και το σύστημα των συμβασιούχων Ινδών εργατών συνέβαλε στη δημιουργία της μεγάλης «ινδικής διασποράς» που σήμερα προσεγγίζει τα 20 εκατομμύρια παγκοσμίως, σε περισσότερες από 135 χώρες [Johnson και Contreras, 2004:38]. Όμοια με την εξέλιξη της διασποράς των μαύρων από την Αφρική, η περίπτωση της ινδικής διασποράς αποτελεί χαρακτηριστική περίπτωση μετεξέλιξης μιας πληθυσμιακής ομάδας που βίωσε μια μεγάλη και τραυματική μετακίνηση σε «διασπορική κοινότητα» με «υπερεθνικά» χαρακτηριστικά.

Συνοπτικά, ο δέκατος ένατος αιώνας υπήρξε αιώνας μεγάλων μετακινήσεων πληθυσμών, περίοδο που καταγράφηκαν μαζικές εθελοντικές μεταναστεύσεις, αλλά και πολλές αναγκαστικές μετακινήσεις εργατών, όπως προαναφέρθηκε. Συνολικά, περί τα 60 εκατομμύρια άτομα από την Ευρώπη και άλλες περιοχές εγκαταστάθηκαν στην Αμερική, την Ωκεανία, τη Νότια και την Ανατολική Αφρική τη περίοδο 1815-1914. Άτομα ευρωπαϊκής προέλευσης άτομα αποίκησαν, εκτός της Αμερικής, και την Αυστραλία και τη Νέα Ζηλανδία, ενώ ένα εκατομμύριο Νοτιοευρωπαίοι εγκαταστάθηκαν στη Βόρεια Αφρική. Προορισμός των Ρώσων εποίκων υπήρξε και η Σιβηρία. Έως το 1914, στη Σιβηρία είχε καταγραφεί συνολικός πληθυσμός 14 εκατομμυρίων (7 εκατομμύρια Ρώσοι μετανάστες), ενώ το 1950 ο συνολικός πληθυσμός της ευρύτερης περιοχής έφτασε τα 27 εκατομμύρια, για να ανέλθει στα 34 εκατομμύρια το 1975 και στα 40 εκατομμύρια περίπου το 2000 [Johnson και Contreras, 2004:34]. Υπολογίζεται ότι 12 εκατομμύρια Κινέζοι και 6 εκατομμύρια Γιαπωνέζοι άφησαν την πατρίδα τους με προορισμούς στη Νοτιοανατολική Ασία, ενώ 1,5 εκατομμύρια Ινδοί μετακινήθηκαν από την Ινδία σε χώρες της Νοτιοανατολικής Ασίας και της νότιας και ανατολικής Αφρικής [Segal, 1993:16].

Όπως διαφαίνεται, η ευρωπαϊκή αποικιοκρατία επέφερε διάφορους τύπους μετανάστευσης, αφού οι πόλεμοι, οι κατακτήσεις και αποικίσεις, η δημιουργία εθνών και η ανάδυση κρατών και αυτοκρατοριών, αλλά και η διάλυσή τους, οδήγησαν σε όλες τις περιπτώσεις σε μεγάλες μετακινήσεις πληθυσμών. Η κατάκτηση της Αφρικής, της Αμερικής και περιοχών της Ασίας από τους Ευρωπαίους οδήγησε στην υποδούλωση και εκμετάλλευση των γηγενών πληθυσμών και σε πολλές περιπτώσεις στον αφανισμό και τη γενοκτονία τους. Σε αυτές τις περιπτώσεις η εισαγωγή μεγάλων πληθυσμών από την Ευρώπη αποτέλεσε διαδικασία οικοδόμησης νέων εθνών, όπως στην περίπτωση της Αμερικής και της Αυστραλίας. Όμως, πέρα από τη δημιουργία νέων εθνών που αναδύθηκαν ύστερα από μεγάλες μετακινήσεις πληθυσμών, δημιουργήθηκαν σταδιακά και οι «υπερεθνικές κοινότητες», περισσότερο γνωστές ως «παγκόσμιες διασπορές». Υπάρχει, συνεπώς, άμεση σχέση μεταξύ της μετανάστευσης ενός έθνους και της δημιουργίας της διασποράς τους, αν και δεν αποτελεί κανόνα η υπόθεση ότι κάθε μετανάστευση θα επιφέρει και τη δημιουργία μιας διασποράς.

1.2.2. Ο Εικοστός Αιώνας

Η περίοδος από το 1850 μέχρι τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο υπήρξε μία εποχή μαζικών μεταναστεύσεων, όπου η εκβιομηχάνιση συνετέλεσε και στην προσέλκυση μεταναστών από φτωχότερες χώρες σε αναζήτηση εργασίας, αλλά και στην εγκατάσταση Ευρωπαίων σε υπερατλαντικές χώρες σε αναζήτηση νέων ευκαιριών. Μετά το 1914 ο πόλεμος, η αυξανόμενη ξενοφοβία, αλλά και η οικονομική ύφεση επέφεραν μία προσωρινή μείωση των μεταναστευτικών ρευμάτων. Όμως η γοργή και σταθερή οικονομική ανάπτυξη που ακολούθησε το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο προκάλεσε νέα κύματα μεταναστεύσεων, τα οποία θα μπορούσαν να διαχωριστούν σε δύο κύριες φάσεις. Η πρώτη φάση, από το 1945 μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1970, χαρακτηρίστηκε από την προσπάθεια προσέλκυσης ξένου και φτηνού εργατικού δυναμικού από τις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες προς τις γοργά αναπτυσσόμενες βιομηχανικές χώρες στη Δυτική Ευρώπη, τη Βόρεια Αμερική και την Αυστραλία. Πολλοί εργάτες προήλθαν από τις πρώην αποικίες των ευρωπαϊκών δυνάμεων, ενώ μεγάλο μέρος του εργατικού δυναμικού απορροφήθηκε μέσα από το σύστημα των διμερών συμβάσεων εργασίας που επέτρεπε την απασχόληση “gastarbeiter” («φιλοξενούμενοι εργάτες») για συγκεκριμένο χρονικό διάστημα υπό την αιγίδα και προστασία των δύο εμπλεκόμενων κρατών.

Η ανάλυση αυτών των μεταναστευτικών ρευμάτων επικεντρώθηκε σε αυτό που ονομάστηκε φαινόμενο «έλξης-απόθησης» μεταναστών (“push-pull migration”), όπου η μετανάστευση ορίστηκε ταυτόχρονα από τους παράγοντες προσέλκυσης των μεταναστών τους σε μία χώρα υποδοχής και τους παράγοντες που τους ώθησαν να εγκαταλείψουν την πατρίδα τους. Πρώτη η Βρετανία αναζήτησε ανειδίκευτους εργάτες μετά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, προσελκύοντας πολλούς μετανάστες από τη Δυτική Ινδία τη περίοδο 1946-63. Η Γαλλία προσέλκυσε εργατικό δυναμικό από την Αλγερία, το Μαρόκο και την Τυνησία, ενώ η Δυτική Γερμανία και η Αυστρία στράφηκαν στη Γιουγκοσλαβία, την Τουρκία, την Ισπανία, την Ελλάδα και την Ιταλία για τους εργάτες που θα στήριζαν την εκεί βιομηχανική ανάπτυξη κατά τη μεταπολεμική εποχή. Ένα άλλο φαινόμενο που χαρακτηρίζει την περίοδο αυτή είναι η «απορρόφηση επιστημόνων» (“brain-drain”) από τις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες, αλλά και τη Δυτική Ευρώπη, κυρίως προς τη Βόρεια Αμερική. Τέλος, εκατομμύρια είναι και οι λαθρομετανάστες που αναζήτησαν καλύτερη μοίρα με οποιοδήποτε

κόστος. Στη φάση αυτή αναπτύχθηκαν και οι μεταναστευτικές πολιτικές των χωρών υποδοχής, σε πολλές περιπτώσεις με σημαντικές διαφορές μεταξύ τους, γεγονός που καταδεικνύει τις κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές επιπτώσεις της εισροής τόσων πολλών μεταναστών και την αναγωγή του ζητήματος της μετανάστευσης σε κεντρικό πολιτικό θέμα.

Η δεύτερη φάση μεταναστευτικών ρευμάτων τον εικοστό αιώνα χρονολογείται από τα μέσα της δεκαετίας του 1970 ως το τέλος του αιώνα και τη σημερινή εποχή. Την περίοδο αυτή η μείωση της ανάγκης ανειδίκευτων εργατών εξαιτίας των ραγδαίων τεχνολογικών εξελίξεων, η επέκταση της οικονομικής δραστηριοποίησης στους τομείς των υπηρεσιών και η μετεγκατάσταση πολλών παραγωγικών μονάδων της βιομηχανίας από τις αναπτυγμένες χώρες στις ίδιες τις αναπτυσσόμενες χώρες επέφεραν διαφορετικού τύπου μεταναστεύσεις. Σήμερα, τα μεταναστευτικά ρεύματα χαρακτηρίζονται από τις εξής τάσεις: (α) μείωση της προσέλκυσης εργατών στη Δυτική Ευρώπη, (β) μαζικές μεταναστεύσεις προσφύγων και ατόμων σε αναζήτηση ασύλου κυρίως από το Νότο προς τον Βορρά (αλλά επίσης από την Ανατολή προς τη Δύση, ιδιαίτερα μετά την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης), (γ) δημιουργία νέων εθνικών μειονοτήτων μέσα από τις διαδικασίες επανένωσης των οικογενειών και της αλυσιδωτής μετανάστευσης, (δ) συνεχόμενες μεταναστεύσεις προς τη Βόρεια Αμερική και την Αυστραλία από νέες χώρες προέλευσης και (ε) αυξανόμενη διεθνή κινητικότητα υψηλά ειδικευμένων ατόμων και επαγγελματιών [Castles και Miller, 1998:79].

Σήμερα, η διεθνής μετανάστευση θεωρείται ότι κινείται στα υψηλότερα επίπεδα σε σχέση με οποιαδήποτε άλλη περίοδο, παρά το γεγονός ότι τα μέτρα κατά της παράνομης μετανάστευσης έχουν αυξηθεί σημαντικά στην Ευρώπη, αλλά και στις ΗΠΑ. Όπως αναφέρεται στο εγχειρίδιο περί μετανάστευσης του Paul Guinness, υπολογίζεται ότι περισσότερα από 125 εκατομμύρια άνθρωποι ζούσαν εκτός πατρίδας γέννησης ή υπηκοότητας στα τέλη του εικοστού αιώνα, δηλαδή περίπου το 2% του παγκόσμιου πληθυσμού [Guinness, 2002:86]. Σύμφωνα με το ειδικό Ταμείο των Ηνωμένων Εθνών για τον Πληθυσμό (U.N.F.P.A.) ο αριθμός των ατόμων που ζουν σε μια ξένη χώρα αυξήθηκε από τα 75 εκατομμύρια το 1965 σε 120 εκατομμύρια το

1990 και σε 150 εκατομμύρια το 2000²¹. Η απόκλιση των αριθμών που παρέχονται από τις δύο προαναφερόμενες πηγές αναδεικνύει το πρόβλημα ανεπάρκειας των στατιστικών στοιχείων, αφού πολλές φορές ο αριθμός μεταναστών που φτάνουν στις χώρες υποδοχής δεν είναι πάντα γνωστός, ενώ στις χώρες προέλευσης συνήθως επιχειρούνται γενικές εκτιμήσεις.

Οι γενικές τάσεις στην παγκόσμια μετανάστευση μετά το 1973 μπορούν να συνοψιστούν ως εξής [Castles και Miller, 1998:53]:

1. Κύριο αίτιο της παγκόσμιας μετανάστευσης εξακολουθεί να είναι το επονομαζόμενο χάσμα μεταξύ Βορρά και Νότου (“North-South Gap”), δηλαδή οι μεγάλες διαφορές στις οικονομικές δομές, τις κοινωνικές συνθήκες, το προσδόκιμο ζωής, τις δημογραφικές παραμέτρους και την πολιτική σταθερότητα μεταξύ των βιομηχανικών χωρών και το μεγαλύτερο μέρος του υπόλοιπου κόσμου. Αν και δεν μπορούμε πλέον να διαχωρίσουμε τον κόσμο σε πλούσιες και φτωχές χώρες, εφόσον αναδύονται διαρκώς νέοι πόλοι οικονομικής, παραγωγικής και τεχνολογικής ισχύος, μεγάλο ποσοστό των σημερινών μεταναστών εξακολουθεί να προέρχεται από τις χώρες του Νότου (Νοτιοανατολική Ασία, Λατινική Αμερική, Αφρική) και να κατευθύνονται προς τη Δυτική Ευρώπη, την Αυστραλία και τη Βόρεια Αμερική. Παραδείγματα αυτών των συνεχιζόμενων μετακινήσεων από το Νότο προς το Βορρά κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990 αποτελούν η μετανάστευση περίπου 500.000 ατόμων από την Αργεντινή προς τη Βόρεια Αμερική και τη Δυτική Ευρώπη, 2,5 εκατομμυρίων ατόμων από το Μεξικό προς τις ΗΠΑ, περίπου 400.000 ατόμων από την Αλγερία προς το Βέλγιο και τη Γαλλία και 900.000 ατόμων από τις Φιλιππίνες προς τις ΗΠΑ [Segal, 1993:108-9]. Σε αυτήν την κατηγορία μετακινήσεων θα μπορούσε να συμπεριληφθούν και τα μεγάλα μεταναστευτικά ρεύματα από τις ευρωπαϊκές χώρες που συγκροτούσαν το ανατολικό μπλοκ προς τις χώρες της Δυτικής Ευρώπης, αν και στα τέλη της δεκαετίας διαφάνηκε ότι οι αριθμοί ήταν πολύ χαμηλότεροι από ό,τι αναμενόταν. Για το εγγύς μέλλον προβλέπεται ότι τα μεταναστευτικά ρεύματα μικρής κλίμακας από τις χώρες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης και

---

²¹ L’Atlas du Monde Diplomatique, στην ελληνική έκδοση του ενθέτου της *Κυριακάτικης Ελευθεροτυπίας*, «Το Πρόσωπο του Κόσμου», 11 Ιανουαρίου 2004, Τεύχος 1, σελ. 52.

της ανατολικής Ευρώπης θα είναι περισσότερο ενδοπεριφερειακά, αν και πιθανά να συνεχιστεί η μετανάστευση προς τις χώρες της νότιας Ευρώπης (π.χ., Ελλάδα, Ιταλία) [Castles και Miller, 1998:110].

2. Σε άλλο μεταναστευτικό ρεύμα στα τέλη του εικοστού αιώνα εντάσσονται οι μετακινήσεις εντός του αραβικού κόσμου, δηλαδή μεταξύ των χωρών που εκτείνονται από τις ατλαντικές ακτές του Μαρόκου μέχρι τα δυτικά σύνορα του Αφγανιστάν και του Πακιστάν. Συγκεκριμένα, καταγράφονται μετακινήσεις από τις χώρες της μεσογειακής λεκάνης προς τη Δυτική Ευρώπη, τους Άραβες εργάτες που κατευθύνονται στις πετρελαιοπαραγωγικές αραβικές χώρες, άλλοι εργάτες που κατευθύνονται σε μη-πετρελαιοπαραγωγικές χώρες και μεταναστεύσεις εργατικού δυναμικού από χώρες της Ανατολικής και Νότιας Ασίας προς τις πετρελαιοπαραγωγικές αραβικές χώρες [Castles και Miller, 1998:111]. Παραδείγματα αποτελούν οι μετακινήσεις περίπου 300.000 εργατών από το Μπαγκλαντές προς τη Σαουδική Αραβία, 700.000-800.000 εργατών από τις Φιλιππίνες και 400.000 Ιορδανών προς τη Σαουδική Αραβία και τα αραβικά κράτη του Περσικού Κόλπου και 3,8 εκατομμυρίων Αφγανών προσφύγων προς το Πακιστάν και το Ιράν [Segal, 1993:109-110].
3. Μεγάλος όγκος μεταναστών κατευθύνεται προς τη Δυτική Ευρώπη, τη Βόρεια Αμερική και τη Μέση Ανατολή από την ευρύτερη περιοχή της υποσαχάριας Αφρικής. Παραδοσιακά αυτά τα μεταναστευτικά ρεύματα είχαν κύρια κατεύθυνση τις πρώην αποικιακές δυνάμεις, δηλαδή από το Ζαΐρ προς το Βέλγιο, από τη Σενεγάλη προς τη Γαλλία και από τη Νιγηρία προς το Ηνωμένο Βασίλειο. Σήμερα στις χώρες προορισμού έχουν προστεθεί η Ισπανία, η Ελβετία, η Ιταλία, ο Καναδάς και οι ΗΠΑ. Το μεγαλύτερο μέρος των μετακινήσεων όμως εξακολουθεί να συντελείται εντός της ηπείρου της Αφρικής [Castles και Miller, 1998:125].
4. Μεγάλο μέρος των διεθνών μεταναστεύσεων προέρχεται από τις χώρες της Νοτιοανατολικής Ασίας. Κατά τη διάρκεια των δεκαετιών του 1970 και 1980 οι κύριες περιοχές προορισμού υπήρξαν η Μέση Ανατολή και η Βόρεια Αμερική. Μετά το 1990 αυξήθηκε σημαντικά η μετανάστευση μεταξύ των

χωρών της περιοχής, αφού υπήρξε μεγάλη ζήτηση εργατικού δυναμικού σε χώρες όπως η Ιαπωνία, η Νότια Κορέα, το Χονγκ Κονγκ, η Ταϊβάν και η Σιγκαπούρη, ενώ η Μαλαισία και η Ταϊλάνδη προστέθηκαν στις χώρες εισαγωγής μεταναστών [Castles και Miller, 1998:149]. Χώρες προέλευσης μεταναστών εξακολουθούν να είναι οι Φιλιππίνες, η Ινδονησία, η Κίνα και η Ταϊλάνδη [Castles και Miller, 1998:160].

Ο ακόλουθος πίνακας (Πίνακας 1.6) καταγράφει τον καθαρό μεταναστευτικό όγκο²² (εισερχόμενοι μετανάστες μείον τους εξερχόμενους μετανάστες) των κυριότερων χωρών αναχώρησης και υποδοχής μεταναστών τη περίοδο 1950-1995.

Πίνακας 1.6

Μεταναστευτικό ισοζύγιο κυριότερων χωρών υποδοχής και προέλευσης²³

[L'Atlas du Monde Diplomatique, 52:2004]

Χώρα Υποδοχής	Εκατομμύρια	Χώρα Προέλευσης	Εκατομμύρια
ΗΠΑ	22,8	ΜΕΞΙΚΟ	-7,1
ΓΕΡΜΑΝΙΑ	8,6	ΜΠΑΓΚΛΑΝΤΕΣ	-5
ΙΝΔΙΑ	6	ΦΙΛΙΠΠΙΝΕΣ	-4,5
ΚΑΝΑΔΑΣ	5,1	ΑΦΓΑΝΙΣΤΑΝ	-4,2
ΓΑΛΛΙΑ	4,4	ΠΑΚΙΣΤΑΝ	-2,9
ΑΥΣΤΡΑΛΙΑ	3,8	ΒΙΕΤΝΑΜ	-2,2
Σ. ΑΡΑΒΙΑ	3,7	ΑΛΓΕΡΙΑ	-1,7
ΙΣΡΑΗΛ	1,5	ΑΙΓΥΠΤΟΣ	-1,4
Η.Α. ΕΜΙΡΑΤΑ	1,4	ΠΟΛΩΝΙΑ	-1,4
ΧΟΝΓΚ-ΚΟΝΓΚ*	1,3		
ΜΠΕΝΕΛΟΥΞ	1,1		
ΕΛΒΕΤΙΑ	1,1		

*Δεν αποτελεί πλέον ξεχωριστή χώρα

Για την περίοδο 1995-2000, ο μεταναστευτικός όγκος από τις λιγότερο ανεπτυγμένες περιφέρειες (“less developed regions-LDRs”) προς τις περισσότερο

²² Ως καθαρός μεταναστευτικός όγκος καθορίζεται ο αριθμός που προκύπτει από την αφαίρεση των εξερχόμενων μεταναστών από μία χώρα από τους εισερχόμενους μετανάστες στην ίδια χώρα. Σε περίπτωση που προκύπτει αρνητικός αριθμός, αυτό σημαίνει ότι στη χώρα καταγράφεται αφαίμαξη του πληθυσμού εξαιτίας της μετανάστευσης, ενώ ο θετικός αριθμός καταδεικνύει εισροή μεταναστών στη χώρα αυτή.

²³ L'Atlas du Monde Diplomatique, στην ελληνική έκδοση του ενθέτου της *Κυριακάτικης Ελευθεροτυπίας*, «Το Πρόσωπο του Κόσμου», 11 Ιανουαρίου 2004, Τεύχος 1, σελ. 52. Τα στοιχεία προέρχονται από: Thierry de Montbrial και Pierre Jacquet, *Ramses 1998 και 2002*, Institut francais des relations internationales (IFRI), Dunrod, Παρίσι, Ηνωμένα Έθνη, *Δελτίο Διεθνών Μεταναστεύσεων*, Γενεύη, Νοέμβριος 1996, *World Population Prospects 1996*, Νέα Υόρκη.

ανεπτυγμένες περιφέρειες (“more developed regions-MDRs”) υπολογίζεται σε 10 εκατομμύρια άτομα [Daniels, Bradshaw, Shaw και Sidaway, 2001:205].

Πίνακας 1.7 Μεταναστευτικό Ισοζύγιο και Αύξηση Πληθυσμού

[Daniels, Bradshaw, Shaw και Sidaway, 2001:207]

Περιφέρεια/ Περιοχή	Μετ. Ισοζύγιο (χιλιάδες)	Ρυθμός Μετανάστευσης (ανά 1000-έτος)	Αύξηση Πληθυσμού (ανά 1000-έτος)	% Αύξησης λόγω μετανάστευσης
ΠΑΠ*	9.853	1,7	2,8	60,7
ΛΑΠ*	-9.853	-0,4	15,9	-2,5
ΛΑΧ*	-930	-0,3	23,7	-1,3
ΑΦΡΙΚΗ	1.434	-0,4	23,7	-1,7
Ανατολική	1.027	0,9	25,7	3,5
Μέση	-1.237	-2,7	26,6	-10,2
Βόρεια	-625	-0,7	19,6	-3,6
Νότια	2	0,0	16,0	0,0
Δυτική	-601	-0,5	24,9	-2,0
ΑΣΙΑ	-6.035	-0,3	13,8	-2,2
Ανατολική	-326	0,0	8,7	0,0
N-Κεντρική	-4.621	-0,6	17,6	-3,4
Νανατολική	-1.484	-0,6	15,3	-3,9
Δυτική	395	0,5	22,1	2,3
ΕΥΡΩΠΗ	4.751	1,3	0,3	433,3
Ανατολική	1.778	1,2	-2,0	-
Βόρεια	299	0,6	1,5	40,0
Νότια	736	1,0	1,2	83,3
Δυτική	1.936	2,1	2,8	75,0
Λ.ΑΜΕΡΙΚΗ	-2.353	-0,9	15,7	-5,7
Καραϊβική	-436	-2,3	10,8	-21,3
Κεντρική	-1.745	-2,7	18,5	-14,6
Νότια	-172	-0,1	15,2	-0,7
Β.ΑΜΕΡΙΚΗ	-4.652	3,1	8,5	36,5
ΩΚΕΑΝΙΑ	405	2,8	13,0	21,5
Αυστραλία/NZ	450	4,1	10,2	40,2
Άλλες χώρες	-45	-1,	21,4	-5,1

*ΠΑΠ = Περισσότερο Ανεπτυγμένες Περιφέρειες, ΛΑΠ = Λιγότερο Ανεπτυγμένες Περιφέρειες, ΛΑΧ = Λιγότερο Ανεπτυγμένες Χώρες.

Στον Πίνακα 1.7. παρουσιάζονται τα στοιχεία του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών που αφορούν στο μεταναστευτικό όγκο και στην αύξηση του πληθυσμού τη περίοδο 1995-2000 ανά περιφέρειες. Η πρώτη στήλη αναφέρεται στο συνολικό μεταναστευτικό όγκο σε χιλιάδες. Ο ρυθμός μετανάστευσης αναφέρεται στο κλάσμα που προκύπτει από τη διαίρεση του μεταναστευτικού όγκου με τον πληθυσμό μιας

συγκεκριμένης περιοχής για ένα έτος με αναγωγή στα χίλια άτομα, ενώ το ποσοστό αύξησης λόγω μετανάστευσης αναφέρεται στο ποσοστό συνεισφοράς των μεταναστών στην αύξηση του πληθυσμού μιας συγκεκριμένης περιοχής. Όπως προκύπτει από τα στοιχεία του Πίνακα 1.7. στις περισσότερες ανεπτυγμένες περιφέρειες (Π.Α.Π.) η αύξηση του πληθυσμού που οφείλεται στη μετανάστευση αγγίζει τα 3/5 (60%) του συνόλου. Στις περιπτώσεις της Βόρειας Αμερικής και της Αυστραλίας το ποσοστό αυτό πλησιάζει το 40%, όμως στην περίπτωση της Ευρώπης, η μετανάστευση είναι υπεύθυνη για το σύνολο της αύξησης του πληθυσμού, η οποία υπερκαλύπτει τη φυσιολογική μείωση του πληθυσμού εξαιτίας της υπογεννητικότητας. Αντίθετα, η μετανάστευση επηρέασε σε πολύ μικρότερο αριθμό τα πληθυσμιακά μεγέθη των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών. Σε άλλη ανάγνωση του πίνακα προκύπτει ότι ο αριθμός των χωρών προέλευσης των μεταναστών έχει αυξηθεί σημαντικά, ενώ καμία χώρα σήμερα δεν μπορεί να θεωρηθεί ανεπηρέαστη από το φαινόμενο της μετανάστευσης. Το νέο στοιχείο που αφορά το ζήτημα της μετανάστευσης δεν είναι απαραίτητα ο αυξημένος αριθμός των μεταναστών (η αναλογία 2% μεταναστών σε σχέση με τον παγκόσμιο πληθυσμό δεν έχει αλλάξει ιδιαίτερα από το τέλος του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου), αλλά η διεύρυνση των μεταναστευτικών ρευμάτων, η οποία αφορά πλέον σχεδόν όλες τις χώρες του κόσμου. Παρά ταύτα, θα πρέπει να σημειωθεί ότι λίγες είναι οι χώρες από τις οποίες οι εξερχόμενοι μετανάστες ξεπερνούν το 10% του συνολικού πληθυσμού τους [Segal, 1993:109-110].

Οι σημαντικές έξοδοι μεταναστών, οι οποίες κυρίως προκαλούνται από κρίσεις (πολεμικές, οικονομικές ή άλλες), είναι στο μεγαλύτερο μέρος τους προσφυγικά μεταναστευτικά ρεύματα. Οι μετακινήσεις προσφύγων θεωρητικά εντάσσονται στο γενικό φαινόμενο της μετανάστευσης, αν και τα τελευταία χρόνια καταβάλλεται προσπάθεια διαχωρισμού των οικονομικών μεταναστών από τους πρόσφυγες. Χαρακτηριστικό της τελευταίας δεκαπενταετίας, πάντως, ήταν η ραγδαία αύξηση των προσφύγων και των ατόμων σε αναζήτηση ασύλου. Υπολογίζεται ότι στις αρχές του 1990 υπήρχαν περίπου 20 εκατομμύρια πρόσφυγες σε όλον τον κόσμο, ενώ το 1978 ήταν 6 εκατομμύρια [Daniels, Bradshaw, Shaw και Sidaway, 2001:206]. Σε άλλες περιπτώσεις μεγάλων μετακινήσεων πληθυσμών οι χώρες προέλευσης είναι μικρές χώρες που διατηρούν ιδιαίτερες σχέσεις με τις χώρες υποδοχής, όπως συμβαίνει στις περιπτώσεις πρώην αποικιών. Στον Πίνακα 1.8 καταγράφονται αυτές

οι χώρες σε σχέση με τα ποσοστά του συνολικού πληθυσμού που μετανάστευσε το 1990.

Πίνακας 1.8

Μετανάστες ως ποσοστό του πληθυσμού της χώρας προέλευσης²⁴

[Segal, 1993:128]

Ποσοστό μεταναστών	Χώρες Προέλευσης
Περισσότερο από 10% του συνολικού πληθυσμού	Αφγανιστάν, Μπελίτζε, Βολιβία, Μπουργκίνα Φάσο, Πράσινο Ακρωτήριο, Καμπότζη, Τσαντ, Σαλβαντόρ, Γαλλικές Αντίλες, Γουιάνα, Αϊτή, Τζαμάικα, Λάος, Λεσότο, Λιβερία, Μοζαμβίκη, Ολλανδικές Αντίλες, Νικαράγουα, Παραγουάη, Πουέρτο Ρίκο, Σομαλία, Σούριναμ, Τρίνινταντ
6-9% του συνολικού πληθυσμού	Αγκόλα, Μποτσουάνα, Μπουρούντι, Κούβα, Δομινικανή Δημοκρατία, Γουινέα, Ιρλανδία, Λίβανος, Σουδάν, Ουρουγουάη, πρώην Γιουγκοσλαβία
1-5 % του συνολικού πληθυσμού	Αλβανία, Αλγερία, Βουλγαρία, Κολομβία, Αίγυπτος, Αιθιοπία, Φίτζι, Γουατεμάλα, Ιορδανία, Ιράν, Μαυριτανία, Μεξικό, Μαρόκο, Πακιστάν, Παναμάς, Φιλιππίνες, Πολωνία, Ρουάντα, Νότια Κορέα, Σρι Λάνκα, Συρία, Τουρκία, Τυνησία, Βιετνάμ
Λιγότερο από 1% του συνολικού πληθυσμού	Μπαγκλαντές, Βιρμανία, Καναδάς, Χιλή, Κίνα, Κόστα Ρίκα, Ισημερινός, Γαλλία, Γκάνα, Ελλάδα, Ονδούρα, Χονγκ Κονγκ, Ινδία, Ινδονησία, Ιταλία, Μαλαισία, Περού, Πορτογαλία, Ισπανία, Ταϊλάνδη, πρώην Ε.Σ.Σ.Δ., Η.Π.Α., κ.ά.

Μία αξιοσημείωτη παρατήρηση που προκύπτει από τον παραπάνω πίνακα είναι ότι η Ελλάδα συμπεριλαμβάνεται σε εκείνες τις χώρες όπου οι εξερχόμενοι μετανάστες αποτελούν πλέον λιγότερο από το 1% του συνολικού πληθυσμού.

Παρά τις μικρές πληθυσμιακές ομάδες που εμπλέκονται στη μετανάστευση, το φαινόμενο έχει πολλές και ποικίλες επιπτώσεις στο παγκόσμιο οικονομικό και κοινωνικό σύστημα. Σύμφωνα με την κλασική οικονομική θεωρία το ξένο εργατικό δυναμικό στηρίζει τις αναπτυγμένες και αναπτυσσόμενες οικονομίες υπακούοντας στο μοντέλο της προσφοράς και ζήτησης κατά τη διαδικασία της οικονομικής ανάπτυξης. Το μοντέλο αυτό θεωρεί ότι μία χώρα με μεγάλο απόθεμα εργατικού

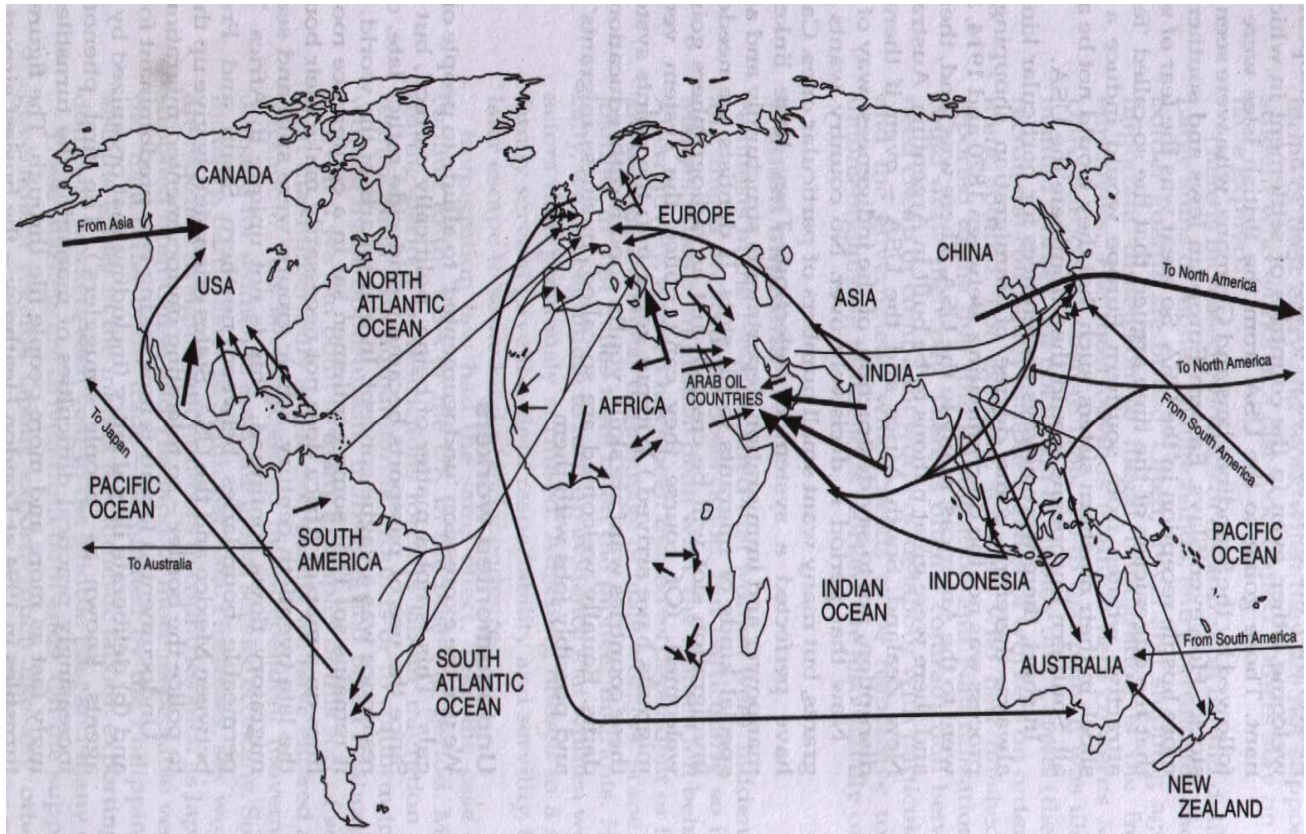
²⁴ Aaron Segal, *An Atlas of International Migration*, Hans Zell Publishers, Λονδίνο, 1993, σελ. 128. Πηγές: World Bank, *World Development Report 1990*, US Department of State, *World Refugee Report*, OHE, *World Population Trends and Policies 1989 Monitoring Report*.

δυναμικού σε σχέση με το υπάρχον κεφάλαιο συνεπάγεται χαμηλούς μισθούς, ενώ μία χώρα με περιορισμένο εργατικό δυναμικό σε σχέση με το υπάρχον κεφάλαιο συνεπάγεται υψηλούς μισθούς. Σύμφωνα πάντα με το μοντέλο αυτό, είναι φυσικό η διαφοροποίηση των μισθών να ωθεί το εργατικό δυναμικό από τις χαμηλόμισθες χώρες με πλεόνασμα εργατών προς τις υψηλόμισθες χώρες με έλλειμμα εργατών. Ως αποτέλεσμα αυτών των μετακινήσεων, η προσφορά εργατικού δυναμικού στις πρώτες χώρες μειώνεται και συνδυάζεται με την αύξηση των μισθών, ενώ η προσφορά εργατικού δυναμικού στις δεύτερες αυξάνεται και επέρχεται μείωση των μισθών [Massey, 1999:35]. Η μακροοικονομική αυτή επεξήγηση συνδυάστηκε με το μικροοικονομικό μοντέλο της «ελεύθερης επιλογής του ατόμου» σύμφωνα με το οποίο τα ανεξάρτητα άτομα αποφασίζουν να μεταναστεύσουν με γνώμονα τη λογική αφού προσδοκούν οφέλη, συνήθως οικονομικά, από αυτή τους την επιλογή [Boijas, 1989:457-85]. Πολλές από τις υποθέσεις της νεοκλασικής θεωρίας αμφισβητήθηκαν από τους θεωρητικούς κυρίως επειδή οι αποφάσεις που σχετίζονται με τη μετανάστευση δεν λαμβάνονται από ανεξάρτητα άτομα, αλλά σχετίζονται με μεγαλύτερες μονάδες ανθρωποδικτύων, όπως είναι οι οικογένειες, αλλά ακόμη και ολόκληρες κοινότητες.

Τα μεταναστευτικά ανθρωποδίκτυα είναι σύνολα διαπροσωπικών δεσμών που συνδέουν τους μετανάστες, τους πρώην μετανάστες και τους μη-μετανάστες στις περιοχές προέλευσης και προορισμού μέσα από σχέσεις συγγένειας, φιλίας και κοινής καταγωγής [Massey, 1999:44]. Μέσα από αυτά τα μεταναστευτικά ανθρωποδίκτυα, η πιθανότητα διεθνούς μετακίνησης αυξάνεται αφού μειώνονται τα κόστη και οι κίνδυνοι που εμπλέκονται στην μετανάστευση, ενώ αυξάνονται τα προσδόκιμα οφέλη. «Οι δικτυακές αυτές σχέσεις απαρτίζουν μία μορφή κοινωνικού κεφαλαίου²⁵, το οποίο αντλείται από τους ανθρώπους με στόχο την απόκτηση πρόσβασης σε διάφορα είδη οικονομικού κεφαλαίου: εργασία στο εξωτερικό, υψηλές αποδοχές και την δυνατότητα συσσώρευσης οικονομιών και αποστολής εμβασμάτων» [Massey, 1999:45].

---

²⁵ Σύμφωνα με τους Bourdieu και Wacquant «κοινωνικό κεφάλαιο ορίζεται το σύνολο των πόρων, πραγματικών ή εικονικών που αποδίδονται σε ένα άτομο ή σε μία ομάδα εξαιτίας ενός ανθεκτικού δικτύου σχέσεων αμοιβαίας γνωριμίας και αναγνώρισης, περισσότερο ή λιγότερο θεσμοθετημένες» [Bourdieu & Wacquant, 1992:119]. Η μετάφραση δική μου.

Εικόνα 1.1. Παγκόσμια μετανάστευση (από το 1973)

Οι παγκόσμιες μεταναστευτικές μετακινήσεις από το 1973. Το πάχος του βέλους σχετίζεται με τον όγκο των μεταναστών [Cohen & Kennedy, 2000:2005].

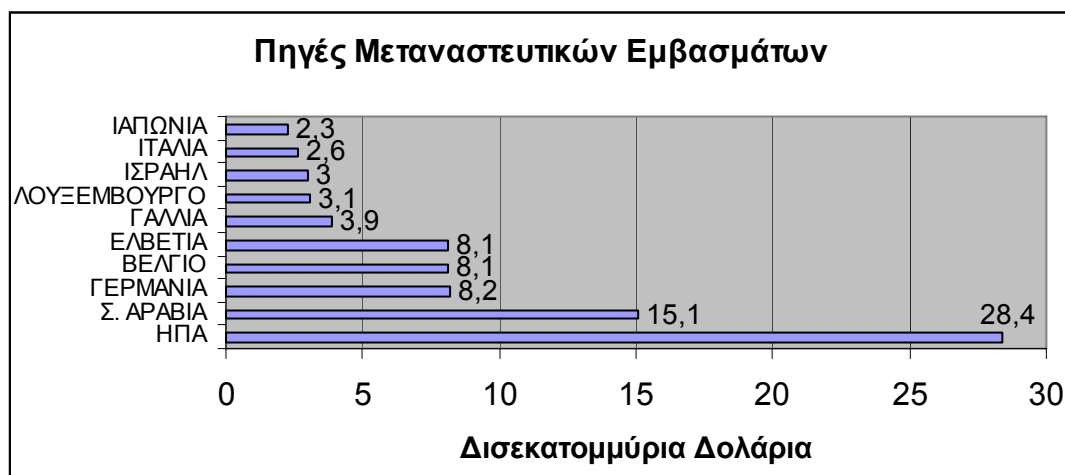
Σημαντικό στοιχείο της μεταναστευτικής οικονομίας αποτελούν τα μεταναστευτικά εμβάσματα που αποστέλλονται από τις χώρες υποδοχής στις χώρες προέλευσης. Η Παγκόσμια Τράπεζα ορίζει ως μεταναστευτικά εμβάσματα «τις πληρωμές και λήψεις εισοδημάτων από μετανάστες που εργάζονται ή αναμένεται να εργαστούν για περισσότερο από ένα έτος στο νέο οικονομικό χώρο τους, ο οποίος θεωρείται τόπος παραμονής τους» [Segal, 1993:150]. Σύμφωνα με τα στοιχεία της Παγκόσμιας Τράπεζας, η συνολική αξία των μεταναστευτικών εμβασμάτων ανερχόταν σε 3,1 δισεκατομμύρια δολάρια το 1970, 30,4 δισεκατομμύρια δολάρια το 1988, ενώ «μόνο το περασμένο έτος, τα συνολικά μεταναστευτικά εμβάσματα υπολογίζεται ότι προσέγγισαν τα 100 δισεκατομμύρια δολάρια, με αύξηση περίπου 15% σε σχέση με το 2002. Τα 20 εκατομμύρια άτομα που απαρτίζουν την ινδική διασπορά... σε 135 χώρες απέστειλαν εμβάσματα αξίας σχεδόν 15 δισεκατομμυρίων δολαρίων στη χώρα καταγωγής τους -μια πηγή ξένου συναλλάγματος που υπερβαίνει τα εισοδήματα που προκύπτουν από τη βιομηχανία λογισμικού στην Ινδία,

[βιομηχανία που απολαμβάνει] ιδιαίτερου κύρους.» [Johnson και Contreras, 2004:38]. Στο Γράφημα 1, καταγράφονται οι δέκα χώρες από όπου αποστέλλονται τα περισσότερα εμβάσματα, ενώ στο Γράφημα 2, οι δέκα χώρες όπου λαμβάνονται τα περισσότερα εμβάσματα από το εξωτερικό.²⁶

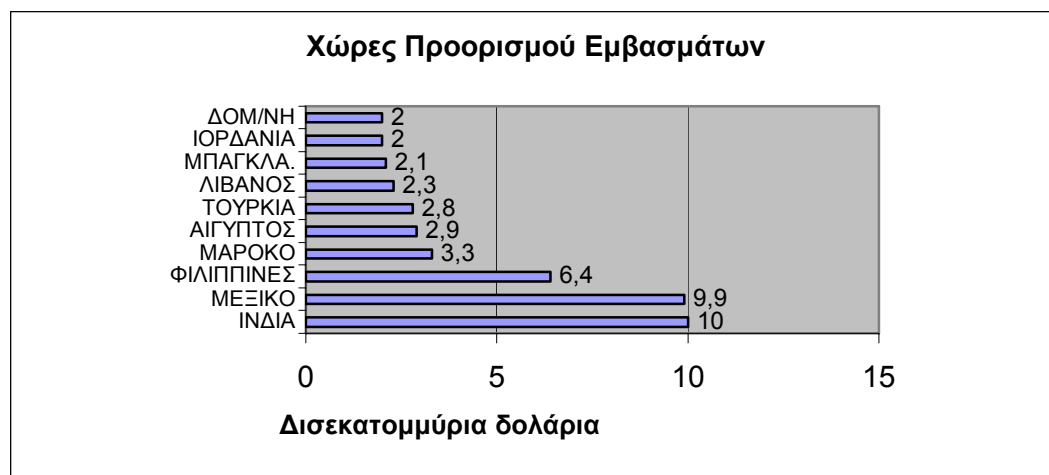
Γράφημα 1

[Johnson και Contreras, 2004:38].

Γράφημα 2

[Johnson και Contreras, 2004:38].

ΔΟΜ/ΝΗ = Δομινικανή Δημοκρατία, ΜΠΑΓΚΛΑ. = Μπαγκλαντές

²⁶ Τα γραφήματα προέρχονται από το προαναφερόμενο άρθρο στο περιοδικό *Newsweek*. Ως πηγή των στοιχείων αναφέρεται η Διεθνής Τράπεζα και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο.

1.3. Η Παγκοσμιοποίηση

Ο όρος *παγκοσμιοποίηση* αποτελεί μία από τις πιο συχνά χρησιμοποιούμενες λέξεις, ιδιαίτερα στις κοινωνικές και οικονομικές επιστήμες, αλλά και στον έντυπο και ηλεκτρονικό τύπο. Χαρακτηριστικό παράδειγμα που καταδεικνύει τη διείσδυση του όρου είναι ότι σε όλους τους τίτλους των βιβλίων που παρουσιάστηκαν σε ένα τεύχος του ακαδημαϊκού περιοδικού *Contemporary Sociology* (Σεπτέμβριος 1996) περιλαμβάνονταν κάποια από τις λέξεις «παγκόσμιος» (global), «παγκοσμιοποίηση» (globalization) και «παγκοσμότητα» (globalism)²⁷. Η θεματολογία των βιβλίων σχετιζόταν με ποικίλα ζητήματα, όπως το γυναικείο κίνημα, τη διεθνή οικονομία, την βιολογική αναπαραγωγή, τη μετανάστευση, το απαρχάιντ, τον ρατσισμό, τη βιομηχανία δασικών προϊόντων, τις πολυεθνικές εταιρείες, την παραγωγή και διανομή τροφίμων, τις κεντρικές τράπεζες και τις διεθνείς νομισματικές δομές, την αμερικανική εξωτερική πολιτική, την ανάπτυξη των πόλεων του Τρίτου Κόσμου και τις διεργασίες αλλαγών στις αξίες των αναπτυγμένων κοινωνιών.

Η πιο απλή προσέγγιση του ορισμού της παγκοσμιοποίησης θα μπορούσε να αναφέρεται στην εντατικοποίηση των διασυνδέσεων σε παγκόσμιο επίπεδο, από την οποία προκύπτει ένας κόσμος γεμάτος κίνηση και μίξη, επαφές και συνδέσεις και επίμονες πολιτισμικές ανταλλαγές²⁸. Στο λήμμα για την «παγκοσμιοποίηση» σε ελληνικό λεξικό αναφέρεται: «1) η δημιουργία μιας παγκόσμιας οικονομικής ζώνης, μιας παγκόσμιας αγοράς, όπου τα προϊόντα θα κινούνται ελεύθερα· η μετατροπή της οικουμένης σε μια ενιαία οικονομική, πολιτική και πολιτιστική επικράτεια. 2) η οικουμενική διεύρυνση κατάστασης, θεσμού, ιδέας, όπως για παράδειγμα της

---

²⁷ Σχόλιο του Gordon Marshall στο λήμμα «Παγκοσμιοποίηση», *Oxford Dictionary of Sociology*, Oxford University Press, 1998, σελ. 259.

²⁸ Όπως είχε δημοσιευτεί στη στήλη του Χρίστου Μιχαηλίδη στο οπισθόφυλλο της εφημερίδας ην εφημερίδα *Ελευθεροτυπία*, στις 14 Νοεμβρίου 2003 «πρόσφατα στο Διαδίκτυο, κυκλοφόρησε η ακόλουθη απάντηση στην ερώτηση «ποιος είναι ο πιο ακριβής ορισμός της έννοιας της παγκοσμιοποίησης» (απάντηση από e-mail που έστειλε η αναγνώστρια *Έλενα Αρμένη* από την Κύπρο): «Ο θάνατος της πριγκίπισσας Νταϊάνα, αφού ήταν μία Αγγλίδα πριγκίπισσα, έχοντας στο πλευρό της τον Αιγύπτιο εραστή της, η οποία τράκαρε μέσα σε ένα γαλλικό τούνελ, με γερμανικό αυτοκίνητο με ολλανδική μηχανή, που το οδηγούσε ένας Βέλγος σοφέρ, πιθανότατα μεθυσμένος από σκοτσέζικο ουίσκι, ακολουθούμενη από Ιταλούς παπαράτσι, καβάλα πάνω σε ιαπωνικές μοτοσικλέτες, η οποία μεταφέρθηκε σε νοσοκομείο με ασθενοφόρο που το οδηγούσε Σενεγαλέζος και δέχτηκε τις πρώτες βοήθειες από Αμερικανούς γιατρούς, ενώ της χορηγήθηκαν βραζιλιάνικα φάρμακα.»»

εκπαίδευσης / της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων»²⁹. Ως συνώνυμα αναφέρονται οι λέξεις *διεθνοποίηση, οικουμενικότητα*.

Παρόμοιες προσεγγίσεις στο φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης που εστιάζουν στην ταυτόχρονη πολυεθνική παρουσία αγαθών και προσώπων καταγράφονται και σε επιστημονικά εγχειρίδια ακαδημαϊκών κλάδων, όπως είναι η γεωγραφία, η κοινωνιολογία, οι οικονομικές και πολιτικές επιστήμες, οι επιστήμες των Μ.Μ.Ε., η ιστορία και οι διεθνείς σχέσεις. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι η υπερβολική χρήση του όρου πιθανά να έχει οδηγήσει και στην υπεραπλούστευσή του, αλλά και σε σύγχυση σε σχέση με το ακριβές νόημά του.

Αναμφίβολα, πάντως, κύριος άξονας της διαδικασίας της παγκοσμιοποίησης έχει υπάρξει η σταθερή θεώρηση του κόσμου ως ενιαίου χώρου, ενώ πιθανά ο πιο συνοπτικός ορισμός της παγκοσμιοποίησης να είναι αυτός που την ορίζει ως «την κοινωνική διαδικασία όπου οι γεωγραφικοί περιορισμοί στις κοινωνικές και πολιτιστικές δομές εξασθενούν, ενώ οι άνθρωποι συνειδητοποιούν ολοένα και περισσότερο τις εξασθενήσεις αυτές» [Waters, 1995:3]. Ο κόσμος της παγκοσμιοποίησης είναι κόσμος κινητικότητας και πολιτισμικής ροής, όπου το κεφάλαιο, οι άνθρωποι, τα αγαθά, οι εικόνες και οι πληροφορίες, αλλά και οι ιδεολογίες μεταφέρονται με μεγάλη ευκολία σε μικρά χρονικά διαστήματα. Ως αποτέλεσμα, η δημιουργία πυκνών δικτύων είναι αναπόφευκτη, ενώ οι έννοιες του χρόνου και του χώρου συμπίεζονται και ο κόσμος γίνεται αντιληπτός ως μικρότερος με πιο κοντινές αποστάσεις. Οι καινοτομίες στην τεχνολογία, ιδιαίτερα στις μεταφορές και στις επικοινωνίες, έχουν διευκολύνει τη γοργή και εύκολη μεταφορά ανθρώπων, αλλά και αγαθών.

Η παγκοσμιοποίηση υποθέτει επομένως μία ριζοσπαστική ανακατάταξη του χρόνου και του χώρου, όπως κατέδειξαν οι David Harvey και Anthony Giddens στο θεωρητικό έργο τους. Ο David Harvey σκιαγραφεί την παγκοσμιοποίηση κυρίως ως εκδήλωση «συμπίεσης του χρόνο-χώρου» (“time-space compression”), η οποία αναφέρεται στον τρόπο με τον οποίο η επιτάχυνση των οικονομικών και κοινωνικών διαδικασιών έχουν σμικρύνει την υφήλιο, με αποτέλεσμα η απόσταση και ο χρόνος

---

²⁹ Γ. Μπαμπινιώτη, *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, (Β» έκδοση), Κέντρο Λεξικολογίας, 2002, σελ. 1296.

να μην εμφανίζονται πλέον ως πρωταρχικοί περιορισμοί στην οργάνωση της ανθρώπινης δραστηριότητας [Inda και Rosaldo, 2002:6]. Όπως αναφέρει ο ίδιος ο Harvey:

«Το σύστημα δορυφορικών επικοινωνιών που ξεκίνησε από τις αρχές της δεκαετίας του 1970 έχει επιφέρει ως αποτέλεσμα την απεξάρτηση της μονάδας κόστους και χρόνου της επικοινωνίας από την απόσταση. Κοστίζει το ίδιο η επικοινωνία σε απόσταση 500 μιλίων με την επικοινωνία σε απόσταση 5.000 μιλίων μέσω δορυφόρου. Τα κόστη αερομεταφορών για τα αγαθά έχουν παρομοίως μειωθεί δραματικά, ενώ η χρήση κοντέινερ μέσω θαλάσσιων και χερσαίων μεταφορών έχει επίσης μειώσει το κόστος. Είναι σήμερα δυνατό μία μεγάλη πολυεθνική εταιρεία, όπως είναι η Texas Instruments, να λειτουργεί μονάδες όπου είναι εφικτή η ταυτόχρονη λήψη αποφάσεων σε σχέση με τις συνθήκες που άπτονται των οικονομικών, των όρων αγοράς, του ελέγχου ποιότητας και των εργασιακών διεργασιών σε περισσότερες από 50 διαφορετικές τοποθεσίες σε όλη την υφήλιο. Η δυνατότητα ιδιοκτησίας πολλών τηλεοπτικών σταθμών σε συνδυασμό με τις δορυφορικές επικοινωνίες καθιστά εφικτή την εμφάνιση πληθώρας εικόνων από διαφορετικούς χώρους σχεδόν ταυτόχρονα, όπου οι διάφοροι «χώροι» του κόσμου διασπώνται σε μια σειρά από εικόνες σε μια τηλεοπτική οθόνη. Ολόκληρος ο κόσμος μπορεί να παρακολουθήσει τους Ολυμπιακούς Αγώνες, το Παγκόσμιο Κύπελλο Ποδοσφαίρου, την πτώση ενός δικτάτορα, μία συνάντηση κορυφής, μία μοιραία τραγωδία... ενώ ο μαζικός τουρισμός και ο κινηματογράφος που δημιουργείται σε εξωτικές τοποθεσίες, έχουν επιτρέψει στις προσομοιωμένες ή υποκατάστατες εμπειρίες να καθίστανται διαθέσιμες σε πολλούς ανθρώπους³⁰» [Harvey, 1989:293].

---

³⁰ Η μετάφραση δική μου.

Όμοια με τον Harvey, και ο Anthony Giddens θεωρεί ότι η παγκοσμιοποίηση βασίζεται σε μια βαθιά αναδιοργάνωση του χρόνου και του χώρου στις κοινωνικές και πολιτιστικές διεργασίες. Όμως, ο Giddens επικεντρώνεται στην έννοια της «αποστασιοποίησης του χρόνο-χώρου», (“time-space distanciation”), η οποία αναφέρεται «στις συνθήκες κάτω από τις οποίες ο χρόνος και ο χώρος οργανώνονται με τέτοιο τρόπο ώστε να συνδέεται η παρουσία με την απουσία» [Giddens, 1991:61]. Η βασική επιχειρηματολογία βασίζεται στο αξίωμα ότι η κοινωνική ζωή απαρτίζεται από δύο βασικά είδη κοινωνικών σχέσεων. Το πρώτο είδος προϋποθέτει την άμεση επαφή πρόσωπο με πρόσωπο και κυριαρχεί στις προ-σύγχρονες κοινωνίες. Το δεύτερο είδος επιτρέπει περισσότερο αποστασιοποιημένες επαφές που καθίστανται δυνατές με τα συστήματα μεταφορών και επικοινωνιών, δηλαδή επαφές μέσα στο χώρο και στο χρόνο. Με την έλευση της σύγχρονης εποχής, το δεύτερο είδος σχέσεων έχει αποκτήσει πρωταρχική σημασία και η παγκοσμιοποίηση ορίζεται «ως η εντατικοποίηση των παγκόσμιων κοινωνικών σχέσεων που συνδέουν αποστασιοποιημένες τοποθεσίες με τέτοιο τρόπο ώστε τα τοπικά συμβάντα να διαμορφώνονται από άλλα που λαμβάνουν χώρα πολλά μίλια μακριά, και το αντίστροφο» [Giddens, 1991:61]³¹.

Η έννοια της συμπίεσης του χρόνου και του χώρου ήταν ένα από τα συστατικά των πρώιμων εμφανίσεων του όρου «παγκόσμιο» («global») στις ανθρωπιστικές επιστήμες, με πιο γνωστό παράδειγμα την εμφάνιση του όρου «παγκόσμιο χωριό» που χρησιμοποιήθηκε πρώτα από τον Καναδό Marshall McLuhan περί το 1960. Ο McLuhan όρισε τη δυτική κοινωνία ως «παγκόσμιο χωριό», παρακινούμενος «από τη δημιουργία μιας γενικής παγκόσμιας κουλτούρας προωθούμενης από τα Μ.Μ.Ε., η οποία διαπερνά τις κοινωνικές τάξεις και τους πολιτικούς φραγμούς. Τα Μ.Μ.Ε., και ιδιαίτερα η τηλεόραση και τα άλλα ηλεκτρονικά συστήματα, είναι εξαιρετικά διεισδυτικοί μεταδότες μιας αστικής κουλτούρας, αφού επιδεικνύουν την ικανότητα προσομοίωσης εμπειριών και επαφών που απαντώνται στις πόλεις, παρόλο που το άτομο που εκλαμβάνει αυτά τα μηνύματα πιθανά να ζει σε απομακρυσμένα μέρη»³². Ως αποτέλεσμα θεωρήθηκε ότι έφτασε το «τέλος της γεωγραφίας», ότι προσεγγίζουμε τη δημιουργία ενός κόσμου δίχως

---

³¹ Η μετάφραση δική μου.

³² *The Penguin Dictionary of Human Geography*, επιμέλεια Brian Goodall, Penguin, London, 1987, σελ. 195.

σύνορα, όπου τα έθνη-κράτη θα έχουν ολοένα και λιγότερη σημασία και επιρροή, ενώ όλα τα μέρη του κόσμου σταδιακά θα καταλήξουν να μοιάζουν και να είναι ίδια.

Από τη δεκαετία του 1980 και έπειτα, έχει υπάρξει κυριολεκτικά κατακλυσμός εκδόσεων και δημοσιευμάτων σε σχέση με την παγκοσμιοποίηση. Μία από τις κυρίαρχες θεωρητικές σχολές για αυτό το θέμα είναι εκείνη που θεωρεί ως πρωταρχική θεσμική δύναμη στην παγκόσμια οικονομία και κινητήρια δύναμη της παγκοσμιοποίησης την «πολυεθνική εταιρεία» (“transnational corporation”). Σημειώνεται ότι στην ελληνική γλώσσα έχει επικρατήσει να χρησιμοποιείται ο όρος «πολυεθνική εταιρεία», όρος που δεν αποδίδει απαραίτητα την έννοια της πρόθεσης *trans-*. Ήδη προαναφέρθηκε ότι η πρόθεση *trans-* πιθανά να αποδίδεται ορθότερα ως «υπέρ-» (όπως στην περίπτωση απόδοσης του “transiberian railroad”, δηλαδή του «υπερσιβηρικού σιδηρόδρομου»). Απαραίτητη καθίσταται μία αποσαφήνιση των κύριων σχετικών όρων, ιδιαίτερα σε σχέση με την έννοια της παγκοσμιοποίησης, όρου που χρησιμοποιείται καθημερινά χωρίς όμως να αποφεύγεται η εννοιολογική σύγχυση. Η σύγχυση επικεντρώνεται στην απόδοση και χρήση των αγγλικών όρων “international” («διεθνές»), “transnational” («υπερεθνικό») και “global” («παγκόσμιο»).

Εν συντομία, το έθνος-κράτος είναι μία σχετικά πρόσφατη πολιτική οντότητα, η οποία χρονολογείται από την Γαλλική Επανάσταση και αντικατέστησε τα βασίλεια, τα πριγκιπάτα, τις θρησκευτικές επικράτειες και τις αυτοκρατορίες. Ορισμοί του έθνους-κράτους περιλαμβάνουν «το κράτος που έχει συγκροτηθεί από ένα έθνος στο έδαφος όπου διαβιεί»³³, «το έθνος-κράτος συγκροτείται από μία κυβέρνηση η οποία αναλαμβάνει το νομικό και ηθικό δικαίωμα να εξασκεί αποκλειστική δικαιοδοσία σε μία συγκεκριμένη εδαφική περιοχή και στους πολίτες του» [Cohen και Kennedy, 2000:78], «το ανεξάρτητο κράτος στο οποίο όλοι (ή οι περισσότεροι) κάτοικοι μοιράζονται ένα γενικό αίσθημα εθνικής συνοχής με κοινές αξίες καταλαμβάνοντας συνήθως ένα ξεκάθαρα οριοθετημένο εδαφικό χώρο»³⁴ και «μια μορφή πολιτικής οργάνωσης: (α) που περιλαμβάνει μια σειρά θεσμών που κυβερνούν το λαό μίας συγκεκριμένης περιοχής (το κράτος) και (β) που βασίζεται στη συμμαχία και

³³ Γ. Μπαμπινιώτη, *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, (Β» έκδοση), Κέντρο Λεξικολογίας, 2002, σελ. 553.

³⁴ *The Penguin Dictionary of Human Geography*, επιμέλειας Brian Goodall, Penguin, Λονδίνο, 1987, σελ. 316.

νομιμοποίηση από εκείνους που κυβερνώνται και από άλλα κράτη στη βάση ότι εκπροσωπείται ένα σύνολο ανθρώπων που ορίζονται με πολιτισμικούς και πολιτικούς όρους ως έθνος.» [Cloke, Crang και Goodwin, 1999:339]. Ο όρος «διεθνές» (όπως προαναφέρθηκε, στα αγγλικά παράγωγο που χρησιμοποιεί την πρόθεση *inter-*, δηλαδή, *δια-*), θα πρέπει να αναφέρεται σε εκείνες τις δυνάμεις, τις διαδικασίες ή τους θεσμούς που βασίζονται στο ήδη υπάρχον σύστημα του έθνους-κράτους. Για παράδειγμα, η Διεθνής Τράπεζα και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο είναι *διεθνείς* χρηματοοικονομικοί θεσμοί, αφού απαρτίζονται από εκπρόσωπους κρατών-μελών που ενεργούν υπό τις οδηγίες των κυβερνήσεων των χωρών τους. Είναι μια κρατοκεντρική αναλυτική προσέγγιση του κόσμου, όπου κύριος πρωταγωνιστής είναι το έθνος-κράτος.

Αντίθετα ο όρος «υπερεθνικός» (“transnational”) θα πρέπει να αναφέρεται σε εκείνες τις δυνάμεις, τις διαδικασίες και τους θεσμούς που υπερβαίνουν τα σύνορα, αλλά δεν αντλούν την ισχύ και εξουσία τους από το έθνος-κράτος. Συνεπώς, εταιρείες όπως η General Motors, η Mitsubishi και η Unilever, θεωρούνται «υπερεθνικές εταιρείες» που ανήκουν σε μετόχους και ελέγχονται από Διοικητικά Συμβούλια ατόμων που δύναται να είναι πολίτες οποιασδήποτε χώρας. Κύριος στόχος των εταιρειών αυτών είναι να έχουν τη μεγαλύτερη δυνατή κερδοφορία, προωθώντας ταυτόχρονα τη πολιτισμική ιδεολογία της κατανάλωσης που οδηγεί αναπόφευκτα στην παγκοσμιοποίηση του καπιταλιστικού συστήματος. Στην παρούσα μελέτη, η επιχείρηση που χαρακτηρίζεται ως “multinational” θα αποδίδεται στην ελληνική γλώσσα ως «πολυεθνική», ενώ εκείνη που είναι “transnational” ως «υπερεθνική». Παρόμοια, το επίθετο «υπερεθνικός/-ή» θα χρησιμοποιηθεί για να αποδοθεί ο όρος *transnational identity* και *transnational community* (υπερεθνική ταυτότητα και υπερεθνική κοινότητα).

Ας δούμε τη διαδικασία διαμόρφωσης των υπερεθνικών εταιρειών για να διερευνήσουμε πιθανές αναλογίες ή ομοιότητες στη συγκρότηση των υπερεθνικών πληθυσμών ή διασπορών. Οι υπερεθνικές εταιρείες έχουν τα εξής χαρακτηριστικά:

- δραστηριοποιούνται σε δύο ή περισσότερες χώρες.
- επιδιώκουν τη μεγιστοποίηση της κερδοφορίας τους με την εκμετάλλευση των συγκριτικών πλεονεκτημάτων κάθε χώρας, όπως διαφορά στους μισθούς, στις συνθήκες της αγοράς και στο πολιτικό καθεστώς.
- επιδεικνύουν γεωγραφική ευκαμψία, έχουν δηλαδή την ικανότητα να μεταφέρουν λειτουργίες και πόρους σε διαφορετικές τοποθεσίες σε παγκόσμια κλίμακα.
- λειτουργούν με δυνατότητα κινήσεων και διαδικασιών ευρύτερη από τη δυνατότητα κινήσεων σε μία συγκεκριμένη χώρα.
- επηρεάζουν το κοινωνικό και οικονομικό περιβάλλον σε παγκόσμιο επίπεδο [Cohen & Kennedy, 2000:201].

Στις υπερεθνικές εταιρείες απασχολείται ένα μεγάλο μέρος του εργατικού δυναμικού, συντελείται ένα μεγάλο μέρος της παγκόσμιας παραγωγής και μέσω αυτών διεκπεραιώνεται ένα μεγάλο μέρος του παγκόσμιου εμπορίου. Μέχρι πρόσφατα, το έθνος-κράτος αποτελούσε τη βασική γεωγραφική ενότητα και χρησιμοποιούταν για να αναδείξει συγκρίσιμα οικονομικά μεγέθη, όπως το Ακαθάριστο Εθνικό Προϊόν, το Κατά Κεφαλήν Εισόδημα, κ.ά. Σήμερα, υπάρχει η δυνατότητα σύγκρισης των υπερεθνικών εταιρειών με τα ίδια τα έθνη-κράτη, όπως καταδεικνύεται στον πίνακα 1.9, όπου παρουσιάζονται στοιχεία της σχετικής οικονομικής ισχύος μεταξύ εταιρειών και κρατών ή περιοχών. Η οικονομική ισχύς για τις εταιρείες (αριστερά) καταγράφεται σε σχέση με την αξία των συνολικών πωλήσεων σε δισεκατομμύρια δολάρια, ενώ το συγκρίσιμο μέγεθος για τα κράτη (δεξιά) παραμένει το Α.Ε.Π. σε δισεκατομμύρια δολάρια. Για παράδειγμα, η οικονομική ισχύς της εταιρείας General Motors δύναται να θεωρηθεί περίπου αντίστοιχη με την οικονομική ισχύ ολόκληρης της Ινδονησίας ή της Δανίας. Από παρόμοιες συγκρίσεις προκύπτει ότι ανάμεσα στις 100 περισσότερο σημαντικές οικονομικές μονάδες παγκοσμίως, οι μισές είναι έθνη-κράτη και οι μισές είναι υπερεθνικές εταιρείες.

Πίνακας 1.9.: Οικονομική Ισχύς Εταιρειών, Κρατών και Περιοχών

[Cohen & Kennedy, 2000:123]

Εταιρεία	Πωλήσεις (Δισ. \$)	Χώρα/Περιοχή	Α.Ε.Π. (Δισ. \$)
General Motors	132,4	Ινδονησία	126,4
		Δανία	123,5
Exxon	115,7	Νορβηγία	112,9
		Νότια Αφρική	103,6
Ford	100,1	Τουρκία	99,7
Royal Dutch Shell	96,6	Πολωνία	83,8
Toyota	81,3	Πορτογαλία	79,5
IBM	64,5	Βενεζουέλα	61,1
		Μαλαισία	57,6
Unilever	43,7	Πακιστάν	41,9
Nestle	38,4	Αίγυπτος	33,5
Sony	34,4	Νιγηρία	19,6
		Μ.Ανατολή/Β. Αφρική	454,5
Πρώτες 5 Εταιρείες	526,1	Νότια Ασία	297,4
		Υποσαχάρια Αφρική	269,9

Όπως προαναφέρθηκε, η παγκοσμιοποίηση αποτελεί αντικείμενο μελέτης πολλών επιστημονικών κλάδων. Η τάση των περισσότερων ερευνητών είναι να επικεντρώνονται στην *μακροσκοπική* οπτική του φαινομένου με όρους οικονομικών, πολιτικών ή πολιτισμικών διαδικασιών μεγάλης κλίμακας. Αντίθετα, η ανθρωπογεωγραφία επιχειρεί να συναρθρώσει το *παγκόσμιο* και το *τοπικό*, δηλαδή να εξετάσει τις διαδικασίες παγκοσμιοποίησης εντός του πλαισίου μίας συγκεκριμένης κοινωνίας ή ομάδας που χαρακτηρίζεται από συσσωρευμένα πολιτισμικά στοιχεία, αλλά επηρεάζεται ολοένα και περισσότερο από τις κοινωνικές διεργασίες παγκόσμιας εμβέλειας. Εξάλλου, το παγκόσμιο προϋποθέτει το τοπικό³⁵. Αν και πολλές ερμηνείες

³⁵ Ο όρος glocalization (συνδυασμός των λέξεων global και local) διαδόθηκε από τον R. Robertson [1992:173-4] με στόχο να περιγράψει οι παγκόσμιες πιέσεις και απαιτήσεις προσαρμόζονται σε τοπικές συνθήκες. Δηλαδή, ενώ οι ισχυρές πολυεθνικές εταιρείες μπορεί να μεταποιούν το προϊόν τους ώστε να ταιριάζει με την εκάστοτε «τοπική» αγορά, η τοπική παραγωγή χρησιμοποιεί τις αναρίθμητες επιλογές που της προσφέρονται από τα «παγκόσμια» για να αναβαθμίσει το δικό της

της παγκοσμιοποίησης εμφανίζουν τη διαδικασία αυτή ως απρόσωπη, όπου οι άνθρωποι και ακόμα και οι εθνικές κυβερνήσεις αδυνατούν είτε να συμμετάσχουν, είτε να παρέμβουν, ο εντοπισμός κάποιων κύριων πρωταγωνιστών είναι αναμφίβολα δυνατός. Γενικώς αποδεκτή παραδοχή αποτελεί το γεγονός ότι οι πιο σημαντικοί πρωταγωνιστές στις διαδικασίες της παγκοσμιοποίησης είναι οι υπερεθνικές εταιρείες, με κύρια χαρακτηριστικά την παγκόσμια εμβέλειά τους, το σημαντικό ρόλο που διαδραματίζουν στη δημιουργία μιας αλληλοεξαρτώμενης παγκόσμιας οικονομίας και τις διασυνδέσεις τους με το παγκόσμιο χρηματοοικονομικό σύστημα.

Όμοια με τις υπερεθνικές εταιρείες, και οι διεθνείς κυβερνητικοί οργανισμοί (“international governmental organizations-I.G.Os”) αναδεικνύονται σε αυτόνομες οργανώσεις και διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στην διαμόρφωση των παγκόσμιων υποθέσεων. Πιθανά, η πιο γνωστή τέτοια οργάνωση να είναι ο Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών, ενώ μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1980, υπήρχαν 700 διεθνείς κυβερνητικοί οργανισμοί που συνεδρίαζαν συνολικά 5000 φορές ετησίως [Scholte,1993:44]. Υπάρχουν ακόμη εκατοντάδες διεθνείς μη-κυβερνητικές οργανώσεις (“international non-governmental organizations-I.NG.Os”) που εμφανίστηκαν με ταχείς ρυθμούς από τα τέλη της δεκαετίας του 1950 και η δράση τους αφορά ευρύτατο πεδίο ενδιαφερόντων που περιλαμβάνει θρησκευτικά, επιχειρηματικά, επαγγελματικά, εργατικά, πολιτικά, οικολογικά, γυναικεία, αθλητικά και άλλα πολλά θέματα. Κάποιες τέτοιες οργανώσεις μπορεί να θεωρηθούν και «παγκόσμια κινήματα», ιδιαίτερα όταν δομούνται με περισσότερο ανεπίσημο τρόπο ή όταν αναφερόμαστε στο σύνολο των ατόμων, είτε οργανωμένων, είτε ανεξάρτητων που ασχολούνται με ένα γενικό θέμα, όπως για παράδειγμα το παγκόσμιο οικολογικό κίνημα.

Υπάρχουν και άλλοι πρωταγωνιστές στις διαδικασίες της παγκοσμιοποίησης, που αρχικά πιθανά να μην θεωρούνται ως τέτοιοι. Καθημερινά, τεράστιοι αριθμοί κοινών πολιτών εμπλέκονται στην ενίσχυση υπερεθνικών διασυνδέσεων, αφού ταξιδεύουν και μεταφέρουν τον πολιτισμό και τις ιδέες τους μακριά από τα έθνη-κράτη τους. Οι ταξιδιώτες αυτοί μπορεί να εμπίπτουν σε διάφορες κατηγορίες όπως είναι οι οικονομικοί μετανάστες που αναζητούν ευκαιρίες εργασίας, οι τουρίστες (που

τοπικό προϊόν. Συνεπώς, υπάρχει μια δημιουργική αλληλεπίδραση μεταξύ τοπικού και παγκόσμιου. Για εκτενέστερη ανάλυση στα ελληνικά βλέπε: Κουρλιούρος, 2001:passim.

έφτασαν τα 593 εκατομμύρια το 1996 σε σχέση με τα 159 εκατομμύρια το 1970)³⁶, τα στελέχη των επιχειρήσεων και οι επαγγελματίες που συνεισφέρουν στη δημιουργία μιας υπερεθνικής κουλτούρας με κύριο άξονα τον κοσμοπολιτισμό, φοιτητές και ερευνητές, διασημότητες των ΜΜΕ και του καλλιτεχνικού στερεώματος, αλλά ακόμη και εγκληματίες παράνομων παγκόσμιων δικτύων. Η δημιουργία παγκόσμιων και υπερεθνικών δικτύων που απαρτίζονται από διασπαρμένους πληθυσμούς κοινής εθνικότητας, και συγκεκριμένα της ελληνικής, θα αποτελέσουν το αντικείμενο αυτής της διατριβής.

---

³⁶ *The Economist*, 8 Φεβρουαρίου 1997, σελ. 145.

Μέρος II

Οι διαστάσεις της ελληνικής διασποράς

Ποσοτική ανάλυση της ελληνικής διασποράς

Η μετανάστευση των Ελλήνων μετά την ίδρυση του ελληνικού κράτους θα μπορούσε να εξεταστεί με διαφορετικές προσεγγίσεις: η πιο κοινή προσέγγιση είναι η πληθυσμιακή, δηλαδή η εξέταση του *αριθμού* των μεταναστών που αναχώρησαν από τον τόπο προέλευσης και εγκαταστάθηκαν σε διάφορες χώρες. Στην περίπτωση της Ελλάδας η προσέγγιση αυτή δυσχεραίνεται εξαιτίας της έλλειψης ολοκληρωμένων στατιστικών στοιχείων που αφορούν στις μεταναστευτικές αναχωρήσεις. Συνεπώς, η αριθμητική κατανομή εξετάζεται συνήθως ως καταγραφή του αριθμού των μεταναστών ανά χώρα χωρίς να λαμβάνεται υπόψη ο χρόνος αναχώρησης, η μεταναστευτική γενιά κλπ.

Οι περισσότερες αναφορές στην ελληνική διασπορά σήμερα παρουσιάζουν την αριθμητική κατανομή Ελλήνων σε διάφορες χώρες του κόσμου. Τα στοιχεία βασίζονται σε ποικίλες πηγές και παρουσιάζουν μεγάλη διακύμανση. Η ελληνική πολιτεία βασίζει τις εκτιμήσεις της σε στοιχεία που συγκεντρώνει από τις διπλωματικές υπηρεσίες που διατηρεί σε διάφορα μέρη του κόσμου, δηλαδή τις ελληνικές πρεσβείες και τα ελληνικά προξενία. Στις περισσότερες χώρες με ιστορία υποδοχής μεγάλου αριθμού μεταναστών, όμως, υπάρχουν υπηρεσίες αριθμητικής καταγραφής των διάφορων εθνικών ομάδων, καθώς και των αφίξεων και αναχωρήσεων μελών μιας ομάδας. Ιδιαίτερα συνηθισμένο γεγονός αποτελεί η διάσταση μεταξύ των αριθμών που παρέχει η ελληνική πολιτεία και των αριθμών που παρέχει το κάθε κράτος υποδοχής. Για παράδειγμα, υπάρχουν πλείστες αναφορές για το μέγεθος της κοινότητας των Ελλήνων στις ΗΠΑ το οποίο, σύμφωνα με την ελληνική πλευρά, προσεγγίζει τα 3 εκατομμύρια. Αντίθετα, η επίσημη απογραφή των ΗΠΑ (US Census 2001) αναφέρει ότι η ελληνοαμερικανική κοινότητα απαρτίζεται από περίπου 1 εκατομμύριο άτομα. Εντυπωσιακή είναι η παρουσία Ελλήνων ως ποσοστό του συνολικού πληθυσμού στην Αυστραλία (3.87%), αλλά και στις ΗΠΑ (1.11%). Ο πίνακας που ακολουθεί παρουσιάζει τις 40 χώρες όπου το σύνολο των ελληνικών κοινοτήτων αριθμεί περισσότερα από 1.000 άτομα. Τα στοιχεία αυτά προέρχονται από τις προξενικές εκθέσεις που αποστέλλονται στο ελληνικό υπουργείο

Εξωτερικών και εμφανίζονται και στον κόμβο της ελληνικής υπηρεσίας της Γενικής Γραμματείας Απόδημου Ελληνισμού.

Πίνακας Α.: [Γενική Γραμματεία Απόδημου Ελληνισμού, passim]

Η ελληνική διασπορά στις 40 χώρες με κοινότητες μεγαλύτερες των 1000 ατόμων

ΧΩΡΑ	ΓΕΝΙΚΟΣ ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ	ΕΛΛΗΝΕΣ	ΠΟΣΟΣΤΟ Ελλήνων	ΛΟΓΟΣ ΜΕ ΒΑΣΗ ΤΟ 5.000
ΗΠΑ	269.444.000	3.000.000	1.11%	600
ΑΥΣΤΡΑΛΙΑ	18.057.000	700.000	3.87%	140
ΓΕΡΜΑΝΙΑ	81.992.000	360.000	0.43%	72
ΚΑΝΑΔΑΣ	29.680.000	350.000	1.18%	70
ΑΓΓΛΙΑ	58.144.000	220.000	0.38%	44
ΟΥΚΡΑΝΙΑ	51.608.000	150.000	.29%	30
ΡΩΣΙΑ	148.146.000	100.000	.067%	20
ΒΟΥΛΓΑΡΙΑ	8.468.000	25.000	0.295%	5
ΒΡΑΖΙΛΙΑ	161.087.000	25.000	0.015%	4
ΑΡΓΕΝΤΙΝΗ	35.219.000	20.000	0.056%	4
ΓΑΛΛΙΑ	58.333.000	35.000	0.06%	7
ΝΕΑ ΖΗΛΑΝΔΙΑ	3.602.000	10.000	0.28%	2
ΓΕΩΡΓΙΑ	5.442.000	50.000	.91%	10
ΒΕΛΓΙΟ	10.159.000	25.000	0.25%	5
ΙΤΑΛΙΑ	57.226.000	21.000	0.04	4.2
ΒΕΝΕΖΟΥΕΛΑ	22.311.000	2.500	0.01	.5
ΟΥΡΟΥΓΟΥΑΗ	3.204.000	1.000	0.03%	.2
ΣΟΥΗΔΙΑ	8.819.000	20.000	0.23%	4
ΡΟΥΜΑΝΙΑ	22.655.000	14.000	0.06%	2.8
ΕΛΒΕΤΙΑ	7.224.000	8.500	0.12%	1.7
ΑΥΣΤΡΙΑ	8.106.000	6.500	0.08%	1.3
ΟΛΛΑΝΔΙΑ	15.575.000	4.000	0.026%	.8
ΠΟΛΩΝΙΑ	38.601.000	4.500	0.01%	.9
ΟΥΓΓΑΡΙΑ	10.049.000	2.500	0.02%	.5
ΤΣΕΧΙΑ	10.251.000	2.500	0.024%	.5
ΛΟΥΞΕΜΒΟΥΡΓΟ	412.000	1.000	0.024%	.2
ΑΡΜΕΝΙΑ	3.638.000	5.000	0.13%	1
ΜΟΛΔΑΒΙΑ	4.444.000	1.000	0.022%	.2
ΚΑΖΑΚΣΤΑΝ	16.829.000	25.000	0.15%	5
ΟΥΖΜΠΕΚΙΣΤΑΝ	23.209.000	10.000	0.044%	2
ΛΙΒΑΝΟΣ	3.084.000	1500	0.049%	.3
Σ. ΑΡΑΒΙΑ	18.836.000	1.300	0.007%	.26
ΣΥΡΙΑ	14.574.000	1.000	0.007%	.2
Ν.ΑΦΡΙΚΗ	38.000.000	50.000	0.13%	10
ΖΑΪΡ	46.812.000	5.000	0.01%	1
ΑΙΓΥΠΤΟΣ	63.271.000	5.000	0.008%	1
ΖΙΜΠΑΜΠΟΥΕ	11.439.000	4.000	0.029%	.8
ΚΑΜΕΡΟΥΝ	13.560.000	1.200	0.008%	.24
ΧΙΛΗ	14.421.000	1.000	0.007%	.2
ΜΕΞΙΚΟ	92.718.000	1.000	0.001%	.2

Όπως διαφαίνεται στον Πίνακα Α στις στήλες «Γενικός Πληθυσμός» και «Έλληνες» καταγράφονται ο συνολικός πληθυσμός της κάθε χώρας, καθώς και το μέγεθος των ομογενειακών κοινοτήτων. Συνεπώς, μπορεί να διαπιστωθεί το ποσοστό των Ελλήνων σε κάθε χώρα, στοιχείο που παρουσιάζεται στη στήλη «Ποσοστό». Η διασκόρπιση των ελληνικών κοινοτήτων είναι μεγάλη και αναφέρεται σε χώρες σε όλες τις ηπείρους. Παρά τη μεγάλη διασκόρπιση, τα ποσοστά των Ελλήνων σε σχέση με τον πληθυσμό της εκάστοτε χώρας δεν ξεπερνούν σε καμία περίπτωση το 4%.

Η δυσχέρεια της ποσοτικής ανάλυσης συνεπάγεται ότι αυτή πρέπει να συμπληρώνεται από ποιοτικό υλικό. Αυτό αποτελείται από λίγες δημοσιευμένες έρευνες (ιστορικών κυρίως, αλλά και κοινωνιολόγων) αφενός, αφηγήσεις αφετέρου και σε επόμενα κεφάλαια και συνεντεύξεις. Στην ελληνική βιβλιογραφία ελάχιστες είναι οι αξιόπιστες μελέτες στις οποίες θα μπορούσε να ανατρέξει κανείς σε αναζήτηση συγκεκριμένων στοιχείων σχετικών με την ιστορία του συνόλου των ελληνικών κοινοτήτων στο εξωτερικό. Εξάιρεση αποτελούν η πλέον πεπαλαιωμένη έκδοση του Μιχαήλ Δενδιά *Αι ελληνικά παροικία ανά τον κόσμο*³⁷, *Το Νεοελληνικό Παροικιακό Φαινόμενο* του Νίκου Ψυρούκη³⁸, η έκδοση του ελληνικού υπουργείου Εξωτερικών *Ο Ελληνισμός του Εξωτερικού*,³⁹ η έκδοση του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών, *Απόδημοι Έλληνες*,⁴⁰ και η *Επισκόπηση της ιστορίας της νεοελληνικής διασποράς* του Ιωάννη Χασιώτη⁴¹, ενώ χρήσιμες είναι και μερικές μελέτες για το μεταναστευτικό φαινόμενο εν γένει, όπως το έργο της Ήρας Έμκε-Πουλοπούλου *Προβλήματα μετανάστευσης-παλιννόστησης*.⁴² Όλες οι προαναφερόμενες μελέτες περιέχουν χρήσιμες πληροφορίες σχετικά με τις διάφορες κοινότητες της ομογένειας, όμως, υστερούν σε δύο επίπεδα: δεν προσεγγίζουν το θέμα της ελληνικής διασποράς στο σύγχρονο πλαίσιο της μετα-διπολικής και παγκοσμιοποιημένης διεθνούς πραγματικότητας και δεν προσφέρουν μία συνολική ποιοτική ανάλυση του νεοελληνικού διασπορικού φαινομένου.

---

³⁷ Αθήνα, 1919.

³⁸ Επικαιρότητα, Αθήνα, 1983

³⁹ Αθήνα, 1987

⁴⁰ Αθήνα, 1972

⁴¹ Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 1993

⁴² Αθήνα, 1986

Ποιοτική ανάλυση της ελληνικής διασποράς

Συνεπώς, αναγκαία καθίσταται μία ανάλυση ποιοτικού χαρακτήρα σε σχέση με τη σημερινή διασπορά. Μία πρώτη προσπάθεια τυπολογίας των διασπορών σε συγκριτική βάση έγινε στο άρθρο του John Armstrong με το τίτλο “Κινητοποιημένες και προλεταριακές διασπορές”⁴³. Η έμφαση του άρθρου δίνεται στις *κινητοποιημένες* διασπορές, εξαιτίας της μεγαλύτερης και περισσότερο περίπλοκης ιστορίας τους.⁴⁴ Ο Armstrong ορίζει τη διασπορά “ως οποιαδήποτε εθνική συλλογικότητα που δεν έχει εθνική βάση μέσα σε μία δεδομένη οργανωμένη κοινωνία, αποτελεί δηλαδή μία σχετικά μικρή μειονότητα σε όλα τα τμήματά της” [Armstrong, 1976:393]. Ως *κινητοποιημένες* διασπορές αναφέρονται οι εθνικές ομάδες που υπήρχαν σε αυτοκρατορίες (όπως στην Οθωμανική και τη Ρωσική), αλλά και στο πλαίσιο των αποικιακών αυτοκρατοριών του δεκάτου ενάτου και ενός τμήματος του εικοστού αιώνα. Παραδείγματα τέτοιων ομάδων υπήρξαν οι Εβραίοι, οι Αρμένιοι και οι Έλληνες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, οι Βάλτες Γερμανοί και οι Εβραίοι στη Ρωσική Αυτοκρατορία, δηλαδή ομάδες που ασκούσαν δυσανάλογη πολιτική και οικονομική επιρροή σε σχέση με τον αριθμό τους. Ο Armstrong αναφέρεται εκτενώς στους Φαναριώτες Έλληνες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, οι οποίοι όμως σαφώς έχασαν μεγάλο μέρος της δύναμής τους μετά τη συγκρότηση του νεοελληνικού κράτους. Ο Armstrong διακρίνει τις κινητοποιημένες διασπορές σε *αρχετυπικές* και *περιπτωσιακές*. Για την αρχετυπική διασπορά υπάρχει πληρότητα και μονιμότητα του φαινομένου της διασποράς, ενώ η περιπτωσιακή διασπορά διακρίνεται από τη μερικότητα και την προσωρινότητα του φαινομένου. Ως παραδείγματα αρχετυπικών διασπορών ο Armstrong παραθέτει τους Εβραίους (τους οποίους θεωρεί μοντέλο για όλους τους τύπους της διασποράς), τους Αρμένιους και τους Έλληνες, ενώ ως παραδείγματα περιπτωσιακών διασπορών, ο συγγραφέας αναφέρεται στους Βάλτες Γερμανούς της Ανατολικής Ευρώπης και τη μεγάλη διασπορά των Κινέζων εμπόρων στη Νοτιοανατολική Ασία. Η *προλεταριακή* διασπορά ορίζεται από τον Armstrong ως “ουσιαστικά ένα μη-ευνοημένο προϊόν των σύγχρονων οργανωμένων κοινωνιών” [Armstrong, 1976:393] και αναφέρονται ως παράδειγμα οι Τούρκοι της Γερμανίας.

⁴³ “Mobilized and proletarian Diasporas”, *American Political Science Review*, LXX (1976), σελ. 293-408.

⁴⁴ Η μετάφραση της λέξης mobilized ως κινητοποιημένες θα μπορούσε να είναι και *ανερχόμενες* σύμφωνα με τα στοιχεία που παραθέτει ο Armstrong.

Οι διασπορές κατά Armstrong

Κινητοποιημένες Διασπορές		Προλεταριακές Διασπορές
1. Αρχετυπικές	2. Περιστασιακές	Πολωνοί της Γαλλίας
Εβραίοι, Αρμένιοι, Έλληνες	Κινέζοι, Γερμανοί	Τούρκοι της Γερμανίας

Συμπερασματικά, ενώ ο Armstrong προσφέρει μία χρήσιμη τυπολογία σε σχέση με τα ποιοτικά χαρακτηριστικά των διασπορών, η ένταξη της ελληνικής διασποράς στο είδος της κινητοποιημένης αρχετυπικής διασποράς αναφέρεται στην ιστορική περίοδο πριν από τη συγκρότηση του νεοελληνικού κράτους, δηλαδή στο πλαίσιο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας πριν από το 1830. Η ύπαρξη, βέβαια, μιας τέτοιας διασποράς ευνόησε τη δημιουργία ελληνικών εμπορικών διασπορικών δικτύων το δέκατο ένατο αιώνα, τα οποία με τη σειρά τους λειτούργησαν ως δίκτυα υποδοχής της μεγάλης ελληνικής μετανάστευσης τον εικοστό αιώνα. Επίσης, η διαχρονικότητα ύπαρξης ελληνισμού εκτός ελληνικών συνόρων επέτρεψε τη διαιώνιση του μύθου του *περιπλανώμενου Οδυσσέα*, που συντηρείται ως σήμερα. Προσωπική συμμετοχική παρατήρηση⁴⁵ στις ελληνικές κοινότητες του εξωτερικού αποκαλύπτει ότι μέχρι σήμερα οι Φαναριώτες Έλληνες αποτελούν σημείο αναφοράς στις ομιλίες των προέδρων των ομογενειακών συλλόγων, ομοσπονδιών και οργανώσεων. Έτσι, η ανάλυση του Armstrong προσφέρεται ως σημείο αφετηρίας για περαιτέρω ποιοτικές αναλύσεις της ελληνικής περίπτωσης.

⁴⁵ Η προσωπική συμμετοχική παρατήρηση αναφέρεται στην μακρόχρονη παραμονή μου στις ΗΠΑ (από γέννησης), την ενεργό δράση μου ως μέλος πολλών ομογενειακών οργανώσεων και την μακρόχρονη εργασία και γενικότερη ενασχόληση στο Συμβούλιο Απόδημου Ελληνισμού από την ίδρυσή του μέχρι σήμερα.

Περισσότερο πρόσφατη και συνολική υπήρξε η ανάλυση των διασπορών του Robin Cohen, συγγραφέα του έργου *Παγκόσμιες Διασπορές*, το οποίο κυκλοφόρησε το 1997.⁴⁶ Σύμφωνα με την ανάλυση Cohen υπάρχουν πέντε διακριτοί τύποι διασπορών:

- Η διασπορά θυμάτων (Εβραίοι, Αρμένιοι, Αφρικανοί)
- Η διασπορά αποικιοκρατών (Αρχαίοι Έλληνες, Βρετανοί)
- Η διασπορά εμπόρων (Κινέζοι)
- Η διασπορά εργατών (Τούρκοι, Ινδοί)
- Η πολιτισμική ή υβριδική διασπορά (Λαοί της Καραϊβικής)

Ο Cohen δίνει ιδιαίτερη έμφαση στους γενεσιουργούς λόγους δημιουργίας της κάθε κατηγορίας διασποράς, καταγράφοντας τις ιδιαιτερότητες της κάθε κατηγορίας και τις μορφές που πήραν συγκεκριμένες διασπορές στις διάφορες κοινωνίες και στα διάφορα πολιτισμικά και πολιτικά πλαίσια. Συνεπώς, οι Αρμένιοι που βρίσκονται διασκορπισμένοι σε πολλές χώρες διατηρούν ως σημείο αναφοράς το τραυματικό γεγονός της αρμενικής γενοκτονίας το 1915 από τους Τούρκους και ανέπτυξαν όλα τα χαρακτηριστικά μιας διασποράς θυμάτων. Διαφορετική περίπτωση είναι αυτή της μετανάστευσης Βρετανών από το 17^ο αιώνα, μετανάστευση που υπήρξε μία από τις μεγαλύτερες σε όγκο και σε διάρκεια διεθνώς. Ο κύριος όγκος των Βρετανών μεταναστών κινήθηκε προς τις ΗΠΑ, τον Καναδά, την Αυστραλία, τη Νέα Ζηλανδία και σε χώρες της Αφρικής που υπήρξαν βρετανικές κτήσεις. Χαρακτηριστική αποικιοκρατική διασπορά ήταν η βρετανική, την οποία επέβαλε μια άρχουσα τάξη στις αποικιοκρατούμενες χώρες (μερικές φορές με δυσμενείς εξελίξεις για το γηγενή πληθυσμό, όπως στην περίπτωση συρρίκνωσης ή/και εξόντωσης των Αβορίγινων στην Αυστραλία και των Ινδιάνων στις ΗΠΑ). Διασπορά εμπόρων είναι εκείνο το είδος της διασποράς που αφορά στο σύνολο των οικονομικών δικτύων που αναπτύσσονται εκτός συνόρων από εμπόρους συγκεκριμένης εθνικής ομάδας που μεταφέρουν, αγοράζουν και πουλούν τα προϊόντα τους σε άλλες χώρες. Ο Cohen αναλύει τις περιπτώσεις των Κινέζων και των Λιβανέζων εντάσσοντας τις διασπορές αυτών των δύο εθνοτήτων στην κατηγορία των εμπορικών. Ως εργατική διασπορά ο

---

⁴⁶ Αναφορά στο έργο του Cohen υπάρχει στο Κεφάλαιο 2 της παρούσης διατριβής.

Cohen ορίζει εκείνη τη διασπορά που προκαλείται από τη μετανάστευση από την πατρίδα σε άλλους τόπους για αναζήτηση εργασίας, αν και διευκρινίζει ότι όλες οι ομάδες που μεταναστεύουν διεθνώς σε αναζήτηση εργασίας δεν έπεται ότι εξελίσσονται σε διασπορά. Το κύριο παράδειγμα εργατικής διασποράς που αναφέρει ο Cohen είναι εκείνο των Ινδών εργατών με σύμβαση υποχρεωτικής εργασίας στις τροπικές φυτείες των ευρωπαϊκών αποικιακών κτήσεων. Χαρακτηριστικό μιας τέτοιας διασποράς είναι συνήθως ο κοινωνική αποκλεισμός και η χρόνια έλλειψη ανέλιξης στις κοινωνίες υποδοχής. Τέλος, οι πολιτισμικές διασπορές χαρακτηρίζονται κατά τον Cohen από ένα κοινό πολιτισμικό πλαίσιο σε σχέση με τη λογοτεχνία, τις θρησκευτικές πεποιθήσεις, τη μουσική και τον τρόπο ζωής. Παράδειγμα αποτελούν τα μέλη των διασπορικών κοινοτήτων από την Αφρική (κοινός τόπος αρχικού ξεριζωμού) και την Καραϊβική (πρώτος τόπος αρχικής εγκατάστασης λόγω δουλεμπορίου) και των χωρών προορισμού των λαών της Καραϊβικής (ΗΠΑ, Ηνωμένο Βασίλειο, Ολλανδία, Γαλλία κλπ). Οι διασπορές αυτές διατηρούν διασταυρούμενες επιρροές μεταξύ τους στο πλαίσιο της πολιτισμικής έκφρασης.

Η τυπολογία του Cohen αποτέλεσε βάση για πολλές μελέτες και αναλύσεις σχετικά με τις διασπορές, συμπεριλαμβανομένων και των σύγχρονων, όπως για παράδειγμα αυτών που προέκυψαν από την διάλυση της ΕΣΣΔ και της Γιουγκοσλαβίας. Παρά το γεγονός ότι ακόμη και ξένοι μελετητές αναγνωρίζουν την ελληνική διασπορά ως αρχετυπικό μοντέλο, ο ίδιος ο Cohen δεν αναφέρεται καθόλου στους σύγχρονους Έλληνες, αλλά μόνο στις αποικίες των αρχαίων Ελλήνων που προκάλεσαν τη δημιουργία μιας αποικιακής διασποράς.

Επιχειρώντας, συνεπώς, να προσδιορίσουμε τα ποιοτικά χαρακτηριστικά της ελληνικής διασποράς, και μάλιστα διαχρονικά, θα πρέπει να εξετάσουμε τα γενεσιουργά αίτια που προκάλεσαν τις μεγάλες ελληνικές μεταναστεύσεις των δύο τελευταίων αιώνων, καθώς και τους τρόπους ένταξης στις κοινωνίες υποδοχής. Με στόχο την πρώτη αναζήτηση θα χρησιμοποιήσουμε την τυπολογία του Cohen στις 4 διαδοχικές υποθέσεις εργασίας (διασπορά θυμάτων, εργατική διασπορά, πολιτισμική διασπορά και εμπορική διασπορά). Η πολιτισμική και εμπορική διασπορά θα εξεταστούν ξεχωριστά (στο τρίτο μέρος της παρούσας διατριβής), ως ιδιαίτερες περιπτώσεις ανάλυσης (case studies). Επιλέξαμε να εξετάσουμε τη διασπορά των Καρπάθιων μεταναστών, με τις ιδιαίτερες πολιτισμικές καταβολές και τη διασπορά

των Χιωτών εμπόρων του 19^{ου} αιώνα, η οποία αποτέλεσε σημαντικό παράγοντα δημιουργίας του ελληνικού εφοπλισμού που συνεχίζει να διαπρέπει μέχρι σήμερα. Ο πέμπτος τύπος διασποράς κατά την τυπολογία Cohen (αποικιακή ή αποικιοκρατική διασπορά) δεν θα εξεταστεί στην παρούσα διατριβή, αφού στη σύγχρονη ιστορία της Ελλάδας δεν δημιουργήθηκαν αποικίες.

Κεφάλαιο 2

Η διασπορά θυμάτων στην ελληνική περίπτωση

2.1 Οι περιπτώσεις βίαιων εκτοπισμών ως αίτιο δημιουργίας υπο-ομάδων της ελληνικής διασποράς

Ο Cohen αναφέρεται εκτενώς στο είδος των διασπορών που ονομάζει «διασπορές θυμάτων», δηλαδή διασπορές που προήλθαν από βίαιους ή αναγκαστικούς ξεριζωμούς και συνετέλεσαν στην διασκόρπιση ενός λαού από τη χώρα καταγωγής του σε διάφορες άλλες χώρες του κόσμου. Ξεκινώντας από το γεγονός ότι πολλές από τις μεταναστεύσεις των Ελλήνων έγιναν σε περιόδους αναταραχών, πολέμων και διώξεων, η υπόθεση ότι πιθανά να δημιουργήθηκε μια «διασπορά θυμάτων» θα εξεταστεί ως πρώτη υπόθεση.

Κατά τη διάρκεια των δύο τελευταίων αιώνων, η διασκόρπιση ελληνικών πληθυσμών στα πέρατα της γης συντελέστηκε πολλές φορές εξαιτίας των πολιτικών αναταράξεων στην Ελλάδα, αλλά και στην ευρύτερη περιοχή της Μικράς Ασίας, όπου μέχρι το 1922 υπήρχαν συμπαγείς ελληνικοί πληθυσμοί που ξεπερνούσαν τα 2 εκατομμύρια. Ακόμα και μετά τη σύσταση του νεοελληνικού κράτους, όμως, και μέχρι την τουρκική εισβολή στην Κύπρο το 1974, οι πόλεμοι και οι πολιτικές συγκυρίες συνέβαλλαν στη δημιουργία συνθηκών που οδήγησαν μεγάλους αριθμούς Ελλήνων σε φυγή από τον ελλαδικό χώρο. Στη συνέχεια του κεφαλαίου αυτού, θα εξεταστούν οι ακόλουθες περιπτώσεις δημιουργίας διασποράς θυμάτων:

1. Οι Έλληνες Πόντιοι
2. Οι Χιώτες (μετά την Καταστροφή της Χίου)
3. Οι Μικρασιάτες (μετά την Μικρασιατική Καταστροφή)
4. Οι πολιτικοί πρόσφυγες (μετά τον Εμφύλιο Πόλεμο)
5. Η φυγή των Ελλήνων κατά τη διάρκεια της δικτατορίας (1967-1974)
6. Οι Έλληνες Κύπριοι

2.2. Οι Έλληνες Πόντιοι

Σχετικά με την περίπτωση μαζικών μετοικεσιών Ελλήνων Ποντίων προς τον Καύκασο που συνέβαλλαν στη δημιουργία μιας “ποντιακής διασποράς» που υφίσταται μέχρι σήμερα, θα πρέπει να σημειωθεί ότι παροικίες Ελλήνων στη Μαύρη Θάλασσα υπήρξαν από τους αρχαίους χρόνους. Στη νεότερη ιστορία του ελληνισμού, όμως, υπήρξε μια αναζωπύρωση της ελληνικής παρουσίας με αφετηρία που θα μπορούσε να τοποθετηθεί χρονικά στην ίδρυση της διοικητικής περιφέρειας που ονομάστηκε Νέα Ρωσία και σχηματίστηκε στα εδάφη του Νότου που προσαρτήθηκαν στη Ρωσία από την οθωμανική αυτοκρατορία μετά το 1774. Η τσαρίνα Μεγάλη Αικατερίνη (1762-1796) έθεσε στη συνέχεια σε εφαρμογή σχέδιο για την αμυντική θωράκιση της Νέας Ρωσίας με κύριο εργαλείο την άμεση αύξηση των κατοίκων της περιοχής. Η υπογραφή της συνθήκης του Κιουτσούκ Καϊναρτζή, η οποία τερμάτισε το ρωσοτουρκικό πόλεμο του 1769-1774, ακολούθησε την αποτυχημένη απόπειρα ελληνικής επανάστασης στην Πελοπόννησο (τα λεγόμενα ορλωφικά) και την πολιτική κινήτρων της Μεγάλης Αικατερίνης για τον αποικισμό της στέπας της Νέας Ρωσίας από ξένες, φιλικά προσκείμενες, εθνότητες. Οι ρυθμίσεις του διατάγματος της αυτοκράτειρας με ημερομηνία 28 Μαρτίου 1775 είναι χαρακτηριστικές για την προνομιακή μεταχείριση των Ελλήνων. Στους πρόσφυγες παραχωρήθηκαν δωρεάν κτήματα, κεφάλαια για την οικοδόμηση σπιτιών και δημοσίων κτιρίων, απαλλαγή από φόρους για 30 χρόνια και στο διηνεκές από στρατολογία, αυτονομία στη διοίκηση και την οργάνωση της δικαιοσύνης, και ισονομία με τους Ρώσους πολίτες [Καρδάσης, 1998:50]. Το 1778 περίπου 30.000 Έλληνες των ιστορικών κοινοτήτων της Κριμαίας, οι οποίες είχαν συγκροτηθεί από την ύστερη βυζαντινή περίοδο, ήρθαν σε ρήξη με τους Τατάρους γείτονές τους και ζήτησαν από τη Μεγάλη Αικατερίνη να τους επιτρέψει τη μαζική μετακίνηση και μετεγκατάστασή τους στη βορειοδυτική ακτή της Αζοφικής θάλασσας [Καρδάσης, 1998:51]. Εκεί οι Έλληνες αυτοί ίδρυσαν τη Μαριούπολη και 23 χωριά όπου η ελληνική παρουσία είναι αρκετά έντονη μέχρι σήμερα.

Άλλη μαζική μετοικεσία Ελλήνων από τον ιστορικό Πόντο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας προς τον Καύκασο ήταν εκείνη που σημειώθηκε το 1829 μετά το τέλος νέου ρωσοτουρκικού πολέμου (1828-1829) και την αποχώρηση της προωθημένης σε οθωμανικά εδάφη εμπροσθοφυλακής των τσαρικών στρατευμάτων.

Δεκάδες χιλιάδες Έλληνες από τις περιοχές της Αργυρούπολης (Gunmunshane) και της Θεοδοσιούπολης (Erzerum) ακολούθησαν τα ομόδοξα ρωσικά στρατεύματα μέσα σε κλίμα πανικού για τα αναμενόμενα αντίποινα εκ μέρους των Οθωμανών κυριάρχων [Ξανθοπούλου-Κυριακού, 1995:27]. Μετά το τέλος του Κριμαϊκού Πολέμου (1853-56) οι Ρώσοι συνέχισαν τις συστηματικές προσπάθειες απόθησης των εχθρικών μουσουλμανικών πληθυσμών προς τα οθωμανικά εδάφη (όπως των Τατάρων της Κριμαίας, των Κούρδων και κυρίως των Κιρκασίων και των Αμπχαζίων), ενώ ταυτόχρονα επιχείρησαν να προσελκύσουν ακόμα περισσότερους χριστιανούς εποίκους από την οθωμανική αυτοκρατορία. Σύμφωνα με τις πηγές υπήρξε μετακίνηση 100.000 περίπου Ελλήνων από τον Πόντο προς τη Νότια Ρωσία και τον Καύκασο μεταξύ του 1829 και του 1882.

Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα στα ανατολικά παράλια της Μαύρης Θάλασσας, στα αστικά κέντρα και στην ενδοχώρα της Γεωργίας, της Αμπχαζίας και της Αρμενίας δηλαδή, ο ελληνισμός του Καυκάσου θα πρέπει να ξεπερνούσε τις 150.000 ψυχές σύμφωνα με τους πιο μετριοπαθείς υπολογισμούς [Ξανθοπούλου-Κυριακού, 1995:28]. Πληθυσμιακή ενίσχυση των υπαρχουσών ελληνικών κοινοτήτων στη Μαύρη Θάλασσα και τον Καύκασο θα σημειωθεί με την εμφάνιση των Νεοτούρκων στην οθωμανική αυτοκρατορία το 1908, τη γενοκτονία των Αρμενίων το 1915 και τις συνεχόμενες διώξεις χριστιανικών πληθυσμών από τις περιοχές του τουρκικού Πόντου και τη Μικρά Ασία ως την ανταλλαγή των πληθυσμών και την υπογραφή της Συνθήκης της Λωζάνης με την Ελλάδα το 1923. Υπολογίζεται ότι στα τέλη του 1917, με την αποχώρηση των ρωσικών στρατευμάτων από τον ανατολικό Πόντο, 80.000 Έλληνες προτίμησαν να εγκαταλείψουν τις εστίες τους και να ακολουθήσουν και πάλι (όπως και το 1829) τους ομόδοξους Ρώσους, ενώ το 1921 20.000 Έλληνες της συνοριακής περιοχής του Καρς βρέθηκαν στο Βατούμι της Γεωργίας, επιβιβάστηκαν σε ελληνικά πλοία και κατέληξαν πρόσφυγες στην Ελλάδα [Ξανθοπούλου-Κυριακού, 1995:29].

Είναι σαφές ότι οι συχνές μετακινήσεις, οι διωγμοί, οι πόλεμοι και οι δυσκολίες που αντιμετώπισαν οι Έλληνες Πόντιοι επιτρέπουν την κατάταξή τους σε αυτό που ο Robin Cohen ονομάζει «διασπορά θυμάτων», δηλαδή τα μέλη μιας εθνότητας εκτός εθνικού κέντρου που φέρουν ένα συλλογικό τραύμα ως καθοριστικό σημείο της ταυτότητάς τους.

Μετά το 1923 οι ελληνικοί πληθυσμοί που βρέθηκαν εντός των ορίων της Σοβιετικής Ένωσης θα βρεθούν αντιμέτωποι με νέες περιπέτειες. Στο διάστημα της σταλινικής περιόδου άρχισαν οι εκκαθαρίσεις των εθνικών μειονοτήτων με αποτέλεσμα το 1938 να κλείσουν τα ελληνικά σχολεία, όλες οι εφημερίδες, οι εκδοτικοί οίκοι, τα θέατρα, ενώ οι Έλληνες της Μαριούπολης υπέστησαν μαζικές εκκαθαρίσεις [Φωτιάδης, 1995:125]. Το 1942, με βάση το υπ' αριθμόν 1828 διάταγμα της Κρατικής Επιτροπής Άμυνας (29 Μαΐου 1942), οι Έλληνες των περιοχών Κρασνοντάρ και Ροστόφ εξορίστηκαν στις ανατολικές περιοχές της Σιβηρίας [ό.π., σελ. 125]. Παρόμοιες εκτοπίσεις συνεχίστηκαν κατά την περίοδο της επόμενης δεκαετίας, με αποτέλεσμα οι συμπαγείς ελληνικές κοινότητες στα σοβιετικά παράλια της Μαύρης Θάλασσας (Ουκρανία, Ρωσία, Γεωργία) να βρεθούν στις μακρινές στέπες της Κεντρικής Ασίας (Καζακστάν, Ουζμπεκιστάν).

Οι εκτοπίσεις των Ελλήνων σταμάτησαν μόνο μετά το θάνατο του Στάλιν το 1953. Όμως, και πάλι οι Έλληνες Πόντιοι βρέθηκαν να μετακινούνται από τις περιοχές της κεντρικής Ασίας προς τις προηγούμενες εστίες εγκατάστασής τους, δηλαδή τα παράλια της Γεωργίας (Βατούμι, Σοχούμι), της Ρωσίας (Σταυρούπολη, Σότσι, Κρασνοντάρ) και της Ουκρανίας (Μαριούπολη, Οδησσός, Κριμαία). Μετά την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης το 1989 πολλοί από τους Έλληνες Πόντιους βρέθηκαν στην Ελλάδα, κλείνοντας με αυτόν τον τρόπο έναν κύκλο μετακινήσεων που διήρκεσε περισσότερο από 100 χρόνια: από τον ιστορικό Πόντο της οθωμανικής αυτοκρατορίας προς τον Καύκασο, από τον Καύκασο προς τους τόπους της εξορίας στην κεντρική Ασία, από την κεντρική Ασία στον Καύκασο και από τον Καύκασο στην Ελλάδα. “100 χρόνια πρόσφυγες. Ευχαριστώ τον Ατατούρκ. Είδαμε όλον τον κόσμο”⁴⁷, μαρτυρεί η Ελένη Εφραιμίδου που ζει σήμερα στη Θεσσαλονίκη: Η δήλωση αυτή περιέχει μεγάλη δόση ειρωνείας, αλλά και συγκατάβασης σε σχέση με τη μοίρα των ξεριζωμένων που αντιμετωπίζουν το πεπρωμένο τους ως μια ιδιαίτερη κατάσταση κοσμοπολιτισμού. Σύμφωνα με τα κριτήρια που θέτει ο Cohen μια

---

⁴⁷ Η δήλωση της Ελένης Εφραιμίδου (η οποία γεννήθηκε στο Σοχούμι της Γεωργίας από γονείς πρόσφυγες από τον ιστορικό Πόντο (Τουρκία), εκτοπίστηκε στην κεντρική Ασία, επέστρεψε στο Σοχούμι και κατέληξε στην Ελλάδα το 1995), έγινε στο πλαίσιο της τηλεοπτικής εκπομπής «Φάκελοι» που προβλήθηκε στις 11 Ιανουαρίου 2005 με θέμα τον «Απεγκλωβισμό των Ελλήνων της Αμπχαζίας» το 1993. Η επιχείρηση αποστολής ελληνικού πλοίου με στόχο τη περισυλλογή Ελλήνων από την περιοχή του Σοχούμι της Αμπχαζίας κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου μεταξύ Γεωργιανών και Αμπχαζίων ονομάστηκε Επιχείρηση Χρυσόμαλλο Δέρασ και κατέληξε με την διάσωση 1.013 Ελλήνων που έφτασαν στην Ελλάδα τον Αύγουστο του 1993.

«διασπορά θυμάτων» θα πρέπει να έχει γνώση του συλλογικού τραύματος, ενώ θα πρέπει ταυτόχρονα να συντηρείται η συλλογική μνήμη και να ενισχύεται η ταυτότητα του μέλους της συγκεκριμένης ομάδας.

Σχετικά με το θέμα αυτό έχουν γίνει ήδη αρκετές αξιοσημείωτες έρευνες που καταδεικνύουν ότι οι Έλληνες Πόντιοι είτε βρέθηκαν στη Σοβιετική Ένωση, είτε επέστρεψαν στην Ελλάδα, είτε μετανάστευσαν σε άλλα μέρη της γης, διατήρησαν ισχυρή συνοχή και εθνική ταυτότητα (*εθνοτοπική ταυτότητα* όπως την ορίζει η Μαρία Βεργέτη⁴⁸), ενώ τα τελευταία χρόνια έχουν συσπειρωθεί σε παγκόσμιο επίπεδο με αιχμή του δόρατος το αίτημά τους για αναγνώριση της ποντιακής γενοκτονίας που συντελέστηκε από τον Κεμάλ Ατατούρκ την περίοδο 1919-1922 και είχε ως αποτέλεσμα τον αφανισμό 353.000 Ελλήνων Ποντίων. Είναι προφανές ότι η περίπτωση διασποράς των Ελλήνων Ποντίων προσομοιάζει συγκλονιστικά με τις αρχαιολογικές περιπτώσεις “διασπορών θυμάτων” όπως θεωρούνται οι διασπορές των Εβραίων και των Αρμενίων. Οι Πόντιοι, όπως οι Αρμένιοι και οι Εβραίοι, υπήρξαν θύματα γενοκτονίας και ομαδικών εκτοπίσεων και ο τόπος καταγωγής τους, δηλαδή το κεντρικό στοιχείο αναφοράς τους, δεν ήταν μια υπαρκτή, αλλά μια χαμένη πατρίδα, η επιστροφή στην οποία λαμβάνει χαρακτήρα μυθικών διαστάσεων. Βέβαια, όπως διαφαίνεται στην ακόλουθη μαρτυρία, ο κοινός τόπος καταγωγής, δηλαδή ο ιστορικός Πόντος, γρήγορα αντικαταστάθηκε στη συλλογική ταυτότητα από την ίδια την Ελλάδα: «Εμείς στο Καζακστάν λέγαμε ότι είμαστε Ρωμαίοι και οι άλλοι μας έλεγαν Γκρεκ, Έλληνες δηλαδή. Ο πατέρας μου που είχε γεννηθεί στην Τραπεζούντα και μετά βρέθηκε στον Καύκασο, και μετά στο Καζακστάν, μιλούσε όπως και όλοι οι μεγάλοι για την πατρίδα, **την Ελλάδα**. Το όνειρό μας ήταν να έρθουμε στην Ελλάδα. Ο πατέρας μου μάλιστα, αρνήθηκε βοήθεια που θέλησαν να του δώσουν οι αρχές, παρά το ότι την εποχή εκείνη ζούσαμε κάτω από άθλιες συνθήκες, επειδή φοβήθηκε μήπως τον δεσμεύσουν και δεν μπορούσαμε με την πρώτη ευκαιρία να φύγουμε για την Ελλάδα»[Βεργέτη, 1995:139].

---

⁴⁸ Η μελέτη της Μαρίας Βεργέτη «Από τον Πόντο στην Ελλάδα» (Εκδοτικός Οίκος Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 1993) αποσαφηνίζει ότι στην περίπτωση των Ποντίων δεν θα μπορούσαμε να χρησιμοποιήσουμε τον όρο εθνική ταυτότητα, αφού οι Πόντιοι δεν αποτελούσαν ιδιαίτερο (διαφορετικό από το ελληνικό) έθνος. Παρά ταύτα, οι ιστορικές ιδιαιτερότητες, τα τραυματικά βιώματα και η κοινή καταγωγή από έναν τόπο ολότελα χαμένο δημιούργησαν τις συνθήκες ανάπτυξης μιας ξεχωριστής εθνικής ταυτότητας, αναπτυγμένης ως δημιούργημα μιας διακριτής υπο-ομάδας του ελληνικού έθνους, την οποία η Βεργέτη ορίζει ως «εθνοτοπική».

2.3. Διασπορά των Χιωτών μετά την Καταστροφή της Χίου

Η Χίος, νησί του βορειοανατολικού Αιγαίου Πελάγους που βρίσκεται απέναντι από τη χερσόνησο της Μαγνησίας και τη Σμύρνη, υπήρξε τόπος μεγάλης οικονομικής, εμπορικής και πολιτιστικής δραστηριότητας στα τέλη του 18^{ου} και στις αρχές του 19^{ου} αιώνα. Αν και οι διάφορες πηγές (κυρίως καταγραφές Ευρωπαίων περιηγητών) αναφέρουν διαφορετικά στοιχεία σε σχέση με τον πληθυσμό του νησιού πριν από την ελληνική επανάσταση, μία ασφαλής υπόθεση επιτρέπει να θεωρηθεί ότι οι κάτοικοι της Χίου πρέπει να ξεπερνούσαν τις 100.000 περί το 1820. Την ίδια εποχή, ο πληθυσμός της Αθήνας ήταν μικρότερος των 20.000.

Για να αντιληφθούμε την κατάσταση που επικρατούσε στο νησί την περίοδο της Σφαγής, πρέπει να αναφερθεί ότι η Χίος είχε καταληφθεί από τους Γενουάτες το 1346 και διοικήθηκε από μία συντροφία Γενοβέζων εμπόρων (τη Μαόνα) που εκμεταλλευόταν τις προσόδους του νησιού. Οι Οθωμανοί κατέλαβαν το νησί το 1566 και παραχώρησαν στους Χιώτες πολλά προνόμια, θρησκευτικά και πολιτικά. Σε αντίθεση με την υπόλοιπη Ελλάδα, το νησί ευημερούσε και οι περιηγητές αναφέρονται συχνά στην υψηλή ποιότητα της ζωής. Η οικονομία άκμαζε καθώς και οι τέχνες και τα γράμματα. Το 1792 ιδρύθηκε η φημισμένη σχολή της Χίου με βιβλιοθήκη και τυπογραφείο. Η ακμή σταμάτησε το 1822, όταν η Χίος επαναστάτησε. Οι Τούρκοι κατέσφαξαν τον πληθυσμό και ο τόπος ερήμωσε. Από τους κατοίκους που επέζησαν οι περισσότεροι έφυγαν και ίδρυσαν πολλές παροικίες στην Ελλάδα και στο εξωτερικό. Σημαντικός πρώτος σταθμός μετεγκατάστασης των προσφύγων υπήρξε η Σύρος. Το 1821 η Σύρος απολάμβανε τη γαλλική προστασία και οι Συριοί τηρούσαν ουδετερότητα στις πολεμικές συγκρούσεις του Αγώνα της Ανεξαρτησίας. Η καταστροφή της Χίου έχει αποτέλεσμα χιλιάδες Χιώτες να εγκατασταθούν στη Σύρο, όπου ξεκίνησαν εμπορικές δραστηριότητες.⁴⁹ Ο ιστορικός Richard Clogg αναφέρει σε μελέτη του για το σύνολο της ελληνικής διασποράς: «Η ίδια η ελληνική επανάσταση έδωσε το έναυσμα για μεταναστεύσεις. Η μεγάλη καταστροφή της Χίου το 1822 είχε ως αποτέλεσμα να σημειωθεί σημαντικό μεταναστευτικό ρεύμα και μεγάλο μέρος της ελληνικής κοινότητας της Αγγλίας το 19^ο αιώνα ήταν χιακής καταγωγής» [Clogg, 1999:12]. Στο ντοκιμαντέρ του Mark

⁴⁹ Συγκεκριμένες αναφορές στις κοινότητες των Χιωτών στην Ελλάδα και στο εξωτερικό γίνονται στο Κεφάλαιο 4, όπου επιχειρείται ανάλυση των χιώτικων δικτύων.

Gaston *Μασσαλία, Μακρινή Κόρη*,⁵⁰ μέλη της ελληνικής παροικίας που κάνουν δηλώσεις σε σχέση με την άνθηση της ελληνικής κοινότητας στο γαλλικό λιμάνι αναφέρονται στην Καταστροφή της Χίου ως αίτιο συρροής προσφύγων και εμπόρων, ενώ θεωρούν ότι μεγάλο ποσοστό των Ελλήνων της Μασσαλίας είχε καταγωγή από το συγκεκριμένο νησί. Στη Χίο αναφέρεται η Φλωρέσκα Καρανάσου στις μελέτες της για τον ελληνισμό της Αιγύπτου, όπως για παράδειγμα όταν καταγράφει την άνοδο της ελληνικής κοινότητας στα μέσα του δεκάτου ενάτου αιώνα επί Μοχάμεντ Άλι (1805-1900) και η Χίος εμφανίζεται πρώτη στον κατάλογο εμπορικών κέντρων που υπήρξαν τόποι καταγωγής των εμπόρων της Αιγύπτου (το μοναδικό ελληνικό νησί στο συγκεκριμένο κατάλογο) [Καρανάσου, 1999:25]. Στο λεύκωμα της Ματούλας Τομαρά Σιδέρη με τον τίτλο *Αλεξανδρινές Οικογένειες* παρουσιάζεται εκτενώς η ιστορία τριών μεγάλων οικογενειών της Αλεξάνδρειας, δηλαδή των οικογενειών Χωρέμη, Μπενάκη και Σαλβάγου. Και οι τρεις οικογένειες σχετίζονται άμεσα με το νησί της Χίου: «Γενάρχης της [οικογένειας Χωρέμη] είναι ο Κωνσταντίνος Σταμάτη Χωρέμης που γεννήθηκε στη Χίο το 1796» [Τομαρά-Σιδέρη, 2004:58], «η οικογένεια Μπενάκη κατάγεται από τη Μεσσηνία απ' όπου και μετακινήθηκε αρχικά στη Χίο και ύστερα στη Σύρο [...]. Ο Αντώνης Μπενάκης [γεννήθηκε στη Χίο] και η Χιώτισσα Αλεξάνδρα Λόζη απέκτησαν πέντε παιδιά» [Τομαρά-Σιδέρη, 2004:104], «ο Εμμανουήλ Μπενάκης, η πιο εμβληματική μορφή στην ιστορία της οικογένειας, [...] παντρεύτηκε στη Χίο τη Βιργινία Κ. Χωρέμη» [Τομαρά-Σιδέρη, 2004:104], «αφετηριακός πυρήνας της οικογένειας είναι ο Κωνσταντίνος Σαλβάγος, ο οποίος ανήκε σε “εις παλαιάν και πλουσίαν εκ Χίου οικογένεια”» [Τομαρά-Σιδέρη, 2004:172]. Σε όλες τις αναφορές της συγγραφέως σε σχέση με τη μετανάστευση μελών των προαναφερόμενων οικογενειών, η Καταστροφή της Χίου αποτελεί τουλάχιστον παράγοντα, αν όχι κύριο αίτιο της φυγής.

Θα πρέπει, βέβαια, να τονιστεί ότι παροικίες Χιωτών εμπόρων προϋπήρχαν της καταστροφής σε διάφορες πόλεις της Ευρώπης (δείτε Κεφάλαιο 5). Το στοιχείο αυτό οδηγεί στην υπόθεση ότι πιθανά οι πρόσφυγες, αλλά και οι πλούσιοι έμποροι που κατοικούσαν στη Χίο την περίοδο της καταστροφής και μπόρεσαν να διαφύγουν, ενεργοποίησαν το υφιστάμενο διασπορικό δίκτυο με συνέπεια πολλοί Χιώτες να

---

⁵⁰ Το ντοκιμαντέρ *Μασσαλία, μακρινή κόρη* προβλήθηκε στο Φεστιβάλ Κινηματογράφου Θεσσαλονίκης 2004 αποσπώντας το Α' Κρατικό Βραβείο Ταινίας Τεκμηρίωσης.

βρεθούν σε συγκεκριμένες παροικίες εξαιτίας της πρότερης ύπαρξης συγγενών, συγχωριανών, εργοδοτών ή και απλά άλλων Χιωτών. Χιώτες βρέθηκαν, πάντως, στην Αλεξάνδρεια στο Λονδίνο, στην Τεργέστη, στη Μασσαλία, στην Οδησό, αλλά και στις ΗΠΑ. Γεγονός είναι ότι οι Χιώτες της διασποράς δεν εκδήλωσαν ποτέ συλλογική δράση εξαιτίας του τραύματος αυτού, ούτε οργανώθηκαν με κύριο αίτημά τους την αναγνώριση της γενοκτονίας μέχρι πολύ πρόσφατα. Το πλαίσιο που διαμόρφωσαν οι κοινωνικές και πολιτικές τάσεις του δεκάτου ενάτου αιώνα δεν θα μπορούσαν να επιτρέψουν μια τέτοια δράση. Παρόλα αυτά, η Σφαγή της Χίου προκάλεσε τη συγκίνηση όλης της Ευρώπης, αλλά και των ΗΠΑ, με αποτέλεσμα ο Ευγένιος Ντελακρουά να αποθανατίσει τις βιαιοπραγίες με το περίφημο έργο του *Καταστροφή της Χίου*, ο Βίκτορας Ουγκό να γράψει ποίημα με τίτλο “Το παιδί της Χίου” και δεκάδες φιλέλληνες Αμερικανοί να σπεύσουν να υιοθετήσουν ορφανά παιδιά από το νησί. Διασπορικό δίκτυο, όμως, με κύριο χαρακτηριστικό το συλλογικό τραύμα δεν δημιουργήθηκε, αν και η ύπαρξη χιώτικων δικτύων άλλου είδους (εμπορικά, οικογενειακά) πιθανά να δημιουργήθηκαν και εξαιτίας αυτής της ολικής καταστροφής του νησιού. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι το 2002 το Πολιτιστικό Τμήμα της Χιακής Ομοσπονδίας (Νέα Υόρκη) χρηματοδότησε την επανέκδοση της προσωπικής μαρτυρίας του Χριστόφορου Πλάτωνα Καστάνη, *Ο Έλλην Εξόριστος*. Η πρώτη έκδοση της μαρτυρίας αυτής έγινε το 1851 στη Φιλαδέλφεια των ΗΠΑ με υπότιτλο την «προσωπική περιγραφή της αιχμαλωσίας και της απόδρασης Χριστόφορου Πλάτωνα Καστάνη κατά τη διάρκεια της σφαγής στο νησί της Χίου από τους Τούρκους, αλλά και διάφορες περιπέτειές του στην Ελλάδα και την Αμερική, όπως τις κατέγραψε ο ίδιος.» Ο Καστάνης υιοθετήθηκε από φιλέλληνες της Αμερικής, σπούδασε και διέπρεψε ως λέκτορας σε αμερικανικά πανεπιστήμια με αντικείμενο τις ελληνικές σπουδές. Η εισαγωγή στην επανέκδοση του βιβλίου, όπου υπάρχει αφιέρωση στα θύματα της “χιακής γενοκτονίας” έγινε από τον Νικόλαο Παπαγιαννάκη, ο οποίος σημειώνει:

«Στην αρχή του προλόγου αυτού αναφέρθηκα στη Σφαγή της Χίου ως γενοκτονία. Κατά το δεύτερο ήμισυ του εικοστού αιώνα, ο όρος γενοκτονία έχει χρησιμοποιηθεί με κύριο αντικείμενο την εξολόθρευση των Εβραίων κατά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο και των Αρμενίων από τους Τούρκους τη περίοδο 1915-19. Τελευταία, ο όρος έχει αρχίσει να χρησιμοποιείται σε σχέση με τα όσα

υπέφεραν οι Πόντιοι Έλληνες, και πάλι στα χέρια των Τούρκων τα χρόνια που ακολούθησαν το 1900. Δεν έχω ποτέ συναντήσει τον όρο ‘γενοκτονία’⁵¹ ως αναφορά της συστηματικής εξολόθρευσης στη Χίο από τους Τούρκους το 1822 [...] Αν ληφθούν υπόψη τα υπάρχοντα στοιχεία, τότε μπορούμε να πούμε ότι κατά τη διάρκεια της Καταστροφής της Χίου έλαβαν χώρα γεγονότα που εμπίπτουν και στα πέντε κριτήρια που θέτουν τα Ηνωμένα Έθνη. Συνεπώς, μπορώ να ισχυριστώ ότι η Σφαγή της Χίου αποτελεί την πρώτη γενοκτονία της σύγχρονης εποχής»⁵² [Καστάνης, 2002:4-5]

Εν κατακλείδι, η Καταστροφή της Χίου προκάλεσε ένα πολύ μεγάλο κύμα μετανάστευσης από το νησί προς άλλες περιοχές της Ελλάδας αλλά και προς το εξωτερικό. Η χρονική απόσταση από τα γεγονότα αυτά, η έλλειψη βιβλιογραφίας, αλλά και το κοινωνικο-ιστορικό πλαίσιο της εποχής δεν επιτρέπουν την εξαγωγή ασφαλούς συμπεράσματος σε σχέση με τη δημιουργία μιας διασποράς εξαιτίας ενός συλλογικού τραύματος, σύμφωνα με την τυπολογία που θέτει ο Cohen. Παρόλα αυτά, πλήθος μαρτυριών και η ύπαρξη χιώτικων δικτύων που θα αναλυθούν σε επόμενο κεφάλαιο της διατριβής αυτής (Κεφάλαιο 5), μας επιτρέπουν να συμπεριλάβουμε την Καταστροφή της Χίου σε ισχυρό αίτιο πρόκλησης μετανάστευσης Ελλήνων με συγκεκριμένη καταγωγή.

2.4. Η Μικρασιατική Καταστροφή

Κατά τη διάρκεια της τελευταίας δεκαετίας στην ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, δηλαδή ως το 1923 και την ίδρυση του σύγχρονου τουρκικού κράτους από τον Κεμάλ Ατατούρκ, πολλές εθνικές και θρησκευτικές κοινότητες της Μικράς Ασίας, αλλά και του ευρύτερου βαλκανικού χώρου ξεριζώθηκαν βίαια από τις πατρογονικές τους εστίες και οδηγήθηκαν στο πλαίσιο της ανταλλαγής

---

⁵¹ Το άρθρο II της Σύμβασης περί Γενοκτονίας των Ηνωμένων Εθνών του 1948 ορίζει ως γενοκτονία: ‘οποιαδήποτε από τις ακόλουθες πράξεις οι οποίες διαπράττονται με πρόθεση καταστροφής, μερικώς ή ολικώς, μιας εθνικής, εθνοτικής, φυλετικής ή θρησκευτικής ομάδας, δηλαδή: (α) δολοφονία μελών της ομάδας, (β) πρόκληση σοβαρής πνευματικής ή σωματικής βλάβης στα μέλη μιας ομάδας, (γ) συστηματική υποβολή της ομάδας σε συνθήκες ζωής που οδηγούν στη φυσική εξόντωσή της, ολικώς ή μερικώς, (δ) επιβολή μέτρων που στοχεύουν στην διακοπή γεννήσεων εντός της ομάδας (ε) επιβολή της μεταφοράς παιδιών από μια ομάδα σε μια άλλη ομάδα.

⁵² Η μετάφραση από το αγγλικό κείμενο δική μου.

πληθυσμών,⁵³ σε νέες πατρίδες αντίθετα με τη θέλησή τους. Οι μεταναστεύσεις αυτές προκλήθηκαν αποκλειστικά εξαιτίας των πολιτικών εξελίξεων και των πολέμων και υπολογίζεται ότι τουλάχιστον 3 εκατομμύρια άτομα έφυγαν από τη Τουρκία τη δεκαετία αυτή.

Το 1917, στο μέσο της περιόδου του Εθνικού Διχασμού, οι Σύμμαχοι (Βρετανία και Γαλλία) απαίτησαν να εγκαταλείψει ο βασιλιάς Κωνσταντίνος την Ελλάδα αφήνοντας ως διάδοχό του το δευτεροτόκο γιο του Αλέξανδρο. Πρωθυπουργός της χώρας παρέμεινε ο Ελευθέριος Βενιζέλος ο οποίος παρουσίασε το 1918 ένα εμπειριστατωμένο υπόμνημα (17 Δεκεμβρίου) που αφορούσε στην πληθυσμιακή κατάσταση όλου του ελληνισμού με σκοπό να αιτιολογήσει τις διεκδικήσεις του στο πλαίσιο του οράματος της Μεγάλης Ελλάδας. Σύμφωνα με το υπόμνημα το ελληνικό έθνος περιλάμβανε τότε 8.265.000 άτομα, εκ των οποίων μόνο το 55% ζούσε στο ελληνικό βασίλειο. 1.694.999 ζούσαν στη Μικρά Ασία (εκ των οποίων 622.810 στο βιλαέτι Αϊδινίου), 731.000 στη Θράκη και την Κωνσταντινούπολη (366.363 στο βιλαέτι Ανδριανουπόλεως και 364.459 στο βιλαέτι Κωνσταντινουπόλεως), 235.000 στην Κύπρο, 151.000 στη Βόρειο Ήπειρο, 102.000 στην Ιταλοκρατούμενη Δωδεκάνησο, 43.000 στην Ανατολική Ρωμυλία, ενώ το 1.000.000 έφθαναν οι απόδημοι (Αμερική, Αίγυπτος και υπόλοιπη Αφρική, Ρωσία, κλπ) [Χατζηαντωνίου, 2002:308]. Η ήδη αρκετά μεγάλη ελληνική διασπορά ενισχύει την υπόθεση ότι αυτή η πληθυσμιακή διάχυση προκλήθηκε κατά τη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας και αποτελεί, κατά κάποιον τρόπο, την πρώτη ελληνική διασπορά θυμάτων.

Η κατάρρευση του στρατιωτικού μετώπου των Ελλήνων στη Μικρά Ασία το Σεπτέμβριο του 1922 προκάλεσε ένα τεράστιο προσφυγικό ρεύμα Ελλήνων γηγενών της περιοχής κυρίως προς την Ελλάδα. Περισσότερο από ένα εκατομμύριο Έλληνες εγκατέλειψαν τα εδάφη της Μικράς Ασίας πριν από την υπογραφή της Συνθήκης της Λοζάνης. Η συγκεκριμένη συνθήκη, που υπογράφηκε από τον Ελευθέριο Βενιζέλο

---

⁵³ Πλήθος μελετών Ελλήνων και άλλων συγγραφέων έχουν αντικείμενο την Μικρασιατική Καταστροφή, αλλά και την εγκατάσταση προσφύγων στην Ελλάδα μετά την υπογραφή της Συνθήκης της Λοζάνης το 1923. Ενδεικτικά δείτε: Πεντζόπουλος Δ., *The Balkan exchange of minorities and its impact upon Greece*, ΕΚΚΕ, Αθήνα, 1962 και Λεοντίδου Λίλα, *Πόλεις της Σιωπής-Εργατικός Εποικισμός της Αθήνας και του Πειραιά, 1909-1940*, Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, Αθήνα, 1989.

και τον Κεμάλ Ατατούρκ το 1923 στη Λωζάνη καθόρισε την ανταλλαγή των πληθυσμών μεταξύ των δύο χωρών. Ακόμα 189.000 Έλληνες προστέθηκαν στον αρχικό αριθμό της υποχρεωτικής προσφυγιάς από τη Μικρά Ασία, ενώ ταυτόχρονα 355.000 άτομα της μουσουλμανικής μειονότητας που κατοικούσαν στην Ελλάδα, κυρίως στη Μακεδονία και την Ήπειρο, μεταφέρθηκαν στην Τουρκία⁵⁴. Η ανταλλαγή των μειονοτικών πληθυσμών σε τέτοια κλίμακα απετέλεσε πρωτοφανές γεγονός για τα διεθνή δεδομένα και λειτούργησε ως πρότυπο επίλυσης διασυνοριακών διαφορών με επίκεντρο τις γηγενείς μειονότητες σε παρόμοιες διεθνείς κρίσεις που ακολούθησαν.

Η Μικρασιατική Καταστροφή επηρέασε την ελληνική μετανάστευση προς διάφορες χώρες. Είναι δύσκολο να τεκμηριωθεί ακριβώς πόσοι από τους καταγεγραμμένους ως Έλληνες στις χώρες υποδοχής είχαν προέλευση τη Μικρά Ασία ή την Ανατολική Θράκη, όμως όλες οι ιστορικές πηγές συγκλίνουν στη διαπίστωση ότι πολλοί μετανάστες είχαν μικρασιατική καταγωγή. Είναι, επίσης, ακόμα δυσκολότερο να μαντέψουμε πόσοι μη καταγεγραμμένοι ως Έλληνες μετανάστες ελληνικής καταγωγής πέρασαν το υπόλοιπο της ζωής τους σε άλλες χώρες, άφησαν απογόνους, αλλά δεν συμπεριλήφθηκαν ποτέ στο δυναμικό της ελληνικής διασποράς. Ούτως ή άλλως, μέχρι σήμερα το ελληνικό κράτος δεν έχει ένα αξιόπιστο σύστημα καταγραφής των εξωελλαδικών πληθυσμών, είτε πρόκειται για μετανάστες, είτε πρόκειται για άτομα ελληνικής καταγωγής. Πρέπει, πάντως, να λαμβάνεται συνεχώς υπόψη το γεγονός ότι έχουν καταγραφεί δεκάδες περιπτώσεις Ελλήνων που μετανάστευσαν από την Ελλάδα αφού είχαν φτάσει ως πρόσφυγες της Μικράς Ασίας και μπορεί να ταξίδευαν με διαβατήρια ή έγγραφα της οθωμανικής αυτοκρατορίας ή ιταλικά διαβατήρια (αν προερχόντουσαν από την ιταλοκρατούμενη Δωδεκάνησο) ή καθόλου έγγραφα. Αρχέτυπο ελληνικού διασπορικού μοντέλο (όπως χαρακτηρίζεται από τον ιστορικό Richard Clogg) [Clogg, 1999:3] αποτελεί η περίπτωση του Αριστοτέλη Ωνάση.⁵⁵ Έμελλε να γίνει ένας από τους πλουσιότερους ανθρώπους του

---

⁵⁴ Δεν αποτελεί αντικείμενο της παρούσας μελέτης η εξίσου τραυματική εμπειρία για τους Τούρκους πρόσφυγες, ούτε εξετάζονται οι λόγοι που οδήγησαν στην Μικρασιατική Καταστροφή.

⁵⁵ Γεννήθηκε στην ελληνική περιοχή της Σμύρνης το 1906, το δεύτερο παιδί της οικογένειας του πλούσιου εμπόρου και τραπεζίτη, Σωκράτη Ωνάση. Όταν οι Τούρκοι εισέβαλλαν στη Σμύρνη, ο Σωκράτης Ωνάσης συνελήφθη, ενώ ο Αριστοτέλης κατάφερε να διαφύγει με άλλα μέλη της οικογένειάς τους στη Λέσβο και μετέπειτα στον Πειραιά. Σύμφωνα με τον φίλο του Αλέξη Μινωτή (επίσης πρόσφυγα από τη Σμύρνη), το αρχικό σχέδιο του Αριστοτέλη Ωνάση ήταν να μεταναστεύσει στις ΗΠΑ. Ο Ωνάσης εγκατέλειψε αυτό το σχέδιο όταν συνειδητοποίησε ότι το νέο σύστημα

κόσμου, παγκόσμια αναγνωρισμένος ως Έλληνας, και πιθανά ένα από τα χιλιάδες άτομα που έφτασαν αρχικά στην Ελλάδα ως πρόσφυγες της Μικράς Ασίας και μετανάστευσαν εκ νέου σε διάφορες χώρες. Πάντως, έκδοση της Γενικής Γραμματείας Απόδημου Ελληνισμού που αφορά στον ελληνισμό της Λατινικής Αμερικής αναφέρει ότι «το ρεύμα μεταναστών προς τη Λατινική Αμερική διευρύνεται κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου, προερχόμενο κυρίως από τις περιοχές που περιήλθαν οριστικά στην Τουρκία, τις οποίες Έλληνες, Αρμένιοι και άλλοι εγκατέλειπαν μαζικά ή από τις οποίες απλώς εκδιώχθηκαν. Πολλοί είχαν διαβατήρια της οθωμανικής αυτοκρατορίας» [Καζάκος, 1994:62]. Σε άλλο σημείο της ίδιας μελέτης αναφέρεται σε σχέση με όλους τους Έλληνες της Λατινικής Αμερικής ότι «πολλοί είχαν διαβατήρια της οθωμανικής αυτοκρατορίας. Φαίνεται ότι αυτό δημιουργεί προβλήματα σήμερα στις διπλωματικές υπηρεσίες της Ελλάδας και αναφέρεται συχνά σε επίσημα κείμενα, χωρίς όμως να εξηγείται σε τι ακριβώς συνίσταται το πρόβλημα» [Καζάκος, 1994:37]. Είναι φανερό ότι ένα από τα προβλήματα έγκειται στη δυσκολία αριθμητικής προσέγγισης των προερχόμενων από τη Μικρά Ασία Ελλήνων μεταναστών που απαρτίζουν τις ελληνικές κοινότητες της Λατινικής Αμερικής μέχρι σήμερα.

Αντίθετα οι ΗΠΑ, χώρα που δέχτηκε το μεγαλύτερο αριθμό μεταναστών από την Ελλάδα συνολικά, δεν φαίνεται να έγινε χώρα προορισμού πολλών Μικρασιατών προσφύγων. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι το 1921, οι ΗΠΑ ξεκίνησαν ένα σύστημα ποσόστωσης το οποίο εφαρμόστηκε με ακόμα σκληρότερους περιορισμούς σε σχέση με την Ελλάδα μετά το 1924. Υπήρχε πάντως ένας αριθμός Μικρασιατών που διοχετεύθηκε προς τις ΗΠΑ πριν ακόμα κλείσουν οι μεταναστευτικές πύλες της χώρας αυτής και πιθανά πριν από την ίδια την Μικρασιατική Καταστροφή. Σε επίσημη έκδοση του Έλις Άϊλαντ υπάρχει κατάλογος διάσημων προσώπων που πέρασαν στις ΗΠΑ από το συγκεκριμένο σταθμό υποδοχής. Ανάμεσα στους 78 μετέπειτα διάσημους του συγκεκριμένου καταλόγου περιλαμβάνονται ο συγγραφέας

υποδοχής μεταναστών στις ΗΠΑ δεν θα επέτρεπε σε πολλούς Έλληνες την εγκατάστασή τους εκεί. Έτσι αποφάσισε να μεταναστεύσει στην Αργεντινή. Κατάφερε να συγκεντρώσει τα χρήματα που χρειαζόταν για το ταξίδι από φίλους του και μέλη της οικογένειάς του. Σημαντικό είναι το γεγονός ότι «ως πρόσφυγας από τη Σμύρνη, ο Αριστοτέλης δεν είχε δικαίωμα απόκτησης ελληνικού διαβατηρίου» [Fraser κ.ά, 1977:24]. Στις 21 Σεπτεμβρίου 1923 το πλοίο Tomaso di Savoia, πλημμυρισμένο από Ιταλούς μετανάστες, κατέπλευσε στο λιμάνι του Μπουένος Άιρες της Αργεντινής και στους νεοαφιχθέντες συμπεριλαμβανόταν και ο Αριστοτέλης Ωνάσης.

και αστροφυσικός Isaac Asimov, ο ζωγράφος Arshile Gorky, ο ηθοποιός Rudolph Valentino, ο σκηνοθέτης Lee Strasberg και δύο Έλληνες: ο μεγαλοπαραγωγός και ιδρυτής του κινηματογραφικού κολοσσού 20th Century Fox Σπύρος Σκούρας, που μετανάστευσε από την Ελλάδα το 1910, και ο σκηνοθέτης και συγγραφέας Elia Kazan που μετανάστευσε από την Τουρκία το 1913, δηλαδή αρκετά χρόνια πριν από τη Μικρασιατική Καταστροφή. Τα παιδικά χρόνια του Kazan στην Κωνσταντινούπολη και, κυρίως, το αίσθημα κατατρεγμού από τους Τούρκους αποτέλεσε κεντρικό άξονα του έργου του, συγγραφικού και κινηματογραφικού (Δείτε Κεφάλαιο 6).

Όμως, όλοι οι κάτοικοι της Μικράς Ασίας με ελληνική εθνική συνείδηση που βρέθηκαν στην Αμερική δεν καταγράφηκαν πάντα ως τέτοιοι. Πρόσφατα ήρθαν στην επιφάνεια αρκετές περιπτώσεις Ελλήνων που έφτασαν στην Αμερική με ποικίλους τρόπους, όχι απαραίτητα μέσω Ελλάδας, και έζησαν την υπόλοιπη ζωή τους με τη γενική αίσθηση του πρόσφυγα από την Τουρκία ή την Ανατολία, χωρίς η Ελλάδα να αποτελεί σημείο αναφοράς της ταυτότητάς τους. Χαρακτηριστική τέτοια περίπτωση αποτελεί η ιστορία της Ευθυμίας Χάλο, κόρη ποντιακής επταμελούς οικογένειας, ιστορία που αποτέλεσε το υλικό για το αφήγημα που έγραψε η κόρη της, *Ούτε το όνομά μου* (Δείτε Κεφάλαιο 6). Επίσης, σε σειρά ντοκιμαντέρ που προβλήθηκε από την ελληνική κρατική τηλεόραση (NET) το φθινόπωρο του 2001, με τον τίτλο *Δεύτερη Πατρίδα*, δύο από τις πέντε μαρτυρίες που παρουσιάστηκαν στο επεισόδιο για τον ελληνισμό στις ΗΠΑ αφορούσαν υπερήλικα (τότε) άτομα που έφτασαν στην Αμερική μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή. Μικρασιάτης ήταν και ο Αρχιεπίσκοπος Ιάκωβος, σημαίνον πρόσωπο της ελληνο-αμερικανικής ομογένειας από τη δεκαετία του 1960 και μετά. Τίθεται, λοιπόν, το ερώτημα: πόσο μεγάλο είναι το τμήμα της ελληνικής διασποράς με καταγωγή τη Μικρά Ασία, τμήμα ενός κύματος μετανάστευσης που προκλήθηκε από τα ταραχώδη έτη 1910-1923;

Ενδεικτικό της μεγάλης μετανάστευσης ατόμων που ανήκαν στις μειονότητες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας αποτελεί η καταγραφή χαρακτηριστικών μαρτυριών από τα αρχεία του Έλις Άιλαντ που εκδόθηκαν σε βιβλίο το 1997, δηλαδή μαρτυρίες από τον κύριο σταθμό υποδοχής μεταναστών στις ΗΠΑ. Η έκδοση διατηρεί σχετικά

αναλογική εκπροσώπηση σε σχέση με τη χώρα προέλευσης των μεταναστών: για παράδειγμα, για την Ιταλία από όπου προήλθε ο μεγαλύτερος αριθμός μεταναστών σε σχέση με οποιαδήποτε άλλη χώρα (3.920.000 άτομα εισήλθαν στις ΗΠΑ από το Έλις Άιλαντ την περίοδο 1892-1954) καταγράφονται 13 μαρτυρίες. Για την Ελλάδα, με 518.000 μετανάστες που πέρασαν από το Έλις Άιλαντ την ίδια περίοδο, υπάρχουν 5 μαρτυρίες. Η πρώτη είναι του Θεόδωρου Σπάκου από το Βόλο, η δεύτερη του Δημήτρη Καραβόλα από τη Μικρά Ασία που μετανάστευσε το 1915 σε ηλικία 6 ετών, η τρίτη της Δουκένης Παπανδρέου από τις Σαράντα Εκκλησίες της Ανατολικής Θράκης που μετανάστευσε το 1919, η τέταρτη της Μαρίας Τόβα από τη Βόρειο Ελλάδα που μετανάστευσε το 1920 και η πέμπτη του Χρήστου Σπανού από την Κύπρο που μετανάστευσε το 1930. Συνεπώς, οι δύο από τις πέντε μαρτυρίες αφορούν άτομα που προέρχονταν από την Οθωμανική Αυτοκρατορία και μετανάστευσαν στις ΗΠΑ πριν το 1923 [Coan, 1997: 275-290]. Σε τυχαία σελίδα αρχείων του Έλις Άιλαντ όπου εμφανίζεται λίστα 45 ατόμων που έφτασαν από άλλη χώρα με σκοπό την εγκατάστασή τους στις ΗΠΑ, 22 άτομα δήλωσαν μητρική γλώσσα την ελληνική. Πρόκειται, προφανώς, για σελίδα που έτυχε να περιλαμβάνει μεγάλο αριθμό Ελλήνων. Όμως, από τα 22 αυτά άτομα ελληνικής καταγωγής, τα 12 δήλωσαν τόπο γέννησης την Ελλάδα, τα 7 τόπο γέννησης την Τουρκία και 3 παιδιά (που μάλλον επανερχόντουσαν στις ΗΠΑ με την οικογένειά τους) δήλωσαν τόπο γέννησης την Καλιφόρνια.⁵⁶ Τα δεδομένα που προκύπτουν από τα στοιχεία αυτά (Πίνακας 3) θα μπορούσαν να οδηγήσουν στο συμπέρασμα ότι 30% της ελληνικής ομογένειας των ΗΠΑ είχε καταγωγή από εδάφη της οθωμανικής αυτοκρατορίας (δηλαδή Μικρά Ασία, Ανατολική Θράκη, Πόντος). Ένα τέτοιο συμπέρασμα, βέβαια, είναι επισφαλές για διάφορους λόγους: 1) τα στοιχεία που υπάρχουν είναι ελλιπή και πιθανά συμπεράσματα μπορεί να μην είναι αντιπροσωπευτικά του συνόλου, 2) η δήλωση της ελληνικής ως μητρικής γλώσσας αποτελεί ένδειξη της εθνικής καταγωγής, αλλά όχι απόδειξη (υπήρχαν, άλλωστε, μεγάλες ομάδες Ελλήνων, όπως οι λεγόμενοι Καραμανλήδες, που μιλούσαν τουρκικά και αντιμετώπισαν, μάλιστα, μεγάλο πρόβλημα ενσωμάτωσης κατά την άφιξή τους στην Ελλάδα λόγω αυτής της γλωσσικής ιδιαιτερότητας), 3) είναι απίθανο τα περισσότερα άτομα που είχαν

---

⁵⁶ Αντίγραφο της σελίδας αυτής αποτέλεσε έκθεμα στην έκθεση του ομογενούς φωτογράφου Leon Pantoni που παρουσιάστηκε στην Ελληνο-αμερικανική Ένωση (Αθήνα) τον Νοέμβριο του 2004. Η σελίδα έχει στήλες όπου αναγράφονται τα ακόλουθα στοιχεία των μεταναστών: τόπος διαμονής, όνομα, ιδιοκτησία ακινήτων, προσωπική περιγραφή (φύλο, εθνικότητα, ηλικία, οικογενειακή κατάσταση), υπηκοότητα, τόπος γέννησης, έτος απόκτησης υπηκοότητας ΗΠΑ (για όσους ισχύει), τόπος γέννησης γονέων, μητρική γλώσσα, επάγγελμα.

μεταναστεύσει στις ΗΠΑ εκείνη την εποχή να βρίσκονται πια εν ζωή, ούτε και είναι βέβαιο ότι οι απόγονοί τους θα γνωρίζουν ακριβώς το μεταναστευτικό ιστορικό της οικογένειας.

Πίνακας 2.1: Ανάλυση στοιχείων από αρχεία του Έλις Άιλαντ

Στοιχείο	Αριθμός	Ποσοστό
Σύνολο Μεταναστών Σελίδας	45	100%
Άτομα που δήλωσαν την ελληνική ως μητρική γλώσσα	22	48% του συνόλου
Έλληνες που δήλωσαν τόπο γέννησης την Ελλάδα	12	54% των Ελλήνων
Έλληνες που δήλωσαν τόπο γέννησης την Τουρκία	7	33% των Ελλήνων
Έλληνες που δήλωσαν τόπο γέννησης τις ΗΠΑ (παιδιά)	3	13% των Ελλήνων

Ενισχυτικό της υπόθεσης ότι πολλοί Έλληνες που μετανάστευσαν στις ΗΠΑ από τα εδάφη της οθωμανικής αυτοκρατορίας δεν καταγράφηκαν ως τέτοιοι, είναι οι τρεις μαρτυρίες που συμπεριλαμβάνονται στο προαναφερόμενο βιβλίο καταγραφής μαρτυριών από το Έλις Άιλαντ στο κεφάλαιο για την Τουρκία. Οι μαρτυρίες ανήκουν στην Osla Esen, Εβραία της Τουρκίας που μετανάστευσε το 1913, στη Sera Tartunian, Αρμένισσα από την Τουρκία που μετανάστευσε το 1922, και στις τρεις αδελφές Jeanne, Molly και Mygiam Assidian, Αρμένισσες που μετανάστευσαν το 1922. Δηλαδή όλες οι μαρτυρίες στο συγκεκριμένο κεφάλαιο αφορούν σε μέλη μειονοτήτων της Τουρκίας που εκδιώχθηκαν από τη χώρα την περίοδο εκείνη [Coan, 1997: 385-406]. Πάντως, σε οποιαδήποτε περίπτωση υπερπόντιο μεταναστευτικό ρεύμα μουσουλμάνων Τούρκων από τα εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας δεν έχει καταγραφεί για την περίοδο αυτή. Ασφαλές συμπέρασμα παραμένει ότι η πληθυσμιακή αιμορραγία των περιοχών αυτών σχετίζεται σχεδόν αποκλειστικά με τις εκδιωγμένες εθνικές και θρησκευτικές μειονότητες της καταρρέουσας αυτοκρατορίας.

Παρόμοια συμπεράσματα μπορούν να εξαχθούν και για άλλες χώρες του κόσμου που υπήρξαν κύριοι προορισμοί άφιξης Ελλήνων μεταναστών την ίδια

περίοδο. Για την Αυστραλία, όπου οι κοινότητες των Ελλήνων στις αρχές του εικοστού αιώνα παρέμεναν σχετικά μικρές (σε σχέση με τα μεγάλα ρεύματα μεταναστών που ακολούθησαν το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο), η Ελληνο-Αυστραλέζα Effie Alexakis, φωτογράφος και συγγραφέας των κειμένων του λευκώματος *In their Own Image-Greek Australians*, καταθέτει την εκτίμηση ότι:

« [...] Οι Έλληνες της Μικράς Ασίας αναγκάστηκαν συνεπώς να εγκαταλείψουν τεράστιες περιουσίες, πολλοί παίρνοντας τίποτα παραπάνω από τα ρούχα που φορούσαν. Η εγκατάσταση στην Ελλάδα, η οποία ήδη αγωνιούσε για να αντεπεξέλθει στις ανάγκες του υπάρχοντος πληθυσμού, επέφερε μεγάλη ανθρώπινη δυστυχία. Για πολλές δεκαετίες, η Αθήνα περικυκλωνόταν από προσφυγούπολεις. **Ένας μεγάλος αριθμός αυτών των προσφύγων επέλεξε τελικά το δρόμο της μετανάστευσης προς την Αυστραλία**»⁵⁷ [Alexakis, 1998:120].

Σε ένα από τα μοναδικά εγχειρίδια καταγραφής της ιστορίας της ελληνικής διασποράς σε παγκόσμιο επίπεδο, ο ιστορικός Ιωάννης Χασιώτης σημειώνει σε σχέση με την Αυστραλία και την Αίγυπτο:

«Φαίνεται πάντως ότι η Μικρασιατική Καταστροφή επηρέασε κάπως (συγκριτικά πάντοτε) την ελληνική μετανάστευση προς τους Αντίποδες: Στα 1924 έγιναν δεκτοί στην Αυστραλία 2.000 Έλληνες μετανάστες. Ο αριθμός αυτός είναι αξιοσημείωτος, αλλά μόνον αν συγκριθεί με το γενικά χαμηλό αριθμητικό επίπεδο του εκεί προπολεμικού ελληνικού στοιχείου (στην απογραφή λ.χ. του 1891 οι Έλληνες της Αυστραλίας δεν ξεπερνούσαν τους 482, αριθμός που αυξήθηκε σε 2.000 περίπου ως το 1911 και σε 4.000 ως το 1921). Πάντως, ο τριπλασιασμός των Ελλήνων της Αυστραλίας κατά την επόμενη εικοσαετία (έφτασαν τις 15.000 περίπου ως τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο) δεν θα πρέπει μάλλον να συναρτηθεί με τη Μικρασιατική Καταστροφή. [...] Πάντως, η αισθητή αύξηση των μελών των ελληνικών παροικιών της βόρειας Αφρικής και ιδιαίτερα της Αλεξάνδρειας κατά τη δεκαετία του 1920 θα μπορούσε μάλλον να αποδοθεί και στη μετακίνηση εκεί προσφύγων από τη Μικρά

---

⁵⁷ Η μετάφραση από το αγγλικό κείμενο και η έμφαση δική μου.

Ασία, λίγο πριν και κυρίως μετά την Καταστροφή» [Χασιώτης, 1993:121-122].

Η Φλωρέσκα Καρανάσου, μία άλλη ιστορικός με ερευνητικό πεδίο τον ελληνισμό της Αιγύπτου, σημειώνει:

«Δυνάμεις έλξης αυτής της μεγάλης ξένης κοινότητας στην Αίγυπτο αποτέλεσαν οι οικονομικές ευκαιρίες, οι οποίες δημιουργήθηκαν από το εμπόριο βαμβακιού και την πολιτική υποδοχής ξένων, που ακολούθησαν ο Μοχάμεντ Άλι και οι επόμενοι ηγέτες της χώρας. Οι αιτίες που ώθησαν τη μετανάστευση διέφεραν ανάλογα με τη χώρα προέλευσης των μεταναστών. **Οι Έλληνες προέρχονταν από διάφορες περιοχές του ελληνικού κράτους, αλλά και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.** Μερικοί είχαν ακολουθήσει το δρόμο του εμπορίου, άλλοι αναζητούσαν εργασία για μια καλύτερη ζωή και άλλοι έφυγαν ως πρόσφυγες των Βαλκανικών Πολέμων. **Άλλοι πάλι, που προέρχονταν από υπόδουλες περιοχές, μετά την επανάσταση των Νεοτούρκων (1908) μετανάστευσαν στην Αίγυπτο για να αποφύγουν την υποχρεωτική στράτευση στον οθωμανικό στρατό.** Με εξαίρεση τους εμπόρους, οι περισσότεροι Έλληνες έφτασαν στη νέα πατρίδα τους με ελάχιστα ή καθόλου χρήματα» [Καρανάσου, 1999:29, έμφαση δική μου].

Η Μασσαλία της Γαλλίας, ένας ακόμη τόπος όπου προϋπήρχε μεγάλη κοινότητα Ελλήνων έγινε αρχικός προορισμός πολλών προσφύγων της Μικρασιατικής Καταστροφής, συμπεριλαμβανομένων και πολλών Αρμενίων και Εβραίων, αν και αργότερα πολλοί πρόσφυγες μετακινήθηκαν σε άλλες περιοχές της χώρας. Η Γαλλία παραμένει, πάντως, μέχρι σήμερα χώρα μεγάλης συγκέντρωσης της αρμενικής διασποράς. Σε σχέση με τους Έλληνες το ακόλουθο κείμενο καταγράφει το μεταναστευτικό ρεύμα της εποχής:

«Ακόμα πιο σημαντική σε αριθμούς έμελλε να είναι το κύμα μετανάστευσης την περίοδο 1922-23 που προκλήθηκε από τους Τούρκους στη Μικρά Ασία, τις σφαγές στη Σμύρνη και τις μαζικές

ανταλλαγές πληθυσμών που ακολούθησαν σύμφωνα με τη Συνθήκη της Λοζάνης. Τα χρόνια εκείνα, 1,5 εκατομμύρια Έλληνες εγκατέλειψαν τη Μικρά Ασία και τα νησιά, κατευθυνόμενοι προς την ηπειρωτική Ελλάδα ή μεταναστεύοντας στην Αυστραλία, τη Βόρειο και Νότιο Αμερική, την Αίγυπτο και τη Δυτική Ευρώπη. Στη Γαλλία κατέληξαν 15.000 με 20.000 [άτομα]. Σχεδόν όλοι [οι πρόσφυγες] πέρασαν από τη Μασσαλία, αλλά αρκετά λιγότεροι (κάτω από 1.000 φαίνεται) παρέμειναν. Η περιφέρεια του Παρισιού έγινε κύριος προορισμός των Ελλήνων, αφού πολλοί μπόρεσαν να εργαστούν ως βιομηχανικοί εργάτες (για παράδειγμα, στην αυτοκινητοβιομηχανία)» [Echinard, 1998:78, μετάφραση δική μου].

Άλλη πηγή που βασίζεται σε προξενικό έγγραφο του ελληνικού υπουργείου Εξωτερικών (με ημερομηνία 5 Ιανουαρίου 1988) φαίνεται να συμφωνεί με τα προαναφερόμενα, αφού αναφέρεται ότι «ο κύριος όγκος της ελληνικής ομογένειας στη Γαλλία κατά τον 20^ο αιώνα προήλθε από τρία μεταναστευτικά ρεύματα: των Δωδεκανησίων κατά την περίοδο 1915-17, των Ελλήνων της Μικράς Ασίας και του Πόντου (1922-1924) και των Δωδεκανησίων σε μια δεύτερη έξοδο μεταξύ 1947 και 1950» [Καζάκος, 1995:93].

Είναι βέβαιο ότι παρόμοιες μεταναστεύσεις έλαβαν χώρα προς άλλα μέρη, όπως τη Νότια Αφρική, τις χώρες της Βόρειας Αφρικής (Τυνησία, Μαρόκο, κ.ά), τη Βρετανία, ακόμη και προς τις γειτονικές με την Τουρκία χώρες (Συρία, Ιράν, Γεωργία). Έχουμε ήδη αναφερθεί στο μεταναστευτικό ρεύμα Ποντίων Ελλήνων προς τον Καύκασο την ίδια περίοδο, που πιθανότατα έφτασε τα 100.000 άτομα. Αν και τα ακριβή αριθμητικά στοιχεία απουσιάζουν, όλα τα προαναφερόμενα, καθώς και η καταγραμμένη ύπαρξη αρκετών ομογενειακών οργανώσεων με κεντρικό άξονα τη μικρασιατική καταγωγή (όπως για παράδειγμα η Ομοσπονδία Μικρασιατών ΗΠΑ, οργάνωση που υπάρχει μέχρι σήμερα) οδηγούν στο ασφαλές συμπέρασμα ότι μέρος του μεταναστευτικού ρεύματος προς διάφορες χώρες την περίοδο 1915-24 προέκυψε εξαιτίας της Μικρασιατικής Καταστροφής, δηλαδή εξαιτίας ενός συλλογικού εθνικού τραύματος κατά την τυπολογία Cohen.

2.5. Η Κομμουνιστική Διασπορά

2.5.1. Στην Ανατολική Ευρώπη

«Ένα άλλο συναρπαστικό κεφάλαιο στην περιπετειώδη αφήγηση της ελληνικής μετανάστευσης και της ανάπτυξης της σύγχρονης ελληνικής διασποράς, που δυστυχώς δεν καλύπτεται σε αυτό το βιβλίο, είναι και η ιστορία των κομμουνιστών πολιτικών προσφύγων, οι οποίοι μετά το τέλος του εμφυλίου πολέμου κατέφυγαν στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης και τη Σοβιετική Ένωση. Πολλοί από αυτούς κατέληξαν στην Τασκένδη του Ουζμπεκιστάν και κατέβαλαν υπεράνθρωπες και γενικά επιτυχημένες προσπάθειες για να διατηρήσουν την ελληνική ταυτότητα των παιδιών τους, που γεννήθηκαν στην εξορία» [Clogg, 1999:15].

Το παραπάνω απόσπασμα αποτελεί μέρος της μικρής αναφοράς στην επανομαζόμενη κομμουνιστική διασπορά που περιλαμβάνεται στην εκτενή ανάλυση της σύγχρονης ελληνικής διασποράς του μελετητή Richard Clogg. Άλλες μελέτες, οι οποίες θεωρούνται κλασικές σε σχέση με τη σφαιρικότητα της προσέγγισής τους, δεν αναφέρονται καθόλου ή αναφέρονται λίγο σε αυτήν την ιδιότυπη ελληνική διασπορική περίπτωση. Στο *Νεοελληνικό Παροικιακό Φαινόμενο* του Νίκου Ψυρούκη, που γράφτηκε το 1960 (αν και εκδόθηκε το 1983), δεν γίνεται καμία αναφορά σε παροικίες Ελλήνων σε χώρες του ανατολικού μπλοκ. Στην *Επισκόπηση της Ιστορίας της Νεοελληνικής Διασποράς* που εκδόθηκε το 1993, ο Ιωάννης Χασιώτης αναφέρεται εκτενώς στην ποντιακή παρουσία στις χώρες της Σοβιετικής Ένωσης, αλλά για το φαινόμενο των πολιτικών προσφύγων του εμφυλίου πολέμου που μετανάστευσαν στις ίδιες περιοχές περιορίζεται σε κείμενο που δεν ξεπερνά τις τρεις σελίδες. Ο Χασιώτης επισημαίνει ότι «οι πληροφορίες μας για το άγνωστο αυτό κεφάλαιο της ιστορίας της ελληνικής διασποράς είναι αποσπασματικές και συχνά αφερέγγυες» [Χασιώτης, 1993:148].

Το φαινόμενο της ξεχωριστής αντιμετώπισης των Ελλήνων πολιτικών προσφύγων που βρέθηκαν στη Σοβιετική Ένωση (η μεγαλύτερη παροικία ήταν αυτή

της Τασκένδης) σε σχέση με τους Πόντιους Έλληνες που την ίδια περίοδο βρέθηκαν εκτοπισμένοι στην Κεντρική Ασία είναι εξηγήσιμο από ιστορική σκοπιά καθώς έχουμε να κάνουμε με δύο εντελώς διαφορετικά τμήματα της ελληνικής διασποράς που συνεπώς, έχρηζαν διαφορετικής ανάλυσης. Παρόλα αυτά, στο πλαίσιο της ευρύτερης μετάβασης στην μετα-διπολική εποχή και συγκεκριμένα μετά από νόμο που ψηφίστηκε από την οικουμενική κυβέρνηση το 1989 που αφορούσε στον επαναπατρισμό των προσφύγων, η προσπάθεια εθνικής συμφιλίωσης πήρε σάρκα και οστά. Γεγονός παραμένει ότι οι σχέσεις των δύο κοινοτήτων τα τελευταία εξήντα χρόνια δεν έχουν μελετηθεί επαρκώς, αν και μια τέτοια μελέτη θα αποτελούσε ιδιαίτερα ενδιαφέρον εγχείρημα. Μια μικρή παράγραφος συμπεριλήφθηκε σε μελέτη της ελληνικής κρατικής υπηρεσίας για τον απόδημο ελληνισμό (Γενική Γραμματεία Απόδημου Ελληνισμού) για την ελληνική διασπορά της Σοβιετικής Ένωσης:

«Αν και είναι ιστορικά δεδομένο ότι ένα ακόμα κύμα προσφύγων κατέφυγε στη Σοβιετική Ένωση προερχόμενο από την Ελλάδα, μετά το τέλος του ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου (στα τέλη της δεκαετίας του '40), το γεγονός αυτό δεν αναφέρθηκε [στα ερωτηματολόγια που χρησιμοποιήθηκαν] κατά τη διάρκεια της μελέτης. Η ερμηνεία του φαινομένου αυτού καθώς και -ειδικότερα- των σχέσεων μεταξύ του Ποντιακού Ελληνισμού και των πολιτικών προσφύγων που ήλθαν από την Ελλάδα το 1949, βρίσκεται πέρα από τα όρια της παρούσας μελέτης⁵⁸ και επαφίεται στους ενδιαφερόμενους ιστορικούς και κοινωνικούς μελετητές» [Κάτσικας, κ.ά, 1996:29].

Η προαναφερόμενη κατάσταση φαίνεται να αλλάζει. Μόλις την τελευταία πενταετία πλήθος βιβλίων (μελέτες, προσωπικές μαρτυρίες, κλπ) έχουν εκδοθεί με θέμα την κομμουνιστική διασπορά, ενώ μόλις το καλοκαίρι του 2003, το Δίκτυο για τη Μελέτη των Εμφυλίων Πολέμων σε συνεργασία με το Ελληνικό Λογοτεχνικό και

---

⁵⁸ Η μελέτη χρηματοδοτήθηκε και υποστηρίχθηκε ενεργά από τη Γενική Γραμματεία Απόδημου Ελληνισμού, καθώς και από την Ομοσπονδία Ποντιακών Σωματείων Νότιας Ελλάδας, ενώ η εκπόνησή της ανατέθηκε στο Πανεπιστήμιο Αιγαίου τη χρονική περίοδο 1991-1993 με επικεφαλής τον κ. Σωκράτη Κάτσικα. Τα πορίσματα της μελέτης εκδόθηκαν από τη Γενική Γραμματεία Απόδημου Ελληνισμού το 1996.

Ιστορικό Αρχείο διοργάνωσε επιστημονικό συνέδριο με θέμα «Οι πολιτικοί πρόσφυγες του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου στα Ανατολικά Κράτη»

Στο συνέδριο καλύφθηκαν διάφορες πτυχές του θέματος και οι συγκεκριμένες θεματικές⁵⁹ προσομοιάζουν σε μεγάλο βαθμό με τις θεματικές ενότητες που θα αναπτύσσονταν σε επιστημονικό συνέδριο για την “κλασική” ελληνική διασπορά που προέκυψε από τις μαζικές μεταναστεύσεις στις ΗΠΑ, Αυστραλία κλπ (οργάνωση, δεσμοί με την Ελλάδα, εκπαίδευση).

Το γεγονός ότι η διασπορά των προσφύγων του ελληνικού εμφυλίου πολέμου στην κεντρική και ανατολική Ευρώπη άρχισε να μελετάται σε βάθος μόνο πρόσφατα, παρά το γεγονός “οι μεγάλες μετακινήσεις πληθυσμών ήταν το κύριο χαρακτηριστικό του ελληνικού Εμφυλίου” [Μαργαρίτης, 2001:Β-589]. Σε άλλο σημείο της δίτομης μελέτης του για τον Εμφύλιο Πόλεμο ο Μαργαρίτης αναφέρει ότι “ακόμη και η υπερωρία στο εξωτερικό ήταν μια συζητήσιμη εκδοχή” [Μαργαρίτης, 2001:Β-590]. Ο Μαργαρίτης, ο οποίος χαρακτηρίζει τον ελληνικό εμφύλιο πόλεμο μία από τις δύο “κοσμογονικές” συγκυρίες της ελληνικής ιστορίας του 20^{ου} αιώνα (μαζί με την Μικρασιατική Καταστροφή), αναφέρεται επίσης στη δημιουργία “έρημων τόπων” στην ελληνική ύπαιθρο που προέκυψαν από τις μετακινήσεις των πληθυσμών προς τις πόλεις, αλλά και τον ξενιτεμό: «Από την πλευρά των ηττημένων, η φθορά συγκεντρώθηκε γεωγραφικά σε πολύ συγκεκριμένες ζώνες και περιοχές της επαρχιακής Ελλάδας. Μερικές ζώνες κυριολεκτικά ξεκληρίστηκαν, καθώς το ποσοστό των απωλειών τους σε ανθρώπους -είτε σε νεκρούς, είτε σε εκπατρισθέντες πρόσφυγες- ξεπέρασε το 50% του συνολικού πληθυσμού τους» [Μαργαρίτης, 2001:Β-626].

Πώς προέκυψε όμως αυτό το τμήμα της σύγχρονης ελληνικής διασποράς; Η ιστορία του ελληνικού εμφυλίου πολέμου δεν εμπίπτει στο πλαίσιο της παρούσας

---

⁵⁹ Οι ενότητες του συνεδρίου ήταν οι ακόλουθες: Πολιτικές εξελίξεις και πολιτικοί πρόσφυγες, Κοινωνική και πολιτική δράση των προσφύγων στις χώρες υποδοχής, Οργανώσεις πολιτικών προσφύγων στα Ανατολικά κράτη, Γεωγραφικές παράμετροι και τόποι καταγωγής των πολιτικών προσφύγων, Γυναίκες πολιτικοί πρόσφυγες, Η ελληνόφωνη εκπαίδευση στα Ανατολικά κράτη, Το "παιδομάζωμα", Δεσμοί των προσφύγων με την Ελλάδα, Πολιτικοί πρόσφυγες και τέχνη.

διατριβής⁶⁰, όμως, ως αποτέλεσμα της ήττας των αριστερών δυνάμεων δεκάδες χιλιάδες Έλληνες βρέθηκαν σε χώρες της ανατολικής Ευρώπης και της Σοβιετικής Ένωσης. Η πληθυσμιακή απεικόνιση των κοινοτήτων των πολιτικών προσφύγων σύμφωνα με τις επικρατέστερες πηγές παρουσιάζεται στον Πίνακα 2.2.

Πίνακας 2.2.

Οι Έλληνες Πολιτικοί Πρόσφυγες του Εμφυλίου Πολέμου (1950)⁶¹

Χώρα	Ενήλικες	Παιδιά	Οργανώσεις
Ρουμανία	9100	5132	19
Τσεχοσλοβακία	11941	4148	42
Πολωνία	11458	3590	24
Ουγγαρία	7253	2589	15
Βουλγαρία	3021	672	32
Ανατολική Γερμανία	1128	1128	Ελλιπή Στοιχεία
Σοβιετική Ένωση	11980	-	61
Σύνολο	55881	17259	193
Γενικό Σύνολο			73140

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι οι πληροφορίες σε σχέση με τον ακριβή αριθμό των πολιτικών προσφύγων παρουσιάζουν μεγάλη διακύμανση, “με ελάχιστους αναφερόμενους αριθμούς περίπου 12-13.000 και μέγιστους 100-130.000” [Χασιώτης, 1999:148]. Σε οποιαδήποτε περίπτωση, πάντως, ακόμη και οι ελάχιστες εκτιμήσεις επιτρέπουν να χαρακτηριστεί το κύμα των πολιτικών προσφύγων ως μεταναστευτικό ρεύμα με συγκεκριμένους προορισμούς και σχετική μονιμότητα στην αλλαγή τόπου παραμονής. Ιδιαίτερο κεφάλαιο των μεταναστεύσεων αυτών αποτελεί η εκτόπιση περισσότερων των 25.000 παιδιών που σύμφωνα με την κομμουνιστική ηγεσία έλαβε

⁶⁰ Δείτε το έργο: Eudes, D., *The Kapetanos: Partisans and civil war in Greece*, New Left Books, Λονδίνο, 1972, και Μαργαρίτης Γιώργος, *Ιστορία του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου, 1946-49* (Δύο τόμοι), Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2001.

⁶¹ Τα στοιχεία δόθηκαν από το Βασίλη Μπαρτζιώτα κατά την ΙΙΙ Συνδιάσκεψη του ΚΚΕ (10-14/10/1950) και περιλαμβάνονται στη μελέτη του Γεωργίου Γκαγκούλια, *Παιδόμαζωμα*, αλλά και στην προσωπική καταγραφή του Στέλιου Γιατρουδάκη, *Τασκένδη, 30 Χρόνια Προσφυγιάς*, Διογένης, σελ. 22.

χώρα με στόχο την προστασία των παιδιών και την απομάκρυνσή τους από τις εμπόλεμες ζώνες του εμφυλίου πολέμου, ενώ η αντίθετη άποψη ονομάζει την όλη επιχείρηση “παιδομάζωμα” που μοναδικό στόχο είχε τον αφελληνισμό των παιδιών στις ανατολικές χώρες με απώτερο σκοπό τον επαναπατρισμό τους ως ηγετικών στελεχών μιας μελλοντικά κομμουνιστικής Ελλάδας. Το 1949 η επίσημη βασιλική Ελλάδα σφράγιζε τις επιστολές που διακινούνταν μέσω των κρατικών ταχυδρομείων με τη δήλωση “Η Ελλάς θρηνεί τα Απαχθέντα Παιδιά της”, ενώ ήδη από το 1946 είχε κυκλοφορήσει γραμματόσημο των 1000 δραχμών και την ένδειξη “Παιδομάζωμα”, όπου απεικονίζονται δύο Ελληνόπουλα σε ξένη χώρα πίσω από συρματοπλέγματα να αγναντεύουν την Ελλάδα. Το όλο θέμα -η επιλογή των παιδιών, η καταγραφή τους σε καταλόγους, τα αίτια του εκπατρισμού και η παραμονή τους στις σοσιαλιστικές χώρες- είναι ένα θέμα της ιστορίας του Εμφυλίου που παραμένει αμφιλεγόμενο, ενώ μέχρι σήμερα μοιάζει αδύνατο να μπορεί να αντιμετωπιστεί με νηφαλιότητα. Το ενδιαφέρον, πάντως, για το θέμα αυτό είναι μεγάλο, όπως καταδεικνύεται από την πρόσφατη επανέκδοση δύο χαρακτηριστικών μελετών με διαμετρικά αντίθετες προσεγγίσεις: Η μελέτη του Δημήτρη Σέρβου, ο οποίος υιοθετεί την αριστερή προσέγγιση, *Το Παιδομάζωμα και Ποιοι Φοβούνται την Αλήθεια* επανεκδόθηκε το 2001⁶², ενώ το βιβλίο *Παιδομάζωμα: το Μεγάλο Έγκλημα κατά της Φυλής*⁶³ του Γιώργου Μανούκα επανεκδόθηκε μόλις το 2003. Ο Γιώργος Γκαγκούλιας στο βιβλίο του *Παιδομάζωμα* [Γκαγκούλιας, 2004] επικεντρώνει την προσοχή του στα παιδιά που βρέθηκαν “στο μάτι του κυκλώνα”⁶⁴, εφόσον ο ίδιος ήταν ένας από τους δασκάλους που πρωταγωνίστησε στη μόρφωση και διαπαιδαγώγηση περίπου 22.000 ελληνοπαίδων που εγκαταστάθηκαν στις τότε κομμουνιστικές χώρες. Η Μαρία Μποντίλα, επίσης, στη μελέτη της *Πολύχρονη να ζεις, μεγάλε Στάλιν*, [Μποντίλα, 2004] διαπραγματεύεται την εκπαίδευση των παιδιών των πολιτικών προσφύγων στα ανατολικά κράτη την περίοδο 1950-1964.

Το θέμα αυτό παραμένει αμφιλεγόμενο, όπως άλλωστε καταδεικνύεται από τις αντιδράσεις που προκλήθηκαν από άρθρο του ιστορικού Richard Clogg που δημοσιεύτηκε με τον τίτλο “Η εκκένωση παιδιών από την Ελλάδα το 1948” στο

---

⁶² Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 2001.

⁶³ Αρχική έκδοση του Συλλόγου Επαναπατρισθέντων εκ του Παραπετάματος, 1961.

⁶⁴ Εκδόσεις Ιωλκός, Αθήνα, 2004.

περιοδικό *Odyssey*⁶⁵ και υπότιτλο “Ο καθηγητής Richard Clogg εξετάζει ένα παραμελημένο κεφάλαιο της ελληνικής διασποράς: το *παιδομάζωμα*”. Ο Clogg χρησιμοποιεί τον συγκεκριμένο όρο ελλείψει κάποιου άλλου, αλλά γενικά παρουσιάζει μία αρκετά θετική εικόνα για τις συνθήκες διαβίωσης των παιδιών στις ανατολικές χώρες:

«Οι συνθήκες ήταν αρκετά καλές, συχνά άριστες. [...] Σε πολλές περιπτώσεις αρχοντικά που είχαν κατασχεθεί από τις παλιές αριστοκρατικές οικογένειες της ανατολικής Ευρώπης μετατράπηκαν σε σχολεία και τα παιδιά απολάμβαναν τις τεράστιες εκτάσεις [...] Τα παιδιά έλαβαν ως επί το πλείστον μια καλή μόρφωση, και πάλι πολλές φορές σαφέστατα ανώτερη από εκείνη που θα λάμβαναν αν έμεναν στην *πατρίδα* τους [...] Παρόλα αυτά, είναι σημαντικό να μην παρουσιάζουμε την εικόνα υπέρμετρα θετική. Αν τα παιδιά έλαβαν μια καλή εκπαίδευση, ήταν [παρά ταύτα] μια εκπαίδευση διαρκώς υποκείμενη στον αυστηρό έλεγχο του Κομμουνιστικού Κόμματος της Ελλάδας [...] Επιπλέον, πέρασαν χρόνια μέχρι την επανασύνδεση πολλών οικογενειών [...] ενώ στην Τσεχοσλοβακία οι γονείς που δεν κατάφερναν να πετύχουν τους συγκεκριμένους εργασιακούς στόχους που τους είχαν ανατεθεί αντιμετώπιζαν την απαγόρευση επαφής με τα παιδιά τους»⁶⁶ [Clogg, 2004:31].

Παρά το γεγονός ότι ο Clogg καταβάλλει προσπάθειες να παρουσιάσει όλες τις απόψεις, δέχεται μια άνευ προηγουμένου επίθεση από διάφορους αναγνώστες του περιοδικού. Στο αμέσως επόμενο τεύχος ο αρχισυντάκτης επισημαίνει ότι «το άρθρο προκάλεσε περισσότερους αναγνώστες να γράψουν στο *Odyssey* από οποιοδήποτε άλλο πρόσφατο άρθρο που εκδώσαμε. Παραθέτουμε μία επιλογή επιστολών, εκ των οποίων **όλα** ήταν σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό αρνητικά για την προσέγγιση του θέματος του “παιδομαζώματος” από τον καθηγητή Clogg⁶⁷» [*Odyssey*, τ. 68, 2005:12]. Συνοπτικά οι επιστολές αναφέρονται στην “παραιομία του όλου

⁶⁵ Εκτενής αναφορά στο συγκεκριμένο περιοδικό και την παγκόσμια εμβέλειά του-κυρίως στις αγγλόφωνες κοινότητες της διασποράς-θα αναλυθεί σε επόμενο κεφάλαιο της παρούσας διατριβής.

⁶⁶ Η μετάφραση από το αγγλικό κείμενο δική μου.

⁶⁷ Η μετάφραση από το αγγλικό κείμενο και η έμφαση δική μου.

εγχειρήματος”, στην “έκπληξη που το έγκυρο περιοδικό σας δημοσίευσε άρθρο που αποσκοπεί στην ανασκευή της ιστορίας” και στην παράλειψη του Clogg να επεκταθεί επαρκώς στο “τραύμα που σημάδεψε αυτά τα παιδιά που στάλθηκαν σε άγνωστα μέρη” [*Odyssey*, τ.68, 2005:12-13]. Είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρον το γεγονός ότι ένα τμήμα της αγγλόφωνης ελληνικής διασποράς (όπως είναι οι περισσότεροι αναγνώστες του περιοδικού *Odyssey*) έσπευσε να ασχοληθεί με τέτοιο ζήλο με την ιστορία ενός άλλου τμήματος της διασποράς (όπως είναι η κομμουνιστική διασπορά) και η ενασχόληση αυτή αναδεικνύει και τον χαρακτήρα της ελληνικής διασποράς. Δηλαδή, ότι λειτουργεί ως παγκόσμιο δίκτυο και συμμετέχει στα διεθνή δρώμενα, ενώ καταδεικνύονται και οι διαφοροποιημένες πολιτικές πεποιθήσεις της διασποράς σε κάθε χώρα.

Από τα περίπου 25.000 παιδιά που μεταφέρθηκαν στις ανατολικές χώρες τα περισσότερα παρέμειναν μακριά από την Ελλάδα για μεγάλο μέρος της ζωής τους. Μόλις το 1954, έπειτα από πολλές διαδικασίες, τελικά επετράπη ο επαναπατρισμός σε μόλις 5.000 παιδιά [Γκαγκούλιας, 2004:78]. Για τα επόμενα περίπου 30 χρόνια οι εναπομείναντες πολιτικοί πρόσφυγες, αλλά και οι απόγονοί τους, παρέμειναν μακριά από την Ελλάδα. Μεγάλο ρεύμα επαναπατρισμού σημειώθηκε από τα τέλη της δεκαετίας του 1970 και ιδιαίτερα μετά το 1983, όταν η κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ υπό την πρωθυπουργία του Ανδρέα Παπανδρέου έλαβε ειδικά μέτρα που αποσκοπούσαν στην παλιννόστηση και εθνική συμφιλίωση. Από το σύνολο της κατηγορίας αυτής των Ελλήνων αποδήμων (που σύμφωνα με εκτιμήσεις της Κεντρικής Επιτροπής Πολιτικών Προσφύγων αριθμούσαν ως την έναρξη των επαναπατρισμών 53.500 ψυχές) επέστρεψαν στην Ελλάδα ως τα τέλη του 1990 34.000 άτομα [Χασιώτης, 1993:155].

Παρά το μεγάλο ποσοστό των επαναπατριζόμενων, υπάρχουν μέχρι σήμερα κοινότητες Ελλήνων πολιτικών προσφύγων στις περισσότερες χώρες της ανατολικής Ευρώπης. Εκπρόσωποι των οργανώσεων των ομογενών συμμετέχουν στο Συμβούλιο Απόδημου Ελληνισμού (το ανώτατο όργανο εκπροσώπησης των αποδήμων) και δραστηριοποιούνται σε ομογενειακές οργανώσεις στις χώρες διαβίωσής τους. Ο πίνακας 2.3. καταγράφει το μέγεθος των ελληνικών κοινοτήτων σήμερα. Σε

οποιαδήποτε περίπτωση, πάντως, το σύνολο των πολιτικών προσφύγων σε χώρες της ανατολικής Ευρώπης δεν ξεπερνά τις 20.000 άτομα (Πίνακας 2.3).

Πίνακας 2.3:

Οι εναπομείνουσες κοινότητες πολιτικών προσφύγων⁶⁸

Χώρα	Μέγεθος Ελληνικής Κοινότητας
Ουγγαρία	4.000-5.000
Τσεχία	3.500
Πολωνία	4.500
Ρουμανία	Μερικές χιλιάδες ²⁷
Βουλγαρία	Μερικές χιλιάδες ²⁷
Ουζμπεκιστάν (Τασκένδη)	1.620

Μία σύνοψη της ελληνικής παρουσίας στις ανατολικές χώρες έδωσε η πρόεδρος της Ελληνικής Κοινότητας στην Πράγα, Τασούλα Ζησάκη-Χίλει, σε συνέντευξη στο διεθνή ραδιοφωνικό σταθμό της πόλης:

«Οι Έλληνες [της Τσεχίας] είναι Έλληνες που ήρθαν εδώ μετά τον εμφύλιο πόλεμο στην Ελλάδα το 1946-49. Οι περισσότεροι ήταν με το μέρος των κομμουνιστών. Μετά την ήττα των ανταρτών, κατέληξαν στις σοσιαλιστικές χώρες εκείνης της εποχής. Η Δημοκρατία της Τσεχίας [σικ] δεν άνοιξε τις πόρτες της μόνο σε αντάρτες. Η πλειοψηφία [των προσφύγων] ήταν γυναίκες, παιδιά και ορφανά. Τα περισσότερα παιδιά ήρθαν εδώ. Υπήρχαν 14.000 παιδιά. Το 1974, μετά το καθεστώς των συνταγματαρχών, δόθηκε αμνηστία [από την Ελλάδα] και οι περισσότεροι επαναπατρίστηκαν,

⁶⁸ Τα στοιχεία αναφέρονται σε εκθέσεις των ελληνικών προξενικών αρχών που εστάλησαν στο υπουργείο Εξωτερικών την άνοιξη του 2000 και στη μελέτη της Γενικής Γραμματείας Απόδημου Ελληνισμού για τις χώρες της Κεντρικής Ευρώπης (Αθήνα, 1999). Για τις ελληνικές κοινότητες στη Ρουμανία και Βουλγαρία, που απαρτίζονται και από Έλληνες μη πολιτικούς πρόσφυγες, δεν υπάρχουν στοιχεία για τον ακριβή αριθμό όσων είναι πολιτικοί πρόσφυγες (ο ελληνισμός στη Ρουμανία υπολογίζεται σε περίπου 20.000 και στη Βουλγαρία σε 25.000).

όχι μόνο από την Τσεχία, αλλά και από τις άλλες χώρες εκπατρισμού. Από τις 14.000 που ήταν στην Τσεχία οι 10.000 επαναπατρίστηκαν. Τώρα η κοινότητά μας έχει περίπου 3.500 εγγεγραμμένους Έλληνες⁷⁰».

Μία συγκινητική και μάλλον αντιπροσωπευτική προσωπική μαρτυρία καταθέτει η Ερμιόνη Σπάλα, πολιτική πρόσφυγας που παραμένει μέχρι σήμερα στην Τσεχία. Ο πατέρας της Ερμιόνης πολέμησε ως αντάρτης και σκοτώθηκε στον Εμφύλιο. Η Ερμιόνη, μόλις 15 ετών, βρέθηκε στην τότε Τσεχοσλοβακία, ενώ με τη μητέρα της που μετανάστευσε στην Τασκένδη επανασυνδέθηκε 13 χρόνια αργότερα. Παρά το τραύμα του ξεριζωμού, η Ερμιόνη μπόρεσε να φτιάξει τη ζωή της και ομολογεί ότι οι Τσεχοσλοβακικές αρχές κατέβαλαν μεγάλη προσπάθεια φιλοξενίας των προσφύγων, ενθαρρύνοντάς τους να διατηρήσουν τη γλώσσα και τον πολιτισμό τους μέσα από τις ελληνικές οργανώσεις: «Όλοι δούλευαν σε αυτήν την κατεύθυνση. Στο σχολείο είχαμε τη δικιά μας ελληνική χορωδία. Ως εθνική ομάδα μας υποστήριζαν παρά πολύ. Και εμείς, και οι οργανώσεις μας, είχαμε μεγάλη υποστήριξη»⁷¹. Σε σχέση με την ελληνικότητά της, πάντως, η Ερμιόνη σπεύδει να διευκρινίσει ότι «[η Ελλάδα] είναι η πατρίδα μου. Αισθάνομαι Ελληνίδα και έτσι θα αισθάνομαι μέχρι να πεθάνω. Θα ζήσω όμως στην Τσεχική Δημοκρατία. Είναι η δεύτερη πατρίδα μου». Η κόρη της Ερμιόνης, Ανδρονίκη, γεννήθηκε και μεγάλωσε στην Τσεχία και συνεπώς εκφράζει μια περισσότερο διασπορική και ασαφή ταυτότητα:

«Θα έλεγα ότι η ελληνική ταυτότητα υπερισχύει. Αυτό συμβαίνει επειδή έτσι μεγάλωσα. Με μεγάλωσαν με την ιδέα ότι δεν πρέπει να ξεχάσω ότι είμαι Ελληνίδα και να είμαι περήφανη γι' αυτό. Αλλά αφού γεννήθηκα εδώ, σπούδασα εδώ, έκανα οικογένεια εδώ, έχω και τσέχικα στοιχεία. Η ταυτότητά μου είναι λίγο ανάμικτη. Αλλά το ελληνικό στοιχείο υπερισχύει. Εδώ θα ζήσω μέχρι να πεθάνω. Δεν θα ξεχάσω, όμως, ότι είμαι Ελληνίδα»⁷².

---

⁷⁰ Η συνέντευξη στο ραδιοφωνικό σταθμό Radio Prague εμφανίζεται στην ιστοσελίδα του σταθμού www.radio.cz/en/article/56218.

⁷¹ Η προσωπική μαρτυρία της Ερμιόνης Σπάλα εμφανίζεται στην ιστοσελίδα του ραδιοφωνικού σταθμού της Πράγας, www.radio.cz/en/article/56218.

⁷² Ο.π.

2.5.2. Στη Γαλλία

Στον αντίποδα των μαζικών μεταναστεύσεων πολιτικών προσφύγων προς τις χώρες της ανατολικής Ευρώπης, σημειώθηκε μια μικρότερη μετακίνηση Ελλήνων προς τη Γαλλία, χώρα που «δέχτηκε διάφορα κύματα μεταναστών από την Ελλάδα μετά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο: το 1949 όταν έληξε ο εμφύλιος πόλεμος με την ήττα των κομμουνιστών, το 1956 μετά τα γεγονότα στο Σουέζ έφτασε ένα κύμα Αιγυπτιακών Ελλήνων, το 1958 μετά την ανεξαρτοποίηση της Τυνησίας όπου είχαν εγκατασταθεί Έλληνες το 1922 και τέλος μετά το 1967, όταν ένας αριθμός αντιφρονούντων και ειδικότερα εκατοντάδων διανοουμένων, επιχειρούσαν να ξεφύγουν από το καθεστώς των συνταγματαρχών» [Echinard, 1998:80]. Σε σχέση με το μικρό κύμα μετανάστευσης που καταγράφηκε μετά τον Εμφύλιο Πόλεμο προς τη Γαλλία, ο Φώτης Τερζάκης καταθέτει μια γλαφυρή περιγραφή στην εισαγωγή μελέτης του για τους στοχαστές Παπαϊωάννου, Καστοριάδη και Αξελό:

«Με τη συμφωνία της Βάρκιζας το Φεβρουάριο του 1945 ό,τι πιο ζωντανό υπήρχε στη χώρα, και ειδικά στη νεολαία, έμεινε έκθετο στο κλίμα της τρομοκρατίας που κλιμάκωνε η Δεξιά και η Ακροδεξιά. Μοναδικός δρόμος διαφυγής από τη χωρίς νόημα κόλαση που γινόταν ολόκληρη η Ανατολική Ευρώπη, ήταν η εξορία προς τη Δύση. Στα τέλη του 1945 ένα πλοίο, το Ματαρόα, απέπλεε από το λιμάνι του Πειραιά για τη Γαλλία: στο κατάστρωμά του το πνευματικό άνθος της ελληνικής νεολαίας -όσοι τουλάχιστον μπόρεσαν να εξασφαλίσουν εγκαίρως μια υποτροφία της γαλλικής κυβέρνησης που ήταν η ανέλπιστα σωτηρία τους από μια βέβαιη θανατική καταδίκη» [Τερζάκης, 2003:9].

Στο πλοίο επέβαιναν μεταξύ άλλων και οι: Κώστας Αξελός, Κώστας Παπαϊωάννου, Κορνήλιος Καστοριάδης, Μιμίκια Κρανάκη, η Μάτση Χατζηλαζάρου, ο Ιάνης Ξενάκης, ο Νίκος Σβορώνος και ο Άδωνις Κύρου. Στην ομάδα εκείνη των εξορίστων θα συμπεριληφθεί ο Ιάσων Μολφέσης, η Ελένη Γλύκατζη-Αρβελέρ και η Έλλη Αλεξίου. Η τελευταία πέρασε το 1948 στις ανατολικές χώρες από το Παρίσι. Τα προαναφερόμενα άτομα απολάμβαναν τις περίφημες 50 υποτροφίες που δόθηκαν σε ισάριθμους διανοούμενους από τη γαλλική κυβέρνηση [Μποντίλα, 2004:33]. Πρόκειται για άτομα που έμελλε να συμπεριληφθούν στους καταλόγους των πιο

επιφανών Ελλήνων του συνόλου της ελληνικής διασποράς, αλλά και του συνόλου της ελληνικής διανόησης. Αναμφισβήτητα η φυγή τους από την Ελλάδα και η ταυτόχρονη παρουσία τους στο Παρίσι αποτέλεσε εξ ορισμού ένα μικρό πυρήνα ελληνισμού που έθεσε τις βάσεις δημιουργίας μιας διασποράς διανοουμένων στη γαλλική πρωτεύουσα και τις επόμενες δεκαετίες.

Η παραπάνω ανάλυση για τις μεταναστεύσεις Ελλήνων μετά τον Εμφύλιο Πόλεμο, παρά τους συγκριτικά μικρότερους αριθμούς, προκλήθηκε αναμφισβήτητα από μία εθνική τραγωδία που επέφερε βίαιες μετακινήσεις πληθυσμών. Η εγκατάσταση των πολιτικών προσφύγων σε αρκετές χώρες δημιούργησε μια διασπορά με χαρακτηριστικά δικτύου, ενώ το γεγονός ότι οι περισσότεροι επαναπατρίστηκαν στην Ελλάδα καταδεικνύει ότι οι πρόσφυγες διατήρησαν έντονους συναισθηματικούς δεσμούς με την πατρίδα παρά τις δυσμενείς συνθήκες και την περιθωριοποίησή τους από το ίδιο το εθνικό κέντρο. Αν και το ρεύμα παλιννόστησης ήταν μεγάλο μετά το 1983, υπάρχουν μέχρι σήμερα ανθηρές και δραστήριες ελληνικές κοινότητες με μέλη τους εναπομείναντες πολιτικούς πρόσφυγες, αλλά και τη δεύτερη γενιά ομογενών. Η διασπορική περίπτωση των πολιτικών προσφύγων αποτελεί πιθανά το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα μιας διασποράς που οφείλεται σε ένα “συλλογικό εθνικό τραύμα” κατά την τυπολογία Cohen, ενώ το γεγονός ότι αναφερόμαστε σε ιδιαίτερα πρόσφατη ιστορία καθιστά ακόμη πιο χρήσιμη την ανάλυση της περίπτωσης αυτής σε σχέση με τις διαστάσεις της ελληνικής διασποράς σήμερα.

2.6. Η περίοδος 1967-1974 (δικτατορία και εισβολή στην Κύπρο)

Ένα νέο κύμα φυγής Ελλήνων από την Ελλάδα καταγράφηκε στα τέλη της δεκαετίας του 1960 και συγκεκριμένα μετά την επιβολή της στρατιωτικής δικτατορίας στις 21 Απριλίου 1967. Οι πολιτικές αναταραχές στην Ελλάδα είχαν ήδη οξυνθεί από τον Ιούλιο του 1965. Στις 21 Απριλίου 1967 έλαβε χώρα το στρατιωτικό πραξικόπημα με επικεφαλής τους συνταγματάρχες Γεώργιο Παπαδόπουλο, Νικόλαο Μακαρέζο και τον ταξίαρχο Στυλιανό Παττακό. Μέσα σε λίγες μόνο ώρες το σύνολο σχεδόν του πολιτικού κόσμου είχε συλληφθεί και ξεκινούσαν μαζικές συλλήψεις και εκτοπισμοί αριστερών.

Όπως ήταν αναμενόμενο, οι συγγραφείς, διανοούμενοι και καλλιτέχνες υπήρξαν τα πρώτα θύματα του απολυταρχικού καθεστώτος. Οι Έλληνες αντιφρονούντες κατέφυγαν στη δυτική Ευρώπη (κυρίως στη Γαλλία), αλλά και στις ΗΠΑ, χώρα που είχε άρει τις ποσοτώσεις περιορισμού διαφόρων εθνικοτήτων ήδη από το 1965. Η δράση κατά της δικτατορίας έξω από τα ελληνικά σύνορα ποίκιλλε, τόσο λόγω του εύρους της πολιτικής προέλευσης των προσώπων (αυτοεξόριστοι, επιστήμονες που ήδη βρίσκονταν στο εξωτερικό, οικονομικοί μετανάστες, πολιτικοί), όσο και λόγω των στόχων που έθεταν. Ο γεωγραφικός χώρος που αναπτύχθηκε το αντιστασιακό κίνημα κατά της χούντας στο εξωτερικό ήταν ιδιαίτερα μεγάλος, δηλαδή κάλυπτε όλη τη δυτική Ευρώπη, τα κράτη της Ανατολικής Ευρώπης, τον Καναδά, ακόμα και τις ΗΠΑ. Μάλιστα, στις ΗΠΑ φαίνεται να αναπτύχθηκε ένα νέο ρεύμα «ελληνοαμερικανικής αριστεράς» η οποία, όπως σημειώνει ο κοινωνιολόγος Charles Moskos «αποτελούνταν από τρεις διακριτές ομάδες: νέους μετανάστες που ανήκαν στην εργατική τάξη, Έλληνες φοιτητές και διανοούμενους που είχαν μεταναστεύσει στις ΗΠΑ και ένα μικρό τμήμα διανοούμενων και ακαδημαϊκών δεύτερης γενιάς Ελληνοαμερικανών» [Moskos, 2001:109]. Οι Έλληνες επιστήμονες και διανοούμενοι, αλλά και τα μέλη των ελληνικών φοιτητικών συλλόγων στο εξωτερικό, ξεκίνησαν μια μεγάλη εκστρατεία ενημέρωσης της ξένης κοινής γνώμης μέσω του τύπου και του ραδιοφώνου, αρχικά στις χώρες της δυτικής Ευρώπης. Αμέσως μετά το πραξικόπημα καταγράφηκε «η ομαδική έξοδος πανεπιστημιακών του 1967-68, [που οδήγησε σε] αύξηση του πανεπιστημιακού πληθυσμού [στην Ευρώπη] και ανάμεσά τους πολλοί από τους 50 απολυμένους καθηγητές πανεπιστημίων» [Καζάκος, κ.ά., 1995:44]. Οι επιστήμονες επηρέασαν και τους συναδέλφους τους στα ακαδημαϊκά ιδρύματα του εξωτερικού, οι οποίοι λειτούργησαν με τη σειρά τους ως μέσο πίεσης προς τις κυβερνήσεις των χωρών διαμονής τους με στόχο τον περιορισμό των σχέσεων με το ελληνικό κράτος.

Καθώς το Παρίσι ήταν την περίοδο εκείνη μια παγκόσμια πολιτιστική μητρόπολη, οι Έλληνες διανοούμενοι και καλλιτέχνες βρέθηκαν στο επίκεντρο των εξελίξεων σε σχέση με την αντίσταση. Οι Έλληνες του Παρισιού γαλουχήθηκαν με τις γαλλικές πολιτικές και πολιτιστικές αξίες, όπως αυτές που διαμορφώθηκαν μετά τα γεγονότα του Μάη του 1968 στη γαλλική πρωτεύουσα. Οι ριζοσπαστικές αξίες του

γαλλικού Μάη επηρέασαν τους Έλληνες εξόριστους της εποχής της δικτατορίας των συνταγματαρχών. Για την αντιδικτατορική τους δράση θα πρέπει να ξεχωρίσουμε: το Μίκη Θεοδωράκη, ο οποίος είχε σπουδάσει μουσική στο Ωδείο του Παρισιού ήδη από το 1954 και επέστρεψε στη Γαλλία το 1971 έπειτα από δύο χρόνια φυλάκισης στην Ελλάδα (ο Θεοδωράκης ήταν ήδη επικεφαλής του Πατριωτικού Αντιδικτατορικού Μετώπου από το 1967), τον Κώστα Γαβρά, ο οποίος σκηνοθέτησε τη μεγάλη κινηματογραφική επιτυχία «Ζ» (με σαφή αντιδικτατορικά μηνύματα), βασισμένη στο έργο του Βασίλη Βασιλικού, τους διανοούμενους Νίκο Πουλαντζά, Κορνήλιο Καστοριάδη και Κώστα Αξελό, την ηθοποιό Μελίνα Μερκούρη που πρωτοστάτησε σε δράσεις αντιδικτατορικού χαρακτήρα και στην ευαισθητοποίηση της διεθνούς κοινής γνώμης και πολλούς άλλους. Η δράση των Ελλήνων καλλιτεχνών που ήταν ήδη γνωστοί στο εξωτερικό, όπως του Μίκη Θεοδωράκη και της Μελίνας Μερκούρη, δεν θα πρέπει να υποτιμηθεί. Με συναυλίες, θεατρικές παραστάσεις, συμμετοχή σε διαδηλώσεις, συνεντεύξεις τύπου, δηλώσεις στα μέσα μαζικής ενημέρωσης τροφοδοτούσαν την ειδησεογραφία με νέα της Ελλάδας και συντηρούσαν το ενδιαφέρον της ξένης κοινής γνώμης για την αποκατάσταση της δημοκρατίας και την ανατροπή της δικτατορίας.

Οι προσπάθειες του ελληνισμού στο εξωτερικό επέφεραν αξιοσημείωτα αποτελέσματα: η Αθήνα της δικτατορίας βρέθηκε να αντιμετωπίζει ένα αυξανόμενο κύμα επικρίσεων στην Ευρώπη, αλλά ακόμα και στις Ηνωμένες Πολιτείες. Ήδη από τις 12 Δεκεμβρίου 1969 η Ελλάδα είχε αποπεμφθεί από το Συμβούλιο της Ευρώπης, ενώ στις 3 Φεβρουαρίου 1970 η Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (ΕΟΚ) διέκοψε τις διαπραγματεύσεις ένταξης της Ελλάδας με αίτημα την αποκατάσταση της δημοκρατίας στη χώρα. Γενικά, η δυσάρεστη πολιτική κατάσταση στην Ελλάδα συσπείρωσε πολλές δυνάμεις του ελληνισμού παγκόσμια και οδήγησε στη δημιουργία νέων δικτύων με στόχο την ανατροπή του καθεστώτος. Δεν ήταν όλοι οι απόδημοι που κινητοποιήθηκαν αυτοεξόριστοι ή κυνηγημένοι μετά τα γεγονότα του 1967. Οι περισσότεροι βρίσκονταν ήδη στο εξωτερικό και υπό την ηγεσία μερικών πρωτοπόρων συσπειρώθηκαν με αιχμή του δόρατος τον κοινό στόχο.

Άριστο παράδειγμα αυτής της κινητοποίησης αποτελεί η περίπτωση του ελληνισμού στη Σουηδία. Το μεγαλύτερο ποσοστό των περίπου 20.000 Ελλήνων στη Σουηδία βρέθηκε στη χώρα αυτή στις αρχές της δεκαετίας του 1960, όταν ξεκίνησαν οι πρώτες μαζικές συμβάσεις εργασίας με εργοστάσια όπως ήταν αυτό της Scania. Ως κράτος πρόνοιας που αποτέλεσε πρότυπο σοσιαλδημοκρατίας παγκοσμίως, η Σουηδία εξελίχθηκε σε προπύργιο του αντιδικτατορικού αγώνα. Αποτέλεσμα των καταγγελιών παραβίασης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στην Ελλάδα από τη δικτατορία, καταγγελίες που διατυπώθηκαν με έμφαση από τις σκανδιναβικές χώρες και κυρίως τη Σουηδία, η Ελλάδα αναγκάστηκε να αποχωρήσει από το Συμβούλιο της Ευρώπης το Δεκέμβριο του 1969. Κατά τη διάρκεια της δικτατορίας λειτούργησε στη Σουηδία, η Σουηδική Επιτροπή για τη Δημοκρατία στην Ελλάδα, με επικεφαλής το Χανς Γιόραν Φρανκ, ενώ η σουηδική κυβέρνηση έδωσε άσυλο σε πολλούς Έλληνες πολιτικούς μεταξύ άλλων και στον Ανδρέα Παπανδρέου, ο οποίος διέμεινε οικογενειακώς εκεί περίπου δύο χρόνια και δημιούργησε το Π.Α.Κ (Πανελλήνιο Απελευθερωτικό Κίνημα) με τη βοήθεια του Ούλοφ Πάλμε και πολλών άλλων επιφανών πολιτικών, όπως του Pier Schori και του Arne Eriksson [Καζάκος, 1999:39]. Το Π.Α.Κ. δημιούργησε ένα αξιοσημείωτο δίκτυο μελών στις περισσότερες κοινότητες της διασποράς, από τον Καναδά και την Αυστραλία μέχρι τη Γερμανία, την Ιταλία και την Αγγλία.

Ανάλογη κινητοποίηση υπήρξε και στον Καναδά. Ο αριθμός των Ελλήνων μεταναστών που εισήλθε στον Καναδά την περίοδο 1960-1970 αυξήθηκε κατά 84% σε σχέση με την αμέσως προηγούμενη δεκαετία και η αύξηση αυτή οφειλόταν σε δύο παράγοντες: στην αύξηση των Ελλήνων φοιτητών που σπούδαζαν σε καναδικά πανεπιστήμια και στο δικτατορικό καθεστώς που οδήγησε πολλούς Έλληνες στη μετανάστευση [Chimbos, 1999:92]. Τις προηγούμενες δεκαετίες, πάντως, ο ελληνισμός του Καναδά παρέμεινε πολιτικά μάλλον αδρανής. Μετά την επιβολή της δικτατορίας η κατάσταση αυτή άρχισε να αλλάζει. Όπως σημειώνει ο Στέφανος Κωνσταντινίδης:

«Για μεγάλο διάστημα οι Ελληνοκαναδοί παρέμειναν προσκολλημένοι στην πολιτική κατάσταση της μητέρας πατρίδας και η ελληνική πολιτική ζωή αναπαραγόταν στις ελληνικές κοινότητες. [...] Από τη δεκαετία του 1960 και του 1970, οι

Έλληνες άρχισαν πραγματικά να αναμιγνύονται [στα πολιτικά πεπραγμένα] ως λόμπι και προσπάθησαν να επηρεάσουν τις κατευθύνσεις της καναδικής εξωτερικής πολιτικής. Δύο σημαντικά γεγονότα, το ζήτημα της Κύπρου και η δικτατορία στην Ελλάδα, επέφεραν την ενεργοποίηση των Ελληνοκαναδών ως λόμπι. Στην περίπτωση της δικτατορίας, οι αντιστασιακές ομάδες προσπάθησαν να επηρεάσουν την καναδική πολιτική με στόχο την καταδίκη και την απομόνωση της στρατιωτικής χούντας»⁷³ [Κωνσταντινίδης, 1993:110].

Ο Κωνσταντινίδης αναφέρει ότι το στρατιωτικό πραξικόπημα του 1967 προκάλεσε έντονες αντιδράσεις στην ελληνική διασπορά του Καναδά και, μάλιστα, αμέσως μετά την επιβολή του δικτατορικού καθεστώτος. Δημιουργήθηκαν διάφορες οργανώσεις με μοναδικό στόχο την ανατροπή της δικτατορίας σε όλον τον Καναδά, αλλά ιδιαίτερα στο Τορόντο και στο Μοντρεάλ όπου υπήρχαν και οι πολυπληθέστερες ελληνικές κοινότητες. Οι ελληνοκαναδικές αντιδικτατορικές οργανώσεις απαίτησαν τη διακοπή των διπλωματικών σχέσεων του Καναδά με την Ελλάδα και ζήτησαν να εφαρμοστούν οικονομικές κυρώσεις εις βάρος της Ελλάδας. Παρά τις προαναφερόμενες προσπάθειες, ο Κωνσταντινίδης στο ίδιο άρθρο καταλήγει στο συμπέρασμα ότι «το ελληνοκαναδικό αντιδικτατορικό λόμπι δεν κατάφερε να επιτύχει τη ριζική αλλαγή της καναδικής πολιτικής. Ο Καναδάς ήταν πολύ εξαρτημένος από τις ΗΠΑ και δεν μπόρεσε να καταδικάσει ανοικτά το στρατιωτικό καθεστώς στην Ελλάδα» [Κωνσταντινίδης, 1993:112]. Παρά την αποτυχία αυτή, θα πρέπει να λάβουμε υπόψη μας ότι η δημιουργία ομογενειακών δικτύων με πολιτικό προσανατολισμό έμελλε να συντελέσει στη μεγαλύτερη συσπείρωση της ελληνικής διασποράς που καταγράφηκε στην πρόσφατη ελληνική ιστορία, δηλαδή με στόχο την αντιμετώπιση του κυπριακού ζητήματος. Η κινητοποίηση για την ανατροπή της δικτατορίας αποτέλεσε προπαρασκευαστική διαδικασία της ολικής ενεργοποίησης όλων των δικτύων του ελληνισμού που θα ακολουθούσε την τουρκική εισβολή στην Κύπρο το 1974.

---

⁷³ Η μετάφραση από το αγγλικό κείμενο δική μου.

Τα ρεύματα, πάντως, μετανάστευσης και εκπατρισμού που συνδέονταν άμεσα με την επιβολή του στρατιωτικού καθεστώτος στην Ελλάδα δεν ήταν ιδιαίτερα μεγάλα. Όπως σημειώνει και ο Ιωάννης Χασιώτης «οι εκπατρισμοί της κατηγορίας αυτής ήταν περιορισμένοι και αποδείχτηκαν (κατά ένα σημαντικό τουλάχιστον ποσοστό) προσωρινοί» [Χασιώτης, 1993: 150]. Η δικτατορία υπήρξε περισσότερο αίτιο κινητοποίησης των μελών των κοινοτήτων της ομογένειας που ήδη υπήρχαν πριν το 1967 υπό την καθοδήγηση μικρού αριθμού Ελλήνων πολιτικών, διανοούμενων και καλλιτεχνών που όντως, όμως, είχαν αναγκαστεί να εκπατριστούν.

2.7. Κυπριακή Διασπορά

Ιδιαίτερη περίπτωση μιας «διασποράς εντός μιας διασποράς»⁷⁴ αποτελούν οι Κύπριοι Έλληνες του εξωτερικού. Η ιστορία του νησιού είναι παράλληλη, αλλά και ανεξάρτητη από την ιστορία της Ελλάδας⁷⁵. Το νησί αποτελούσε μέρος της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας από το 330 μ.Χ. μέχρι το 1191. Το 1571 έγινε τμήμα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ως το 1878, όταν η Μεγάλη Βρετανία υπενοίκιασε την Κύπρο από την Υψηλή Πύλη. Με την έναρξη του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου το 1914, η Βρετανία προσάρτησε την Κύπρο και το 1925 η Κύπρος κηρύχθηκε αποικία του Στέμματος από τη Μεγάλη Βρετανία. Με το τέλος του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου οι Ελληνοκύπριοι έλπιζαν ότι η Αγγλία θα επέτρεπε την ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα. Το 1950 διεξήχθη στην Κύπρο δημοψήφισμα με αποτέλεσμα το 95,7% των Ελληνοκυπρίων να ψηφίσουν υπέρ της Ένωσης με την Ελλάδα. Ακολούθησε ένοπλος αγώνας εναντίον των Άγγλων την περίοδο 1955-1959 με την Ε.Ο.Κ.Α. (Εθνική Οργάνωση Κύπριων Αγωνιστών) και αρχηγό το Γεώργιο Γρίβα. Η ανεξαρτησία της Κύπρου ανακηρύχθηκε επίσημα στις 16 Αυγούστου 1960. Η Συνθήκη Εγγυήσεως που ενσωματώθηκε στο κυπριακό Σύνταγμα παρείχε στην Ελλάδα, την Τουρκία και τη Μεγάλη Βρετανία δικαίωμα να επέμβουν (και μονομερώς) σε περίπτωση που παραβιάζονταν το διεθνές καθεστώς και η συνταγματική τάξη στο νησί, ενώ απέκλειε την «ένωση» με την Ελλάδα, αλλά και τη διχοτόμηση του νησιού. Πρώτος πρόεδρος της Κύπρου ανακηρύχτηκε ο

---

⁷⁴ Ο όρος «διασπορά εντός μιας διασποράς» σε σχέση με τους Κύπριους Έλληνες αναφέρεται και στην εισαγωγή του ιστορικού Richard Clogg ως επιμελητή της *Ιστορίας της Ελληνικής Διασποράς στον Εικοστό Αιώνα*.

⁷⁵ Τα στοιχεία που αφορούν στην ιστορία της Κύπρου αντλούνται από διάφορες πηγές, συμπεριλαμβανομένων και της επίσημης ιστοσελίδας του κυπριακού υπουργείου Εξωτερικών, www.mfa.gov.cy.

Αρχιεπίσκοπος Μακάριος, ο οποίος παρέμεινε πρόεδρος του νησιού μέχρι το θάνατό του, το 1977. Τον Ιούλιο του 1974 το στρατιωτικό καθεστώς στην Ελλάδα οργάνωσε πραξικόπημα στην Κύπρο με στόχο την ανατροπή του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου. Με τη δικαιολογία ότι προστάτευε τη μειοψηφία των Τουρκοκυπρίων, η Τουρκία εισέβαλε στις 23 Ιουλίου 1974 στο νησί καταλαμβάνοντας το βόρειο τμήμα του (σχέδιο Αττίλα). Μία νέα τουρκική προέλαση τον Αύγουστο του ίδιου έτους είχε ως συνέπεια την *de facto* επιβολή διχοτόμησης στο νησί. Η τουρκική εισβολή είχε ως συνέπεια την πλήρη ανατροπή των πολιτικών, δημογραφικών και οικονομικών δεδομένων στο νησί. Με τη διαίρεση του νησιού η τουρκική ζώνη έφτασε να καλύπτει το 36% του εδάφους, την ίδια στιγμή που οι Τούρκοι αποτελούσαν μόλις το 18% του πληθυσμού. Σύμφωνα με τα επίσημα στοιχεία της Κυπριακής Δημοκρατίας το 1974, ο πληθυσμός της Κύπρου ήταν 654.000, εκ των οποίων οι 500.000 ήταν Ελληνοκύπριοι, οι 118.000 Τουρκοκύπριοι και 27.000 ανήκαν σε άλλες μειονότητες (Μαρωνίτες, Αρμένιοι, Λατίνοι, κ.ά.)⁷⁶.

Σχετικά με τη μετανάστευση από την Κύπρο θα πρέπει να σημειωθεί ότι αποτελεί αρχαιότατο φαινόμενο, όπως ακριβώς συμβαίνει και με την Ελλάδα. Έξοδος Κυπρίων προς τη Δύση καταγράφηκε επί φραγκοκρατίας, ενετοκρατίας, αλλά και τουρκοκρατίας [Ηροδότου, 1993: 109]. Μαζικές μετοικεσίες παρατηρήθηκαν και κατά τη διάρκεια της ελληνικής επανάστασης το 1821. Όπως σημειώνει ο ιστορικός Ι. Χασιώτης «χιλιάδες επίσης Κύπριοι (μερικοί τους υπολογίζουν υπερβολικά σε δεκάδες χιλιάδες) εγκατέλειψαν τη μεγαλόνησο μετά τις σφαγές και τις εκτελέσεις που ακολούθησαν και εκεί την ίδια δραματική χρονιά του 1821 και κατέφυγαν είτε στην επαναστατημένη Ελλάδα –οι περισσότεροι- είτε στις ελληνικές παροικίες του Εξωτερικού» [Χασιώτης, 1993:49].⁷⁷ Κατά τη διάρκεια του εικοστού αιώνα η μετανάστευση των Κυπρίων δημιούργησε μεγάλες κοινότητες σε διάφορες χώρες, με κύριες χώρες προορισμού τη Μεγάλη Βρετανία, την Αμερική, διάφορες χώρες της Αφρικής, την Αυστραλία και τον Καναδά. Οι πρώτες μεταπολεμικές μαζικές μετοικεσίες Ελληνοκυπρίων παρατηρήθηκαν κατά τη διάρκεια του απελευθερωτικού αγώνα στην Κύπρο, δηλαδή την περίοδο 1955-1959. Κύριος προορισμός των

---

⁷⁶ www.mfa.gov.cy.

⁷⁷ Ο Χασιώτης παραπέμπει με ελλιπή στοιχεία στο έργο *Cyprus*, με συγγραφέα τον Koumoulides, σελ. 85, όπου γίνεται αναφορά σε 20-25 χιλιάδες πρόσφυγες. Δεν αναφέρονται περισσότερα στοιχεία (εκδοτικός οίκος, έτος έκδοσης, πλήρες όνομα του συγγραφέα).

Ελληνοκυπρίων τότε υπήρξε η Ελλάδα και η Βρετανία. Η παρουσία Ελληνοκυπρίων στη Βρετανία δεν είχε το ιστορικό βάθος της μετακίνησης των Ελλαδιτών. Χαρακτηριστικό είναι ότι πριν το 1920 οι Κύπριοι της Αγγλίας δεν ξεπερνούσαν τους 10.

Ένα μεταναστευτικό ρεύμα Κυπρίων προς τη Βρετανία άρχισε τη δεκαετία του 1920 και μπορεί να αποδοθεί στην ανακήρυξη της Κύπρου ως αποικία του Στέμματος το 1925. Όμως, τρία υπήρξαν τα κύρια μεταναστευτικά ρεύματα Κυπρίων προς τη Βρετανία. Το πρώτο έλαβε χώρα την περίοδο 1930-1940, όταν μετανάστευσαν κυρίως Κύπριοι άνδρες που συγκεντρώνονταν στην περιοχή του Λονδίνου και εργάζονταν σε εργασίες με πολύ χαμηλούς μισθούς. Σύμφωνα με τα υπάρχοντα στοιχεία, οι Κύπριοι στην Αγγλία το 1939 έφταναν περίπου τους 8.000 [Καζάκος, 1995:218]. Το δεύτερο μεταναστευτικό ρεύμα έλαβε χώρα την περίοδο 1945-1974, δηλαδή την περίοδο της ραγδαίας οικονομικής ανάπτυξης της Βρετανίας μετά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Την περίοδο 1953-1966 ο αριθμός των Κυπρίων που μετανάστευσε στη Βρετανία ήταν 65.526 με αποκορύφωμα τα έτη 1960 και 1961 όταν 24.000 Κύπριοι έφτασαν στην Αγγλία [Ρούσσου, 1993:68]. Η τρίτη μεταναστευτική περίοδος αφορά στο χρονικό διάστημα 1974-1990. Η τουρκική επέμβαση προκάλεσε νέο μεταναστευτικό ρεύμα προς τη Βρετανία, αναγκαστικό κατά κάποιον τρόπο. Το 1974 δόθηκε άδεια σε 12.000 Κυπρίους να εισέλθουν στη Βρετανία υπό το καθεστώς προσφύγων, γεγονός που διευκόλυνε την είσοδο, αλλά και την εγκατάστασή τους [Καζάκος, 1995:219]. Ως το 1986 ο αριθμός των Κυπρίων στη Βρετανία είχε φτάσει τα 235.000 άτομα, ενώ σύμφωνα με πρόσφατα στοιχεία του κυπριακού υπουργείου Εξωτερικών ο αριθμός των Κυπρίων προσεγγίζει τα 270.000 άτομα. Στον πίνακα 2.4., παρουσιάζεται η πληθυσμιακή εξέλιξη της κυπριακής διασποράς στη Βρετανία από διάφορες πηγές.

Πίνακας 2.4.

Πληθυσμιακή εξέλιξη Κυπριακής παροικίας στη Βρετανία

Έτος	Κύπριοι στη Βρετανία	Πηγή
1939	8.000	Υπηρεσία Αποικιών Μ.Βρετανίας
1966	110.000	Μελετητής Robin Oakley
1976	130-140.000	Ύπατη Αρμοστεία της Κύπρου
1980	200.000	Ύπατη Αρμοστεία της Κύπρου
1981	84.327	Απογραφή Βρετανίας (υπολογίζονται μόνο όσοι γεννήθηκαν στην Κύπρο)
1986	235.000	Υπηρεσία Αποδήμων Κυπρίων (Κυπριακή Δημοκρατία)
2002	270.000	Υπηρεσία Αποδήμων Κυπρίων (Κυπριακή Δημοκρατία)

Ο Καζάκος [Καζάκος, 1995: 219] συνοψίζει τα αίτια της μαζικής εξόδου των Κυπρίων προς τη Βρετανία στα εξής:

1. Η σκληρή οικονομική εκμετάλλευση του νησιού καθόλη τη διάρκεια της αποικιοκρατίας οδήγησε τον ντόπιο πληθυσμό στην ανέχεια και την οικονομική εξαθλίωση, ιδιαίτερα τον αγροτικό πληθυσμό.
2. Η αναζήτηση καλύτερων ευκαιριών απασχόλησης και εκπαίδευσης στη Μεγάλη Βρετανία, σε συνδυασμό με τις προσδοκίες ότι η Αγγλία θα βοηθούσε στην επίτευξη του στόχου της ένωσης του νησιού με την Ελλάδα.
3. Η εγγύτητα της Βρετανίας σε σχέση με άλλες αγγλόφωνες χώρες (ΗΠΑ, Καναδάς, Αυστραλία).
4. Η σχετική εξοικείωση των Κυπρίων με τη γλώσσα και την κουλτούρα της Βρετανίας.

5. Η ραγδαία οικονομική ανάπτυξη της Βρετανίας τις δεκαετίες 1950 και 1960 και η αυξημένη ζήτηση εργατικών χεριών.
6. Η ύπαρξη ενός μικρού, έστω, πυρήνα Κυπρίων στη Βρετανία.
7. Οι συγκρούσεις με τους Τουρκοκυπρίους.

Στην περίπτωση της Μεγάλης Βρετανίας, η ελληνική διασπορά έχει σχεδόν ταυτιστεί με την ελληνοκυπριακή διασπορά, με εξαίρεση τη μεγάλη κοινότητα φοιτητών στη χώρα και τη μικρή, αλλά δυναμική, κοινότητα των Ελλήνων εφοπλιστών, οι οποίοι έχουν συνδέσει το όνομά τους με το Λονδίνο.

Εκτός, όμως, από την εντυπωσιακού μεγέθους ελληνοκυπριακή κοινότητα στη Μεγάλη Βρετανία, υπάρχουν κυπριακές κοινότητες της διασποράς και σε άλλες χώρες, κυρίως αγγλόφωνες. Οι μεταναστεύσεις Κυπρίων, όπως προαναφέρθηκε, καταγράφονται και πριν το 1974, όμως «ο μεταναστευτικός πυρετός θα ξανανέβει δραματικά μετά την τουρκική εισβολή στην Κύπρο. Οι νέοι εκπατρισμοί θα έχουν ως τελικό προορισμό όχι μόνο την Ελλάδα και τη Βρετανία, αλλά και τις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής, τον Καναδά, τη Νότια και την κεντροδυτική Αφρική, την Αυστραλία και τα αραβικά κράτη της Μέσης και Εγγύς Ανατολής» [Χασιώτης, 1993:151]. Με δεδομένο ότι η Κύπρος είναι μια χώρα με σχετικά μικρό πληθυσμό, πολλές κυπριακές οικογένειες βρέθηκαν να έχουν μέλη τους διασκορπισμένα σε διάφορα σημεία του ορίζοντα. Την παγκοσμιότητα αυτή καταδεικνύει η ακόλουθη δήλωση Κύπριας, 49 ετών, που κατέγραψε στο Λονδίνο η Ρόζα Τσαγκαρουσιάνου σε μελέτη της για τα διασπορικά ΜΜΕ στη μητρόπολη αυτή: «Είναι κάπως παρηγορητικό και ενδιαφέρον να ακούω άλλους Έλληνες από τις άκρες του κόσμου να μιλούν [στο ραδιόφωνο] για τις ζωές τους στις μακρινές αυτές χώρες. Προσωπικά έχω συγγενείς στην Αυστραλία και στη Νότια Αφρική και όποτε γίνεται σύνδεση του ελληνικού ραδιοφωνικού σταθμού στο Λονδίνο με τους ελληνικούς σταθμούς στις χώρες αυτές, ανταλλάσσουμε χαιρετίσματα και ευχές. Είναι συγκινητικό» [Tsagarousianou, 2001:162]. Ακολουθεί μια σύντομη επισκόπηση της κυπριακής μεταναστευτικής ιστορίας που αναφέρεται κυρίως στον εικοστό αιώνα.

Κατά τη διάρκεια του 18^{ου} και 19^{ου} αιώνα πολλοί Κύπριοι μετανάστευαν σε χώρες της Αφρικής. Σημαντική υπήρξε η κοινότητα Κυπρίων στην Αίγυπτο, αλλά και σε άλλες χώρες. «Η Αλεξάνδρεια, το Κάιρο, το Πορτ-Σάιντ και άλλα κέντρα συγκομιδής και συσκευασίας του βαμβακιού έγιναν για αρκετές δεκαετίες πόλοι έλξης για ποικίλες ομάδες Ελλήνων από την Ήπειρο, το Πήλιο, τα νησιά του Ιονίου και του Αιγαίου, τη Μικρά Ασία και την Κύπρο» [Χασιώτης, 1993:90]. Σε άλλο σημείο, ο Χασιώτης αναφέρεται στον ελληνισμό της Αιγύπτου μέχρι το 1927: «Μεταξύ του 1897 και του 1907, οι Αιγυπτιώτες Έλληνες θα αυξηθούν κατά 61% (62.973 ψυχές) και στην επόμενη εικοσαετία (ως το 1927) κατά 85% (σε 72.264). Τα ποσοστά αυτά θα πρέπει να προσαυξηθούν σχεδόν στο διπλάσιο αν συναριθμηθούν και οι Έλληνες μη ελλαδικής ιθαγένειας (από την οθωμανική επικράτεια, την αγγλοκρατούμενη Κύπρο και άλλες παροικίες του εξωτερικού» [Χασιώτης, 1993:94]. Στην Αφρική, γενικότερα, φαίνεται ότι έφτασαν Κύπριοι και στα μέσα της δεκαετίας του 1970 «όταν [υπήρξε] μια πρόσκαιρη αναλαμπή [των ελληνικών κοινοτήτων] που οφειλόταν ως ένα βαθμό σε μετεγκαταστάσεις Αιγυπτιωτών και Κυπρίων» [Χασιώτης, 1993: 128]. Μέχρι σήμερα, για παράδειγμα, στη Λιβύη όπου το ελληνικό υπουργείο Εξωτερικών αναφέρεται σε 500 άτομα ελληνικής καταγωγής, «υπάρχουν δύο ελληνικές κοινότητες, η μία στην Τρίπολη και η άλλη στη Βεγγάζη, ο Σύλλογος Ελληνίδων και Κυπρίων Γυναϊκών Τριπόλεως και το Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας και Πολιτισμού. Επίσης, η κυπριακή τεχνική εταιρία Ιωάννου-Παρασκευαΐδης παραμένει στη Λιβύη και αναπτύσσει δραστηριότητα, απασχολώντας σχεδόν μόνο Κυπρίους» [Καζάκος, 1998:163]. Στη Ζιμπάμπουε (πρώην Ροδεσία) «μερικοί Κύπριοι, κατά το 1880, με πρωτοπόρους τους Γεώργιο Ορφανίδη και Γεώργιο Κυριάκου, έφτασαν στην περιοχή του Μπουλαβάγιο και ασχολήθηκαν συστηματικά με την καλλιέργεια και την κτηνοτροφία» [Καζάκος, 1998:229]. Σε έκδοση του ελληνικού υπουργείου Εξωτερικών του 1992 αναφέρεται ότι στο Ομάν οι προξενικές αρχές καταγράφουν περίπου 1.500 Έλληνες με τη σημείωση «σχεδόν όλοι Ελληνοκύπριοι»⁷⁸. Επίσης, για τον αριθμό των Ελλήνων που ζουν σε χώρες της Μέσης και της Εγγύς Ανατολής, στην ίδια έκδοση αναφέρεται ότι «δεν ξεπερνά τις 5.000-6.000 και είναι στην πλειονότητά τους κυπριακής προέλευσης».⁷⁹

⁷⁸ *Ο Ελληνισμός του Εξωτερικού*, σελ. 17, έκδοση του υπουργείου Εξωτερικών, Αθήνα, 1992.

⁷⁹ *Ο.π.*, σελ. 37.

Η μεγαλύτερη, βέβαια, κυπριακή κοινότητα στην ήπειρο της Αφρικής βρίσκεται στη Νότια Αφρική. Σύμφωνα με πρόσφατα στοιχεία του κυπριακού υπουργείου Εξωτερικών εκεί βρίσκεται μία κοινότητα 45.000 Ελληνοκυπρίων. Σε μελέτη του Ευάγγελου Μάντζαρη για την ελληνική παρουσία στη χώρα αυτή, πλήθος είναι οι αναφορές σε Κύπριους επιχειρηματίες και σημαίνοντα πρόσωπα της ομογένειας με προέλευση την Κύπρο, αλλά και στις ελληνοκυπριακές ομογενειακές οργανώσεις. Το κυπριακό στοιχείο στη χώρα αυτή αναδείχτηκε ιδιαίτερα μετά την τουρκική εισβολή και ο Μάντζαρης αναφέρει ότι «η κινητοποίηση της ελληνικής διασποράς για την Κύπρο μπορεί να συγκριθεί μόνο με την κινητοποίηση που καταγράφηκε ενάντια στο φασισμό κατά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο [...]. Υπήρξαν διαδηλώσεις, διαλέξεις, σεμινάρια και άλλες εκδηλώσεις που καταδείκνυαν την αλληλεγγύη προς τους Έλληνες της Κύπρου. Αναλογικά με το μέγεθός της, η νοτιοαφρικανική ομογένεια το Δεκέμβριο [του 1974] συγκέντρωσε περισσότερα χρήματα στο Ταμείο Αρωγής για την Κύπρο [Cyprus Relief Fund] από ότι η ομογένεια στις ΗΠΑ» [Μάντζαρης, 1999:128].

Η μετανάστευση Κυπρίων στην Αυστραλία είναι περισσότερο πρόσφατο φαινόμενο. Σύμφωνα με πληροφορίες ο πρώτος Κύπριος μετανάστης, Γεώργιος Ανδρέας Καλενίδης, έφτασε στο Σίδνεϊ τη δεκαετία του 1850, δηλαδή την εποχή αναζήτησης χρυσού στη μακρινή αυτή ήπειρο. Τα επίσημα στατιστικά στοιχεία που αφορούν στον αριθμό των Κυπρίων μεταναστών στην Αυστραλία παρουσιάζονται στον Πίνακα 7, όπου καταγράφονται οι Κύπριοι που γεννήθηκαν στην Κύπρο και ζουν ως μετανάστες στην Αυστραλία, ενώ δεν περιλαμβάνονται οι Κύπριοι που γεννήθηκαν εκτός Κύπρου, ούτε οι Κύπριοι δεύτερης και τρίτης γενιάς [Ηροδότου, 1993:109]. Από τα στοιχεία αυτά φαίνεται ότι η μεγαλύτερη μεταναστευτική κίνηση από την Κύπρο σημειώθηκε την περίοδο 1948-1954 και 1971-1977. Ο C.A. Price, μελετητής που πρώτος δημοσιοποίησε τα στοιχεία αυτά με βάση την αυστραλιανή απογραφή του 1986, υπολογίζει ότι το 77% των Κυπρίων μεταναστών είναι ελληνικής καταγωγής, 17% είναι τουρκικής και 6% από διάφορες άλλες εθνικότητες (αγγλική, αρμενική, ευρωπαϊκή, κτλ.) [Ηροδότου, 1993:109]. Ο ίδιος μελετητής υπολογίζει το σύνολο των Κυπρίων στην Αυστραλία (πρώτη, δεύτερη και τρίτη γενιά) σε 90.000 περίπου. Πάντως, η εθνική κρίση, δηλαδή το κατά Cohen συλλογικό τραύμα προκάλεσε «άλλο κύμα προσφύγων [...] μετά την τουρκική εισβολή στην

Κύπρο το 1974. Την περίοδο 1961-1981 ο αριθμός των Κυπρίων αυξήθηκε από 8.567 σε περίπου 23.000, εκ των οποίων το 75% ήταν Έλληνες Κύπριοι» [Ντουμάνης, 1999:67]. Για τη μεταπολεμική εισροή Ελλήνων στην Αυστραλία, ο Ντουμάνης αναφέρει ότι «πολλοί από τους Έλληνες είχαν καταγωγή από το βασανισμένο νησί της Κύπρου, το οποίο τελούσε υπό βρετανική κυριαρχία μέχρι το 1960. Έτσι, πολλοί Κύπριοι μετανάστες γνώριζαν ήδη την αγγλική γλώσσα, και αυτό πιθανά να αιτιολογεί τη μεγαλύτερη εκπροσώπηση Κυπρίων στις εργασίες υπαλλήλων γραφείου και στις θέσεις επαγγελματιών» [Ντουμάνης, 1999:65]. Το εθνικό θέμα της Κύπρου συνέβαλε στην κοινοτική δραστηριοποίηση των Ελληνοκυπρίων στην Αυστραλία, με αποτέλεσμα σήμερα να υπάρχουν δεκάδες ομογενειακές οργανώσεις με πλειοψηφία μελών Ελληνοκύπριους.

Πίνακας 2.5.

Κύπριοι Μετανάστες στην Αυστραλία⁸⁰

Έτος	Πληθυσμός	Έτος	Πληθυσμός	Έτος	Πληθυσμός	Έτος	Πληθυσμός
1871	3	1911	26	1954	5.773	1976	22.216
1881	4	1921	40	1961	8.576	1981	24.044
1891	10	1933	502	1966	10.703	1986	24.038
1901	17	1943	681	1971	13.263	1990	25.480

Τέλος, στις ΗΠΑ υπάρχουν μεγάλες κυπριακές κοινότητες, κυρίως στις ανατολικές πολιτείες της Νέας Υόρκης, Νέας Υερσέης και Μασαχουσέτης. Το κυπριακό υπουργείο Εξωτερικών αναφέρεται σε 30.000 Ελληνοκύπριους στις ΗΠΑ, αριθμό που ταυτίζεται με την απογραφή του αμερικανικού κράτους (US Census 2001). Το κυπριακό υπουργείο Εξωτερικών αναφέρει ότι στον Καναδά η ελληνοκυπριακή διασπορά προσεγγίζει τα 22.000 άτομα, ενώ και πάλι, τα στοιχεία που αφορούν στην καταγραφή των μεταναστευτικών ρευμάτων Κυπρίων στη χώρα

⁸⁰ Τα στοιχεία αυτά δημοσιοποίησε πρώτος ο Charles A. Price στην εργασία του “Cypriots in Australia: Demography” που παρουσίασε στο συμπόσιο *Greek Cypriots in Victoria* που πραγματοποιήθηκε στη Μελβούρνη στις 11-12 Ιουλίου 1990 στο Πανεπιστήμιο RMIT.

είναι ελλιπή. Πάντως ο μελετητής Peter Chimbos αναφέρει ότι μετά το 1950 «πολλοί από τους Έλληνες μετανάστες [που έφτασαν στον Καναδά] είχαν προέλευση άλλες χώρες, συμπεριλαμβανομένων της Αιγύπτου, της Κύπρου και της Τουρκίας [Chimbos, 1999:92].

Συνοψίζοντας, σύμφωνα με τα στοιχεία του κυπριακού υπουργείου Εξωτερικών, οι Έλληνες Κύπριοι της διασποράς είναι κατανεμημένοι στις εξής χώρες:

Πίνακας 2.7.

Έλληνες Κύπριοι της διασποράς: παγκόσμια κατανομή⁸¹

ΗΠΕΙΡΟΣ	ΧΩΡΑ	ΚΥΠΡΙΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ
ΑΜΕΡΙΚΗ		52.000
	ΗΠΑ	30.000
	ΚΑΝΑΔΑΣ	22.000
ΕΥΡΩΠΗ		315.000
	ΜΕΓΑΛΗ ΒΡΕΤΑΝΙΑ	270.000
		45.000
ΑΦΡΙΚΗ		50.000
	ΝΟΤΙΟΣ ΑΦΡΙΚΗ	45.000
	ΑΛΛΕΣ ΧΩΡΕΣ	5.000
ΩΚΕΑΝΙΑ		75.000
	ΑΥΣΤΡΑΛΙΑ	74.000
	ΝΕΑ ΖΗΛΑΝΔΙΑ	1.000
	ΣΥΝΟΛΟ	492.000

Η σημασία της ελληνοκυπριακής διασποράς σχετίζεται και με το μεγάλο μέγεθός της, αφού ο πληθυσμός της Κύπρου προσεγγίζει τις 750.000, ενώ η κυπριακή διασπορά τις 492.000. Η διασπορά δηλαδή είναι περίπου ίση με τα 2/3 του πληθυσμού του νησιού και περίπου το 40% του συνολικού κυπριακού πληθυσμού παγκοσμίως. Ιδιαίτερα μετά το 1974 η κυπριακή διασπορά διαδραμάτισε πρωταρχικό

⁸¹ Τα στοιχεία αυτά δημοσιεύονται στην ιστοσελίδα του κυπριακού υπουργείου Εξωτερικών, www.mfa.gov.cy.

ρόλο στην ιστορία του νησιού. Ήδη από το 1977 ο αρχιεπίσκοπος Μακάριος αναφέρθηκε με θέρμη στη συνεισφορά των Κυπρίων αποδήμων λέγοντας ότι:

«χιλιάδες Έλληνες Κύπριοι έχουν μεταναστεύσει σε διάφορες χώρες, έχουν εργαστεί σκληρά και έχουν διακριθεί στους τομείς των γραμμάτων και των τεχνών, στο εμπόριο και στις επιχειρήσεις και σε όλους τους τομείς ανθρώπινης δραστηριότητας. Είτε ως άτομα, είτε ως οργανωμένες κοινότητες οι απόδημοι Ελληνοκύπριοι τιμούν την Κύπρο, αφού διατηρούν τους δεσμούς τους με το νησί. Και ήταν πάντα δίπλα μας όταν η Κύπρος αντιμετώπισε προβλήματα και κινδύνους. Εκφράζω την βαθιά ευγνωμοσύνη μου στους απόδημους Κυπρίους»⁸². Αξίζει να σημειωθεί ότι η ΠΣΕΚΑ (Παγκόσμια Συντονιστική Επιτροπή Κυπριακού Αγώνα) ιδρύθηκε το 1975 από τον αρχιεπίσκοπο Μακάριο με έδρα την Λευκωσία και παραρτήματα σε όλες τις μεγάλες κυπριακές παροικίες του εξωτερικού.

Αναμφίβολα, η τουρκική εισβολή επέφερε σημαντικές μετακινήσεις Κυπρίων και τροφοδότησε τις παροικίες του εξωτερικού με νέα μέλη. Όμως η εθνική αυτή τραγωδία επέφερε μια εξίσου σημαντική εξέλιξη στο σύνολο της ομογένειας. Οι ομογενειακές οργανώσεις με συμμετοχή του συνόλου της ελληνικής διασποράς, και όχι μόνο τους Ελληνοκυπρίους, συσπειρώθηκαν σε μία άνευ προηγουμένου κινητοποίηση και απέκτησαν, πιθανόν για πρώτη φορά, παγκόσμια δικτύωση και πολιτική φωνή. Οι κινητοποιήσεις αυτές επέφεραν σημαντικά αποτελέσματα, μεταξύ των οποίων και οι αλλαγές που καταγράφηκαν στο εσωτερικό της ίδιας της ομογένειας: διευκόλυναν τη συνεργασία, αύξησαν την αυτοπεποίθηση και τη συλλογική ταυτότητα των αποδήμων και καθυστέρησαν την ολοκληρωτική αφομοίωση, αφού αναθερμάνθηκε το ενδιαφέρον νεότερων μελών της ομογένειας για την Ελλάδα. Συνέβαλαν, επίσης, καθοριστικά στην «παγκοσμιοποίηση» της διασποράς, δηλαδή στη μετάβαση των ελληνικών κοινοτήτων από κοινότητες μεταναστών σε κοινότητες παγκόσμιων δικτύων, γεγονός που τεκμηριώνεται από την ύπαρξη παγκόσμιων οργανώσεων με σκοπό την επίλυση του κυπριακού

---

⁸² Η ομιλία του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου με τίτλο «Η συνεισφορά των Αποδήμων Κυπρίων» δημοσιεύεται στην ιστοσελίδα του κυπριακού υπουργείου Εξωτερικών, www.mfa.gov.cy.

προβλήματος, όπως την ΠΟΜΑΚ (Παγκόσμια Οργάνωση Αποδήμων Κυπρίων) και την ΠΣΕΚΑ (Παγκόσμια Συντονιστική Επιτροπή Κυπριακού Αγώνα). Σε άρθρο του για την πολιτική δράση των Ελληνοαμερικανών μετά την τουρκική εισβολή ο Paul Watanabe αναφέρεται σε μία δήλωση του Ευγένιου Ρωσίδη, πρωτοστάτη των ελληνοαμερικανικών κινητοποιήσεων, ο οποίος εκτίμησε ότι «οι ενέργειες της ομογένειας που προκλήθηκαν από την κυπριακή κρίση σηματοδότησαν την ωρίμανση της ελληνοαμερικανικής κοινότητας» [Watanabe, 1993:47]. Η ωρίμανση και η δικτύωση της ομογένειας μετά το 1974 θα αναλυθούν περαιτέρω σε άλλο κεφάλαιο της παρούσας διατριβής.

Κλείνοντας το μεγάλο κεφάλαιο των μεταναστεύσεων Ελλήνων που προκλήθηκαν από μία εθνική κρίση και συνέβαλαν στη δημιουργία μιας «διασποράς θυμάτων» κατά την τυπολογία Cohen, μπορούμε να αναφέρουμε και άλλες κρίσεις που προκάλεσαν μικρότερα κύματα μετανάστευσης τον εικοστό αιώνα. Οι ακόλουθες κρίσεις δεν αναφέρονται στην πολιτική κατάσταση στην Ελλάδα, αλλά στην αλλαγή του πολιτικού κλίματος σε άλλες χώρες όπου υπήρχαν Έλληνες, οι οποίοι αναγκάστηκαν είτε να επαναπατριστούν, είτε να μεταναστεύσουν σε άλλες χώρες. Τέτοιες κρίσεις υπήρξαν η αλλαγή του καθεστώτος στην Αίγυπτο με την ανάληψη της εξουσίας από το Νάσερ το 1952, που χαρακτηρίζεται ως «περίοδος της μεγάλης διαρροής Αιγυπτιωτών Ελλήνων σε Ελλάδα, ΗΠΑ, Καναδά, Αυστραλία, Ν. Αφρική» [Καζάκος, 1998:90]. Επίσης, «πολλοί είναι οι Έλληνες από την Αίγυπτο που επιλέγουν να εγκατασταθούν στο Ζαΐρ μετά την εγκατάλειψη της νασερικής Αιγύπτου» [Καζάκος, 1998:194]. Ακόμα, «μεγάλος αριθμός ομογενών έφευγαν από τη Ζιμπάμπουε φοβούμενοι τη νίκη του Μουγκάμπε [το 1980] επιστρέφοντας στην Ελλάδα ή μετανάστευαν προσωρινά στη Νότια Αφρική. Οι περισσότεροι δεν επέστρεψαν στη Ζιμπάμπουε και στη Νότια Αφρική, ο σύλλογός τους αριθμεί σήμερα περίπου 3.000 μέλη» [Καζάκος, 1998:231].

Άλλη περίπτωση τραυματικής μεταναστευτικής εμπειρίας αποτελεί η συρρίκνωση των ελληνικών κοινοτήτων σε Κωνσταντινούπολη, Ίμβρο και Τένεδο που επιχειρήθηκε αρχικά με φορολογικά μέτρα και εκτοπισμούς την περίοδο 1941-42, κορυφώθηκε με τα αιματηρά πογκρόμ της Κωνσταντινούπολης και της Σμύρνης

το Σεπτέμβριο του 1955 και ολοκληρώθηκε στις αρχές της δεκαετίας του 1960 με μαζικές απελάσεις και με επιλεκτικές δημεύσεις περιουσιών [Χασιώτης, 1993:129]. Πρέπει να αναφέρουμε ότι οι Έλληνες αυτοί επιχείρησαν πρώτα να εγκατασταθούν στην Ελλάδα, κάποιο ποσοστό από αυτούς, όμως, μετανάστευσε σε άλλες χώρες. Οι ενεργοί σύλλογοι Κωνσταντινουπολιτών, κυρίως στις ΗΠΑ, τεκμηριώνουν την αδιάκοπη τροφοδότηση των συλλόγων αυτών με νέα μέλη. Κωνσταντινουπολίτης αναφέρει «ας μην ξεχνάμε ότι το συντριπτικό ποσοστό των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης είχε σαν τελικό προορισμό την Αθήνα, ένα μικρό ποσοστό είχε τη Θεσσαλονίκη, ένα άλλο επίσης μικρό ποσοστό είχε διάφορα άλλα σημεία στην Ελλάδα και, βεβαίως, ένα επίσης μικρό ποσοστό είχε τις χώρες του εξωτερικού, είτε αυτή ήταν η Αυστραλία, είτε ήταν ο Καναδάς, είτε η Γερμανία, είτε η Αμερική. Αλλά ο κύριος όγκος κατευθύνθηκε στην Ελλάδα» [Δρίνης, 2004:134]. Η μαρτυρία του ανώνυμου Κωνσταντινουπολίτη επιβεβαιώνεται στον πρόλογο από τον ιστορικό και επιμελητή της συγκεκριμένης έκδοσης Γιάννη Δρίνη: «Το μεγαλύτερο μέρος των απελαθέντων, όπως ήταν αναμενόμενο, κατευθύνθηκε στην Ελλάδα και κυρίως στην Αθήνα, ενώ κάποιοι μετανάστευσαν στις χώρες που την εποχή εκείνη αποτελούσαν ούτως ή άλλως μεταναστευτικό προορισμό (ΗΠΑ, Αυστραλία, Καναδά, Γερμανία, κ.ά.)» [Δρίνης, 2004:21].

Άλλα πολιτικά γεγονότα που οδήγησαν τους Έλληνες του εξωτερικού σε νέες μεταναστεύσεις είναι οι πολιτικές αναταραχές στη Νότια Αφρική (που ξεκίνησαν το 1976 με τα γεγονότα Σοβέτο, η αφαίμαξη της ελληνικής κοινότητας της Νότιας Αφρικής συνεχίζεται μέχρι σήμερα), η κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης που οδήγησε πολλούς Πόντιους Έλληνες αρχικά στην Ελλάδα και μετέπειτα σε άλλες χώρες όπως τη Γερμανία και τις ΗΠΑ, οι συγκρούσεις στον Καύκασο (Γεωργία, Αμπχαζία, Ναγκόρνο-Καραμπάχ, Τσετσενία) που οδήγησαν πολλούς Έλληνες Πόντιους αρχικά στην Ελλάδα και μετέπειτα σε άλλες χώρες. Πρόσφατα, μάλιστα, οι ελληνικές εφημερίδες, αλλά και η κρατική τηλεόραση παρουσίασαν ρεπορτάζ για τους Έλληνες Πόντιους στη Γεωργία και τις σκληρές συνθήκες που ζουν και που τους αναγκάζουν να μεταναστεύσουν στην Ελλάδα και σε άλλες χώρες. Χαρακτηριστικός είναι ο τίτλος ολοσέλιδου ρεπορτάζ στις 25 Απριλίου 2005: «Απειλούν να μας σκοτώσουν-Στο έλεος των εθνικιστών 4.500 Έλληνες ομογενείς που έχουν απομείνει

στην Τσάλκα της Γεωργίας». ⁸³ Σύμφωνα με το ρεπορτάζ «τα δύο τελευταία χρόνια περισσότερα από 2.000 σπίτια που ανήκουν σε Έλληνες ομογενείς και οι οποίοι τώρα διαμένουν στην Ελλάδα, στην Κύπρο ή στη Ρωσία έχουν καταληφθεί από Γεωργιανούς και Αζέρους, 8 ομογενείς έχουν δολοφονηθεί, σημαντικές περιουσίες έχουν λεηλατηθεί και καταστραφεί, ενώ ο φόβος αναγκάζει τους Έλληνες της περιοχής να κοιμούνται με το όπλο αγκαλιά». Στην περιοχή της Τσάλκας που απέχει 100 χιλιόμετρα από την πρωτεύουσα της Γεωργίας Τιφλίδα υπάρχουν 25 χωριά που ιδρύθηκαν από Έλληνες Πόντιους το 19^ο αιώνα. Υπολογίζεται ότι πριν από το 1992 ζούσαν εκεί περίπου 40.000 Έλληνες. Όπως δήλωσε στην εφημερίδα ο πρόεδρος της Ομοσπονδίας Ελληνικών Κοινοτήτων Γεωργίας Κυριάκος Ιορδανίδης «όταν κατέρρευσε η Σοβιετική Ένωση οι περισσότεροι Έλληνες που ζούσαν στη Γεωργία έφυγαν στην Ελλάδα και την Κύπρο. Από τους 120.000 Έλληνες της Γεωργίας σήμερα παραμένουν εδώ μόνο 20.000, ενώ στην Τσάλκα ζουν πλέον μόνο 1.700 ελληνικές οικογένειες, στην πλειονότητά τους υπέργηροι». Προφανώς, η προαναφερόμενη περίπτωση φυγής των Ελλήνων στην Ελλάδα αλλά και σε άλλες χώρες επέρχεται βίαια και εντάσσεται στις μεταναστεύσεις που δημιουργούν «διασπορές θυμάτων». Τέλος, η συρρίκνωση των ελληνικών κοινοτήτων στη Βόρεια Ήπειρο της Αλβανίας οδήγησε πολλούς Βορειοηπειρώτες αρχικά στην Ελλάδα και μετέπειτα στις ΗΠΑ. Σε όλες τις προαναφερόμενες περιπτώσεις, πάντως, οι αριθμοί των μεταναστών δεν ξεπέρασαν τις λίγες χιλιάδες, παρά το ιστορικό ενδιαφέρον που μπορούν να παρουσιάζουν τα γεγονότα και οι μετακινήσεις αυτές. Τα μεγάλα μεταναστευτικά κύματα που προκλήθηκαν από εθνικές ή τραυματικές εμπειρίες, όπως θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν, συνοψίζονται στον ακόλουθο πίνακα (Πίνακας 2.8):

---

⁸³ Το ρεπορτάζ του Στέλιου Βραδέλη δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα *TA NEA* στις 25 Απριλίου 2005. Παρόμοιο ρεπορτάζ για το ίδιο θέμα παρουσιάστηκε στις 23 Απριλίου 2005 στην εκπομπή *Διασπορά* της ΕΡΤ-3 από το Γιώργο Γεωργιάδη.

Πίνακας 2.8.

Η ελληνική διασπορά ως αποτέλεσμα εθνικού τραύματος

Ιστορικό Γεγονός	Περίοδος	Προσέγγιση πληθυσμιακής μετακίνησης	Προορισμοί
Ρωσοτουρκικοί πόλεμοι (1769-1774, 1828-29) και Κριμαϊκός Πόλεμος (1853-56), επανάσταση Νεοτούρκων	Τέλη 18 ^{ου} αιώνα, 19 ^{ος} αιώνας μέχρι και το 1922.	Δημιουργία μιας αξιοσημείωτης ποντιακής διασποράς σε όλα τα παράλια της Μαύρης Θάλασσας που οφείλεται σε μεγάλες μετακινήσεις πληθυσμών από την Τουρκία (ιστορικός Πόντος).	Μετακινήσεις Ποντίων προς Γεωργία και Νότια Ρωσία.
Η Καταστροφή της Χίου	1822	Υπολογίζεται ότι στο νησί κατοικούσαν περισσότεροι από 100.000 Έλληνες.	Σύρος, Αίγυπτος, Μασσαλία, Λονδίνο, Τεργέστη.
Μικρασιατική Καταστροφή	1922	Δεκάδες χιλιάδες πρόσφυγες με τουρκικά διαβατήρια μεταναστεύουν χωρίς πάντα να καταγράφεται ότι πρόκειται για Έλληνες.	ΗΠΑ, Αίγυπτος, Αυστραλία, Λατινική Αμερική.
Ελληνικός Εμφύλιος	1946-49	Έξοδος πολιτικών προσφύγων και παιδιών (κομμουνιστική διασπορά) και μικρού αριθμού διανοουμένων (Γαλλία).	ΕΣΣΔ, Ουγγαρία, Πολωνία, Τσεχία, Ρουμανία και Βουλγαρία.
Δικτατορία	1967-74	Διανοούμενοι, φοιτητές και διωκόμενοι καταφεύγουν σε χώρες της Ευρώπης.	Γαλλία, ΗΠΑ, Σουηδία, Καναδάς.
Τουρκική εισβολή στην Κύπρο	1974	Κύπριοι αναγκάζονται να φύγουν από την Κύπρο και δημιουργούν ένα παγκόσμιο ανθρωποδίκτυο.	Μεγάλη Βρετανία, ΗΠΑ, Αυστραλία, Νότιο Αφρική

Κεφάλαιο 3

Η εργατική διασπορά των Ελλήνων

3.1. Περί εργατικής διασποράς

Ο δέκατος ένατος και εικοστός αιώνας θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως αιώνες κατά τους οποίους η ανθρωπότητα υπήρξε ιδιαίτερα *κινητική* στο σύνολό της. Υπολογίζεται ότι περισσότερα από 150 εκατομμύρια άνθρωποι (από ένα συνολικό παγκόσμιο πληθυσμό 1,5 δισεκατομμυρίων το 1900) εγκατέλειψαν τις πατρίδες τους με κύριο αίτημά τους την αναζήτηση εργασίας. Μια επισκόπηση του σύγχρονου φαινομένου της μετανάστευσης υπάρχει στο Κεφάλαιο 1 της παρούσας διατριβής, ενώ στην ενότητα «εργατική διασπορά» του παρόντος κεφαλαίου γίνεται πιο συγκεκριμένη αναφορά στη μετανάστευση εργατικού δυναμικού από την Ελλάδα στον εικοστό αιώνα. Το συγκεκριμένο θέμα έχει απασχολήσει πλήθος Ελλήνων ερευνητών και υπάρχουν διάφορες μελέτες για τους Έλληνες μετανάστες εργάτες στη Δυτική Ευρώπη, στην Αμερική και στην Αυστραλία. Είναι, πράγματι, ο μόνος τύπος της ελληνικής διασποράς που έχει διερευνηθεί σε τέτοια έκταση. Για το λόγο αυτό, το κεφάλαιο αυτό είναι το μικρότερο σε έκταση κεφάλαιο της διατριβής, ενώ τα περισσότερα στοιχεία του προέρχονται από την υπάρχουσα βιβλιογραφία.

Στο έργο του *Παγκόσμια Διασπορά*, ο Robin Cohen προτείνει μια τυπολογία των διασπορών που περιλαμβάνει τη διασπορά εξαιτίας διωγμού και τις εργατικές, εμπορικές, αποικιακές και πολιτισμικές διασπορές [Cohen, 2003:30]. Στην εισαγωγή του έργου, ο Cohen αναφέρει ότι «στο τρίτο κεφάλαιο, οι συμβάσεις υποχρεωτικής εργασίας εκατομμυρίων Ινδών κατά την περίοδο της βρετανικής αποικιοκρατίας εξετάζονται ως παράγοντες δημιουργίας μιας ξεχωριστής [διασποράς], [δηλαδή της] εργατικής διασποράς» [Cohen, 2003:32], ενώ στην πρώτη παράγραφο του τρίτου κεφαλαίου επαναλαμβάνει ότι «μια διασπορά [...] μπορεί να προκαλείται από την επέκταση από μια πατρίδα σε άλλον τόπο για αναζήτηση εργασίας» και ότι «αυτές οι συνθήκες δημιουργούν αντίστοιχα μια εργατική [...] διασπορά» [Cohen, 2003:122]. Πριν από τον Cohen, ο Weiner περιόρισε την ιδέα της εργατικής διασποράς σε εκείνους που «διασχίζουν διεθνή σύνορα για να εργαστούν σε μια χώρα ενώ παραμένουν πολίτες μιας άλλης» [Weiner, 1986:48].

Σε μια άλλη εργασία περί των διασπορών, ο John Armstrong, προτείνει το διαχωρισμό των διασπορών σε δύο κύριους τύπους: την *προλεταριακή* διασπορά και την *κινητοποιημένη* διασπορά. «Η *κινητοποιημένη* διασπορά αντιστοιχεί σε εθνικές ομάδες που λειτούργησαν μέσα στο πλαίσιο των αποικιακών αυτοκρατοριών του 19^{ου} και ενός τμήματος του 20^{ου} αιώνα, ενώ ο τύπος της προλεταριακής διασποράς αντιστοιχεί σε εθνικές ομάδες που μετανάστευσαν στις χώρες προχωρημένης βιομηχανικής ανάπτυξης.[...] Ως παραδείγματα προλεταριακών διασπορών ο Armstrong αναφέρει τους Πολωνούς της Γαλλίας και τους Τούρκους της Γερμανίας» [Clogg, 1999:4]. Ο Armstrong θεωρεί ότι η προλεταριακή διασπορά «είναι ουσιαστικά ένα μη-προνομιούχο προϊόν του σύγχρονου πολιτειακού συστήματος» [Constas & Platias, 1993:4]. Αυτό το είδος διασποράς δεν έχει άλλους οικονομικούς πόρους (πέρα από τη δυνατότητα εργασίας), έχει περιορισμένες δυνατότητες επικοινωνίας και έλλειψη οργανωτικής εμπειρίας. Για τους παραπάνω λόγους, η εργατική διασπορά δεν έχει πρόσβαση στα κέντρα λήψης αποφάσεων.

Η σύγχρονη ιστορία της εργατικής μετανάστευσης ξεκίνησε στις αρχές του δεκάτου ενάτου αιώνα και συμπίπτει με την εξάπλωση της βιομηχανικής επανάστασης και την οικονομική ανάπτυξη της Ευρώπης, όταν η βιομηχανοποίηση μεταφέρεται στις αποικίες των ευρωπαϊκών κρατών. Θα πρέπει να τονιστεί ότι το μεγαλύτερο μέρος των μεταναστεύσεων παραμένει εσωτερικές μεταναστεύσεις, δηλαδή από μια περιοχή μιας χώρας σε άλλη περιοχή της ίδιας χώρας, συνήθως προς τα αστικά κέντρα [Cohen & Kennedy, 2000:202]. Όμως, από το 1800 μέχρι το 1925, περισσότερα από 48 εκατομμύρια άνθρωποι άφησαν τις πατρίδες τους στην Ευρώπη αναζητώντας καλύτερη τύχη στη Βόρεια και Νότια Αμερική αλλά και την Ωκεανία. Το 85% αυτών κατευθύνθηκε σε πέντε μόνο χώρες: Αργεντινή, Αυστραλία, Καναδά, Νέα Ζηλανδία και ΗΠΑ (η τελευταία χώρα έλαβε το 60% του συνόλου των μεταναστών) [Massey, 1999:34]. Οι κύριες χώρες αποστολής υπήρξαν η Βρετανία, η Ιταλία, η Νορβηγία, η Πορτογαλία, η Ισπανία και η Σουηδία. Σε διεθνές επίπεδο, οι μετανάστες δεν υπήρξαν μόνο Ευρωπαίοι, όμως η συντριπτική πλειοψηφία των μεταναστών προέρχονταν από την Ευρώπη. Ενδεικτικά, μόνο στις ΗΠΑ την περίοδο 1820-1920, το 88% των μεταναστών ήταν από την Ευρώπη, το 3% από την Ασία και το 8% από άλλες χώρες της αμερικανικής ηπείρου [Massey, 1999:34].

Μεταναστευτικός ξεριζωμός θα μπορούσε να χαρακτηριστεί και η τεραστίων διαστάσεων μεταφορά σκλάβων από την Αφρική προς τη Νότια και Βόρεια Αμερική και κυρίως προς την Καραϊβική. Μέχρι το 1850, ο αριθμός των σκλάβων που εγκαταστάθηκαν στην περιοχή αυτή έφτανε τα 4 εκατομμύρια [Guinness, 2002:31], ενώ ο συνολικός αριθμός στη Βόρεια και Νότια Αμερική προσέγγιζε τα 15 εκατομμύρια [Appleyard, 1991:11]. Κατά το δεύτερο ήμισυ του δεκάτου ενάτου αιώνα οι σκλάβοι αντικαταστάθηκαν από τους λεγόμενους «συμβασιούχους» εργάτες (“indentured labor”) που αποτέλεσαν την κύρια πηγή εργατικού δυναμικού στις φυτείες των αποικιοκρατικών δυνάμεων. Οι βρετανικές αλλά και οι γαλλικές και ολλανδικές αποικιακές αρχές αναζητούσαν εργατικό δυναμικό από την Ινδία με στόχο να απασχοληθούν στις φυτείες του Τρινιντάντ, της Γκουάνα και άλλων χωρών της Καραϊβικής, ενώ πολλοί συμβασιούχοι εργάτες εργάστηκαν στα ορυχεία και στους σιδηρόδρομους στο Μαλάουι, στην Ανατολική Αφρική και στα νησιά Φίτζι [Castels και Miller, 1998:53]. Αυτή την ινδική εργατική διασπορά χρησιμοποιεί και ο Cohen ως κύριο παράδειγμα μιας εργατικής διασποράς στο έργο του *Παγκόσμια Διασπορά*.

Οι μεγάλες μεταναστεύσεις των αρχών του εικοστού αιώνα έπαψαν με την έναρξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου και η επόμενη περίοδος μεγάλων μεταναστεύσεων καταγράφεται τη δεκαετία του 1950. Στη δεκαετία του 1960, οι μαζικές μεταναστεύσεις δεν αφορούν πλέον κατεξοχήν την ευρωπαϊκή ήπειρο, αλλά καθίστανται φαινόμενο παγκόσμιας κλίμακας. Διευρύνεται και ο κατάλογος των κύριων χωρών υποδοχής: εκτός από τις παραδοσιακές χώρες υποδοχής μεταναστών (των αρχών του εικοστού αιώνα), δηλαδή τον Καναδά, τις ΗΠΑ, την Αυστραλία, την Αργεντινή και τη Νέα Ζηλανδία, εκατομμύρια μεταναστών εισρέουν στις βιομηχανικές χώρες της δυτικής Ευρώπης, δηλαδή τη Γερμανία, τη Γαλλία, το Βέλγιο, την Ελβετία, τη Σουηδία και την Ολλανδία. Στα τέλη της δεκαετίας του 1970, ακόμα και παραδοσιακές χώρες αποστολής μεταναστών, όπως η Ιταλία, η Ισπανία και η Πορτογαλία άρχισαν να δέχονται μετανάστες από τη Μέση Ανατολή και την Αφρική. Συνολικά, στη δυτική Ευρώπη, ενώ το ποσοστό ξένων στο σύνολο του πληθυσμού ήταν το 1950 1,3%, το 1990, το ποσοστό αυτό άγγιξε το 4,5%. [Cohen και Kennedy, 2000:2002]. Ήδη από τη δεκαετία του 1980, η διεθνής μετανάστευση είχε αρχίσει να απλώνεται στην Ασία, όχι μόνο στην Ιαπωνία αλλά και σε ανερχόμενες βιομηχανικές χώρες, όπως την Κορέα, την Ταϊβάν, το Χονγκ-Κονγκ, τη

Σιγκαπούρη, τη Μαλαισία και την Ταϊλάνδη, ενώ τη δεκαετία του 1990, η διεθνής μετανάστευση είχε καταστεί φαινόμενο πραγματικά παγκόσμιας κλίμακας, ενώ πλέον είχαν αρχίσει να καταγράφονται και νέα χαρακτηριστικά στις μεταναστεύσεις, δηλαδή: 1) η αύξηση του αριθμού των προσφύγων, 2) το φαινόμενο της *διαλογής* μεταναστών⁸⁴, 3) η αύξηση του αριθμού των λαθρομεταναστών, 4) η αύξηση του αριθμού των μεταναστριών 5) η αύξηση του αριθμού των επαγγελματιών και επιστημόνων που αλλάζουν χώρα διαμονής και 6) η αύξηση του αριθμού των ανειδίκευτων εργατών που μεταναστεύουν, συχνά σε άθλιες συνθήκες.

Η μελέτη του φαινομένου της μετανάστευσης εντός γεωγραφικού πλαισίου εστιάζει σε μεγάλο βαθμό στα αίτια που προκαλούν τη μετανάστευση. Οι αναλύσεις έχουν επικεντρωθεί σε τρία κύρια μοντέλα: τα οικολογικά μοντέλα που εστιάζουν στην ανάλυση των χαρακτηριστικών στη χώρα υποδοχής και στη χώρα αποστολής, τα μοντέλα συμπεριφορισμού που εστιάζουν στην ατομική λήψη των αποφάσεων και τα μοντέλα συστημάτων που προσεγγίζουν την κατανόηση της μετανάστευσης με πολυεπίπεδες οικονομικές αναλύσεις [Johnson & Salt, 1992:passim]. Σχετική με τα οικολογικά μοντέλα ήταν και η θεωρητική ανάλυση που παρουσίασε ο Lee το 1966, ο οποίος όρισε τη μετανάστευση από έναν τόπο σε κάποιον άλλο τόπο ως αποτέλεσμα παραγόντων ώθησης και έλξης (η θεωρία «push-pull»).

Στα τέλη του δεκάτου ενάτου αιώνα, ο γεωγράφος E.G. Ravenstein δημοσίευσε τη θεωρία του σε σχέση με τους «νόμους της μετανάστευσης» [Guinness, 2002:11]. Αυτοί ήταν:

1. Η πλειοψηφία των μεταναστών διανύει μικρές αποστάσεις
2. Η μετανάστευση είναι μια σταδιακή διαδικασία
3. Οι μετανάστες που διανύουν μεγάλες αποστάσεις επιλέγουν συνήθως προορισμούς που είναι μεγάλα βιομηχανικά ή εμπορικά κέντρα.
4. Κάθε μεταναστευτικό ρεύμα παράγει ένα αντίστροφο ρεύμα
5. Οι κάτοικοι των πόλεων μεταναστεύουν λιγότερο από τους κατοίκους των αγροτικών περιοχών

---

⁸⁴ Το συγκεκριμένο φαινόμενο αναφέρεται στις πολιτικές που αναπτύσσει μια χώρα υποδοχής σε σχέση με τις προτιμήσεις στα είδη μεταναστών που θα ήθελε να έχει (εθνικότητα, φύλο, ηλικία, επίπεδο μόρφωσης). Ο όρος στα αγγλικά είναι *immigration shopping*.

6. Οι γυναίκες μεταναστεύουν περισσότερο εντός της χώρας τους, ενώ οι άντρες μεταναστεύουν περισσότερο σε άλλες χώρες.
7. Η αύξηση του πληθυσμού στις μεγάλες πόλεις οφείλεται περισσότερο σε μεταναστεύσεις και λιγότερο στη φυσική αύξηση του πληθυσμού.
8. Ο όγκος των μεταναστεύσεων αυξάνεται όταν αναπτύσσονται οι βιομηχανίες και οι μεταφορές.
9. Η κύρια κατεύθυνση των μεταναστεύσεων είναι από τις αγροτικές περιοχές στα κέντρα της βιομηχανίας και του εμπορίου.
10. Τα κύρια αίτια των μεταναστεύσεων είναι οικονομικά.

Μερικές, από τις θετικές επιπτώσεις της μετανάστευσης για τη χώρα αποστολής είναι η μείωση της ανεργίας και η ενίσχυση του ισοζυγίου πληρωμών με την αποστολή μεταναστευτικών εμβασμάτων για τη συντήρηση της οικογένειας των μεταναστών και την εισροή ξένου κεφαλαίου για μόνιμη επένδυση στην πατρίδα. Όμως, το φαινόμενο της μετανάστευσης έχει πολλές φορές αρνητικές επιπτώσεις για την χώρα αποστολής καθώς αποδυναμώνεται από τους νέους των παραγωγικών τάξεων που θεωρούνται απαραίτητοι για την οικονομική της ανάπτυξη. Οι νέοι ηλικίας από 15 έως 30 περίπου ετών που αποφασίζουν πιο εύκολα να μεταναστεύσουν συντελούν στη μείωση του ποσοστού των γεννήσεων ή των γάμων και την αύξηση του ποσοστού γήρανσης του πληθυσμού της πατρίδας τους. Όταν δε η χώρα αποστολής αρχίσει ν' αναπτύσσεται οικονομικά και βιομηχανικά, η έλλειψη εργατικού δυναμικού των παραγωγικών τάξεων γίνεται εντονότερη. Αρνητική τέλος επίπτωση είναι και η οικονομική εξάρτηση της χώρας αποστολής από τη χώρα υποδοχής των μεταναστών

3.2. Η ελληνική εργατική διασπορά

Στον Καναδά, στη Βραζιλία⁸⁵

Στις φάμπρικες της Γερμανίας
και στου Βελγίου τις στοές,
πόσα παιδιά σκληρά δουλεύουν
και κλαίνε οι μάνες, αχ, μοναχές.

Κακούργα μετανάστευση!
Κακούργα ξενιτιά!
Μας πήραν απ' τον τόπο μας,
τα πιο καλά παιδιά.

Στην μακρινή την Αυστραλία,
Και πέρα στην Αμερική
Στον Καναδά, στη Βραζιλία,
Πόσα παιδιά, αχ! πονούν και εκεί.

Κάνε κουράγιο, μετανάστη!
Κάνε λεβέντη μου υπομονή!
Του γυρισμού σου, αχ! το καράβι,
Πάλι μια μέρα, αχ! θα φανεί!

Από τα τέλη του δεκάτου ενάτου και ιδιαίτερα στις αρχές του εικοστού αιώνα οι Έλληνες που εγκατέλειψαν τον ελλαδικό χώρο υπήρξαν κατεξοχήν μετανάστες, με την έννοια ότι ως μέλη των οικονομικά ασθενέστερων τάξεων της ελληνικής κοινωνίας έπαιρναν την απόφαση να φύγουν από την Ελλάδα για να βρουν «ψωμί και δουλειά». Ο Ιωάννης Τουρνάκης, συγγραφέας του έργου *Μετανάστευσις και μεταναστευτική πολιτική*, που εκδόθηκε στην Αθήνα το 1923, διακήρυξε ότι η Ελλάδα έπρεπε να θεωρείται κατεξοχήν μεταναστευτικό έθνος. Κατά την άποψή του, η Ελλάδα μετά το 1920 είχε καταλάβει τη θέση της κατεξοχήν χώρας εξαγωγής μεταναστών στη διεθνή οικονομία, εφόσον αποκόμιζε πολύ περισσότερα έσοδα από την εξαγωγή εργατικού δυναμικού παρά από την εξαγωγή οικονομικών αγαθών [Λαλιώτου, 2006:116].

Ήδη από το 1893, όταν ο πρωθυπουργός Χαρίλαος Τρικούπης ανακοινώσε τη γνωστή φράση «*δυστυχώς επτωχεύσαμεν*», οι οικονομικά ασθενέστερες τάξεις στην

---

⁸⁵ Γνωστό τραγούδι της δεκαετίας του 1961: στίχοι Κώστα Βίρβου και Στέλιου Καζαντζίδα, εκτέλεση Στέλιου Καζαντζίδα.

Ελλάδα βρέθηκαν σε δεινή κατάσταση. Η παρατεινόμενη αγροτική κρίση που επιβαρύνθηκε από με το σταφιδικό ζήτημα (1890-1893) και ο ελληνοτουρκικός πόλεμος το 1897 (ο οποίος οδήγησε στην επιβολή Διεθνούς Οικονομικού Ελέγχου), δημιούργησαν συνθήκες απόγνωσης στους αγρότες, ιδιαίτερα της Πελοποννήσου. Ακολούθησε οικονομική κρίση, που επέφερε την παρακμή των επαρχιακών πόλεων. Κατά τη δεκαετία του 1890, τα ναυπηγεία της Ερμούπολης κλείνουν και οι κωμοπόλεις περιπίπτουν σε οικονομική παρακμή, από την οποία δεν θα συνέλθουν ποτέ [Λεοντίδου, 1989:62]. Ακολουθεί αγροτική έξοδος προς τις πόλεις (κυρίως την Αθήνα και τον Πειραιά) και ο πληθυσμός της ελληνικής υπαίθρου μαραζώνει. Την ίδια εποχή εντείνεται η προπαγάνδα των ατμοπλοϊκών εταιρειών και των πρακτόρων τους, οι οποίοι υπόσχονται στους αγρότες την εκπλήρωση όλων των ονείρων τους στη νέα γη της επαγγελίας, τις Η.Π.Α. [Γ.Σ.Ε.Ε., 2002:30]. Στην περίπτωση που οι εσωτερικοί μετανάστες προς την πόλη δεν κατάφερναν να βρουν δουλειά ως υπηρέτες, μαγαζάτορες, πραματευτές ή μεροκαματιάρηδες, έφευγαν από την Ελλάδα [Λεοντίδου, 1989:82]. Στα επόμενα χρόνια, η μετανάστευση προς τις Η.Π.Α. παίρνει τη μορφή μαζικής εξόδου και την περίοδο 1900-1924, μεταναστεύουν συνολικά 498.068 άτομα. Όπως προκύπτει από τον ακόλουθο πίνακα, οι μετανάστες αυτοί προέρχονται στην συντριπτική τους πλειοψηφία από τις τάξεις των αγροτών και εργατών/υπηρετών.

Πίνακας 3.1. Οι μετανάστες προς τις Η.Π.Α. (1900-24) κατά επάγγελμα⁸⁶

[Leontidou, 1990:58]

	Ποσοστιαία επαγγελματική Σύνθεση μεταναστών (%)						
	Μετανάστες προς ΗΠΑ	Αγροτικός τομέας	Βιομηχανία	Εμπόριο	Εργάτες-Υπηρετές	Επιστήμονες	Διάφορα επαγγέλματα
1900-4	44.808	33,18	8,33	7,31	37,21	0,40	13,57
1905-9	130.624	15,30	3,30	3,70	69,85	0,30	7,55
1910-14	192.247	19,27	4,56	3,39	63,22	0,30	9,26
1915-19	71.313	13,65	5,32	5,18	58,72	0,55	16,58
1920-4	59.076	2,82	4,98	6,46	56,68	1,12	27,94
Σύνολο	498.068	16,72	4,73	4,44	61,20	0,44	12,47
Γενικό Σύνολο	498.068	83.294	23.537	22.137	304.811	2.205	62.084

⁸⁶ Τα στοιχεία προέρχονται από την ελληνική Εθνική Στατιστική Υπηρεσία (1930) [Leontidou, 1990:58].

Έτσι, εκατοντάδες χιλιάδες μετανάστες από την Ελλάδα βρέθηκαν στις Η.Π.Α. την εποχή της μεγάλης ανάπτυξης της χώρας αυτής. Βέβαια, πολλοί Έλληνες εργάτες ήταν ήδη εξοικειωμένοι με το καπιταλιστικό σύστημα αγοράς εργασίας. Ο Αμερικανός Thistlewaite [1991:29] αναφέρεται, για παράδειγμα, στην Πελοπόννησο (εκείνη την εποχή μία φτωχή αγροτική περιοχή της Ελλάδας), όπου οι οικογένειες «συχνά έστελναν ένα αγόρι ηλικίας δέκα ή δώδεκα ετών σε άλλες πόλεις της Ελλάδας και της Τουρκίας για να εξοικονομήσουν χρήματα για τους γονείς τους, συχνά σε άθλιες συνθήκες, δουλεύοντας ως λούστροι ή στα καφεενεία και μπακάλικα». Για αυτούς τους Έλληνες, το υπερπόντιο ταξίδι σε αναζήτηση εργασίας στην Αμερική δεν ήταν πάντοτε μια πρωτόγνωρη και ανατρεπτική εμπειρία. Πιθανώς να μην ήταν παρά η υπερατλαντική εκδοχή των γνώριμων ταξιδιών στα καθιερωμένα κέντρα αγοράς εργασίας εντός της περιφέρειάς τους. Μάλιστα, όμοια με τα αγόρια που ταξίδευαν εντός Ελλάδας ή στις τουρκικές πόλεις, οι υπερπόντιοι μετανάστες αντιμετώπιζαν τα ταξίδια τους ως προσπάθειες βελτίωσης του οικογενειακού εισοδήματος, θέλοντας να πετύχουν υψηλότερες αποδοχές και να βοηθήσουν τις οικογένειές τους από την Αμερική.

Πολλοί από τους Έλληνες μετανάστες στην Αμερική έγιναν «εποχικοί μετανάστες», μετατρέποντας τον Ατλαντικό σε μια λίμνη που έπρεπε να περάσουν δύο φορές το χρόνο πηγαίνοντας και επιστρέφοντας στη δουλειά. Συνέπεια αυτής της νοοτροπίας ήταν η θεώρηση της μετανάστευσης απλώς ως μετάβασης από τη μια εργασία στην άλλη, και όχι ως διαδικασίας ενσωμάτωσης σε ένα νέο έθνος. Εξάλλου, η νοοτροπία αυτή αιτιολογεί την υψηλή παλιννόστηση των πρώτων Ελλήνων στην Αμερική αλλά και το γεγονός ότι οι πρώτοι μετανάστες ήταν στην πλειονότητά τους άνδρες. Αρχικά, η υπερπόντια μετανάστευση δεν ήταν μετανάστευση οικογενειών αλλά νέων ανδρών σε αναζήτηση εργασίας. Η νέα αυτή μορφή διαρροής εργατικού δυναμικού σκιαγραφείται στο νομοσχέδιο για τη μετανάστευση που υποβλήθηκε στο ελληνικό κοινοβούλιο το 1913 και όριζε τον Έλληνα μετανάστη ως εξής:

«Άρθρον 5. Μετανάστης δια τας συνέπειας των διατάξεων του παρόντος [...] νόμου θεωρείται ο πολίτης ο μεταβαίνων εις χώρας έξω της Ευρωπαϊκής Ηπείρου κειμένας πέραν της διώρυγος του Σουέζ και του πορθμού της Γιβραλτάρης και

ταξιδεύων εν Τρίτη θέσει. [...] Οι ιθαγενείς οι ταξιδεύοντες πέραν της διώρυγος του Σουέζ [...] δεν θεωρούνται μετανάστες αν δεν υπερβαίνωσι τους πενήκοντα» [Λαλιώτου, 2006:128].

Όπως σημειώνει η Λαλιώτου σχολιάζοντας τον παραπάνω ορισμό του μετανάστη, «στο μετανάστη και στη μετανάστευση αποδίδονται τρία χαρακτηριστικά: η διηπειρωτική μετακίνηση, η κοινωνικά και οικονομικά μειονεκτική θέση και ο συλλογικός χαρακτήρας. [...] Οι μετανάστες λοιπόν διαφοροποιήθηκαν από παλαιότερους Έλληνες της διασποράς, οι οποίοι λάμβαναν ατομικά την απόφαση να επιχειρήσουν να βελτιώσουν την οικονομική τους κατάσταση φεύγοντας από τη γενέτειρά τους. Οι εργάτες μετανάστες θεωρήθηκαν αντικείμενα και όχι υποκείμενα της ιστορίας, εφόσον είχαν παγιδευτεί στη συλλογική ροή της» [Λαλιώτου, 2006:129]. Όπως αναφέρεται για την περίπτωση των Ελλήνων που μετανάστευσαν μαζικά στην Αυστραλία τον εικοστό αιώνα: «Οι Έλληνες μετανάστες δεν αποζητούσαν την περιπέτεια, ούτε παρακινήθηκαν από την επιθυμία να γίνουν *Αυστραλοί*, ούτε και είχαν άλλα ρομαντικά οράματα. Είχαν έρθει για να βρουν δουλειά, να εξοικονομήσουν χρήματα και να ζήσουν τις οικογένειές τους. Αποζητούσαν μια ‘φυσιολογική ζωή’» [Ντουμάνης, 2004:120].

Στη νέα της μορφή η μετανάστευση, που γίνεται κυρίως για οικονομικούς λόγους, εμφανίζεται ιδιαίτερα έντονη με την έναρξη της εκβιομηχάνισης στις πιο προηγμένες χώρες. Η Ελλάδα υπήρξε από τις χώρες που συνέβαλε στην ανάπτυξη της Αμερικής, αφού από το 1900 έως το 1924, όπως προαναφέρθηκε, μετανάστευσαν συνολικά 498.068 άτομα. Οι μετανάστες άγγιζαν σχεδόν το 7% του συνολικού πληθυσμού και συνεπώς η διατλαντική εργατική μετανάστευση επηρέασε καθοριστικά την κοινωνία και την κουλτούρα της Ελλάδας [Λαλιώτου, 2006: 111]. Κατά τη διάρκεια του εικοστού αιώνα, τη Βόρεια Αμερική διαδέχτηκαν στις προτιμήσεις των μεταναστών ο Καναδάς, η Αυστραλία και τέλος, η Δυτική Ευρώπη, ενώ συγκριτικά λίγοι έφτασαν στον υποανάπτυκτο Τρίτο Κόσμο, δηλαδή στην Αφρική.

Η ελληνική παρουσία στο βόρειο τμήμα της Αφρικής χρονολογείται από την αρχαιότητα, ενώ στις χώρες που βρίσκονται νότια της ερήμου Σαχάρας, οι Έλληνες εμφανίστηκαν ομαδικά μόνο την εποχή της αποικιοκρατίας. Στις χώρες αυτές, οι

Έλληνες έπαιξαν κυρίως το ρόλο του μεσάζοντα μεταξύ των αποικιοκρατών και του φτηνού εργατικού δυναμικού του ιθαγενή λαού [Μαρκάκης, 1998:14]. Ακόμα και στην πλέον ανθηρή εμπορική και βιομηχανική ελληνική παροικία της Αιγύπτου, υπήρχαν πλήθος Ελλήνων εργατών «οι οποίοι έφτασαν στη νέα πατρίδα του με ελάχιστα ή καθόλου χρήματα» [Καρανάσου, 2004:74]. Αν και η μεγαλύτερη κοινωνική ομάδα ήταν πράγματι η μικροαστική τάξη (η τάξη των μικρών ιδιοκτητών γης και των μικρών παραγωγών, οι ανεξάρτητοι τεχνίτες, τεχνικοί, βιοτέχνες και οι υπάλληλοι) υπήρχαν και οι περισσότερο ολιγάριθμες ομάδες των εμπόρων, βιομηχάνων και εργατών [Καρανάσου, 2004:90]. Δηλαδή, υπήρχε ένας μικρός αριθμός Ελλήνων χειρωνακτών εργατών, εξειδικευμένων ή μη, που είχε συγκεντρωθεί στη διώρυγα του Σουέζ, τις καπνοβιομηχανίες, τις κατασκευές και τις αστικές μεταφορές. Σύμφωνα με μια εκτίμηση, αυτή η ομάδα δεν ξεπέρασε ποτέ το 5% των Ελλήνων της Αιγύπτου την περίοδο του Μεσοπολέμου και το ποσοστό τους δεν πρέπει να ήταν πολύ υψηλότερο στα προηγούμενα χρόνια [Καρανάσου, 2004:92].

Στην πλειοψηφία τους, οι πρώτοι μετανάστες σε όλες τις χώρες ήταν άνδρες, οι οποίοι ξεκίνησαν τη νέα τους ζωή δουλεύοντας σε χειρωνακτικές εργασίες, σε εργοστάσια, μύλους, ορυχεία και σιδηροδρόμους. Πολλοί από αυτούς ανταποκρίθηκαν στις ανάγκες του ολοένα αυξανόμενου αστικού πληθυσμού της Αμερικής και έγιναν λούστροι, μικροπωλητές, αλλά και ιδιοκτήτες των δικών τους μικροεπιχειρήσεων [Moskos, 2004:197]. Άλλοι απασχολήθηκαν στα ορυχεία και στους σιδηρόδρομους της Δύσης. Είναι αξιοσημείωτο ότι πριν την έναρξη του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, υπήρχαν τουλάχιστον 50.000 Έλληνες εργάτες στην αμερικανική Δύση, με κύρια συγκέντρωση στη Καλιφόρνια, όπου το 1910 το ποσοστό των Ελλήνων εργατών σε σχέση με τον συνολικό πληθυσμό της συγκεκριμένης πολιτείας ήταν το υψηλότερο σε όλη την Αμερική [Moskos, 1982:39].

Εικόνα 3.1. Ομάδα Ελλήνων εργατών στη σιδηροδρομική γραμμή, ΗΠΑ, 1912 [Γ.Σ.Ε.Ε., 2000:32]

Μια άλλη κατηγορία εργατών μεταναστών στις ΗΠΑ ήταν αυτή των χιλιάδων εργαζομένων στα κλωστοϋφαντουργία και υποδηματοποιία στις πόλεις της Νέας Αγγλίας. Τις πρώτες δεκαετίες του εικοστού αιώνα, υπήρχαν πολυάριθμες ελληνικές κοινότητες εργατών μεταναστών σε εργοστάσια πολλών βιομηχανικών πόλεων στις πολιτείες του Νιου Χαμπσάιρ, του Κονέκτικατ, της Μασαχουσέτης, του Οχάιο, της Πενσυλβανίας και της Νέας Υόρκης. Ιδιαίτερη σημασία στην ιστορία της ελληνικής μετανάστευσης στις ΗΠΑ κατέχει η πόλη Lowell στη Μασαχουσέτη, γνωστή για τις πολλές κλωστοϋφαντουργικές μονάδες της, όπου το 1910, υπήρχαν τουλάχιστον 20.000 Έλληνες σε συνολικό πληθυσμό 100.000. Μάλιστα, το 1906 κτίστηκε στο Lowell η πρώτη ελληνορθόδοξη εκκλησία με βυζαντινή αρχιτεκτονική στις ΗΠΑ. Οι περισσότεροι Έλληνες εργάτες στα κλωστοϋφαντουργία της Νέας Αγγλίας παρέμειναν εργάτες για όλο το διάστημα που εργάστηκαν [Moskos, 1982:40].

Αδιαμφισβήτητο παραμένει το γεγονός ότι ήταν οι πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές συγκυρίες που διαμόρφωσαν τη μεταναστευτική μοίρα των Ελλήνων προς την Αμερική και ο κύριος στόχος ήταν στην κυριολεξία η επιβίωση τους [Christou, 2006:48]. Η υπερπόντια αυτή μεταναστευτική δύναμη αναχαιτίστηκε όμως μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, με τα περιοριστικά μέτρα που έλαβε, για να εμποδίσει την εισροή και άλλων ξένων μεταναστών, η κυβέρνηση των Η.Π.Α το 1920.

Πίνακας 3.2.: Συνολική μετανάστευση Ελλήνων προς τις Η.Π.Α.

[Moskos, 2001:46]

Περίοδος	Έτη	Σύνολο	Ετήσιος Μέσος Όρος
Απαρχές	1873-1899	15.000	500
Το μεγάλο κύμα	1900-1917	450.000	25.000
Τελευταία Έξοδος	1918-1924	70.000	10.000
Κλειστές Πύλες	1925-1945	30.000	1.300
Μεταπολεμικά	1945-1965	75.000	4.000
Νέο Ρεύμα	1966-1979	160.000	11.000
Εξασθένιση	1980-σήμερα	35.000	2.000
		835.000	

Εικόνα 3.2. Ομάδα ενόπλων απεργών ανθρακωρύχων στο Κολοράντο [Γ.Σ.Ε.Ε., 2000:33].

Τα κενά που δημιούργησε όμως η υπερπόντια αυτή μετανάστευση ήλθε να καλύψει στην Ελλάδα ο πληθυσμός που μετακινήθηκε με τη Μικρασιατική καταστροφή. Συνολικά την περίοδο αυτή επέστρεψαν στη χώρα πάνω από 1.300.000 πρόσφυγες που αναζωογόνησαν την ελληνική οικονομία. Εμφανίστηκαν έτσι, την περίοδο του μεσοπολέμου, πολλές βιομηχανίες που αύξησαν τις ευκαιρίες για απασχόληση των εργατών που έμεναν σε αδράνεια ή υποαπασχόληση, μειώνοντας παράλληλα την επιθυμία πολλών να μεταναστεύσουν σε άλλες χώρες καθώς, πράγματι, την περίοδο αυτή, με τα πλούσια μεταναστευτικά εμβάσματα από τις Η.Π.Α., υπήρχε έντονο το συναίσθημα της ξενιτιάς. Στην αναχαίτιση του υπερπόντιου αυτού μεταναστευτικού ρεύματος συνετέλεσε πολύ με τις καταστρεπτικές του συνέπειες, ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος. Από το 1950 αρχίζει πάλι η μετακίνηση πολλών Ελλήνων, κυρίως προς την Αμερική, την Αυστραλία και τον Καναδά, λόγω της υποαπασχόλησης και της ανεργίας στην Ελλάδα. Εκτιμάται ότι μόνο στο διάστημα 1953–1964 μετανάστευσαν σε υπερπόντιες χώρες 250.00 Έλληνες.

Για την περίπτωση της ελληνικής μετανάστευσης στην Αυστραλία, πρέπει να ειπωθεί ότι, σε αντίθεση με τις Η.Π.Α., οι ελληνικές κοινότητες ήταν πράγματι μικρές κατά το πρώτο ήμισυ του εικοστού αιώνα. Όμως, στο διάστημα 1947-1954, ο αριθμός των Ελλήνων μεταναστών (γεννημένων στην Ελλάδα) στην Αυστραλία είχε διπλασιαστεί (από 12.291 σε 25.862) και μέχρι το 1961 είχε εξαπλασιαστεί (77.333). Οι πιο ραγδαίες αυξήσεις καταγράφηκαν στη δεκαετία του 1960. Το 1966, τα στοιχεία αναφέρουν 140.089 άτομα γεννημένα στην Ελλάδα να βρίσκονται στην Αυστραλία, ενώ το 1971 ο αριθμός αυτός έφτασε τα 160.200 άτομα. Συνολικά, το διάστημα 1947 μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1980, η Αυστραλία υποδέχτηκε 250.000 Έλληνες [Ντουμάνης, 2004:134].

Πολλά δυτικοευρωπαϊκά κράτη που αποκαταστάθηκαν κοινωνικά, μετά τις ζημιές του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, και αύξησαν ραγδαία την οικονομία τους, απορρόφησαν όχι μόνο το δικό τους εργατικό δυναμικό αλλά δημιούργησαν ανάγκες για ξένα εργατικά χέρια. Τα κράτη αυτά προσέλκυσαν έτσι πολλούς Έλληνες, όχι μόνο για τα ημερομίσθια που ήταν αρκετά υψηλά αλλά και γιατί βρίσκονταν πιο κοντά στην πατρίδα και με τις συχνότερες επισκέψεις μετριαζόταν η νοσταλγία των ξενιτεμένων, ενώ η μετακίνηση τους στοίχιζε λιγότερο.

Πίνακας 3.3.: Διμερείς συμβάσεις διακίνησης εργατικού δυναμικού

[στοιχεία επεξεργασμένα από Μουσούρου, 1991:179 και Βεντούρα, 1999:80, 92]

Όνομασία	Θέμα	Υπογραφή	Κύρωση
«Ελληνογαλλική Σύμβαση»	«περί μεταναστεύσεως»	13.3.1954	N.3112/55
«Ελληνοβελγική Σύμβαση»	«περί μεταναστεύσεως Ελλήνων εργατών εις Βέλγιον, προς απασχόλησιν εις ανθρακωρυχεία»	12.7.1957	N.Δ. 4121/60
«Ελληνογερμανική Σύμβαση»	«περί επιλογής και τοποθετήσεως Ελλήνων εργατών εις Γερμανικάς επιχειρήσεις»	3.3.1960	
«Ελληνο-ολλανδική σύμβαση»	«περί επιλογής και τοποθετήσεως Ελλήνων εργατών εν ταις Κάτω Χώραις»	13.9.1966	
Λειτουργία ΔΕΜΕ (Διακυβερνητική Επιτροπή Μεταναστεύσεως εξ Ευρώπης)	Πρόγραμμα εκπαίδευσης νέων και άγαμων γυναικών προς μετανάστευση σε Καναδά (1956-64), Αυστραλία (1962-1973) και Νέα Ζηλανδία (1962-1968). Μετανάστευσαν συνολικά 11.082 γυναίκες.		

Η Γαλλία υπήρξε η πρώτη χώρα που ενδιαφέρθηκε για Έλληνες εργαζόμενους και υπέγραψε με τη χώρα μας ειδικές μεταναστευτικές συμβάσεις που κατοχύρωναν τα δικαιώματα των μεταναστών και της οικογένειας που άφηναν φεύγοντας. Παρόμοιες μεταναστευτικές συμβάσεις έγιναν αργότερα, στο Βέλγιο, τη Γερμανία και άλλες ευρωπαϊκές χώρες (Πίνακας 3.3.). Η μεγαλύτερη όμως απορρόφηση του ελληνικού εργατικού δυναμικού έγινε από τη Γερμανία. Γενικά, σύμφωνα με στοιχεία της Εθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας, από το 1955 και μετά μετανάστευσαν στην Ευρώπη πάνω από 750.000 άτομα, το 80% των οποίων εγκαταστάθηκαν στη Δ. Γερμανία και το 4% στην Ιταλία, ενώ ένα πολύ μικρό αριθμό συγκέντρωσαν άλλες ευρωπαϊκές χώρες. Η μεγαλύτερη όμως μεταναστευτική κίνηση προς την Ευρώπη παρατηρείται στις περιόδους 1962–1965 και 1969–1970. Μετά το 1970 αρχίζει μια βαθμιαία κάμψη και παρατηρείται ανάμεσα στους Έλληνες μετανάστες μια τάση επιστροφής στην πατρίδα. Το φαινόμενο αυτό ερμηνεύεται μερικώς από το γεγονός ότι ο ρυθμός ανάπτυξης στις χώρες υποδοχής υποχώρησε και η οικονομική

κατάσταση των χωρών αποστολής, όπως η Ελλάδα, βελτιώθηκε σημαντικά ευνοώντας τον επαναπατρισμό. Οι Έλληνες μετανάστες προέρχονται από όλες τις περιφέρειες της Ελλάδας (κυρίως τη Μακεδονία, την Ήπειρο και τη Θράκη), ενώ κατευθύνθηκαν, όπως προαναφέρθηκε, κυρίως προς τη Δυτική Γερμανία, αλλά και την Αυστραλία.

Πίνακας 3.4.

Προορισμός των μεταναστών βάσει των περιφερειών αποδημίας (%) για το 1966

[Παπαγαλάνη & Καλαφάτης, 2003:331]

Περιφέρειες	Βέλγιο	Δυτική Γερμανία	Υπερπόντιες/λοιπές χώρες
Περιοχή Αθήνας	1,3	46,3	52,4
Κεντρική Ελλάδα	10,5	37,1	52,4
Πελοπόννησος	0,7	23,5	75,8
Ιόνια Νησιά	2,6	44,8	52,6
Ήπειρος	5,5	84,7	9,8
Θεσσαλία	3,6	81,6	14,8
Μακεδονία	5,3	77,8	16,9
Θράκη	16,6	70,15	12,9
Νησιά Αιγαίου	6,9	19,0	74,1
Κρήτη	11,2	56,0	32,9

Την περίοδο 1955-1977 μετανάστευσαν συνολικά 1.236.290 άτομα από την Ελλάδα. Το 1955, το 66,4% της συνολικής μεταναστευτικής ροής διοχετεύθηκε προς τις υπερπόντιες χώρες (Ηνωμένες Πολιτείες, Καναδάς, Αυστραλία, κ.λ.π.), το 12,6% προς τις μεσογειακές και το 21% προς τις χώρες της βόρειας Ευρώπης. Μέχρι το 1959, η υπερπόντια μετανάστευση κάλυψε το 58,2% της συνολικής. Το 1960, αντίθετα, η μεταναστευτική ροή από την Ελλάδα προς τη δυτική Ευρώπη κάλυψε το 56,4% της συνολικής μετανάστευσης, η υπερπόντια το 37,2% και το ρεύμα προς τις μεσογειακές χώρες το 6%. Την περίοδο 1955-1977 μετανάστευσαν από την Ελλάδα 638.000 άτομα με προορισμό τη Δυτική Γερμανία. Το μεταναστευτικό ρεύμα από την Ελλάδα προς τη Δυτική Γερμανία την περίοδο 1960-1982 αποτελεί το μεγαλύτερο κομμάτι της συνολικής πληθυσμιακής εκροής από την Ελλάδα τη μεταπολεμική περίοδο. Πρόκειται για μια εργατική μετανάστευση [Παπαγαλάνη, Καλαφάτη 2003:329] που μεταβαίνει στη χώρα υποδοχής με το τρένο και συνήθως,

υπό δύσκολες συνθήκες. Το ακόλουθο απόσπασμα από το αυτοβιογραφικό πόνημα του δημοσιογράφου Νίκου Αλιάγα που ζει στη Γαλλία θα μπορούσε να αναφέρεται σε εκατοντάδες χιλιάδες Έλληνες πατεράδες:

«Το τρένο φεύγει στις έξι. Κανείς δεν τον συνοδεύει στο σταθμό. Κανείς δε θα του κουνήσει το χέρι από την αποβάθρα. Ταξιδεύει τρία μερόνυχτα. Βλέπει να περνούν από μπροστά του τα δάση της Γιουγκοσλαβίας, τα βουνά της Αυστρίας, οι πεδιάδες της Γαλλίας. Τα ξημερώματα της 22ας Φεβρουαρίου 1964 ο Αντρέας φτάνει στο Παρίσι τυλιγμένος μέσα στο μακρύ μαύρο παλτό του. Τη μέρα εκείνη αποφασίζει να ξαναρχίσει τη ζωή του από το μηδέν» [Αλιάγας, 2004:43].

Το σύστημα εργατικού δυναμικού στη Δυτική Γερμανία, γνωστό ακόμα και σε άλλες γλώσσες ως το σύστημα *γκαστερμπάιντερ* στηριζόταν στην εφαρμογή της χρήσης των εργατών *αν και όταν χρειαζόταν*, χωρίς όμως να υπάρχει πρόβλεψη για την απόκτηση υπηκοότητας για τους μετανάστες αυτούς. Έτσι, οι μετανάστες εργάτες θα μπορούσαν να επιστρέψουν στην πατρίδα τους σε καιρούς οικονομικής ύφεσης.

Πίνακας 3.5.

Συγκριτικός πίνακας του αριθμού των Ελλήνων μεταναστών ανά χώρα προορισμού (1956-1970)

[Βεντούρα, 1999:171]

Χώρα	1956		1962		1970	
	(Μετανάστες)	%	(Μετανάστες)	%	(Μετανάστες)	%
ΗΠΑ	8.982	25,41	4.460	5,31	11.484	12,39
Καναδάς	4.406	12,46	3.622	4,31	3.851	4,15
Αυστραλία	7.763	21,96	11.942	14,22	7.954	8,58
Γερμανία	1.312	3,71	49.532	58,97	65.285	70,44
Βέλγιο	2.590	7,33	4.325	5,15	235	0,25

Εργατική διασπορά αποτελούσαν και οι Έλληνες μετανάστες στο Βέλγιο. Το 1961 το 90% του ελληνικού ενεργού πληθυσμού στη χώρα αυτή ήταν εργάτες. Από τους 2.978 άνδρες εργάτες, οι 2.420, δηλαδή το 81% ήταν ανθρακωρύχοι. Οι

υπόλοιποι, όπως και οι ολιγάριθμες εργάτριες, εργάζονταν σε μεταλλουργία και μεταποιητικές βιομηχανίες. Εννέα χρόνια μετά, το ποσοστό των ανθρακωρύχων είχε μειωθεί στο 23,5% των εργατών, ενώ το 5% του ενεργού ελληνικού πληθυσμού ήταν άνεργο. Ακολούθησε η γνωστή παγκόσμια κρίση και το 1981, το ποσοστό των ανέργων είχε φτάσει το 26% του ενεργού ελληνικού πληθυσμού. Το 12% των εργατών εξακολουθούσε να εργάζεται στην εξόρυξη, το 17% στη μεταλλουργία και στις χημικές βιομηχανίες, το 30,5% στις μεταποιητικές βιομηχανίες, το 13% στις οικοδομικές εργασίες και το 13% στον τομέα του εμπορίου, των εστιατορίων, των ξενοδοχείων και των επισκευών [Βεντούρα, 1999:177].

Πίνακας 3.6.

Επαγγελματική θέση Ελλήνων, Βέλγων, ξένων το 1981 (συγκριτικά)

[Βεντούρα, 1999:179]

	Ελεύθεροι Επαγγελματίες	Υπάλληλοι	Εργάτες	Βοηθοί	Άγνωστο
Έλληνες	15,7%	17,3%	63%	2,6%	-
Βέλγοι	14,8%	50,4%	31,3%	3%	0,5%
Ξένοι	11,6%	26,8%	57,6%	2,5%	1,5%

Με την επάνοδο του δημοκρατικού πολιτεύματος στην Ελλάδα το 1974, την είσοδο της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα το 1981, αλλά και την γενική οικονομική ανάπτυξη που συνέβαλλε στην βελτίωση του βιοτικού επιπέδου στη χώρα, σημειώνονται και τα τελευταία μεταναστευτικά ρεύματα εργατών από την Ελλάδα. Μετά το 1990, η Ελλάδα μετατρέπεται γοργά από χώρα αποστολής σε χώρα υποδοχής μεταναστών και το κεφάλαιο της ελληνικής εργατικής διασποράς μοιάζει να έκλεισε οριστικά.

3.3. Η μετάβαση από την εργατική διασπορά στη διασπορά της μεσαίας τάξης: το παράδειγμα των ελληνικών εστιατορίων

Όπως προαναφέρθηκε, στην πλειοψηφία τους, οι πρώτοι μετανάστες εργάτες ήταν άνδρες, οι οποίοι ξεκίνησαν τη νέα τους ζωή δουλεύοντας σε χειρωνακτικές εργασίες, σε όλες ανεξαιρέτως τις χώρες όπου μετανάστευσαν κατά τον εικοστό

αιώνα. Διάσπαρτοι ανάμεσα στα εκατομμύρια Έλληνες εργατών, υπήρξαν και λίγοι αστοί, επιχειρηματίες, έμποροι, διανοούμενοι και επιστήμονες που αποτελούν μέρος άλλων ειδών διασποράς, οι οποίες εξετάζονται σε άλλα τμήματα της διατριβής αυτής. Η πληθώρα των εργατών αυτών κατέγραψε αξιοσημείωτη κοινωνική ανέλιξη τον περασμένο αιώνα. Παράδειγμα αυτής της ανέλιξης αποτελεί η δημιουργία μιας τάξης Ελλήνων εστιατόρων σε πολλές χώρες του κόσμου.

Σημαντικός παράγοντας που συνέβαλε στην ομαλή εγκατάσταση των εργατών στις χώρες υποδοχής, αλλά και στην μετέπειτα οικονομική αποκατάσταση και κοινωνική ανέλιξή τους αποτέλεσαν τα οικογενειακά δίκτυα. Η διαμονή, η πληροφόρηση για τις θέσεις εργασίας και άλλα ζητήματα εξασφαλιζόνταν μέσω συγγενών και συγχωριανών [Ντουμάνης, 2004:138]. Ένας νεοφερμένος εργάτης φιλοξενούνταν πολλές φορές στο σπίτι ενός άλλου, ήδη εγκατεστημένου, συμπατριώτη του, πολλές φορές συγγενή, και μοιραζόταν ένα δωμάτιο με πολλούς άλλους ανθρώπους, συχνά χωρίς να πληρώνει ενοίκιο. Κύριος στόχος αυτού του συστήματος ήταν να δώσει τη δυνατότητα στο νέο μετανάστη να εξοικονομήσει αρκετά χρήματα μέχρι να μπορέσει να αυτονομηθεί.

Ιδιαίτερα για την περίπτωση της ελληνικής διασποράς στην Αμερική, ο μύθος των «χρυσών ευκαιριών» παραμένει μέχρι σήμερα ζωντανός. Οι Η.Π.Α. εμφανίζονται ως η χώρα-ευεργέτης που έδωσε ευκαιρίες ανόδου του βιοτικού επιπέδου για εκατοντάδες χιλιάδες φτωχούς Έλληνες που μπόρεσαν να πραγματοποιήσουν πολλούς από τους στόχους τους. Η βιβλιογραφία που αφορά στην ελληνοαμερικανική εμπειρία τεκμηριώνει ότι στην προκειμένη περίπτωση, ο μύθος της Αμερικής συμπίπτει σε γενικές γραμμές με την πραγματικότητα⁸⁷. Για παράδειγμα, ένα πολύ μεγάλο μέρος των μικροπωλητών και των εργατών γρήγορα δοκίμασε την τύχη του ανοίγοντας μια μικρή επιχείρηση, ειδικά στον τομέα των τροφίμων και των ποτών.

---

⁸⁷ Υπάρχει, πάντως, ακόμη μια σημαντική εργατική τάξη Ελλήνων στην Αμερική. Παρά τις πολλές ιστορίες κοινωνικής ανέλιξης και οικονομικής επιτυχίας, ακόμη και σήμερα ο μελετητής Κουρβετάρης επισημαίνει ότι η ελληνο-αμερικανική κοινότητα στις μέρες μας μπορεί να χωριστεί σε τρεις μεγάλες κατηγορίες: 1) μια κοινότητα μεταπολεμικών μεταναστών πρώτης γενιάς μαζί με τις οικογένειές τους, 2) μια μικτή ελληνοαμερικανική κοινότητα αποτελούμενη από παλαιότερους και νεότερους μετανάστες με τα παιδιά τους και 3) μια κοινότητα Ελληνοαμερικανών δεύτερης, τρίτης, τέταρτης και επόμενων γενιών που έχουν όλοι γεννηθεί στην Αμερική. Ακόμα και στην περίπτωση της Αμερικής, όπου ο μύθος του πετυχημένου Ελληνοαμερικανού είναι ιδιαίτερα ισχυρός, πολλά από τα μέλη των δύο πρώτων προαναφερόμενων ομάδων είναι κάτοικοι των μεγαλουπόλεων και ανήκουν στην εργατική και χαμηλή μεσαία τάξη [Kourvetaris, 1997:30].

Εάν θα πρέπει να προσδιορίσουμε ένα κυρίαρχο χαρακτηριστικό της ελληνοαμερικανικής εμπειρίας, αυτό θα ήταν η ανέλιξη στη «μεσαία αστική τάξη». Μέχρι τη δεκαετία του 1920 υπήρχε σημαντικός αριθμός Ελλήνων που είχαν γίνει ιδιοκτήτες μικρών επιχειρήσεων [Moskos, 2004:198]. Όπως αναφέρει η Χρήστου, πλήθος μελετών (όπως αυτές των Saloutos (1964), Βλάχου (1968), Georgakas (1987), Kourvetaris (1997), Moskos (1999), Χρήστου (2001) και Κωνσταντίνου (2002) για την ελληνοαμερικανική διασπορική κοινότητα τεκμηριώνουν την στερεότυπη μεταναστευτική ιστορία που θέλει το μετανάστη να πετυχαίνει την πολυπόθητη κοινωνική ανέλιξη μετά από σκληρούς αγώνες [Christou, 2006: 48].

Περιπτωσιολογικά, επιλέχθηκαν οι Έλληνες εστιάτορες στις Η.Π.Α.: Είναι πράγματι εκπληκτική η εξάπλωση των ελληνικών εστιατορίων σε παγκόσμια κλίμακα, σε σημείο που ο «Έλληνας ιδιοκτήτης εστιατορίου» έγινε στερεότυπο σε πολλές χώρες. Μάλιστα, η ιδιοκτησία εστιατορίων εξακολουθεί να αποτελεί στις Η.Π.Α. ελληνικό στερεότυπο [Moskos, 2000:197]. Τα πρώτα εστιατόρια των Ελλήνων μεταναστών ήταν αυτά που προσέφεραν ελληνική κουζίνα και ήταν οικογενειακές επιχειρήσεις. Μέχρι το 1923, υπήρχαν 1.035 εστιατόρια ελληνικής ιδιοκτησίας [Kourvetaris, 1997:141]. Ο αριθμός των εστιατορίων ελληνικής ιδιοκτησίας αυξήθηκε δραματικά τις δεκαετίες του 1950 και 1960, με την εισροή νέων μεταναστών από την Ελλάδα.

Μετά το 1970, παρατηρείται μια κάμψη στον αριθμό των ατόμων ελληνικής καταγωγής που απασχολούνται σε επιχειρήσεις εστίασης. Αποτέλεσε, άλλωστε, επάγγελμα της πρώτης γενιάς των μεταναστών [Kourvetaris, 1997:142]. Πολλοί Έλληνες της Αμερικής έχουν εισέλθει πλέον στην τέταρτη και πέμπτη μεταναστευτική γενιά. Παρόλα αυτά, οι εναπομείναντες Έλληνες εστιάτορες έχουν εκσυγχρονιστεί και η πρόσφατη θεοποίηση της *μεσογειακής κουζίνας* από τους διατροφολόγους παγκοσμίως έδωσε νέα πνοή στα ελληνικά εστιατόρια με αποτέλεσμα να έχουν ανοίξει καταστήματα υψηλής αισθητικής (και τιμής), κυρίως στις αγγλοσαξονικές χώρες.

Στον πίνακα 3.7. καταγράφεται ο αριθμός των ιδιοκτητών εστιατορίων ελληνικής καταγωγής ανά πολιτεία στις Η.Π.Α. που είναι ταυτόχρονα μέλη του δικτύου «Εστιάτωρ». Το δίκτυο εκδίδει μηνιαίο περιοδικό, διοργανώνει συνέδρια και

διατηρεί ιστοσελίδα στο διαδίκτυο με χρήσιμες πληροφορίες για όλους τους εστιάτορες. Όπως καταδεικνύεται, μέρος της εργατικής διασποράς των Ελλήνων μετεξελίχθηκε σε ένα σύγχρονο, ευέλικτο και προσοδοφόρο δίκτυο.

Πίνακας 3.7.:

Κατάλογος εστιατορίων ελληνικής ιδιοκτησίας – μέλη του δικτύου «Εστιάτωρ»

[Πηγή: ιστοσελίδα της οργάνωσης www.estiatoronline.com]

ΑΛΑΜΠΑΜΑ 6	ΑΛΑΣΚΑ 7	ΑΡΙΖΟΝΑ 10
ΑΡΚΑΝΣΟ 6	ΚΑΛΙΦΟΡΝΙΑ 208	ΚΟΛΟΡΑΝΤΟ 32
ΚΟΝΕΚΤΙΚΑΤ 19	ΝΤΕΛΑΟΥΕΡ 2	ΚΟΛΟΥΜΠΙΑ 11
ΦΛΟΡΙΔΑ 112	ΓΕΩΡΓΙΑ 19	ΧΑΒΑΗ 4
ΑΪΝΤΑΧΟ 3	ΙΛΙΝΟΙ 110	ΙΝΤΙΑΝΑ 35
ΑΪΟΒΑ 8	ΚΑΝΣΑΣ 8	ΚΕΝΤΑΚΙ 3
ΛΟΥΙΖΙΑΝΑ 13	ΜΕΪΝ 3	ΜΕΡΙΛΑΝΤ 25
ΜΑΣΑΧΟΥΣΕΤΗ 51	ΜΙΣΙΓΚΑΝ 86	ΜΙΝΕΣΟΤΑ 16
ΜΙΣΙΣΙΠΠΙ 7	ΜΙΖΟΥΡΙ 24	ΜΟΝΤΑΝΑ 9
ΝΕΜΠΡΑΣΚΑ 6	ΝΕΒΑΝΤΑ 6	ΝΙΟΥ ΧΑΜΠΣΑΪΡ 8
ΝΕΑ ΥΕΡΣΕΗ 50	ΝΕΟ ΜΕΞΙΚΟ 3	ΝΕΑ ΥΟΡΚΗ 225
ΒΟΡΕΙΑ ΚΑΡΟΛΙΝΑ 45	ΒΟΡΕΙΑ ΝΤΑΚΟΤΑ 2	ΟΧΑΪΟ 44
ΟΚΛΑΧΟΜΑ 15	ΟΡΕΓΚΟΝ 10	ΠΕΝΣΥΛΒΑΝΙΑ 88
ΡΟΝΤ ΑΪΛΑΝΤ 9	ΝΟΤΙΑ ΚΑΡΟΛΙΝΑ 30	ΝΟΤΙΑ ΝΤΑΚΟΤΑ 2
ΤΕΝΕΣΙ 35	ΤΕΞΑΣ 66	ΓΙΟΥΤΑ 16
ΒΕΡΜΟΝΤ 5	ΒΙΡΤΖΙΝΙΑ 47	ΟΥΑΣΙΝΓΚΤΟΝ 43
ΟΥΪΣΚΟΝΣΟΝ 34	ΟΥΑΟΜΙΝΓΚ 2	
		ΣΥΝΟΛΟ 1628

3.4. Συμπεράσματα

«Είναι καθαρό ότι θα υπερβάλλαμε εάν λέγαμε ότι όλες οι ομάδες που μεταναστεύουν διεθνώς σε αναζήτηση εργασίας εξελίσσονται σε διασπορά» [Cohen, 2003:122]. Βέβαια, οι εργατικές διασπορές, αφού περάσουν το αρχικό στάδιο εγκατάστασης, αρχίζουν να οργανώνονται και να συστηματοποιούν τους στόχους της εθνικής τους ομάδας. Με αργό ρυθμό και ανάλογα με το βαθμό κινητικότητάς τους, οι εργατικές διασπορές κερδίζουν σταδιακά πρόσβαση στους κύκλους της λήψης των αποφάσεων στην εκάστοτε κοινωνία υποδοχής. Με άλλα λόγια, κατά τη διάκριση Armstrong, οι προλεταριακές διασπορές γίνονται σιγά-σιγά κινητοποιημένες διασπορές. Η ελληνική διασπορά στις ΗΠΑ, στον Καναδά, στην Αυστραλία αλλά και σε άλλες χώρες αποτελεί ένα άριστο παράδειγμα αυτής της μετάβασης [Constas & Platias, 1993:5].

Μέρος III

Κεφάλαιο 4

Πολιτισμική Διασπορά: η περίπτωση της Καρπάθου

Εικόνα 4.1.

Χάρτης του νησιού της Καρπάθου

4.1. Περί πολιτισμικών διασπορών

Στην εισαγωγή του έργου *Παγκόσμια Διασπορά*, έργο που έχει χρησιμοποιηθεί στην παρούσα διατριβή για την ανάλυση της ελληνικής περίπτωσης σε σχέση με το φαινόμενο της διασποράς, ο Robin Cohen εισάγει τον όρο *πολιτισμική διασπορά* και χρησιμοποιεί την περίπτωση των λαών της Καραϊβικής ως παράδειγμα μιας τέτοιας διασποράς. Η οριοθέτηση της χρήσης αυτού του όρου δεν είναι απόλυτα ξεκάθαρος, όπως δεν είναι πάντα σαφής η χρήση της λέξης «πολιτισμός». Ο Cohen ισχυρίζεται ότι οι λαοί της Καραϊβικής σχηματίζουν μια «πολιτισμική διασπορά η οποία παγιώνεται εξίσου από τη λογοτεχνία, τις πολιτικές αντιλήψεις, τις θρησκευτικές πεποιθήσεις, τη μουσική και τον τρόπο ζωής όσο και από τη μόνιμη μετανάστευση» [Cohen, 1997:xii]. Συνεπώς, μέσω της περιπτωσιακής ανάλυσης, ο Cohen διατυπώνει τους άξονες ορισμού μιας πολιτισμικής διασποράς, ήτοι τη λογοτεχνία, την πολιτική, τη θρησκεία, τη μουσική και τον τρόπο ζωής στο πλαίσιο μιας μεταναστευτικής κοινότητας.

Αποτελεί κοινό τόπο ότι ο ελληνικός πολιτισμός είναι ιδιαίτερα πλούσιος και ισχυρός, μια διαπίστωση που πιθανώς να αποτελούσε τη βάση υπόθεσης ότι και η ελληνική διασπορά, στο σύνολό της, αποτελεί ένα είδος *πολιτισμικής διασποράς*. Άλλωστε, η εικόνα του απόδημου Έλληνα που διατηρεί τις πολιτισμικές παραδόσεις του όπου γης είναι μια εικόνα ευρέως διαδεδομένη στην ελληνική ακαδημαϊκή βιβλιογραφία αλλά και στην ελληνική λογοτεχνία και ειδησεογραφία. Δεν είναι λίγες οι φορές που τα ελληνικά ΜΜΕ παρουσιάζουν ελληνικά χορευτικά συγκροτήματα των ομογενειακών οργανώσεων αλλά και ελληνικά φεστιβάλ και εκδηλώσεις στο εξωτερικό, όπου κεντρικός άξονας της παρουσίασης αποτελεί η εμμονή στις πολιτιστικές καταβολές των αποδήμων Ελλήνων. Πριν από λίγα χρόνια, το κινηματογραφικό έργο *My Big Fat Greek Wedding*⁸⁸, μια αμερικανική παραγωγή του Χόλυγουντ, σημείωσε τεράστια παγκόσμια επιτυχία και έδωσε την ευκαιρία ισχυροποίησης εκείνης της άποψης που θέλει τους Έλληνες του εξωτερικού να

---

⁸⁸ Το έργο είναι μια ρομαντική κωμωδία εξιστόρησης του έρωτα μιας Ελληνοαμερικανίδας στο Σικάγο, κόρης ιδιοκτητών εστιατορίου, που ερωτεύεται έναν Αγγλοσάξονα, ο οποίος καλείται να αντιμετωπίσει τις πολιτισμικές διαφορές μεταξύ του μέσου Αμερικάνου και των Ελληνοαμερικανών. Το έργο έβριθε από στερεότυπα σε σχέση με τις συνήθειες των Ελλήνων της Αμερικής, δηλαδή τον τρόπο διαπαιδαγώγησης των μικρών ομογενών, τις οικογενειακές σχέσεις, το μεγάλο σόι, την Ελληνορθόδοξη εκκλησία, τα ελληνικά φαγητά και τους ελληνικούς χορούς.

αποτελούν μια ευδιάκριτη πολιτισμική μειονότητα, με ιδιαίτερα ήθη και έθιμα, τα οποία συνεχίζουν να εφαρμόζουν ακόμα και στις μεταγενέστερες γενιές των μεταναστών.

Όμως, η ιστορία της ελληνικής διασποράς, ιστορία που είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τη σύγχρονη ιστορία του ελληνικού κράτους, δεν πρέπει να αγνοηθεί στο πλαίσιο οποιασδήποτε ανάλυσης του φαινομένου αυτού. Όπως είδαμε στις προηγούμενες ενότητες, η ελληνική διασπορά έχει βαθιές ρίζες και πολλές διαφορετικές εκφράσεις. Ο Cohen, η τυπολογία του οποίου αποτελεί τη βάση ανάλυσης της ελληνικής περίπτωσης στην παρούσα διατριβή, δίνει ιδιαίτερη βαρύτητα στους παράγοντες που υπήρξαν οι γενεσιουργοί λόγοι *δημιουργίας* τής κάθε διασποράς και καταλήγει στα πέντε βασικά είδη διασπορών, δηλαδή στη διασπορά θυμάτων και στην εργατική, εμπορική, αποικιακή και πολιτισμική διασπορά. Έτσι, σε προηγούμενες ενότητες, είδαμε ότι τμήματα της ελληνικής διασποράς ήταν αποτέλεσμα βίαιων εκτοπίσεων και τραυματικών γεγονότων τεκμηριώνοντας την υπόθεση ότι τμήμα της ελληνικής διασποράς είναι μια *διασπορά θυμάτων*. Είδαμε ακόμη ότι, ιδιαίτερα τον εικοστό αιώνα, η δυσχερής οικονομική κατάσταση της Ελλάδας και η έντονη βιομηχανοποίηση του δυτικού κόσμου οδήγησαν εκατομμύρια Έλληνες στην ξενιτιά σε αναζήτηση εργασίας με αποτέλεσμα τη δημιουργία μιας μεγάλης εργατικής διασποράς που υπάρχει μέχρι σήμερα. Τέλος, στο επόμενο κεφάλαιο της διατριβής (Κεφάλαιο 5) θα δούμε ότι το εμπόριο, μια πανάρχαια ελληνική ειδικότητα, έγινε αίτιο δημιουργίας δεκάδων εμπορικών κοινοτήτων τους τελευταίους δύο αιώνες σχηματίζοντας έτσι μια ελληνική εμπορική διασπορά.

Συνεπώς, η υπόθεση ότι η ελληνική διασπορά αποτελεί πολιτισμική διασπορά επειδή τα πολιτιστικά στοιχεία που συνθέτουν το προφίλ των αποδήμων Ελλήνων είναι προφανή, ισχυρά και επίμονα θα αποτελούσε μια επιφανειακή αποτίμηση του φαινομένου. Μια τέτοια αποτίμηση θα αγνοούσε το ιστορικό πλαίσιο και η εξέταση της ελληνικής διασποράς θα ήταν απλώς μια φωτογράφιση της σημερινής διασποράς που γίνεται εύκολα αντιληπτή εξαιτίας των ιδιαίτερων πολιτισμικών στοιχείων που τη διακρίνουν. Από την άλλη, η ισχυρή πολιτισμική ταυτότητα των Ελλήνων δεν θα πρέπει να υποτιμάται όταν επιχειρείται η εξέταση του φαινομένου. Σύμφωνα με

εκτιμήσεις⁸⁹, η πλειοψηφία των ατόμων που απαρτίζουν το χαλαρό σύνολο της ελληνικής διασποράς δεν είναι σήμερα πρώτης γενιάς μετανάστες. Οι περισσότεροι δεν γνωρίζουν τα γενεσιουργά αίτια που συντέλεσαν στην παρουσία τους στο εξωτερικό ούτε και έχουν απαραίτητα σχέση με το ελληνικό κράτος. Αντίθετα, τα πολιτισμικά στοιχεία, όπως η μουσική, ο χορός, η θρησκευτική λατρεία, τα ελληνικά ήθη και έθιμα, αποτελούν ευδιάκριτα χαρακτηριστικά των Ελλήνων της διασποράς. Συνεπώς, καμία ανάλυση της ελληνικής διασποράς δεν μπορεί να γίνει χωρίς να ληφθούν υπόψη τα πολιτισμικά στοιχεία της. Η συνοχή της ελληνικής διασποράς σήμερα, ανεξάρτητα από τα αίτια που την προκάλεσαν, οφείλει πολλά στην πολιτιστική ταυτότητα των Ελλήνων.

Βασικό δομικό στοιχείο της ελληνικής διασποράς σήμερα αποτελούν οι δεκάδες *εθνοκοινοτικές οργανώσεις*, δηλαδή οι οργανώσεις των ομογενών που αναφέρονται στις ιδιαίτερες πατρίδες τους, τον τόπο καταγωγής τους στην Ελλάδα. Οι οργανώσεις αυτού του είδους διακρίνονται σε τοπικούς συλλόγους, όπως ο Σύλλογος Αρκάδων Νέας Υόρκης «Ο Γέρος του Μοριά», σε ομοσπονδίες, όπως η Ομοσπονδία Χιακών Σωματείων Μείζονος Νέας Υόρκης και σε παγκόσμια όργανα, όπως η Παγκόσμια Συνομοσπονδία Ποντιακού Ελληνισμού. Το πλήθος των ομογενειακών οργανώσεων τέτοιου τύπου⁹⁰ (αποτελούν το μεγαλύτερο ποσοστό συλλόγων των Ελλήνων της διασποράς μετά τις κοινότητες) αναδεικνύει τη σημασία της τοπικής καταγωγής ως μέσο συνοχής και οργάνωσης του απόδημου ελληνισμού⁹¹.

Αναμφίβολα, κάθε γεωγραφική περιοχή της Ελλάδας έχει να επιδείξει πλήθος εθίμων και πολιτιστικών εκφράσεων που την καθιστούν ιδιαίτερη και πιθανώς μοναδική. Πλήθος Ελλήνων και ξένων ανθρωπολόγων, λαογράφων, εθνογράφων, ιστορικών και γεωγράφων έχουν ασχοληθεί με τους διάφορους μικροπολιτισμούς και

---

⁸⁹ Δείτε την ανάλυση των γενεών του ελληνικής καταγωγής κοινωνιολόγου Charles Moskos στο Κεφάλαιο 7 της παρούσας διατριβής.

⁹⁰ Ενδεικτικά, ο Χασιώτης αναφέρει ότι «σε μια πρόχειρη π.χ. απογραφή του 1980 καταγράφηκαν 2.243 οργανώσεις, από τις οποίες 837 κοινότητες, 683 εθνοκοινοτικά σωματεία και 723 άλλες ενώσεις διαφόρων τύπων (*αλληλοβοήθειες, φιλόπρωτες, μορφωτικές, επιστημονικές, καλλιτεχνικές, επαγγελματικές, αθλητικές κλπ*)» [Χασιώτης, 1993:182-183].

⁹¹ Μάλιστα, η Διευθύντρια του Κέντρου Έρευνας της Ελληνικής Λαογραφίας, Αικ. Πολυμέρου-Καμηλάκη εκτίμησε ότι «οι Κρητικοί και οι Πόντιοι διατηρούν περισσότερο από άλλους συντοπίτες εκτός της πατρίδας τους την τοπική παράδοση και την προβάλλουν». Στο άρθρο «Έθιμα κοινωνικής συνοχής: Η κοπή της βασιλόπιτας», *Ελεύθερος Τύπος*, σελ. 23, 30 Δεκεμβρίου 2001.

η βιβλιογραφία για την ελληνική λαογραφία και τον λαϊκό πολιτισμό είναι ιδιαίτερα πλούσια. Σε μια προσπάθεια ανάδειξης της σημασίας που μπορεί να έχουν τα ιδιαίτερα πολιτισμικά στοιχεία σε μια μεταναστευτική κοινότητα στο πλαίσιο εξέτασης της ευρύτερης ελληνικής διασποράς, επιλέξαμε να επικεντρωθούμε στο νησί της Καρπάθου και τους μετανάστες της στηρίζοντας την υπόθεση ότι οι Καρπάθιοι της διασποράς αποτελούν ένα είδος πολιτισμικής διασποράς.

Επιλέξαμε την Κάρπαθο επειδή:

- Οι μαζικές μεταναστεύσεις από το νησί είναι σχετικά πρόσφατες και επηρέασαν το σύνολο του νησιού με αποτέλεσμα τη δραστική αφαίμαξη του πληθυσμού του. Συνεπώς, οι μεταναστευτικές κοινότητες των Καρπάθιων⁹² είναι σχετικά πολυπληθείς, ευδιάκριτες και συγκριτικά δραστήριες, αφού δεν έχει επέλθει η αφομοίωση των Καρπάθιων στις κοινωνίες υποδοχής.
- Η Κάρπαθος αποτελεί ιδιαίτερα πλούσιο, από λαογραφικής άποψης, ελληνικό νησί με ιδιαίτερα ήθη και έθιμα. Υπόθεσή μου είναι ότι οι Καρπάθιοι μετανάστες αφομοιώνονται στις κοινωνίες υποδοχής με αργότερο ρυθμό από άλλες κοινότητες Ελλήνων μεταναστών, επειδή ακριβώς η βάση διατήρησης της ταυτότητάς τους είναι τα ιδιαίτερα πολιτισμικά στοιχεία τους. Έτσι, ο πολιτισμός, και όχι το εμπόριο ή το κοινό τραύμα όπως είδαμε στην εμπορική διασπορά και στη διασπορά θυμάτων, γίνεται το κύριο αίτιο συνοχής και διατήρησης της ταυτότητας, ενώ οι διάσπαρτες κοινότητες Καρπάθιων μπορούν να χαρακτηριστούν ως ένα είδος πολιτισμικής διασποράς. Οι δυσκολίες της μετανάστευσης δημιούργησαν τις προϋποθέσεις για τη συγκρότηση των φαντασιακών κοινοτήτων των Καρπάθιων, που στηρίζονται στους δεσμούς καταγωγής και κοινών πολιτισμικών καταβολών.
- Σε άλλο τμήμα της παρούσας διατριβής (Κεφάλαιο 5), εξετάζεται εκτενώς η διασπορά των Χιωτών και προβάλλεται η υπόθεση ότι το εμπόριο των Χιωτών της διασποράς το 19^ο αιώνα συντέλεσε καθοριστικά στη δημιουργία μιας τεράστιας ναυτιλιακής επιχειρηματικότητας που συνεχίζει να διαπρέπει μέχρι

---

⁹² Σύμφωνα με την τρέχουσα ελληνική γραμματική, ο δεύτερος πληθυντικός του επιθέτου «Καρπάθιοι» θα ήταν «Καρπαθίων». Όμως, οι ίδιοι οι Καρπάθιοι τονίζουν τη λέξη στη προπαραλήγουσα, ήτοι «Καρπάθιων». Επιλέχτηκε η χρήση του επιθέτου όπως συνηθίζεται από τον ντόπιο πληθυσμό.

σήμερα. Στον αντίποδα αυτής της ανάλυσης, θα μπορούσαμε να τοποθετήσουμε την Κάρπαθο, ένα νησί χωρίς ναυτική παράδοση⁹³. Αντίθετα, η δύναμη συνοχής της καρπαθιακής διασποράς εμφανίζεται να είναι ο ιδιαίτερος πολιτισμός της, όπως θα αναλύσουμε παρακάτω.

4.2. Κάρπαθος: Ιστορία και Λαογραφία

Η Κάρπαθος ανήκει στο σύμπλεγμα νήσων του Νομού Δωδεκανήσων, έχει έκταση 321 τετραγωνικά χιλιόμετρα και είναι το δεύτερο σε έκταση νησί του νομού μετά τη Ρόδο. Παρά το σχετικά μεγάλο της μέγεθος, η Κάρπαθος έχει πληθυσμό μόνο 6.511 κατοίκους, σύμφωνα με την Εθνική Απογραφή του 2001⁹⁴. Η γειτονική Κως, ελαφρώς μικρότερη σε έκταση (298 τετραγωνικά χιλιόμετρα) έχει πληθυσμό 30.947 κατοίκους και η διαφορά αυτή μπορεί να αποδοθεί στο άγονο έδαφος της Καρπάθου, τη σχετική γεωγραφική απομόνωσή της και, δευτερευόντως, στην αφαιμάξη του πληθυσμού της λόγω της μεγάλης μετανάστευσης. Μάλιστα, διάφορες πηγές αναφέρουν ότι «υπάρχουν, εκτός νησιού (σε Αθήνα, Πειραιά, Ρόδο, Η.Π.Α., Καναδά και σε άλλα μέρη του κόσμου) γύρω στις 40.000 Καρπάθιοι» [Μελάς, 1997:4], ενώ μια πιο προσγειωμένη προσέγγιση είναι ότι «σήμερα οι πολλές κοινότητες των Καρπαθίων εκτός Καρπάθου, καλύπτουν τα 2/3 του αρχικού πληθυσμού (πάνω από 10.000) και ζουν στη Ρόδο, στο Μαρούσι, στον Πειραιά, την Αμφιάλη, στη Νέα Υερσέη, στη Νέα Υόρκη, στη Βαλτιμόρη, στο Σικάγο, στο Corpus Cristi [του Τέξας]» [Μαυρολέων, 2003:2]. Η σχέση του νησιού με τους μετανάστες του είναι τόσο εμφανής που ακόμα και ο επισκέπτης παρατηρεί ότι «και αν γύριζαν από την

---

⁹³ Όπως αναφέρει ο ερευνητής Τσιρπανλής, οι Καρπάθιοι αναγκάστηκαν να τραβηχτούν από τα παράλια, να οργανωθούν σε απρόσιτους ορεινούς οικισμούς και να αναπτύξουν τις συναλλαγές της κλειστής γεωργοκτηνοτροφικής οικονομίας. Επόμενο ήταν να περιορισθεί στα απολύτως αναγκαία και η σχέση τους με το θαλάσσιο εμπόριο ή την αλιεία, κατά συνέπεια και με τη ναυπηγική τέχνη [Τσιρπανλής, 2003:673]. Οι χαμηλοί τόνοι στον κλάδο της ναυτοσύνης συνεχίζονται και κατά πολύ τον 20^ο αιώνα. Το 1922, η Κάρπαθος είχε 38 ιστιοφόρα και βάρκες, συνολικού εκτοπίσματος 350 τόνων, τη στιγμή που τα πλοία της γειτονικής [και πολύ μικρότερης] Κάσου έφταναν τους 481 τόνους [Ο.π., σελ.675].

⁹⁴ Στη απογραφή του 1991 ο πληθυσμός της Καρπάθου ανερχόταν σε 5.323 κατοίκους. Στην επόμενη απογραφή (2001), ο πληθυσμός σημείωσε μικρή αύξηση. Σύμφωνα με τα επίσημα στοιχεία του Υπουργείου Εσωτερικών, το νησί αποτελείται διοικητικά από το Δήμο Καρπάθου (5.750 κατοίκους) και την Κοινότητα Ολύμπου (761 κατοίκους). Ο Δήμος Καρπάθου αποτελείται από τα δημοτικά διαμερίσματα Καρπάθου ή Πηγάδια (2.077 κατοίκους), Απερίου (469), Αρκάσας (499), Βωλάδας (415), Μενετών (723), Μεσοχωρίου (434), Όθους (385), Πυλών (407) και Σπόων (341). Στην απογραφή της 19^{ης} Οκτωβρίου 1947, ο πληθυσμός της Καρπάθου ήταν 7.422.

Αμερική στη γενέτειρά του όλοι οι Καρπάθιοι μετανάστες που στέλνουν εμβάσματα, δεν θα υπήρχε περίπτωση να χωρέσουν ούτε όρθιοι».⁹⁵

Μέχρι πριν από λίγα χρόνια, οι λίγοι εναπομείναντες κάτοικοι που δεν επέλεξαν το δρόμο της μετανάστευσης ασχολούνταν με τη γεωργία και την κτηνοτροφία. Οι κάτοικοι της Καρπάθου, ενός νησιού ούτως ή άλλως απομονωμένου και γόνιμου μόνο στο μεσαίο και νότιο τμήμα του, ασχολήθηκαν περισσότερο με τη γεωργία και την κτηνοτροφία και λιγότερο με τη θάλασσα και το εμπόριο [Κορρέ-Ζωγράφου, 2003:310]⁹⁶. Χαρακτηριστική της κατάστασης στο νησί είναι η έκθεση του Δημάρχου και γραμματέα της Μητροπόλεως Καρπάθου προς τον υπουργό των Εξωτερικών την περίοδο της ιταλικής κατοχής:

«Η Κάρπαθος, ορεινή κατά το πλείστον, δεν στερείται πηγαίων υδάτων, η γη αυτής είναι λεπτή και τα πεδινά μέρη ολίγα. [...] Η ιταλική διοίκηση ουδεμίαν ποτέ μέριμναν έδειξε δια την γεωργικήν πρόοδον της Καρπάθου [...] όλαι αι γεωργικαί εργασίαι γίνονται κατά πρωτόγονον τρόπον και η καταπολέμησις των ασθενειών τελείως εμπειρικώς [...] Συνέπεια της καταστάσεως ταύτης, οι κάτοικοι ηναγκάζοντο να μεταναστεύουν εις το εξωτερικόν, κατά το πλείστον εις τας Ηνωμένας Πολιτείας της Αμερικής, αλλά και εις Σουδάν, Μαρόκον, Αθήνας και αλλαχού, προς εύρεσιν εργασίας και επομένως η ζωή της Καρπάθου εξηρτάτο πάντοτε εκ των εμβασμάτων του εξωτερικού» [Διβάνη & Κωνσταντοπούλου, 1996:158].

Πολλοί Έλληνες και ξένοι ασχολήθηκαν με την Κάρπαθο και άφθονο λαογραφικό υλικό έχει δημοσιευθεί σε βιβλία, περιοδικά και εφημερίδες αλλά και πάρα πολύ βρίσκεται αδημοσίευτο σε χέρια ερευνητών. Ακόμα και οι τουριστικοί οδηγοί ευρείας κατανάλωσης αναφέρονται στην πλούσια λαογραφία του νησιού, με χαρακτηριστικό το παρακάτω απόσπασμα που βρίσκεται στην πρώτη σειρά του πρώτου κεφαλαίου ενός τουριστικού οδηγού: «Δεν θα ήταν ίσως υπερβολή αν λέγαμε

⁹⁵ Από άρθρο του Κώστα Ζυρίνη «Κάρπαθος...σαν μελωδία» περιοδικό ΓΕΩ, 22 Ιουλίου 2000.

⁹⁶ Η συγκεκριμένη ερευνήτρια αναφέρει ότι ακόμα και το «εισαγόμενο υλικό, δηλαδή έπιπλα, είδη οικοσκευής, κοσμήματα, δεν απαντά με την αφθονία –και την πολυτέλεια- εκείνη που παρατηρείται σε άλλα νησιά, όπως π.χ. στη Ρόδο, στη Χίο και στη Λέσβο» [Κορρέ-Ζωγράφου, 2003:310]. Η σύγκριση με το νησί της Χίου είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα, αφού σε άλλο τμήμα της παρούσης διατριβής ασχολούμαστε με την εμπορική διασπορά της Χίου, όπου κύριο αίτιο συγκρότησης και συνοχής της χιώτικης διασποράς υπήρξε το εμπόριο, και όχι τα πολιτισμικά στοιχεία, όπως προτάσσουμε για την περίπτωση της Καρπάθου.

ότι η Κάρπαθος είναι το μέρος της Ελλάδας με τα πλουσιότερα λαογραφικά στοιχεία. Ο τόπος που διατηρεί τα ήθη και έθιμα καλύτερα από κάθε άλλο» [Δεσύπρης, 2007:8]. Η βιβλιογραφική παραγωγή, η οποία συνέβαλε στη δημιουργία του ερευνητικού καρπαθιακού μύθου, είναι εξαιρετικά μεγάλη. Ενδεικτικά αναφέρουμε τα έργα των Μανωλακάκη, Μιχαηλίδη-Νουάρου, Γεωργίου, Αλεξιάδη. Το 1896, ο Εμ. Μανωλακάκης εκδίδει το βιβλίο του *Καρπαθιακά*, όπου επιχειρείται μια πρώτη καταγραφή των εθίμων του νησιού, αλλά συμπεριλαμβάνεται και το Δωρικό Ψήφισμα Καρπάθου⁹⁷. Ο καθηγητής Μιχαήλ Μιχαηλίδης-Νουάρος είναι ιδιαίτερα γνωστός για τη συμβολή του στην ανάπτυξη της λαογραφίας, ενώ στο πλούσιο συγγραφικό του έργο περιλαμβάνονται πολλά βιβλία για την Κάρπαθο και τα Δωδεκάνησα γενικότερα⁹⁸. Συνεχιστής της καθηγητικής παράδοσης είναι ο σύγχρονος Μηνάς Αλεξιάδης, καθηγητής στην έδρα Λαογραφίας του Πανεπιστημίου Αθηνών. Η αποκρυστάλλωση του καρπαθιακού, λαογραφικού μοντέλου οφείλεται και στην αίγλη που έχει φέρει η ενασχόληση του Άγγλου επιστήμονα Richard Dawkins [με την Κάρπαθο] [Αυδίκος, 2003:79].

Η Κάρπαθος αξιολογείται ως το νησί που διατηρεί μορφές εθιμικής ζωής, οι οποίες δεν έχουν υποστεί τις αλλοιώσεις του τουριστικού μοντέλου, το οποίο είναι πιο αισθητό σε άλλα νησιά του δωδεκανησιακού συμπλέγματος. Οι εικόνες που προβάλλονται συγκροτούν έναν ιδιότυπο πολιτισμικό τοπικισμό [Αυδίκος, 2003:74]. Η ιδιαιτερότητα της Καρπάθου έφτασε μέχρι την αμερικανική έκδοση του *National Geographic*, που φιλοξένησε άρθρο για τις παραδόσεις του Πάσχα στο τεύχος του Δεκεμβρίου 1983 [Τομ. 164, Αρ.6]. Το άρθρο, με τον τίτλο “Village from the Past”⁹⁹ υπογράφει η Μαρία Νικολαΐδη-Παπανικόλα που επιστρέφει στο χωριό Όλυμπος με μεγάλη συγκίνηση: «Εορτάζουμε το Πάσχα στο χωριό που γεννήθηκα, όπως έκαναν την εποχή των Βυζαντινών. Το ακούω να το λένε αυτό από τότε που ήμουν μικρό κοριτσάκι. [...] Αυτό το Πάσχα ήμουν ιδιαίτερα χαρούμενη, αφού ήταν η πρώτη φορά που επέστρεφα στην πατρίδα από τότε που ο άντρας μου και εγώ φύγαμε για

⁹⁷ Το ψήφισμα αυτό, χαραγμένο σε μια μαρμάρινη πλάκα, βρέθηκε στην αρχαία Βρυκούντα και παρέχει σημαντικές πληροφορίες για την ιστορία του νησιού.

⁹⁸ Ο Μ. Μιχαηλίδης-Νουάρος υπήρξε διευθυντής της Αμπετείου Σχολής Καΐρου, γενικός επιθεωρητής των σχολείων της Σμύρνης και ένας από τους ιδρυτές του Κολλεγίου Αθηνών. Στα έργα του περιλαμβάνεται το δίτομο *Ιστορία της νήσου Καρπάθου. Από τον αρχαιότερον χρόνον μέχρι σήμερα* και *Χρονικόν της Νήσου Καρπάθου. Από του Ελληνοϊταλικού Πολέμου μέχρι της ενσωματώσεως αυτής εις την Ελλάδα*.

⁹⁹ [=«Χωριό Βγαλμένο από το Παρελθόν»]

την Αμερική πριν δέκα χρόνια» [Νικολαΐδη-Παπανικόλα, 1983:769]. Σε άλλο σημείο του άρθρου, η Μαρία, αναφερόμενη στην απομόνωση και τις πολλές παραδόσεις του χωριού, σημειώνει: «Όλα αυτά τα πράγματα κάνουν την Όλυμπο μοναδική και είμαστε πολύ περήφανοι για την κληρονομιά μας¹⁰⁰» [Νικολαΐδη-Παπανικόλα, 1983:771].

Όπως προαναφέρθηκε, ο σημαντικός Έλληνας λαογράφος Μιχαηλίδης-Νουάρος, αλλά και ο Άγγλος επιστήμονας Richard Dawkins είναι εκείνοι που έθεσαν τις βάσεις και το πλαίσιο για την ίδρυση και ανάπτυξη του παραδειγματικού μοντέλου της Καρπάθου. Όμως, όπως αναφέρει ο Αυδίκος, «είναι η μετανάστευση των μεταπολεμικών δεκαετιών που δημιούργησε τις προϋποθέσεις ωρίμασης του λαογραφικού παραδείγματος του νησιού. Η νοσταλγία των διεσπαρμένων σε όλο τον κόσμο Καρπάθιων ευνοεί την καταγραφή του υλικού και τη συγγραφή άρθρων μελετημάτων και μονογραφιών για τον πολιτισμό της γενέτειρας» [Αυδίκος, 2003:79].

Την αλλοίωση του πολιτισμικού χαρακτήρα του νησιού εξαιτίας της μετανάστευσης αναφέρουν και άλλοι όπως ο γνωστός Βρετανός λόγιος Patrick Lee Fermor στο έργο *Vanishing Greece*: «Τα περίφημα δάση της Καρπάθου -που οδήγησαν τον περιηγητή του 15^{ου} αιώνα να παρατηρήσει ότι το σκουρόχρωμο δέρμα των Καρπάθιων οφείλεται στην εξαγωγή πίσσας από τα δέντρα- έχουν ως επί το πλείστον εξαφανιστεί. Τα εναπομείναντα πεύκα βρίσκονται στο κέντρο του νησιού, αν και η πρότερη αγροτική οικονομία της Καρπάθου, ορατή από τους δυνατούς ανεμόμυλους που τώρα πια δεν έχουν πανιά, έχει αλλοιωθεί δραματικά τον τελευταίο αιώνα εξαιτίας της έλευσης της οικονομίας που βασίζεται σε χρηματικές συναλλαγές και την ευρεία μετανάστευση» [Fermor, 1991:141]. Στο ίδιο έργο η Yvonne Hunt επισημαίνει ότι στο χωριό Όλυμπος, το πιο γνωστό για τις παραδόσεις του χωριό της Καρπάθου «δρόμος που [να το] συνδέει με το νότιο τμήμα του νησιού έγινε μόλις το 1979. Ο ηλεκτρισμός έφτασε το 1981 και πριν από δύο χρόνια, το χωριό είχε ακόμα μόνο ένα τηλέφωνο» [Fermor, 1991:144]. «Στην εξαιρετική απομόνωση της περιοχής μέχρι πολύ πρόσφατα οφείλεται το γεγονός ότι το γνωρίζουν περισσότερο οι λαογράφοι και οι φιλόλογοι, και όχι οι ιστορικοί. Η μοναδική τοπική διάλεκτος που

---

¹⁰⁰ Η μετάφραση δική μου.

διατηρεί αρχαία δωρικά στοιχεία έχει προσελκύσει γλωσσολόγους από όλον τον κόσμο, ήδη από τον προηγούμενο αιώνα. Οι γυναίκες ακόμη φορούν τις παραδοσιακές φορεσιές, όχι μόνο σε γιορτές αλλά καθημερινά. [...] [Στα σπίτια], ψηλά ράφια στολίζονται με πιάτα, κανάτες και άλλα κεραμικά που τα φέρνουν οι άντρες που μετανάστευαν για να βρουν δουλειά στην Τουρκία, τις αραβικές χώρες και άλλα ελληνικά νησιά» [Fetmor, 1991:147].

Τη σχεδόν καθολική εξάρτηση του νησιού από τα εμβάσματα των μεταναστών επισημαίνουν ακόμα και οι τουριστικοί οδηγοί, όπως το *Lonely Planet*, όπου αναφέρεται: «[η Κάρπαθος] είναι ένα πλούσιο νησί, που λαμβάνει περισσότερα λεφτά από τους μετανάστες που ζουν στο εξωτερικό (κυρίως στις Η.Π.Α.) από οποιοδήποτε άλλο νησί» [Lonely Planet/Greece, 2000:584].

Εικόνα 4.2.

Κορίτσι της Καρπάθου που φοράει παραδοσιακή στολή και την «κολαίνα», κόσμημα με πλήθος χρυσών φλουριών που φοράνε οι «κανακαράδες» (πρωτοκόρες).

Τα κύρια πολιτισμικά στοιχεία που συνθέτουν το καρπαθιακό μοντέλο είναι:

- Η ιδιαιτερότητα του κληρονομικού δικαίου
- Η θέση της γυναίκας και οι κοινωνικές σχέσεις
- Το *γλέντι* (αποτελεί ιδιαίτερο έθιμο παραγωγής και απαγγελίας μαντινάδων)
- Οι ιδιαίτεροι χοροί¹⁰¹, οι παραδοσιακές φορεσιές, η τοπική κουζίνα
- Η εσωτερική αρχιτεκτονική των σπιτιών (κυρίως ο *σουφάς*)

Σε σχέση με το ιδιότυπο κληρονομικό δίκαιο, αυτό οργανώνεται με βάση το κληρονομικό δικαίωμα των πρωτοτόκων, και ιδιαίτερα των κοριτσιών που ονομάζονται *κανακαρές*, ενώ οι άντρες ονομάζονται *κανακάρηδες*¹⁰². Οι *κανακάρηδες/κανακαρές* της Καρπάθου αποτελούν ένα από τα πλέον δημοφιλή εθνογραφικά παραδείγματα του ελληνικού χώρου [Vernier, 2001:xi]. Ούτως ή άλλως, «στα νησιά του Αιγαίου και κυρίως στα Δωδεκάνησα, διαμορφώθηκαν διαφορετικές συνθήκες οικογενειακής ζωής» [Μερακλής, 2001:43]. Ο Γάλλος κοινωνικός ανθρωπολόγος Bernard Vernier, μαθητής του Pierre Bourdieu κατά την περίοδο 1966-1968, εργάστηκε στο ΕΚΚΕ στην Αθήνα ως εμπειρογνώμων, ενώ πραγματοποίησε πολλές επιτόπιες έρευνες στο νησί της Καρπάθου δημοσιεύοντας εργασίες για το συγκεκριμένο νησί αλλά και το έργο *Η Κοινωνική Γένεση των Αισθημάτων. Πρωτότοκοι και Υστερότοκοι στην Κάρπαθο*¹⁰³. Η μοναδικότητα της Καρπάθου τονίζεται στην εισαγωγή του βιβλίου από τον Vernier: «Η τύχη το έφερε η καρπαθιακή κοινωνία να έχει ένα σύστημα συγγένειας μοναδικό στην Ευρώπη».

Ήδη από το 1896, ο Μανωλακάκης έχει επισημάνει την ιδιαιτερότητα του κληρονομικού συστήματος στην Κάρπαθο επισημαίνοντας στην ενότητα «Κληρονομία»: «Τα πρωτότοκα τέκνα τα φέροντα συνήθως το σχετικόν όνομα των προπατόρων ή προμητόρων κληρονομούσιν την εξ αυτών προερχόμενην περιουσίαν,

---

¹⁰¹ Δείτε το έργο των Μαριγούλα Κρητσιώτη και Άλκης Ράφτη *Ο Χορός στον Πολιτισμό της Καρπάθου*, Εκδόσεις του Θεάτρου Ελληνικών Χορών Δώρα Στράτου, Αθήνα, 2003. Οι συγγραφείς αναφέρονται στις τρεις ομάδες καρπάθικων χορών, δηλαδή τον Σιανό ή Κάτω, τον Γονατιστό ή Πάνω Χορό και τη Σούστα. Το βιβλίο επίσης αναφέρεται στη σχέση οργανοπαίχτη και χορευτή, στην εκμάθηση του χορού στα μικρά αγόρια και κορίτσια και στις προϋποθέσεις συμμετοχής στους χορούς για άντρες και γυναίκες.

¹⁰² Η λέξη *κανακάρης* χρησιμοποιείται σε όλη την Ελλάδα και σημαίνει γενικά τον χαϊδεμένο ή τον πολυαγαπημένο γιο. Η λέξη *κανακαρά* έχει περιορισμένη χρήση.

¹⁰³ Το έργο αυτό εκδόθηκε στα γαλλικά το 1991, Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales, και μεταφράστηκε στα ελληνικά από την Ευγενία Τσελέντη το 2001 για τις εκδόσεις Αλεξάνδρεια στην Αθήνα.

ο μεν υιός την του πατρός εκ του προπάτορός του, η δε θυγατήρ την της μητρός εκ της προμήτορός της...» [Μανωλακάκης, 1896:123]. Σημειώνεται ότι η «ανάσταση» των προγόνων, όπως ονομάζουν οι Καρπάθιοι την προτίμηση να δίνουν στους πρωτότοκους το όνομα του εκ πατρός παππού και της εκ μητρός γιαγιάς αντίστοιχα, θεμελιώνει το δικαίωμα στην προγονική περιουσία. Οι κανακαραίοι και οι κανακαρές είναι δικαιωματικοί κάτοχοι των αγαθών που κληρονομούνται, αγαθά που συνιστούν αδιαίρετα, επώνυμα σύνολα οργανωμένα κατά φύλο. Οι κληρονόμοι αυτοί είχαν στην κατοχή τους τα πλέον εύφορα τμήματα της γης, ενώ συγχρόνως έλεγχαν τις διοικητικές και δικαστικές λειτουργίες της κοινότητας [Vernier, 2001:xi]. Το έθιμο των πρωτοτοκίων δημιούργησε μια ανισότητα μεταξύ των πρωτότοκων και των λοιπών τέκνων (δευτερότοκων, τριτότοκων κλπ), τα οποία δεν είχαν κανένα κληρονομικό δικαίωμα απέναντι στους γονείς τους [Μιχαηλίδης-Νουάρος, 1997:15]. Επειδή, δε, οι πρωτοκόρες που φέρουν το όνομα της γιαγιάς τους (από την πλευρά της μητέρας τους) κληρονομούν και την αντίστοιχη περιουσία, οι γυναίκες έχουν μια αναβαθμισμένη κοινωνική θέση, αφού ελέγχουν σημαντικό μέρος του πλούτου του νησιού. Συνεπώς, η κοινωνία της Καρπάθου μπορεί να χαρακτηριστεί και ιδιότυπα μητριαρχική. Επίσης, το σύστημα αυτό επέτρεψε τη δημιουργία μιας ιδιότυπης *κάστας*, αφού κάθε άτομο ήταν πρωτότοκο ή όχι εκ γενετής και η θέση του στην κοινωνία ήταν προκαθορισμένη. Αυτή η πρακτική, που εξέφραζε έναν αμυντικό μηχανισμό συγκέντρωσης και διατήρησης των οικονομικών/περιουσιακών δυνάμεων της οικογένειας, αποδοκιμαζόταν ακόμα και από την Ελληνορθόδοξη Εκκλησία κατά το παρελθόν ως εξοντωτική και άδικη για τα υπόλοιπα παιδιά.

Το εύλογο ερώτημα που προκύπτει από τις προηγούμενες αναφορές είναι ο βαθμός διατήρησης του εθίμου αυτού τη σημερινή εποχή. Μετά από εικοσαετή παρακολούθηση της καρπαθιακής κοινότητας κυρίως στην Αθήνα και τη Νέα Υερσέη των Η.Π.Α., το δικό μου συμπέρασμα είναι ότι το ιδιότυπο κληρονομικό δίκαιο συνεχίζει να εφαρμόζεται *ως ένα βαθμό*. Υπάρχουν ακόμα σήμερα Καρπάθιες πρωτοκόρες που λαμβάνουν τη μερίδα του λέοντος από την περιουσία της οικογένειας, αν και οι Καρπάθιοι γονείς προσπαθούν ολοένα και περισσότερο να συμπεριλάβουν και τα άλλα παιδιά τους στη μοιρασιά. Παρόλα αυτά, η έννοια της *κανακαράς* και του *κανακάρη* συνεχίζει να έχει σημασία, όχι μόνο μεταφορική, αλλά και ουσιαστική που μεταφράζεται σε αυξημένα εμπράγματα δικαιώματα σε σχέση με τα άλλα παιδιά μιας καρπαθιακής οικογένειας. Ο Γιάννης Παζαρτζής που συμμετείχε

σε πολύωρη συνέντευξη βάθους στο πλαίσιο της παρούσας διδακτορικής έρευνας συμφωνεί με το παραπάνω συμπέρασμα:

Γιάννης Παζαρτζής: Το σύστημα αυτό είναι σκληρό και δύσκολο. Φαντάσου να έχει [μια οικογένεια] τρία παιδιά και μόνο το πρώτο παίρνει ακίνητα...για τα άλλα είναι κάπως 'άντε βρες τη ζωή μόνος σου'... Ή, φαντάσου, να χρειάζεται να δουλεύεις για κάποιο από τα αδέρφια σου που τα έχει κληρονομήσει όλα...

Ερευνήτρια: Και συ λες ότι αυτό συμβαίνει ακόμα;

Γιάννης: Απόλυτα... απόλυτα...ιδιαίτερα με την παραδοσιακή ονοματοθεσία. Ίσως όχι στο βαθμό που γινόταν παλαιότερα, αλλά σίγουρα γίνεται ακόμα. Το πρώτο πράγμα που σου λένε όταν γεννηθείς είναι 'από πού είναι το όνομα; Α! Τότε θα πάρει του παππού της ή της γιαγιάς της [το περιουσιακό στοιχείο]. Οι άνθρωποι ακόμα τα συζητάνε αυτά. Στην περίπτωση της αδελφής μου, που είναι *κανακαρά*, η παράδοση κρατήθηκε στο 80-90% και αφορούσε κυρίως την περιουσία μας στην Κάρπαθο. Κρατήθηκε μια ισορροπία γιατί υπήρχαν περιουσιακά στοιχεία και εκτός Καρπάθου. Όσα ακίνητα ήταν *μητρογονικά*, δηλαδή περιουσία που έλαβε η μητέρα μου, αυτή πέρασε σύμφωνα με το έθιμο στην αδελφή μου¹⁰⁴.

Ας υπενθυμίσουμε ότι, στην περίπτωση του συνεντευξιαζόμενου, αναφερόμαστε σε μια οικογένεια με ιδιαίτερα υψηλό μορφωτικό επίπεδο, της οποίας τα μέλη έζησαν μεγάλο μέρος της ζωής τους στο εξωτερικό. Μάλιστα, τρία από τα τέσσερα μέλη έχουν αμερικανική υπηκοότητα. Παρά ταύτα, το έθιμο του ιδιότυπου κληρονομικού δικαίου διατηρείται μέχρι σήμερα.

Την παρούσα διατριβή ενδιαφέρει η διερεύνηση της επιρροής του ιδιότυπου αυτού κληρονομικού και μητριαρχικού συστήματος στο βαθμό *συνοχής* της μεταναστευτικής κοινότητας των Καρπάθιων, αφού όπως φαίνεται υπάρχει αυξημένη προσκόλληση των Καρπάθιων μεταναστών όχι μόνο στα ήθη και έθιμα της ιδιαίτερης πατρίδας τους αλλά και στην ίδια την Κάρπαθο και κατ' επέκταση την Ελλάδα. Ταυτόχρονα, ο βαθμός ενσωμάτωσης ή/και αφομοίωσης των Καρπάθιων στις χώρες

---

¹⁰⁴ Απόσπασμα από τη συνέντευξη στις 20 Νοεμβρίου 2007.

υποδοχής φαίνεται να είναι μικρότερος σε σχέση με άλλες εθνικοτοπικές ομάδες μεταναστών από την Ελλάδα. Σύμφωνα με την τυπολογία Cohen, η καρπαθιακή μεταναστευτική κοινότητα μπορεί να χαρακτηριστεί ως πολιτισμική διασπορά. Η διαφορετικότητα της κοινότητας των Καρπάθιων βρίσκει έκφραση μέσω των πολλών εθίμων του νησιών. Ιδιαίτερης μνείας και περαιτέρω ανάλυσης (σε επόμενο σημείο του κεφαλαίου αυτού) χρήζει το καρπάθικο «γλέντι», όπου ο διάλογος των μελών της κοινότητας διεξάγεται με μαντινάδες¹⁰⁵.

Εικόνα 4.3.: Το εσωτερικό καρπάθικου σπιτιού- λεπτομέρεια του *στύλου* με την παραδοσιακή *στυλομαντίλα* (οικία Σοφίας Χανιώτη, φωτογραφία από το Ημερολόγιο 2002 του Λυκείου Ελληνίδων Καρπάθου).

Άλλο σημαντικό στοιχείο της καρπαθιακής πολιτισμικής παράδοσης αποτελεί το καρπάθικο σπίτι. Το καρπάθικο σπίτι είναι το κέντρο αναφοράς της ζωής, σύμβολο της οικογενειακής συνοχής, υλική παράσταση της έννοιας του τόπου. Με τη λέξη *σπίτι*, ο Καρπάθιος – ιδίως ο νοσταλγός μετανάστης - συνοψίζει τις ρίζες του, τις μνήμες του, που τον κρατούν σε νοερή επαφή με το νησί, ακόμα και αν βρίσκεται στις άκρες του κόσμου [Φιλιππίδη, 1997:23]. Στις μέρες μας, τα σπίτια στην Κάρπαθο δεν διακρίνονται εξωτερικά από άλλα σπίτια στις αστικές περιοχές της Ελλάδας. Με άλλα λόγια, δεν θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν παραδοσιακής αρχιτεκτονικής, αφού είναι συνήθως διώροφα μετόν τετράγωνα κτίσματα με συνηθισμένα σιδερένια μπαλκόνια. Το εσωτερικό των σπιτιών, όμως, είναι άλλη υπόθεση. Χαρακτηριστικό

¹⁰⁵ Τύπος λαϊκής ποίησης, συνήθως σε μορφή δίστιχων με ρίμα. Η Κάρπαθος, αλλά και η γειτονική Κρήτη, είναι νησιά με μεγάλη παράδοση στη χρήση μαντινάδων.

γνώρισμα του σπιτιού είναι ο περίτεχνος εσωτερικός διάκοσμος, που είναι μέρος μιας πραγματικότητας που βιώνεται καθημερινά [Γλυκοφρύδη-Λεοντσίνη, 2003:245]. «Ακόμη και τα πιο σύγχρονα και μοντέρνα σπίτια που κτίζονται θα φτιάξουν μέσα το καρπάθικο¹⁰⁶ τους» αναφέρει ο γυμνασιάρχης του χωριού Απέρι, Βασίλης Ταβερνάρης [τουριστικός οδηγός ΕΟΤ/Δωδεκάνησα, 2007: 115]. Το κυρίως σπίτι χωρίζεται σε δύο μέρη, στον *πάτο* και στον *σουφά*. Ο εντυπωσιακός σουφάς είναι μια ξυλόγλυπτη κατασκευή και στέκει υπερυψωμένος, πλαισιωμένος από τον *στύλο* (το μεσαίο δοκάρι της στέγης που είναι στολισμένο με πολύχρωμο ύφασμα που ονομάζεται *στυλομαντίλα*), τα κεντήματα και τις δαντέλες. Ο *σουφάς* χρησιμοποιείται ως χώρος ύπνου στο πάνω μέρος και αποθήκης στο κάτω μέρος. Σε σχέση με τις μεγάλες κοινότητες των μεταναστών που δημιουργήθηκαν στο δεύτερο μισό του εικοστού αιώνα, θα πρέπει να παρατηρήσουμε ότι οι Καρπάθιοι διατήρησαν σε εκπληκτικό βαθμό τον εσωτερικό διάκοσμο των σπιτιών τους σε άλλες χώρες. Όπως παρατηρεί η Caraveli για τους Ολυμπίτες της Βαλτιμόρης «η ιδιαίτερη Ολυμπίτικη ταυτότητα δεν μπορεί να ανιχνευτεί στους δημόσιους χώρους ή έξω από τα σπίτια. Όμως, από τη στιγμή που εισέλθει κάποιος στο εσωτερικό τους σπιτιού, η Ολυμπίτικη ταυτότητα και η αισθητική της είναι άμεσα προφανής στο επισκέπτη» [Caraveli [B], 1985:20].

Σε σχέση με τη διατήρηση των εθίμων, θα πρέπει να τονιστεί ότι καθοριστικός παράγοντας παραμένει η επιμονή των Καρπάθιων στην ενδογαμία. Στην Κάρπαθο, παλαιότερα αλλά και σήμερα ακόμη, αποτελεί έθιμο οι Καρπάθιοι να παντρεύονται Καρπάθιες και μάλιστα μέσα από το ίδιο χωριό. Όπως θα δούμε παρακάτω, ξένος μπορούσε να θεωρείται ακόμη και κάποιος από το διπλανό χωριό ή το κοντινό νησί, πόσο μάλλον από την υπόλοιπη Ελλάδα ή από άλλο κράτος ή ήπειρο [Κανάκη-Πρωτόπαπα, 2006:50].

---

¹⁰⁶Η λέξη *καρπάθικο* είναι συνώνυμη με τη λέξη *σουφάς*

4.3. Η Καρπαθιακή Μετανάστευση

Η Κάρπαθος και η Ξενιτιά
Πρόβλημα Δίχως Λύση
Ούτε και εκεί μπορεί κανείς,
Ούτε και εδώ να ζήσει.¹⁰⁷

4.3.1. Μεταναστευτική Ιστορία

Ως εισαγωγή στην ενότητα για την καρπαθιακή μετανάστευση, θεωρώ σημαντικό να αναφέρω ότι, εδώ και περισσότερα από 20 χρόνια, σχετίζομαι με το νησί παρότι δεν έχω καταγωγή ή συγγενικές σχέσεις σε αυτό. Η πολιτεία της Νέα Υερσέης στις Η.Π.Α. θεωρείται τόπος συγκέντρωσης των περισσότερων Καρπάθιων που έχουν μεταναστεύσει στις Η.Π.Α. και η συγκεκριμένη πολιτεία τυγχάνει τόπος γέννησής μου. Σχεδόν όλες οι σχέσεις εργασίας που είχα ως φοιτήτρια σε πανεπιστήμιο της ίδιας πολιτείας ήταν ως εργαζόμενη στα εστιατόρια τύπου diner¹⁰⁸, τα οποία ήταν (και παραμένουν), ως επί το πλείστον, καρπαθιακής ιδιοκτησίας. Δουλεύοντας, σε πολλές περιπτώσεις με σχέσεις ολικής απασχόλησης (τα καλοκαίρια και σε περιόδους διακοπών), είχα την ευκαιρία παρατήρησης πολλών εθίμων των Καρπάθιων, και το νεαρό της ηλικίας μου τότε επέτρεψε τη δημιουργία μιας σχέσης προστασίας μου από τις οικογένειες των ιδιοκτητών. Έτσι, βρέθηκα προσκεκλημένη σε διάφορες εκδηλώσεις των τοπικών καρπαθιακών οργανώσεων, δημιούργησα φίλιες και εντρύφησα στις διαφορετικές στάσεις και νοοτροπίες.

Οι Καρπάθιοι στη Νέα Υερσέη ήταν (και είναι) τόσο πολυάριθμοι που αρχικά πίστευα ότι η Κάρπαθος θα πρέπει να αποτελούσε ξεχωριστή διοικητική περιφέρεια της Ελλάδας και συχνά αναρωτιόμουν πώς και δεν την ήξερα ή δεν την είχα επισκεφτεί κατά τη διάρκεια της παραμονής μου στην Ελλάδα ως παιδί. Το

¹⁰⁷ Πρόσφατη μαντινάδα που εμφανίζεται συχνά σε καρπαθιακά περιοδικά και εφημερίδες.

¹⁰⁸ Τύπος εστιατορίου που αρχικά προσομοίαζε με βαγόνι τρένου. Χαρακτηριστικά αυτού του τύπου εστιατορίου ήταν ο μακρύς πάγκος με περιστρεφόμενα μονοθέσια σκαμπό και τα τραπέζια με ενσωματωμένους καναπέδες και juke-box. Πληθώρα τέτοιων εστιατορίων υπήρχε (και υπάρχει ακόμη) στις βορειο-ανατολικές πολιτείες των Η.Π.Α., ενώ μέχρι σήμερα η πλειοψηφία αυτού του τύπου των εστιατορίων ανήκει σε Έλληνες μετανάστες.

ενδιαφέρον και η ενασχόλησή μου με το νησί οδήγησαν στη δημιουργία μιας δυνατής φιλίας με κοπέλα από το χωριό Αρκάσα της Καρπάθου, κάτοικο Φλόριδας, σε σημείο να μου ζητηθεί να είμαι κουμπάρα στο γάμο της, πράγμα ιδιαίτερα ασυνήθιστο, αφού επρόκειτο για γάμο μεταξύ Καρπαθίων που έλαβε χώρα στην Αθήνα. Το γεγονός αυτής της νέας σχέσης οδήγησε στην περαιτέρω εντρύφηση στα ήθη και έθιμα, καθώς και σε πάμπολλες επισκέψεις μου στο νησί. Με την άφιξη μου, περιηγήθηκα στον κεντρικό δρόμο της πρωτεύουσας του νησιού, τα Πηγάδια, και αμέσως παρατήρησα ότι ο δρόμος ονομαζόταν *Οδός Αποδήμων Καρπαθίων*. Σε όλη τη διάρκεια της πρώτης επίσκεψής μου στο νησί άκουγα αδιάλειπτα την αγγλική γλώσσα, ομιλούμενη με άπταιστη αμερικάνικη προφορά, ακόμα και στα πλέον ορεινά και απομονωμένα χωριά του νησιού. Η συνάντησή μου με πληθώρα Ελληνοαμερικανών επιβεβαίωσε την πεποίθησή μου ότι η Κάρπαθος πρέπει να συγκαταλέγεται στα νησιά της Ελλάδας με πλούσιο διασπορικό υλικό.¹⁰⁹

Εικόνα 4.4.: Η Οδός Αποδήμων Καρπαθίων, κεντρικός δρόμος στην πρωτεύουσα του νησιού, Πηγάδια.

¹⁰⁹ Το γεγονός αυτό επιβεβαιώνεται ακόμα και από την ύπαρξη Επαρχιακής Επιτροπής Απόδημου Ελληνισμού της Καρπάθου, ενώ κάθε καλοκαίρι διεξάγεται στην Κάρπαθο συνέδριο με τον τίτλο «Ημέρα του Καρπαθίου Μετανάστη» που συγχρηματοδοτείται από την Γενική Γραμματεία Απόδημου Ελληνισμού.

Η τυπική μεταναστευτική ιστορία των Καρπάθιων στις αρχές του εικοστού αιώνα είχε ως εξής: ο Καρπάθιος παρασύρεται να βρεθεί στην Αμερική, όχι από κάποια υπηρεσία προσέλκυσης μεταναστών ή εργατών αλλά από κοντινούς συγγενείς και φίλους που ήδη βρίσκονται εκεί. Πρόκειται για τη γνωστή ιστορία του μετανάστη που *έλκεται* από τη ξένη χώρα λόγω της πιο εύκολης επαγγελματικής αποκατάστασης, ενώ ταυτόχρονα *απωθείται* από τη χώρα προσέλευσης λόγω έλλειψης ευκαιριών απασχόλησης. Οι ιστορικοί που ασχολούνται με την ευρωπαϊκή οικονομική μετανάστευση έχουν χρησιμοποιήσει μεθοδολογικά εργαλεία που υπερβαίνουν την απλή οικονομική εξήγηση του μοντέλου των παραγόντων έλξης-απόθησης και αναλύουν θέματα όπως η αλυσιδωτή μετανάστευση, η οποία στηρίζεται στα δίκτυα, στη συγγένεια και τη φιλία, στην πληροφόρηση, στην αλληλεγγύη και γενικά σε μη οικονομικούς παράγοντες που συνεπικουρούν τους αμιγώς οικονομικούς [Χατζηϊωάννου, 2005:14].

Με αυτήν την έννοια, ο τύπος του Καρπάθιου μετανάστη δεν απέχει από τον τύπο του επιχειρηματία, αφού και αυτός πραγματοποιεί στρατηγικές επιλογές αναφορικά με τον τόπο μετανάστευσης και τον τύπο της οικονομικής δραστηριότητας στο νέο τόπο εγκατάστασης. Όταν φτάνουν οι μετανάστες στην Αμερική, η μοναξιά τους και η επιθυμία τους να ξαναβρεθούν με τους δικούς τους ανθρώπους τους ωθούν να αποστέλλουν γράμματα με εκθαμβωτικές περιγραφές της νέας τους ζωής. Πολλοί υπόσχονται στους παραλήπτες των επιστολών ότι θα φροντίσουν να τους βρουν εργασία και ότι μπορούν να τους δανείσουν τα λεφτά για την επιστροφή. Τα ενθουσιώδη γράμματα από τη νέα πατρίδα συνοδεύονται από τη σταθερή ροή εμβασμάτων (μέχρι σήμερα η Κάρπαθος καταγράφει το υψηλότερο ποσό εμβασμάτων από το εξωτερικό). Μερικοί επιστρέφουν με αρκετές οικονομίες για να αγοράσουν γη ή να ξεκινήσουν μια μικρή επιχείρηση, ανατρέποντας με αυτόν τον τρόπο το υφιστάμενο σύστημα των κανακάρηδων (πρώτων υιών) και κανακαράδων (πρώτων θυγατέρων). Άλλοι επιστρέφουν απλά σε αναζήτηση νύφης. Όλοι οι επαναπατριζόμενοι, πάντως, ενισχύουν την εντύπωση ότι η Αμερική είναι ένας τόπος όπου οι Καρπάθιοι μπορούν να προκόψουν και ανεξάρτητα από την έλλειψη ειδικών δεξιοτήτων θα τους αντιμετωπίσουν με σεβασμό, ακόμα και με καλοσύνη.

ΕΔΩ ΠΩΛΕΙΤΑΙ Η *Καρπαθιακή Ηχώ*
Ευχαριστούμε την κυρία Θεοδοσία Πρωτόπαπα που διαθέτει την ΚΑΡΠΑΘΙΑΚΗ ΗΧΩ στο Διαφάνι της Καρπάθου.

Επίσης ευχαριστούμε και τα άλλα είκοσι σημεία πώλησης σε κάθε χωριό της Καρπάθου, στην Ρόδο, στην Αθήνα, τον Πειραιά, και στις Ηνωμένες Πολιτείες:

- Στο **Απέρι** (Παντοπωλείο Μ. Περίδη), τη **Βωλάδα** (Παντοπωλείο Περγικολόγου), το **Όθος** (Παντοπωλείο Χατζηναντινού), τις **Πυλές** (Δημοτικό Σχολείο Πυλών), την **Αρκάσα** (Mini Market Π. Φράγκου), τις **Μενετές** (Καφενείο Μ. Σεβδαλή), το **Μεσοχώρι** (Παντοπωλείο Μιχαήλου), τα **Σπόα** (Καφενείο Ι. Κουμπανιού), την **Όλυμπο** (Κατάστημα Γ. Πρέαρη).
- Στο **Πηγάδια** (Πρακτορείο Εφημερίδων Αυλωνίτη, Βιβλιοπωλείο Πακούλη, Πρακτορείο Εφημερίδων Πολεμικού, Πρακτορείο Εφημερίδων Ρηγοπούλη).
- Ερχόμενοι και φεύγοντας από την Κάρπαθο στο Κατάστημα του **Αερολιμένα Καρπάθου**.
- Στην **Ρόδο** (Βιβλιοπωλείο το Δένδρο, Χειμάρας 14, Βιβλιοπωλείο Μακρή, Ν. Πλάστρα 10)
- Στον **Πειραιά** (Βιβλιοπωλείο Κιβωτός, Δραγάση 1, Δημ. Θέατρο)
- Στο **Μαρούσι** (Βιβλιοπωλείο Τσαμπουνιέρη)
- Στις **ΗΠΑ**, (Greek Store of Keniworth, NJ, 908-272-2550. Athens Corner, Inc., NJ, 732-572-0721)

Φυσικά ευχαριστούμε και τους συνδρομητές μας, που μας λαμβάνουν ταχυδρομικά σε όλο τον κόσμο!

Εικόνα 4.5.: Διαφήμιση του περιοδικού *Καρπαθιακή Ηχώ* που πωλείται στην Κάρπαθο, στη Ρόδο, στον Πειραιά, στο Μαρούσι και στις Η.Π.Α. (καρπαθιακό δίκτυο). Αμφότερα τα καταστήματα που αναφέρονται στις Η.Π.Α. βρίσκονται στην πολιτεία της Νέας Υερσέης.

Ιδιαίτερα διαφωτιστική, αλλά και πάμπολλες φορές ενισχυτική των υποθέσεων που προβάλλω στην ενότητα αυτή, υπήρξε και η εξάωρη συνέντευξη βάθους που πραγματοποιήθηκε στις 20 Νοεμβρίου 2007, με έναν Καρπάθιο της διασποράς που βρίσκεται αυτή τη περίοδο στην Αθήνα. Πρόκειται για τον οικονομολόγο/επιχειρηματία **Γιάννη Παζαρτζή**, ο οποίος είναι «100% Καρπάθιος» όπως αναφέρει ο ίδιος. Παρ' όλα αυτά, ο Γιάννης αποτελεί άριστο παράδειγμα του

διασπορικού Έλληνα, αφού ο ίδιος γεννήθηκε στη Κινσάσα του Ζαΐρ, η μητέρα του είναι δεύτερης γενιάς Ελληνοαμερικανίδα από την Πενσυλβανία και ο πατέρας του υπήρξε στέλεχος εκπαίδευσης του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών που εργάστηκε επί σειρά ετών σε χώρες του εξωτερικού. Παρόλα αυτά, ο Γιάννης πέρασε σχεδόν όλα τα καλοκαίρια του στην Κάρπαθο, η μητέρα αλλά και η αδελφή του είναι *κανακαρές* και γνωρίζει όλα τα καρπαθιακά ήθη και έθιμα, ενώ συμμετέχει ενεργά στην κοινωνική ζωή του νησιού. Από την άλλη, θα μπορούσε εύκολα να χαρακτηριστεί κοσμοπολίτης, αφού θήτευσε ως υψηλόβαθμο στέλεχος σε αμερικανικό κυβερνητικό οργανισμό¹¹⁰ επί δεκαπενταετίας, κατέχει μόνο αμερικανική υπηκοότητα, και κινείται και σε κύκλους έξω και πέρα από την Κάρπαθο. Είναι προφανές ότι ο ίδιος ο Γιάννης αποτελεί την προσωποποίηση του θεωρητικού δίπολου *glocal/local* (παγκόσμιου/τοπικού), αφού είναι ταυτόχρονα ένας διεθνής Έλληνας, αλλά και ένας πιστός και αφοσιωμένος Καρπάθιος. Αποσπάσματα της μακροσκελής συνέντευξης με τον Γιάννη¹¹¹ θα εισάγονται σε διάφορα σημεία του κεφαλαίου αυτού, στο οποίο επιχειρείται η ανάδειξη της ιδιαίτερης πολιτισμικής ταυτότητας της μεταναστευτικής κοινότητας των Καρπάθιων.

Η μεταναστευτική ιστορία της Καρπάθου είναι σχετικά πρόσφατη. Η οικονομία του νησιού μέχρι τις αρχές του 20^{ου} αιώνα υπήρξε κυρίως αγροτική και κτηνοτροφική. Ναυτική παράδοση, σε αντίθεση με τη γειτονική Κάσο, δεν έχουν οι Καρπάθιοι¹¹². Ο Γιάννης Παζαρτζής αναφέρει ότι η απουσία ναυτικής παράδοσης πιθανώς να οφείλεται στο ιδιότυπο κληρονομικό δίκαιο το οποίο επιβάλλει τη συγκέντρωση της γης σε λίγα χέρια, υποχρεώνοντας τους υπόλοιπους συγγενείς να εργάζονται σε αυτήν και να παραμένουν στο νησί. Αντίθετα, η Κάρπαθος υπήρξε ονομαστή για τους τεχνίτες της, δηλαδή τους οικοδόμους και τους ξυλουργούς της. Μάλιστα, η πρώτη τάξη Καρπάθιων που μετανάστευσαν ήταν αυτοί οι ονομαστοί τεχνίτες που εργάζονταν κάθε χρόνο στη Μικρά Ασία και τα γειτονικά νησιά και μετά

---

¹¹⁰ Συγκεκριμένα στην υπηρεσία OPIC (Overseas Private Investment Corporation- Εταιρία [για την προώθηση] Ιδιωτικών Επενδύσεων στο Εξωτερικό).

¹¹¹ Η απομαγνητοφώνηση της συνέντευξης ξεπερνά τις 25 σελίδες.

¹¹² Είναι πράγματι εκπληκτικό αλλά παρά την πολυετή ενασχόλησή μου με την Κάρπαθο και τις πολλές επισκέψεις μου στο νησί αυτό, έχω ακούσει μονάχα για έναν καπετάνιο από το χωριό Απέρι. Την έλλειψη ναυτικών τεκμηριώνει και η αναφορά του Μανωλακάκη το 1896: «Είναι γεωργοί, ποιμένες, κτίσται και εν μέρει λατομείς, επί τινα δε καιρόν επιμεληθέντες εις την γεωργία και δενδροφυτεία [Μανωλακάκης, 1896:37]. Το στοιχείο αυτό αποτελεί από μόνο του μια ιδιαιτερότητα, αφού η πλειοψηφία των ελληνικών νησιών έχει κάποια ναυτική παράδοση, ενώ αρκετά νησιά έχουν χαρακτηριστεί κυριολεκτικά *ναυτότοποι*, όπως η Χίος, η Άνδρος, η Ύδρα, οι Σπέτσες, η Κάσος, η Ιθάκη και η Κεφαλονιά.

επέστρεφαν στον τόπο τους [Γεωργιτσογιάννη, 2003:190]. Αυτό επιβεβαιώνεται και στις μελέτες του Εμ. Μανωλακάκη: «Οι κάτοικοι της κόμης ταύτης [Απέρι] είναι κτηματίαι, γεωργοί και τεχνίται, και κατά πλείστον μέρος κτιστολεπτουργοί εργαζόμενοι συνήθως εν Αϊδίνιω της Μικρασίας και τοις περιχώροις αυτού» [Μανωλακάκης, 1896:32].

Το πρώτο αξιοσημείωτο μεταναστευτικό ρεύμα από την Κάρπαθο καταγράφεται στα τέλη του 19^{ου} αιώνα όταν οι προαναφερόμενοι τεχνίτες άρχισαν να αναζητούν εργασία σε χώρες της Αφρικής και της Ασίας, ενώ αργότερα, και στην Αμερική. Ιδιαίτερα οι Ολυμπίτες (από το βορεινό και δύσβατο χωριό Όλυμπος) που ήταν ξακουστοί ξυλουργοί και κτίστες ταξίδευαν σε άλλα μέρη της Ελλάδας, στην Κύπρο, στη Μικρά Ασία και στη βόρεια Αφρική για να εργαστούν εποχιακά. Η ερευνήτρια Caraveli αναφέρει ότι αρκετοί από τους συνεντευξιαζόμενους Ολυμπίτες ανέφεραν και άλλα μακρινά μέρη όπως την Κίνα, το Ιράν και άλλες ασιατικές χώρες ως προορισμούς εύρεσης εργασίας [Caraveli, 1985:260]. Επίσης, παροικίες Καρπάθιων δημιουργήθηκαν στο Σουδάν και στην Αιθιοπία. Καρπάθιοι μάστορες συμμετείχαν στην ανέγερση του καθεδρικού ναού του Αγίου Γεωργίου στην Αντίς Αμπέμπα το 1902 [Γεωργιτσογιάννη, 2003:199]. Στο Σουδάν, οι Καρπάθιοι του Χαρτούμ συνέστησαν σύλλογο με την επωνυμία Φιλεκπαιδευτικός Καρπαθιακός Σύλλογος «Η Ομόνοια», ο οποίος ανέπτυξε κοινωφελή δραστηριότητα προς όφελος της ιδιαίτερης πατρίδας και το 1912 δώρισε όλη την περιουσία του στην Ελλάδα [Γεωργιτσογιάννη, 2003:195]¹¹³. Σε διάφορες μελέτες, καταγράφονται συγκεκριμένες αναφορές όπως «ο Νικήτας Νικητιάδης [...] γεννήθηκε στις 13 Ιουνίου του 1933 στο Χαρτούμ του Σουδάν της Αφρικής. Καταγόταν από το Μεσοχώρι Καρπάθου» [Νικητιάδη, 2006:238] και «ο πατέρας του καθηγητή Εμμανουήλ Πρωτοψάλτη μετανάστευσε στην Κίνα και εργασθείς σκληρά επέστρεψε οικονομικά μάλλον εύρωστος. Μετά παρέλευση ετών μετανάστευσε στο Μαρόκο, όπου και σε επανάσταση εφονεύθη από αντάρτες κατά το έτος 1924 και ετάφη στα

---

¹¹³ Παρόμοιες δωρεές έχουν γίνει σε πολυάριθμα σημεία του νησιού. Τις περισσότερες φορές, τα ποσά αναφέρονται σε δολάρια Η.Π.Α., όπως η ακόλουθη επιγραφή στο χωριό Αρκάσα: «ΔΩΡΕΑ 10.000 ΔΟΛΛ. Η.Π.Α. ΑΛΕΚΟΥ ΑΛΕΞΙΑΔΗ ΕΞ ΑΡΚΑΣΗΣ, ΕΙΣ ΜΝΗΜΗΝ ΓΟΝΕΩΝ ΑΡΙΣΤΕΙΔΗ ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΥ ΚΑΙ ΜΑΡΙΓΟΥΛΑΣ ΚΑΙ ΑΔΕΛΦΩΝ ΑΥΤΟΥ ΧΑΤΖΑΚΗ Κ. ΜΗΝΑ».

ζεστά χρώματα της αφρικανικής ηπείρου» [Χιώτης, 2006:227]. Όμως, ακόμα και στην πιο μακρινή Αυστραλία, οι Καρπάθιοι υπήρξαν οι πρωτοπόροι Έλληνες μετανάστες που ίδρυσαν τον πρώτο εθνικοτοπικό σύλλογο στην Καμπέρα το 1959 [Tamis & Tsolakis, 1999:98].

Ήδη, στο νησί αρχίζει να δημιουργείται μια κουλτούρα μετανάστευσης, αφού το συγκεκριμένο φαινόμενο φαίνεται να αγγίζει την κάθε οικογένεια. Ο πρωτοπόρος λαογράφος Εμ. Μανωλακάκης περιλαμβάνει ιδιαίτερη ενότητα με τον τίτλο «Ξενιτεία» στο κλασικό έργο του *Καρπαθιακά* που εκδόθηκε το 1896:

«Ξενιτεία

Σύντροφον έχοντες οι Καρπάθιοι την ανάγκην βιάζονται οι πλείστοι να αποδημήσι κατ' έτος πολυετώς ενίοτε, διάβι πένθιμον και συγκινητικόν έχει η από της οικίας αποχώρησις του αποδημούντος προπεμπόμενου υπό των οικείων συγγενών και φίλων, εξ ών οι μιν αποχαιρετίζουσιν εν λύπη μετά μικράν πρόπεμψιν, οι δε οικειότεροι και μέχρι της επιβιβάσεως της λέμβου, ότε οι εναγκαλισμοί, οι λυγμοί και τα δάκρυα των φιλάτων επικλώσι την καρδίαν εκάστου, ευλόγως όθεν οι γυναίκες λίαν αλγούσιν εις «τον ζωντανόν ξεχωρισμόν», διότι επί πολλών δεινών πρόκειται να παλαίση ο σύζυγος εν οικονομία, λύπη και υστερήσει πολλών πραγμάτων οιονεί εν χηρεία διαβιούσα απέχεται στολισμού, χορού, πανηγύρεως, επισκέψεως και οίας δήποτε άλλης διασκεδάσεως»

[Μανωλακάκης, 1896:121].

Στη διάρκεια του εικοστού αιώνα, η μετανάστευση έπληξε όλα ανεξαιρέτως τα χωριά της Καρπάθου. Οι Καρπάθιοι υπήρξαν χαρακτηριστικό παράδειγμα οικονομικών μεταναστών. Δείγμα αυτού του τύπου μετανάστευσης αποτελεί το γεγονός καταγραφής μεγάλης συγκέντρωσης συγχωριανών σε συγκεκριμένα μεταναστευτικά κέντρα. Για παράδειγμα υπάρχουν μεγάλες συγκεντρώσεις Καρπαθίων από το χωριό Όλυμπος στη Βαλτιμόρη των Η.Π.Α. [Caraveli, 1985:passim]. Αντίστοιχα, περίπου το 90% των Καρπαθίων που μετανάστευσαν στην Αυστραλία είχαν καταγωγή από δύο μόνα χωριά της Καρπάθου, και μάλιστα γειτονικά, τις Πυλές και το Όθος [Tamis & Tsolakis, 1999:98].

Μεγάλο ποσοστό των πρώτων μεταναστών από την Κάρπαθο επιστρέφουν στη γενέτειρα μετά από κάποια χρόνια σκληρής εργασίας. Οι επαναπατριζόμενοι αυτοί γρήγορα ονομάζονται *Αμερικάνοι*. Μπορούσες να τους ξεχωρίσεις αμέσως, αφού κάπνιζαν αμερικάνικα τσιγάρα, φόραγαν αμερικάνικα παπούτσια, αμερικάνικα ρούχα. Είχαν καινούργιες ιδέες. Αλλά η μεγαλύτερη διαφορά είναι ότι είχαν λεφτά, πολλά περισσότερα λεφτά από όσα είχε πριν. Είναι ζωντανή διαφήμιση ότι υπήρχε ευημερία στην Αμερική. Οι άγαμοι μετανάστες δεν χάνουν ευκαιρία να επιδείξουν τα πλούτη τους. Με τη νέα πλέον κατάσταση, στην οποία η περιουσία ενός ανθρώπου δεν εξαρτάται πια αποκλειστικά από την περιουσία που κληρονομούσε από τον πατέρα του και από την προίκα της γυναίκας του, αλλά και από τις πιθανότητες που είχε να μεταναστεύσει σε χώρες που παρείχαν μεγαλύτερα μεροκάματα, αποκτούσε όλο πιο εξέχουσα σημασία να πάρει κάποιος μια γυναίκα που ο πατέρας ή τα αδέρφια της βρίσκονταν ήδη εγκαταστημένα στις Ηνωμένες Πολιτείες ή στον Καναδά. Έτσι, η μετανάστευση επέφερε μοιραίο πλήγμα στην παλαιά κατεστημένη τάξη.

Αρχικά, λόγω του ιδιότυπου κληρονομικού δικαίου, το δρόμο της μετανάστευσης επέλεξαν όσοι δεν ανήκαν στην τάξη των κανακάρηδων και των κανακαρών. Μετά τη λήξη του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, η συνολική λειψανδρία έγινε ιδιαίτερα αισθητή κατά την περίοδο που η Κάρπαθος δεν είχε ακόμα ενσωματωθεί στην Ελλάδα μαζί με τα υπόλοιπα Δωδεκάνησα.

Όπως καταδεικνύεται στον Πίνακα 4.1., ο Vernier συγκέντρωσε στοιχεία για τους απόντες, αναφέροντας αν ήταν πρωτότοκοι ή υστερότοκοι και αν προέρχονταν από οικογένειες *κανακάρηδων*¹¹⁴, μεσαίων αγροτών, φτωχών αγροτών και βοσκών. Μπορούμε να δούμε ότι τα ποσοστά των υστερότοκων μεταναστών είναι **πάντοτε** υψηλότερα από τα ποσοστά των πρωτότοκων μεταναστών, αν και οι διαφορές μειώνονται για τους γεννημένους μετά το 1917. Συνεπώς, η μετανάστευση, δεν άργησε να επηρεάσει το σύνολο των ομάδων της καρπαθιακής κοινωνίας, με αποτέλεσμα το 1967 να έχει μεταναστεύσει το 70% ακόμα και των πρωτότοκων κανακάρηδων αντρών και το 27,6% των πρωτότοκων κανακαρών γυναικών, ενώ την ίδια περίοδο οι υστερότοκοι κανακάρηδες άντρες που έχουν μεταναστεύσει

---

¹¹⁴ Στην συγκεκριμένη περίπτωση ο Vernier αναφέρεται στις οικογένειες των κανακάρηδων που ήταν συγκεκριμένες και γνωστές, και όχι στο σύνολο των πρωτότοκων. Με αυτήν την έννοια, κάποιος μπορεί να ήταν μεν πρωτότοκος, αλλά όχι μέλος οικογένειας με τον τίτλο του *κανακάρη*.

αποτελούν το 87,5% και οι υστερότοκες κανακαρές γυναίκες που έχουν μεταναστεύσει αποτελούν το 46,3%.

Πίνακας 4.1.

Ποσοστά μεταναστών (απόντες από την Κάρπαθο το 1967) ανάλογα με το φύλο, τη σειρά γέννησης, τη χρονική περίοδο γέννησης και την κοινωνική κατηγορία τους [Vernier, 2001:169].

Κοινωνική κατηγορία	Πρωτότοκοι (γεννημένοι πριν το 1917)	Πρωτότοκοι (γεννημένοι μετά το 1917)	Πρωτότοκες (γεννημένες πριν το 1917)	Πρωτότοκες (γεννημένες μετά το 1917)
Κανακάρηδες	38,9%	70,0%	11,8%	27,6%
Μεσαίοι αγρότες	78,2%	79,8%	36,4%	36,9%
Φτωχοί αγρότες	73,0%	79,8%	31,0%	47,9%
Βοσκοί	36,4%	69,3%	11,2%	33,4%
	Υστερότοκοι (γεννημένοι πριν το 1917)	Υστερότοκοι (γεννημένοι μετά το 1917)	Υστερότοκες (γεννημένες πριν το 1917)	Υστερότοκες (γεννημένες μετά το 1917)
Κανακάρηδες	59,0%	87,5%	20,0%	56,3%
Μεσαίοι αγρότες	73,4%	90,0%	39,8%	51,7%
Φτωχοί αγρότες	75,0%	87,5%	35,0%	59,0%
Βοσκοί	63,7%	87,1%	50,0%	60,5%

Ενδεικτική είναι η έκθεση του διοικητή A. S. Parker περί των πεπραγμένων της Βρετανικής Στρατιωτικής Διοίκησης στα νησιά αυτά την περίοδο Ιανουαρίου 1946-Δεκεμβρίου 1946, όπου αναφέρεται ότι «η Κάρπαθος και η Κάσος δεν είναι οικονομικά αυτόνομες και τα εμβάσματα από το εξωτερικό είναι σημαντικά για τους κατοίκους. Κατά το έτος 1946, περίπου 20.500 λίρες Αγγλίας εξαργυρώθηκαν από εμβάσματα, και τα περισσότερα χρήματα έφτασαν από τις Η.Π.Α.. Η προπολεμική μετανάστευση των νεότερων ανδρών αύξησε την οικονομική σταθερότητα όσων απέμειναν στο νησί μέσω των εμβασμάτων και όταν οι διεθνείς συνθήκες επιτρέψουν την ανάκαμψη της μετανάστευσης, οι κάτοικοι της Καρπάθου και της Κάσου πιστεύουν ότι πολλά από τα οικονομικά τους προβλήματα θα επιλυθούν» [Διβάνη & Κωνσταντοπούλου, 1996:287-288].

Η αθρόα μετανάστευση είχε ως αποτέλεσμα να μειωθεί σημαντικά ο αριθμός των γεωργών, των κτηνοτρόφων αλλά και άλλων παραδοσιακών επαγγελματιών. Για παράδειγμα, σε άρθρο του για τη μεταξοκαλλιέργεια στην Κάρπαθο, ο Βασίλης Γεργατσούλης αναφέρει τη μετανάστευση που κορυφώθηκε μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και οδήγησε στη μείωση του πληθυσμού αλλά και στην εισαγωγή φτηνών αμερικάνικων προϊόντων στο νησί ως αίτιο εγκατάλειψης της συγκεκριμένης ασχολίας. Παραθέτει τη δήλωση της Ζωής Βασιλειάδου από την Αρκάσα: «Φύγανε. Πήγανε άλλες Αμερική, άλλες...**όλος ο κόσμος στη ξενιτιά**¹¹⁵. Πήγανε στην Αμερική, από κει ήρθαν τα αμερικάνικα, και γέμισε ο κόσμος αμερικάνικα πανιά...» [Γεργατσούλης, 2003:179].

Η μετανάστευση από την Κάρπαθο κορυφώθηκε τις δεκαετίες του 1950 και 1960. Συμπαγείς μεταναστευτικές κοινότητες, όπως αυτή των κατοίκων από το χωριό Όλυμπος δημιουργήθηκαν στην Αθήνα, τον Πειραιά, τη Ρόδο, και τις Η.Π.Α., ιδιαίτερα στη Νέα Υόρκη και στη Βαλτιμόρη της πολιτείας του Μέριλαντ. Οι Καρπάθιοι διατηρούν στενές σχέσεις με το νησί, το οποίο και επισκέπτονται με ιδιαίτερη συχνότητα. «Οι Καρπάθιοι της Αμερικής είναι φαινόμενο. Πηγαίνουμε στην Ελλάδα και στην Κάρπαθο παρά πολύ συχνά [...]. Οι εκπατρισμένοι και επαναπατρισμένοι Καρπάθιοι από τις Η.Π.Α., Καναδά, Αυστραλία, Αφρική, κλπ., έχουν κάνει την Κάρπαθο γνωστή του επαναπατρισμένου κεφαλαίου στην Ελλάδα» [Επιτρόπουλος, 2006:183].

Στα τέλη του εικοστού αιώνα, η εικόνα της Καρπάθου άρχισε σιγά σιγά να αλλάζει και το νησί άρχισε να αναπτύσσεται τουριστικά. Ακόμα και σε αυτήν την περίπτωση, όμως, είναι οι απόδημοι Καρπάθιοι που πρωτοστατούν στις προσπάθειες αυτές. Οι περισσότεροι ιδιοκτήτες ξενοδοχειακών μονάδων και εστιατορίων είναι επαναπατριζόμενοι Καρπάθιοι που επενδύουν στο νησί ευελπιστώντας να καταφέρουν να μείνουν μόνιμα στην Ελλάδα. Όμως, ακόμα και οι Καρπάθιοι που δεν επιχειρούν τη μόνιμη επανεγκατάστασή τους στο νησί, το επισκέπτονται με μεγάλη συχνότητα. Αυτό δείχνουν άλλωστε τα πλούσια, επιβλητικά, χωρίς φειδώ στις δαπάνες ανακαινισμένα ή από την αρχή χτισμένα σπίτια ομογενών, άδεια και

---

¹¹⁵ Η έμφαση δική μου.

ακατοίκητα τον περισσότερο καιρό [Μερακλής, 2003:414]. Αυτό καταδεικνύεται και από την ακόλουθη μαρτυρία:

[...] δηλαδή πως μπορούμε να μεταφέρουμε τους δεσμούς μας με την Κάρπαθο στα παιδιά μας μια μέρα. Φυσικά, το έργο μας θα ήταν πολύ ευκολότερο αν παντρευόμασταν μόνο άλλους Καρπάθιους και περνούσαμε ανελλιπώς κάθε Αύγουστο στο νησί για το υπόλοιπο της ζωής μας. Είμαι σίγουρος ότι οι γονείς μου θα ενθουσιάζονταν απεριόριστα με την ιδέα. Όμως, η επιλογή μας να ζούμε στις Η.Π.Α. το καθιστά αυτό μάλλον δύσκολο. Παρ' όλα αυτά, είτε παντρευτούμε Καρπάθια, είτε “ξένη”, πρέπει να εστιάζουμε στο να δίνουμε στα παιδιά μας το ίδιο δώρο που έδωσαν σε μας οι γονείς μας – δηλαδή την ελευθερία να απολαμβάνουμε τα μεγάλα, τεμπέλικα καλοκαίρια στην Κάρπαθο. Αυτός είναι ο καλύτερος τρόπος εξασφάλισης της δημιουργίας δεσμών με το νησί. Ελπίζουμε ότι αυτός ο δεσμός θα τους κάνει να νιώθουν τα ίδια αισθήματα που νιώθουμε και εμείς για το νησί σήμερα. Αν και μπορεί να γελάσουν, όπως έκανα και εγώ, την πρώτη φορά που θα ακούσουν το μονότονο ήχο της καρπαθιακής λύρας στο πρώτο τους πανηγύρι, με τον καιρό, ελπίζουμε ότι η μουσική αυτή θα γίνει το τραγούδι της σειρήνας που θα τους καλεί ξανά και ξανά πίσω στο νησί» [Dounas, 2006:182].¹¹⁶

Συνολικά υπολογίζεται ότι σήμερα υπάρχουν περίπου πενήντα καρπαθιακά σωματεία εκτός νησιού [Μελάς, 1997:29], ενώ ξεχωρίζει το ενδιαφέρον τους για τα πολιτιστικά θέματα. Οι πολυπληθέστερες καρπαθιακές μεταναστευτικές κοινότητες βρίσκονται αναμφίβολα στις Η.Π.Α.. Οι Καρπάθιοι της Αμερικής είναι οργανωμένοι σε 21 Παγκαρπαθιακούς και τοπικούς συλλόγους. Στον πίνακα 4.2. αναφέρονται οι καρπαθιακές ομογενειακές οργανώσεις στις Η.Π.Α. και το έτος ίδρυσής τους. Η πλειονότητα των οργανώσεων ιδρύθηκε κατά τις δεκαετίες 1950-1960, ενώ οι τελευταίες ιδρύθηκαν στις αρχές της δεκαετίας του 1980, περίοδος που σηματοδοτεί και το τέλος της μεγάλης φυγής από το νησί. Από τα 1929, τα καρπαθιακά σωματεία Αμερικής εκδίδουν *Λευκώματα*, ογκώδεις τόμους όπου καταχωρίζεται ποικίλο υλικό από τη ζωή των ομογενών, τα πολιτιστικά γεγονότα του νησιού και άλλα στοιχεία από τον πολιτισμό της Κάρπαθου.

---

¹¹⁶ Η εισήγηση εκδόθηκε στην αγγλική γλώσσα – η μετάφραση δική μου.

Πίνακας 4.2.: Καρπαθιακές Ομογενειακές Οργανώσεις στις Η.Π.Α.

[Κασιώτης, 2006:41-42]

Όνομα	Έτος Ίδρυσης	Έδρα
Κ.Ε.Π.Α.	1928	Πίτσμπουργκ, Πενσυλβανία
ΟΜΟΝΟΙΑ	1932	Νέα Υόρκη
ΑΓΙΟΙ ΑΝΑΡΓΥΡΟΙ	1933	Νέα Υόρκη
ΟΜΗΡΟΣ	1933	Νιουκάστλ, Πενσυλβανία
ΠΟΣΕΙΔΩΝ	1953	Νέα Υόρκη
ΒΡΥΣΙΑΝΗ	1955	Βαλτιμόρη/Νέα Υόρκη
ΟΛΥΜΠΙΟΣ	1956	Βαλτιμόρη
ΖΩΟΔΟΧΟΣ ΠΗΓΗ	1964	Νέα Υόρκη
ΑΓΙΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ	1967	Νέα Υόρκη
5 ^η ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1944	1968	Νέα Υόρκη
Καρπαθιακή Ομοσπονδία	1969	Νέα Υόρκη
ΑΓΙΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ	1969	Κλήβλαντ, Οχάιο
ΚΥΡΑ ΠΑΝΑΓΙΑ	1970	Νέα Υόρκη
ΧΡΙΣΤΟΣ	1970	Κόρπους Κρίστι, Τέξας
ΑΓΙΟΣ ΠΑΝΤΕΛΕΗΜΩΝ	1970	Νέα Υόρκη
ΕΝΩΣΙΣ ΚΑΡΠΑΘΙΩΝ	1971	Σικάγο, Ιλινόις
Καρπαθιακή Ένωση Νέων	1971	Νέα Υόρκη
ΥΠΑΠΑΝΤΗ	1971	Νέα Υόρκη
ΤΟ ΣΟΥΛΙ	1976	Βαλτιμόρη/Ουάσινγκτον
ΤΙΜΙΟΣ ΣΤΑΥΡΟΣ	1981	Νέα Υόρκη
Παγκαρπαθιακό Ίδρυμα	1981	Νέα Υερσέη

Η Κ.Ε.Π.Α.¹¹⁷ είναι η καρπαθιακή οργάνωση με εθνική εμβέλεια στις Η.Π.Α., αφού έχει παραρτήματα στις πολιτείες: Νέα Υερσέη, Πενσυλβανία, Οχάιο, Ιντιάνα, Φλόριδα, Ορέγκον, Αρίζονα, Μέριλαντ, Βιρτζίνια, αλλά και στην Κάρπαθο. Η οργάνωση ιδρύθηκε στις 4 Νοεμβρίου 1928 και ένας από τους στόχους της είναι «η

¹¹⁷ Ακρωνύμιο του αγγλικού Karpathian Educational and Progressive Association [Καρπαθιακός Εκπαιδευτικός και Προοδευτικός Όμιλος].

διατήρηση των καρπαθιακών ηθών και εθίμων και η καθοδήγηση των νέων της Καρπάθου ώστε να κάνουν το ίδιο». ¹¹⁸

Τεκμηρίωση ότι η Κάρπαθος έχει ιδιαίτερη μεταναστευτική ιστορία παρείχε και η εκπομπή της Μπήλιως Τσουκαλά «Έχει Γούστο» ¹¹⁹ στις 27 Φεβρουαρίου 2006 με τίτλο *Το ελληνικό όνειρο στην Αμερική* και καλεσμένους τον ηθοποιό/σκηνοθέτη Νίκο Ξανθόπουλο ¹²⁰, τον συγγραφέα Μήτσο Κασόλα ¹²¹, τον τραγουδιστή Λάκη Χαλκιά και τον Καρπάθιο Νίκο Μελισσηνό. Τα ακόλουθα αποτελούν αποσπάσματα της συζήτησης που θα διερευνήσουμε περαιτέρω, ενώ κάποια στοιχεία της συζήτησης έχουν τονιστεί από μένα.

Μπήλιω Τσουκαλά: ..και να καλωσορίσω τον κ. Νίκο Μελισσηνό. Καλωσορίσατε...είχατε πάει και στην Αμερική, είχατε φτιάξει εκεί εστιατόριο, έχετε να μας πείτε πολλά... Από την Κάρπαθο;

Νίκος Μελισσηνός: Ναι.

Νίκος Ξανθόπουλος: Από πού; Απ' τ' Απέρι;

Νίκος Μελισσηνός: Από τις Μενετές ¹²².

Μπήλιω Τσουκαλά: Πότε επιστρέψατε κ. Μελισσηνέ;

Νίκος Μελισσηνός: Το '89 έφερα την οικογένειά μου. Εγώ το '92 γιατί είχα κάποιες δουλειές που έπρεπε να τελειώσω.

Μπήλιω Τσουκαλά: Ενώ είχατε φύγει το 1959;

Νίκος Μελισσηνός: Ναι, το '59. Μόλις τελείωσα το γυμνάσιο, ταξίδεψα.

Πήρα το δρόμο των προγόνων μου, γιατί ο παππούς μου είχε πάει, και οι θείοι μου και ο πατέρας μου. Από το 1897, τότε πήγε ο πρώτος εκεί. Βέβαια, εκείνοι επέστρεψαν όλοι, αλλά έχουν μείνει και μερικοί ακόμα.

Νίκος Ξανθόπουλος: **Όλες οι diners (ντάνινες) στο Νιου Τζέρσεϊ τις έχουν οι Καρπάθιοι.**

¹¹⁸ Πληροφορίες από την ιστοσελίδα www.pan-kepa.org

¹¹⁹ Εκπομπή που προβάλλεται καθημερινά από το κρατικό κανάλι ET-1

¹²⁰ Όπως αναφέρει η Χρυσάνθη Σωτηροπούλου στη μελέτη της *Η Διασπορά στον Ελληνικό Κινηματογράφο*, «ο Νίκος Ξανθόπουλος, κυρίαρχη μορφή των μελών της εποχής» πρωταγωνιστεί σε ταινίες όπως «Ξεριζωμένη Γενιά» και «Η Οδύσσεια ενός ξεριζωμένου».

¹²¹ Συγγραφέας του έργου *Η Άλλη Αμερική* που απέσπασε το Α' Κρατικό Βραβείο Χρονικού το 1974.

¹²² Χωριά της Καρπάθου (το Απέρι υπήρξε πρωτεύουσα του νησιού παλαιότερα).

Νίκος Μελισσηνός: Ακριβώς.

Μπήλιω Τσουκαλά: Κύριε Μελισσηνέ, εσείς δεν θελήσατε να παντρευτείτε εκεί με Αμερικανίδα ή οτιδήποτε, **γυρίσατε πίσω στην Κάρπαθο για να βρείτε τη γυναίκα σας...**

Νίκος Μελισσηνός: Σωστά, επέστρεψα το '77 και συνάντησα τη σύζυγό μου, τη Σοφία, παντρευτήκαμε και επιστρέψαμε στην Αμερική.

Μπήλιω Τσουκαλά: Είχατε ανταλλάξει πριν αλληλογραφία;

Νίκος Μελισσηνός: Όχι, απλά γνωριζόμαστε.

Μπήλιω Τσουκαλά: Από παλιά;

Νίκος Μελισσηνός: ... και από παλιά....

Μπήλιω Τσουκαλά: ...ή όταν ερχόσαστε τα καλοκαίρια;

Νίκος Μελισσηνός: ...ναι, ακριβώς έτσι.

Μπήλιω Τσουκαλά: Στην Κάρπαθο πάντως, πρέπει να πω ότι έχω συναντήσει...[απευθυνόμενη προς το Νίκο Ξανθόπουλο] δεν ξέρω Νίκο, έχεις πάει στην Κάρπαθο; **Έχεις πάει εκεί που χτίζουν αυτά τα καταπληκτικά σπίτια οι Έλληνες της διασποράς;**

Νίκος Ξανθόπουλος: Πώς δεν έχω πάει! Δεν άκουσες προηγουμένως που του 'λεγα για το Απέρι και τις Μενετές. **Στην Κάρπαθο, η Εθνική Τράπεζα είναι η δεύτερη σε συνάλλαγμα από το εξωτερικό.** Η δεύτερη σε συνάλλαγμα!

Νίκος Μελισσηνός: Ήταν η πρώτη κάποτε.

Νίκος Ξανθόπουλος: Είχα ένα φίλο τραπεζίτη και είχα πάει να τον επισκεφτώ και μου λέει: «Άσε τι έχω πάθει! Πίνω 6-7 καφέδες την ημέρα, πολλή δουλειά με τους πελάτες εδώ». Τον είχα ρωτήσει πώς τα περνάει εκεί πέρα και μου είπε: «Το ξέρεις ότι αυτό το μέρος εδώ πέρα, που το βλέπεις, έχει **μπαζούλι** πολύ, με τους μετανάστες που φεύγουνε...»

Μπήλιω Τσουκαλά: Εσείς στέλνατε εμβάσματα κύριε Μελισσηνέ, όσο ήσασταν έξω; Στέλνατε στους συγγενείς σας χρήματα;

Νίκος Μελισσηνός: Ναι, βέβαια, στη μητέρα μου.

Λάκης Χαλκιάς: Και ποιος δεν έστελνε!

Νίκος Ξανθόπουλος: Άμα πας τώρα στα χωριά της Καρπάθου, είναι οι γέροι συνταξιούχοι οι οποίοι παίρνουν τη σύνταξή τους από την Αμερική.

Μπήλιω Τσουκαλά: Δηλαδή, εσείς ήρθατε εδώ, βρήκατε τη γυναίκα σας στο νησί σας, την Κάρπαθο και την πήρατε πίσω... και κάνατε δύο παιδιά;

Νίκος Μελισσηνός: Ναι, και καθήσαμε σχεδόν 13 χρόνια. Δουλέψαμε, πήγαμε πολύ καλά, **αλλά ο νους μας ήταν πάντα να επιστρέψουμε πίσω...** στην ωραία μας πατρίδα!

Σε σχέση με τη ύπαρξη των πολλών καρπαθιακών εστιατορίων στη Νέα Υερσέη, ο Γιάννης Παζαρτζής επιβεβαιώνει αυτή τη υπόθεση λέγοντας: « Η θεωρία μου είναι ότι το 90% των εστιατορίων τύπου diner στη Νέα Υερσέη είναι ελληνικής ιδιοκτησίας, ενώ 90% αυτών είναι σε χέρια Καρπάθιων. Είναι μια αυθαίρετη θεωρία, βασισμένη στις εντυπώσεις μου». ¹²³ Βέβαια, το μοναδικό στο είδος του, «Καρπάθικο Σπίτι» του Παγκαρπαθιακού Ιδρύματος εδρεύει στην πόλη Union της Νέας Υερσέης ¹²⁴ όπου εκτίθεται παραδοσιακός *σουφάς*, ενώ ο χώρος χρησιμοποιείται για την πραγματοποίηση εκδηλώσεων, την εκμάθηση παραδοσιακών χορών, αλλά και τις συνεδριάσεις των καρπαθιακών συλλόγων της περιοχής.

Στο πλαίσιο της έρευνας της παρούσας διατριβής, αλλά και των εξετάσεων πιστοποίησης γλωσσομάθειας της αγγλικής γλώσσας ¹²⁵, επισκέφθηκα το νησί τον Μάιο του 2005 και είχα την ευκαιρία να συνομιλήσω με 35 νέους από όλο το νησί. Οι συνεντεύξεις ήταν σύντομες, αλλά επαρκείς για να διεξαχθούν κάποια συμπεράσματα, όπως για παράδειγμα το υψηλότερο ποσοστό ξένων διαβατηρίων που έχω συναντήσει στα 10 και πλέον χρόνια που διεξάγω τις συνεντεύξεις αγγλικής γλώσσας. Τα αποτελέσματα παρουσιάζονται στον πίνακα 4.3. αναφέροντας μόνο τα αρχικά των ονομάτων των συνεντευξιζόμενων, ενώ στο γράφημα 4.1. αναλύονται τα ποσοστά του είδους των διαβατηρίων που παρουσίασαν οι εξεταζόμενοι στο πλαίσιο της συγκεκριμένης έρευνας στην Κάρπαθο.

---

¹²³ Συνέντευξη βάθους στις 20 Νοεμβρίου 2007.

¹²⁴ Βρίσκεται στη διεύθυνση 1150 Morris Avenue, όπου πραγματοποίησα επίσκεψη τον Δεκέμβριο του 2005.

¹²⁵ Οι εξετάσεις του Πανεπιστημίου Michigan για το πτυχίο ECCE (Examination for the Certificate of Competence in English) διεξάγονται δύο φορές το χρόνο σε πολλά εξεταστικά κέντρα της Ελλάδας.

Πίνακας 4.3. Κάτοχοι Ξένων Διαβατηρίων στην Κάρπαθο

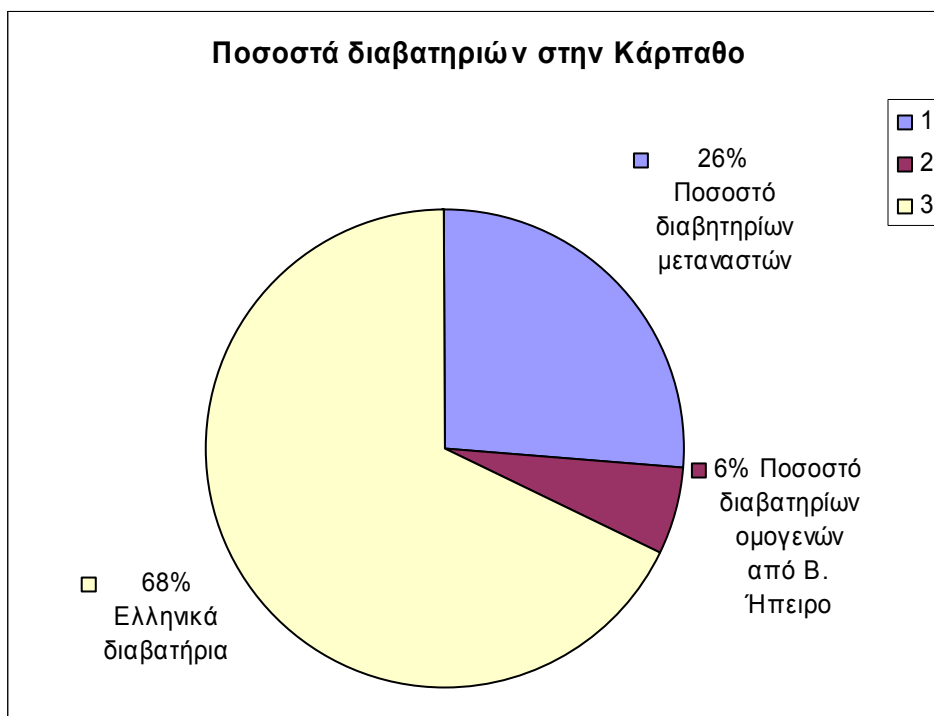
[επιτόπια έρευνα, Μάιος 2005]

Άτομο/Ηλικία	Διαβατήριο	Σχόλιο
Ν.Δ., 17	Η.Π.Α.	Ο πατέρας είναι επιχειρηματίας στη Νέα Υερσέη
Φ.Π., 17	Ελληνικό	Συγγενείς στη Νέα Υόρκη
Σ.Λ., 16,5	Η.Π.Α.	Συγγενείς στο Μπρούκλιν της Νέας Υόρκης
Ζ.Σ., 15	Αυστραλίας	Συγγενείς στο Darwin της Αυστραλίας
Κ.Κ., 17	Ελληνικό	-
Β.Δ., 17	Ελληνικό	Ο καλύτερος φίλος του στη Νέα Υερσέη
Ε.Λ., 17	Αλβανίας	-
Χ.Δ. 14	Ελληνικό	-
Θ.Λ., 15	Η.Π.Α.	Αρκετά συχνά ταξίδια στις Η.Π.Α.
Μ.Λ., 15	Η.Π.Α.	Μεταναστευτική ιστορία 3 γενεών
Ι.Γ., 15	Αλβανίας	Συγγενείς στην Αυστραλία
Ν.Γ., 17	Ελληνικό	Συγγενείς σε Η.Π.Α. και Καναδά
Β.Α., 17	Ελληνικό	Η μητέρα έζησε στην Αυστραλία, συγγενείς στη Νέα Υερσέη
Β.Ρ., 17	Ελληνικό	-
Α.Π., 17	Ελληνικό	-
Ι.Π., 15	Ελληνικό	-
Μ.Σ., 17	Ελληνικό	-
Κ.Γ., 16	Ελληνικό	Συγγενείς στη Νέα Υερσέη
Δ.Λ., 14,5	Αυστρία	Πηγαίνει κάθε χρόνο στην Αυστρία
Μ.Κ., 17	Ελληνικό	Συγγενείς στη Νέα Υερσέη
Ε.Κ., 15	Ελληνικό	Συγγενείς στη Νέα Υερσέη
Β.Β., 16	Η.Π.Α.	Συγγενείς σε Σικάγο, Νέα Υερσέη, Νέα Υόρκη
Σ.Π., 15	Ελληνικό	Συγγενείς στο Μόντρεαλ, Καναδά
Σ.Π., 13,5	Η.Π.Α.	Συγγενείς στη Βαλτιμόρη, Η.Π.Α.
Φ.Κ. 15	Ελληνικό	Συγγενείς σε Νέα Υερσέη, Νέα Υόρκη
Α.Φ., 15	Γερμανίας	Ο πατέρας έχει συγγενείς στις Η.Π.Α.
Ε.Π., 14	Ελληνικό	Συγγενείς σε Η.Π.Α., Καναδά
Χ.Π., 15	Ελληνικό	Συγγενείς στο Ζιμπάμπουε
Μ.Γ., 16	Ελληνικό	Η μητέρα γεννήθηκε στο Ζιμπάμπουε
Σ.Χ. 16	Ελληνικό	Συγγενείς στην Αυστραλία
Σ.Κ., 18	Ελληνικό	Ο πατέρας εργάστηκε στη Νέα Υερσέη
Μ.Π., 17	Ελληνικό	-
Τ.Κ-Κ., 16	Αυστραλίας	Ο πατέρας εργάστηκε 30 χρόνια στην Αυστραλία
Φ.Μ., 15	Ελληνικό	Ένας θείος στη Γερμανία, η γιαγιά στη Ν. Υερσέη
Γ.Κ., 17	Ελληνικό	Συγγενείς σε Η.Π.Α.

Όπως καταδεικνύεται στον Πίνακα 4.3., ακόμα και στις περιπτώσεις που οι εξεταζόμενοι μαθητές δεν ήταν κάτοχοι ξένων διαβατηρίων, δήλωσαν ότι έχουν στενούς συγγενείς στο εξωτερικό, κυρίως στις Η.Π.Α. Με μεγάλη συχνότητα αναφέρονται οι περιοχές της Νέας Υερσέης και της Νέας Υόρκης, ενώ μερικοί από

τους εξεταζόμενους δήλωσαν την ύπαρξη συγγενών στον Καναδά, την Αυστραλία και το Ζιμπάμπουε. Ας μην ξεχνάμε ότι οι εξεταζόμενοι προέρχονταν από όλα τα χωριά της Κάρπαθου και συνεπώς, οι μεταναστευτικοί προορισμοί ποικίλουν.

Γράφημα 4.1.

Σημειώνεται ότι την επόμενη χρονιά, δηλαδή τον Μάιο του 2006, διεξήγαγα παρόμοια έρευνα στο γειτονικό νησί της Καλύμνου, νησί που έχει γνωστή μεταναστευτική ιστορία πολλών δεκαετιών. Παρ' όλα αυτά, από τους 27 υποψήφιους νέους, μόλις 2 κατείχαν ξένα διαβατήρια (ένα Η.Π.Α. και ένα Αυστραλίας, δηλαδή ποσοστό μόλις 7,5 % σε σύγκριση με το 26% που καταγράφηκε στην Κάρπαθο). Παρόμοια, ενώ πολλοί από τους υποψήφιους νέους στην Κω (όπου διεξήγαγα τις αντίστοιχες εξετάσεις το Μάρτιο του 2005) δήλωσαν ότι έχουν συγγενείς στο εξωτερικό (ιδιαίτερα στην Αυστραλία), κανένα από τα παιδιά δεν επέδειξε ξένο διαβατήριο κατά τη διάρκεια των εξετάσεων.

Είναι προφανές ότι στην Κάρπαθο η μεταναστευτική ιστορία είναι ιστορία που εξελίσσεται ακόμα και σήμερα. Αντίθετα, σε άλλα μέρη της Ελλάδας οι μετανάστες συγγενείς που καταγράφονται είναι όλο και πιο μακρινοί, αφού η εποχή των μεγάλων εξόδων μεταναστών έχει λήξει προ καιρού. Τα στοιχεία των ερευνών που πραγματοποιήθηκαν στα νησιά Κω, Κάλυμνο και Κάρπαθο δεν επαρκούν για

λεπτομερή συμπεράσματα, όμως επιτρέπουν την ανάδειξη τάσεων και καταδεικνύουν τη ζωντανή σχέση που διατηρούν οι Καρπάθιοι της διασποράς με το νησί τους.

4.3.2. Το δίκτυο των Καρπάθιων

Σε επιστημονική ανακοίνωση του Μιλτιάδη Λογοθέτη με τίτλο « Ο Ρόλος του Τύπου των Δωδεκανησίων της Διασποράς κατά την Περίοδο της Ιταλοκρατίας, 1912-1945» πληροφορούμαστε ότι «στην Αθήνα, οι παλαιότερες εφημερίδες εκδόθηκαν από την πολυπληθή παροικία των Καρπάθιων, που εγκατέλειψαν το νησί τους πριν ακόμα την ιταλική κατάληψη και εγκαταστάθηκαν στο Μαρούσι, την περιοχή των μαρμαραδικών» [Λογοθέτης, 2001:81] ενώ, την παρουσία πολλών εργαζόμενων στα λατομεία του Αμαρουσίου τεκμηριώνει και ο λαογράφος Μανωλακάκης «και τινες λατομείς εργαζόμενοι συνήθως εις τα λατομεία της Αττικής» [Μανωλακάκης, 1896:36]. Μάλιστα, στις 15 Μαΐου 2005, ο Σύλλογος Απανταχού Καρπαθίων διοργάνωσε πανηγυρικό εορτασμό στον Άγιο Γεώργιο Διονύσου Αττικής «στον ιστορικό ναό που θεμελίωσαν Καρπάθιοι λατόμοι της Πεντέλης το 1906»¹²⁶. Υπάρχει μέχρι σήμερα ολόκληρη περιοχή στο Μαρούσι με το τοπωνύμιο *Καρπάθικα*, ενώ στον ίδιο δήμο υπάρχει *Οδός Καρπάθου*, αλλά και *Οδός Μιχαηλίδη-Νουάρου*, στη μνήμη του γνωστού Καρπάθιου λαογράφου.

Παράδειγμα της δικτύωσης και της αλυσιδωτής μετανάστευσης¹²⁷ μέχρι σήμερα αποτελεί η επιτόπια έρευνα που πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο της παρούσας διατριβής, όπου καταγράφεται το δίκτυο των Καρπάθιων σε μια γειτονιά του Αμαρουσίου στην Αθήνα. Αυτό που καταδεικνύεται είναι η τάση των Καρπάθιων να δημιουργούν μικρές καρπαθιακές εστίες, στις οποίες συγκεντρώνονται Καρπάθιοι συνήθως από το ίδιο χωριό. Οι συγκεκριμένες οικογένειες που καταγράφηκαν είναι Καρπάθιοι από το απομακρυσμένο ορεινό χωριό Σπόα. Ενδεικτικό στοιχείο για τη μεταναστευτική ιστορία του χωριού αναφέρεται σε οδηγό του ΕΟΤ: «Τα Σπόα είναι ένα μικρό χωριό. Επειδή οι κάτοικοί του είχαν μεταναστεύσει στην Αμερική για πολλά χρόνια, επιστρέφοντας έχτισαν ή αναστήλωσαν τα σπίτια χρησιμοποιώντας -με

¹²⁶ Επιστολή-πρόσκληση που απέστειλε ο Σύλλογος Απανταχού Καρπαθίων, Κολοκοτρώνη 80, Πειραιάς.

¹²⁷ Η παρούσα διατριβή αφορά στην ελληνική διασπορά (δηλαδή στις κοινότητες του εξωτερικού), όμως στο πλαίσιο τεκμηρίωσης ενός δικτύου, μπορούμε να αναφερθούμε και στην εσωτερική μετανάστευση./

μάλλον υπερβολικό τρόπο- αρχαιοελληνικά ή νεοκλασικά στοιχεία» [οδηγός ΕΟΤ Δωδεκάνησα, 2007:108].

Πίνακας 4.4.: Καρπάθιοι από το χωριό Σπόα στο Μαρούσι Αττικής

[επιτόπια έρευνα, 2004]

Α/Α	Διεύθυνση	Ιδιοκτησίας
1	Αγίας Ελεούσης & Ι. Δούση	Λάμπρου, Μανωλακάκη*, Δημάρχου
2	Αγίας Ελεούσης	Διακομιχάλη
3	Αγίας Ελεούσης & Ι. Δούση	Βεΐτη
4	Ι. Δούση	Βασιλαρά
5	Συγγρού & Ι. Δούση	Βεΐτη
6	Συγγρού	Παπακόστα
7	Συγγρού	Βασιλαρά, Σισαμή
8	Κοτζιά	Διακολιός
9	Αγίας Ελεούσης	Βασιλαρά/Πάχου
10	Κοτζιά	Γραφείο Συλλόγου Σποϊτών
11	Χλόης	Παπαμανώλη

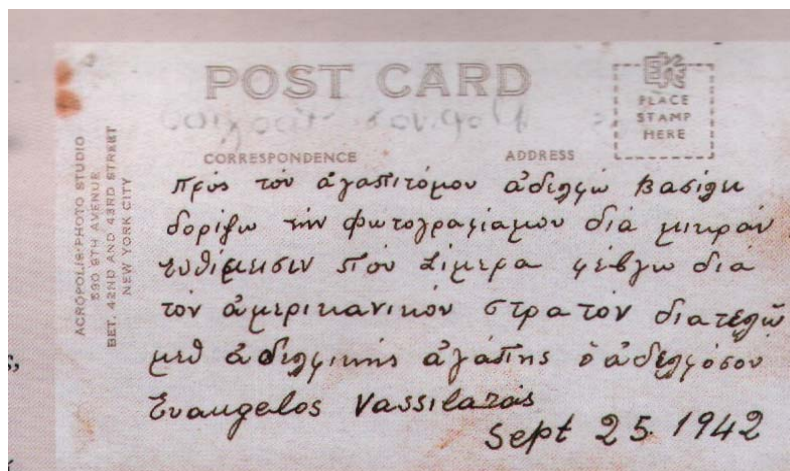
(*Καρπάθιος, αλλά όχι από το χωριό Σπόα)

Μία από τις οικογένειες που αναφέρεται στον παραπάνω πίνακα είναι η οικογένεια Βασιλαρά, με οικίες στις οδούς Συγγρού, Αγ. Ελεούσης και Δούση. Η οικογένεια Βασιλαρά αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα καρπαθιακής μεταναστευτικής ιστορίας¹²⁸.

Ο Βασίλης Βασιλαράς του Ηλία, γεννημένος το 1892 στο χωριό Σπόα πρωτοέφυγε για την Αμερική το 1906 κατά τη διάρκεια του μεγάλου μεταναστευτικού ρεύματος των Ελλήνων προς τις Η.Π.Α.. Επέστρεψε στο χωριό για μικρό διάστημα το 1914, όμως σύντομα αναχώρησε για την Αυστραλία και πάλι σε αναζήτηση εργασίας. Στην Αμερική, κατέληξε το 1939 και ξεκίνησε τη σκληρή δουλειά. Μέσα σε σχετικά σύντομο χρονικό διάστημα, άρχισαν να καταφθάνουν στην Αμερική και τα 5 μικρότερα αδέρφια του (Δημήτρης, Μανώλης, Βαγγέλης, Γιώργος και Νικόλας),

¹²⁸ Τα στοιχεία προέρχονται από δική μου έρευνα.

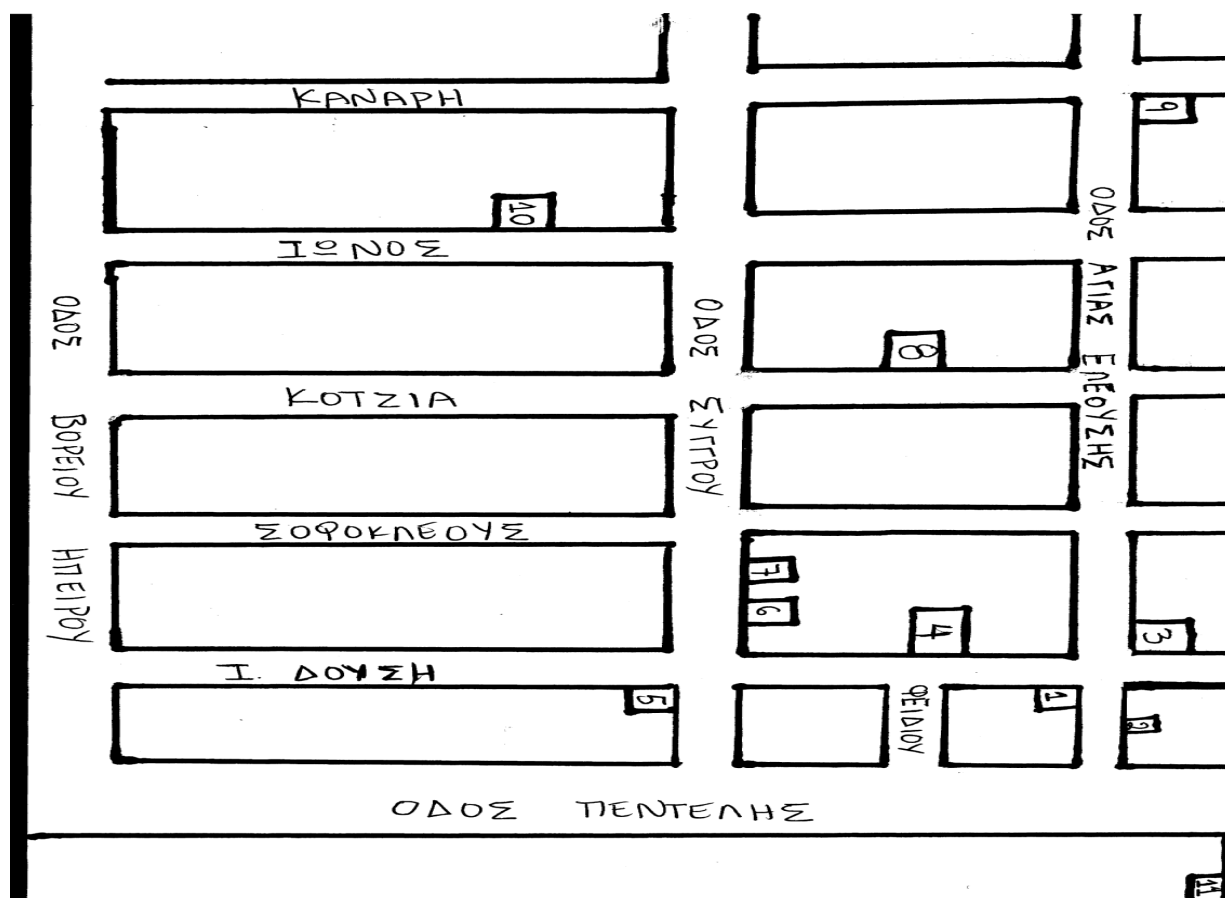
δημιουργώντας εξ' ορισμού ένα ισχυρό δίκτυο υποστήριξης. Οι δύο αδελφές που υπήρχαν δεν ταξίδεψαν ποτέ στην Αμερική. Όταν οι άντρες ένιωθαν ότι μπορούσαν, καλούσαν και τις γυναίκες τους στην Αμερική. Πολλά από τα παιδιά των έξι αδελφών, των *Βασιλαράδων* (όπως τους αποκαλούν ακόμα και σήμερα) μεγάλωσαν στις Η.Π.Α., άλλα στην Αθήνα και άλλα στο χωριό με τις γιαγιάδες και τους παππούδες τους. Σε κάθε περίπτωση, πάντως, οι γάμοι, τα βαφτίσια, ακόμα και οι κηδείες γίνονταν στο χωριό με την προσέλευση σύσσωμου του σογιού από την Αμερική.

Εικόνα 4.6.: Κάρτα μέλους της οικογένειας Βασιλαρά που έζησε (και υπηρέτησε στον στρατό) στις Η.Π.Α., ενώ σήμερα ζει στα Σπόα Καρπάθου.

Σήμερα, υπάρχουν Βασιλαράδες που ζουν στη Νέα Υόρκη, στη Νέα Υερσέη, στο Cleveland του Οχάιο, στο Corpus Christi του Τέξας, στην Αθήνα (Μαρούσι), στη Ρόδο και στη Κάρπαθο. Όλα τα μέλη της οικογένειας γνωρίζουν τις μεταναστευτικές ιστορίες, άλλοι σε μεγαλύτερο, άλλοι σε μικρότερο βαθμό. Υπάρχουν αναρίθμητες φωτογραφίες που αποθανατίζουν όλους τους σταθμούς της ζωής των έξι αδελφών, που αποτέλεσαν την πρώτη μεταναστευτική γενιά. Τα αδέλφια δούλεψαν σκληρά, όμως τα παιδιά τους έχουν όλα γνωρίσει πολύ καλύτερες μέρες, σπούδασαν και τρεις έγιναν γιατροί. Η περίπτωση της οικογένειας Βασιλαρά από το χωριό Σπόα Καρπάθου αποτελεί άριστο παράδειγμα της ελληνικής μεταναστευτικής εμπειρίας, των στενών δεσμών με τη πατρίδα, της κοινωνικής ανέλιξης και τελικά, του επαναπατρισμού. Η αφομοίωση των Καρπάθιων είναι εξαιρετικά αργή σε σχέση με άλλες εθnikοτοπικές ομάδες, οι μικτοί γάμοι (ακόμα και με

άτομα από άλλες περιοχές της Ελλάδας) σπανίζουν μέχρι σήμερα, ενώ υπάρχουν περιπτώσεις διατήρησης στενών σχέσεων με το νησί ακόμα και μετά από τέσσερις μεταναστευτικές γενιές [Φράγκου, 2001:52]

Σχήμα 4.1. Σχεδιάγραμμα περιοχής του Αμαρουσίου όπου κατοικούν μέλη της οικογένειας Βασιλαρά, αλλά και πολλοί άλλοι Καρπάθιοι από το χωριό Σπόα. [επιτόπια έρευνα, 2004]

Αν και δεν υπήρξε η δυνατότητα πραγματοποίησης παρόμοιας λεπτομερούς έρευνας στο εξωτερικό, το εμπειρικό συμπέρασμα που προέκυψε από τις επισκέψεις μου σε κοινότητες Καρπάθιων στη Νέα Υόρκη και στη Νέα Υερσέη¹²⁹ καταδεικνύει την ίδια τάση αλυσιδωτής μετανάστευσης: Οι περισσότεροι Καρπάθιοι μετανάστες από το χωριό Σπόα κατοικούν στο Μπρούκλιν της Νέας Υόρκης, ενώ στην πολιτεία της Νέας Υερσέης, οι Καρπάθιοι προέρχονται κυρίως από τα χωριά Βολάδα και Απέρι.

¹²⁹ Επισκέψεις σε συγκεκριμένους καρπαθιακούς συλλόγους, επιχειρήσεις και οικίες Καρπάθιων πραγματοποιήθηκαν κατά τα έτη 2002, 2005 και 2007.

4.4. Η Καρπαθιακή Περίπτωση ως Πολιτισμική Διασπορά

Ο Σύνλογος Απανταχού Καρπαθίων
στη
Λύκειο Ελληνίδων Καρπάθου
παρουσιάζει
το έργο του Ηλία Εμμ. Βεσιλιάρη
**Η Κάρπαθος
κι η ξενιτιά...**

**Εθνική
Λυρική Σκηνή**
Αντισφαιρική 59, Αθήνα

**Δευτέρα
22 Νοεμβρίου 2004
8:30 π.μ.**

Το έργο αποτελεί σημαντικό πολιτιστικό γεγονός που επισημαίνει την παρουσία των Καρπαθίων στην Αθήνα και την Ελλάδα γενικά, και την προσέγγιση της ιστορίας της Καρπάθου με τον κόσμο.

Συμμετέχουν
Μαργαρίτα Μανωλάκη
Γιάννης Καραγιάννης
Στέφανος Καραγιάννης
Χρήστος Καραγιάννης

Με την υποστήριξη
Γενική και Ειδική Διεύθυνση
Αστυνομίας, Πολιτικής
Μετακίνησης, Οδοί,
Πολιτισμού, Παιδείας,
Περιβάλλοντος, Κινηματώσεων

Εισιτήρια
Πάροδοι με τιμή εισιτηρίου
πλήρους εισιτηρίου (από 10€)
σε ποσότητα 0-412-0564
Διακοπή Καρπάρη (Παλαιό) 5 99 μ.

Εικόνα 4.7.: Η αφίσα της μεγάλης εκδήλωσης «Η Κάρπαθος και η ξενιτιά» που πραγματοποιήθηκε στην Εθνική Λυρική Σκηνή το 2004.

Το 1985, δημοσιεύτηκε ένα ιδιαίτερα ενδιαφέρον επιστημονικό άρθρο στο λαογραφικό περιοδικό *Journal of American Folklore*. Ολόκληρο το άρθρο αναφερόταν στα ήθη και τα έθιμα της καρπαθιακής μεταναστευτικής κοινότητας στην πόλη Βαλτιμόρη των Η.Π.Α., και συγκεκριμένα στους μετανάστες από το χωριό Όλυμπος¹³⁰, που φημίζεται ότι είναι το περισσότερο παραδοσιακό απ' όλα τα χωριά

¹³⁰ Υπάρχει πλούσια βιβλιογραφία για το χωριό Όλυμπος της Καρπάθου (ή Έλυμπος όπως αποκαλείται από τους ντόπιους). Η Όλυμπος είναι κτισμένη σε μια απότομη κορυφογραμμή και αποτελεί το μοναδικό συγκροτημένο οικισμό σε όλη τη βόρεια Κάρπαθο. Το χωριό καθυστέρησε για διάφορους

της Καρπάθου. Το επιστημονικό αυτό άρθρο είχε τίτλο “The Symbolic Village: Community Born in Performance¹³¹» όπου η λέξη performance περισσότερο αναφερόταν στην θεατρική εκτέλεση των Καρπάθιων συμμετεχόντων σε παραδοσιακό γλέντι¹³². Όμως, η λέξη performance, θα μπορούσε να σημαίνει και την απόδοση ή ακόμα και την επίδοση ή το επίτευγμα. Στο άρθρο της, η Caraveli αναλύει διεξοδικά τη διαδικασία του γλεντιού στην καρπαθιακή παράδοση, αλλά και τη συμβολή του στη δημιουργία μιας κοινότητας εκτός χωριού και συγκεκριμένα στις Η.Π.Α.. Το στοιχείο της παράδοσης ως καταλυτικό στοιχείο συγκρότησης και συνοχής μιας μεταναστευτικής κοινότητας είναι το στοιχείο που ενδιαφέρει την παρούσα διατριβή. Η Caraveli καταλήγει ότι η συμμετοχή των Καρπάθιων μεταναστών στο γλέντι, αλλά και σε άλλα έθιμα του νησιού προωθεί και εξασφαλίζει τη συνοχή των πολλών μεταναστών, διασκορπισμένων σε διάφορα σημεία του πλανήτη.

Το γλέντι αποτελεί τη συμβολική αναπαράσταση του σύμπαντος του χωριού Όλυμπος, με συνέπεια να ισχυροποιείται ο δεσμός μεταξύ του χωριού και των κοινοτήτων των Ολυμπιτών παγκοσμίως. Οι Καρπάθιοι της Ολύμπου, όπου και αν βρίσκονται, έχουν επίγνωση της ιδιαίτερης πολιτισμικής τους ταυτότητας, η οποία αποτελεί ισχυρό παράγοντα διατήρησης και ενίσχυσης των δεσμών με το νησί. Μια δημοφιλής μαντινάδα της Ολύμπου επιτάσσει τη διατήρηση των εθίμων: «Έχει

λόγους να ενταχθεί στις κοινωνικές και οικονομικές δομές του περιβάλλοντος χώρου, ενώ ιδιαίτερες συνήθειες στη διανομή των οικογενειακών περιουσιών χαρακτηρίζουν το εθιμικό δίκαιο της Ολύμπου. Εδώ και δεκαετίες, η Όλυμπος έχει συγκεντρώσει το ενδιαφέρον ανθρωπολόγων, λαογράφων και ιστορικών. Σήμερα, η ιδιαιτερότητα αυτή δεν έχει απολύτως χαθεί, αφού εξακολουθούν να επιβιώνουν μορφές και πρακτικές του παρελθόντος [Κορρέ-Ζωγράφου & Ολυμπίτου, 2003:271].

¹³¹ [= «Το Συμβολικό Χωριό: Η Κοινότητα που Δημιουργείται μέσα από την Εκτέλεση»]

¹³² Η λέξη γλέντι στην Κάρπαθο δεν έχει μόνο τη σημασία που απαντάται στην υπόλοιπη Ελλάδα, δηλαδή την έννοια της διασκεδάσης, κυρίως ως μέλος μιας παρέας και συνήθως για κάποιον ιδιαίτερο εορτασμό. Η λέξη γλέντι στην Κάρπαθο διαφέρει σε μορφή, περιεχόμενο, τόνο, σημασία, ενώ έχει ιδιαίτερους κανόνες σε βαθμό που θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ένα είδος ιεροτελεστίας. Τα καρπάθικα γλέντια λαμβάνουν χώρα στις ονομαστικές (θρησκευτικές) εορτές, σε γάμους, βαφτίσια, αλλά ακόμα και σε κηδείες. Σε όλα τα καρπάθικα γλέντια, η επικοινωνία μεταξύ των συμμετεχόντων γίνεται μέσω αυτοσχέδιων μαντινάδων που τραγουδιούνται με τη συνοδεία των παραδοσιακών οργάνων, δηλαδή του λαούτου, της καρπάθικης λύρας και ενίοτε και της τσαμπούνας. Έχοντας προσκληθεί σε καρπάθικα γλέντια, μπορώ να σημειώσω ότι ακόμα και η σειρά των όσων θα τραγουδήσουν μαντινάδες είναι καθορισμένη σύμφωνα με κανόνες ιεραρχίας (βαθμός συγγένειας, ηλικία, κλπ), ενώ το γλέντι αποτελεί άριστη ευκαιρία προσωπικής έκφρασης, αλλά και συλλογικών διαπραγματεύσεων. Χαρακτηριστική είναι η ολυμπίτικη μαντινάδα «Εμείς το γλέντι το 'χομε στο τόπο μας καθρέφτη, και έτσι υποδεχόμαστε το κάθε επισκέπτη» [Σοφίλλα, 2003:27]. Στα διάφορα γλέντια, οι μουσικοί με τη λύρα, το λαούτο και την τσαμπούνα βρίσκονται στο κέντρο δύο ομόκεντρων κύκλων. Ο πρώτος κύκλος αποτελείται από τους πρωτομερακλήδες, οι οποίοι αυτοσχεδιάζουν τα δίστιχα, τις μαντινάδες της ώρας, και ο δεύτερος από τους χορευτές που θα αρχίσουν το χορό αργότερα. Οι μερακλήδες, αφού ξεκινήσουν με τις ευχές για την εκάστοτε περίπτωση, παινεύουν αυτούς που έχουν κάνει προσφορά ή που κερνάνε, εύχονται στα νιόπαντρα ζευγάρια, τραγουδάνε για την ξενιτιά και μνημονεύουν τους εκλιπόντες.

στοργή η Όλυμπος για το εθίματά της, θέλει να τα κρατήσετε και αν είσατε μακριά της» [Caraveli [B], 1985:34].

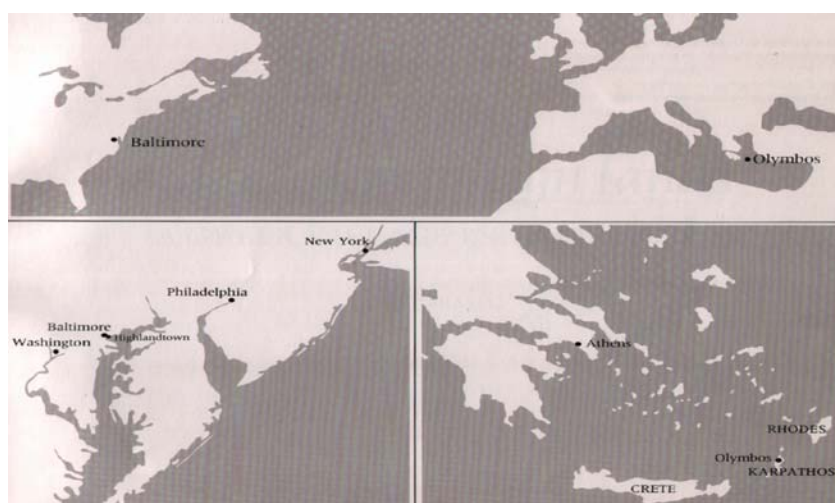
Εικόνα 4.8. Ολυμπίτικο γαμήλιο γλέντι στη Βαλτιμόρη των Η.Π.Α. Διακρίνονται τα κορίτσια με τις παραδοσιακές καρπαθιακές φορεσιές στα αριστερά. [Caraveli [B], 1985:25]. Φωτογραφία της Lilliane de Toledo.

Η Caraveli, επίσης, διατυπώνει ένα ακόμα ενδιαφέρον συμπέρασμα: το γλέντι, επειδή κατάφερε να μετεξελιχθεί και να προσαρμοστεί στη σημερινή εποχή. Ταυτόχρονα, αποτελεί η συμμετοχή στο καρπάθικο γλέντι αποτελεί σαφές χαρακτηριστικό ενός Ολυμπίτη, ενώ «το να είσαι Ολυμπίτης, είναι δύσκολη τέχνη». Το σχόλιο αυτό διατυπώνεται ήδη από την πρώτη παράγραφο του άρθρου:

«Λίγους μήνες αργότερα, ο Γιάννης Σοφίλλας, κάθεται στο σαλόνι του σπιτιού του στη Βαλτιμόρη κοιτάζοντας τα σλάιντς από το χωριό του που τράβηξε στο ταξίδι του 1981, αναστενάζει, κουνάει το κεφάλι και λέει με επίγνωση: “Το να είσαι *Ολυμπίτης* είναι δύσκολη τέχνη” με συμβουλεύει. Μετά, διατείνεται να μου εξηγήσει, όπως έχουν επιχειρήσει τόσο άλλοι από τους μετανάστες της Βαλτιμόρης με καταγωγή από την Όλυμπο, τους ανθρώπους, τις παραδόσεις και τους κανόνες κοινωνικής συμπεριφοράς της Ολύμπου που ακόμα ονειρεύεται, παρότι έχουν περάσει δέκα χρόνια από τότε που μετανάστευσε. Έτσι συμβαίνει με τις συζητήσεις στα καφενεία, τους

δρόμους και τα νοικοκυριά της Ολύμπου και της Βαλτιμόρης, που συχνά μετατρέπονται σε διαφωνίες και καυγάδες για τη σημασία της ολυμπίτικης ταυτότητας και τα όρια ενός κόσμου που αλλάζει διαρκώς» [Caraveli, 1985α:259].

Συνοπτικά, η Caraveli εντοπίζει την ταυτότητα του Ολυμπίτη στα ακόλουθα σημεία: 1) πειθαρχία, 2) ήθος, 3) Αγάπη και αφοσίωση στον τόπο καταγωγής και στο εξιδανικευμένο μοντέλο της Ολύμπου, 4) Αγάπη και σεβασμό στις παραδόσεις, 5) Σεβασμό στα πατρογονικά εδάφη, 6) Εντιμότητα, 7) Καλό όνομα. Ταυτόχρονα, η διατήρηση της καρπαθιακής ταυτότητας επιτυγχάνεται με: 1) τις συχνές επισκέψεις στο χωριό 2) τη συντήρηση δύο ή περισσότερων οικιών (εντός και εκτός χωριού) 3) τη συμμετοχή σε εκδηλώσεις, 4) την επιλογή εθίμων, διακοσμητικών στοιχείων και παραδοσιακών εορτασμών ως σύμβολα ταυτότητας και 5) τη διατήρηση της επικοινωνίας μέσω εφημερίδων κλπ.

Εικόνα 4.9: Χάρτες που απεικονίζουν τη σχέση Βαλτιμόρης (Η.Π.Α.) και Ολύμπου (Κάρπαθος) [Caraveli, 1985β:εσώφυλλο].

Η συχνότητα και η αυθορμησία των γλεντιών δικαιολογούν τη πρόταξή του σε μια από τις σημαντικότερες όψεις του λαϊκού πολιτισμού της Καρπάθου [Αλεξιάδης, 1997:15]. Τα γλέντια αποτελούν τον παραδοσιακό χώρο και χρόνο έκφρασης της αυτοσχέδιας ποιητικής παράδοσης του νησιού, δηλαδή τις μαντινάδες. Πολλές φορές, γίνεται ολόκληρη συζήτηση με μαντινάδες. Τραγουδά ένας, του απαντά ένας άλλος, μπαίνουν στη «συζήτηση» και άλλοι παρευρισκόμενοι,

διαδικασία που δύναται να κρατήσει ώρες. Όπως προαναφέρθηκε, οι μαντινάδες είναι δίστιχα με ομοιοκαταληξία¹³³ με σκοπό γρήγορο και ζωντανό, ενώ αποτελούν ο τρόπο έκφρασης σε κάθε γεγονός, είτε χαρμόσυνο είτε λυπηρό. Οι περισσότεροι Καρπάθιοι διακρίνονται για την παραδοσιακή στιχουργική δεξιότητα, καθώς και για την ευθυμία και τη συναισθηματική διαχυτικότητα τους, με αποτέλεσμα η λαϊκή μούσα να βρίσκει σε αυτούς πρόσφορο έδαφος εμπνεύσεων απ' όλα τα κοινωνικά γεγονότα [Αλεξιάδης, 2006:130]. Τις τελευταίες δεκαετίες, παρουσιάστηκαν νέοι πρωταγωνιστές στα καρπάθικα γλέντια, ανατρέποντας τις κοινωνικές δομές και ιεραρχίες. Έτσι, στην τελεστική διαδικασία του γλεντιού παρατηρείται συμβολική «αντιπαράθεση μεταξύ μεταναστών και παραδοσιακών γαιοκτημόνων, δηλαδή των κανακάρηδων, καθώς και μεταξύ των Ολυμπιτών της διασποράς με τους ντόπιους, μόνιμους κατοίκους της Ολύμπου» [Κάβουρας, 1994:77].

Οι σύγχρονες μαντινάδες εμφανίζονται και σε νέα μορφή, δηλαδή την έντυπη μορφή μέσω δημοσιεύσεων στις τοπικές εφημερίδες, οι οποίες έχουν κυκλοφορία κυρίως εκτός Καρπάθου και συγκεκριμένα στις πολυπληθείς κοινότητες των Καρπάθιων μεταναστών στις Η.Π.Α.. Έτσι, ένας παραδοσιακός τρόπος έκφρασης έχει μεταλλαχθεί την εποχή της παγκοσμιοποίησης, όπου τα παραδοσιακά δίστιχα έχουν καταστεί ένα είδος δημόσιας αλληλογραφίας. Ας δούμε ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα:

*Φωνή*¹³⁴ μου παραχώρησε κι 'μένανε μία στήλη
Στην Ιταλία δυο ευχές να στείλω του Βασίλη.
Σαν μου τηλεφωνήσασι ο κόσμος δεν με χώνει
Νόμιζα και καμάρωσε όλη η Βαλτιμόρη.
Πολλά συγχαρητήρια με τη *Φωνή* σου στέλλω
Να αριστεύεις πάντοτε ποθώ και να μαθαίνω¹³⁵.

Η ανάλυση των συγκεκριμένων μαντινάδων μας επιτρέπει να οδηγηθούμε σε διάφορα συμπεράσματα. Η τοπική εφημερίδα αναλαμβάνει χρέη επικοινωνιακού μεσολαβητή για την περήφανη θεία που βρίσκεται στη Βαλτιμόρη των Η.Π.Α.. Ο

¹³³ Τα δίστιχα συνήθως συντάσσονται στη μορφή του ιαμβικού δεκαπεντασύλλαβου.

¹³⁴ Αναφέρεται στην τοπική εφημερίδα του χωριού Όλυμπος, *Φωνή της Ολύμπου*

¹³⁵ Τις μαντινάδες απέστειλε η Κ. Μπαλάνου στην εφημερίδα *Φωνή της Ολύμπου*, Οκτώβριος-Δεκέμβριος 1982, σελ. 9.

ανιψιός της σπουδάζει ιατρική στην Ιταλία. Συνεπώς, έχουμε την ανάπτυξη μιας σχέσης που κινείται μεταξύ Καρπάθου, Η.Π.Α. και Ιταλίας χρησιμοποιώντας ως εργαλείο επικοινωνίας την τοπική εφημερίδα. Όπως παρατηρεί και η Caraveli, στοιχεία από το παραδοσιακό γλέντι, όπως είναι οι μαντινάδες, έχουν προσαρμοστεί στη σύγχρονη εποχή μεταλλαγμένα, αλλά επίμονα.

Εικόνα 4.10.: Εξώφυλλο του CD «Οι Ξενιτεμένοι» με σκοπούς και χορούς της Καρπάθου, μια παραγωγή της εταιρίας Apella Nota¹³⁶.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της επιμονής των εθίμων, αλλά και της προσαρμογής τους στη σύγχρονη εποχή, είναι η συνεχιζόμενη δημιουργία μαντινάδων. Στη δεκαετία του 1980 στις Η.Π.Α. μια παρέα σχηματίζεται. Στέκι τους το εστιατόριο Clairmont του Νίκου Διάκου στη Νέα Υόρκη. Εκεί στο κατώφλι της κουζίνας, όποτε το επιτρέπουν οι περιστάσεις και το επιβάλλει το συναίσθημα, επιδίδονται με ευλαβική συνέπεια στη μουσική και το τραγούδι του νησιού. Δημιουργούν νέες μαντινάδες:

*Μικρός εξενιτεύτηκα, αμ' είχα το σκοπό μου,
δύο τρία χρόνια το πολύ και να 'ρθω στο χωριό μου.*

¹³⁶ Η «Απελλα Νότα» είναι μια μη κερδοσκοπική εταιρεία για τη λαογραφική παράδοση της Καρπάθου. Σκοπός της εταιρείας είναι η καταγραφή, προβολή και διάδοση της πολιτιστικής παράδοσης και ιστορίας της Καρπάθου με τη χρήση σύγχρονων τεχνολογικών μέσων. Τα κέρδη της εταιρείας διατίθενται αποκλειστικά σε πολιτιστικούς, εκπαιδευτικούς και φιλανθρωπικούς σκοπούς.

*Τα τρία έξι γίνασι, τα έξι εικοσιέξι,
ο ξένος τόπος τυχερό, ήτο να με πλανέψει.*

... οι δυο πατρίδες ει' κακές, όπως και να τα κάνεις

*Η μια δεμένο σε βαστά, μ' αγάπες κι αναμνήσεις,
κι η άλλη πλούτη άφθονα, σου δίνει για να ζήσεις.*

Οι μαντινάδες συνεπαίρνουν την παρέα. Με μεράκι και μαεστρία οι Καρπάθιοι μετανάστες τις μελοποιούν. Ο δίσκος *Οι Ξενιτεμένοι* με τις νέες μαντινάδες κυκλοφορεί για πρώτη φορά το 1987 και πολύ γρήγορα γίνεται ανάρπαστος. Αξιοσημείωτο είναι ότι την εποχή της ηχογράφησης, όλοι οι συντελεστές κατοικούσαν στη Νέα Υερσέη¹³⁷.

Οι μαντινάδες που δημιουργούνται στη ξενιτιά εξυπηρετούν πολλές περιστάσεις. Ακόμα και κηδείες. Τα ανίμια από τα Μπρούκλιν της Νέας Υόρκης εκφράζουν τη θλίψη τους για το θάνατο της θείας τους στην Κάρπαθο. Δεν μπόρεσαν να παραστούν ούτε στην κηδεία, αλλά ούτε και στο μνημόσυνο της αγαπημένης θείας:

*Και στη κηδεία ήθελα και στα μνημόσυνά σου
Να παραστέκου μου και 'γω, όπως και τα παιδιά σου.
Μα οι αποστάσεις μακρινές ήτανε για να'ρθουμε
Μα έστω και στη ξενιτιά τη μνήμη σου τιμούμε.¹³⁸*

Σε όλη, άλλωστε την πολιτιστική κληρονομιά των Ελλήνων, οι έγνοιες του εκπατρισμού και του ξενιτεμού υπήρξαν κεντρικές στην τέχνη και στα ήθη και έθιμα του τόπου. Ως αποτέλεσμα, ένας σημαντικός αριθμός δημοτικών τραγουδιών, για παράδειγμα, έχουν χαρακτηριστεί ως τραγούδια της ξενιτιάς. Η ιδιαιτερότητα στην περίπτωση της Καρπάθου είναι η δημιουργία νέων στίχων και τραγουδιών μέχρι σήμερα. Άλλο τέτοιο παράδειγμα, οι μαντινάδες που απέστειλε στο περιοδικό *Καρπαθιακή Ηχώ*, ο Βαγγέλης Γεργατσούλης μόλις το 2005 με τον τίτλο *Τα Μαύρα Ξένα*¹³⁹:

¹³⁷ Τεύχος του περιοδικού *Καρπαθιακή Ηχώ*, τεύχος Απριλίου-Ιουνίου 2004, σελ. 44.

¹³⁸ Εφημερίδα *Καρπαθιακή*, Δεκέμβριος 2004, στήλη «Λαϊκή Ποίηση» σελ. 7

¹³⁹ Τεύχος του περιοδικού *Καρπαθιακή Ηχώ*, τεύχος Ιουλίου-Σεπτεμβρίου 2005, σελ. 21.

[...]

Πολλοί εστήσανε δουλειές σ' Αμερική, Αυστραλία,
Εις την Αθήνα εσύ ζεις και γράφεις τα βιβλία,
Ο άλλος κάνει το γιατρό, άλλο τον εργολάβο.
Καλά περνάτε πέστε το και θα το καταλάβω.

Άλλος πως η Αμερική τον έχει πάρει λέει,
'Καταραμένη μαύρη γη!' μας τραγουδά και κλαίει
Μα στο Απέρι σπίτι του επάνω στο μπαλκόνι
Σημαία αμερικάνικη ο 'φουκαράς' σηκώνει!

Στο γλέντι το καρπάθικο το θέμα θα 'ρθει πάντα
Σα να ξανάρθε η ξενιτιά και η πείνα του σαράντα!
Κι ακούς τους μαγαζάτορες δόκτορες κι εργολάβους
Να κλαίνε που στα ξένα ζουν, λες και τους πήραν σκλάβους.

Στις συγκεκριμένες μαντινάδες, ο Γεργατσούλης αναδεικνύει και την εξέλιξη της καρπαθιακής μεταναστευτικής κοινότητας, η οποία πλέον ευημερεί στα ξένα, αντίθετα με όσα συνέβαιναν σε προηγούμενες δεκαετίες όταν ο κόσμος υπέφερε στη ξενιτιά. Επίσης, ο Γεργατσούλης αγγίζει και το θέμα του διχασμού που απαντάται σε πολλά άτομα που ανήκουν σε διασπορικές κοινότητες, αναφέροντας ότι από τη μια οι Καρπάθιοι κλαίνε που βρίσκονται στα ξένα, από την άλλη, όμως, δεν διστάζουν να υψώσουν αμερικάνικες σημαίες στα σπίτια τους στην Κάρπαθο.

Μεγάλο ποσοστό των μαντινάδων που δημοσιεύονται στις τοπικές εφημερίδες σχετίζεται με τις ευχές που δίνονται σε πτυχιούχους. Στις περιπτώσεις δε που ο πτυχιούχος τυγχάνει και ξενιτεμένος, η ευχή πάντοτε περιλαμβάνει και κάποια αναφορά στη γοργή επιστροφή στην πατρίδα, αλλά και τις ευχές για γάμο με Καρπάθιο ή Καρπάθια.

Πολλά συγχαρητήρια για τα διπλώματά σου
Η Παναγία και ο Χριστός να 'ρθουν να μπουν μπροστά σου. [...]
Και την Ελλάδα πάντοτε να έχεις στο μυαλό σου
Και κόρη από την Κάρπαθο να βρεις για σύντροφό σου.

Στα παραπάνω δίστιχα θίγεται το θέμα του γάμου με συντοπότη/συντοπίτισσα από την Κάρπαθο. Αν και τα στατιστικά στοιχεία είναι περιορισμένα, οι Καρπάθιοι παρουσιάζουν πολύ υψηλότερα ποσοστά ενδογαμίας σε σχέση με άλλα μέρη της Ελλάδας, ακόμα και όταν αναφερόμαστε στους Καρπάθιους του εξωτερικού. Όπως επιβεβαιώνει και ο Αλεξιάδης: «Τα έθιμα του γάμου ακολουθούνται πιστά. Η τοπική εθιμική τελετουργία μεταφέρεται πολλές φορές και σε άλλα ελληνικά μέρη, όταν γίνεται γάμος μεταξύ Καρπάθιων (κυρίως στην Αττική, όπου υπάρχει μεγάλη καρπαθιακή παροικία), αλλά σε χώρες του εξωτερικού στις οποίες διαμένουν πολλοί Καρπάθιοι (Η.Π.Α., Καναδάς, Αυστραλία) [Αλεξιάδης, 2006: 137].

Στην εποχή της παγκοσμιοποίησης, η λειτουργική σχέση της λαϊκής ποίησης με τον πληθυσμό του νησιού παρουσιάζεται σε μια νέα, εξελιγμένη έντυπη μορφή. Οι τοπικές εφημερίδες λειτουργούν και ως χώρος έκφρασης της λαϊκής ποίησης (*βιότοπος*, όπως τις ονομάζει ο καθηγητής και Καρπάθιος Αλεξιάδης), ενώ εξυπηρετούν και τη δημιουργία μιας κοινότητας εξ' αποστάσεως, επιτρέποντας στους ξενιτεμένους να νιώθουν ότι παραμένουν μέλη της. Είναι τόση η επιτυχία και συχνότητα αυτών των δημοσιεύσεων που τα καρπαθιακά έντυπα προσκαλούν τους ενδιαφερόμενους με διαφημιστικές καταχωρήσεις: «ΧΑΡΑ Ή ΛΥΠΗ: ΔΗΜΟΣΙΕΥΟΥΜΕ τις μαντινάδες, τις ευχές, τον έμμετρο ή πεζό λόγο στις σελίδες μας. Εκφράστε το συναίσθημα!»¹⁴⁰ Ο Αλεξιάδης τονίζει χαρακτηριστικά: «Η δημοσίευση συγχαρητηρίων κυρίως μαντινάδων, που σχετίζονται με ευχάριστα γεγονότα της κοινωνικής ζωής, είναι άριστος τρόπος επικοινωνίας με τους ξενιτεμένους Καρπάθιους και αντίστροφα. Ο στενός συγγενής ή φίλος, υπό την επήρεια του περιστατικού που συνέβη μακριά του, θέλει να εκφράσει δημόσια τη συμμετοχή του στη ζωή της ομάδας, επιλέγοντας γι' αυτό το σκοπό την παραδοσιακή μορφή του νησιού του» [Αλεξιάδης, 2006:147].

Δεν αποστέλλονται μόνο μαντινάδες στις εφημερίδες αυτές. Συχνά λειτουργούν και ως πεδίο έκθεσης παραπόνων και αντιπαραθέσεων. Έτσι, στο φύλλο της *Καρπαθιακής* του Οκτωβρίου 2003, ο Νίκος Ζαβόλας από το χωριό Βωλάδα της Κάρπαθου (που υπήρξε, όπως και οι περισσότεροι Καρπάθιοι, κάτοικος Η.Π.Α. για

---

¹⁴⁰ Τέτοιου τύπου καταχωρήσεις υπάρχουν πολλές. Η συγκεκριμένη από το περιοδικό *Καρπαθιακή Ηχώ*, Ιανουάριος- Μάρτιος 2005, σελ. 27.

ένα διάστημα) αποστέλλει επιστολή διαμαρτυρίας με κύριο αποδεκτή τον ιερέα Βασίλειο, ο οποίος σε προηγούμενο φύλλο της εφημερίδας είχε εκφράσει την άποψη ότι «για να φτιάξουμε την ομάδα [ποδοσφαίρου] χρειάζεται ένας κορμός από παίκτες που να μένουν μόνιμο στο χωριό και να προπονούνται και τον χειμώνα και να **μην περιμένουμε τα «αμερικανάκια» για να φτιάξουμε την ομάδα**»¹⁴¹.

Πρωτίστως, από την επιστολή επιβεβαιώνεται η μεγάλη παρουσία των Καρπάθιων της διασποράς στα χωριά της Καρπάθου κάθε καλοκαίρι, σε τέτοιο βαθμό, μάλιστα, που να συμμετέχουν στο τοπικό πρωτάθλημα ποδοσφαίρου, αλλά και να πλειοψηφούν σε σχέση με τους μόνιμους κατοίκους του νησιού. Όμως, η οργανωμένη απάντηση¹⁴² στην προαναφερόμενη επιστολή καταδεικνύει με πόσο πάθος υπερασπίζονται οι Καρπάθιοι του εξωτερικού το δικαίωμα παραμονής τους στο κορμό της τοπικής κοινωνίας:

«Θέλω να μας εξηγήσει ο ιερέας Βασίλειος ποιά είναι τα ‘αμερικανάκια;’ Τα παιδιά μας που είναι γεννημένα στην Αμερική από Έλληνες γονείς; [διότι] το θεωρώ απαράδεκτο αυτά τα παιδιά που οι πατεράδες τους ή οι θείοι τους ίδρυσαν στην Αμερική τον Απόλλωνα μαζεύοντας και στέλνοντας χιλιάδες δολάρια για να γίνει αυτό το γήπεδο [στην Κάρπαθο], να τους αποκαλούν ‘αμερικανάκια’. Το θεωρώ προσβολή στη μνήμη του μεγάλου δωρητή του γηπέδου Παπακώστα, να αποκαλούνται τα ανίψια του ‘αμερικανάκια’. Το θεωρώ απαράδεκτο να αποκαλείς το γιο του Μιχ. Μανωλιού ‘αμερικανάκι’ ή το γιο του Μιχ. Μπέρτου ή το γιο του Γιώργη Σακελλάρη...θεωρώ απαράδεκτο να αποκαλείς, πάτερ, ‘αμερικανάκια’ τα εγγόνια ή τα δισέγγονα αυτών που έχτισαν σχολεία και καμπαναριά στο χωριό μας. [...] Διότι ο γιος μου, ο Ηλίας, πάνω από το κρεβάτι του έχει κρεμασμένη τη φωτογραφία της Βολάδας. Ενώ σαν ‘αμερικανάκι’ θα μπορούσε να έχει κρεμασμένη τη φωτογραφία του Τζόρνταν¹⁴³ ή της Τζένιφερ Λόπεζ¹⁴⁴.

¹⁴¹ Φύλλο της εφημερίδας *Καρπαθιακή* Αύγουστος-Σεπτέμβριος 2003, σελ. 7. Η έμφαση δική μου.

¹⁴² Φύλλο της εφημερίδας *Καρπαθιακή* Οκτώβριος 2003, σελ. 7

¹⁴³ Διάσημος αθλητής της καλαθοσφαίρισης στις Η.Π.Α..

¹⁴⁴ Διάσημη τραγουδίστρια στις Η.Π.Α..

Πέρα από τις μαντινάδες, υπάρχουν και άλλα καρπάθικα έθιμα που έχουν προσαρμοστεί στη σύγχρονη εποχή. Για παράδειγμα, μετάλλαξη έχει υποστεί το έθιμο πληρωμής των *λαλητών*. Στον παραδοσιακό καρπάθικο γάμο, υπάρχουν οι *λαλητές* που αρχίζουν το τραγούδι και το ακολουθούν οι υπόλοιποι. Η πληρωμή των *λαλητών* ήταν παλαιότερα μια *προσφορά*, δηλαδή ένα μεγάλο ψωμί με σουσάμι. Εξαιτίας της μεγάλης μετανάστευσης και της αλλοίωσης των εθίμων, σήμερα στους λαλητές καρφισώνουν χαρτονομίσματα μεγάλης αξίας στο πέτο του σακακιού τους. Χαρτονομίσματα σε δολάρια πρωτοκαρφισώθηκαν στο γάμο του Αντώνη Οικονόμου και της Μαγκαφούλας Νταργάκη που έγινε στις 10 Οκτωβρίου 1971 στην Κάρπαθο [Βασιλαράς, 2003:126, σημ.49].

Στο μεγάλο θέμα «Η Κάρπαθος και η Ξενιτιά», αλλά και στη διατήρηση των ιδιαίτερων εθίμων, επικεντρώθηκε και μια μουσικοχορευτική παράσταση που παρουσιάστηκε στην Κάρπαθο, στις Η.Π.Α. (Νέα Υόρκη και Νέα Υερσέη), αλλά και στη Λυρική Σκηνή στην Αθήνα (22 Νοεμβρίου 2004). Στο έργο εναλλάσσεται η αφήγηση, η ποίηση, το έθιμο, ο χορός και το τραγούδι, ενώ παράλληλα προβλήθηκαν ιστορικές φωτογραφίες και βίντεο. Ο πρωταγωνιστής της παράστασης ξενιτεύεται, επιστρέφει, επιλέγει νύφη, τηρεί όλα τα έθιμα του γάμου, αλλά και της γέννας με εξαιρετική ευλάβεια.

Η ιδιαιτερότητα της κοινότητας των Καρπαθίων μεταναστών αποτυπώθηκε πολύ πρόσφατα και σε δύο ταινίες μεγάλου μήκους που προβλήθηκαν στις ελληνικές αίθουσες την τελευταία πενταετία. Η πρώτη ταινία *Μια Θάλασσα Μακριά*¹⁴⁵ είναι της σκηνοθέτριας Έρσης Δάνου, όπου η ηθοποιός Ταμίλα Κουλιέβα υποδύεται την Ελένη, καταπιεσμένη σύζυγο Ελληνοαμερικανού εστιατορα που πολιορκείται από τον παλιό έρωτα του μάγειρα από την Κάρπαθο. Το δίλημμα της Ελένης μεταφέρει τον θεατή από το Λος Άντζελες των Ελλήνων μεταναστών σε ένα παραδοσιακό χωριό της Καρπάθου, ενώ η πρωταγωνίστρια προσπαθεί να βρει την ισορροπία ανεσα στις πιεστικές απαιτήσεις της οικογένειας και του έρωτα. Η σκηνοθέτης συνδυάζει ρεαλιστικές εικόνες από τη ζωή μιας κλασικής οικογένειας Ελληνοαμερικανών στο σύγχρονο Λος Άντζελες με τις αναμνήσεις από την Κάρπαθο. Σε συνέντευξη της Έρσης Δάνου στην εφημερίδα *Ελευθεροτυπία*, η σκηνοθέτης αναφέρει: «Πρωτοπήγα

---

¹⁴⁵ Η ταινία βραβεύτηκε με το Αργυρό Βραβείο δραματικής ταινίας στο 37^ο Διεθνές Φεστιβάλ Κινηματογράφου του Χιούστον Στο Τέξας το 2004.

στην Κάρπαθο στα είκοσι χρόνια και μού έμεινε. Ήθελα στην ταινία μου ένα χωριό απομονωμένο και διάλεξα την Όλυμπο γιατί έχει μια καταπληκτική φύση. [...] Θέλω να δείξω σε όσους δουν την ταινία και δεν έχουν το βίωμα της ελληνικής γης, δηλαδή στους Αμερικανούς πιο πολύ, από πού έρχεται αυτή η γυναίκα, η Ελένη. Θέλω να καταλάβουν γιατί υπάρχει αυτό το δέσιμο με τη γη και τον τόπο της»¹⁴⁶.

Τις σχέσεις υποταγής ανάμεσα στους πρωτότοκους και τους δευτερότοκους στην Κάρπαθο αναπαριστά το έργο του *Αθανασία: Καλά κρυμμένα μυστικά* του σκηνοθέτη Παναγιώτη Καρκανεβάτου, που προβλήθηκε πρώτη φορά στο Φεστιβάλ Κινηματογράφου Θεσσαλονίκης το Νοέμβριο του 2008, αποσπώντας το Γ' Βραβείο. Σύμφωνα με το έργο, που βασίζεται σε αληθινή ιστορία, η δευτερότοκη κόρη μια οικογένειας στη δεκαετία του 1950 ή 1960, έμεινε ανύπαντρη και έγινε ψυχοκόρη της μεγαλύτερης αδελφής της. Στη συνέχεια συνάπτει ερωτικό δεσμό με τον άνδρα της αδελφής και μένει έγκυος. Οι συγχωριανοί της τη διαπομπεύουν και την εξορίζουν σε έρημη ακτή. Άλλωστε, το στίγμα, η σιωπή, η ντροπή είναι ισχυρά στοιχεία στις κλειστές κοινωνίες. Η κόρη της, νεαρή Ελληνοαμερικανίδα της Νέας Υόρκης, επιστρέφει στο νησί σε μια προσπάθεια αναζήτησης των μυστικών της μητέρας της που ξενιτεύτηκε και δεν ξαναγύρισε ποτέ. Στο έργο καταδεικνύεται ότι οι σχέσεις μεταξύ των αδελφών ήταν (και σε πολλές περιπτώσεις συνεχίζουν να είναι) σχέσεις κυριαρχίας, καθώς θεμελιώνονταν στους κανόνες μεταβίβασης της περιουσίας, που καθιστούσαν τις υστερότοκες οικονομικά, αλλά και συναισθηματικά, εξαρτημένες. Ως αποτέλεσμα, πολλές αναγκάζονταν να ξενιτευτούν, όπως έπραξε και η ηρωίδα του έργου με τη βοήθεια ενός περαστικού Αμερικανού φωτογράφου.

Το έργο γυρίστηκε στη Νίσυρο εξαιτίας των έντονων διαμαρτυριών κατοίκων της Καρπάθου να γυριστεί στο φυσικό του χώρο. Οι διαμαρτυρίες εντάθηκαν σε τέτοιο βαθμό που έφτασαν στις αθηναϊκές εφημερίδες. Στις 11 Οκτωβρίου 2006, το Κέντρο Καρπαθιακών Ερευνών απέστειλε επιστολή διαμαρτυρίας στην εφημερίδα *Ελευθεροτυπία* ισχυριζόμενο ότι «τέτοια γεγονότα δεν συνέβαιναν παρά σπάνια», ενώ καλούσε τον σκηνοθέτη «να δείξει αυτοσυγκράτηση και προσοχή στο χειρισμό του θέματος».¹⁴⁷ Ο σκηνοθέτης και σεναριογράφος Πάνος Καρκανεβάτος προόριζε ως ιδανικότερο σκηνικό για να γυριστεί η ταινία την «άγωνα μητριαρχική κοινωνία της

¹⁴⁶ Εφημερίδα *Ελευθεροτυπία*, 27 Αυγούστου 2001, σελίδα 23.

¹⁴⁷ Εφημερίδα *Ελευθεροτυπία*, 11 Οκτωβρίου 2006, σελ. 34.

Ολύμπου στην Κάρπαθο»¹⁴⁸, αλλά, αφού «οι Καρπάθιοι είχαν άλλη γνώμη, ο οίκος της ...αμαρτίας στήθηκε στον ορεινό Εμποριό της Νισύρου»¹⁴⁹.

5.3. Συμπεράσματα

Στο πλαίσιο του κεφαλαίου αυτού, τονίζεται ότι θα μπορούσαμε να ονομάσουμε την κοινότητα των Καρπάθιων μεταναστών μια *διασπορά* η οποία συντηρείται κυρίως μέσω των ιδιαίτερων **πολιτισμικών** στοιχείων. Η απουσία του φυσικού χώρου της Καρπάθου αναπληρώνεται από τα πολιτισμικά στοιχεία, όπως το καρπάθικο γλέντι, τον εσωτερικό διάκοσμο των σπιτιών σε άλλες χώρες, τις υπερατλαντικές εφημερίδες όπου ανταλλάσσονται μηνύματα και μαντινάδες, αλλά και τις καλοκαιρινές διακοπές που πραγματοποιούνται από τους μετανάστες στο νησί. Όλα αυτά τα στοιχεία γίνονται πυλώνες σύνθεσης του *συμβολικού χωριού*, όπως το ονόμασε και η Caraveli στις μελέτες της.

Εικόνα 4.11.: Φορώντας την παραδοσιακή στολή της Καρπάθου στη Βαλτιμόρη των Η.Π.Α. [Caraveli [B], 1985:οπισθόφυλλο]. Φωτογραφία της Lilliane de Toledo.

¹⁴⁸ Άρθρο του περιοδικού της κυριακάτικης *Καθημερινής* «Κ», 16 Σεπτεμβρίου 2007, σελ. 80.

¹⁴⁹ Ο.π., σελ. 80.

Η Κάρπαθος θεωρείται από πολλούς ως το λαογραφικότερο νησί της Δωδεκανήσου με ευλαβική προσήλωση στα έθιμα και τις παραδόσεις της. Στην Κάρπαθο βρίσκουμε μια μουσική ποικιλία που δεν την παρατηρούμε, ούτε στη Ρόδο, το μεγαλύτερο νησί του συμπλέγματος [Samuel Baud-Bovy, 1935:225]. Όπως προαναφέρθηκε, έχουν πράγματι γι' αυτό εκφρασθεί επανειλημμένα γνωστοί Έλληνες και ξένοι ειδικοί, καθηγητές πανεπιστημίων και άλλοι ερευνητές [Αλεξιάδης, 1997:14]. Το λαογραφικό μοντέλο διαχέεται σε κάθε δραστηριότητα: στα παραδοσιακά εδέσματα που προσφέρουν οι ταβέρνες, στην τυποποίηση τοπικών γλυκισμάτων και πιττών, στη χρήση τοπικών ονομάτων στην ονοματοθεσία ξενοδοχείων, στη μουσική, στις μαντινάδες, στους τουριστικούς οδηγούς που τη χαρακτηρίζουν έναν λαογραφικό παράδεισο [Αυδίκος, 2003:85]. Οι Καρπάθιοι, σε όποιο μέρος της γης και αν βρίσκονται περιβάλλουν με θρησκευτική ευλάβεια την κιβωτό που φέρνει την παραδοσιακή κληρονομιά του νησιού τους [Αλεξιάδης, 1978:192]. Η οικονομία του νησιού στηρίζεται κατά κύριο λόγο στο μεταναστευτικό συνάλλαγμα (οι περισσότεροι Καρπάθιοι είναι μετανάστες).

Η παράδοση και οι ιδιαίτερες πολιτισμικές καταβολές έχουν συμβάλλει στη διατήρηση της καρπαθιακής ταυτότητας στις κοινότητες του εξωτερικού, αφού «το τραγούδι, η μουσική και ο χορός, συνδέονται άμεσα με την καθημερινή ζωή και τα έθιμα, αποκτώντας μια διάσταση ισχυρών συμβόλων ταυτότητας» [Λιάβας, 1998:84]. Η καρπαθιακή ταυτότητα υπερισχύει αυτής του Έλληνα, *Ελληνοαμερικανού ή Αμερικανού*. Όπως σημειώνει και ο Αλεξιάδης «δεν θα ήταν άστοχο να υποστηριχθεί ότι η Κάρπαθος αποτελεί ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα περιοχής, η οποία παρακολουθεί τις εξελίξεις της σύγχρονης ζωής, αλλά κατορθώνει, εν τούτοις, να επιβάλει στην πορεία της αυτή ένα ρυθμό που δεν είναι ξέφρενος και σαρωτικός, όπως συμβαίνει με άλλες περιοχές, γιατί οι κάτοικοί της (και οι ξενιτεμένοι σε μακρινές χώρες μαζί) διατηρούν σημεία επαφής με την παράδοση και την ιστορία της» [Αλεξιάδης, 1997:17]. Επίσης, «οι Καρπάθιοι δεν έχουν την αίσθηση ότι επιστρέφουν σε κάτι που χάθηκε, που είναι περιθωριοποιημένο. Αντίθετα, έχουν εδραία την πεποίθηση, και αυτό προβάλλουν, ότι ο λαϊκός παραδοσιακός πολιτισμός συνεχίζει στο νησί τους να αποτελεί μέρος της καθημερινότητας» [Αυδίκος, 2003:74, σημ.:16]. Τα εθιμικά και τελετουργικά στοιχεία επιφέρουν συνοχή και συμβάλλουν στη διατήρηση της παράδοσης. Σε τουριστικό οδηγό για την Κάρπαθο αναφέρεται ότι οι νεαρές Ελληνοαμερικανίδες Καρπάθιες «μπορεί να μιλούν σπασμένα τα ελληνικά,

αλλά στο πανηγύρι φορούν την πολύχρωμη παραδοσιακή τους φορεσιά και καμαρώνουν περήφανες, γιατί κατάφεραν να μιμηθούν τη μητέρα ή τη γιαγιά τους και να συνεχίσουν έτσι την παράδοση» [Δεσύπρης, 2007:84]. Η δική μου παρατήρηση είναι ότι οι Καρπάθιοι, ακόμα και όταν έχουν πλείστες άλλες επιλογές, *επιλέγουν* να διατηρούν πρώτιστα την ταυτότητά τους ως Καρπάθιοι. Ως αποτέλεσμα, μπορεί κανείς να συναντήσει τόσους πολλούς Καρπάθιους της Αμερικής να επιστρέφουν ευλαβικά κάθε καλοκαίρι στο νησί, να χορεύουν τους ιδιαίτερους τοπικούς χορούς, να τραγουδούν μαντινάδες στα *γλέντια*, και να παντρεύονται Καρπάθιους και Καρπάθιες παρότι μπορεί να ανήκουν στην τρίτη ή και τέταρτη μεταναστευτική γενιά στις Η.Π.Α. Όπως είπε χαρακτηριστικά και μια Ολυμπίτισσα που επέλεξε συνειδητά αν ζει ως τέτοια «[το κάνω] για να έχω κάτι διαφορετικό σε σχέση με τους άλλους Έλληνες και τον υπόλοιπο κόσμο» [Caraveli [B], 1985:17].

Ο Γιάννης Παζαρτζής, συνεντευξιαζόμενος στο πλαίσιο της παρούσης διατριβής επιβεβαιώνει το παραπάνω συμπέρασμα, απαντώντας στην ερώτηση αν πιστεύει ότι υπάρχουν ισχυρότεροι δεσμοί στην περίπτωση της Καρπάθου: «Σοβαρά μιλάς; Αναμφισβήτητα! Δεν τίθεται τέτοιο θέμα... Φαντάσου! Ζούμε στον εικοστό αιώνα και αυτοί ακόμα παντρεύονται μεταξύ τους! Τι άλλο θέλεις;»¹⁵⁰

Οι γοργές επικοινωνίες και η επιβολή συγκεκριμένων πολιτιστικών προτύπων μέσω των διεθνών ΜΜΕ και των κινηματογραφικών ταινιών επιτρέπουν τη δημιουργία μιας περισσότερο ομογενοποιημένης μαζικής κουλτούρας, με αποτέλεσμα ο κόσμος να *εμφανίζεται* πιο όμοιος και να εξαλείφονται οι πολιτισμικές ιδιαιτερότητες και καταβολές. Από την άλλη, η ύπαρξη διαύλων επικοινωνίας μεταξύ απομακρυσμένων ομάδων, όπως είναι οι μετανάστες διασκορπισμένοι σε διάφορες χώρες, οι οποίοι σε προηγούμενες δεκαετίες θα αφομοιώνονταν στις χώρες υποδοχής, σήμερα έχουν μια δεύτερη ευκαιρία συνοχής και συγκρότησης. Στην περίπτωση της Καρπάθου, είδαμε ότι η πολιτισμική κληρονομιά επιβιώνει επειδή μπορεί και μεταφέρεται ευκολότερα στο παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον. Έτσι, οι σημερινές γενιές των Καρπάθιων μεταναστών έχουν μεγαλύτερες πιθανότητες διατήρησης των δεσμών με την πατρίδα, αφού το Διαδίκτυο και τα ΜΜΕ, αλλά και οι πλείστες δυνατότητες επισκέψεων στο νησί επιτρέπουν τη ενίσχυση της διασπορικής ομάδας,

---

¹⁵⁰ Συνέντευξη στις 20 Νοεμβρίου 2007.

ενώ το μεταφερόμενο προϊόν, ο ιδιότυπος πολιτισμικός χαρακτήρων των Καρπάθιων, παράγεται και αναπαράγεται με αποτέλεσμα να λειτουργεί ως μέσο συσπείρωσης των Αποδήμων Καρπάθιων και να επιτρέπει τη δημιουργία μιας διακριτής πολιτισμικής διασποράς. Όπως αναφέρει ο Καρπάθιος δεύτερης γενιάς που ζει στην Αμερική:

«Το δεύτερο μέρος της εισήγησής μου αναφέρεται στη σπουδαιότητα της ταυτότητάς αυτής για τους Καρπάθιους-Αμερικάνους. [...] Ένα από τα οφέλη είναι η σταθερότητα. [...] Η Κάρπαθος μάς δίνει ένα αίσθημα ασφάλειας μέσα από τη σταθερότητά της [...] Πέρα από αυτό, οι καρπαθιακές μας ρίζες χρησιμοποιούνται ως ένα αυτόματο δέσιμο όταν συναντήσουμε άλλους Καρπάθιους, με συνέπεια να ενθαρρύνονται νέες φιλίες ακόμα και στα πιο απροσδόκητα μέρη. Το δεύτερο όφελος [της ταυτότητάς μας] ως Καρπάθιοι Αμερικάνοι είναι η αίσθηση της ιστορίας [που αποκτούμε]. Μέσα από την ιστορία αντλούμε περηφάνια και αυτοπεποίθηση» [Dounas, 2006:181]¹⁵¹.

Στη συγκεκριμένη περίπτωση, η *τοπικότητα*, αποτελεί πρωτεύοντα αίτιο συσπείρωσης των Καρπάθιων μεταναστών και αναπαραγωγής της καρπαθιακής ταυτότητας. Ως *τοπικότητα* ορίζουμε την «πλούσια σε καθορισμούς και σχέσεις ολότητα μικρής πληθυσμιακής ενότητας, η οποία προβάλλει την ιδιαιτερότητά της σε σχέση με το κέντρο και συγκροτεί την ιδιοσυστασία της μέσα από ένα σύνθετο πλέγμα συντελεστών» [Νούτσος, 2005:37]. Δεν αποτελεί, βέβαια, χαρακτηριστικό μόνο των Καρπάθιων, η αναπτυγμένη σχέση με την ιδιαίτερη πατρίδα. Ο ιστορικός και εθνολόγος John Campbell μνημονεύει ιδιαίτερα τον *τοπικισμό* των Ελλήνων, την έντονη τοπική συνείδηση. Μάλιστα, ο Campbell επικαλείται τα λόγια του Ίωνα Δραγούμη «ο Έλληνας είναι τοπικιστής και αφιερωμένος εις την μικράν πατρίδαν» [Χατζητάκη-Καψεμένου, 2003:692].

Κατά κάποιο τρόπο, το κριτήριο χαρακτηρισμού μιας «πολιτισμικής διασποράς» θα μπορούσε να είναι η απόρριψη της επιλογής της αφομοίωσης στη χώρα υποδοχής ή ακόμα, ο βαθμός αντίστασης της μεταναστευτικής ομάδας στην αφομοίωσή της. Στην ποιητική συλλογή της *Ο Νόστος του Καρπάθιου*, η Φραγκίσκη Σταυράκη αναφέρει στην εισαγωγή: «Γι' αυτό [οι Καρπάθιοι] δεν μπόρεσαν ποτέ

---

¹⁵¹ Η εισήγηση εκδόθηκε στην αγγλική γλώσσα – η μετάφραση δική μου.

στις μεγάλες πόλεις που ζούσαν να απομακρυνθούν από [το νησί τους], να αποξενωθούν, να αφομοιωθούν» [Σταυράκη, 2003:7]. Οι Καρπάθιοι χρησιμοποιήθηκαν ως παράδειγμα μιας ομάδας Ελλήνων με ισχυρά πολιτισμικά στοιχεία, όπου ακριβώς αυτά τα στοιχεία έχουν επιτρέψει την επιβίωσή τους ως διακριτή ομάδα, όχι απλά σε σχέση με τα άλλα έθνη που συμβιώνουν στις χώρες υποδοχής, αλλά ακόμα και σε σχέση με τους άλλους μετανάστες ελληνικής καταγωγής. Θα ήταν λανθασμένη, όμως, η άποψη ότι οι Καρπάθιοι είναι οι μόνοι Έλληνες με ισχυρά πολιτισμικά στοιχεία.

Η Ελλάδα είναι τεκμηριωμένα μια χώρα με έντονα πολιτισμικά στοιχεία και πλούσια πολιτιστική κληρονομιά. Είναι σαφές ότι η διασπορά της Ελλάδας τροφοδοτήθηκε με πολυάριθμο ανθρώπινο δυναμικό κατά τη διάρκεια του εικοστού αιώνα με κύριο αίτιο την αναζήτηση εργασίας. Οι μετανάστες αυτοί, συμπεριλαμβανομένων και των Καρπάθιων, υπήρξαν αρχικά τμήμα μιας μεγάλης εργατικής διασποράς. Όμως, σήμερα, ένα από τα στοιχεία συνοχής των Ελλήνων αποτελεί η επιθυμία διατήρησης μιας ιδιαίτερης πολιτισμικής ταυτότητας. Στην περίπτωση της Καρπάθου, η πολιτισμική κληρονομιά αποτελεί τον *πρωτεύοντα* παράγοντα συσπείρωσης και συνοχής των Καρπάθιων μεταναστών.

Κεφάλαιο 5

Η ελληνική εμπορική διασπορά: η περίπτωση της Χίου ως πρότυπη μορφή παγκοσμιοποίησης

5.1. Περί εμπορικών διασπορών

Αφού εξετάστηκαν οι περιπτώσεις διασποράς θυμάτων και διασποράς εργατών στη σύγχρονη ελληνική ιστορία, στην επόμενη ενότητα θα διερευνήσουμε την περίπτωση ύπαρξης εμπορικής διασποράς στο πλαίσιο της ελληνικής διασποράς τους τελευταίους δύο αιώνες. Δηλαδή, συνεχίζουμε να αναλύουμε τη σύγχρονη ελληνική διασπορά χρησιμοποιώντας την κατά Robin Cohen τυπολογία, δηλαδή τα πέντε βασικά είδη διασπορών, ήτοι διασπορά θυμάτων και εργατική, εμπορική, αποικιακή και πολιτισμική διασπορά.

Πρωτίστως, ας επιχειρηθεί η αποσαφήνιση του όρου *εμπορική διασπορά*. Ως εμπόριο ορίζεται η πράξη ή η διαδικασία αγοράς, πώλησης ή ανταλλαγής προϊόντων, είτε χονδρικώς είτε λιανικώς, με σκοπό το κέρδος. Αντικείμενο εμπορικής μεσολάβησης είναι τα εμπορεύματα που είναι συνήθως υλικά και μάλιστα κινητά. Με άλλα λόγια, μεγάλο μέρος της διαδικασίας του εμπορίου αποτελεί η μεταφορά των αγαθών από το χώρο ή την περιοχή ή τη χώρα της παραγωγής τους στο χώρο ή την περιοχή ή τη χώρα της αγοράς για κατανάλωση. Βασική είναι η διάκριση του εμπορίου σε εσωτερικό και εξωτερικό ή διεθνές εμπόριο - όπου ως διεθνές εμπόριο ορίζεται το εμπόριο που διεξάγεται έξω από τα εδαφικά όρια μιας χώρας, ως αποτέλεσμα της αδυναμίας του κάθε κράτους να έχει αυτάρκεια σε επιθυμητά αγαθά. Στον πρόλογο του κεφαλαίου για τις εμπορικές διασπορές, ο Cohen επισημαίνει ότι αναφορά στις εμπορικές διασπορές γίνεται ακόμα και στα γραπτά του Ομήρου. Σπεύδει να διευκρινίσει, όμως, ότι οι αρχαίοι Έλληνες αντιμετώπιζαν με υποτιμητικό τρόπο το εμπόριο, δίνοντας μεγαλύτερη σημασία στα ευγενή ιδανικά της στρατιωτικής κατάκτησης, της λεηλασίας και της αποίκησης.¹⁵² Για τις εμπορικές υποθέσεις στηρίζονταν στους Φοίνικες, τους θρυλικούς «Βεδουΐνους της θάλασσας» που αντάλλασσαν τα προϊόντα τους και τις γνώσεις τους, φτάνοντας ως την Ισπανία,

---

¹⁵² Δεν αφορά την παρούσα ενότητα η αμφισβήτηση της διατύπωσης αυτής του Cohen. Πάντως, όπως θα δούμε παρακάτω στη σχετική αναφορά στη χιώτικη διασπορά, «τον εμπορικό χαρακτήρα των κατοίκων της Χίου επεσήμανε πρώτος ο Αριστοτέλης». Νομίζω ότι ο Cohen δίνει έμφαση στην αποικιακή διασπορά των αρχαίων Ελλήνων (την οποία αναφέρει στο σχετικό κεφάλαιο), παραγνωρίζοντας λίγο την εμπορική διασπορά στους αρχαίους χρόνους.

τα Βρετανικά Νησιά, την Ελλάδα, τη Βαβυλωνία, την Περσέπολη και τις Θήβες [Cohen, 2003:165].

Αργότερα, ο όρος *διασπορά* χρησιμοποιήθηκε ως αναφορά σε δίκτυα πρωτοπόρων εμπόρων που είχαν δημιουργηθεί για την πώληση και την αγορά αγαθών κατά μήκος καθιερωμένων εμπορικών οδών. Η συζήτηση γύρω από την *εμπορική διασπορά* έχει ξεκινήσει από τον κοινωνιολόγο Abner Cohen¹⁵³. Η έννοια αυτή αναφέρεται σε μια εθνική ομάδα κοινωνικά αλληλοεξαρτώμενη αλλά διασπαρμένη σε διαφορετικές κοινότητες [Χατζηιωάννου, 2005:146]. Ο Robin Cohen συνεχίζει την εισαγωγή του για τις εμπορικές διασπορές, αναφερόμενος στον Curtin, συγγραφέα του έργου *Cross-Cultural Trade in World History (Το Διαπολιτισμικό Εμπόριο στην Παγκόσμια Ιστορία)* και παραθέτει μια παράγραφο από το έργο του, την οποία αναφέρουμε και εδώ λόγω της εμφάνισης του όρου «εμπορικό δίκτυο» που μας ενδιαφέρει περισσότερο.

«Σε αυτή τη φάση εμφανίστηκε μια διάκριση μεταξύ των εμπόρων που μετακινούνται και εγκαθίστανται και εκείνων που εξακολουθούν να μετακινούνται πέρα δώθε. Αυτό που μπορεί να είχε ξεκινήσει ως μια απλή εγκατάσταση γρήγορα γινόταν πιο περίπλοκο. [...] Το αποτέλεσμα ήταν ένα δίκτυο αλληλοεξαρτώμενων συναλλακτικών κοινοτήτων που σχημάτιζε ένα εμπορικό δίκτυο ή μια εμπορική διασπορά... [...] Επιχειρηματικές κοινότητες εμπόρων που ζούσαν μεταξύ ξένων σε συνδεδεμένα δίκτυα εντοπίζονται σε κάθε ήπειρο και, [αν κοιτάξουμε] πίσω στο χρόνο, σε κάθε απαρχή αστικής ζωής» [Curtin, 1984:2-3].

Είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα η χρήση της λέξης *δίκτυο* και μάλιστα σε περιεχόμενο σχεδόν ταυτόσημο με τη λέξη *διασπορά*. Ο Curtin αναφέρεται σε κοινότητες που συναλλάσσονται μεταξύ τους λέγοντας ότι σχηματίζουν *εμπορικά δίκτυα ή εμπορικές διασπορές*. Εννοεί, άραγε, είτε το ένα είτε το άλλο ή απλώς προσφέρει μια συνώνυμη ονομασία για το φαινόμενο; Στη δεύτερη περίπτωση θα συνεπαγόταν ότι κάθε εμπορικό δίκτυο αποτελεί και μια εμπορική διασπορά. Αρχικά, η λογική και η κοινή χρήση των λέξεων αυτών αποκλείουν τη σκέψη αυτή. Από την

---

¹⁵³ Διευκρινίζεται ότι πρόκειται για δύο επιστήμονες: Abner Cohen και Robin Cohen.

άλλη, αν τα μέλη των εμπορικών αυτών δικτύων ανήκουν στην ίδια εθνική ή θρησκευτική ομάδα, τότε γιατί όχι; Αυτό, βέβαια, είναι πιθανό αν θεωρήσουμε ως διασπορά το διασκορπισμό *κάποιων* ατόμων που ανήκουν στην ίδια κοινωνική, εθνική ή θρησκευτική ομάδα και όχι απαραίτητα ένα μεγάλο τμήμα του πληθυσμού της. Μια προσεκτικότερη παρατήρηση των συμβατικών ορισμών του φαινομένου της *διασποράς* αποκαλύπτει ότι σε κανέναν από τους προαναφερόμενους ορισμούς (Armstrong, Clifford, Cohen)¹⁵⁴ δεν υπάρχει αριθμητικός περιορισμός των ατόμων που απαιτούνται για να σχηματιστεί μια διασπορά, δηλαδή πουθενά δεν αναφέρεται ότι η ύπαρξη κάποιας διασποράς προϋποθέτει και έναν ελάχιστο αριθμό μελών της ομάδας που να έχουν διασκορπιστεί. Συνεπώς, μπορούμε να θεωρήσουμε ότι τα μέλη ενός εμπορικού δικτύου που ανήκουν στην ίδια εθνική ή θρησκευτική ομάδα (ή γενικότερα έχουν την ίδια γεωγραφική καταγωγή) σχηματίζουν ταυτόχρονα και μια εμπορική διασπορά.

Ας επανεξετάσουμε τον όρο *δίκτυο*, όπως χρησιμοποιείται στη γεωγραφία και συγκεκριμένα στον κλάδο της ανθρωπογεωγραφίας. Στην ελληνική γλώσσα, η λέξη *δίκτυο* συναντάται κυρίως στην τεχνολογία, δηλαδή σε αναφορές του συνόλου πολύπλοκων κυκλωμάτων ή συστημάτων ηλεκτροδότησης, ύδρευσης, αποχέτευσης, τηλεπικοινωνιών ή συγκοινωνίας, ενώ υπάρχει και η μεταφορική χρήση της λέξης που αφορά στην οργανωμένη ομάδα προσώπων και μέσων που συνδέονται με πολύπλοκο τρόπο για την επίτευξη κοινού στόχου, θεμιτού ή αθέμιτου. Ως παραδείγματα μπορούν να αναφερθούν το δίκτυο καταστημάτων, επιχειρήσεων, κατασκόπων και διακίνησης ναρκωτικών¹⁵⁵. Στην ανθρωπογεωγραφία, ο πρώτος ορισμός που δίνεται στο Λεξικό της Ανθρωπογεωγραφίας¹⁵⁶ είναι σε σχέση με το μεταφορικό δίκτυο είτε μόνιμων εγκαταστάσεων (δρόμος, σιδηροδρομική γραμμή, κανάλι) είτε των προσφερόμενων προγραμματισμένων υπηρεσιών (λεωφορείο, τρένο, αερογραμμή). Παρ' όλα αυτά ο όρος έχει διευρυνθεί και καλύπτει πολλά άλλα είδη σχέσης και σύνδεσης όπως αυτά των διοικητικών ορίων, των κοινωνικών επαφών (κοινωνικό δίκτυο) και των τηλεπικοινωνιών.

---

¹⁵⁴ Βλέπε Κεφάλαιο 1.

¹⁵⁵ Οι ορισμοί αντλούνται από το Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας του Γ. Μπαμπινιώτη.

¹⁵⁶ The Dictionary of Human Geography (επιμέλεια των R. J. Johnston, Derek Gregory, Geraldine Pratt και Michael Watts, εκδόσεις Blackwell, Λονδίνο, 2000).

Με βάση τα παραπάνω, ως εμπορικό δίκτυο ορίζεται ένα σύστημα οργανωμένης ομάδας ανθρώπων με κοινό στόχο το εμπόριο. Αν αυτό το δίκτυο απλώνεται σε περισσότερες από δύο χώρες και τα μέλη της ομάδας έχουν την ίδια καταγωγή, τότε μπορούμε να μιλάμε για εμπορική διασπορά.

Πίνακας 5.1.

Η κινεζική διασπορά¹⁵⁷

Χώρα	Κινεζική διασπορά
Ινδονησία	7.566.200
Ταϊλάνδη	7.153.240
Μαλαισία	7.070.500
ΗΠΑ	3.376.031
Σιγκαπούρη	2.684.936
Καναδάς	1.612.173
Περού	1.300.000
Βιετνάμ	1.263.570
Φιλιππίνες	1.146.250
Μιανμάρ	1.101.314
Ρωσία	998.000
Αυστραλία	614.694
Ιαπωνία	519.561
Καμπότζη	343.855
Ηνωμένο Βασίλειο	296.623
Γαλλία	230.515
Ινδία	189.470
Λάος	185.765
Βραζιλία	151.649
Νέα Ζηλανδία	147.570
Ολλανδία	144.928
Νότια Κορέα	137.790
Παναμάς	100.000
ΣΥΝΟΛΟ	~ 39 εκατομμύρια

¹⁵⁷ Τα στοιχεία του πίνακα προέρχονται από πλείστες πηγές και εμφανίζονται συγκεντρωμένα στην ιστοσελίδα για την κινεζική διασπορά στο www.wikipedia.com.

Παράδειγμα αρχετυπικής εμπορικής διασποράς αποτελεί η κινεζική εμπορική διασπορά που έχει χαρακτηριστεί ως «ένα τεράστιο ανεπίσημο κινεζικό πολυεθνικό επιχειρηματικό δίκτυο που απλώνεται σε όλη την Ανατολική Ασία» [Hill, 1990:31]. Η διασπορά αυτή, που απαρτίζεται από τουλάχιστον 40 εκατομμύρια άτομα (μερικές αναφορές κάνουν λόγο για 55 εκατομμύρια άτομα) και βασίζεται στην κοινή εθνική και θρησκευτική ταυτότητα και τις συγγενικές σχέσεις, είναι ιδιαίτερα ωφέλιμη για την Κίνα. Η ιστορία της σύγχρονης κινεζικής διασποράς αρχίζει στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, όταν η Δυναστεία Qing ενθάρρυνε την αποστολή Κινέζων εργατών σε ευρωπαϊκές αποικίες που είχαν ανάγκη από εργατικά χέρια. Κινέζοι εργάτες έφτασαν και στη βόρεια Αμερική και Αυστραλία, όπου δούλεψαν στα επικίνδυνα επαγγέλματα ως εργάτες κατασκευής των σιδηροδρομικών δικτύων και χρυσωρύχοι. Πέρα από τα μεγάλα μεταναστευτικά ρεύματα εργατών, υπάρχουν και τα ιστορικά κινεζικά εμπορικά δίκτυα (που ονομάζονται *jitianqiye*) τα οποία έχουν αναλυθεί στο έργο του Manuel Castles, *The Rise of the Network Society*, ενώ περιγράφονται με αριστουργηματικό τρόπο στο έργο του Βρετανού λογοτέχνη Eric Ambler, *Επικίνδυνο Πέρασμα*¹⁵⁸ (αφορά στην κινεζική διασπορά της νοτιοανατολικής Ασίας). Το επιτυχημένο μοντέλο των υπερεθνικών επιχειρήσεων των Κινέζων της διασποράς, συμπεριλαμβανομένων και των εμποροναυτιλιακών κοινοτήτων του δεύτερου μισού του 20^{ου} αιώνα στο Χονγκ-Κονγκ, στην Ταϊβάν και ευρύτερα στη νοτιοανατολική Ασία, συνέτεινε στη θεαματική ανάπτυξη των «τίγρων» της νοτιοανατολικής Ασίας και απέσπασε την προσοχή πολλών μελετητών, ιστορικών, ανθρωπολόγων και κοινωνιολόγων [Χαρλαύτη, 2001:41]. Σήμερα, κινεζικές κοινότητες υπάρχουν σε χώρες σε όλες τις ηπείρους (όπως διαφαίνεται στον Πίνακα 5.1), ενώ οι συγκεντρώσεις κινεζικών πληθυσμών σε κάποια από τα μεγάλα αστικά κέντρα είναι τόσο μεγάλες και συμπαγείς που η λέξη chinatown είναι γνωστή σε όλους.

Ο *Ατλας των Διασπορών* των εκδόσεων Penguin αναφέρει ότι η κινεζική διασπορά σήμερα είναι η μεγαλύτερη στον κόσμο και μία από τις πλέον οικονομικά εύρωστες. Η κινεζική διασπορά έχει συνεισφέρει περίπου τα $\frac{3}{4}$ του συνόλου των ξένων επενδύσεων στην Κίνα τα τελευταία χρόνια [Cohen & Kennedy, 2000: 186]. Από τη δεκαετία του 1980, η Λαϊκή Δημοκρατία της Κίνας έχει επιχειρήσει να

---

¹⁵⁸ Ο πρωτότυπος αγγλικός τίτλος είναι *A Passage of Arms*. Η ελληνική έκδοση κυκλοφορεί από τις εκδόσεις OrpusMagnum.

προσελκύσει τη συνεργασία των Κινέζων του εξωτερικού με διάφορους τρόπους, όπως, για παράδειγμα, την επιστροφή των περιουσιών που κατασχέθηκαν μετά τη λαϊκή επανάσταση του 1949. Πιο πρόσφατα, η πολιτική της Λαϊκής Δημοκρατίας της Κίνας στοχεύει στους εκατοντάδες χιλιάδες Κινέζους φοιτητές που μεταναστεύουν στη Δύση για σπουδές. Η στροφή της πολιτικής αυτής διαφαίνεται στο Άρθρο 5 της κινεζικής νομοθεσίας για την εθνικότητα:

«Άτομα που έχουν γεννηθεί στο εξωτερικό είτε από δύο γονείς κινεζικής εθνικότητας, είτε από έναν, αποκτούν την κινεζική υπηκοότητα. Στην περίπτωση, όμως, που κάποιο άτομο έχει αποκτήσει αλλοδαπή υπηκοότητα από τη γέννησή του σε άλλη χώρα, αυτό το άτομο δεν δικαιούται κινεζική υπηκοότητα».¹⁵⁹

Έτσι, η πολιτική της Λαϊκής Δημοκρατίας της Κίνας επιχειρεί να προσεγγίσει, έστω και υπό όρους, τη μεγάλη κινεζική διασπορά ευελπιστώντας στην ανάπτυξη της χώρας, λόγω της τεχνογνωσίας των Κινέζων του εξωτερικού αλλά και στα κεφάλαιά τους. Όμως η κινεζική διασπορά δεν επηρεάζει μόνο την ανάπτυξη της Κίνας. Τις τελευταίες δεκαετίες, λόγω της αυξανόμενης αλληλεξάρτησης της οικονομίας των ΗΠΑ και των κινεζικών οικονομιών του Ειρηνικού, της Ταϊβάν, του Χονγκ Κονγκ και της ίδιας της Κίνας, πολλοί Κινέζοι έχουν μετατραπεί σε *υπερκινητικούς μετανάστες*¹⁶⁰ (στα κινεζικά αποκαλούνται Tai Ku Fe En), οι οποίοι φτιάχνουν οικογένεια σε μια κοινωνία, ιδρύουν επιχείρηση στην άλλη και κινούνται διαρκώς μεταξύ των δύο [Cohen, 2003, 180].

Επανερχόμενοι στην ελληνική περίπτωση, το εμπόριο υπήρξε δραστηριότητα των Ελλήνων από την αρχαιότητα. Η γεωγραφική θέση της Ελλάδας, σε συνδυασμό με το γενικά ορεινό έδαφός της, οδήγησε τους πληθυσμούς της να στραφούν σε εμπορικές δραστηριότητες με άμεση συνεπαγωγή την ανάπτυξη της ναυπηγικής και της ναυτιλίας. Λογική συνέπεια της ανάπτυξης του εμπορίου είναι να αναπτυχθεί και το ταξίδι, η αποδημία, η αποίκηση, ακόμα και η κατάκτηση. Αποτελεί, άλλωστε, έναν από τους πλέον ισχυρούς μύθους της ελληνικής ταυτότητας, εκείνος που θέλει τον «Ελληνα-Οδυσσέα φιλαπόδημου και εμπορικού πνεύματος» [Χασιώτης, 1993:23] να

¹⁵⁹ Οι πληροφορίες αυτές αναφέρονται στην ιστοσελίδα www.wikipedia.com για την κινεζική διασπορά.

¹⁶⁰ Ο όρος που χρησιμοποιεί ο Cohen στα αγγλικά είναι *hypermobile migrants*.

θέτει τις βάσεις της διαχρονικής και αδιάλειπτης ιστορίας της ελληνικής διασποράς. Πίσω, βέβαια, από κάθε μύθο υπάρχει και μία, έστω, δόση αλήθειας. Στη νεότερη ελληνική ιστορία, (ας οριστεί με την πτώση της Κωνσταντινούπολης το 1453), οι Έλληνες συνέχισαν να δραστηριοποιούνται στο εμπόριο κατά τη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας αλλά και σε όλη τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα. Διάφοροι λόγοι¹⁶¹ οδήγησαν τις μειονότητες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, δηλαδή τους Έλληνες, τους Αρμένιους και τους Εβραίους, να αποκτήσουν το μονοπώλιο των εμπορικών και χρηματιστικών συναλλαγών. Ο Χασιώτης επισημαίνει τον «εμπορικό εξάλλου χαρακτήρα των αντιπροσωπευτικότερων τουλάχιστον μετοικήσεων» [Χασιώτης, 1993:36] ακόμα και σε αναφορά μετοικήσεων που έλαβαν χώρα στα τέλη του 16^{ου} αιώνα. Επισημαίνει ακόμα «ότι ο χαρακτήρας [των κοινοτήτων αυτών] δεν άλλαξε (για να μετεξελιχθεί σε βιομηχανικός) ούτε με το πέρασμα στη δεύτερη περίοδο» (την οποία τοποθετεί μετά τη σύσταση του νεοελληνικού κράτους) [...] «κατά την οποία επίσης αρκετές παροικίες παρέμειναν εμπορικές και άλλες όχι» [Χασιώτης, 1993:36]. Η Μαρία-Χριστίνα Χατζηϊωάννου αναφέρει την αιτιολογία του Κούμα¹⁶² «το εκ της εμπορίας κέρδος ηνάγκασε πολλούς ηπειρωτικούς Έλληνες να αποικήκωσιν εις διάφορα μέρη της Ευρώπης» [Χατζηϊωάννου, 2005:13]. Στην Ιστορία του Νέου Ελληνισμού¹⁶³, η Όλγα Κατσιαρδή-Hering προσθέτει ως υπότιτλο στο κεφάλαιο για την ελληνική διασπορά τη φράση «Το Εμπόριο ως Γενικευμένη Εθνική Εξειδίκευση» [Κατσιαρδή-Hering, 2003:87], αναφερόμενη στην περίοδο από το 1770 μέχρι τις αρχές του 19^{ου} αιώνα. Την περίοδο εκείνη, οι πιο σημαντικές ελληνικές παροικίες εκτός ελληνικού χώρου ήταν:

1. Μαύρη Θάλασσα / Παραδουνάβιες περιοχές: Ταϊγάνιο, Μαριούπολη, Νικολάιεφ, Οδησσός, Βράιλα, Μπράσοβ, Βουκουρέστι
2. Βαλκάνια / Κεντρική Ευρώπη: Βελιγράδι, Νόβισαντ, Κέσκεμετ, Βουδαπέστη, Ζάγκρεμπ, Βιέννη, Μόναχο
3. Ιταλία: Λιβόρνο, Βενετία, Τεργέστη, Πίζα, Ανκόνα

---

¹⁶¹ Ο Τσουκαλάς αναλύει τους λόγους που, από το 17^ο αιώνα, οι συναλλαγές του εξωτερικού εμπορίου της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας μονοπωλήθηκαν σχεδόν από ξένους επιχειρηματίες, προερχόμενους κυρίως από τη δυτική Ευρώπη. Κάτω από την προστασία των επιχειρηματιών αυτών, δρούσαν οι εθνικές και θρησκευτικές μειονότητες, και ιδιαίτερα οι Έλληνες, οι Σύροι, οι Εβραίοι και οι Αρμένιοι [Τσουκαλάς, 1992: 270-286].

¹⁶² Λόγιος και ιστορικός, σύγχρονος και φίλος του Κοραή που έζησε για πολλά χρόνια στη Βιέννη και πέθανε στην Τεργέστη το 1836.

¹⁶³ Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2003.

4. Αφρική: Αλεξάνδρεια, Κάιρο, Τύνιδα, Αλγέρι
5. Άλλες: Λονδίνο, Λισαβόνα, Τολέδο

Θα πρέπει να τονιστεί ότι «αν και η ανάπτυξη των κοινοτήτων της ελληνικής διασποράς υπήρξε εντυπωσιακή, τα ποσοτικά στοιχεία που διαθέτουμε μας επιτρέπουν να την παρακολουθήσουμε μόνο κατά προσέγγιση»¹⁶⁴ [Τσουκαλάς, 1992:287]. Παρ' όλα αυτά, η ελληνική βιβλιογραφία σχετικά με τις εμπορικές παροικίες που άνθησαν πριν από την ελληνική επανάσταση είναι αρκετά πλούσια. Πιθανώς, η ερευνητική δραστηριότητα να εντάθηκε λόγω της συμβολής των ιστορικών παροικιών του εξωτερικού στην ίδια την ελληνική Επανάσταση, γεγονός που αναβάθμισε τη θέση τους στην ελληνική ιστοριογραφία. Στη σχετική βιβλιογραφία γίνεται επίσης συσχέτιση μεταξύ διασποράς, εμπορικών δικτύων και διαφωτισμού. «Η διασύνδεση διασποράς, εμπορικών δικτύων και Διαφωτισμού [...] αντιπροσωπεύει μια συμβατική αντίληψη των πραγμάτων για τη διάπλαση και εξάπλωση των ιδεών [...] [η οποία] θεωρεί αυτονόητο ότι τα δίκτυα των εμπορικών συναλλαγών που εξαπλώθηκαν από τη νοτιότερη Βαλκανική είτε προς την Κεντρική Ευρώπη δια των χερσαίων οδών είτε προς τα λιμάνια της Ιταλίας και της δυτικής Μεσογείου δια των θαλασσίων δρόμων αποτέλεσαν τους διαύλους για τη μεταφορά των ιδεών, που συνετέλεσαν σε φαινόμενα πολιτισμικής αλλαγής κατά τους πρώιμους νέους χρόνους με κορύφωση την εκδήλωση του Διαφωτισμού το δέκατο όγδοο αιώνα» [Κιτρομηλίδης, 2005:7]. Ο Τσουκαλάς, από την άλλη, αποδίδει την ανάπτυξη της πρώτης ελληνικής αστικής τάξης στον ελληνισμό της διασποράς, γεγονός που συνδέεται καθοριστικά με τη διαμόρφωση της νεοελληνικής εθνικής συνείδησης. Πέρα από τις οποιεσδήποτε αναλύσεις, μια ενδεικτική αναφορά στα έργα για το συγκεκριμένο θέμα περιλαμβάνει τις μελέτες *Έλληνες Ομογενείς στη Νότια Ρωσία, 1775-1861* του Βασίλη Καρδάση, *Σελίδες εκ της ιστορίας του εν τη Ουγγαρία και Αυστρία Μακεδονικού Ελληνισμού* του Σπυρίδωνα Λάμπρου που εκδόθηκε το 1912, *Η Ελληνική Παροικία της Τεργέστης, (1750-1830)* της Όλγας Κατσιαρδή-Hering, *Το Ελληνικό Παροικιακό Φαινόμενο* του Νικόλαου Ψυρούκη, τις διδακτορικές διατριβές του Χρήστου Χατζηιωσήφ *La colonie grecque en Egypte, 1833-1856*, (1981) και της Άννας Μανδηλαρά, *The Greek Business Community in Marseilles, 1816-1900* (1998), αλλά και μελέτες για συγκεκριμένους εμπορικούς οίκους όπως *Η Σιάτιστα και οι*

---

¹⁶⁴ Η έμφαση δική μου.

εμπορικοί οίκοι Χατζημιζαήλ και Μανούση (17^{ος}-19^{ος} αιώνας) του Γ. Λάιου, *Ελληνικές εμπορικές επιχειρήσεις στην Κεντρική Ευρώπη το β' μισό του 18^{ου} αιώνα - Η οικογένεια Πόνδικα*, της Αικατερίνης Παπακωνσταντίνου (2002) και *Η ελληνική εμπορική κομπανία του Σιμπιού Τρανσυλαβανίας 1636-1848* της Δέσποινας-Ειρ. Τσούρκα-Παπαστάθη.

Ας συνοψίσουμε λίγο σε σχέση με τα μεγέθη των ελληνικών εμπορικών κοινοτήτων το 19^ο αιώνα. Ο Τσουκαλάς προσφέρει κάποια χρήσιμα αριθμητικά παραδείγματα. Αναφέρει, λόγω χάρη, ότι το εθνικό εισόδημα της Ελλάδας το 1856 ήταν 140 εκατομμύρια δραχμές. Την ίδια χρονιά πέθανε ο Σίμωνας Σίνας στη Βιέννη και η ακίνητη περιουσία του υπολογίστηκε σε 300 ως 450 εκατομμύρια δραχμές. Την ίδια εποχή, ο Βερναδάκης είχε περιουσία 100 εκατομμύρια και ο Ράλλης, από το Λονδίνο, 200 [...]. Ακόμα και αν οι αριθμοί αυτοί είναι υπερβολικοί, είναι φανερό πως αντιμετωπίζουμε ένα φαινόμενο μοναδικό: πρόκειται για μια διάσπαρτη μεταπρατική τάξη που περιλαμβάνει πολυάριθμα άτομα με περιουσίες που ξεπερνάνε κατά πολύ το σύνολο του εθνικού εισοδήματος της χώρας από την οποία προέρχονται¹⁶⁵ [Τσουκαλάς, 1992:344].

Η ύπαρξη ισχυρών ελληνικών εμπορικών κοινοτήτων στις περισσότερες χώρες της Ευρώπης την περίοδο αυτή συντέλεσε στην ταύτιση της λέξης *έμπορος* με τη λέξη *Έλληνας*. Για παράδειγμα, στην ουγγρική γλώσσα η λέξη **görög** σημαίνει *έμπορος* και *Έλληνας*. Το 1960, δημοσιεύτηκε ένα σημαντικό άρθρο με τον τίτλο «Ο κατακτητής ορθόδοξος Βαλκάνιος έμπορος». Συγγραφέας του ο Traian Stoianovich, ο οποίος σημειώνει:

«Πάντως, για έναν ολόκληρο αιώνα μετά το 1750, τα ελληνικά ήταν η γλώσσα του εμπορίου στα Βαλκάνια και οι Βαλκάνιοι έμποροι, ανεξάρτητα από την εθνική τους προέλευση, μιλούσαν γενικά ελληνικά και έπαιρναν συχνά ελληνικά ονόματα. “Έλληνες”, συχνά ελληνικής εθνικότητας, ήταν μερικές φορές “Έλληνες” μόνο με την έννοια ότι δεν ήταν “Λατίνοι”. Στην Ουγγαρία, στην Κροατία και στα χωριά Srem και Backa, ο όρος “Έλληνας” δεν είχε στενή εθνική

¹⁶⁵ Η έμφαση στο πρωτότυπο κείμενο.

σημασία, αφού οι Έλληνες, οι Μακεδονοβλάχοι, οι Μακεδονοσλάβοι, οι Βλάχοι, οι Βούλγαροι, οι Σέρβοι και οι ορθόδοξοι Αλβανοί ήταν όλοι “Έλληνες”, είχαν δηλαδή “ελληνική” θρησκεία. Αλλά, η θρησκευτική έννοια παραμεριζόταν μπροστά στην οικονομική: “Έλληνας” πρώτα από όλα σήμαινε πλανόδιος πωλητής ή έμπορος και με αυτή την έννοια, ακόμα και ένας Εβραίος μπορούσε να είναι Έλληνας» [Stoianovich, 1960:318].

Στόχος της ενότητας αυτής δεν είναι προφανώς η καταγραφή της ιστορίας όλων των ελληνικών εμπορικών παροικιών, αλλά περισσότερο η επισήμανση ύπαρξης και αυτού του είδους της διασποράς, γεγονός που αναδεικνύει την ποικιλομορφία της ελληνικής διασποράς. Δεύτερος στόχος της ενότητας αλλά και ολόκληρης της παρούσας διατριβής είναι η ανάδειξη των δικτύων που πιθανώς να εξακολούθησαν να υφίστανται κατά τη διάρκεια του εικοστού αιώνα και συνεχίζουν να αναπτύσσονται στην εποχή της παγκοσμιοποίησης. Στο τελευταίο μέρος της ενότητας αυτής, εξετάζουμε τους κοινούς γεωγραφικούς τόπους και χώρους της ελληνικής ναυτιλίας και της ελληνικής διασποράς, προβάλλοντας την υπόθεση ότι μέρος της σύγχρονης ελληνικής εμπορικής διασποράς απαρτίζεται από τους απασχολούμενους με την ελληνική ναυτιλία, τους εφοπλιστές αλλά και τους ναυτιλιακούς πράκτορες και μεσίτες. Στις περισσότερες περιπτώσεις, οι ανθηρές εμπορικές κοινότητες του εξωτερικού του 18^{ου} και 19^{ου} αιώνα έφθιναν και μαράζωναν τον εικοστό αιώνα. Μια γρήγορη ματιά στον κατάλογο των σημαντικών παροικιών του χθες (Βενετία, Τεργέστη, Ταϊγάνιο, Οδησσός, Αλεξάνδρεια, κλπ) επιβεβαιώνει το γεγονός ότι εκείνες οι εμπορικές κοινότητες παρήκμασαν και σήμερα ζήτημα είναι αν αριθμούν μερικές δεκάδες ή εκατοντάδες Έλληνες¹⁶⁶. Σε μια προσπάθεια διερεύνησης ύπαρξης μιας ελληνικής εμπορικής διασποράς *σήμερα*, θα επικεντρωθώ στο νησί της Χίου, ξεκινώντας από την υπόθεση ότι υφίσταται μια *χιώτικη εμπορική διασπορά* ακόμα και σήμερα.

---

¹⁶⁶ Τα στοιχεία του ελληνικού υπουργείου Εξωτερικών επιβεβαιώνουν το γεγονός αυτό: στην Οδησσό και στην Τεργέστη σήμερα καταγράφονται μερικές εκατοντάδες Έλληνες, ενώ στην Αλεξάνδρεια είναι λιγότεροι από 2.000.

Χάρτης 5.1. Το νησί της Χίου

5.2. Σύντομη ιστορική αναδρομή της χιώτικης εμπορικής διασποράς

Εισαγωγή

Στις αρχές του δεκάτου ενάτου αιώνα, ο Αδαμάντιος Κοραής¹⁶⁷ επιχειρεί στο γνωστό Υπόμνημά του να περιγράψει αυτό που θα μπορούσε να ονομάσει κανείς Ελλάδα. Παρ' όλα αυτά, αποφεύγει να προσδιορίσει τα γεωγραφικά όρια και την εδαφική έκταση της Ελλάδας με ξεκάθαρο τρόπο. Στη γεωγραφία του *Υπομνήματος*, ο Κοραής απλώς διακρίνει διαδοχικές ζώνες που περιβάλλουν μια κεντρική ελληνική εδαφική οντότητα, η οποία δεν ορίζεται ποτέ στο κείμενο. Η πρώτη ζώνη είναι εκείνη των Παραδουνάβιων Ηγεμονιών και της Βενετίας, η δεύτερη είναι εκείνη της διασποράς των Ελλήνων εμπόρων και κεφαλαιοκρατών (*capitalistes*) στην Ιταλία, την Ολλανδία, τη Γερμανία και τη Ρωσία. Πρόκειται για τις ζώνες επαφής των Ελλήνων με τη φωτισμένη Ευρώπη, η πρώτη παραδοσιακή και παρακμάζουσα, η δεύτερη νεόκοπη και δυναμική. Στο κέντρο τους, ο παλιός κατακτημένος ελληνικός κορμός, η Ιωνία, τα νησιά και οι νότιες περιοχές της Βαλκανικής. Ο χώρος αυτός διαφοροποιείται από τους γεωγραφικούς ορισμούς της αρχαίας Ελλάδας και ορίζεται από ένα δίκτυο αστικών κέντρων, πολιτιστικών εστιών και ημιαυτόνομων περιοχών: κοντά στους κατοίκους των πόλεων, τους εύπορους εμπόρους, βιοτέχνες, εφοπλιστές και ναυτικούς της Σμύρνης, της Χίου και της Ύδρας, στους δασκάλους της Κωνσταντινούπολης, της Αθήνας, του Άθω και των Ιωαννίνων, μνημονεύει τους ακατάβλητους μαχητές της Μάνης και του Σουλίου. [...] Είναι αναμφισβήτητα χαρακτηριστικό το γεγονός ότι οι εκτιμήσεις των ξένων περιηγητών στην Ελλάδα από το 1803 και μετά αναφέρονται συχνά στον Κοραή και το *Υπόμνημά* του, τις απόψεις του οποίου επιχειρούν να τεκμηριώσουν ή να ανατρέψουν: οι ξένοι παρατηρητές των τελευταίων προεπαναστατικών χρόνων θα εστιάσουν τις αναλύσεις τους στις αντοχές και τη δυναμική των νέων ενοποιητικών δικτύων, θα επισκεφθούν κυρίως τα αστικά κέντρα (Σμύρνη, Κυδωνίες, Χίος, Γιάννινα, Αμπελάκια, Αθήνα), θα αξιολογήσουν την κατάσταση της οικονομίας και του πολιτισμού και θα ζυγίσουν την προοπτική τους [Τόλιας, 2004:72-73]. Η Χίος, πάντως, συμπεριλαμβάνεται πάντα στον κατάλογο των αστικών κέντρων που ορίζονται ως πρωταρχικά ελληνικοί χώροι.

---

¹⁶⁷ Ίσως να μην είναι τυχαίο το γεγονός ότι ο Κοραής ήταν γιος Χιωτών εμπόρων που δραστηριοποιούνταν στη Σμύρνη, ενώ η πρώτη του επαφή με το εξωτερικό ήταν όταν τον έστειλε ο πατέρας του στο Άμστερνταμ για να διαχειρίζεται τις οικογενειακές εμπορικές υποθέσεις.

Η θέση αυτή ενισχύεται ακόμη περισσότερο αν αναλογιστεί κανείς τα πληθυσμιακά μεγέθη της εποχής. Στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, σε λιγότες μόνο περιπτώσεις -όπως στα Ιωάννινα, τη Λάρισα, το Μυστρά, τις Σέρρες, την Τρίπολη, την Ύδρα- ο αριθμός των κατοίκων φαίνεται να προσέγγισε ή να ξεπέρασε τους 20.000. Στις περισσότερες περιπτώσεις, οι επαρχιακές πόλεις στέγασαν διοικητικές λειτουργίες του Οθωμανικού Κράτους ή λειτούργησαν σε στενή συνάρτηση με την αγροτική τους ενδοχώρα, ως τοπικά κέντρα διακίνησης αγροτικών προϊόντων. Λίγες μεγάλες πόλεις -όπως η Κωνσταντινούπολη, η Θεσσαλονίκη, η Σμύρνη, η Χίος- αποτέλεσαν πόλους συγκέντρωσης ανθρώπων, πόρων, λειτουργιών και δραστηριοτήτων.

Πίνακας 5.2.*

Μαρτυρίες για τον Πληθυσμό της Χίου 1785-1821

Έτος	Πληθυσμός	Πηγή
1785	100.000 κάτοικοι	J. Griffiths
1789	100.000 Έλληνες, 10.000 Τούρκοι, 3.000 Λατίνοι	Frieseman
1794	110.000 κάτοικοι	G.A. Olivier
1794	150.000 κάτοικοι (1/40 Τούρκοι)	J. Dallaway
1800	50.000 κάτοικοι	W. Wittman
1810	150.000 Έλληνες, 1.000 Τούρκοι, 3.000 Λατίνοι	Λόρδος Guilford
1810	135.000 κάτοικοι	J. Galt
1810	133.000 Έλληνες, 3.000 Τούρκοι, 1.500 Λατίνοι, 100 Εβραίοι	Ανώνυμος
1810*	100.000 κάτοικοι (οι 4.000 Τούρκοι)	F.A. Ukert
1812	45.000 κάτοικοι (οι 4.000 Τούρκοι και οι 1.000 Εβραίοι)	J.M. Tancoigne
1813	80.000 κάτοικοι	W. Turner
1815-18	100.000 κάτοικοι (οι Τούρκοι 2.000, οι καθολικοί 1.000)	Ανώνυμη έκθεση
1816	120.000 κάτοικοι	A.F. Didot
1818	150.000 κάτοικοι	P. E. Laurent
1818	130.000 κάτοικοι (οι καθολικοί 4.000, οι Εβραίοι 50)	W. Jowett
Πριν το 1821	120.000 χριστιανοί, 1.100 Τούρκοι, 70 Εβραίοι	Υπόμνημα Καποδίστρια
1821*	160.000 κάτοικοι	C. B. Sommerlant

Πηγή: Δ. Δημητρόπουλος, *Ο πληθυσμός των νησιών του Αιγαίου κατά την περίοδο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας: οι πηγές και τα προβλήματα επεξεργασίας τους*, υπό έκδοση (ΚΝΕ/ΕΙΕ).

Από τις υπόλοιπες αστικές συγκεντρώσεις οι ισχυρότερες -όπως η Αθήνα, η Έδεσσα, η Λιβαδειά, η Μυτιλήνη, η Πάτρα, η Ρόδος, τα Τρίκαλα, η Χαλκίδα- φαίνεται να φιλοξενούσαν περί τους 10.000-12.000 κατοίκους, ενώ έπεται μια σειρά μικρότερων πόλεων ή κωμοπόλεων, των οποίων ο πληθυσμός κυμαινόταν μεταξύ 5.000 και 10.000 κατοίκων [Κρεμμυδάς, 1988:75]. Ιδιαίτερως η Χίος, πλούσιο νησί και εμπορικό κέντρο του βορειοανατολικού Αιγαίου, συγκέντρωσε το ενδιαφέρον πολλών ταξιδιωτών, οι οποίοι περιέλαβαν τις καταγραφές των εντυπώσεών τους και πληροφορίες για τον πληθυσμό της, όπως αυτές της περιόδου 1785-1821 που έχουν αποδελτιωθεί στον Πίνακα 5.2 [Δημητρόπουλος, 2004:76]

Παρά τον κίνδυνο αναφοράς μιας κοινοτοπίας, θα πρέπει να τονιστεί ότι ο εμπορικός χαρακτήρας του νησιού είναι γνωστός από την αρχαιότητα, αφού και ο Αριστοτέλης αναφέρεται στο «εμπορικόν δε εν Αιγίνη και Χίω»¹⁶⁸. Είναι πολύ πιθανό να αναπτύχθηκε το εμπόριο στο νησί εξαιτίας της ιδιαίτερης γεωγραφικής θέσης του αλλά και εξαιτίας του ορεινού και ως επί το πλείστον άγονου εδάφους του. Η θέση της Χίου επιτρέπει την εύκολη πρόσβαση στα μικρασιατικά παράλια και παράλληλα λειτουργεί και ως εύχρηστος ενδιάμεσος σταθμός για τα πλοία που κατευθύνονται από τη Μέση Ανατολή προς τον Εύξεινο Πόντο.

Οι αρχαίοι Χιώτες εκμεταλλεύτηκαν την προνομιούχο θέση της νήσου επιβάλλοντας διόδια στα διερχόμενα πλοία [Σαδικάκης, 1998:58] (δηλαδή, από τα στενά που χωρίζουν τη Χίο από τη μικρασιατική χερσόνησο της Ερυθραίας που εκτείνεται πέρα από τον κόλπο της Σμύρνης). Το σημαντικότερο προϊόν της Χίου στην αρχαιότητα ήταν ο οίνος, ο *άριστος των Ελληνικών*,¹⁶⁹ γνωστός ως *αριούσιος οίνος*. Την έκταση που έλαβε το εμπόριο του χιακού οίνου μαρτυρεί η κατανομή των χιακών αμφορέων που βρέθηκαν σε διάφορες περιοχές του ελληνικού κόσμου, δηλαδή τη Σμύρνη, τις Ερυθρές, τον Εύξεινο Πόντο, τις πόλεις της ηπειρωτικής Ελλάδας, τα νησιά του Αιγαίου, την Αίγυπτο αλλά και τις πόλεις της Μεγάλης Ελλάδας [Σαδικάκης, 1998:60]. Κύρια όμως πηγή του χιακού πλούτου ήταν το διαμετακομιστικό εμπόριο¹⁷⁰, το οποίο διοχέτευε τα περιζήτητα προϊόντα της

¹⁶⁸ Αριστοτέλη *Πολιτικά* (4) όπου ο Αριστοτέλης απαριθμεί τις διάφορες τάξεις των παράλιων δήμων της Ελλάδας.

¹⁶⁹ Στράβων XIV, (35).

¹⁷⁰ Διαμετακομιστικό εμπόριο είναι εκείνο που αποβλέπει στην προμήθεια ξένων προϊόντων όχι με σκοπό κατανάλωσης στη χώρα που εισάγονται, αλλά για τη διοχέτευση των προϊόντων αυτών σε ξένες

Ανατολής στις αγορές της ηπειρωτικής Ελλάδας και της δυτικής Μεσογείου, όπου ως εμπορικός σταθμός των Χίων χρησίμευε η Σύβαρη της Νότια Ιταλίας [Σαρικόκης, 1998:58]. Τέλος, θα πρέπει να επισημανθεί ο διπλωματικός χαρακτήρας των Χιωτών της αρχαιότητας, γεγονός που επιβεβαιώνεται από την αρχαία έκφραση «εφ οϊς και οι Χίοι» (δηλαδή με τους όρους που συμμαχούν οι Χίοι), φράση που μαρτυρά ότι οι Χιώτες ήταν πρότυπο διπλωματών για τους υπόλοιπους αρχαίους Έλληνες αφού στις συμφωνίες τους έβγαιναν πάντα κερδισμένοι.

Το κυριότερο προϊόν της Χίου στην αρχαιότητα μετά τον αριούσιο οίνο ήταν η μαστίχα, η οποία αποτελεί πηγή πλούτου για το νησί μέχρι σήμερα. Η Χίος είναι το μοναδικό μέρος στον κόσμο όπου φυτρώνουν τα σχίνα, γνωστά ως μαστιχόδεντρα, από τα οποία στάζει η μαστίχα. Το προϊόν εξάγεται εδώ και αιώνες και χρησιμοποιείται ιδιαίτερα ακόμα και στις μέρες μας στις αραβικές χώρες στη μαγειρική και στη ζαχαροπλαστική αλλά και στην κατασκευή χένας και καλλυντικών. Από μαστίχα φτιάχνονται κομπολόγια στην Υεμένη και στο Ιράν, καθώς και το εθνικό ποτό του Ιράκ, το αράκ. Στις ΗΠΑ, στη δυτική Ευρώπη και στην Ιαπωνία, χρησιμοποιείται από τις φαρμακευτικές εταιρίες για να κατασκευαστούν συμπληρώματα διατροφής, χειρουργικά νήματα και άλλα σκευάσματα¹⁷¹.

Η παραγωγή αυτού του μοναδικού προϊόντος στο νησί υπήρξε καθοριστική για την ιστορία του. Αν και δεν ενδιαφέρει η λεπτομερής ιστορία της Χίου την παρούσα διατριβή, θα πρέπει να τονιστεί ότι η εμπορική δραστηριότητα του νησιού συνεχίστηκε, παρά τις περιόδους κρίσεων και κτήσεων από διάφορους κατακτητές, μέχρι την έναρξη του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα το 1821. Κατά τη Βυζαντινή περίοδο, η Χίος εντάχθηκε διοικητικά στην επαρχία νήσων με πρωτεύουσα τη Ρόδο, ενώ μετά τον 11^ο αιώνα, το νησί συγκεντρώνει την προσοχή όχι μόνο των οθωμανικών δυνάμεων αλλά και των ναυτικών δυνάμεων της Ιταλίας. Η Χίος υπήρξε

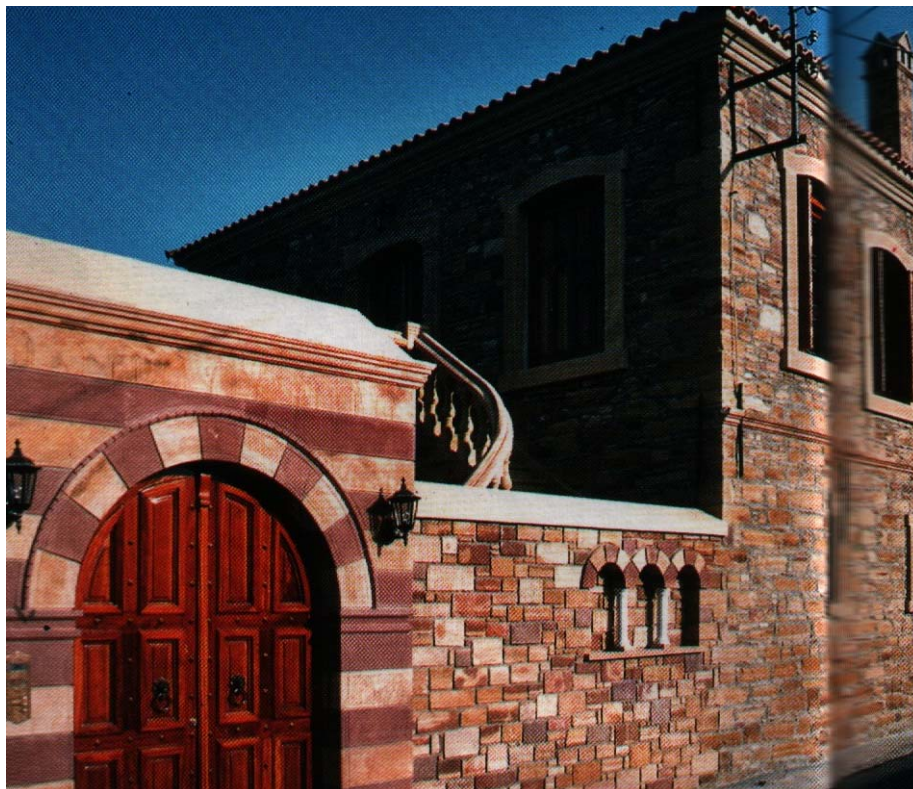
αγορές με σκοπό το κέρδος. Το διαμετακομιστικό εμπόριο αφορά και σε μια σειρά άλλων οικονομικών διαδικασιών και υπηρεσιών, όπως είναι η μεταφορά, η αποθήκευση, η τυποποίηση των προϊόντων, κλπ

¹⁷¹Στις μέρες μας, το 60% της ετήσιας παραγωγής της μαστίχας εξάγεται και χρησιμοποιείται για την παραγωγή κάθε είδους προϊόντων, ενώ από το υπόλοιπο 40% της παραγωγής, το 20% χρησιμοποιείται για την παραγωγή άλλων προϊόντων στην Ελλάδα, και το υπόλοιπο 20% χρησιμοποιείται για την παραγωγή της τσίχλας. Τα τελευταία χρόνια παρατηρείται μια ανάκαμψη στην παραγωγή του προϊόντος με συνέπεια να αγγίζει τους 130.000 τόνους το 2003, ενώ το 2000 είχε μειωθεί σε 60.000 τόνους. Πριν από λίγα μόλις χρόνια οι παραγωγοί λάμβαναν 80 ευρώ το κιλό, ενώ η πρόβλεψη για το 2005 ήταν ότι η τιμή ενός κιλού μαστίχας θα κινηθεί στα 135 ευρώ. Τα στοιχεία είναι από την *Καθημερινή*, 21 Νοεμβρίου 2004, σελ. 28.

για μικρό διάστημα ενετική κτήση, ενώ το 1307 μ.Χ., ο Βυζαντινός αυτοκράτορας Ανδρόνικος Παλαιολόγος ανέθεσε την εποπτεία του νησιού στο Γενουάτη διοικητή της Φώκαιας Μπενεντέτο Τζακαρία, ο οποίος σηματοδότησε μια νέα εποχή για το νησί. Κατά τη διάρκεια της εποπτείας της γενουατικής δυναστείας των Τζακαρία έγινε πλήθος έργων, ενώ σημαντική υπήρξε η οργάνωση της παραγωγής και του εμπορίου αλλά και η αμυντική οργάνωση του νησιού. Μετά από ένα μικρό διάστημα επανάκτησης του νησιού από τους Βυζαντινούς (1329-1346), η Χίος περιήλθε για μια ακόμα φορά στους Γενουάτες. Οι έμποροι και εφοπλιστές της Γένουας ίδρυσαν την εταιρία Μαόνα (mahona), αν και τα μέλη της Μαόνα ανήκαν κυρίως στη γενουατική οικογένεια των Ιουστινιάνι. Οι Γενουάτες, γνωστοί θαλασσοπόροι και έμποροι, κατάφεραν να κρατήσουν το νησί ακόμα και μετά την πτώση της Κωνσταντινούπολης, αλλά το 1566, οι Οθωμανοί με αρχηγό το ναύαρχο Πιαλή Πασά κατέλαβαν τη Χίο αμαχητί. Την περίοδο της τουρκοκρατίας, ενδιαφέροντα στοιχεία προκύπτουν από τους σωζόμενους σουλτανικούς προνομιακούς ορισμούς, δηλαδή τους αχταμέδες. Οι αχταμέδες αποτελούσαν παραχωρούμενα προνόμια (όπως η απαγόρευση του παιδομαζώματος, οι άδειες επισκευής των κατεστραμμένων εκκλησιών, η αναγνώριση των προηγούμενων συμβολαιογραφικών πράξεων, κλπ) και οι αχταμέδες της Χίου υπήρξαν υπόδειγμα παρόμοιων προνομίων που εκδόθηκαν αργότερα για τα άλλα νησιά των Κυκλάδων. Ο Stoianovich αναφέρει ότι «η βιομηχανία αναπτύχθηκε ακόμα και κατά τη διάρκεια του 18^{ου} αιώνα» και ότι «η εμπορική και βιομηχανική ευημερία της Χίου είχε τις ρίζες της στη δικαστική και διοικητική αυτονομία από την εποχή του Σουλεϊμάν» [Stoianovich, 1960: 299]. Συνεπώς, οι κάτοικοι της Χίου είχαν αρκετές ελευθερίες και προνόμια, ήταν αγαπητοί στους Οθωμανούς και θεωρούνται οι καλύτεροι υπήκοοι του σουλτάνου [Βακαλόπουλος, 1976:491], γεγονός που κατά πάσα πιθανότητα συνδέεται με την αγάπη του παλατιού για τη μαστίχα. Είναι έντονη η αντίθεση της ευπορίας της Χίου και της φτώχειας των άλλων νησιών [ό.π., σελ. 490]. Μάλιστα, στο νησί είχε δημιουργηθεί ένα είδος αριστοκρατίας. Οι τριάντα επτά οικογένειες του Libro d' Oro της Χίου κατά το ομώνυμο βιβλίο του Φίλιππου Αργέντη είναι οι οίκοι: Αγέλαστου, Αργέντη, Αυγερινού, Βλαστού, Βούρου, Γαλάτη, Γκριμάλντι, Δαμαλά, Ζιζίνια, Τζίφου (Ζίφου), Ζυγομαλά, Καζανόβα, Καλβοκορέσση, Καλουτά, Καράλη, Καστέλη, Κοντόσταυλου, Κορέση, Μαξίμου, Μαυροκορδάτου (Μαυρογορδάτου), Νεγρεπόντη, Πασπάτη, Πατέρη, Πετροκόκκινου, Πρασασάκη, Ράλλη, Ροδοκανάκη, Ροΐδη, Σαλβάγου, Σεβαστόπουλου, Σεκιάρη, Σκαναβή, Σκαραμαγκά, Σγούτα, Σκυλίτση,

Φραγκιάδη, Χρυσοβελώνη [Κανδύλης, 1994:8]¹⁷². Πολλά από τα ονόματα αυτά θα συναντήσουμε στην παρούσα ανασκόπηση της εμπορικής κοινότητας των Χιωτών της διασποράς.

Εικόνα 5.1. Αρχοντικό στον Κάμπο της Χίου κτισμένο με τη χαρακτηριστική κόκκινη πέτρα των Θυμιανών.

5.2.2. Τα χιώτικα εμπορικά δίκτυα τον 19^ο αιώνα

Ένα μεγαλύτερο απόσπασμα από τον δεύτερο τόμο της Ιστορίας του Νέου Ελληνισμού του Απόστολου Βακαλόπουλου μας επιτρέπει να δούμε το περιβάλλον στο οποίο δόθηκε η ευκαιρία ανάπτυξης ενός χιώτικου εμπορικού δικτύου εκτός ελληνικού χώρου:

«Από τους κατοίκους όμως των νησιών που βρίσκονται απέναντι από τις ακτές της Μ. Ασίας εκείνοι που ξεπέρασαν όλους σε εμπορική δραστηριότητα είναι οι Χιώτες. Ήδη από τα μέσα του 16^{ου} αιώνα, Χιώτες

¹⁷² Σύμφωνα με μελετητές, πρόκειται για 37 οικονομικά ισχυρές οικογένειες των οποίων η δύναμη στηρίζεται και στην εύνοια των Οθωμανών, διακρίνονται στην ανώτερη τάξη και τα μέλη τους είναι ορθόδοξα στο θρήσκευμα και μίγμα Γενοβέζων, Βυζαντινών και ντόπιων ως προς την καταγωγή.

έμποροι είναι εγκαταστημένοι στην Κωνσταντινούπολη μαζί με Βενετούς, Ραγουζαίους και Φλωρεντίνους. [...] Η Χίος, εκτός από την ποικιλία προϊόντων που παράγει, διεξάγει ζωηρό εμπόριο χρωστικών ουσιών που συλλέγονται στη Μικρά Ασία, βαμβακιού στην περιοχή Προύσας-Ικονίου, πίσσας, κ.ά., είναι δηλαδή μια μεγάλη αποθήκη διαμετακομιστικού εμπορίου. Στη Χίο, χάρη στην παραγωγή και επεξεργασία του μεταξιού και του βαμβακιού, υπάρχει εργασία για όλους. Κατασκευάζουν γάντια, κάλτσες, σάρπες, πουγγιά μεταξωτά, μεταξωτά υφάσματα, ταφτάδες, σατέν. Εκεί κάνουν τα ωραιότερα και καλύτερα σκεπάσματα της Ανατολής. Το κύριο όμως προϊόν που εξάγεται σε όλες τις χώρες της Μεσογείου, ακόμη και στη Γερμανία, είναι η Μαστίχα» [Βακαλόπουλος, 1976:489].

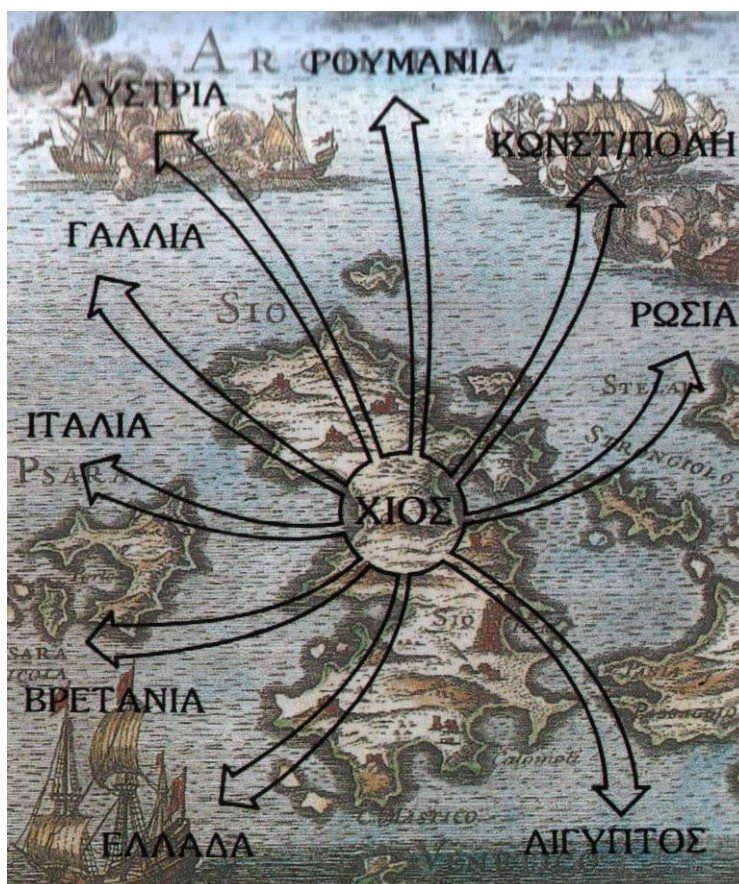
Η κατάκτηση των χωρών της ανατολικής Μεσογείου από τους Οθωμανούς, η ολοκληρωτική στρατιωτική κυριαρχία τους αλλά και το ίδιο το σύστημα πολιτικο-οικονομικής οργάνωσης εξασφάλισαν σταθερότητα και ειρήνη στην περιοχή. Η γενική ευμάρεια της περιοχής είχε ως συνέπεια την αύξηση του πληθυσμού τον 16^ο αιώνα [Χαρλαύτη, 2001:48]. Η διεξαγωγή τόσο του ενδοοθωμανικού εμπορίου, όσο και του εξωτερικού εμπορίου της Αυτοκρατορίας, υλοποιείται από μια ανερχόμενη τάξη Οθωμανών εμπόρων, που από το 16^ο αιώνα και μετέπειτα απαρτίζεται ολοένα και περισσότερο από τις μειονότητες της αυτοκρατορίας: Έλληνες, Σλάβους, Αρμενίους και Εβραίους [ό.π., σελ. 50].

Στα τέλη του 18^{ου} και στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, η Οθωμανική Αυτοκρατορία αντιμετώπιζε διάφορες προκλήσεις: η διείσδυση των Ευρωπαίων στην ανατολική Μεσόγειο σε συνδυασμό με την έλλειψη μερκαντιλιστικής εμπορικής πολιτικής εκ μέρους της Πύλης άνοιγε το δρόμο της ευρωπαϊκής κυριαρχίας στο εξωτερικό εμπόριο της περιοχής. Η ευρωπαϊκή διείσδυση κορυφώθηκε στα τέλη του 18^{ου} αιώνα, όταν η ζήτηση για ακατέργαστα υλικά αλλά και η αναζήτηση νέων αγορών για τα ευρωπαϊκά προϊόντα ήταν έντονες. Η ανατολική Μεσόγειος είχε γίνει πεδίο οικονομικού ανταγωνισμού ανάμεσα στις ευρωπαϊκές δυνάμεις, με στόχο τον έλεγχο του εξωτερικού εμπορίου της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Αυτός ο οικονομικός και πολιτικός ανταγωνισμός, σε συνδυασμό με το προαναφερόμενο σύστημα προστασίας των αχτναμέδων, ευνοούσε εκείνους τους μη-μουσουλμάνους Οθωμανούς υπηκόους που ασχολούνταν με το εξωτερικό εμπόριο [Harlaftis & Laiou, 2006:1]. Η κυριαρχία

των μειονοτήτων μέσα στην Αυτοκρατορία υπήρξε από την αρχή του 18^{ου} αιώνα σχεδόν ολοκληρωτική στους τομείς που σχετίζονται με το εμπόριο, τις χρηματικές συναλλαγές και τις μεταφορές. Οι Έλληνες [...] είχαν κατακτήσει από πολύ παλιά προνομιακές θέσεις, [...] [ενώ] στο πλαίσιο ενός «εθνολογικού καταμερισμού» στις διάφορες μειονότητες, οι Έλληνες συγκεντρώθηκαν κυρίως στα παράλια της Μικράς Ασίας, ενώ οι Αρμένιοι στις ανατολικές περιοχές [Τσουκαλάς, 1992:303]. Είναι εύκολα αντιληπτό ότι το νησί της Χίου βρίσκεται σε στρατηγικό σημείο στον κύριο άξονα του ενδο-οθωμανικού θαλάσσιου εμπορίου Κωνσταντινούπολης-Σμύρνης-Αλεξάνδρειας/Καΐρου, ενώ το νησί είχε ευνοηθεί, όπως προαναφέραμε, με το καθεστώς των αχτναμέδων από πολύ νωρίς. Συνέπεια όλων αυτών των συγκυριών υπήρξε η ανάπτυξη ενός σημαντικού εμπορικού ελληνο-οθωμανικού στόλου. Ένα από τα επίκεντρα της ναυτιλίας της εποχής ήταν το μικρό νησί των Ψαρών που βρίσκεται βορειοδυτικά της Χίου. Την περίοδο 1810-1813, η Χίος και τα Ψαρά κατέχουν 66 πλοία σε σύνολο 822 του ελληνόκτητου στόλου, αριθμός συγκρίσιμος με τις παραδοσιακές ναυτιλιακές δυνάμεις της εποχής, όπως ήταν η Ύδρα (120 πλοία), οι Σπέτσες (60 πλοία), η Κεφαλονιά (118) και το Γαλαξίδι (50) [Χαρλαύτη, 2001:79]. Είναι φανερό, λοιπόν, ότι το χερσαίο εμπόριο δεν υπήρξε ο μοναδικός πόλος συγκρότησης της ελληνικής μεγαλοαστικής τάξης της διασποράς. Ένας δεύτερος πόλος ήταν η ελληνική εμπορική ναυτιλία που κυριάρχησε στην ανατολική λεκάνη της Μεσογείου σε ολόκληρο το 19^ο αιώνα και δεν έπαψε μέχρι σήμερα να έχει ιδιαίτερη βαρύτητα για την Ελλάδα [Τσουκαλάς, 1992:326].

Μέσα από την ανάλυση της γνωστής έως σήμερα ελληνικής εμπορικής διασποράς μπορούν να αναγνωριστούν δίκτυα που διακρίνονται από τον κοινό τύπο καταγωγής, από την κοινή γλώσσα και θρησκεία. Στα τοπικά ή εθνοτοπικά δίκτυα των Ηπειρωτών, των Χίων, των Βλάχων της Ηπείρου και της Μακεδονίας [...] συγκροτείται ένα σύστημα από υποχρεώσεις και προσδοκίες, δημιουργούνται δίαυλοι πληροφόρησης, καθώς και κοινωνικά πρότυπα [Χατζηιωάννου, 2005:15]. «Η αναγνώριση της συνθετότητας της λειτουργίας των εμπορικών δικτύων συμβάλλει στη μεταβολή της έννοιας του δικτύου από μηχανισμό οικονομικής συναλλαγής σε αγωγό πολιτισμικής αλλαγής. Η συμβατική οικονομική άποψη [για τα δίκτυα] θα μπορούσε να διευρυνθεί με την αντίληψη των επάλληλων δικτύων και ιδίως με την αναγνώριση ότι στα εμπορικά δίκτυα δεν κυκλοφορούν μόνο εμπορεύματα, δηλαδή

υλικά αγαθά και προϊόντα, αλλά και πολιτισμικά αγαθά και ιδέες [Κιτρομηλίδης, 2005:8].

Σχήμα 5.1.: Η Χιώτικη διασπορά τον 19^ο αιώνα [Κανδύλης, 1994:7]

Το χιώτικο δίκτυο, με την ενίσχυση ιδίως της ποντοπόρας εμπορικής ναυτιλίας και πλοιοκτησίας και του τραπεζικού συστήματος, θα εξελισσόταν όλο το 19^ο αιώνα ως το κατεξοχήν οικονομικό δίκτυο, που θα εκτεινόταν από την Οδησό, την Αίγυπτο, την Τεργέστη, ως το Λιβόρνο, τη Μασσαλία και κυρίως το Λονδίνο. Από τη δεκαετία του 1820 Χιώτες και Σμυρνιοί έμποροι (Ράλληδες, Ροδοκανάκηδες, Σκαραμαγκάδες, Γαλάτηδες, Βλαστοί) επικρατούν στο δίκτυο που εξακτινώνεται στις πόλεις που αναφέρθηκαν πιο πάνω [Κατσιαρδή-Hepping, 2004:100, 107]. Η οργάνωση της εμπορικής μετανάστευσης στηρίχτηκε στη δημιουργία δικτύων, ικανών να προσδώσουν ισχύ και συνακόλουθα όφελος στα μέλη της ομάδας. Ένα εθνοτοπικό ή οικογενειακό δίκτυο μπορούσε να συνδυάζει, να αξιοποιεί και να διακινεί οικονομικά και πολιτισμικά κεφάλαια μέσα από θεσμικά χαρακτηριστικά [Χατζιωάννου, 2005: 13]. Οι έμποροι μετατρέπονται σε εφοπλιστές και οι εφοπλιστές σε εμπόρους και η Χίος, με την πλούσια εμπορική εμπειρία της, φαίνεται

ότι πρωτοστατεί και στον τομέα της ναυτιλίας, αφού «το εμπορικό και χρηματιστικό κεφάλαιο του ελληνισμού της διασποράς κατευθυνόταν συχνά προς την εμπορική ναυτιλία (και αντίστροφα), ενώ οι οικονομικές δραστηριότητες των μεγάλων εμπορικών οίκων κινούνταν συχνά στο πλαίσιο των δύο αυτών πόλων» [Τσουκαλάς, 1992:341].

Ας ξεκινήσουμε όμως την περιπλάνησή μας που παρακολουθεί την εξάπλωση των Χιωτών σε διάφορα μέρη του κόσμου. Κατά τη διάρκεια της Επανάστασης έλαβε χώρα η Σφαγή της Χίου, ένα από τα πιο μαρτυρικά γεγονότα του αγώνα, που όχι μόνο συγκίνησε όλη την Ευρώπη αλλά δημιούργησε και ένα μεγάλο ρεύμα προσφύγων. Σε προηγούμενο τμήμα αυτού του κεφαλαίου που αφορά στη διασπορά θυμάτων, αναφερθήκαμε στους Χιώτες και ιδιαίτερα στο μεγάλο μεταναστευτικό ρεύμα που δημιουργήθηκε μετά τη Σφαγή. Είναι προφανές ότι η Καταστροφή της Χίου λειτούργησε ως σημείο αναφοράς της συλλογικής ιστορικής μνήμης. Θα πρέπει να επισημάνουμε εδώ ότι πολλά μέλη των αρχοντικών οικογενειών της Χίου είχαν ήδη εγκαταλείψει το νησί, πιθανώς διαισθανόμενοι τους κινδύνους παραμονής τους, αλλά έχοντας και τις οικονομικές δυνατότητες να τους αντιμετωπίσουν. Το παράδοξο είναι ότι μέλη των αρχοντικών οικογενειών κατάφεραν να κεφαλαιοποιήσουν τη συμπάθεια της διεθνούς κοινότητας και απέστειλαν γόνους τους στις ΗΠΑ για να σπουδάσουν. Έχουν καταγραφεί αρκετές περιπτώσεις νέων ορφανών αγοριών, θυμάτων της καταστροφής της Χίου το 1822, που υιοθετήθηκαν από αμερικανικές οικογένειες με τη συμβολή της Επιτροπής Αρμοστών Ξένων Αποστολών των ΗΠΑ (Board of Commissioners for Foreign Missions) [Ραπαϊοάννου, 1985:40-41, Leber, 1972:50]. Ανάμεσά τους και δύο από τα μέλη της περιβόητης οικογένειας Ράλλη που ήδη έχει δραστηριοποιηθεί εμπορικά στην Οδησό και στην Τεργέστη. Τα δύο μικρότερα αδέλφια, ο Κωνσταντίνος και ο Παντιάς, ετών 16 και 14 αντίστοιχα, έφτασαν στις ΗΠΑ το 1824, σπούδασαν στα πανεπιστήμια Amherst και Yale και επέστρεψαν στην Ευρώπη κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1830. Παρόμοιες υπήρξαν και οι ιστορίες άλλων νεαρών εύπορων χιώτικων οικογενειών όπως ο Στέφανος και Παντελής Γαλάτης, 16 και 12 ετών, που έφτασαν στις ΗΠΑ τον Οκτώβριο του 1823 και αποφοίτησαν αμφότεροι από το πανεπιστήμιο Amherst, ο Νικόλαος Πετροκόκκινος, που έφτασε στις ΗΠΑ σε ηλικία 16 ετών και αργότερα επέστρεψε στη γενέτειρά του διατελώντας πρόξενος των ΗΠΑ στη Χίο, ο Γεώργιος Καλβοκορέσσης (αφίχθη στις ΗΠΑ το 1826 σε ηλικία 6 ετών), και ο Χριστόφορος

Καστάνης που έφτασε στις ΗΠΑ το 1831 [Ραφαίοπου, 1985: 43, Leber, 1972: 49-50]. Δεν θα πρέπει να θεωρηθεί τυχαίο το γεγονός ότι όλες οι προαναφερόμενες οικογένειες ανήκουν στο Libro D' Oro, δηλαδή τις αριστοκρατικές οικογένειες, της Χίου.

Επανερχόμενοι στα γεγονότα που ακολούθησαν τη Σφαγή της Χίου, θα πρέπει να τονιστεί ότι μια σημαντική εμπορική αλλά και προσφυγική κοινότητα Χιωτών δημιουργήθηκε στη Σύρο. Η Σύρος ήταν ένα από τα ελληνικά νησιά του Αιγαίου που αποτέλεσε τμήμα του νεοσύστατου ελληνικού κράτους μετά τον εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα. Πριν από την άφιξη τόσων προσφύγων, ο κύριος όγκος των κατοίκων της Σύρου ζούσε στην Άνω Σύρο. Αρχικά, αναπτύχθηκε ένας μικρός οικισμός προσωρινών σπιτιών γύρω από το λιμάνι. Σύντομα, όμως, ο οικισμός επεκτείνεται και το 1826 τελέστηκε η ονοματοθεσία της νέας πόλης: «πολλές ονομασίες προτάθηκαν [για τη νέα πόλη]. Τελικά, έγινε δεκτή η πρόταση του Χιώτη Λουκά Ράλλη, που είναι ο ανάδοχός της» [Τραυλός & Κόκκου, 1980:29]. Αργότερα, ο Ιωάννης Λουκάς Ράλλης έμελλε να γίνει ένας από τους πιο πετυχημένους δημάρχους της Ερμούπολης. Το 1828, έλαβε χώρα στη Σύρο η πρώτη ολοκληρωμένη απογραφή μετά την έναρξη της Ελληνικής Επανάστασης το 1821 και την Καταστροφή της Χίου το 1822. Στόχος ήταν η εξακρίβωση του μόνιμου πληθυσμού του νησιού καθώς τα προηγούμενα χρόνια, όπως αναφέρει ο Αμπελάς, «πολυάριθμοι έμενον προσωρινώς χάριν του εμπορίου ή της επανάστασεως». Στην απογραφή αυτή καταγράφονται 14.929 κάτοικοι στην Ερμούπολη¹⁷³, καταγραφή που δεν περιλαμβάνει τον πληθυσμό της Άνω Σύρου όπου διέμεναν ως επί το πλείστον οι Συριοί. Όπως διαφαίνεται και από τον παρακάτω πίνακα, δεν υπάρχει καν αναφορά σε Συριανούς στην Ερμούπολη [Αμπελάς, 1874:600]:

---

¹⁷³ Στον πίνακα αναφέρονται τα επίθετα προέλευσης όπως στο πρωτότυπο κείμενο, ενώ οι αριθμοί έχουν προφανώς υποστεί μια σχετική στρογγυλοποίηση. Έτσι, ενώ στο κείμενο ο πληθυσμός της Σύρου αναφέρεται ως «14. 929 κάτοικοι», από την πρόσθεση στον πίνακα προκύπτουν 15.000.

Πίνακας 5.3.

Κατανομή πληθυσμού στην Ερμούπολη της Σύρου με βάση τον τόπο προέλευσης

Χίοι	4.500
Αιγαιοπελαγίται τουρκικού αρχιπελάγους	2.600
Κυδωνείς και Μοσχονήσιοι	2.000
Σμυρναίοι	1.500
Κωνσταντινουπολίται	1.000
Ρουμελιώται	1.000
Πελοποννήσιοι	1.000
Επτανήσιοι	500
Ψαριανοί	250
Αιγαιοπελαγίται	250
Υδραίοι	200
Ετεροεθνείς	200
	Ήτοι το σύνολο 15.000*

Η μεγαλύτερη, συνεπώς, ομάδα προσφύγων είναι οι Χιώτες. Όμως, η λέξη *πρόσφυγας* παραπέμπει αναπόφευκτα στο στερεότυπο του εξαθλιωμένου και οικονομικά αδύναμου κατοίκου που δεν συμβάλλει στην ανάπτυξη της οικονομίας και του εμπορίου. Πολλοί, όμως, από τους Χιώτες πρόσφυγες κατέφυγαν στη Σύρο ακριβώς για να ανασυστήσουν τις οικονομικές δραστηριότητές τους με κέντρο τη Σύρο και τα ιδιαίτερα προνόμια που της είχαν αποδοθεί. Ας σταθούμε όμως σε ένα στοιχείο που θα το συναντήσουμε σε αναφορές για τις πολλές κοινότητες των Χιωτών. «Αρχικά, υπήρχαν στην Ερμούπολη δύο λέσχες, των “Χίων” και των “μη Χίων” » [Τραυλός & Κόκκου, 1980:61]. Μια παρόμοια κατάσταση περιγράφει η Μαρία-Χριστίνα Χατζηιωάννου για το Μάντσεστερ, ο Βασίλης Καρδάσης για την Οδησό, η Δέσποινα Βλάμη για το Λιβόρνο, η Τζελίνα Χαρλαύτη για το Λονδίνο, η Όλγα Κατσαρδή-Hering για την Τεργέστη. Η Καταστροφή της Χίου αναφέρεται ως αίτιο άφιξης πολλών μελών εμπορικών οικογενειών στο Λιβόρνο, και η Δέσποινα Βλάμη διευκρινίζει ότι δεν επρόκειτο για τους στερεότυπους κατατρεγμένους πρόσφυγες που συνηθίζουμε να φανταζόμαστε. «Οι περισσότεροι ανήκαν σε μια διακεκριμένη τάξη, ένα είδος αριστοκρατίας, η οποία είχε αποκτήσει προνόμια με αυτοκρατορικό χρυσόβουλο στα βυζαντινά χρόνια. Οι Μαυρογορδάτοι, οι Αργέντη,

οι Ράλλη, οι Ροδοκανάκη, οι Σκαραμαγκά, οι Σκυλίτζη, οι Σεβαστόπουλοι, οι Αγέλαστοι, οι Αυγερινοί –για να αναφέρει κανείς μόνο μερικές από αυτές τις οικογένειες- καταλάμβαναν ξεχωριστή θέση στην ιεραρχία του νησιού τους και παράλληλα εξασκούσαν το διεθνές εμπόριο με επιτυχία [Βλάμη, 2000:298]. Η ιδιότυπη αυτή αριστοκρατία ενέτεινε το αίσθημα ιδιαιτερότητας σε σχέση με την κοινή καταγωγή, ενώ ο διαχωρισμός σε Χιώτες και μη-Χιώτες αποτελεί μια τρανταχτή απόδειξη της αναπαραγωγής του χιώτικου δικτύου και του βαθμού συνοχής που είχε η κοινή αυτή εθνοτοπική καταγωγή. Στην περίπτωση της Βιέννης, η Βάσω Σειρηνίδου αναφέρει: «Κατά το ευνοϊκό για το ανατολικό εμπόριο διάστημα 1810-1815, παρατηρείται στη Βιέννη η χωρίς ανάλογο προηγούμενο ίδρυση εταιρειών από εμπόρους χιώτικης καταγωγής [...]. Η άφιξη των Χιωτών, που διέθεταν μεγάλα κεφάλαια, γεωγραφικά εκτεταμένες διασυνδέσεις και επιπλέον επιδείκνυαν ευέλικτη επιχειρηματική συμπεριφορά, σήμαινε για τους ήδη εγκατεστημένους τη συμμετοχή νέων ανταγωνιστών στο ανατολικό εμπόριο [...]. Οι εντάσεις μεταξύ των δύο κοινοτήτων που υπαινίσσονται οι πηγές πιθανόν να έχουν να κάνουν με τον ανταγωνισμό θαλάσσιων και βλάχικων χερσαίων εμπορικών δικτύων» [Σειρηνίδου, 2005:77]. Η Σειρηνίδου επικεντρώνεται στους Βλάχους και άλλους εμπόρους, κυρίως από τη Βόρεια Ελλάδα, στην Αψβουργική Μοναρχία, όμως η Μαρία-Χριστίνα Χατζηιωάννου συγκρίνει τους Βλάχους εμπόρους στην Αυστροουγγαρία και τους Χιώτες εμπόρους στο Μάντσεστερ καταλήγοντας ότι «και οι δύο ομάδες, Βλάχοι και Χίοι, παρουσιάζουν τα χαρακτηριστικά της κλειστής κοινωνικής ομάδας στον τόπο μετανάστευσης, που συντηρείται με την ενδογαμία και την αναπαραγωγή κοινών πολιτισμικών προτύπων» και προσθέτει ότι «και στις δύο περιπτώσεις μπορούμε να διαπιστώσουμε άλλο ένα κοινό χαρακτηριστικό, ένα προγενέστερο βίαιο γεγονός [...] μια καταστροφή όπως της Μοσχόπολης (1769, 1778) και της Χίου (1822)» [Χατζηιωάννου, 2005:149]. Βέβαια, η έρευνα της Χατζηιωάννου καταδεικνύει ότι τα πολιτισμικά στοιχεία δεν ήταν ιδιαίτερα έντονα στην περίπτωση των Χιωτών. Έτσι, θεωρεί ότι οι Χιώτες, αντίθετα με τους Βλάχους, δεν χαρακτηρίζονται ως εθνοπολιτισμική ομάδα αλλά ως εθνοτοπική με συνείδηση ιδιαίτερης επιχειρηματικής ομάδας. Στο εθνοτικό (ή εθνοτοπικό δίκτυο) η συγγένεια, η αλληλεγγύη της ομάδας, η κοινή κουλτούρα αλλά και η προσφορά οικονομικών πλεονεκτημάτων και πόρων στα μέλη του δικτύου παίζουν πρωταρχικό ρόλο. Επίσης, το θέμα της ικανότητας λήψης δανείων είναι κεντρικό ζήτημα στην ανάλυση των εμπορικών-κοινωνικών δικτύων. Σημαντικό στοιχείο των εμπορικών δικτύων

είναι η δυνητική ικανότητα πίστωσης εντός δικτύου με γενικά χαμηλότερα επιτόκια από την τρέχουσα αγορά [Harlaftis & Laiou, 2006:14]. Θα δούμε ότι σε πάμπολλες περιπτώσεις Χιώτων εμπόρων το 19^ο αιώνα, αλλά και όσον αφορά τους εφοπλιστές της Χίου στον εικοστό αιώνα, η λήψη δανείων εντός δικτύου αποτέλεσε κοινή πρακτική¹⁷⁴.

Μια ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα προσέγγιση στο παραπάνω ζήτημα του χιώτικου δικτύου προσφέρουν τα *Απομνημονεύματα* του Ανδρέα Συγγρού, που γεννήθηκε το 1830 στην Κωνσταντινούπολη (από γονείς Χιώτες) και έμελλε να εξελιχθεί στον σημαντικότερο επιχειρηματία και οικονομικό παράγοντα της εποχής του στο νεοσύστατο κράτος της νεότερης Ελλάδας. Αυτό που επιχειρούμε να επισημάνουμε είναι τη σπουδαιότητα της κοινής καταγωγής για τους Χιώτες και με ποιον τρόπο λειτουργεί υποστηρικτικά το δίκτυο που έχει δημιουργηθεί στα αστικά κέντρα της εποχής. Άλλωστε, τα κίνητρα της εμπορικής αποδημίας, που οδήγησαν στο σχηματισμό εθνοτοπικών και οικογενειακών δικτύων, έχουν καταγραφεί επαρκώς στην ελληνική ιστοριογραφία. Ως πρώτη επισήμανση, ο Συγγρός αναφέρεται στον πατέρα του, ο οποίος μπόρεσε να πραγματοποιήσει το όνειρό του να γίνει γιατρός χρηματοδοτούμενος από μέλος της μεγάλης επιχειρηματικής οικογένειας των Ροδοκανάκηδων, που ήταν επίσης από τη Χίο. Ο πατέρας, ενώ εργάζεται στον εμπορικό οίκο Ροδοκανάκη στο Λιβόρνο, ζητά δάνειο για τις σπουδές του: «Οι γονείς μου, είπον, ήσαν Χίοι, γεννηθέντες και ανατραφέντες εκεί. Ο πατήρ μου είχε πατέρα έμπορον οίνων και βάμβακος [...]. Ο πατήρ μου [...] επέτυχε να σταλή γραμματεύς εις τον έκτοτε ακμάζοντα εμπορικόν οίκον των Ροδοκανάκηδων εν Λιβόρνω [...]. Κατέφυγε τότε εις τον προϊστάμενον αυτού Μανώλη Ροδοκανάκη, ικέτευσε, έκλαυσε και τέλος τον έπεισε να τω δανείση το αναγκαίον χρηματικό ποσόν δια τα έξοδα των σπουδών του επι αποδόσει μετά ταύτα [...] [Συγγρός, 1998:7]. Τα *Απομνημονεύματα* του Συγγρού προσφέρουν στον ίδιο την ευκαιρία διαιώνισης της πεποίθησης ότι η

---

¹⁷⁴ Προφανώς δεν αφορά μόνο τους Χιώτες της διασποράς ή τους εφοπλιστές αυτό το σύστημα αλληλοϋποστήριξης. Παρ' όλα αυτά, η οικονομική άνεση της συγκεκριμένης ομάδας επιτρέπει την αναπαραγωγή της. Ο Γιώργος Κανδύλης, αφηγούμενος την ιστορία της οικογένειάς του (η μητέρα του ήταν γόνος των χιώτικων οικογενειών Σκαραμαγκά και Σκαναβή, ενώ ο πατέρας του κατάγονταν από τον Πόντο) αναφέρεται στην περίοδο άφιξης του πατέρα του, Παναγιώτη, στην Αθήνα, ο οποίος ήταν διωκόμενος από τη Σοβιετική Ένωση: «Στην Αθήνα, [...] βοηθούμενος από τους Χιώτες συγγενείς της γυναίκας του που ήταν τραπεζίτες, άνοιξε χρηματομεσιτικό γραφείο» [Κανδύλης, 1994:80], ενώ μιλώντας σε πρώτο πρόσωπο για τα παιδικά του χρόνια σημειώνει: «Αφού εγκατασταθήκαμε πια οριστικά στην Αθήνα, συνειδητοποίησα πόσο ριζικά είχε αλλάξει η ζωή μου. Από μικροπωλητής στο Μπακού, φοιτούσα τώρα –με τη βοήθεια των πλουσίων συγγενών μας– στα περιβόητα εκπαιδευτήρια Μακρή» [Κανδύλης, 1994:79].

χιακή καταγωγή είναι προσωπικό αλλά και συλλογικό πλεονέκτημα, στοιχεία που αναδεικνύονται σε πολλά σημεία του έργου αυτού.

Ας μεταφερθούμε σε ένα άλλο μεγάλο κέντρο της εποχής εκείνης, το Λονδίνο, εκεί δηλαδή που η συγκρότηση της ελληνικής παροικίας αποτελεί ένα σπουδαίο κεφάλαιο στην ιστορία των ελληνικών εμπορικών δικτύων και, σε ένα βαθμό, το ίδιο ισχύει και σήμερα. Επιτόπια έρευνά μου το 2004 αποκάλυψε ιδιαίτερα πλούσια εναπομείναντα τεκμήρια σε σχέση με την παρουσία των Χιωτών το 19^ο αιώνα, αλλά και τον 20^ο, ενώ η έκπληξη προήλθε από την επίσκεψη στο νεκροταφείο του West Norwood, έξω από το Λονδίνο. Η χιώτικη διασπορά αποτελεί πραγματική εξαίρεση στη Βρετανική Αυτοκρατορία. Όπως αναφέρει η Χατζηιωάννου, «η παρουσία των ελληνικών εμπορικών δικτύων, εκτός ορισμένων εξαιρέσεων του χιώτικου δικτύου, δεν ήταν κυριαρχική στο εσωτερικό της Βρετανικής Αυτοκρατορίας¹⁷⁵» [Χατζηιωάννου, 2005:16]. Αντίθετα, οι Χιώτες κατάφεραν την πλήρη διείσδυση στην οικονομική αλλά και την κοινωνική ζωή της Αγγλίας, φαινόμενο πραγματικά μοναδικό για την ιστορία της ελληνικής διασποράς και που «όσο γνωρίζω δεν επαναλήφθηκε σε καμία άλλη ελληνική κοινότητα» [Clogg, 2004:53].

Για παράδειγμα, στο νάρθηκα του μεγαλοπρεπούς καθεδρικού ναού της Αγίας Σοφίας στο Bayswater του Λονδίνου υπάρχει μαρμάρινη επιγραφή όπου αναφέρονται τα εξής:

ΕΝ ΕΤΕΙ 1877, ΜΗΝΟΣ ΙΟΥΛΙΟΥ 18, ΕΓΕΝΕΤΟ Η ΚΑΤΑΘΕΣΙΣ ΤΟΥ
ΘΕΜΕΛΙΟΥ ΛΙΘΟΥ ΤΟΥ ΕΝ ΛΟΝΔΙΝΩ ΝΑΩ ΤΩΝ ΟΡΘΟΔΟΞΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ
ΕΝ ΟΝΟΜΑΤΙ ΤΗΣ ΤΟΥ ΘΕΟΥ ΣΟΦΙΑΣ ΤΙΜΩΜΕΝΟΥ ΚΟΙΝΗ ΔΕ ΔΑΠΑΝΗ
ΤΩΝ ΕΝ ΛΟΝΔΙΝΩ ΠΑΡΟΙΚΟΥΝΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΑΝΕΓΕΡΘΕΝΤΟΣ ΕΝ
MOSCOW ROAD BAYSWATER ΙΕΡΟΥΡΓΟΥΝΤΟΣ ΜΕΝ ΤΟΥ
ΑΡΧΙΜΑΝΔΡΙΤΟΥ ΚΥΡΙΟΥ ΙΕΡΩΝΥΜΟΥ ΤΟΥ ΜΥΡΙΑΝΘΕΩΣ ΚΑΤΑΘΕΤΟΣ
ΔΕ ΤΟΝ ΛΙΘΟΝ ΤΟΥ ΚΥΡΙΟΥ ΕΥΣΤΡΑΤΙΟΥ ΡΑΛΛΗ, ..., ΠΡΟΚΡΙΘΕΝΤΕΣ
ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΜΑΥΡΟΓΟΡΔΑΤΟΣ, ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΙΩΝΙΔΗΣ,
ΠΑΡΑΣΚΕΥΑΣ ΣΕΚΙΑΡΗΣ, ΣΟΦΟΚΛΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ, ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ
ΣΚΥΛΙΤΖΗΣ, ΠΕΤΡΟΣ ΡΟΔΟΚΑΝΑΚΗΣ ΚΑΙ ΣΤΑΥΡΟΣ ΔΙΑΒΕΡΟΥΛΟΤΣ.

---

¹⁷⁵ Η έμφαση δική μου.

Ο θεμέλιος λίθος, λοιπόν, κατατίθεται από τον Ευστράτιο Ράλλη (Χιώτης), ενώ ανάμεσα στους προκριθέντες αναφέρονται οι Χιώτες Εμμανουήλ Μαυρογορδάτος, Δημήτριος Σκυλίτζης και Πέτρος Ροδοκανάκης. Είναι ιδιαίτερα σπάνιο οι μεταναστευτικές ομάδες να μνημονεύονται μέσα από μνημεία, οικίες και άλλα οικοδομήματα που εγείρονται στη χώρα υποδοχής¹⁷⁶. Οι Χιώτες της διασποράς αποτέλεσαν εξαίρεση, τουλάχιστον στην περίπτωση του Λονδίνου, όπως διαφαίνεται από το παρακάτω απόσπασμα:

«Οι μετανάστες έχουν αφήσει λίγα ίχνη με τη μορφή μεγαλοπρεπών αστικών κατοικιών. Υπάρχει, παρ' όλα αυτά, ένα ιδιαίτερα εντυπωσιακό μνημείο μιας σημαντικής ομάδας που βρίσκεται στο Κοιμητήριο του West Norwood στο Νότιο Λονδίνο. Στην ανατολική άκρη του χώρου, σε ένα μικρό ύψωμα, βρίσκεται, σε πλήρη αντίθεση με τα υπόλοιπα, ένα περιφραγμένο τμήμα με μικρογραφίες ναών, μασωλεία και αγάλματα με μικρές αποστάσεις μεταξύ τους. Ακόμα και από μια απόσταση, πριν να καταστεί δυνατή η αποκρυπτογράφηση των επιγραφών, είναι προφανές ότι πρόκειται για ελληνικό κοιμητήριο. Δημιουργήθηκε από ένα μικρό αριθμό ελληνικών οικογενειών (Ράλλη, Αργέντη, Ροδοκανάκη, Σκυλίτση και μερικών ακόμα), προσφύγων της τουρκικής σφαγής κατά τη διάρκεια του Αγώνα της Ανεξαρτησίας της Ελλάδας στη δεκαετία του 1820. Όλοι τους έχουν καταγωγή από ένα και μοναδικό νησί, τη Χίο, που βρίσκεται ακριβώς απέναντι από τα τουρκικά παράλια. Οι οικογένειες αυτές υπήρξαν πατριαρχικές οικογένειες που είχαν το εμπόριο στο αίμα τους και δεν είχαν καμία από τις αναστολές που χαρακτήριζαν τους εμπόρους της Βρετανίας και της ηπειρωτικής Ευρώπης. Παντρεούντουσαν μεταξύ τους και για δεκαετίες διατήρησαν ένα είδος απόστασης, ενώ απέκτησαν σημαντικές περιουσίες στο Σίτι [του Λονδίνου]. Ο Ιωάννης Σ. Σκυλίτσης που πέθανε το 1908, άφησε

---

¹⁷⁶ Αντίθετα, υπάρχουν πολλά δείγματα της παρουσίας των Χιωτών της διασποράς στο νησί της καταγωγής τους. Αρκεί μια βόλτα στο λιμάνι της μεγαλύτερης πόλης και πρωτεύουσας της Χίου και μια ματιά στα ονόματα των δρόμων: Ευστράτιου Αργέντη, Αδελφών Ράλλη, Ροδοκανάκη, Δρομακαΐτη, Σκαναβή, Βλαστού, Αγέλαστου, Πετροκόκκινου, Σκυλίτση, Χωρέμη, χωρίς να λείπουν και τα ονόματα των νεότερων εφοπλιστών και ευεργετών (Χανδρή, Λιβανού) αλλά και των πνευματικών ανθρώπων με καταγωγή από τη Χίο (Κοραή, Ν. Βάμβα, Ψυχάρη, Φ. Αργέντη, Γ. Σουρή, Ροΐδου και Ομήρου (!)).

πάνω από 2 εκατομμύρια λίρες, ένα πόσο επαρκές για να τον τοποθετήσει ανάμεσα στους τριάντα πέντε πλουσιότερους επιχειρηματίες που πέθαναν την εκατονταετία 1814-1914. Ο Σερ Λουκάς Ράλλης πέθανε εν μέσω της οικονομικής κρίσης το 1931 και άφησε παρόμοια περιουσία» [Thorold, 1999:300].¹⁷⁷

Αναφερόμενος στον Ευστράτιο Ράλλη, ο Δημήτριος Βικέλας σημειώνει, «Εκτός της ατομικής αξίας του ιδρυτού και του διαδόχου του, και εκτός του όγκου του καταστήματος, επεξηγεί την επιβολή του και η χιακή καταγωγή της οικογενείας Ράλλη. Οι Χίοι αποτελούν την πλειοψηφία των Ελλήνων εμπόρων του Λονδίνου. Τόση μάλιστα ήτο τοιαύτη η υπεροχή των Χίων, όχι μόνο εις το Λονδίνον αλλά και μεταξύ των άλλων εις τα ξένα εμπορικών κοινοτήτων, ώστε εκτός του κοινού απέναντι των ξένων χαρακτηρισμού των ως Ελλήνων, τα μέλη εκάστης κοινότητος διακρίνοντο ως Χίοι και μη Χίου» [Βικέλας, 1997:192-193]. Το ζήτημα που αναφέραμε παραπάνω, δηλαδή ο διαχωρισμός σε «Χίους» και «μη-Χίους», συναντάται και στα *Άπαντα* του Δημήτριου Βικέλα, ο οποίος γεννήθηκε στη Σύρο, μεγάλωσε με Χιώτες, εργάστηκε ως υπάλληλος στον οίκο των Αδελφών Ράλλη στο Λονδίνο, ο δε κεντρικός χαρακτήρας του έργου *Λουκής Λάρας* αναφέρεται στον Χιώτη έμπορο Λουκά Γ. Τζίφο. Μια έκφραση που απέδιδε την υπόληψη που είχαν οι Χιώτες έμποροι στον κόσμο της εποχής ήταν: *Il faut sept Genoïis pour faire un Juif et sept Juifs pour faire un Chiote*¹⁷⁸ [Echinard, 1993:114].

Η ελληνική κοινότητα του Λονδίνου είχε μεταμορφωθεί συνεπώς από μια ασήμαντη μειονότητα σε μια εξαιρετικά πλούσια και αποφασισμένη ομάδα. Ως σημείο εκκίνησης της μεγάλης επιρροής της, τοποθετείται ο διορισμός του Παντιά Ράλλη ως πρώτου Προξένου του Ελληνικού Βασιλείου στο Λονδίνο το 1835. Από το 1875 ως το 1880, ο Παντελής Θωμάς Ράλλης υπήρξε βουλευτής του Bridport για το αγγλικό κοινοβούλιο, ενώ ο Λουκάς Ράλλης χρίστηκε βαρώνος το 1912. Η παρουσία Χιωτών σε διπλωματικές θέσεις το 19^ο αιώνα δεν αφορά μόνο το Λονδίνο. Η Τζελίνα Χαρλαύτη αναφέρει κατάλογο πλούσιων εμπόρων που κατείχαν θέση προξένου σε διάφορες πόλεις της Ευρώπης. Το σημαντικό για την παρούσα έρευνα είναι να

¹⁷⁷ Αξίζει να σημειωθεί ότι ως πηγές ο Thorold αναφέρει και τις εκτιμήσεις των κρατικών Υπηρεσιών Διαθηκών του Λονδίνου (Probate Offices). Η μετάφραση του συγκεκριμένου κειμένου είναι δική μου.

¹⁷⁸ Η απόδοση αυτής της έκφρασης θα ήταν ότι «ένας Εβραίος αξίζει όσο επτά Γενουάτες, ενώ ένας Χιώτης όσο επτά Εβραίου».

σημειωθεί ότι ο αριθμός των Χιωτών στον κατάλογο αυτόν (Πίνακας 5.4) είναι συντριπτικός, ιδιαίτερα αν τον συσχετίσουμε με το γενικό πληθυσμό των Ελλήνων. Μέλη χιώτικων οικογενειών είναι ο Παντιάς Ράλλης, ο Γεώργιος Ζιζίνιας, ο Παύλος Ροδοκανάκης, ο Σ. Ζιζίνιας, ο Ιωάννης Ράλλης, ο Θ. Ροδοκανάκης, ο Παντιάς Ζιζίνιας και ο Κ. Ν. Μαυρογορδάτος.

Πίνακας 5.4.

Έλληνες που διετέλεσαν πρόξενοι στις κυριότερες πόλεις-λιμάνια, 1830-1860

[Χαρλαύτη, 2001:151]

Πόλη	Όνομα	Γενικός Πρόξενος
<i>Λονδίνο</i>	Ράλλης Παντιάς	Ελλάδας
<i>Μασσαλία</i>	Ζιζίνιας Γεώργιος	Ελλάδας
	Ροδοκανάκης Παύλος	Τοσκάνης
<i>Λιβόρνο</i>	Τοσίτσας Κωνσταντίνος	Ελλάδας
<i>Αλεξάνδρεια</i>	Τοσίτσας Μιχαήλ	Ελλάδας
	Ζιζίνιας Σ.	Βελγίου
	D'Anastassy	Σουηδίας
<i>Οδησσός</i>	Ράλλης Ιωάννης	ΗΠΑ
	Ροδοκανάκης Θ.	Τοσκάνης
	Ζιζίνιας Παντιάς	Ελλάδας
<i>Ταϊγάνιο</i>	Μαυρογορδάτος Κ.Ν.	Ελλάδας
<i>Ροστώφ</i>	Μαυρογορδάτος Κ.Ν.	Ελλάδας

Ο παραπάνω πίνακας μπορεί να συμπληρωθεί από πρόσθετα στοιχεία που παραθέτει η Δέσποινα Βλάμη, όπως τις περιπτώσεις του μέλους της χιώτικης οικογένειας Ροδοκανάκη που διορίστηκε πρόξενος της Τοσκάνης στην Αγία Πετρούπολη (1846), του (επίσης) Χιώτη Ματθαίου Μαυρογορδάτου που διετέλεσε πρόξενος του Βελγίου στην Τοσκάνη, του (επίσης) Χιώτη Μιχάλη Πετροκόκκινου, ο οποίος αναφέρεται ως Έλληνας πρόξενος στη Σαρδηνία, του Δημήτριου Ροδοκανάκη, γενικού προξένου της Ελλάδας στη Γένοβα το 1844, και του Δημήτριου Ροΐδη, συγγενή του Ροδοκανάκη από την πλευρά της μητέρας του, που διετέλεσε υποπρόξενος στην ίδια πόλη [Βλάμη, 2000:213-214]. Τέλος, πρόξενος της Ελλάδας

στη Νέα Ορλεάνη περί το 1866 διετέλεσε ο Χιώτης μεγαλοβαμβακέμπορος Νικόλαος Μαρίνος Μπενάκης¹⁷⁹.

Για να κατανοήσουμε πλήρως το φαινόμενο διείσδυσης των Χιωτών στην κλειστή κοινωνία της Αγγλίας, θα σας μεταφέρω την προσωπική μου εμπειρία από την επίσκεψή μου στο νεκροταφείο του West Norwood το χειμώνα του 2004. Η επίσκεψη στο νεκροταφείο του West Norwood αποτελεί πραγματική εμπειρία¹⁸⁰. Η ιστορία του νεκροταφείου ξεκινά το έτος 1835 και εκείνη την εποχή το Norwood ήταν απλώς ένα πολύ μικρό χωριουδάκι. Σήμερα, η πόλη του Norwood έχει ανεξαρτητοποιηθεί διοικητικά από την πόλη του West Norwood, που θα μπορούσε να θεωρηθεί περιφερειακό προάστιο στα νοτιο-ανατολικά του Λονδίνου. Μια μικρή βόλτα στην πόλη είναι αρκετή για να αποκαλύψει ότι πρόκειται για ένα μάλλον φτωχό μέρος. Παρ' όλα αυτά, το νεκροταφείο, μόλις 250 μέτρα από το κεντρικό σιδηροδρομικό σταθμό, απέναντι από τον καθεδρικό ναό του Αγίου Λουκά και δίπλα στη δημόσια βιβλιοθήκη της μικρής πόλης, είναι αποκαλυπτικό. Μεταξύ των μνημείων, συγκαταλέγονται και αυτά του διάσημου πολιτικού μηχανικού Sir William Cubitt, του Sir Henry Tate και του βαρόνου Reuter.¹⁸¹ Σύμφωνα με την υπάλληλο του νεκροταφείου, η ταφή στο συγκεκριμένο χώρο στα μέσα του δεκάτου ενάτου αιώνα συμβάδιζε με την κοινωνική καταξίωση και την οικονομική ευρωστία. Όπως χαρακτηριστικά ανέφερε, το νεκροταφείο ήταν ο «up and coming»¹⁸² χώρος ταφής για τους κοσμικούς του Λονδίνου. Αξίζει να σημειωθεί ότι μέχρι σήμερα υπάρχει σύλλογος με την ονομασία Friends of West Norwood Cemetery («Φίλοι του Νεκροταφείου Ουέστ Νόργουντ») που εκδίδει και τακτικά δελτία πληροφόρησης. Το νεκροταφείο του West Norwood αριθμεί τα περισσότερα μνημεία που έχουν

---

¹⁷⁹ Το σπίτι του Μπενάκη στη Νέα Ορλεάνη έχει μετατραπεί σε πολυτελή πανσιόν και στην ιστοσελίδα της ξενοδοχειακής επιχείρησης (www.nolabb.com) ο Νικόλαος Μπενάκης αναφέρεται ως αδελφός του γνωστού Εμμανουήλ Μπενάκη, του μεγαλέμπορου της Αλεξάνδρειας, που διετέλεσε και δήμαρχος της Αθήνας. Αναφέρουμε την πληροφορία αυτή με επιφύλαξη, αφού δεν αφορά την παρούσα έρευνα η διαπίστευσή της.

¹⁸⁰ Θεωρώ ιδιαίτερου ανθρωπογεωγραφικού ενδιαφέροντος το γεγονός ότι το λεξικό Penguin Human Geography (1987) αναφέρει λήμμα necrogeography (νεκρογεωγραφίας;), με ορισμό τη γεωγραφική μελέτη κοιμητηρίων, που περιλαμβάνει τη μελέτη του μεγέθους, του σχήματος, του αριθμού, της τοποθεσίας, της διακόσμησης των μνημάτων αλλά και την ανάλυση των επιγραφών τους.

¹⁸¹ Δύο μέλη της οικογένειας Cubitt, ο William και ο Thomas είχαν την ευθύνη οικοδόμησης όλης της περιοχής Bloomsbury στο Λονδίνο, της αγοράς Covent Garden, του ανακτόρου της Βασίλισσας Βικτωρίας στον νησί Wight, και άλλων σημαντικών οικοδομημάτων της Μεγάλης Βρετανίας. Ο έμπορος ζάχαρης Sir Henry Tate είναι περισσότερο γνωστός για τις καλλιτεχνικές δωρεές που σχετίζονται με το Μουσείο Μοντέρνας Τέχνης, Tate Modern, ενώ ο βαρόνος Reuter έγινε αιτία ονοματοδοσίας στο γνωστό πρακτορείο Reuter.

¹⁸² Up and coming = ανερχόμενος, γοργά εξελισσόμενος

καταγραφεί ως διατηρητέα από όλα τα νεκροταφεία της Μεγάλης Βρετανίας [Clogg, 1999:15].

Το ελληνικό τμήμα βρίσκεται στη νοτιοανατολική άκρη του νεκροταφείου περίπου 1000 μέτρα από την πύλη της εισόδου. Ο χώρος είναι σε ύψωμα και είναι ολοκληρωτικά περιφραγμένος με μία και μόνη είσοδο στη νότια πλευρά. Οι τάφοι βρίσκονται σε κοντινή απόσταση μεταξύ τους (30 με 40 εκατοστά) και αριθμούν περίπου 250 σε 12-14 κάθετες σειρές με 15-20 μνημεία σε κάθε σειρά. Από τα 44 μνημεία όλου του νεκροταφείου που έχουν ανακηρυχτεί διατηρητέα, τα 14 βρίσκονται στο ελληνικό τμήμα. Αυτά είναι:

1. Το παρεκκλήσι κοιμητηρίου του Αυγούστου Ράλλη που πέθανε το 1872, δωρικού ρυθμού.
2. Το μαυσωλείο του Ευστρατίου Ράλλη, δωρικού ρυθμού.
3. Το μαρμάρινο μαυσωλείο Skvaitch.
4. Η μαρμάρινη σαρκοφάγος για μέλη της οικογένειας Ράλλη.
5. Η μαρμάρινη σαρκοφάγος για μέλη της οικογένειας Βλαστού.
6. Το μαυσωλείο (μάρμαρο και γρανίτης) της οικογένειας Σπαρτόλη.
7. Η μαρμάρινη σαρκοφάγος για μέλη της οικογένειας Ροδοκανάκη.
8. Το μνημείο του Τ.Ε. Σκυλίτση.
9. Το μαυσωλείο του Ιωάννη Πέτρου Ράλλη (μάρμαρο και γρανίτης).
10. Ο μικρός ναός ιωνικού ρυθμού της οικογένειας Ξενοφώντα Ηλία Μπαλλή.
11. Ο μαρμάρινος τάφος Μαυρογορδάτου.
12. Ο τάφος αιγυπτιακού ρυθμού Α.Α. Αργέντη.
13. Ο οικογενειακός τάφος Μ. Μιχαηλίου.
14. Ο μαρμάρινος τάφος Σκυλίτση που κοσμείται από άγαλμα γυναικείας μορφής.

Εικόνα 5.2. Οικόσημο αρχοντικής οικογένειας της Χίου.

Παρόμοια στοιχεία μπορεί να συλλέξει ο ερευνητής¹⁸³ από τα παλιά ελληνικά νεκροταφεία στο Λιβόρνο (όπως τα έχει καταγράψει η Δέσποινα Βλάμη), της Τεργέστης, της Αλεξάνδρειας, της Βιέννης και της Οδησσού.¹⁸⁴ Στην άλλη άκρη του Ατλαντικού, και συγκεκριμένα στη Νέα Ορλεάνη της πολιτείας του Μισσισιππή, αναφορές στην ιστορία της πόλης, επισημαίνουν ότι «είναι πολύ πιθανό ο πρώτος

---

¹⁸³ Για παράδειγμα, στις 23.5.2007, άρθρο της χιώτικης εφημερίδας *Αλήθεια*, αναφέρεται σε ομιλία του θεολόγου και κοινωνικού ανθρωπολόγου Γιάννη Κολάκη που πραγματοποιήθηκε στο Ομήρειο Κέντρο μα αντικείμενο «Οι ταφικές επιγραφές στην Κωνσταντινούπολη Χίων της Διασποράς». Ο Κολάκης επικεντρώνεται στις επιτύμβιες πλάκες του Πέτρου Π. Ροδοκανάκη, του Δημητρίου Σκυλίτση και της Ιουλίας και Υπατίας Ψυχάρη, προγόνων του Γιάννη Ψυχάρη, ενώ το άρθρο αναφέρεται και στην προσπάθειά του «να ξεδιπλώσει το νήμα της συγγένειας ανάμεσα σε αυτές και άλλες χιώτικες οικογένειες της Κωνσταντινούπολης».

¹⁸⁴ Έχοντας προσωπική εμπειρία από επισκέψεις στα νεκροταφεία της Αλεξάνδρειας, της Τεργέστης, του Λιβόρνο αλλά και της Νέας Ορλεάνης, μπορώ να σημειώσω ότι η αναφορά «εκ Χίου» στα μνήματα συναντάται με απρόσμενη συχνότητα. Στο νεκροταφείο της Τεργέστης υπάρχουν εξίσου με το Norwood λαμπρά μνημεία που ανήκαν σε μέλη των χιώτικων οικογενειών Σκαραμαγκά, Γαλάτη, Βλαστού, κ.ά., ενώ σε πολλές περιπτώσεις αναφέρονται οι συγγενικές σχέσεις με άλλες μεγάλες χιώτικες οικογένειες. Η συχνή επανάληψη των ίδιων επωνύμων και βαπτιστικών ονομάτων καταδεικνύει το βαθμό αλληλοϋποστήριξης και αλληλεγγύης μέσω της ενδογαμίας που χαρακτήριζε τη συγκεκριμένη κοινωνική τάξη των Χιωτών. Υπάρχουν βέβαια και άλλα μνημεία πέρα από τα νεκροταφεία: χιώτικα ονόματα της διασποράς κοσμούν τις πλάκες εισόδου πολλών ελληνορθόδοξων ναών, όμως και τα ίδια τα σπίτια τους αποτελούν πολλές φορές μνημεία στις πόλεις που μεγαλούργησαν: η οικία Σκαραμαγκά στην Τεργέστη στεγάζει σήμερα το πρόξενείο της Αυστρίας, ενώ στο αφήγημα που έγραψε για την οικογένειά του ο αρχιτέκτονας Γιώργος Κανδύλης αναφέρει ότι όταν επισκέφθηκε το Ταϊγάνιο της Ρωσίας στη δεκαετία του 1980 και ζήτησε να δει τα σπίτια των Σκαραμαγκά, ο δήμαρχος και ο πρόεδρος των αρχιτεκτόνων της πόλης τού έδειξαν πέντε έξι μέγαρα καθώς και ένα θέατρο [Κανδύλης, 1994:12].

Έλληνας που έφτασε στη Νέα Ορλεάνη να ήταν ο Δραγώνας, ο οποίος καταγόταν από το νησί της Χίου»¹⁸⁵ και «όπως πολλές από τις επιφανείς οικογένειες της Νέας Ορλεάνης, ο οικογενειακός τάφος Δραγώνα βρίσκεται στο παλαιότερο κοιμητήριο της πόλης, το Σαιντ Λούις 1»¹⁸⁶. Συνεχίζοντας τις αναφορές στην ελληνική κοινότητα της Νέας Ορλεάνης, η ιστοσελίδα αναφέρει ως τον τρίτο Έλληνα που έφτασε στην πόλη στα μέσα του 19^{ου} αιώνα τον Νικόλαο Μπενάκη που δραστηριοποιήθηκε ως μεσίτης βαμβακιού για λογαριασμό των επιχειρήσεων των Αδελφών Ράλλη και καταγόταν επίσης από τη Χίο. Ο Μπενάκης παντρεύτηκε μια γόνο αριστοκρατικής οικογένειας της πόλης, την Άννα Μαρία Μπιντώ του Μπορντώ, και διετέλεσε πρόξενος της Ελλάδας στη Νέα Ορλεάνη. Ο οικογενειακός τάφος Μπενάκη βρίσκεται στο νεκροταφείο Σαιντ Λούις 3, χώρος που αποτελεί και τουριστικό προορισμό λόγω των μεγαλειωδών μνημείων επιφανών εκπροσώπων της αριστοκρατίας του Νότου στις ΗΠΑ.¹⁸⁷

Πέρα από τα διάφορα μνημεία (εκκλησιαστικά και άλλα) που μπορούμε να εντοπίσουμε στο εξωτερικό, αναρίθμητες είναι οι αναφορές Χιωτών της διασποράς και σε μνημεία της Ελλάδας. Ο κατάλογος είναι μακρύς και η ανάλυσή του ξεφεύγει από τα όρια της παρούσας έρευνας, αν και περιλαμβάνονται σε αυτόν πολλά γνωστά κτίρια, όπως η Βιβλιοθήκη Κοραή στη Χίο, το Μουσείο Μπενάκη, ο ναός της Αγίας Τριάδας και του Αγίου Νικολάου στον Πειραιά, πλείστες νοσοκομειακές μονάδες (Δρομοκαΐτειο Ίδρυμα, Νοσοκομείο Συγγρού, Ίδρυμα Βλαστού), κλπ. Θα σταθώ μόνο σε ένα παράδειγμα μνημειωδών δωρεών, επιλέγοντας το συγκεκριμένο παράδειγμα επειδή διαφαίνεται η σχέση με το σήμερα και η αναπαραγωγή του χιώτικου δικτύου μέχρι τις μέρες μας. Πρόκειται για το Ελληνοαμερικάνικο Εκπαιδευτικό Ίδρυμα στο Ψυχικό, ευρύτερα γνωστό ως Κολλέγιο Αθηνών. Μόλις το 2005, για την «Εξόρμηση» ενός πετυχημένου θεσμού του σχολείου, επιλέχθηκε η

---

¹⁸⁵ Μια από τις πηγές είναι η ιστοσελίδα της πόλης www.nola.com

¹⁸⁶ Ίσως να μην είναι τυχαίο ότι η πρώτη οργάνωση (από τις πολλές) που φέρει την επωνυμία Σύλλογος Χιωτών «Αγία Μαρκέλλα» (η πλέον αναγνωρίσιμη Αγία του νησιού) ιδρύθηκε στη Νέα Ορλεάνη.

¹⁸⁷ Το συγκεκριμένο νεκροταφείο έχει ξεχωριστό «ελληνορθόδοξο τμήμα», γεγονός που τεκμηριώνει την παρουσία αρκετά ισχυρής κοινότητας ήδη από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα. Πάντως, σε έκθεση του προξένου της Ελλάδας στην Νέα Ορλεάνη Γεωργίου Δογορίτη, που απεστάλη στο ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών το 2000 στο πλαίσιο δημιουργίας αγγλόφωνης επίσημης ιστοσελίδας, αναφέρεται ότι και σήμερα περίπου το 75% των Ελλήνων της περιοχής κατάγονται από τη Χίο.

Χίος¹⁸⁸. Η καθηγήτρια Εβίτα Αμαριωτάκη, υπεύθυνη της «Εξόρμησης» 2005 αναφέρει ότι «η φετινή Εξόρμηση είχε για μας πιο μεγάλη συναισθηματική φόρτιση από τις προηγούμενες, γιατί επισκεφθήκαμε τη Χίο, τον τόπο καταγωγής των ιδρυτών του Κολλεγίου»¹⁸⁹. Το Κολλέγιο ιδρύθηκε το 1924 και ο γραμματέας της ιδρυτικής επιτροπής ήταν ο Εμμανουήλ Μπενάκης, ενώ η απόκτηση ενός μεγάλου οικοπέδου στο Ψυχικό, η ανέγερση ενός ιδιοκτήτου κτιρίου και οι πρώτες δαπάνες λειτουργίας καλύφθηκαν κυρίως από τις δωρεές του Εμμανουήλ Μπενάκη και του γαμπρού του Στεφάνου Δέλτα. Για τη σχέση της οικογένειας Μπενάκη με τη Χίο, αναφέρει η Πηνελόπη Δέλτα, αδελφή του Εμμανουήλ Μπενάκη: «ο παππούς μας, ο Αντώνης Μπενάκης [...] ήταν η πρώτη γενιά που είχε εγκατασταθεί στη Χίο μετά την επανάσταση και την καταστροφή του Μοριά επί Ορλώφ, στα 1770. Ο Αντώνης Μπενάκης και η Χιώτισσα Αλεξάνδρα Λόζη απέκτησαν πέντε παιδιά, [εκ των οποίων], ο Εμμανουήλ, η πιο επιβλητική μορφή γεννήθηκε το 1843 στη Σύρο. Στη Χίο, σε ηλικία 27 ετών παντρεύτηκε τη [Χιώτισσα] Βιργινία Χωρέμη»¹⁹⁰. Εκατόν πενήντα χρόνια αργότερα, οι μαθητές του Κολλεγίου επισκέπτονται τη Χίο, και στις εργασίες τους, δεν παραλείπουν να ευχαριστήσουν τους «Γιάννη και Μαρία Χωρέμη, που μας φιλοξένησαν στο Κτήμα του, όπου βρίσκεται και ο τάφος του Ευεργέτη του Κολλεγίου, Κωνσταντίνου Χωρέμη»¹⁹¹. Στο Κολλέγιο Αθηνών στο Ψυχικό υπάρχουν σήμερα το «Μπενάκειο» κτίριο αλλά και το θέατρο «Χωρέμη». Όμως, οι σχέσεις του συγκεκριμένου ιδρύματος με τους Χιώτες ευεργέτες δεν έληξε με τις δωρεές των Χιωτών εμπόρων της Αλεξάνδρειας. Μόλις το 1994, στις εγκαταστάσεις του Ψυχικού, εγκαινιάστηκαν το νέο γυμναστήριο και κολυμβητήριο που φέρουν τα ονόματα δύο σύγχρονων εφοπλιστικών οικογενειών: Αγγελικούση (από τα Καρδάμυλα της Χίου) και Χανδρή (από το Βροντάδο της Χίου). Η αναπαραγωγή της δικτύωσης που αντανακλάται ακόμη και στις επιλογές των ιδρυμάτων είναι μάλλον εκπληκτική και καταδεικνύει την ύπαρξη κοινών πρακτικών και τη δημιουργία «εθνοτοπικής» παράδοσης με συγκεκριμένες κατευθύνσεις.

Επιστρέφοντας στις αναφορές για την κοινότητα του Λονδίνου, θα πρέπει να σημειώσουμε ότι πολύ σύντομα οι Χιώτες έμποροι επεκτάθηκαν από την πρωτεύουσα

---

¹⁸⁸ Η «Εξόρμηση» είναι το ετήσιο ταξίδι των μαθητών για το οποίο καλούνται να ετοιμάσουν εργασίες προσεγγίζοντας διαθεματικά έναν τόπο της Ελλάδας.

¹⁸⁹ Κείμενα από το περιοδικό του Κολλεγίου για την Εξόρμηση 2005, σελ. 2.

¹⁹⁰ Κείμενα από το περιοδικό του Κολλεγίου για την Εξόρμηση 2005, σελ. 13.

¹⁹¹ Κείμενα από το περιοδικό του Κολλεγίου για την Εξόρμηση 2005, σελ. 19.

στο Μάντσεστερ -εκείνη την εποχή μια δυναμική πόλη της βρετανικής βιομηχανικής επανάστασης- και αργότερα εγκαταστάθηκαν ακόμη και στο εξαγωγικό λιμάνι του Λίβερπουλ. Ως πρώτος πάροικος του Λίβερπουλ μαρτυρείται ο Ευστράτιος Ράλλης το 1828, ενώ το 1839 αναφέρονται 5 εταιρείες και το 1858, ο Έλληνας πρόξενος στο Λίβερπουλ Δ. Ν. Γιαννακόπουλος καταγράφει 75 ελληνικές εταιρίες στο Μάντσεστερ και 35 οικογένειες αποτελούμενες συνολικά από 220 άτομα[...]. Το πρώτο καταστατικό της ελληνικής κοινότητας συντάσσεται το 1843, ενώ η πρώτη διοικούσα επιτροπή περιλάμβανε τρεις Χιώτες, τους Στ. Φραγκιάδη, Ι. Κατραβή και Λουκά Τζίφο [Χατζηιωάννου, 2005:161-162]. Οι Χιώτες φτάνουν μέχρι το Ρίο της Βραζιλίας όπου αναφέρεται ότι «από το 1840 υπήρχε ελληνική παροικία με μέλη τους διάσημους εμπόρους Ράλληδες, Ροδοκανακήδες κ.ά» [Μπαρούτας, 2006:22], ενώ ο πρώτος ελληνορθόδοξος ναός στις ΗΠΑ θεμελιώθηκε το 1866 και ιδρύθηκε με πρωτοβουλία των Ελλήνων βαμβακέμπορων, μεταξύ των οποίων ο Νικόλαος Μαρίνου Μπενάκης από τη Χίο, πρόξενος της Ελλάδας στη Νέα Ορλεάνη.

Σε σχέση με τις ΗΠΑ, που σήμερα αριθμεί τη μεγαλύτερη κοινότητα Χιωτών της διασποράς, είναι σημαντικό να αναφέρουμε ότι πολλοί έμποροι ίδρυσαν παραρτήματα στις ΗΠΑ πριν από τη μαζική μετανάστευση Ελλήνων εργατών στα τέλη του 19^{ου} και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, δηλαδή από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα. Σύμφωνα με αναλυτές αυτού του φαινομένου «η ελληνική παρουσία στις ΗΠΑ [...] μπορεί να θεωρηθεί ότι πληροί τις προδιαγραφές του μοντέλου της ελληνικής διασποράς, σύμφωνα με το οποίο οι Έλληνες συμμετέχουν στις πρακτικές της νεοαποικιοκρατίας αλλά και του κλασικού καπιταλισμού» [Καλογεράς, 2007:40]. Ο συγκεκριμένος ερευνητής αναφέρει συγκεκριμένα τους Χιώτες βαμβακέμπορους αδελφούς Ράλλη, Πετροκόκκινους, Καλβοκορέσηδες (όλοι είναι Χιώτες), επισημαίνοντας ότι «τόσο στη Νέα Υόρκη, όσο και στον Αμερικανικό Νότο δημιουργούν τις πρώτες ελληνικές παροικίες και θεωρούν εαυτούς μέλη μιας διασποράς με διασυνδέσεις σε Ευρώπη, Αφρική και Ασία» [ό.π., 40].

5.2.3 Η μετάβαση από τα ιστιοφόρα στον ατμό και από το εμπόριο στη ναυτιλία

Στόχος της παρούσας ενότητας είναι να καταδείξουμε τη σχέση της σημερινής χιώτικης διασποράς με τον εφοπλισμό και την ελληνική ναυτιλία. Επιχειρούμε να

αναδείξουμε ότι το σημερινό δίκτυο των Χιωτών εφοπλιστών «πάτησε» στην ήδη υπάρχουσα τεχνογνωσία, στα επιχειρηματικά δίκτυα αλλά ακόμα και στη σύγχρονη διασπορά για να αναπτυχθεί και να αναδυθεί στο ισχυρότερο εφοπλιστικό δίκτυο του κόσμου. Ας μην ξεχνάμε ότι ο ελληνόκτητος εμπορικός στόλος είναι στις αρχές του 21^{ου} αιώνα ο μεγαλύτερος στον κόσμο, κατέχοντας το εκπληκτικό ποσοστό 18% του συνόλου των πλοίων παγκοσμίως. Αν αναλογιστεί κανείς ότι ο πληθυσμός αλλά και ο γενικός πλούτος της χώρας είναι δυσανάλογος με το επίτευγμα αυτό, θα πρέπει να δημιουργηθεί η απορία για το πώς έφτασε η Ελλάδα να κατέχει αυτήν τη ναυτιλιακή πρωτιά.

Πίνακας 5.5.

Διάφοροι «διάσημοι» πρώην υπάλληλοι των Αδελφών Ράλλη

[τα στοιχεία προέρχονται από διάφορες προαναφερόμενες πηγές του κεφαλαίου]

Όνομα	Τόπος Εργασίας	Σχόλιο
Νικόλαος Μπενάκης	Νέα Ορλεάνη	Πρόξενος της Ελλάδας στη Νέα Ορλεάνη (από το 1850 μέχρι το 1886)
Αργύρης Εφταλιώτης (ποιητής)	Λιβερπούλ	Από βιογραφικό για 1870-1880
Δημήτριος Βικέλας (λόγιος, συγγραφέας)	Λονδίνο	Από «Απομνημονεύματα» Συγγρού
Αλέξανδρος Πάλλης (συγγραφέας)	Βομβάη Ινδίας	Σύζυγος της κόρης του Παντιά Ράλλη
Ίων Μέλβιλ Καλβοκορέσσης	Καλκούτα 1919-1922	
Πέτρος Καλβοκορέσσης	Καράτσι, Πακιστάν Γεννήθηκε σε οικογένεια χιακής καταγωγής	Αναγνωρισμένος Βρετανός συγγραφέας/πολιτικός αναλυτής

Στις προηγούμενες ενότητες, είδαμε ότι οι Χιώτες έμποροι το 19^ο αιώνα επέκτειναν τις δραστηριότητές τους στη ναυτιλία, αφού η μεταφορά των εμπορευμάτων τους με δικά τους πλοία χρησίμευε στη μείωση του κόστους και τον έλεγχο της αγοράς από την επιχείρηση. Για παράδειγμα, η μεγαλύτερη και

ισχυρότερη χιώτικη οικογένεια της διασποράς το 19^ο αιώνα, οι Αδελφοί Ράλλη, που είχαν ως πρώτη δραστηριότητα το αγγλοινδικό εμπόριο, είχαν εγκατασταθεί στα μεγαλύτερα λιμάνια και εμπορικά κέντρα της εποχής: ο Παντιάς παρέμεινε στο Λονδίνο, ο Στρατής στο Μάντσεστερ, ο Ζαννής στην Οδησό, ο Τομαζής στην Κωνσταντινούπολη και την Τραπεζούντα, ο Αυγουστής στη Μασσαλία, ενώ ξαδέλφια τους εγκαταστάθηκαν στην Αγία Πετρούπολη [Χαρλαύτη, 2003Α:25]. Έτσι, τα μέλη της ίδιας οικογένειας παραλάμβαναν ή έστελναν τα φορτία των εμπορευμάτων και στα δύο άκρα των συναλλαγών, χωρίς ενδιάμεσους ή μεσάζοντες.

Γενικά, οι ομογενειακοί οίκοι με τα πολυεθνικά υποκαταστήματα, κατευθύνθηκαν στην πλοιοκτησία, μια επιλογή στρατηγικού χαρακτήρα, αφού οι Έλληνες έμποροι της διασποράς είδαν το κενό που υπήρχε στις θαλάσσιες μεταφορές εκείνης της εποχής [Καρδάσης, 1998:130]. Εξάλλου, είναι η περίοδος της βιομηχανικής επανάστασης που χαρακτηρίστηκε από την αύξηση της παγκόσμιας παραγωγής προϊόντων, τα εκπληκτικά τεχνολογικά επιτεύγματα, τις γοργότερες επικοινωνίες και τα χαμηλότερα κόστη μεταφορών. Η κύρια οδός της παγκόσμιας ναυτιλίας αφορούσε τη ροή πρώτων υλών και τροφίμων προς την Ευρώπη και τη ροή βιομηχανικών αγαθών από την Ευρώπη στον υπόλοιπο κόσμο. Ο καπετάνιος και εφοπλιστής Ανδρέας Λαιμός (από τις Οινούσες) έγραψε ένα μνημειώδες δίτομο έργο για την ελληνική ναυτιλία που εκδόθηκε το 1969, όπου καταδεικνύεται ο σημαντικός ρόλος των εμπορικών οίκων της διασποράς κατά τη διαδικασία μετάβασης από τα ιστιοφόρα στα ατμόπλοια: «κατά την κρίσιμον δια την εμπορικήν μας ναυτιλίαν περίοδον του μετασχηματισμού της από ιστιοφόρου εις ατμοπλοϊκήν ευρέθησιν, ως από μηχανής θεοί, οι ομογενείς των παροικιών [...] οι οποίοι είχαν πλουτίσει εκ του σιτεμπορίου. [...] Εδάνειζον εις του αποτολμούντας το μέγα τούτο βήμα, μεγάλα ποσά με επιτόκιο 8% και χωρίς υποθήκη [...] Τοιαύτα δάνεια εχορηγήθησαν πλείστα και υπό πολλών ομογενών εκ Κωνσταντινουπόλεως [...] Ο Ε. Ευγενίδης, Χ. Μαυροκορδάτος, Μ. Νεγρεπόντης και υπεράνω όλων ο Λ. Ζαρίφης ήλεγchon πολλούς τομείς της τουρκικής οικονομίας» [Λαιμός, 1969:297-298].

Στην *Ιστορία της Ελληνόκτητης Ναυτιλίας*, η Χαρλαύτη παραθέτει πίνακα με τους Έλληνες εμπόρους ως πλοιοκτήτες την περίοδο 1830-1860, όπου αναγνωρίζουμε τα ακόλουθα μέλη του χιώτικου εμπορικού δικτύου στις εξής πόλεις: Οδησός (Μαυροκορδάτος, Ροδοκανάκης, Αργέντης, Σκυλίτσης), Κωνσταντινούπολη

(Βλαστός), Τεργέστη (Ράλλης), Μασσαλία (Αδελφοί Ζιζίνια, Δρομοκαΐτης, Πετροκόκκινος, Αγέλαστος, Ροδοκανάκης, Ράλλης, Σκυλίτσης, Αργέντης), Αγγλία (Σκυλίτσης, Ράλλης, Παπαγιάννης), αλλά και στην Ελλάδα (Αργέντης, Αγέλαστος, Ράλλης, Ροδοκανάκης). Ο επιτυχημένος συνδυασμός του εμπορίου και της ναυτιλίας ήταν αυτός που συνέτεινε στην τελική επιτυχία του δικτύου των εμπόρων της Χίου [Χαρλαούτη, 2001:156] και είναι προφανές ότι η μεγάλη εξέλιξη που είχε η ελληνική εμπορική ναυτιλία τους τελευταίους δύο αιώνες οφείλει πολλά στα εμπορικά κεφάλαια της διασποράς. Εδώ θα πρέπει να αναφερθεί ότι οι βάσεις της ελληνικής ναυτιλίας, που άντλησε κεφάλαια από τις εμπορικές κοινότητες της διασποράς, τέθηκαν πριν από τη δημιουργία του ελληνικού κράτους. Πιθανώς, η κοινή καταγωγή από ένα συγκεκριμένο νησί να λειτούργησε ως μηχανισμός συσπείρωσης και έμπνευσης, αναπληρώνοντας το κενό ύπαρξης ενός οργανωμένου εθνικού κέντρου. Όταν το ελληνικό κράτος πάτησε στα πόδια του, οι βάσεις της ελληνικής ναυτιλίας είχαν ήδη τεθεί.

Επανερχόμενοι στη μετάβαση από τα ιστιοφόρα στα ατμόπλοια, θα πρέπει να επισημάνουμε ότι σε παγκόσμιο επίπεδο αυτή συντελέστηκε ανάμεσα στη δεκαετία του 1880 και στις παραμονές του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου. Υπήρξαν, μάλιστα, πρώτοι οι Έλληνες της διασποράς που αγόραζαν ατμόπλοια, δηλαδή οι έμποροι σιτηρών που ήταν εγκατεστημένοι στη Μαύρη Θάλασσα, στη Μασσαλία και στο Λονδίνο¹⁹². Δυσκολότερη υπήρξε η μετάβαση στον ατμό για τους ιδιοκτήτες ιστιοφόρων εντός ελληνικής επικράτειας, ενώ πολλές από τις παραδοσιακές εφοπλιστικές κοινότητες έσβησαν, μη μπορώντας να ανταπεξέλθουν στην ανεύρεση μεγάλων κεφαλαίων που απαιτούσε η μετάβαση στα ατμόπλοια. Χαρακτηριστικότερη αυτής της αδυναμίας είναι η περίπτωση του Γαλαξιδίου: οι περισσότεροι από τους караβοκύρηδες ιστιοφόρων αναγκάστηκαν να πουλήσουν τα καράβια τους και να δολέψουν μισθωτοί στις νεοσύστατες επιχειρήσεις ατμόπλοιων με ιδιοκτήτες από άλλα νησιά. Αντίθετα, οι τραπεζίτες της Σύρου, για παράδειγμα, ήταν όλοι Χιώτες έμποροι, μέλη του διεθνούς επιχειρηματικού δικτύου των Ελλήνων της Διασποράς.

---

¹⁹² Πολύ πρόσφατα, τη σχέση εμπορικής διασποράς και ελληνικής ναυτιλίας έχουν αναδείξει διάφορες μελέτες. Μόλις το καλοκαίρι του 2007, δημοσιεύτηκε άρθρο της Τζελίνιας Χαρλαούτη στο περιοδικό *Business History Review*, με τον τίτλο “From Diaspora Traders to Shipping Tycoons: The Vagliano Bros.”, [«Από Εμπόρους της Διασποράς στους Μεγιστάνες της Ναυτιλίας: Οι Αφοί Βαλλιανού»], στο οποίο αναλύεται η επιχειρηματική δραστηριότητα των εφοπλιστών Αδελφών Βαλλιανού από την Κεφαλονιά.

Λόγω της εξειδίκευσής τους στη ναυτική χρηματοδότηση, αποδείχθηκαν εξαιρετικά σημαντικοί για την πορεία προς τον ατμό [Χαρλαύτη, 2003B:104].

Εν κατακλείδι, ας αναφερθούμε στη μελέτη των ερευνητών Πεπελάση-Μινόγλου, στην οποία αναλύονται οι εμπορικές επιχειρήσεις της ελληνικής διασποράς το 19^ο αιώνα, και οι ερευνητές καταλήγουν ότι οι Χιώτες έμποροι είχαν χαρακτηριστικά κλίκας και συνεπώς αυτό το είδος της επιχειρηματικότητας αποτελεί «δυναμικό εναλλακτικό μοντέλο των αγορών και των ιεραρχιών στην οργάνωση των συναλλαγών» [Μινόγλου-Ιωαννίδης, 2004:1].¹⁹³ Σε όλη την εργασία, η χιώτικη εμπορική διασπορά κατατάσσεται «ως η μεγαλύτερη, πλουσιότερη και πιο ισχυρή ομάδα» στις ελληνικές παροικίες. Η μεγάλη επιτυχία της ομάδας αποδίδεται σε τρία αίτια: 1) τα μέλη της κλίκας έχουν καλύτερη πρόσβαση σε πληροφορίες για κερδοφόρες ευκαιρίες 2) η ευκολία συντονισμού της κλίκας οφείλεται στην εμπιστοσύνη που διακατέχει τα μέλη της, την κοινή δεξαμενή πληροφόρησης και, γενικότερα, το κοινό πολιτιστικό υπόβαθρο που μοιράζονται τα μέλη της κλίκας 3) η κλίκα μπορεί και ελαχιστοποιεί τα ρίσκα αφού υπάρχει μια δεδομένη αντίληψη ότι τα μέλη της θα στηρίξουν κάποιο άλλο μέλος σε μια δύσκολη κατάσταση.

5.3. Σύγχρονη διασπορά και ναυτιλία: αλληλένδετα δίκτυα κοινής καταγωγής

6.3.1. Ο ελληνόκτητος στόλος τον 20^ο αιώνα

Συμπερασματικά, θα μπορούσαμε να πούμε ότι οι ανθηρές εμπορικές κοινότητες που στηρίχτηκαν στο χερσαίο εμπόριο διαλύθηκαν πλήρως μέχρι τα τέλη του 20^{ου} αιώνα (με χαρακτηριστικά παραδείγματα τις κοινότητες της Οδησού, της Τεργέστης και της Αλεξάνδρειας), ενώ αντίθετα ο επιχειρηματικός ορίζοντας των θαλάσσιων μεταναστεύσεων προσέφερε αυξημένες ευκαιρίες συσσώρευσης κεφαλαίου και αυτό επέτρεψε να αναπτυχθούν ακόμη περισσότερες και μεγαλύτερες εφοπλιστικές οικογένειες της Χίου. Η χιακή επιχειρηματικότητα εμφανίζεται να παρακολουθεί τα περιβάλλοντα που επιτρέπουν την ανάπτυξη του φιλελεύθερου

---

¹⁹³Την παρούσα ενότητα ενδιαφέρει πρωτίστως η διασπορική διάσταση των εμπορών με κοινή καταγωγή το νησί της Χίου. Θα πρέπει να επισημάνουμε πάντως ότι σύμφωνα με την οικονομική θεωρία, οι συναλλαγές των επιχειρήσεων οργανώνονται είτε με άξονα την αγορά είτε με άξονα την ιεραρχία. Το 1980, ο G. Ouchi πρότεινε την έννοια της κλίκας ως εναλλακτική μορφή οργάνωσης των συναλλαγών, δηλαδή την οργάνωση όπου μια ομάδα (ή ένα δίκτυο) με μέλη συναλλάσσονται μεταξύ τους αλλά και με μη-μέλη με σημείο επαφής την αγορά [Ouchi, 1980:129-41].

αστού, γεγονός που αποτέλεσε ισχυρό παράγοντα ενδυνάμωσης και αναπαραγωγής της. Όμοια με τις μεγάλες εμπορικές οικογένειες της Χίου του 19^{ου} αιώνα, όπου «γενιές ολόκληρες εμπόρων εργάστηκαν ως γραμματείς και γραφιάδες σε εμπορικά καταστήματα, πριν επιχειρήσουν μια αυτοτελή σταδιοδρομία» [Βλάμη, 2000:140], οι περισσότεροι από τους αυτοδημιούργητους εφοπλιστές ξεκίνησαν ως ναυτικοί σε πλοία συγχωριανών τους. Πολλές φορές, η σχέση ξεκινούσε όχι εξαιτίας της κοινής καταγωγής αλλά εξαιτίας μιας εξ αγχιστείας συγγένειας. Για παράδειγμα, πολλοί από τους Χιώτες καπετάνιους που εξελίχθηκαν σε σημαντικές εφοπλιστικές οικογένειες του 20^{ου} αιώνα (Λιβανοί, Καρρά, Πατέρα, Χατζηπατέρα, Λαιμοί) χρηματοδοτήθηκαν από τους αδελφούς Σπυρίδωνα και Ξενοφόντα Σιδερίδη, εκπροσώπους και εμπόρους του ρωσικού πετρελαίου στην Κωνσταντινούπολη. Οι αδελφοί Σιδερίδη, που είχαν ρωσική υπηκοότητα, επένδυσαν σε σημαντικό αριθμό ατμόπλοιων κατά τα πρώτα δεκαπέντε χρόνια του 20^{ου} αιώνα, όμως η επιλογή όσων καπετάνιων χρηματοδότησαν μάλλον δεν ήταν τυχαία. Η γυναίκα του Σιδερίδη, η Θεοφανώ, ήταν από τη Χίο. Τις περισσότερες φορές πάντως, οι Χιώτες καπετάνιοι δανείζονταν χρήματα από τον εργοδότη τους και αγόραζαν κάποιο καράβι από έναν συντοπίτη τους. Για παράδειγμα, ο πρωτότοκος γιος του τραπεζίτη και πλοιοκτήτη Ζαννή Σκυλίτση, Δημήτρης Σκυλίτσης, μέλος του χιώτικου δικτύου, υπήρξε συμπλοιοκτήτης του ατμόπλοιου *Μαριέττα Ράλλη*, μαζί με μέλη της ομώνυμης οικογένειας. Το 1906, το ατμόπλοιο αυτό πουλήθηκε στις οικογένειες των Οινουσσών της Χίου, Πατέρα, Χατζηπατέρα και Λαιμού, γεγονός που σηματοδότησε την εκκίνηση της αιγυψιώτικης εμπορικής ναυτιλίας. Είναι σημαντικό να καταγραφεί ότι το ατμόπλοιο¹⁹⁴ πουλήθηκε από Χιώτες σε άλλους Χιώτες¹⁹⁵.

Το ελληνικό ναυτιλιακό δίκτυο βασίστηκε στην κοινή επιχειρηματική στρατηγική, όπως περιγράφεται στο Σχήμα 1 και επικεντρώνεται από τη μια, στην

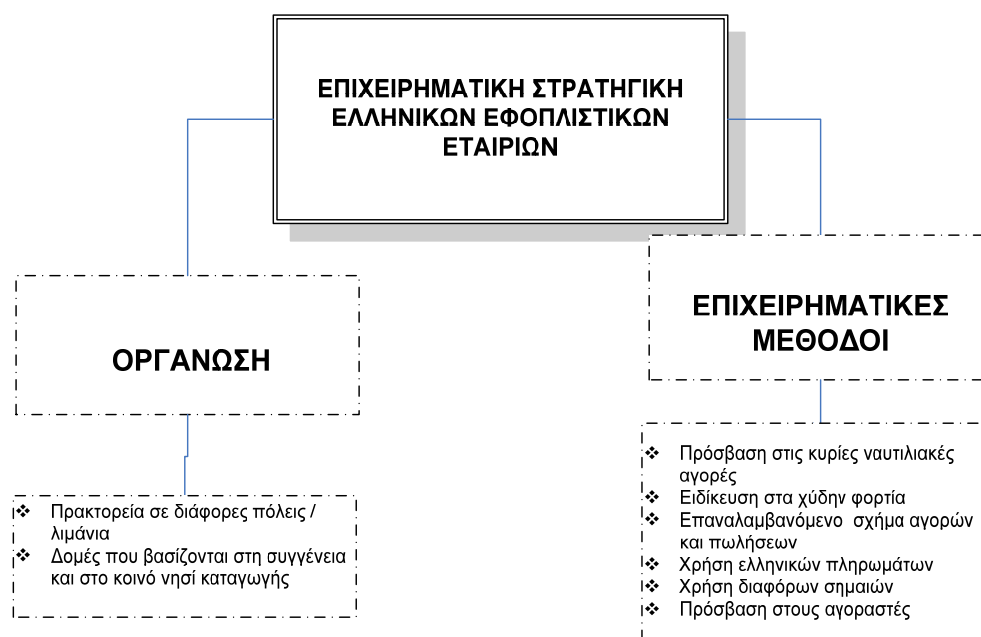
¹⁹⁴ Βέβαια, δεν ανήκαν όλα τα πρώτα ατμόπλοια σε Χιώτες. Αντίθετα, τα περισσότερα ήταν σε χέρια εφοπλιστών από άλλα μέρη της Ελλάδας. Το έτος 1900, για παράδειγμα, η Ελλάδα είχε 150 ατμόπλοια, εκ των οποίων μόνο τα 14 ήταν χιώτικα, δηλαδή περίπου το 10% του συνόλου [Φήκαρης, 2002:37].

¹⁹⁵ Από Χιώτες σε άλλους Χιώτες πουλιούνται σήμερα και τα ξακουστά αρχοντικά του Κάμπου της Χίου, όπου διατηρούσαν μεγάλα κτήματα με επαύλεις όλες οι οικογένειες της αστικής τάξης της Χίου. Πολλά από τα αρχοντικά υπέστησαν σοβαρές ζημιές στο μεγάλο σεισμό του 1881, αλλά αρκετά έχουν σήμερα ανακαινιστεί. Μερικά λειτουργούν ως ξενώνες πολυτελείας, όπως το Μαυροκορδάτικο, το Αργέντικο και ο Περλέας. Δεν νομίζω ότι είναι τελικά τυχαίο το γεγονός ότι το αρχοντικό της οικογένειας Αργέντη πουλήθηκε πριν από λίγα χρόνια στον εφοπλιστή Λουκά Κτιστάκη, ενώ το παραθαλάσσιο νεοκλασικό του Σταυρού Λιβανού στον εφοπλιστή Παναγιώτη Τσάκο. Επίσης, ο ξενώνας Περλέας, παλιό αρχοντικό, ανήκει σήμερα στην εφοπλιστική οικογένεια Λαιμού.

οργάνωση και δομή της επιχείρησης και από την άλλη στις κοινές επιχειρηματικές μεθόδους που εφαρμόζονται.

Σχήμα 5.1 .

Επιχειρηματική στρατηγική τον 20^ο αιώνα [Χαρλαύτη, 2001:455]

Σήμερα, ο ελληνικός στόλος είναι ο μεγαλύτερος στον κόσμο (ως ελληνόκτητος) και στην τέταρτη θέση της παγκόσμιας κατάταξης αν υπολογίσουμε μόνο τα πλοία που έχουν υψωμένη την ελληνική σημαία. Όμως, για ποιο λόγο σχετίζεται με την ελληνική διασπορά ο τομέας της ναυτιλίας; Θα επιχειρήσουμε να καταδείξουμε μια σχέση, όμοια με τη σχέση που είχαν τα μεταναστευτικά εμβάσματα για την ανάπτυξη της μεταπολεμικής Ελλάδας. Σύμφωνα με στοιχεία της Ένωσης Ελλήνων Εφοπλιστών, στην Ελλάδα δραστηριοποιούνται περισσότερες από 1000 ναυτιλιακές εταιρείες με 11.000 εργαζόμενους και υψηλόμισθα στελέχη, όμως το σύνολο των εργαζομένων στη ναυτιλία (σε θάλασσα και σε στεριά) ξεπερνά τις 120.000¹⁹⁶, δηλαδή αριθμός εργαζομένων σχεδόν 11 φορές μεγαλύτερος. Η ναυτιλία και η μετανάστευση του εικοστού αιώνα διασταυρώθηκαν και θα επιχειρήσω στο επόμενο τμήμα του κεφαλαίου αυτού να καταδείξω ότι αρκετοί από τους επιτυχημένους Χιώτες εφοπλιστές σήμερα είναι αυτοδημιούργητοι, ενώ πολλές είναι

¹⁹⁶Στοιχεία της Ένωσης Ελλήνων Εφοπλιστών 2005 που δημοσιεύτηκαν στην εφημερίδα *Βήμα*, στις 23 Ιανουαρίου 2005.

οι περιπτώσεις που μετανάστες που προέρχονταν από περιοχές με παράδοση στη ναυτιλία επένδυσαν, μόλις μπόρεσαν, στον τομέα αυτό. Το αποτέλεσμα είναι ότι σήμερα έχουμε αρκετές περιπτώσεις ξενιτεμένων εφοπλιστών, όπως τη γνωστή σε όλους εφοπλιστική κοινότητα του Λονδίνου¹⁹⁷. Η υπόθεση που θέλω να προβάλλω είναι ότι μια τέτοια εξέλιξη δεν είναι τυχαία, αλλά προϋποθέτει την ύπαρξη αυτού που θα μπορούσαμε να ονομάσουμε «ναυτιλιακό κοινωνικό κεφάλαιο», ενώ οι εφοπλιστές συνεχίζουν να λειτουργούν σήμερα ως ένα πολύπλοκο δίκτυο που βασίζεται σε οικογενειακές και συγγενικές σχέσεις και στην κοινή καταγωγή.

Θα ήταν ιδιαίτερα φιλόδοξο εγχείρημα η ανάλυση όλου του ναυτιλιακού τομέα στην Ελλάδα, παρά το γεγονός ότι ήδη η Τζελίνα Χαρλαύτη έχει δημοσιεύσει πλούσιο έργο για την ιστορία της ελληνόκτητης ναυτιλίας στον 19^ο και στον 20^ο αιώνα. Αφιερώνει αρκετά μεγάλο μέρος των ερευνών της σε αυτό που η ίδια ονομάζει «χιώτικη φάση» και αφορά τη ναυτιλία την περίοδο 1830-1860, περίοδο κατά την οποία οι Χιώτες έμποροι των πλούσιων παροικιών αναδείχτηκαν και σε μεγάλους πλοιοκτήτες. Ως δεύτερη φάση της ελληνόκτητης ναυτιλίας, παρουσιάζεται η «ιόνιος φάση» που καλύπτει την περίοδο 1870-1900. Για τον εικοστό αιώνα, η Χαρλαύτη αναφέρεται στο γεγονός ότι «ο ελληνόκτητος στόλος βασιζόταν στα ίδια διαχειριστικά κέντρα, όπως και κατά την πρώτη δεκαετία του αιώνα. [...] Εκατό περίπου οικογένειες από τα νησιά του Αιγαίου και του Ιονίου με παράδοση στα ιστοφόρα του 19^{ου} αιώνα αποτελούσαν τις σημαντικές εφοπλιστικές οικογένειες του ελληνόκτητου στόλου το πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα. [...] Μετά τη δεκαετία του 1930, οι Χιώτες αποδείχθηκαν οι πιο δυναμικοί εφοπλιστές, το 1938 και το 1958, κατέχοντας το ένα τρίτο του ελληνόκτητου στόλου [Χαρλαύτη, 2001: 443].

Συνοπτικά, η ναυτιλία υπήρξε πάντα ιδιαίτερα ανεπτυγμένος κλάδος για την Ελλάδα. Μια γρήγορη ματιά στους αριθμούς που αφορούν τον εικοστό αιώνα αποκαλύπτει ότι στις παραμονές του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου, το 1914, η Ελλάδα ήταν στην 13^η θέση στην παγκόσμια ιεραρχία στη ναυτιλία, με πρώτη χώρα τη Βρετανία, ενώ την εποχή εκείνη υπήρχαν περίπου 200 ελληνικά ναυτιλιακά

---

¹⁹⁷ Πολύ πρόσφατα άρθρο στις οικονομικές σελίδες της *Ελευθεροτυπίας* που αφορούσε στην αγορά ακινήτων στο Λονδίνο, αναφερόταν στους Έλληνες εφοπλιστές, οι οποίοι «μόνο στο Λονδίνο πληρώνουν και δημιουργούν εισοδήματα που εκτιμώνται σε 50 έως 70 δις. ευρώ ετησίως, ενώ τα εμβάσματα από τη ναυτιλία στην Ελλάδα ανέρχονται σε 12 δις. ευρώ». Άρθρο του Δημήτρη Κοντογιάννη, *Ελευθεροτυπία*, 22 Σεπτεμβρίου 2007.

γραφεία. Στη διάρκεια του Μεσοπολέμου, τα παραδοσιακά νησιά ναυτικών, η Κεφαλονιά, η Ιθάκη, η Άνδρος, η Χίος και η Κάσος συνέχισαν να προμηθεύουν με ναυτικούς και εφοπλιστές την ελληνική ναυτιλία. Το 1950, ο στόλος των Ελλήνων εφοπλιστών αποτελούσε το 3,5% του παγκόσμιου στόλου και το 1974 έφτασε το 14,4% και μεταβλήθηκε σε πρώτη ναυτιλιακή δύναμη παγκοσμίως [Θεοτοκάς, 2003:87]. Όσον αφορά στα ελληνικά ναυτιλιακά γραφεία, μέχρι το 1958 υπήρχαν 350, το 1975 είχαν ξεπεράσει τα 800 και το 2005 ήταν περισσότερα από 1.100 [Μιχαλέτος, 2006:2]¹⁹⁸.

Πίνακας 5.6.

Οι δέκα μεγαλύτεροι εφοπλιστικοί όμιλοι της ελληνόκτητης ναυτιλίας τον 20^ο αιώνα

	1914	1938	1958	1975	1999
1.	Όμιλος Εμπειρικού	Όμιλος Κουλουκουνητή	Σταύρος Νιάρχος	Υιοί Πέτρου Γουλανδρή	Όμιλος Π. Γ. Λιβανού
2.	Αδελφοί Σκαραμαγκά	Αδελφοί Γουλανδρή	Υιοί Π. Γουλανδρή	Α. Ωνάσης	Ντ. Μαρτίνος
3.	Αδελφοί Δρακούλη	Σταύρος Γ. Λιβανός	Α. Ωνάσης	Κ. Μ. Λαιμός	Α. & Σ. Πολέμης
4.	Σβορώνος	Πέτρος Νομικός	Κουλουκουνητής	Σ. Νιάρχος	Γ. Προκοπίου
5.	Μιχαλινός	Ι. Δ. Χανδρή	Υιοί Ν. Γ. Γουλανδρή	Μ. Κολοκοτρώνης	Παναγιώτης Τσάκος
6.	Βαλλιάνος	Λυκιαρδόπουλος	Γ. Σ. Λιβανός	Υιοί Ν. Γουλανδρή	Α. Αλαφούζος
7.	«Πανελλήνιος Ατμοπλοΐα»	Ακτοπλοΐα Κάσου (Ρεθύμνης/Πνευματικός)	Κ. Μ. Λαιμός	Γ. Σ. Λιβανός	Α. & Σ. Καρνέσης
8.	Λυκιαρδόπουλος	Νικολάου	Αδελφοί Γουλανδρή	Ν. Κουλούθρος	Ε. Γ. Εμπειρικός
9.	«Ελληνική Υπερωκεάνιος Ατμοπλοΐα»	Αδελφοί Γιαννουλάτου	Σ. Γ. Εμπειρικός	Αδελφοί Χανδρή	Φράγκος / Μουνδρέας
10.	Αδελφοί Γιαννουλάτου	Σ.Γ. Εμπειρικός	Αδελφοί Χανδρή	Αδελφοί Κουλουκουνητή	Α. Αγγελικούσης

¹⁹⁸ Ως ναυτιλιακό γραφείο ορίζεται εκείνη η επιχείρηση που δραστηριοποιείται στην παροχή και πώληση ναυτιλιακών υπηρεσιών.

Το 2000, ο ελληνόκτητος στόλος αποτελούσε το 16,16% του παγκόσμιου στόλου, ενώ σήμερα διάφορες αναφορές στον ειδικό Τύπο αναφέρονται και σε 18%. Το ακριβές ποσοστό λίγη σημασία έχει, αφού, σε κάθε περίπτωση, ο ελληνόκτητος στόλος είναι ο μεγαλύτερος στον κόσμο και φαίνεται να βρίσκεται, ακόμη και σήμερα, σε ανοδική τροχιά. Οι παραγγελίες νέων πλοίων αυξάνονται χρόνο με το χρόνο. Όταν ρωτήθηκε να ορίσει την οδό των Ελλήνων στον παγκόσμιο χάρτη, ο ομογενής Γιώργος Παυλάκης¹⁹⁹ απάντησε: «οι δρόμοι των Ελλήνων είναι θαλασσινοί. Η θάλασσα κουβαλάει τους Έλληνες σε κάθε λιμάνι του κόσμου [...]. Τείνουμε να αγνοούμε τη σημασία της θάλασσας και του έξω ελληνισμού στα σαλόνια της Αθήνας. Η ναυτική βιομηχανία και οι υπηρεσίες της είναι το πιο προχωρημένο και ανταγωνιστικό κομμάτι της ελληνικής οικονομίας».

Όπως προκύπτει από τον παραπάνω πίνακα (Πίνακας 5.6), οι συγκεκριμένοι πρωταγωνιστές έχουν αλλάξει. Η σημασία των παλαιότερων εφοπλιστικών οικογενειών άρχισε να μειώνεται σαφώς μετά τη δεκαετία του 1980, και τα τελευταία είκοσι χρόνια του αιώνα, νέοι εφοπλιστές αναρριχήθηκαν, γεγονός που αντανακλάται στη λίστα των σπουδαιότερων δέκα εφοπλιστικών ομίλων του 1999. Μόνο τρεις από τις εταιρείες, (Α.Σ. Πολέμης, Π.Γ. Λιβανός, και ο Ε.Γ. Εμπειρικός) προέρχονταν από παραδοσιακές οικογένειες. Όλοι οι άλλοι είναι νέοι, μεταπολεμικοί εφοπλιστές: Αδελφοί Μαρτίνου, Προκοπίου, Τσάκος, Αλαφούζος, Καρνέσης, Φράγκος, Μουνδρέας, Αγγελικούσης [Χαρλαύτη, 2001:448]. Οι περισσότεροι από τους νέους εφοπλιστές είτε υπήρξαν οι ίδιοι καπετάνιοι είτε εργάζονταν ως ναυτιλιακοί πράκτορες²⁰⁰.

Μια ειδικότερη ανάλυση του πίνακα σχετικά με τη Χίο αποκαλύπτει ότι Χιώτες εφοπλιστές υπάρχουν στην καταγραφή όλων των αναφερόμενων περιόδων: το 1914 οι Αδελφοί Σκαραμαγκά και η «Μιχαλινός Ναυτιλιακή», το 1938 ο Σταύρος Λιβανός και Ιωάννης Χανδρής, το 1959 και το 1975 ο Γεώργιος Σ. Λιβανός, ο Κ. Μ. Λαιμός και οι αδελφοί Χανδρή. Τέσσερις από τους μεγαλύτερους εφοπλιστές στην πιο πρόσφατη στήλη, δηλαδή εκείνη για το έτος 1999, προέρχονται από τη Χίο, και

---

¹⁹⁹ Ο Γιώργος Παυλάκης είναι γιατρός ερευνητής στο Εθνικό Ινστιτούτο Καρκίνου των ΗΠΑ. Οι απαντήσεις στη μόνιμη στήλη «Πατριδογνωσία» δημοσιεύθηκαν στο περιοδικό της εφημερίδας *Καθημερινή της Κυριακής*.

²⁰⁰ Οι ναυτικοί εφοπλιστές, μάλιστα, καμαρώνουν ιδιαίτερα για την πορεία τους στο εμπορικό ναυτικό και επιμένουν να αποκαλούνται *καπετάν*, θέλοντας να τονίσουν ότι δεν βρέθηκαν τυχαία με καράβια και λεφτά.

μάλιστα από ένα συγκεκριμένο χωριό του νησιού, τα Καρδάμυλα. Είναι προφανές ότι ένα τέτοιο στοιχείο δεν αποτελεί μια συγκυριακή σύμπτωση. Με βάση τον παραπάνω πίνακα, επιλέξαμε το χωριό Καρδάμυλα, που αποτελεί ακαδημαϊκά ανεξερεύνητο τμήμα της ελληνικής ναυτιλιακής και διασπορικής ιστορίας για να αναδείξουμε τη σχέση των παλαιότερων εμπορικών, διασπορικών και ναυτιλιακών δικτύων με τη νεότερη δικτύωση στην εποχή της παγκοσμιοποίησης.

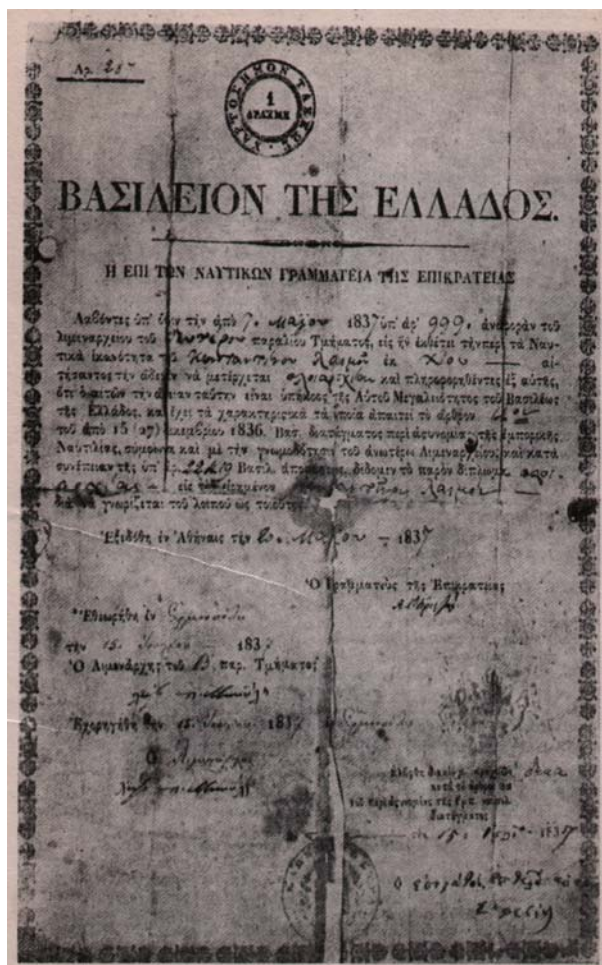
5.3.2. Το δίκτυο των Καρδαμύλων: ναυτιλία και μετανάστευση

Η ιστορία της πρόσφατης ελληνόκτητης ναυτιλίας είναι τόσο πλούσια που η παρουσίασή της ξεφεύγει από τα όρια της μελέτης μας. Μάλιστα, η εποχή της παγκοσμιοποίησης πολλαπλασίασε τον όγκο και την αξία των εμπορικών συναλλαγών σε ολόκληρο τον κόσμο, γεγονός που ανέπτυξε ακόμη περισσότερο τον κλάδο της ναυτιλίας. Οι Έλληνες εφοπλιστές βρίσκονται στο κέντρο ενός δικτύου οικογενειακών σχέσεων που επηρεάζονται από την ίδια την επιχείρηση, γεγονός που δημιουργούσε ένα πλέγμα κοινών συμφερόντων. Βασική στρατηγική επιλογής των Ελλήνων εφοπλιστών υπήρξε η διατήρηση της ειδίκευσης του στόλου τους στη μεταφορά χύδην φορτίων, η οποία δεν δημιουργεί δεσμεύσεις και επιτρέπει ακόμα και σε μικρούς εφοπλιστές, έστω και με ένα καράβι²⁰¹, να συμμετέχουν στην αγορά ανταγωνιστικά. Οι οικογενειακού χαρακτήρα επιχειρήσεις, με τις ευέλικτες οργανωτικές και διοικητικές δομές και την ευελιξία στη λήψη αποφάσεων, δεν ευνοούν τις επιλογές μακροχρόνιων δεσμεύσεων που απαιτούν οι τακτικές γραμμές²⁰².

---

²⁰¹ Οι επιχειρήσεις αυτές ονομάζονται «μοναχοβάπορες».

²⁰² Ένα πράγματι ενδιαφέρον στοιχείο που προκαλεί έκπληξη στους επισκέπτες της Χίου είναι ότι το νησί δεν διαθέτει ακτοπλοϊκή εταιρεία τακτικής γραμμής σύνδεσης με τον Πειραιά, αλλά εξυπηρετείται από τη Ναυτιλιακή Εταιρεία Λέσβου. «Μα, με τόσους εφοπλιστές από το νησί;» είναι η συχνή ερώτηση που τίθεται. Πρόκειται για το αποτέλεσμα της προαναφερόμενης επιχειρηματικής στρατηγικής των εφοπλιστών να διατηρούν την ειδίκευσή τους στη μεταφορά χύδην φορτίων σε όλο τον κόσμο.

Εικόνα 5.3. Το πρώτο δίπλωμα (1837) άδειας πλοιάρχου του νεοσύστατου ελληνικού κράτους του Καρδαμυλίτη Α. Λαιμού [Αρίων, Κ.Μ.:86].

Μετά τη διαπίστωση ότι τέσσερις από τους μεγαλύτερους εφοπλιστές της Ελλάδας (στοιχεία 1999) προέρχονται από τα Καρδάμυλα της Χίου (και σύμφωνα με πρόσφατα δημοσιεύματα συνεχίζουν μέχρι σήμερα να κατέχουν αντίστοιχες θέσεις), θα επιχειρήσουμε μια παρουσίαση της καρδαμυλίτικης ναυτιλιακής δικτύωσης που ξεκινά στα τέλη του 19^{ου} αιώνα. Επιλέξαμε το συγκεκριμένο μέρος γιατί, αντίθετα με άλλες ναυτιλίες της χώρας που σήμερα έχουν διαλυθεί, όπως του Μεσολογγίου, της Ύδρας, των Ψαρών, των Σπετσών, της Μυκόνου, του Γαλαξιδίου, της Κεφαλονιάς και άλλων, η ναυτιλία των Καρδαμύλων διαπρέπει ακόμα και σήμερα στο παγκόσμιο ναυτιλιακό στερέωμα [Φήκαρης, 2002:39].

5.3.2.1. Τα Καρδάμυλα-γενικά

Εάν η Ιθάκη δεν είχαν εξακριβωμένους τίτλους επί της γεννήσεως του Οδυσσέως, ασφαλώς θα παρουσιάζαν τα Καρδάμυλα επικρατέστερους...»

Γεώργιος Ζολώτας, ιστορικός

Τα Καρδάμυλα της Χίου είναι ένα χωριό με περίπου 5.000 κατοίκους²⁰³. Το χωριό βρίσκεται στο βορειοανατολικό τμήμα του νησιού και απέχει 26 χιλιόμετρα από την πρωτεύουσα. Χωρίζεται σε δύο οικισμούς, έναν παραθαλάσσιο και έναν μεσογειακό που απέχει 2-3 χιλιόμετρα από τη θάλασσα. Μικρή ένδειξη της παρουσίας των εφοπλιστών ευεργετών καταδεικνύουν τα ονόματα των σχολείων του χωριού: ένα γυμνάσιο²⁰⁴ και τρία δημοτικά σχολεία (το Λιβάνειο Γυμνάσιο, δύο Καρράδικα δημοτικά, το Βασιλάκινο Δημοτικό²⁰⁵) και σύμφωνα με την τοπική εφημερίδα τα σχολεία αυτά «έχουν κτιστεί χωρίς να πληρώσει το κράτος ούτε μία δραχμή» [εφημερίδα *Καρδάμυλα*, Ιανουάριος 2007:3]. Στην κεντρική προκουμαία, δεσπόζει το άγαλμα του Καρδαμυλίτη Ναυτικού, με χαραγμένη την παράκληση «Χριστέ μου, δος μου στους σεισμούς, στις τρικυμίες του κόσμου, πάντα να στέκω ατρόμητος», ενώ λίγες δεκάδες μέτρα ανατολικότερα στέκει το άγαλμα της Καρδαμυλίτισσας μάνας που αγναντεύει το πέλαγος με αγωνία περιμένοντας τη γοργή επιστροφή των ξενιτεμένων ναυτικών. Την απροσδόκητη σχέση ναυτιλίας και ξενιτιάς αναδεικνύει και το ογκώδες μνημείο²⁰⁶ στο Δήμο Καρδαμύλων, λίγο έξω από το ορεινό χωριό Πιτύος, με την αφιέρωση: «Στους Πιτυανούς, Πεσόντες, Ναυτικούς, Και Μετανάστες που, Άφησαν την τελευταία, Τους πνοή στην Ξηνητεία».

²⁰³ Σύμφωνα με τους εκλογικούς καταλόγους του Υπουργείου Εσωτερικών, ο Δήμος Καρδαμύλων έχει 6.950 κατοίκους (η κομόπολη των Καρδαμύλων με 11 εκλογικά τμήματα συνόλου 4.870 και τα δημοτικά διαμερίσματα των χωριών Αμάδες (458), Βίκι (415), Καμπιά (489), Πιτύος (557) και Σπαρούντα (161)).

²⁰⁴ Το 1969, ο Ανδρέας Λαιμός αναφέρει ότι λειτουργούσαν στην Ελλάδα 6 δημόσια *ναυτικά* γυμνάσια (στις Οινούσες, στο Βροντάδο και τα Καρδάμυλα (όλα στη Χίο) και, στην Άνδρο, στην Ιθάκη και στο Γαλαξίδι). Τα ναυτικά γυμνάσια, προφανώς σε μέρη με μεγάλη ναυτική παράδοση, είχαν σκοπό «δια της καταλλήλου προσαρμογής του προγράμματος εργασίας των, εις την στροφήν όσον το δυνατόν περισσότερων μαθητών των προς τα ναυτικά επαγγέλματα» [Λαιμός, 1969:154].

²⁰⁵ Οι τρεις αυτές εφοπλιστικές οικογένειες (Λιβανού, Καρρά, Βασιλάκη) θεωρούνται οι θεμελιωτές του καρδαμυλίτικου εφοπλισμού. Και οι τρεις ιδρυτές τους έλαβαν δάνεια για τα πρώτα ατμόπλοιά τους από μεγαλεμπόρους της διασποράς στις αρχές του 20^{ου} αιώνα: ο Λιβανός και ο Καρράς από τον Σιδερίδη και ο Βασιλάκης από το Ζαρίφη.

²⁰⁶ δωρεάς Παναγιώτη Χλωρού

Εικόνα 5.4. Το άγαλμα του *Καρδαμυλίτη Ναυτικού* που δεσπόζει στην κεντρική πλατεία των Καρδαμύλων.

Στους τουριστικούς οδηγούς για τη Χίο, οι αναφορές στα Καρδάμυλα εστιάζουν πάντα στη ναυτική παράδοση του χωριού. Σε μια παλαιότερη πολυτελή, αν και ανώνυμη (εμφανίζονται μόνο τα αρχικά του συγγραφέα), έκδοση για τα Καρδάμυλα του εκδοτικού οίκου Αρίων, αναφέρεται ότι οι Καρδαμυλίτες φαίνεται να έχουν στραφεί στη ναυτιλία μόνο τα τελευταία χρόνια: «οι Καρδαμύλιοι, οι οποίοι κατά το παρελθόν ησχολούντο με την καλλιέργεια [...] σήμερα ασχολούνται με το επικερδέστερον των επαγγελμάτων, τη ναυτιλία. Οι περισσότεροι Καρδαμύλιοι έχουν εκπατρισθεί εις διάφορους περιοχάς της Ελλάδας και του εξωτερικού, όπου έχουν δημιουργήσει ακμάζουσας παροικίας» [Αρίων, Κ.Μ.:9]. Σε νεότερους τουριστικούς οδηγούς σταχυολογούμε τις ακόλουθες περιγραφές: «η πλειοψηφία του πληθυσμού του χωριού ασχολείται με τη ναυτιλία. Τα τελευταία χρόνια, σχολεία και δημόσια κτίρια έχουν ανεγερθεί με δωρεές των ντόπιων πλοιοκτητών στη γενέτειρά τους» [Μπούρας, 1974:66], «ο τόπος έχει αναδείξει σπουδαίους ναυτικούς και

εφοπλιστές»²⁰⁷ «τα Καρδάμυλα είναι το κατ' εξοχήν ναυτοχώρι της Χίου» και «οι πολυμήχανοι Καρδαμυλίτες έγιναν σπουδαίοι ναυτικοί, περίφημοι καπετάνιοι και μεγάλοι εφοπλιστές, οι οποίοι δεν ξέχασαν καθόλου την ιδιαίτερη πατρίδα τους»²⁰⁸, «[σ]τα Καρδάμυλα, ένας από τους αρχαιότερους οικισμούς του νησιού, πατρίδα ναυτικών και εφοπλιστών [που] είναι σήμερα μια ωραία κωμόπολη [...], ανακαλύπτουμε επίσης τα αρχοντικά των Καρδαμυλιτών караβοκύρηδων, με την περίτεχνη αρχιτεκτονική τους»²⁰⁹ και «πολλοί εφοπλιστές και ναυτικοί που κατάγονται από αυτόν τον τόπο έχουν κτίσει μεγαλοπρεπή αρχοντικά που προσδίδουν μια ξεχωριστή ομορφιά στον οικισμό»²¹⁰. Μερικές αναφορές αγγίζουν τα όρια της υπερβολής, όμως, παρ' όλα αυτά, ακόμα και αυτή η υπερβολή έχει τη σημασία της. Παράδειγμα άρθρο της *Ελευθεροτυπίας* που αναφέρεται σε έκδοση για το εμπορικό ναυτικό των Καρδαμύλων «αυτού του θαύματος που λέγεται Καρδαμυλίτικο Εμπορικό Ναυτικό, στο οποίο ανήκει το 40% [sic] της ελληνικής ναυτιλίας»²¹¹.

Αν και θα ήταν υπερβολή να ισχυριστεί κάποιος ότι το 40% των περίπου 4.000 ελληνόκτητων πλοίων ανήκουν σε Καρδαμυλίτες, η καταγραφή του Υπουργείου Εμπορικής Ναυτιλίας που διεξήχθη το 1994 και καταγράφεται σε διάφορα έργα του Άγγελου Αγγελιδάκη, ενός πρώην πλοίαρχου που ασχολείται ερασιτεχνικά με την ναυτική ιστορία των Καρδαμύλων, αναφέρει 299 πλοία που ανήκουν σε εφοπλιστές από το συγκεκριμένο μέρος, ενώ μεγάλος είναι ο αριθμός των απασχολούμενων στη ναυτιλία:

-299 πλοία καρδαμυλίτικης ιδιοκτησίας

-395 караβοκύρηδες

-306 караβοκαπεταναίοι

-635 πλοίαρχοι Α

-224 πλοίαρχοι που έγιναν είτε πλοιοκτήτες είτε διευθύνοντα στελέχη ναυτιλιακών γραφείων .

-54 ναυτιλιακά γραφεία [Αγγελιδάκης, 1997:54]

²⁰⁷ Τουριστικός οδηγός των εκδόσεων Τουμπή, Αθήνα, 1997.

²⁰⁸ Τουριστικός οδηγός των εκδόσεων Road, Αθήνα, 2003.

²⁰⁹ Τουριστικός οδηγός των εκδόσεων Explorer, Αθήνα, 2006.

²¹⁰ Τουριστικός οδηγός για τη Χίο και Σμύρνη, εκδόσεις Infoγνώμων, Αθήνα, 2004.

²¹¹ *Ελευθεροτυπία*, σελ. 2, 11 Ιανουαρίου 1999.

Επιχειρώντας να ανατρέξουμε στο παρελθόν για να κατανοήσουμε τη σημερινή κατάσταση, θα πρέπει να τονίσουμε ότι οι Καρδαμυλίτες δεν ήταν ανέκαθεν ναυτικοί ούτε ανάγεται στην αρχαιότητα η σχέση τους με τη θάλασσα. Οι απαρχές της καρδαμυλίτικης εμπορικής ναυτιλίας εντοπίζονται στην περίοδο μετά την Καταστροφή της Χίου, το 1822. Από το 1827 και μετά αρχίζει δειλά δειλά να αναπτύσσεται η καρδαμυλίτικη ναυτιλία, με τα μικρά πλοία, τα *περάματα*, που είχαν πλήρωμα τρεις άντρες το πολύ. Με αυτά τα ιστιοφόρα, μετέφεραν εσπεριδοειδή στη Σμύρνη και από εκεί είδη γενικού εμπορίου στα Καρδάμυλα [Σαρόγλου-Τσάκου, 1997:21]. Σύμφωνα με τους χιακούς πίνακες του γιατρού Γ. Π. Πιταούλη του 1889, βρίσκουμε 92 καράβια που ανήκουν σε Καρδαμυλίτες караβοκύρηδες [Αγγελιδάκης, 1997:53]. Πρόκειται για ιστιοφόρα. Ανάμεσα στα πρώτα ελικοφόρα πλοία ιδιοκτησίας Καρδαμυλιτών αναφέρεται και το «Θεοφανώ Σιδερίδη» που ναυπηγήθηκε το 1906 και ήταν ιδιοκτησίας Γεωργίου Μ. Λιβανού και Σιδερίδη. Είχαμε προαναφερθεί στον Κωνσταντινουπολίτη έμπορο Σιδερίδη, που χρηματοδότησε πολλούς από τους σημερινούς εφοπλιστές, σημειώνοντας τη χιώτικη καταγωγή της γυναίκας του, της Θεοφανώς. Στοιχεία για την εμπλοκή του Σιδερίδη στη ναυτιλία των Καρδαμύλων αντλούμε από τα βιογραφικά στοιχεία του Γεώργιου Λιβανού, θεμελιωτή του εφοπλιστικού κλάδου των Λιβανών και πατέρα του μεγιστάνα Σταύρου, που πέρασε δύσκολα παιδικά χρόνια στα Καρδάμυλα αλλά και στη μετέπειτα ανοδική του πορεία: «Κατά την περίοδον 1901-1902, ότε οξύς ανταγωνισμός εμφανίζεται εις τον ορίζοντα μεταξύ ιστιοφόρου και ατμήρους ναυτιλίας, ο καπετάν Γιώργης, διείδε την επερχόμενη κρίσιν της ιστιοφόρου ναυτιλίας [...και] προς τούτο απηυθύνθη εις τον Σπυρίδωνα Σιδερίδη, πλούσιον ομογενή διαμένοντα εις Κωνσταντινούπολιν και εις την σύζυγόν του Θεοφανώ, από τους οποίους εξήτησε την συμπαράστασίν των [...] το 1907, ηγόρασε [...] πάλιν με την βοήθειαν του Σιδερίδου, το «Θεοφανώ Σιδερίδη» [Αρίων, Κ.Μ.:71]. Ενδεχομένως από ευγνωμοσύνη, ο [γιος του] Σταύρος Λιβανός, [...] ονόμασε τη ναυτιλιακή του εταιρεία «Θεοφανώ» [Χαρλαύτη, 2001:211]. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι ο γιος Σταύρος Λιβανός γεννήθηκε στα Καρδάμυλα το 1887, σπούδασε στην Αμερικάνικη Σχολή της Σμύρνης και το 1908 πήγε στην Αγγλία. Το 1915 εγκαινίασε νέα σταδιοδρομία στο Λονδίνο ως διαχειριστής και μεσίτης στο Σίτυ του Λονδίνου, στην αρχή στο γραφείο του [Χιώτη μεγαλέμπορου και εφοπλιστή] Ζωρζή

Μιχαλινού²¹² [Σαρόγλου-Τσάκου, 1997:36]. Το 1924, ο Σταύρος επιστρέφει στη Χίο και νυμφεύεται την κόρη του μεγαλοβιομήχανου Ιωάννου Ζαφειράκη, την Αριέττα. Η χιώτικη δικτύωση διαφαίνεται σε όλη την ανοδική πορεία του.

Ένα άλλο παράδειγμα αυτών των καθοριστικών συμπτώσεων στη σχέση καρδαμυλίτικης ναυτιλίας και χιώτικης διασποράς είναι η απόκτηση του «Αλεξάνδρα» από τον Ιωάννη Καρρά και τους γιους του το 1907, πάλι με τη βοήθεια του Οίκου Σιδερίδη στην Κωνσταντινούπολη [Σαρόγλου-Τσάκου, 1997:31]. Αναφέρεται, επίσης, ότι το πρώτο ατμοκίνητο καράβι που μπήκε στο λιμάνι των Καρδαμύλων το 1898 ήταν το «Γεώργιος», 2.000 τόνων και πλοιοκτήτες του ήταν η οικογένεια Βασιλάκη που το απέκτησε με τη βοήθεια του γνωστού εμπορικού Οίκου Ζαρίφη, επίσης από την Κωνσταντινούπολη [Σαρόγλου-Τσάκου, 1997:31]. Η δικτύωση της οικογένειας Βασιλάκη προκύπτει και από άλλες πηγές: «Ο πατήρ του [εφοπλιστή Κωνσταντίνου Βασιλάκη], ο οποίος κατ' αρχάς ήτο ιδιοκτήτης μικρού ιστοφόρου, το 1880 εναυπήγησεν εις Σύρον ένα από τα μεγαλύτερα ιστοφόρα των Καρδαμύλων το «Παναγία Υπαπαντή». Ο Κωνσταντής εις ηλικία 11 ετών μπήκε λάθρα εις το ιστοφόρον του πατρός του, προκειμένου να τον αναγκάση να τον προσλάβη εις τας ναυτικές εργασίας του. [...] Περί το 1898, εγνώρισε τον ζάμπλουτον ομογενή Λεωνίδα Ζαρίφη εις Κωνσταντινούπολη, με την υποστήριξη του οποίου ηγόρασε το πρώτον ελληνικόν ατμόπλοιο» [Αρίων, Κ.Μ.:64]. Δηλαδή, οι τρεις πρωτοπόροι εφοπλιστές των Καρδαμύλων, Σταύρος Λιβανός, Ιωαννής Καρράς και Κωνσταντίνος Βασιλάκης μπόρεσαν να γίνουν πλοιοκτήτες με τη βοήθεια πλούσιων ομογενών της διασποράς που είχαν συγγενική σχέση (έστω και εξ αγχιστείας) με τη Χίο.

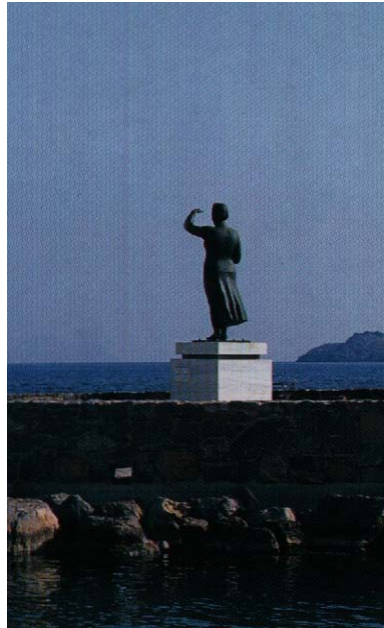
6.3.2.2. Η μετανάστευση από τα Καρδάμυλα τον 20^ο αιώνα

Ο πληθυσμός των Καρδαμύλων δεν αποτελείται βέβαια μόνο από εφοπλιστές. Όπως και στην υπόλοιπη Ελλάδα, κατά τη διάρκεια του εικοστού αιώνα, καταγράφηκε αφαίμαξη του ντόπιου πληθυσμού εξαιτίας της εσωτερικής και εξωτερικής μετανάστευσης. Εξάλλου, η διέξοδος της ναυτιλίας είναι σαφώς ένα είδος ξενιτεμού και πολλοί από τους ναυτικούς των Καρδαμύλων είτε έζησαν μακριά

---

²¹² Ο Ζωρζής Μιχαλινός είχε έξι ατμόπλοια και γραφείο στο Λονδίνο [Φήκαρης, 2002:26].

από την πατρίδα για πολλά χρόνια είτε επέλεξαν να εγκατασταθούν στα λιμάνια του εξωτερικού, κυρίως των ΗΠΑ, ως μόνιμοι κάτοικοι. Η έκφραση «he jumped ship»²¹³ ήταν συνηθισμένη αναφορά στον τρόπο εισόδου πολλών ναυτικών στις υπερατλαντικές χώρες. Δεν είναι τυχαίο που μεγάλες κοινότητες Χιωτών υπήρχαν (και συνεχίζουν να υπάρχουν) σε πόλεις-λιμάνια του εξωτερικού: Βαλτιμόρη, Νέα Ορλεάνη, Νέα Υόρκη, Μασσαλία, κλπ.

Εικόνα 5.5. Το άγαλμα της *Καρδαμυλίτισσας* που αγναντεύει στο πέλαγος αναμένοντας να γυρίσουν οι δικοί της άνθρωποι.

Η δημιουργία δικτύων και άτυπων κοινοτήτων ναυτικών σε χώρες της διασποράς διαφαίνεται στο παρακάτω απόσπασμα το οποίο αναφέρεται στην περίοδο του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου:

«Μετά την εισβολή και κατοχή της Ελλάδος από τα ναζιστικά στρατεύματα, είχαν δημιουργηθεί στέκια που σύχναζαν Καρδαμυλίτες ναυτικοί στο εξωτερικό, όπως στο Λονδίνο και το Κάρντιφ της Αγγλίας που σύχναζαν στην καφετέρια του Βαγγέλη του Μάππα στο Queen's Street, και στο μπορδινάγιο του Γιάννη του Μαρούς στο Tiger Bay, στην Νέα Ορλεάνη και την Νέα Υόρκη που σύχναζαν στην Κατόγα του Κωνσταντή του Φράγκου

---

²¹³ Η έκφραση αφορά στην παράνομη είσοδο ναυτικών στη χώρα λιμενισμού και κυριολεκτικά σημαίνει «πήδηξε από το καράβι».

(Φυρικού) στο Μπρούκλιν. Η κατόγα που στο έξω μέρος ήταν καφενείο που έπαιζαν χαρτιά, πόκα, εις δε το μέσα μέρος ήταν μαγειρείο που έφτιαχνε φαγητά της ώρας, μπριζόλες μοσχαρίσιες στη σχάρα, τσιπούρες στη σχάρα, μακαρονάδα με πατάτες τηγανιτές και σαλάτα, εφιλοξένησε κατά τη διάρκεια του πολέμου μεγάλα ονόματα Καρδαμυλιτών και ξένων. Επίσης, συχνάζαμε στη Hanover cafeteria στο Foulton Street στο Μπρούκλιν. Στο Πορτ Σάιδ και στην Αλεξάνδρεια, όπου συχνάζαν στο ζαχαροπλαστείο του Τορνεζάκη και στο καφενέ της χήρας στην πλατείας του Μοχάμεντ Άλι, στο Μόντρεαλ του Καναδά, στο Σίδνεϊ της Αυστραλίας, στη Λισσαβόνα της Πορτογαλίας» [Φήκαρης, 2002:72].

Και μόνο η αναφορά των ονομάτων των διαφόρων πόλεων καταδεικνύει το εύρος της διασποράς των Καρδαμύλιων ναυτικών. Ακόμα και σήμερα, μια απλή ανάγνωση των τοπικών εφημερίδων που εκδίδονται στο χωριό, μας δίνει μια γεύση της υπαρκτής σχέσης ναυτιλίας, διασποράς και Καρδαμύλων, αλλά και της έντονης ναυτλιακής επιχειρηματικότητας.

Πίνακας 5.7.

Δείγμα διαφημίσεων εταιριών στις εφημερίδες: Καρδάμυλα και Καρδαμυλίτικα Νέα (τεύχη 2005-2007)

ΟΝΟΜΑ	ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ
Coastal Ship Repair	Νέα Ορλεάνη, ΗΠΑ
Proios Maritime	Αμβέρσα, Βέλγιο
Esdal Machine Products	Μπρούκλιν, Νέα Υόρκη, ΗΠΑ
Tsakos Industrias Navales	Μοντεβιδέο, Ουρουγουάη
Crossroads agencies	Μπαλμπόα, Παναμάς
Panama Register Corporation	Πειραιάς

Διάχυτη είναι και η παγκοσμιότητα στο εισαγωγικό κείμενο της έκδοσης *Καρδαμύλιοι εν τη Διασπορά*: «...αρχίζει στο βιβλίο να διαφαίνεται η ναυτική δύναμη του τόπου. Είναι τα ναυτικά γραφεία των Καρδαμυλιτών ανά την υφήλιο. [...] Διαβάζεις τα ονόματα, βλέπεις τις διευθύνσεις τους, στην Αμερική, στη Γαλλία, στην Αγγλία και η μικρή ναυτούπολη μεγαλώνει, πλαταίνει, παίρνει απίστευτες

διαστάσεις. Τόσο, που νιώθεις ότι δεν είναι πια τόπος. Ένας μικρός παράξενος λαός διάσπαρτος στην οικουμένη» [Καρράς, 1998: 7]²¹⁴

Στις μέρες μας, οι Καρδαμυλίτες της διασποράς εντάσσονται οργανωτικά στις δομές της συνολικής χιώτικης διασποράς. Αναμφίβολα, η μεγαλύτερη δεξαμενή Χιωτών εκτός Ελλάδας βρίσκεται σήμερα στις ΗΠΑ. Σύμφωνα με τον Ύπατο Πρόεδρο της Ομοσπονδίας Χιακών Σωματείων ΗΠΑ-Καναδά, Δημήτριο Κοντολιό²¹⁵, οι Χιώτες της διασποράς που ζουν στις δύο αυτές χώρες υπολογίζονται σε 50.000 άτομα. Όμως, ο ίδιος ο πρόεδρος σπεύδει να διευκρινίσει ότι οι αριθμοί αυτοί βασίζονται στους υπολογισμούς των εθnikοτοπικών οργανώσεων ανά περιοχή, και όχι ακριβώς σε επίσημα στοιχεία. Η δική μου εμπειρία, σε συνδυασμό με το δευτερογενές υλικό και τις σχετικές έρευνες, είναι ότι η παρουσία Χιωτών είναι ιδιαίτερα έντονη στην πόλη της Νέας Υόρκης (συγκεκριμένα στο Μπούκλιν), στη Νέα Ορλεάνη²¹⁶, στη Νέα Υερσέη, στο Οχάιο και στην Πενσυλβανία. Σύλλογοι Καρδαμυλιτών υπάρχουν μόνο στη Νέα Υόρκη (Metropolitan Society of Kardamylians) και στο Κλίβλαντ του Οχάιο. Ο σύλλογος Metropolitan Society of Kardamylians ιδρύθηκε το 1935 με την επωνυμία «Αλληλοβοηθητική Ένωση Καρδάμυλα-Χίου – Η Πρόοδος», με πρωταρχικό σκοπό τη στήριξη συγχωριανών κατά την εγκατάστασή τους στη Νέα Υόρκη. Ο σύλλογος μετονομάστηκε το 1937 (Kardamylian League) και ξανά το 1979 σε σύλλογο με το σημερινό του όνομα. Μάλιστα, το 1979 ο σύλλογος κατάφερε να αποκτήσει δικό του κτίριο στην καρδιά της καρδαμυλίτικης κοινότητας στο Bay Ridge του Μπούκλιν στη Νέα Υόρκη, κτίριο γνωστό σε όλους ως «Καρδαμυλίτικο Σπίτι». Ο σύλλογος αυτός παραμένει ιδιαίτερα δραστήριος μέχρι σήμερα, ενώ εκπρόσωποί του συμμετέχουν στο πρωτοποριακό Foundation (Ίδρυμα), για το οποίο θα μιλήσουμε παρακάτω.

---

²¹⁴ Στην έκδοση του καταλόγου *Καρδαμύλιοι εν τη Διασπορά*, αναφέρονται 43 ναυτιλιακές επιχειρήσεις Καρδαμυλιτών στον Πειραιά, 6 στο Λονδίνο και 7 στη Νέα Υόρκη.

²¹⁵ Στο πλαίσιο της διδακτορικής διατριβής, ο Δημήτρης Κοντολιός συμμετείχε σε συνέντευξη βάθους τον Αύγουστο του 2006. Επανήλθαμε με νέες ερωτήσεις, πιο συγκεκριμένες για τη χιακή διασπορά, στις 27 Σεπτεμβρίου 2007.

²¹⁶ Όπως προαναφέρθηκε, σε έκθεση του ελληνικού προξενείου της Νέας Ορλεάνης που απεστάλη στο Υπουργείο Εξωτερικών την άνοιξη του 2000, το 70% της ελληνικής κοινότητας στην πόλη έχει χιακή καταγωγή.

5.3.2.3. Στοιχεία της καρδαμυλίτικης δικτύωσης

Είναι γεγονός ότι και οι σημερινοί εφοπλιστές με καταγωγή τα Καρδάμυλα της Χίου ενεργούν ως κλίκα, μια ιδιότυπη μορφή δικτύου που δεν βασίζεται μόνο στις οικογενειακές σχέσεις που χαρακτηρίζουν τις μικρομεσαίες επιχειρήσεις οι οποίες αφθονούν στην Ελλάδα αλλά και στην κοινή καταγωγή. Η κλίκα κατά τον Ouchi έχει πρωταρχικό χαρακτηριστικό την έννοια της ευθιδικίας, δηλαδή την καλή πίστη ότι τα μέλη της κλίκας που συναλλάσσονται μεταξύ τους θα λάβουν δίκαιη μεταχείριση. Ένα δεύτερο χαρακτηριστικό μιας κλίκας είναι η ύπαρξη κοινών στόχων, ενώ το τρίτο βασικό χαρακτηριστικό είναι το κοινό πολιτιστικό υπόβαθρο.²¹⁷ Η πλούσια ιστορία της Χίου σε σχέση με την ανάπτυξη εμπορικών δικτύων σήμαινε ότι πολλοί Χιώτες ήδη κατείχαν το know-how της λειτουργίας των δικτύων ή τουλάχιστον είχαν ένα προβάδισμα σε σχέση με άλλους φερέλπεις ομογενείς.

Τέτοιο παράδειγμα είναι μια Ελληνίδα της διασποράς, που συμμετείχε στις συνεντεύξεις για την παρούσα διατριβή. Η Ειρήνη Νοτιά μεγάλωσε, σπούδασε και εργάστηκε στη Νέα Υόρκη και υπήρξε μέλος του Metropolitan Society μέχρι πρόσφατα που αποφάσισε να μετακομίσει στην Ελλάδα και να εργαστεί στο ναυτιλιακό τομέα στον Πειραιά. Αν και η Ειρήνη συμμετείχε στις συνεντεύξεις βάθους που θα αναλυθούν σε άλλο κεφάλαιο της διατριβής, τα στοιχεία της συνέντευξής της που αφορούν στα Καρδάμυλα και στο ναυτιλιακό δίκτυο του χωριού θα παρουσιαστούν εδώ.

Η Ειρήνη γεννήθηκε στον Πειραιά και μεταφέρθηκε μωρό στη Νέα Υόρκη, όπου ήδη ζούσε ο Καρδαμυλίτης πατέρας της. Η μητέρα της έχει καταγωγή από την Κάσο²¹⁸ και συγγένεια με την εφοπλιστική οικογένεια του Ρηθύμνη. Η Ειρήνη έχει σαφώς τον αέρα της κοσμοπολίτισσας δυναμικής επαγγελματία, μάλλον μια φυσιολογική εξέλιξη, αφού μεγάλωσε, σπούδασε και εργάστηκε στη Νέα Υόρκη για το μεγαλύτερο μέρος της ζωής της. Υπάρχουν, όμως, και στοιχεία που δεν

---

²¹⁷ Στην επιστήμη της κοινωνιολογίας, η κλίκα (clan) ορίζει μια ομάδα συγγενών με κοινή καταγωγή και συνήθως μη-ενδογαμική συμπεριφορά. Ακόμα και με αυτό τον ορισμό, όσοι κατάγονται από τα Καρδάμυλα θα μπορούσαν να ενταχθούν σε αυτόν τον ορισμό της κλίκας.

²¹⁸ Η Ειρήνη δεν θεωρεί τυχαίο το γεγονός ότι η μητέρα της κατάγεται από ένα άλλο νησί με μεγάλη ναυτιλιακή ιστορία, όπως είναι η Κάσο. Μάλιστα, η μητέρα της προέρχεται από οικογένεια ναυτικών, με συγγενικούς θεσμούς με την εφοπλιστική οικογένεια Ρηθύμνη και μεγάλωσε στη Σύρο, όπου η παροικία των Χιωτών (αλλά και των Κασιωτών) ήταν πολύ μεγάλη.

διαφαίνονται με την πρώτη ματιά. Σε βαθμό που προκαλεί έκπληξη στον παρατηρητή (η συνομιλήτη) της, η Ειρήνη γνωρίζει παρά πολλά για το χωριό του πατέρα της, τα Καρδάμυλα, και επιδεικνύει μια σχεδόν υπερβολικά «τοπικιστική» αγάπη για οτιδήποτε συμβαίνει εκεί. Πιο σημαντικά, η Ειρήνη, όχι μόνο επισημαίνει την ύπαρξη ναυτιλιακής δικτύωσης των Καρδαμυλιτών αλλά αποτελεί η ίδια ζωντανό παράδειγμα αυτής της δικτύωσης.

Αναφερόμενη στις συγγενικές σχέσεις μεταξύ των συντοπιτών εφοπλιστών και ναυτικών του χωριού της, η Ειρήνη επανέλαβε και τόνισε πολλές φορές τη φράση «στο χωριό, όλοι κάποιο shipping έχουν στην οικογένεια²¹⁹, κάποιο shipping είχε και εκείνη...» Πέρα από τους πολλούς συγγενείς της που ήταν ναυτικοί, η πρώτη επαγγελματική σχέση της Ειρήνης με τη ναυτιλία ήρθε σε ηλικία 14 ετών, όταν άρχισε να εργάζεται στο εφοπλιστικό γραφείο του αδελφού του πατέρα της, Χαράλαμπου Νοτιά, στη Νέα Υόρκη²²⁰. Ολοκληρώνοντας τις σπουδές της στο Διεθνές Εμπόριο και στη Διοίκηση Επιχειρήσεων, η Ειρήνη απομακρύνθηκε από τον τομέα της ναυτιλίας για περίπου 10 χρόνια, ανοίγοντας δικό της κατάστημα ρούχων στο Μπρούκλιν. Στα μέσα της δεκαετίας του 1990, μετακόμισε στην Ελλάδα και εργάστηκε στη ναυτιλιακή εταιρία Ceres του συντοπίτη Λιβανού, ενώ σήμερα εργάζεται ως Διευθύντρια Marketing στην δανέζικη C. W. Bunker, εταιρία ναυτιλιακών προμηθειών με έδρα τη Δανία, η οποία είναι από τις μεγαλύτερες εταιρίες στον κόσμο στον τομέα αυτό. «Εγώ δεν μπορώ να πω ότι σήμερα είμαι bunker broker και δεν είχα βοήθεια από κανέναν...γιατί είχα βοήθεια... ο ένας θείος μου είναι καπετάνιος, δούλευα στον άλλο θείο μου τον εφοπλιστή από 14 ετών... μεγάλωσα μέσα στις ναυτιλιακές εταιρίες...στις εφοπλιστικές εταιρίες you breathe left and right and there are Kardamylites around²²¹, ξέρεις πως στηρίζουν ο ένας τον άλλον... μετά τους Εβραίους... [είναι αυτοί]»

Η πρακτική αυτή δεν είναι κάτι νέο. Η πρόσληψη συντοπιτών ήταν ένα από τα μυστικά της επιτυχίας των μεγάλων εμπορικών οίκων του 19^{ου} αιώνα. Για

---

²¹⁹ Ακόμα και η χρήση αγγλικών λέξεων καθ' όλη τη διάρκεια της συνέντευξης είναι χαρακτηριστικό όλων των εκπροσώπων της δεύτερης γενιάς της ελληνικής διασποράς και κυρίως εκείνων που προέρχονται από αγγλόφωνες χώρες.

²²⁰ Ο Χαράλαμπος Νοτιάς γεννήθηκε στα Καρδάμυλα και ζούσε μέχρι το θάνατό του στις 28 Ιανουαρίου 2007 στη Νέα Υόρκη, όπου ίδρυσε την Apollo Shipping τη δεκαετία του 1960 και στη συνέχεια τις εταιρίες Independence Maritime Agency (Νέα Υόρκη) και Trojan Maritime (Πειραιάς).

²²¹ «αναπνέεις δεξιά και αριστερά και υπάρχουν Καρδαμυλίτες».

παράδειγμα, οι προσλαμβανόμενοι στις εταιρείες Ράλλη ήταν σχεδόν αποκλειστικά από τη Χίο, δείγμα του έντονου τοπικισμού και της εμπιστοσύνης στις ικανότητες των συμπατριωτών τους που έδειχναν οι διευθυντές [Καρδάσης, 1998:315]. Παρόμοια παραδείγματα συναντάμε και στις καρδαμυλίτικες ναυτιλιακές ιστορίες. Ένας από τους μεγαλύτερους εφοπλιστές του 20^{ου} αιώνα, ο Σταύρος Λιβανός²²², ο οποίος, εργάστηκε αρχικά ως ναυτομηχανικός και μετά ως διπλωματούχος πλοίαρχος, μετέβη το 1915 στο Λονδίνο για να δουλέψει ως διαχειριστής και μεσίτης στο Σίτυ του Λονδίνου, αρχικά στο εφοπλιστικό γραφείο του Ζωρζή Μιχαλινού [Σαρόγλου-Τσάκου, 1997:36]. Το όνομα του Μιχαλινού, επιφανούς Χιώτη μεγαλέμπορου και πλοιοκτήτη της διασποράς, κοσμεί διάφορους καταλόγους που απαριθμούν ευεργέτες και ιδρυτές αλλά καταλαμβάνει και την 5^η θέση των μεγαλύτερων πλοιοκτητών το 1914. Ο Μιχαλινός είναι Χιώτης και ο Σταύρος Λιβανός εργάζεται στην εταιρεία του λίγα χρόνια πριν ιδρύσει τη δικιά του. Αν και η τάση αυτή δεν έχει τον καθολικό και αποκλειστικό χαρακτήρα που είχε πριν από 100 και πλέον χρόνια στις διάφορες πόλεις του κόσμου, τουλάχιστον οι μεγάλες καρδαμυλίτικες ναυτιλιακές επιχειρήσεις συνεχίζουν να απασχολούν ένα συντριπτικά δυσανάλογο αριθμό συντοπιτών τους²²³.

Αν και η Χαρλαύτη αναφέρεται στο πιο «κλειστό κύκλωμα από όλα» [Χαρλαύτης, 2001:444] όταν αναφέρεται στο κύκλωμα των Χιωτών και συγκεκριμένα σε εκείνο των Αιγνουσιωτών τον 20^ο αιώνα (από τις Οινούσες), μια πρώτη ματιά στο «κύκλωμα των Καρδαμύλων» δείχνει ότι υπάρχουν αρκετές ομοιότητες ανάμεσα στα δύο δίκτυα. Στις παλαιότερες εφοπλιστικές οικογένειες, η αλληλοϋποστήριξη και η ενδογαμία δεν ήταν ασυνήθιστη. Ενδεικτικά, μπορούμε να αναφέρουμε κάποια πιο πρόσφατα παραδείγματα αυτών των δικτύων: ο καπετάνιος και αυτοδημιούργητος εφοπλιστής Λουκάς Κτιστάκης γεννήθηκε στα Καρδάμυλα το 1936 αλλά έλαβε βοήθεια από τον εφοπλιστή Γιάννη Καρρά, ενώ ο Παναγιώτης

---

²²² Ας μην ξεχνάμε ότι οι δύο κόρες του Σταύρου Λιβανού, η Ευγενία και η Αθηνά (Τίνα) παντρεύτηκαν αντίστοιχα τον Σταύρο Νιάρχο και τον Αριστοτέλη Ωνάση. Οι δύο προαναφερόμενοι εφοπλιστές έμελλε να δημιουργήσουν παγκόσμιο στερεότυπο του «ζάμπλουτου Έλληνα μεγιστάνα».

²²³ Η αυθόρμητη απάντηση Καρδαμυλίτισσας, που εργάστηκε στη ναυτιλιακή επιχείρηση Ceres του επίσης καρδαμυλίτικης καταγωγής Peter G. Livanos, στην ερώτηση «πόσοι Χιώτες εργάζονταν εκεί» ήταν μάλλον υπερβολική: υπολόγισε 80% των υπαλλήλων. Εμπεριστατωμένη απάντηση στο ερώτημα «πόσοι Καρδαμυλίτες εργάζονται στα κεντρικά γραφεία των ναυτιλιακών επιχειρήσεων του Καρδαμυλίτη Παναγιώτη Τσάκου» έδωσε η Διευθύντρια Προσωπικού της εταιρείας Αγγελική Λιβανού (Χιώτισσα και η ίδια): 32 από 223 υπαλλήλους, δηλαδή περίπου 15%, ενώ υπήρχαν και άλλοι 5 με καταγωγή από άλλα χωριά της Χίου. Δεδομένου ότι οι επιχειρήσεις βρίσκονται στην Αθήνα (και όχι στη Χίο), το ποσοστό παραμένει ιδιαίτερα υψηλό και θεωρώ ότι αντανακλά τουλάχιστον μια προτίμηση στην απασχόληση συντοπιτών. Από την άλλη, όλοι τονίζουν ότι μπορεί να δοθεί μια παραπάνω ευκαιρία σε έναν Καρδαμυλίτη, «όμως θα πρέπει να καταδείξει ότι την αξίζει».

Τσάκος δούλεψε στα καράβια του συντοπίτη του Νικολάου Λιβανού ως άμισθος ναύτης (και με την έγκρισή του) για να εξελιχθεί σε έναν από τους μεγαλύτερους Έλληνες εφοπλιστές του 21^ο αιώνα²²⁴. Ο Παναγιώτης Τσάκος, στην ιδιοκτησία του οποίου βρίσκεται ο μεγαλύτερος στόλος σε ανεξάρτητο Έλληνα πλοιοκτήτη, δεν ξεκίνησε από εφοπλιστική οικογένεια. Πέρασε όλες τις βαθμίδες της ναυτιλιακής ιεραρχίας πριν καταφέρει να αγοράσει το πρώτο του καράβι το 1970. Ο ίδιος θεωρεί ιδιαίτερα σημαντική την καρδαμυλίτικη καταγωγή του, αποδίδοντας την ενασχόλησή του σε ένα είδος πεπρωμένου.

«Εμείς βρεθήκαμε εδώ που είμαστε ίσως κατ' ανάγκη ίσως κατά παράδοση ίσως κατά το πεπρωμένο, δύσκολα θα μπορούσαμε να μην ήμασταν εδώ και ήταν κάτι το τελειώς φυσικό. Τότε, παιδιά που ήμασταν, θυμάμαι όταν μάς κερνάγανε η ευχή ήτανε “και καλός καπετάνιος”. Θυμάμαι όταν έρχονταν στο χωριό μας παιδιά, καπετάνιοι, έτσι, δουλεμένοι άνθρωποι, ταξιδεμένοι άνθρωποι, τους βλέπαμε σαν θεούς, σαν ημίθεους τους βλέπαμε, τότε κρυφά τότε φανερά, χωνόμαστε να ακούμε ιστορίες. Είχε ένα μύθο, ένα κάτι το μυστικιστικό, κάτι το εξωτικό, δηλαδή πόσο εύκολα ταυτίζαμε τον εαυτό μας με αυτά που ακούγαμε και μετά να τρέχουμε στο χάρτη, στα βιβλία να δούμε τα μέρη που είχαν αναφερθεί και να τα φανταστούμε. Τα ζούσαμε πριν ταξιδέψουμε» [«Φάκελοι», 9 Μαΐου 2006].

Ο κατάλογος της καρδαμυλίτικης δικτύωσης και των συγγενικών σχέσεων καπεταναίων και εφοπλιστών είναι πολύ μακρύς και περίπλοκος, όμως μερικά ακόμα παραδείγματα γνωστών οικογενειών των Καρδαμύλων είναι τα εξής: ο Καρδαμυλίτης Κωνσταντίνος Περατικός είχε παντρευτεί την αδελφή των εφοπλιστών Μιχάλη, Ηλία και Αριστεΐδη Ξυλά. Η γυναίκα του Παναγιώτη Ξυλά, η Μαρία, ήταν γόνος της εφοπλιστικής οικογένειας των Καρδαμύλων Καρρά. Ο Γεώργιος Π. Λιβανός που

---

²²⁴ Ο ίδιος ο καπετάνιος διάβασε σε εκπομπή των «Φακέλων» του MEGA το πρώτο του ναυτικό φυλλάδιο: «Εταιρία Αδελφοί Λιβανού, διαβάζω, ονοματεπώνυμο: Τσάκος Παναγιώτης του Νικολάου. Διεύθυνσις: Καρδάμυλα Χίου, αριθμός φυλλαδίου και λοιπά. Ατμόπλοιο «Κύμα», ειδικότης υπό την οποίαν εναυτολογήθη: Ναυτόπαις, παρένθεσις υπεράριθμος. Ημερομηνία ναυτολογήσεως: Dunkerk-Dounerkerk της Γαλλίας 11\11\54.. Γενικαί παρατηρήσεις: απόφοιτος Γυμνασίου Καρδαμύλων, τίτλος! Τη εγκρίσει κυρίου Νικολάου Γεωργίου Λιβανού. Όλα αυτά χρειάζομουν για να πάω υπεράριθμος ναυτόπαις εις το πλοίον «Κύμα» της εταιρίας Λιβανού τότε» [απομαγνητοφώνηση της εκπομπής των «Φακέλων» για την ελληνική ναυτιλία που προβλήθηκε στις 9 Μαΐου 2006]. Άξιο ενδιαφέροντος είναι η επισήμανση ότι ο «απόφοιτος του Γυμνασίου Καρδαμύλων» ήταν τίτλος, ενώ όλη η διαδικασία πρόσληψης έγινε με την έγκριση του συντοπίτη Λιβανού.

γεννήθηκε στη Νέα Ορλεάνη το 1926 και η μητέρα του ήταν Αμερικανίδα, παντρεύτηκε τη Φωτεινή Καρρά, κόρη του ισχυρού Καρδαμυλίτη εφοπλιστή Ιωάννη Μιχαήλ Καρρά. Η επιδίωξη κερδοφορίας και κοινωνικής ανέλιξης ήταν ο λόγος που οδήγησε τους Χιώτες μακριά από τη χώρα που γεννήθηκαν, όμως το περίπλοκο δίκτυο των οικογενειακών σχέσεων και η προσήλωση στην κοινή καταγωγή ήταν τα στοιχεία που συνέβαλλαν στην ανέλιξη αυτή. Όπως επισημαίνει ο Γιώργος Δερτιλής στο έργο *Ιστορία του Ελληνικού Κράτους*: «Μήπως δεν ήταν οικογενειακά, ανέκαθεν, τα δίκτυα που άπλωναν σε όλη την υφήλιο οι Έλληνες της ομογένειας και της διασποράς για να προσαρμοστούν σε περιβάλλοντα ξένα και ενίοτε εχθρικά, για να οργώσουν τις θάλασσες του κόσμου, για να κατακτήσουν νέες αγορές;» [Δερτιλής, 2005: 29].

Παρά τις συγγενικές σχέσεις μέσω γάμων που καταγράφηκαν στις μεγάλες εφοπλιστικές οικογένειες, τα Καρδάμυλα έχουν να επιδείξουν μια περισσότερο ανοικτή νοοτροπία, τουλάχιστον τα τελευταία χρόνια. Οι γιοι των κορυφαίων εφοπλιστικών οικογενειών σήμερα δεν έχουν παντρευτεί συντοπίτισσες από τα Καρδάμυλα, με ελάχιστες εξαιρέσεις²²⁵. Πάντως, η εντύπωση που αποκομίζει κάποιος επισκέπτης στα Καρδάμυλα είναι ότι υπάρχει σαφέστατα ένα μεταναστευτικό και ναυτιλιακό κύκλωμα που όμως δεν φαίνεται να αναπαράγεται μέσα από τους γάμους με άλλους συντοπίτες. Το χωριό, ιδιαίτερα το καλοκαίρι, θα μπορούσε να χαρακτηριστεί δίγλωσσο, αφού παντού ακούς αγγλικά, άλλοτε με αμερικάνικη και άλλοτε με λονδρέζικη προφορά. Θα πρέπει να τονίσουμε ότι τα Καρδάμυλα είναι το λιγότερο τουριστικό χωριό της Χίου, ένα, ούτως ή άλλως, ελάχιστα τουριστικό νησί. Πολύ σύντομα, ο επισκέπτης αντιλαμβάνεται ότι η ξένη γλώσσα μιλιέται από τους γόνους των οικογενειών που ζουν στο εξωτερικό, εφοπλιστές και μη, ενώ κυκλοφορούν πλήθος αυτοκινήτων με ξένες πινακίδες (κυρίως αγγλικές και της πολιτείας της Νέας Υόρκης), αλλά και ειδικές ελληνικές πινακίδες για τους ομογενείς και ναυτικούς που δικαιούνται αφορολόγητα αυτοκίνητα. Λόγω της οικονομικής επιφάνειας πολλών οικοδεσποτών, τα σπίτια κατακλύζονται και από πολλούς προσκεκλημένους, ενώ δεν είναι σπάνιο το λιμάνι των Καρδαμύλων (που σήμερα δεν λειτουργεί ούτε ως εμπορικό ούτε και συνδέεται ακτοπλοϊκά με άλλο λιμάνι) να κατακλύζεται από τα γιοι των εφοπλιστών και

---

²²⁵ Δεν είναι δύσκολο να τεκμηριωθεί αυτή η τάση, όμως υπάρχει ο κίνδυνος να δώσουμε την εντύπωση «κοσμικής» στήλης από κάποιο περιοδικό ευρείας κυκλοφορίας.

καπεταναίων. Συνεπώς, ο επισκέπτης συναντά Έλληνες από πολλά μέρη της Ελλάδας αλλά και αλλοδαπούς, ιδιαίτερα όσον αφορά τις συζύγους των αντρών. Πιθανώς, αυτό να οφείλεται στην «ανοικτοσύνη» του ναυτικού επαγγέλματος και στα οικονομικά οφέλη που εξασφαλίζει. Οι ναυτικοί, αντλώντας μεγαλύτερη αυτοπεποίθηση από το επάγγελμά τους, δεν αισθάνονται ότι υπάρχει ανάγκη αναπαραγωγής του κυκλώματος μέσω της ενδογαμίας.

Τα παραπάνω δεν ισχύουν, όμως, σε σχέση με τη γενικότερη επαφή με τα Καρδάμυλα (τόπος επιλογής για διακοπές, συμμετοχή σε συλλογικά όργανα και οργανώσεις, διάθεση χρημάτων και χρόνου για το χωριό, κλπ). Ισχύει και για τους Καρδαμυλίτες, η παρατήρηση της Χαρλαύτη για την τάση πολλών Αιγνουσιωτών του εξωτερικού να γυρίζουν και να εργάζονται σε ναυτιλιακές επιχειρήσεις στον Πειραιά. Μερικοί, ειδικά οι Ελληνοαμερικανοί, μπορεί να μη γνωρίζουν καλά ελληνικά, αν και έχουν πολύ καλή γνώση των οικογενειακών και τοπικών παραδόσεων και των επιχειρηματικών μεθόδων. Τα άρρενα μέλη των οικογενειών μεγαλώνουν μέσα στις συζητήσεις για τη ναυτιλία, ενώ μέχρι σήμερα είθισται να περνούν δύο μήνες των καλοκαιρινών διακοπών τους πάνω στα καράβια [Michaletos, 2006:3]. Ένας από τους μεγαλύτερους Έλληνες εφοπλιστές (που προέρχεται μάλιστα από παραδοσιακή εφοπλιστική οικογένεια) είναι ο Πήτερ Γ. Λιβανός που διατηρεί γραφεία στον Πειραιά, ο οποίος γεννήθηκε στις ΗΠΑ και σπούδασε στο Λονδίνο και την Ελβετία. Ενδιαφέρον έχει το γεγονός ότι ο πατέρας είχε γεννηθεί στη Νέα Ορλέανη, αλλά δεν έπαψε ποτέ να ασχολείται με τη χιώτικη καταγωγή του ούτε και με τα Καρδάμυλα. Ο Γεώργιος Π. Λιβανός πρωτοστάτησε στην ίδρυση της Χιακής Ομοσπονδίας Νέας Υόρκης, οργάνωση στην οποία διετέλεσε πρόεδρος επί σειρά ετών, ενώ χάρη στις δικές του προσπάθειες, ο σύλλογος των Καρδαμυλιτών της Νέας Υόρκης στεγάζεται σε ιδιόκτητο κτίριο, πράγμα που λίγες οργανώσεις στην Αμερική έχουν καταφέρει.

Όπως αναφέρει η Χαρλαύτη, η δομή των ελληνόκτητων ναυτιλιακών επιχειρήσεων στηριζόταν σε μεγάλο βαθμό σε οικογενειακούς και συντοπίτικους δεσμούς. Η διαχείριση καθώς και η στελέχωση των υποκαταστημάτων ανατίθεντο στην ίδια την οικογένεια, στους συγγενείς ή σε συμπατριώτες. Κοιτίδες εφοπλιστών και ναυτικών, από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα μέχρι τη δεκαετία του 1960, υπήρξαν, όπως έχει ήδη αναφερθεί, τα νησιά του Αιγαίου και ιδίως η Άνδρος, η Χίος, η Κάσος και τα νησιά του Ιονίου πελάγους Κεφαλονιά και Ιθάκη [Χαρλαύτη, 2001:443]. Η

τάση αυτή φαίνεται να συνεχίζεται και σήμερα, στις αρχές του εικοστού πρώτου αιώνα. Η αυθόρμητη απάντηση της ιδιαίτερας γραμματέως του μεγαλοεφοπλιστή Καρδαμυλίτη Παναγιώτη Τσάκου στην ερώτηση «Ποιο είναι το ποσοστό των υπαλλήλων που εργάζονται στις επιχειρήσεις οι οποίοι έχουν καταγωγή από τα Καρδάμυλα», η απάντηση ήταν 20%, ένα ιδιαίτερα υψηλό ποσοστό αν σκεφτεί κανείς ότι οι σημερινές επιχειρήσεις απαιτούν και μεγάλο αριθμό ειδικευμένων στελεχών.

5.3.2.4. Το Καρδαμυλίτικο Ίδρυμα (Foundation)

Φαντασιακός, αλλά και πραγματικός, τόπος συνάντησης της ναυτιλίας, της διασποράς και των Καρδαμύλων αποτελεί ένας πρωτοποριακός για τα ελληνικά δεδομένα θεσμός, το Kardamylian Foundation. Το Kardamylian Foundation στηρίχθηκε ως ιδέα στην οργάνωση Leadership 100, στην οποία επιφανή μέλη της ελληνοαμερικάνικης κοινότητας δεσμεύονται να δωρίσουν 100.000 δολάρια ΗΠΑ σε διάστημα 10 ετών σε ένα κοινό ταμείο που επενδύεται και αποταμιεύεται με στόχο την οικονομική στήριξη της Αρχιεπισκοπής Αμερικής και του Πατριαρχείου της Κωνσταντινουπόλεως. Δύο από τα ιδρυτικά μέλη της οργάνωσης Leadership 100 έχουν καταγωγή από τη Χίο, και μάλιστα από το Δήμο Καρδαμύλων. Ο Γιώργος Τσίμπλης και ο Γιάννης Παγιάβλας. Ο Τσίμπλης θεώρησε ότι ένα τέτοιο μοντέλο θα μπορούσε να εφαρμοστεί και στη γενέτειρά του, τα Καρδάμυλα της Χίου, ιδιαίτερα αν αναλογιστεί κανείς τον αριθμό των εύπορων εφοπλιστών και ναυτικών. Έτσι, πριν από μια δεκαετία συγκέντρωσε μια ομάδα Καρδαμυλιτών, κυρίως της διασποράς, αλλά και εφοπλιστές που κατοικοεδρεύουν στον Πειραιά, και αποφάσισαν να συνεισφέρουν σε ένα κοινό ταμείο. Με τη συμπλήρωση ενός ποσού -που εξ αρχής ορίστηκε στα 500.000 δολάρια- συμφωνήθηκε η απόδοση του κεφαλαίου να μετατρέπεται ετησίως σε έργο δημοτικό, με απόφαση της Διοίκησης του Kardamylian Foundation. Ξεχωριστό ενδιαφέρον έχει ο τρόπος της συλλογής του ποσού. Στο Kardamylian Foundation συμμετείχαν Καρδαμυλίτες όλων των οικονομικών δυνατοτήτων. Έτσι, ένα μέλος επιλέγει να συνεισφέρει είτε 200 δολάρια το χρόνο επί 5 έτη (σύνολο 1.000 δολάρια) είτε 1.000 δολάρια ετησίως για 5 έτη (σύνολο 5.000 δολάρια), ανάλογα με την επιθυμία του. Όλα τα μέλη, ανεξάρτητα από το σχήμα συνδρομής τους, έχουν ίδια δικαιώματα και υποχρεώσεις, ενώ η ισόβια συμμετοχή δεν χρειάζεται να ανανεώνεται μετά το πέρας της πενταετίας.

Πίνακας 5.8.

Ενδεικτικός κατάλογος μελών του Ιδρύματος (επιχειρηματίες και εφοπλιστές)²²⁶

Όνομα	Ιδιότητα	Έδρα
Παναγιώτης Τσάκος (πρόεδρος)	Εφοπλιστής	Πειραιάς
Γιώργος Τσίμπλης (επίτιμος πρόεδρος)	Επιχειρηματίας	Οχάιο, ΗΠΑ
Ματρώνα Έγκον-Ξυλά	Εφοπλιστής	Λονδίνο, Αθήνα
Χρήστος Κανελλάκης	Εφοπλιστής	?
Λουκάς Κτιστάκης	Εφοπλιστής	Νέα Ορλεάνη, Αθήνα
Μάρκος Μαρινάκης	Εφοπλιστής	Νέα Υόρκη
Νίκος Μουνδρέας	Εφοπλιστής	Πειραιάς
Νικόλαος Χ. Νοτιάς	Εφοπλιστής	Νέα Υόρκη
Νικόλαος Τσαγκάρης	Εφοπλιστής	Λονδίνο, Πειραιάς
Ηλίας Τσάκος	Εφοπλιστής	Πειραιάς
Νικόλαος Τσάκος	Εφοπλιστής	Πειραιάς, Νέα Υόρκη
Ιωάννης Φράγκος	Εφοπλιστής	Πειραιάς
Αγγελική Φράγκου	Εφοπλιστής/Επιχειρηματίας	Πειραιάς
John Payavlas ²²⁷	Επιχειρηματίας	Οχάιο, ΗΠΑ
John Rangos ²²⁸	Επιχειρηματίας	Πενσιλβάνια, ΗΠΑ
Σύνδεσμος Απανταχού Καρδαμυλίων	Σωματείο	Πειραιάς
Καρδαμυλίτικο Σωματείο Κλήβλαντ, Οχάιο	Εθνικοτοπικό Σωματείο της Διασποράς	Οχάιο, ΗΠΑ
Metropolitan Society of Kardamylians	Εθνικοτοπικό Σωματείο της Διασποράς	Νέα Υόρκη, ΗΠΑ

²²⁶ Ο κατάλογος των μελών του Ιδρύματος μοιράστηκε σε όλους τους παρευρισκομένους στην ετήσια γενική συνέλευση του Ιδρύματος που έγινε στις 12 Αυγούστου 2007 στο Πνευματικό Κέντρο Καρδαμύλων στη Χίο.

²²⁷ Περιλαμβάνεται στους 50 πλουσιότερους Ελληνοαμερικανούς, στη θέση 20, σύμφωνα με τον κατάλογο της ομογενειακής εφημερίδας *Εθνικός Κήρυκας*, ειδική έκδοση Φεβρουαρίου 2005.

²²⁸ Περιλαμβάνεται στους 50 πλουσιότερους Ελληνοαμερικανούς, στη θέση 27, σύμφωνα με τον κατάλογο της ομογενειακής εφημερίδας *Εθνικός Κήρυκας*, ειδική έκδοση Φεβρουαρίου 2005.

Σήμερα το Ίδρυμα αριθμεί 408 μέλη και ο κατάλογος των μελών του έχει μεγάλο ενδιαφέρον. Θα μπορούσαμε να χωρίσουμε τα μέλη σε τέσσερις κατηγορίες: εφοπλιστές με έδρα τον Πειραιά, εφοπλιστές και επιχειρηματίες του εξωτερικού (2 από τους 50 πλουσιότερους ομογενείς στις ΗΠΑ), ομογενείς του εξωτερικού και δημότες Καρδαμύλων που είτε ζουν στο χωριό είτε σε άλλο μέρος της Ελλάδας. Μεταξύ των μελών συγκαταλέγονται και οι μεγαλύτεροι σύλλογοι Καρδαμυλιτών στην Ελλάδα και στο εξωτερικό, η πλειοψηφία των μεγάλων και μικρότερων εφοπλιστών αλλά και εταιρείες, όπως η Allied Shipbroking Inc., η Jotun Hellas Ltd., η Eurorisk, κ.ά. Επίσης, υπάρχει και ένας μικρός αριθμός αλλοδαπών, προφανώς συνεταίρων και συνεργαζόμενων στον κόσμο της ναυτιλίας, όπως οι John Lock, Peter Dion, Robert Kaminski. Τέλος, υπάρχουν 3 μέλη με το επώνυμο Βασιλάκης και όπως είχαμε προαναφέρει, ο Κωνσταντής Βασιλάκης ήταν ο πρώτος ιδιοκτήτης ατμόπλοιου στα Καρδάμυλα.

Το αρχικό ποσό-στόχος των 500.000 δολαρίων συγκεντρώθηκε μέσα σε 2,5 χρόνια, ενώ τον Αύγουστο του 2007, οι εκπρόσωποι του Ιδρύματος ανακοίνωσαν ότι είχαν συγκεντρωθεί περισσότερα από 1.000.000 δολάρια. Συνεπώς, το Ίδρυμα θα έχει τη δυνατότητα να χρηματοδοτεί έργα και μελέτες για τα Καρδάμυλα. Πρόκειται για ένα πραγματικά πρωτοποριακό μοντέλο ανάπτυξης για τα ελληνικά δεδομένα και ένα δίκτυο στο οποίο συναντώνται με κοινό σχέδιο δράσης οι εκπρόσωποι της ελληνικής ναυτιλίας αλλά και της ελληνικής διασποράς.

5.4. Η εμπορική διασπορά: συμπεράσματα

«Ποιο παιδί στα Καρδάμυλα, αν το ρωτήσεις τι θα γίνει όταν μεγαλώσεις δεν θα σου απαντήσει: Καπετάνιος!!!» [Σαρόγλου-Τσάκου, 1997:89].

Η γενικότερη υπόθεση της παρούσας διατριβής αφορά στα πολλά είδη της ελληνικής διασποράς στη σύγχρονη ιστορία και την επίμονη δικτύωσή τους την εποχή της παγκοσμιοποίησης. Μετά τις διασπορές θυμάτων και τη διασπορά των εργατών, προσεγγίσαμε την ελληνική εμπορική διασπορά, όμως, στο πλαίσιο της προσέγγισης αυτής επιχειρήθηκε μια καινοτομία: η ανάδειξη της ιστορικής σχέσης εμπορικής διασποράς και ελληνικής ναυτιλίας, αλλά και η συνεχιζόμενη σχέση

Χιωτών εφοπλιστών (στην προκειμένη ανάλυση περίπτωσης) και σύγχρονης ελληνικής διασποράς.

Συνεπώς, στο αρχικό μέρος της παρούσας ενότητας αναφερθήκαμε στην ακμή της χιώτικης εμπορικής διασποράς στα μέσα του 19^{ου} αιώνα, ανατρέχοντας στις πολλές ήδη δημοσιευμένες έρευνες. Επιχειρήσαμε μια σύνθεση των ερευνών αυτών που, ούτως ή άλλως, δεν είχαν ως αντικείμενο τη Χίο, αλλά κυρίως τις ελληνικές εμπορικές κοινότητες στα διάφορα μέρη του κόσμου. Έτσι, συνθέσαμε μόνο τα στοιχεία που αφορούσαν στη χιώτικη διασπορά από τις έρευνες για την Τεργέστη, το Λιβόρνο, την Οδησό, την Αλεξάνδρεια, το Λονδίνο και άλλες πόλεις όπου ήκμασαν οι ελληνικές εμπορικές κοινότητες. Στη συνέχεια, αναδείξαμε τη σχέση των μελών αυτών των εμπορικών κοινοτήτων με τις απαρχές της ελληνικής εμπορικής ναυτιλίας και επιλέξαμε ένα και μόνο χωριό, τα Καρδάμυλα της Χίου, επιχειρώντας να στηρίξουμε την υπόθεση ότι η σχέση διασποράς και ναυτιλίας δεν αφορά μόνο την ιστορία (γεγονός που έχει καταδειχτεί και από άλλους ερευνητές) αλλά και το σήμερα.

Το εγχείρημα δεν είναι εύκολο ούτε έχει με κανέναν τρόπο εξαντληθεί, κυρίως επειδή αναφερόμαστε σε υπάρχουσες ναυτιλιακές επιχειρήσεις και η έρευνα δυσχεραίνεται τόσο από την έλλειψη στοιχείων όσο και από τη δυσχέρεια πρόσβασης σε πληροφορίες που αφορούν σε επιχειρηματικές δραστηριότητες που συνεχίζουν να λαμβάνουν χώρα. Και άλλοι ερευνητές αντιμετώπισαν το ίδιο πρόβλημα: «Μεγάλο τμήμα του υλικού που τεκμηριώνει την επιτυχία της ελληνικής ναυτιλίας κατά τη διάρκεια των περασμένων αιώνων αποτελεί μέρος της ιστορίας των οικογενειών που ασχολήθηκαν με τη ναυτιλία και ουσιαστικά είναι ιδιωτικά οικογενειακά αρχεία» [Χαρλαύτη, 2004:441]. Παρά τη δυσχέρεια αυτή, υπάρχουν στοιχεία που επαρκούν να συνθέσουν μια τάση, μια παράδοση, έναν ναυτιλιακό ή διασπορικό τόπο. Στην περίπτωση των Καρδαμύλων, επιχειρήσαμε να κωδικοποιήσουμε αυτό που είναι ούτως ή άλλως προφανές: «τόση είναι η σχέση του χωριού με τη θάλασσα που ως εξαίρεση, θα υπάρχουν μόνο ορισμένες, ελάχιστες Καρδαμυλίτικες οικογένειες που δεν είχαν ποτέ μια άμεση ή τουλάχιστον έμμεση σχέση με το υδάτινο στοιχείο. Συνεπώς, η ναυτιλιακή ιστορία των τελευταίων 200 περίπου ετών του τόπου, δηλαδή

η νεότερη ιστορία των Καρδαμύλων, συμπίπτει με την ίδια την ιστορία της πλειοψηφίας των οικογενειών που τον συνθέτουν»²²⁹.

Νομίζω ότι η ναυτιλία αποτελεί τον κατ' εξοχήν χώρο δικτύωσης της ελληνικής διασποράς, τουλάχιστον ως οικονομικό μέγεθος και ενώ υπάρχει αρχικά η αίσθηση ότι τα δίκτυα, λόγω της ιεραρχικότητας που τα διακρίνει, θα ήταν καταδικασμένα να εκλείψουν, μακροχρόνια αποδείχτηκαν ευέλικτα, ελαστικά και προσαρμοστικά. Μάλιστα, η εμμονή των Ελλήνων εφοπλιστών στην οικογενειακή μορφή επιχείρησης είχε πρωτίστως θεωρηθεί αδυναμία προσαρμογής στις σύγχρονες μορφές οργάνωσης, καθυστέρηση και αποτυχία και αναφέρεται ως σύστημα με αρχαϊκά στοιχεία οργάνωσης που βασίζεται σε αδύνατη τεχνολογική βάση. Η Χαρλαύτη επισημαίνει ότι «κάπου εδώ πρέπει να υπάρχει κάποιος λάθος. Οι οικογενειακές ναυτιλιακές επιχειρήσεις με τα αρχαϊκά πρότυπα οργάνωσης αποτελούν παγκόσμιο υπόδειγμα επιχειρηματικής επιτυχίας» [Χαρλαύτη, 2004:441]. Η επιτυχία αυτή οφειλόταν, πρώτα απ' όλα, στην εθνοτική και οικογενειακή βάση της δικτύωσης αλλά και στον συνεχή και πάντοτε έγκαιρο εκσυγχρονισμό τους. Στον ύστερο 20^ο αιώνα, μάλιστα, οι Έλληνες πλοιοκτήτες, συνειδητοποιώντας πλήρως τη σημασία που έχει η πληροφόρηση και η τεχνογνωσία, μπορούσαν να επωφεληθούν από τη δικτυακή τους οργάνωση, ακόμη και στις τεχνολογικώς υπερανεπτυγμένες περιοχές του κόσμου [Δερτιλής, 2005:49].

Οι γεωγραφικοί τόποι διασποράς και ναυτιλίας συναντούνται με τρεις τρόπους:

α) **ιστορικά**, αφού καταδείξαμε ότι η ελληνική ναυτιλία γενικά αλλά και η καρδαμυλίτικη ναυτιλία ειδικότερα βασίστηκε και χρηματοδοτήθηκε από τους ελληνικούς εμπορικούς οίκους της διασποράς. Συνεπώς, η ναυτιλία, αναμφίβολα ο περισσότερο παγκοσμιοποιημένος τομέας της ελληνικής οικονομίας στις μέρες μας, έχει τις ρίζες του στους πρόδρομους της παγκοσμιοποίησης, δηλαδή στους διεθνείς εμπορικούς οίκους των Ελλήνων της διασποράς. Τα εμπορικά δίκτυα που δημιουργήθηκαν τον 19^ο αιώνα και επεκτείνονταν από την Αμερική μέχρι την Ινδία, υπάρχουν και σήμερα με τη μορφή ναυτιλιακών γραφείων και θαλάσσιων κόμβων σε

---

²²⁹ Απόσπασμα από την ομιλία της καθηγήτριας Ιστορίας και Μουσειολόγου Ελεάννας Βλάχου σε εκδήλωση για το υπό ίδρυση Ναυτικό Μουσείο Καρδαμύλων τον Αύγουστο του 2006.

όλη την υφήλιο. Είναι σημαντικό να τονίσουμε ότι η μορφή των εμπορικών οίκων της διασποράς και των σύγχρονων ναυτιλιακών επιχειρήσεων παρουσιάζει πολλές ομοιότητες. Οι ναυτιλιακές επιχειρήσεις είναι, ως επί το πλείστον, οικογενειακές επιχειρήσεις που βασίζονται σε σχέσεις εμπιστοσύνης που δημιουργούν οι κλίκες της κοινής καταγωγής, γεγονός που ελαχιστοποιεί τους επιχειρηματικούς κινδύνους και τα κόστη συναλλαγών, διασφαλίζοντας τη ροή πληροφόρησης που μεγιστοποιεί τα κέρδη και την ανάπτυξη.

β) **εμπειρικά**, αφού η δεξαμενή ανθρώπινου δυναμικού που ασχολείται με τη ναυτιλία τροφοδοτεί διαρκώς τις μεταναστευτικές κοινότητες του εξωτερικού μέχρι σήμερα. Ενδεικτικά, μπορούμε να αναφέρουμε τις μεγάλες παροικίες Καρδαμυλιτών, και ναυτικών γενικότερα, που δημιουργήθηκαν στα λιμάνια της Νέας Υόρκης και της Νέας Ορλεάνης αλλά και τη συνεχιζόμενη παρουσία πολλών Χιωτών στο Λονδίνο. Εξετάσαμε την ειδική περίπτωση υπάλληλων σε ναυτιλιακές επιχειρήσεις στον Πειραιά που μεγάλωσαν στο εξωτερικό και εργάστηκαν και σε ναυτιλιακά γραφεία στον τόπο διαμονής τους. Οι Καρδαμυλίτες ναυτικοί και εφοπλιστές αποτελούν ένα σύνολο με διασπορικά χαρακτηριστικά, μια παγκόσμια φαντασιακή κοινότητα, αφού ακόμα και στην περίπτωση που ζουν και εργάζονται στον Πειραιά, έχουν συγγενείς, πληρώματα και καράβια που πλέουν στα πέρατα του κόσμου. Από την άλλη, υπάρχει και η αντίστροφη τάση: πολλοί από τους σημερινούς Καρδαμυλίτες επιχειρηματίες και εφοπλιστές ξεκίνησαν ως μετανάστες της εργατικής τάξης. Άλλωστε, οι ναυτικοί και οι μετανάστες έχουν πολλές φορές τα ίδια προβλήματα και βιώνουν αμφότεροι την εμπειρία της ξενιτιάς, αφού βρίσκονται μακριά από την πατρίδα. Συνεπώς, η νοσταλγία και τα κοινά προβλήματα δημιουργούν αισθήματα αλληλεγγύης, συσπείρωσης και συνεργασίας, όπως διαφαίνεται από τον κατάλογο των μελών του «Ιδρύματος Καρδάμυλα», που έχει περίπου ισάριθμα μέλη στο εξωτερικό και στην Ελλάδα. Ο τόπος συνάντησης, είτε φαντασιακός είτε πραγματικός, καθίσταται το χωριό, τα Καρδάμυλα, όπου μετανάστες, ναυτικοί και εφοπλιστές επιλέγουν να περάσουν τα καλοκαίρια τους αλλά και να αναπτύξουν κοινωνικές σχέσεις.

γ) **δικτυακά**, αφού με κομβικό σημείο τον τόπο της κοινής καταγωγής, τα Καρδάμυλα, οι Καρδαμυλίτες εφοπλιστές συναντούνται και δραστηριοποιούνται με τους Καρδαμυλίτες της διασποράς, επιχειρηματίες, εφοπλιστές αλλά και απλούς μετανάστες. Το «Ίδρυμα Καρδάμυλα» αποτελεί άριστο παράδειγμα αυτής της

δικτύωσης που αναδεικνύει στην πράξη τις σύγχρονες τάσεις της κοινωνίας των πολιτών, της συμμετοχής και του εθελοντισμού, και των Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων. Η αποτελεσματικότητα του Ιδρύματος στηρίζεται στη χρήση σύγχρονων εργαλείων κερδοφορίας, όπως είναι οι διασπορά των επενδύσεων σε διάφορα χαρτοφυλάκια ξένων χρηματιστηρίων, οι προθεσμιακές καταθέσεις και η συνεχής παρακολούθηση της πορείας των επενδυμένων κεφαλαίων. Παράλληλα, το Ίδρυμα επιτρέπει τη συνεργασία των μελών του και σε άλλους τομείς και την προώθηση της καρδαμυλίτικης ναυτιλίας γενικότερα.

Εικόνα 5.6. Η ιδιαιτερότητα των Καρδαμύλων διαφαίνεται και από την ευρεία κυκλοφορία T-shirt που διευκρινίζει ότι “Kardamyla is NOT Chios” [= «Τα Καρδάμυλα δεν είναι Χίος», φωτογραφία δική μου, 2008] και μάλιστα, στα αγγλικά. Το μπλουζάκι είναι πολύ δημοφιλές με τη νεολαία των αποδήμων που επισκέπτεται το χωριό κάθε καλοκαίρι.

Μέρος IV

Κεφάλαιο 6

Η Ποιητική της Ελληνικής Διασποράς

6.1. Εισαγωγή: η έκφραση των πολλαπλών τύπων της ελληνικής διασποράς

Στο κεφάλαιο αυτό θα επιχειρηθεί μία παρουσίαση και απεικόνιση της έκφρασης του ελληνισμού της διασποράς σύμφωνα με την τυπολογία Cohen που ακολουθείται στην παρούσα διατριβή σε διάφορα πολιτιστικά προϊόντα. Ως πολιτιστικά προϊόντα θα θεωρήσουμε πρωτίστως τη λογοτεχνία, τη μουσική και τον κινηματογράφο²³⁰. Καθώς πρόκειται για ένα εγχείρημα τόσο ευρύ που θα μπορούσε να αποτελέσει αντικείμενο μιας ξεχωριστής διατριβής, θα περιοριστούμε σε παραδείγματα έκφρασης της ελληνικής διασποράς (ή πιο σωστά των πολλών ελληνικών διασπορών), βασιζόμενοι στην ίδια τυπολογία που αναλύθηκε στα προηγούμενα κεφάλαια. Θα εξεταστεί, λοιπόν, αν τα πολιτιστικά προϊόντα των Ελλήνων δημιουργών εκφράζουν την ύπαρξη και την εμπειρία της διασποράς θυμάτων, της εργατικής διασποράς, της εμπορικής διασποράς και της πολιτιστικής

---

²³⁰ Είναι πλέον πολύ συνηθισμένο να παρουσιάζονται τέτοιου τύπου προϊόντα από κοινού, ιδιαίτερα στις γοργά αναπτυσσόμενες πολιτισμικές σπουδές (cultural studies). Λογοτεχνικά έργα και κινηματογραφικές ταινίες αναλύονται σε βάθος σε μάθημα με τον τίτλο «Εθνισμός και λογοτεχνία: το ελληνοαμερικανικό παράδειγμα» που διδάσκεται στο τμήμα Αγγλικής Γλώσσας και Φιλολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης [Καλογεράς, 2004:25], ενώ το νέο βιβλίο Νεοελληνικής Ιστορίας που διδάσκεται στα ελληνικά στολεία στην Γ' Γυμνασίου περιλαμβάνει στο τέλος κάθε ενότητας επιλογή λογοτεχνικών έργων και κινηματογραφικών ταινιών για περαιτέρω ανάλυση από τους μαθητές. Πολιτιστικά προϊόντα μπορούν να θεωρηθούν και άλλες μορφές έκφρασης και γενικά ότι διαμορφώνει είτε την κυρίαρχη κουλτούρα [=mainstream culture], είτε, όπως στην προκειμένη περίπτωση μια διασπορική ταυτότητα. Τέτοια πολιτιστικά προϊόντα μπορεί να είναι το Διαδίκτυο, η τηλεοπτική παραγωγή και οι διαφημίσεις, αλλά ακόμα και μαρτυρίες ή γνώμες που καταθέτονται στα ΜΜΕ από προβαλλόμενες προσωπικότητες.

διασποράς²³¹. Στο τέλος του κεφαλαίου, συμπεριλαμβάνεται η αναφορά σε πολιτιστικά προϊόντα που εκφράζουν συνολικά την ελληνική διασπορική ταυτότητα στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης χωρίς απαραίτητα να εντάσσονται σε μία από τις προηγούμενες κατηγορίες. Με αυτόν τον τρόπο θα παρουσιαστούν τεκμήρια της μετάβασης **από τη μετανάστευση στη διασπορά**, ιδιαίτερα τις δύο τελευταίες δεκαετίες. Επίσης, επειδή επιλέξαμε στη διατριβή αυτή να υπάρχει ένα συγκριτικό πλαίσιο, υπάρχουν στοιχεία που αφορούν στα πολιτιστικά προϊόντα διασπορών άλλων εθνικοτήτων.

Διευκρινίζοντας, στο κεφάλαιο αυτό θα επιχειρηθεί μία ανάλυση του *habitus* του ελληνισμού της διασποράς. Το *habitus* είναι μια περίπλοκη έννοια, αλλά στην πιο απλή του χρήση θα μπορούσε να κατανοηθεί ως το σύνολο των επίκτητων σχημάτων σκέψης, συμπεριφοράς και αισθητικής. Τα σχήματα αυτά, ή οι ονομαζόμενες προδιαθέσεις, είναι το αποτέλεσμα εσωτερικοποίησης της κουλτούρας ή των αντικειμενικών κοινωνικών δομών μέσα από τις εμπειρίες του ατόμου ή της ομάδας. Σύμφωνα με τον Pierre Bourdieu το *habitus* (φυσιογνωμία) των μεταναστών²³² ορίζεται από τις προσωπικές συσσωρευμένες χωροχρονικές εμπειρίες και κληρονομίες τους, τη γεωγραφική καταγωγή τους, τις πολιτιστικές καταβολές τους και τα κοινωνικά τους δίκτυα. Η *φυσιογνωμία* αυτή προσδίδει στους ανθρώπους την αίσθηση της θέσης τους στον κόσμο, μία αίσθηση που μεταφέρουν μαζί τους και επαναπροσδιορίζουν σε νέο πλαίσιο όταν μεταναστεύουν [Massey & Jess, 1995:28].

Στη μελέτη της για τους Έλληνες της Αυστραλίας, η Gillian Bottomley κατέδειξε πως οι μετανάστες προσκολλώνται στη φυσιογνωμία τους: τη συντηρούν, τη διαμορφώνουν και την προσαρμόζουν συχνά σε ένα εντελώς διαφορετικό περιβάλλον όπως αυτό καθορίζεται σε μια ξένη χώρα στην άλλη άκρη του κόσμου. Η

---

²³¹ Όπως έχει προαναφερθεί σε άλλα κεφάλαια, το πέμπτο είδος της διασποράς σύμφωνα με την τυπολογία Cohen, δηλαδή η αποικιακή διασπορά, δεν αφορά στην ελληνική περίπτωση στη σύγχρονη ιστορία.

²³² *Habitus*, λέξη λατινικής προέλευσης που αποδίδεται ως τα εξωτερικά και βασικά (ουσιαστικά) χαρακτηριστικά. Σχετίζεται με τις λέξεις ‘συνήθεια’ και ‘εμφάνιση’. Μια απόδοση της συγκεκριμένης χρήσης στην ελληνική γλώσσα θα μπορούσε να είναι ‘φυσιογνωμία’. Βέβαια, πλήθος άλλων λέξεων εμφανίζονται ως μεταφράσεις από τα λατινικά στα ελληνικά, όπως όρος, διάθεση, είδος, εμφάνιση, θέση, κατάσταση, στάση, συμπεριφορά, ουσία, παρουσία, παρουσίαση, σχέση, φύση, χαρακτήρας, τρόπος. Επίσης, ιατρικό επιστημονικό άρθρο με τον αγγλικό τίτλο “The Schizophrenic Habitus” είχε αποδοθεί στα ελληνικά ως «Η ιδιοσυγκρασία του σχιζοφρενούς». Σύμφωνα με τον Pierre Bourdieu που καθιέρωσε τον όρο στις κοινωνικές επιστήμες η έννοια *habitus* αφορά «στο σύστημα προδιαθέσεων επίμονα επίκτητα συστήματα αντίληψης, σκέψης και δράσης), που το άτομο αναπτύσσει ανταποκρινόμενο στις αντικειμενικές συνθήκες που συναντά» [Bourdieu, 1977:72].

Bottomley πραγματεύεται την έκφραση αυτής της ‘φυσιογνωμίας’ για τους Έλληνες της Αυστραλίας όχι μόνο μέσα από τους συλλόγους και τις οργανώσεις τους, αλλά ακόμα και μέσα από τη λογοτεχνία, το χορό και τη μουσική τους, δηλαδή αυτό που ονομάζει την «ποιητική της εθνικότητας»²³³ [Bottomley, 1992:142]. Στο κεφάλαιο αυτό, λοιπόν, θα θέσουμε το ερώτημα αν έχουν τα ελληνικά πολιτιστικά προϊόντα, δηλαδή η λογοτεχνία, η μουσική, ο κινηματογράφος, στοιχεία που να επιβεβαιώνουν τους διάφορους τύπους της ελληνικής διασποράς. Η υπάρχουσα βιβλιογραφία δεν προσεγγίζει αυτό το ζήτημα με τέτοιου τύπου κριτήρια. Όπως συμβαίνει με το ευρύτερο θέμα της ελληνικής διασποράς, η ελάχιστη υπάρχουσα βιβλιογραφία που επικεντρώνεται στα πολιτιστικά προϊόντα των αποδήμων είτε αφορά σε έναν συγκεκριμένο δημιουργό και το έργο του, είτε ακολουθεί το γεωγραφικό διαχωρισμό που έχουμε συναντήσει και στις μελέτες για την ιστορία του απόδημου ελληνισμού.

234

Θα μπορούσαμε να θέσουμε αλλιώς το ερώτημα: ας υποθέσουμε ότι ένας μελετητής, κατά προτίμηση μη-Έλληνας, επιχειρούσε να αναλύσει τα σύγχρονα πολιτιστικά προϊόντα της Ελλάδας. Ερχόμενος σε επαφή με την ελληνική λογοτεχνία, την ελληνική μουσική, τον ελληνικό κινηματογράφο, αλλά ακόμα και την ελληνική τηλεοπτική παραγωγή και τη σύγχρονη κοσμική σκηνή, θα αντιλαμβανόταν την εμπειρία της διασποράς στα πολιτιστικά προϊόντα και στη φυσιογνωμία των Ελλήνων; Θα είχε αρκετά στοιχεία για να τεκμηριώσει τη ρήση του ιστορικού Richard Clogg που θεωρεί ότι η ιστορία της Ελλάδας είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την ιστορία της διασποράς της; Έχει διαπεράσει το βίωμα της διασποράς την *ποιητική της εθνικότητας* που προαναφέραμε; Αν ναι, θα μπορούσε ο ερευνητής να διακρίνει ότι αυτά τα πολιτιστικά προϊόντα αναφέρονται σε περισσότερα από ένα είδος διασποράς; Διαφαίνεται ότι οι Έλληνες αποτελούν και διασπορά θυμάτων και εργατική διασπορά και εμπορική διασπορά και πολιτισμική διασπορά;

---

²³³ Στη θεωρία της λογοτεχνίας, ποιητική νοείται η μελέτη της φύσης και των νόμων που διέπουν την ποίηση, και γενικότερα, την παραγωγή λογοτεχνικού έργου. Επίσης, ως ποιητική ορίζεται το προσωπικό ύφος, η ιδιαίτερη τεχνική ενός ποιητή για τη σύνθεση του ποιοτικού του έργου.

²³⁴ Μία από τις ελάχιστες μελέτες που αφορούν στη λογοτεχνική παραγωγή του συνόλου της διασποράς (ή μάλλον ενός μεγάλου μέρους της) είναι το συλλογικό έργο *Λογοτεχνία της Διασποράς και Διαπολιτισμικότητα*, επιμέλειας Μιχάλη Δαμανάκη, έργο που εντάσσεται στο ευρύτερο ερευνητικό πρόγραμμα *Παιδεία Ομογενών* στο Πανεπιστήμιο Κρήτης. Στο έργο αυτό, η λογοτεχνία της διασποράς προσεγγίζεται (για μια ακόμη φορά) ανά χώρα: Κεφάλαιο 2 και 5: Καναδάς και Αυστραλία, Κεφάλαια 3, 4, 9: Η.Π.Α., Κεφάλαια 6, 7, 8: Γερμανία, ενώ στο δεύτερο μέρος του έργου (4 Κεφάλαια) αναλύονται θέματα που εντάσσονται καθαρά στα ερευνητικά πεδία της μεθοδολογίας, της γλωσσολογίας και της εκπαίδευσης.

Στην τελευταία ενότητα του κεφαλαίου αυτού, θα επικεντρωθούμε στα τεκμήρια ωρίμασης της ελληνικής διασποράς, αλλά και της ίδιας της ελληνικής κοινωνίας σε σχέση με τη διασπορά της, γεγονός που φαίνεται να σχετίζεται με τη γενικότερη διαδικασία της παγκοσμιοποίησης. Ούτως ή άλλως, η Ελλάδα πλέον δεν αποτελεί χώρα αποστολής μεταναστών και οι γενεές αποδημίας είναι εξ ορισμού πιο ώριμες. Η χρονική απόσταση από τα τελευταία μαζικά κύματα μετανάστευσης που αγγίζει πλέον τα τριάντα χρόνια σηματοδοτεί και την ωρίμαση της ελληνικής κοινωνίας σε σχέση με τη διασπορά της²³⁵.

Σε αυτό το πλαίσιο θα ξεκινήσουμε την ανίχνευση των διαφόρων ειδών της διασποράς στα πολιτιστικά προϊόντα των Ελλήνων. Δεν θα αναφερθούμε μόνο στις δημιουργίες των Ελλήνων της διασποράς, αφού μας ενδιαφέρει κυρίως η ύπαρξη στοιχείων τεκμηρίωσης του βιώματος της ελληνικής διασποράς και των διάφορων τύπων της, και όχι το υποκείμενο της παραγωγής του. Βέβαια, είναι πιο πιθανό η διασπορά, ως έννοια, να έχει όντως εκφραστεί περισσότερο από όσους την βίωσαν ή τη βιώνουν, όμοια με την ισχυρότερη πιθανότητα το βίωμα του εβραϊκού ολοκαυτώματος να το έχει εκφράσει είτε κάποιος που επιβίωσε των στρατοπέδων συγκέντρωσης είτε κάποιος απόγονος του. Όμως, στην περίπτωση που ενδιέφερε τον ερευνητή η διερεύνηση, για παράδειγμα, της λογοτεχνίας του ολοκαυτώματος, σίγουρα θα εξέταζε και τα έργα μη-πρωταγωνιστών, ακόμα και μη-Εβραίων.

Οι εμπειρίες και τα θέματα γύρω από τη ζωή των Ελλήνων μεταναστών, έχουν εμπνεύσει πλήθος Ελλήνων συγγραφέων, τόσο της διασποράς, όσο και της ίδιας της Ελλάδας. Υπάρχουν πολλοί Έλληνες συγγραφείς, οι οποίοι δεν έζησαν ποτέ στα ξένα,

---

²³⁵ Ακόμα και οι διαφημίσεις, που είναι πολιτιστικά προϊόντα ευρείας κατανάλωσης, παρουσιάζουν τη μετανάστευση ως απλή ανάμνηση είτε με μια δόση πικρής εμπειρίας, που δεν θα πρέπει όμως να ξεχνάμε, είτε με αρκετή δόση αυτοσαρκασμού. Η διαφήμιση της Ύπατης Αρμοστείας του Ο.Η.Ε. για τους πρόσφυγες πριν από λίγα χρόνια προέτρεπε τους Έλληνες να ενισχύσουν το έργο της οργάνωσης «γιατί εμείς οι Έλληνες ξέρουμε από προσφυγιά», ενώ ο χαρακτήρας τύπου Νίκου Ξανθόπουλου σε ασπρόμαυρη ρετρό διαφήμιση τηλεφωνικής υπηρεσίας παροχής πληροφοριών που προβλήθηκε στα τέλη του 2008, ρωτάει το καναρίνι του: «εσύ ξέρεις πότε φεύγει το παπόρι για Α[υ]στράλια;» Αμφότερες οι διαφημίσεις δηλώνουν ότι εμείς έχουμε αλλάξει και πλέον δεν είμαστε πρόσφυγες, ούτε κοιτάμε πότε να φύγουμε από την Ελλάδα με το πρώτο καράβι για Αυστραλία.

όπως ο Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης²³⁶, που συμπεριέλαβαν το ζήτημα της ελληνικής μετανάστευσης στα έργα τους. Δεν είναι, βέβαια, μόνο οι συγγραφείς που έχουν εκφράσει το βίωμα της διασποράς, αν και η λογοτεχνία θα είναι ένας από τους κεντρικούς άξονες του κεφαλαίου αυτού. Σε κάποιες περιπτώσεις, θα δοθεί προτεραιότητα στον κινηματογράφο, αλλά και στα τραγούδια των Ελλήνων.

Στη διεθνή βιβλιογραφία απαντάται ο όρος *μεταναστευτική λογοτεχνία* (migrant literature). Ως μεταναστευτική λογοτεχνία ορίζεται το σύνολο των έργων από μετανάστες και σε μικρότερο βαθμό με θέμα τους μετανάστες. Στην προκειμένη περίπτωση *μετανάστες* αποκαλούνται όσοι άνθρωποι εγκατέλειψαν την πατρίδα τους και εγκαταστάθηκαν σε χώρες ή εντός πολιτιστικών κοινοτήτων που τους ήταν άγνωστες. Η μεταναστευτική λογοτεχνία συχνά εστιάζει στο κοινωνικό πλαίσιο της χώρας αποστολής που οδηγεί τους μετανάστες σε έξοδο, σε αυτή καθαυτή την εμπειρία της μετάβασης (στο ταξίδι, δηλαδή), στις ποικίλες υποδοχές που μπορεί να βιώσουν οι μετανάστες, στις εμπειρίες εχθρικής αντιμετώπισης και ρατσισμού, αλλά ακόμα στην αίσθηση του ξεριζωμού και στην αναζήτηση της ταυτότητας, όπως αυτή βιώνεται από τη μετατόπιση και μέσα στο πλαίσιο ενός πολιτιστικού πλουραλισμού.

Θα πρέπει να τονιστεί ότι έχουν γραφτεί ολόκληρες διατριβές για έναν και μόνο δημιουργό της διασποράς, όπως για παράδειγμα για τον Elia Kazan. Συνεπώς, θα ήταν αδύνατο να καλυφθεί το σύνολο των πολιτιστικών προϊόντων και των δημιουργών τους για την περίπτωση της ελληνικής διασποράς. Από την άλλη, ενώ μπορεί να έχουν υπάρξει ενδελεχείς έρευνες για κάποιον καταξιωμένο δημιουργό της ελληνικής διασποράς, ελάχιστες είναι οι προσπάθειες δημιουργίας σπουδών και ερευνών για τη διασπορά, ακόμα και για την μεγαλύτερη κοινότητα της διασποράς για παράδειγμα, αυτήν των Η.Π.Α. Μέχρι πρόσφατα, ελάχιστες πληροφορίες για τις εκδοτικές δραστηριότητες των Ελλήνων λογοτεχνών στις Η.Π.Α. ήταν γνωστές. Όμως, η πρόσφατη επιτυχία της ταινίας της Nia Vardalos *My Big Fat Greek Wedding* (2002), αλλά και η βράβευση του Jeffrey Eugenides το 2003 με το βραβείο Pulitzer για το βιβλίο *Middlesex* (2002), καθώς και η επιτυχία των αστυνομικών μυθιστορημάτων του George Pelecanos έχουν αρχίσει να προσελκύουν το ενδιαφέρον ερευνητών για την ελληνοαμερικανική κουλτούρα [Καλογεράς, 2007:24].

---

²³⁶ Χαρακτηριστικό έργο του *Η Μετανάστες*, μια ερωτική ιστορία με πρωταγωνίστρια τη Μαρίνα από τη Μασσαλία.

Ευελπιστούμε, ότι παρόμοιο ενδιαφέρον θα αναπτυχθεί προσεχώς για το σύνολο της ελληνικής διασποράς.

6.2. Πολιτιστικά προϊόντα και ελληνική διασπορά θυμάτων

Στο κεφάλαιο 2 της παρούσας διατριβής, αναλύσαμε τις διάφορες περιπτώσεις της διασποράς θυμάτων στην ελληνική περίπτωση, δηλαδή: τους Έλληνες Πόντιους, τους Χιώτες (μετά την Καταστροφή της Χίου), τους Μικρασιάτες (μετά την Μικρασιατική Καταστροφή), τους πολιτικούς πρόσφυγες (μετά τον Εμφύλιο Πόλεμο), τους Έλληνες που ξενιτεύτηκαν κατά τη διάρκεια της δικτατορίας (1967-1974) και τους Έλληνες Κύπριους που δημιούργησαν μια μεγάλη διασπορά πριν και μετά την τουρκική εισβολή του 1974. Στο κεφάλαιο αυτό, θα προσπαθήσουμε να ανιχνεύσουμε το στίγμα αυτών των διωγμών στα ελληνικά πολιτιστικά προϊόντα. Ας δούμε αρχικά το γενικό πλαίσιο σε σχέση με τις διασπορές θυμάτων.

Όλοι οι μελετητές της διασποράς αναγνωρίζουν ότι η εβραϊκή περίπτωση αποτελεί αρχέτυπο της διασποράς θυμάτων. Οι Εβραίοι υπήρξαν κυνηγημένοι για περισσότερο από 2.000 χρόνια και μόνο κατά τη διάρκεια του εικοστού αιώνα κατάφεραν να δημιουργήσουν ανεξάρτητο κράτος. Παρόλα αυτά, η εβραϊκή διασπορά δεν έπαψε να υπάρχει. Στο Ισραήλ, μάλιστα, σήμερα κατοικούν λιγότεροι Εβραίοι από όσους βρίσκονται διασπαρμένοι στον υπόλοιπο κόσμο και μεγάλες κοινότητες Εβραίων υπάρχουν σε πολλές χώρες. Το διασπορικό τραύμα των Εβραίων (όπως είδαμε στο Κεφάλαιο 2), αναφέρεται στο διασκορπισμό τους μετά την καταστροφή της Ιερουσαλήμ το 586 π.Χ. Στη σημερινή εποχή, οι Εβραίοι της διασποράς πρωταγωνιστούν στην προβολή και αφύπνιση του κόσμου σε σχέση με ένα εξίσου οδυνηρό τραύμα, εκείνο του Ολοκαυτώματος κατά τη διάρκεια του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου. Τα πολιτιστικά προϊόντα με αναφορά στο Ολοκαύτωμα (βιβλία, μελέτες, κινηματογραφικά έργα, τηλεοπτικές σειρές, έργα τέχνης) είναι τόσο πολλά που αποτελούν κεντρικό άξονα της εθνικής ταυτότητας των απανταχού Εβραίων. Ενδεικτικά αναφέρουμε τα λογοτεχνικά έργα, όπως το *Ημερολόγιο της Άννας Φρανκ*, *Η Λίστα του Σίντλερ* του Thomas Keneally, *Η Νύχτα* του Elie Wiesel και το *Επιβίωση στο Αούσβιτς: Η Ναζιστική Επίθεση στην Ανθρωπότητα του Ιταλοεβραίου Primo Levi*. Πολλά βιβλία αποτέλεσαν τη βάση σεναρίων για μεγάλες παραγωγές κινηματογραφικών έργων και γνώρισαν τεράστια

παγκόσμια επιτυχία. Το προαναφερόμενο έργο, *Η Λίστα του Σίντλερ*, σκηνοθετήθηκε από τον Αμερικανοεβραίο Στίβεν Σπίλμπεργκ προτάθηκε για 12 Όσκαρ και κέρδισε 7. Το έργο *Ο Πιανίστας* με σκηνοθέτη το Ρόμαν Πολάνσκι προτάθηκε για 7 Όσκαρ και κέρδισε 3, *Η Εκλογή της Σόφι* προτάθηκε για 5 Όσκαρ και κέρδισε 1, ενώ η ιταλική παραγωγή του Ρομπέρτο Μπενίνι *Η Ζωή είναι Ωραία*, προτάθηκε για 7 Όσκαρ και κέρδισε 3.

Όμοια με τους Εβραίους, και οι Αρμένιοι μπορούν να χαρακτηριστούν διασπορά θυμάτων μετά από τις σφαγές του τέλους του 19^{ου} αιώνα και την αναγκαστική εκτόπισή τους από την Τουρκία την περίοδο 1915-16. Η πρώτη ευρέως γνωστή καταγραφή εκείνων των γεγονότων έγινε το 1934, όταν ο Αυστροεβραίος Franz Werfel έγραψε το ιστορικό αφήγημα *The Forty Days of Musa Dagh*²³⁷ [*Οι Σαραντα Μέρες στο Μούσα Νταγκ*], βασίζοντας το βιβλίο του στα γεγονότα συστηματικών εκτοπίσεων και σφαγών των Αρμενίων το 1915. Το βιβλίο έγινε παγκόσμια γνωστό, όμως η τουρκική κυβέρνηση πίεσε την κινηματογραφική εταιρία MGM να ακυρώσει σχέδια μεταφοράς του στη μεγάλη οθόνη. Ήδη, πολλοί Αρμένιοι είχαν βρεθεί στη Γαλλία και στις Η.Π.Α. και ο αγώνας για διεθνή αναγνώριση της αρμενικής γενοκτονίας από τους Τούρκους έγινε κεντρικός άξονας της διασπορικής τους ταυτότητας. Το αρμενικό λόμπι έχει σημειώσει σημαντικές επιτυχίες, όμως ακόμα και σήμερα, η αρμενική γενοκτονία αμφισβητείται από πολλούς, ακόμα και στις Η.Π.Α. Οι Αρμένιοι στις Η.Π.Α. έγιναν ευρέως γνωστοί χάρη σε δύο προσωπικότητες της αρμενικής διασποράς: τον λογοτέχνη William Saroyan²³⁸ και τον ζωγράφο Arsile Gorki, έναν από τους κύριους εκφραστές του αμερικανικού αφηρημένου εξπρεσιονισμού. Παρά τη φήμη των προαναφερόμενων Αρμενίων της Αμερικής, η γενοκτονία των Αρμενίων έγινε περισσότερο γνωστή στο ευρύτερο αμερικανικό κοινό τη δεκαετία του 1970. Σε αυτό συνετέλεσαν δύο γεγονότα: η δολοφονία δύο Τούρκων διπλωματών στις 27 Ιανουαρίου 1973 από έναν 78χρονο

---

²³⁷ Η αγγλική έκδοση που είναι προσιτή σήμερα είναι: *The Forty Days of Musa Dagh*, του Franz Werfel, εκδόσεις Carrol & Graf, Νέα Υόρκη, 1982.

²³⁸ Ο William Saroyan γεννήθηκε στο Fresno της Καλιφόρνιας το 1908. Οι γονείς του ήταν Αρμένιοι μετανάστες από το Μπιτλίσ της Ανατολικής Τουρκίας. Πολλές από τις ιστορίες που έγραψε ο Σαρογιάν βασίζονται στις παιδικές αναμνήσεις του ως μέλους της αμερικανο-αρμενικής κοινότητας και στο αίσθημα των ξεριζωμού. Η συλλογή διηγημάτων *Το Όνομά μου είναι Αράμ* έγινε διεθνές μπεστ-σέλλερ, ενώ το 1943 ο Saroyan τιμήθηκε με το Βραβείο Πούλιτζερ για το θεατρικό έργο *The Time of Your Life*, αλλά αρνήθηκε να παραλάβει το βραβείο επειδή πίστευε ότι το εμπόριο δεν σχετίζεται με τη λογοτεχνία.

Αρμένιο²³⁹ και η έκδοση του βιβλίου του Michael J. Arlen Jr., *Passage to Ararat*²⁴⁰ [Πέρασμα στο Αραράτ] το 1976. Στο βιβλίο, ο συγγραφέας παροτρύνει τη μεγάλη αρμενική κοινότητα στις Η.Π.Α. να αναζητήσει τις ρίζες της και να δραστηριοποιηθεί πολιτικά για τη δικαίωσή της, μέσω της αναγνώρισης της αρμενικής γενοκτονίας. Το βιβλίο ξεκινάει με τη φράση: «Σε μια ορισμένη στιγμή της ζωής μου, ξεκίνησα ένα ταξίδι για να ανακαλύψω για τον εαυτό μου τι σημαίνει να είσαι Αρμένιος». Ένα από τα ενδιαφέροντα στοιχεία της προσωπικής κατάθεσης του συγγραφέα είναι ότι ενώ ο πατέρας του (επίσης συγγραφέας), κατέβαλλε τεράστιες προσπάθειες να αφομοιωθεί αρχικά στην Αγγλία και αργότερα στις Η.Π.Α., ο γιος αργεί να συνειδητοποιήσει τα αίτια αυτής της στάσης. Έχοντας ανακαλύψει την τραυματική ιστορία του αρμενικού λαού, αντιλαμβάνεται τι σημαίνει «να σε μισούν ως λαό μέχρι θανάτου» και ως αποτέλεσμα, κατανοεί και την προσπάθεια αποκοπής του πατέρα του από το παρελθόν.

Το πιο ευρέως γνωστό μυθιστόρημα της αρμενικής διασποράς σήμερα είναι το βιβλίο *Black Dog of Fate* [*Μαύρο Σκυλί της Μοίρας*] του Peter Balakian, ιστορικό αφήγημα που κέρδισε το λογοτεχνικό βραβείο PEN/Martha Albrand Award το 1977²⁴¹. Θα χρησιμοποιήσω το συγκεκριμένο βιβλίο ως σημείο σύγκρισης με ένα αρκετά παρόμοιο ιστορικό αφήγημα που έγραψε η Αμερικανίδα (ποντιακής και ασσυριακής καταγωγής) συγγραφέας, Thea Halo, αφού το συγκεκριμένο έργο υπήρξε σταθμός στην ιστορία της λογοτεχνίας της ελληνικής διασποράς. Για πρώτη φορά, αφήγημα σχετικό με την ποντιακή γενοκτονία γράφτηκε στην αγγλική γλώσσα από Αμερικανίδα υπήκοο και εκδόθηκε από μεγάλο εκδοτικό οίκο της Νέας Υόρκης.

Ας δούμε πρώτα τη γενική πλοκή του έργου *Μαύρο Σκυλί της Μοίρας* του Peter Balakian: ένα παιδί αρμενικής καταγωγής μεγαλώνει στα αστικά προάστια της

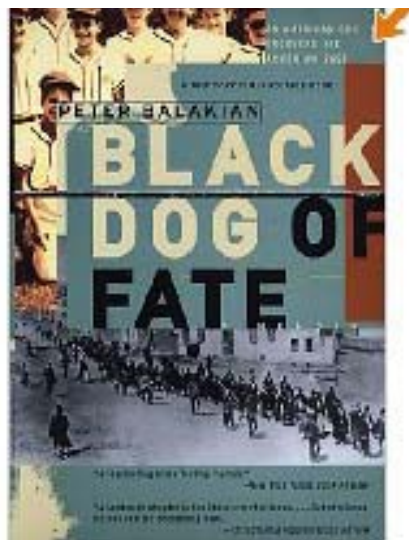
---

²³⁹ Πλήθος πηγών αναφέρονται σε αυτή τη δολοφονία, όπως το άρθρο της εφημερίδας *The New York Times*, “Armenian Guilty of Killing Turks” [«Αρμένιος Ένοχος για τη Δολοφονία Τούρκων»] 3 Ιουλίου 1973. Ακολούθησαν πολλές άλλες δολοφονίες Τούρκων διπλωματών παγκοσμίως.

²⁴⁰ Το βιβλίο βραβεύτηκε με το National Book Award (Εθνικό Βραβείο Βιβλίου) στις Η.Π.Α. το 1976. Αρχικά είχε εκδοθεί από τη Farrar, Straus & Giroux (1975) ενώ εκδίδεται πλέον από τις εκδόσεις Ruminator Books.

²⁴¹ Το βιβλίο έχει μεταφραστεί στα ελληνικά από τις εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα, 2000 σε μετάφραση Ιωάννας Καρατζαφέρη. Στα ελληνικά, κυκλοφορεί επίσης το έργο του ακαδημαϊκού πλέον, Peter Balakian, *Ο Τίγρης Φλέγεται-Η Αρμενική Γενοκτονία και η Ολιγορτία της Δύσης*, εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα, 2006 σε μετάφραση Ηλία Μαγκλίνη.

Νέας Υερσέης προσπαθώντας να μοιάσει στα αμερικανόπουλα, ακόμα κι όταν μερικές φορές ταυτίζεται με κάποια άλλη μειοψηφία, τα εβραϊόπουλα. Το παιδί θα μεγαλώσει, θα γίνει ένας «κανονικός» Αμερικανός που λατρεύει το μπείζμπολ και την ποίηση. Με την ενηλικίωσή του αρχίζει σιγά-σιγά να βιώνει και μια δεύτερη ζωή, αυτή της αρμενικής καταγωγής του. Οι αναμνήσεις της γαργιάς του, ιδιαίτερα αυτές που αφορούν στη σφαγή των Αρμενίων από τους Τούρκους, θα γίνουν μέρος της ζωής του. Ο ίδιος θα είναι πλέον Αρμένιος, όσο και Αμερικανός. Ένα βιβλίο σχεδόν χωρισμένο στα δύο, ένα είδος βιογραφίας και ταυτόχρονα μια συγκλονιστική μαρτυρία για το πρώτο ολοκαύτωμα του 20ού αιώνα²⁴².

Σχήμα 6.1. Το εξώφυλλο της αγγλικής έκδοσης του *Μάυρο Σκυλί της Μοίρας*. Ο υπότιτλος γράφει: «Ένα παιδί της Αμερικής ξεσκεπάζει το αρμενικό παρελθόν του».

Σε δύο μέρη, επίσης, χωρίζει το αφήγημά της *Ούτε το Όνομά μου*, η Thea Halo εξιστορώντας την ιστορία της μητέρας της, Sano Halo. Στην ηλικία των δέκα μόλις ετών, η Σάνο επιβίωσε της πεζοπορίας θανάτου που οργανώθηκε από τους Τούρκους και αφάνισε την οικογένειά της στον Πόντο. Εβδομήντα χρόνια μετά τον εκπατρισμό της, η Σάνο, και η κόρη της Θία επιστρέφουν στην Τουρκία σε μια προσπάθεια

²⁴² Η πιο γνωστή κινηματογραφική ταινία για το θέμα αυτό είναι το έργο *Ararat*, του Καναδο-Αρμενίου σκηνοθέτη Atom Egoyan με πρωταγωνιστές τους David Alpay, Charles Aznavour, Christopher Plummer και τον ελληνικής καταγωγής ηθοποιό Elias Koteas. Το έργο απέσπασε αρκετά κινηματογραφικά βραβεία και αξιολογες κριτικές, ενώ ήταν και η επίσημη καναδική συμμετοχή στο Φεστιβάλ των Καννών το 2002.

αναζήτησης του σπιτιού και του χωριού της. Στο βιβλίο, η Σάνο, μια Πόντια Ελληνίδα που γεννήθηκε σε ένα μικρό χωριό κοντά στη Μαύρη Θάλασσα, αναπολεί την παραδοσιακή αγροτική ζωή της στα βουνά του Πόντου. Σύντομα, όμως, θα ακολουθήσουν οι διωγμοί, οι πεζοπορίες θανάτου που διαρκούσαν ολόκληρους μήνες και οι σκληρές δοκιμασίες που επέφεραν τον θάνατο για τα μέλη της οικογένειας της Ευθυμίας. Έχοντας χάσει ό,τι αγαπούσε στη ζωή της, ακόμα και το όνομά της, η Σάνο δόθηκε με προξενικό σε έναν άντρα που την πήγε στην Αμερική στην ηλικία των δεκαπέντε ετών. Ο άντρας είχε τα τριπλάσια χρόνια της. Στο δεύτερο μέρος του βιβλίου, η αφήγηση παρακολουθεί την πορεία του γάμου της Σάνο, την ανατροφή των δέκα παιδιών της και την μετάλλαξή της από μια αθώα παιδούλα που ζούσε μια παραδοσιακή ζωή σε ένα απομακρυσμένο τόπο σε μια στοργική μητέρα και αποφασισμένη γυναίκα στη Νέα Υόρκη του εικοστού αιώνα. Έτσι, το βιβλίο είναι ταυτόχρονα η ιστορία της γενοκτονίας των Ποντίων, αλλά και η ιστορία των μεταναστών στην Αμερική.

Όπως και ο Μπαλακιάν, που ανατρέχει σε πλήθος ιστορικών πηγών (άρθρα, προξενικά έγγραφα, ακαδημαϊκά βιβλία ιστορικών), έτσι και η Χάλο συμπεριλαμβάνει παρόμοια ντοκουμέντα για να τεκμηριώσει τη μαρτυρία της μητέρας της. Συνολικά, πάντως, το βιβλίο αποτελεί μια έντονη κατάθεση ψυχής που εκδόθηκε σε αγγλόφωνη χώρα από μεγάλο εκδοτικό οίκο, ενώ η πλοκή του εξελίσσεται μέσα από τις προσωπικές αναμνήσεις και τις αγωνίες ενός βιωματικού δράματος²⁴³. Εκτός από τη μεγάλη εκδοτική επιτυχία (το βιβλίο έχει εκδοθεί ήδη στις Η.Π.Α., την Αυστραλία, την Ισλανδία, την Ελλάδα και την Ολλανδία), η συγγραφέας εργάστηκε σκληρά και πέτυχε την αναγνώριση της ποντιακής γενοκτονίας από τις πολιτείες της Νέας Υόρκης, του Νέας Υερσέης, της Νότιας Καρολίνας, της Πενσιλβανίας, της Γεωργίας και της Φλόριδας²⁴⁴. Το βιβλίο διδάσκεται πλέον σε πολλά γυμνάσια, λύκεια και πανεπιστήμια της Αμερικής, ως διδακτέα ύλη σε μαθήματα ιστορίας των γενοκτονιών, μικρασιατικών και ασιατικών σπουδών, σπουδών μετανάστευσης, αλλά και σπουδών φύλου, κοινωνικών σπουδών και λογοτεχνίας.

---

²⁴³ Στον ακαδημαϊκό τομέα της μεταναστευτικής λογοτεχνίας συχνά χρησιμοποιείται ο όρος *βιοαφήγημα* για να περιγράψει αυτού του είδους τα πονήματα.

²⁴⁴ Αντίγραφα των πολιτειακών διακηρύξεων υπάρχουν στην επίσημη ιστοσελίδα της συγγραφέως: www.notevenmyname.com

Με την ευκαιρία της ελληνικής έκδοσης του βιβλίου από τον εκδοτικό οίκο Γκοβόστη, μάνα και κόρη ήρθαν στην Ελλάδα για πλείστες παρουσιάσεις και περιοδείες σε ποντιακά χωριά της Βορείου Ελλάδας. Ήταν η πρώτη φορά που η 91χρονη ερχόταν στην φανταστική πατρίδα της. Το ταξίδι χαρακτηρίστηκε από ιδιαίτερα συγκινητικές στιγμές, καθώς οι δύο γυναίκες παρουσίασαν το βιβλίο σε κατάμεστες αίθουσες σε Αθήνα, Θεσσαλονίκη και Καβάλα, ενώ επισκέφτηκαν και τα δύο χωριά 'Άγιος Αντώνιος' στο Κιλκίς και στη Θεσσαλονίκη, όπου εγκαταστάθηκαν οι συγχωριανοί πρόσφυγες της 91χρονης Σάνο-Ευθυμίας από τον Άγιο Αντώνιο στην Ορντού του Πόντου μετά τον ξεριζωμό τους από την Τουρκία. Οι δύο γυναίκες αναχώρησαν έχοντας λάβει πλήθος τιμητικών διακρίσεων για τη συμβολή τους στον προσφυγικό ελληνισμό και τον ελληνισμό της διασποράς και αποφάσεις ανακήρυξης τους ως επίτιμων δημοτών του Αγίου Αντωνίου στα Βασιλικά της Θεσσαλονίκης και στα Κρούσια του Κιλκίς. Τέλος, ο Νομάρχης Καβάλας Θεόδωρος Καλλιοντζής χορήγησε κατ' εξαίρεση και τιμής ένεκεν οικόπεδο στον συνοικισμό Πλαταμώνα του Νομού Καβάλας, στον οποίο εγκαταστάθηκαν μόνον πρόσφυγες εκ Πόντου Μ. Ασίας το 1923 στη Σάνο-Ευθυμία Χάλο, με στόχο να τιμηθεί η ίδια συμβολικά, αλλά και όλος ο ποντιακός ελληνισμός. Η ελληνική έκδοση του *Ούτε το Όνομά μου* έμεινε στις λίστες των βιβλίων με τις μεγαλύτερες πωλήσεις για περισσότερες από 30 βδομάδες, ενώ η 91χρονη Σάνο έγινε τόσο γνωστή στο πανελλήνιο που έφτασε σε σημείο να τη σταματούν στο δρόμο περαστικοί για να της φιλήσουν το χέρι.

Το ιδιαίτερο στοιχείο αυτής της επιτυχίας εντοπίζεται στο γεγονός ότι μέχρι τη συγγραφή του βιβλίου, ολόκληρη η οικογένεια Χάλο στην Αμερική δεν είχε σχέση με την ελληνική ομογένεια ή την Ελλάδα. Δεν ήταν καν μέλη κάποιας ελληνορθόδοξης ενορίας, ούτε μιλούσαν ελληνικά, ούτε συμμετείχαν στα δρώμενα της ελληνικής ομογένειας. «Μου φαινόταν ότι η μητέρα μου ήταν η μόνη Ελληνίδα Πόντια σε ολόκληρο τον κόσμο», αναφέρει η ίδια η συγγραφέας. «Χρόνια αργότερα θα ανακάλυπτα ότι υπήρχε ολόκληρη κοινότητα Ποντίων που ζούσαν στο Κουίνς της Νέας Υόρκης και ότι υπήρχαν ποντιακές οργανώσεις και κοινότητες σε όλη την Αμερική και τον Καναδά [σελίδα 36]. Σε άλλο σημείο καταγράφει την έλλειψη συνέχειας στην ταυτότητά της: «[...] ποτέ δεν είχα νιώσει Ελληνίδα. Ούτε και Ασύρια» [σελίδα 35] και «Έγινα και εγώ Αιγύπτια, όταν ένιωσα την ανάγκη να αποκτήσω μια ταυτότητα» [σελίδα 37].

Παρά την απομάκρυνση αυτή, το τραύμα της γενοκτονίας ώθησε τη συγγραφέα να αναζητήσει περισσότερα στοιχεία για την ταυτότητά της, αν και αυτό έγινε χωρίς τη στήριξη που θα μπορούσε να είχε παράσχει η ελληνική διασπορά. Σήμερα, ο ποντιακός ελληνισμός αναγνωρίζει ότι η έκδοση του βιβλίου *Ούτε το όνομά μου* από τον εκδοτικό οίκο της Νέας Υόρκης, Picador, υπήρξε η σημαντικότερη στιγμή για τη δικαίωση των Ελλήνων Ποντίων, με μόνη συγκρίσιμη την αναγνώριση της Ποντιακής Γενοκτονίας από την Ελληνική Βουλή το 1994. Πέραν των άλλων, η συγκεκριμένη επιτυχία αναδεικνύει και την κρυμμένη δύναμη της ελληνικής διασποράς, τα μέλη της οποίας έχουν το πλεονέκτημα να δρουν ως ενσωματωμένοι και ισότιμοι πολίτες στις χώρες που διαμένουν.

Ενδεικτικά, αναφέρουμε κάποια άλλα γνωστά βιβλία για τον Πόντο και την ποντιακή γενοκτονία: *Το Αμπέλι μας στον Πόντο* του Όμηρου Μαυρίδη²⁴⁵, *Από τον Πόντο στην Κεφαλλονιά, Μια πορεία-Μια υπόσχεση*, της Σοφίας Πετρίδου-Καππάτου²⁴⁶, *Γη του Πόντου* του Δημήτρη Ψαθά²⁴⁷, *Οι Τελευταίοι Αργοναύτες* του Ανδρέα Μπούτσικα²⁴⁸ (το έργο βραβεύτηκε με το Βραβείο Πεζογραφίας του Φιλολογικού Συλλόγου Παρνασσός) και *Ταμάμα-Η αγνοούμενη του Πόντου* του Γιώργου Ανδρεάδη²⁴⁹. Το τελευταίο γνώρισε μεγάλη επιτυχία, κέρδισε το Βραβείο ΙΠΕΚΤΣΗ το 1992 και μεταφράστηκε σε διάφορες γλώσσες: στα αγγλικά, γερμανικά, τούρκικα, αρμενικά και ρώσικα. Η επιλογή των γλωσσών παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον: τα αγγλικά (γλώσσα που θεωρείται η lingua franca των ημερών μας), τα γερμανικά (στη Γερμανία υπάρχει ιδιαίτερα μεγάλη κοινότητα μεταναστών ποντιακής καταγωγής από τη Βόρεια Ελλάδα), τα τούρκικα (γλώσσα της πρωταγωνίστριας χώρας της ιστορίας), τα αρμενικά (γλώσσα χώρας με κοινή ιστορία γενοκτονίας) και τα ρώσικα (στην πρώην ΕΣΣΔ, υπάρχουν οι τελευταίες κοινότητες Ποντίων προσφύγων από την Τουρκία). Η Ταμάμα είναι ένα κορίτσι του Πόντου που χάθηκε στο διωγμό του ποντιακού ελληνισμού και το 1916 βρήκε καταφύγιο σε μια τουρκική οικογένεια. Περισσότερο από πενήντα χρόνια αργότερα, άρχισε να μιλάει τη μητρική της γλώσσα (τα ποντιακά) και να αναζητάει τις ρίζες της που θα την οδηγήσουν στη

²⁴⁵ Εκδόσεις Εμπειρία Εκδοτική, Αθήνα, 2004.

²⁴⁶ Έκδοση του Ιδρύματος Μείζονος Ελληνισμού, Αθήνα, 2007.

²⁴⁷ Εκδόσεις Φυτράκη, Αθήνα, 1966

²⁴⁸ Έκδοση της Αποστολικής Διακονίας, Αθήνα, 1999.

²⁴⁹ Εκδοτικός Οίκος Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη (Γ' έκδοση 1995). Πρώτη έκδοση: 1990.

Θεσσαλονίκη. Η ιστορία της ηρωίδας μεταφέρθηκε στον κινηματογράφο στην Τουρκία, το 2004, από τη Yesim Ustaoglu, στην ταινία με τίτλο *Περιμένοντας τα σύννεφα* (*Bulutlari beklerken*), σε μια κοινή τουρκική, γαλλική, γερμανική και ελληνική παραγωγή που κέρδισε το ειδικό βραβείο της κριτικής επιτροπής στο Φεστιβάλ Κωνσταντινούπολης το 2004 και προβλήθηκε στο Φεστιβάλ Θεσσαλονίκης.

Βέβαια, το κινηματογραφικό έργο το οποίο είχε μέχρι στιγμής τη μεγαλύτερη διεθνή απήχηση και αναφέρεται στη μετανάστευση που προέκυψε εξαιτίας των διωγμών που υπέστησαν όλοι οι Έλληνες της Μικράς Ασίας και του Πόντου, ήταν το έργο *Αμέρικα, Αμέρικα*, του Elia Kazan. Ο Elia Kazan σκηνοθέτησε το πρώτο έργο σχετικά με την ελληνική του καταγωγή στο απόγειο της καριέρας του. Ήδη θεωρείτο ένα από τα ιερά τέρατα του Χόλιγουντ [Καλογεράς, 2007:208]. Ας μην ξεχνάμε ότι ο Kazan κέρδισε συνολικά 3 Όσκαρ, 4 Χρύσες Σφαίρες και 5 θεατρικά βραβεία Tony, ενώ υπήρξε ένας από τους ιδρυτές της περίφημης θεατρικής σχολής της Νέας Υόρκης Actors' Studio. Το βιβλίο *Αμέρικα, Αμέρικα* εκδόθηκε το 1962²⁵⁰ και αποτέλεσε τη βάση για το σενάριο του έργου με τον ίδιο τίτλο που γυρίστηκε το 1963. Μέχρι τότε, ο Kazan δεν είχε εκφράσει την ελληνική καταγωγή του ή τα δεινά του μικρασιατικού ελληνισμού ούτε σε προσωπικό επίπεδο, αλλά ούτε και στα έργα του.

Στο έργο *Αμέρικα, Αμέρικα* παρακολουθούμε την ιστορία του Σταύρου, καθώς βρίσκεται από το χωριό του στον Πόντο, στην Κωνσταντινούπολη και τελικά στην Αμερική. Παραδόξως, ο Σταύρος θα περάσει από τον έλεγχο του Ellis Island ως Αρμένιος, ενώ ο υπάλληλος θα αμερικανοποιήσει το αρμενικό όνομα σε Joe Arness. Έτσι, παρακολουθούμε μια ευκολία ανταλλαγής ταυτοτήτων αρκεί να επιτευχθεί ο επιθυμητός στόχος: η είσοδος στην Αμερική των ονείρων και των ευκαιριών. Από την άλλη, το έργο προτάθηκε για Όσκαρ Καλύτερης Ταινίας το 1963 και ως συνέπεια της μεγάλης δημοσιότητας, αλλά και της φήμης του δημιουργού του, το συλλογικό τραύμα των Ελλήνων της Μικράς Ασίας που είχαν βιώσει τόσο Έλληνες που βρέθηκαν μετανάστες στις Η.Π.Α. έγινε γνωστό, μετά από δεκαετίες σιωπής. Όπως σημείωσε μια ερευνήτρια: «έμοιαζε πως ένα κομμάτι του εαυτού του είχε ναρκωθεί, περιμένοντας την ώρα που θα μπορούσε να φανερωθεί, αποδεικνύοντας ότι η

---

²⁵⁰ Εκδόσεις Stein & Day, Νέα Υόρκη, 1962.

ελληνική κληρονομιά είναι κάτι που δεν θα πρέπει να αντιμετωπίζεται με ελαφρότητα. Είναι τόσο βαθιά ριζωμένη και τόσο ισχυρή που θα αντιμετωπίσει τον καθένα προσωπικά, θα αντισταθεί σε όποια δύναμη επιχειρήσει να τη λιώσει ή να την κρατήσει κρυμμένη» [Dallas-Damis, 1982:220].

Άλλο συλλογικό τραύμα στη νεότερη ελληνική ιστορία, όπως εξετάσαμε στο Κεφάλαιο 2, που δημιούργησε μια διασπορά πολιτικών προσφύγων υπήρξε ο εμφύλιος πόλεμος. Δεν στοχεύουμε να εξετάσουμε *όλη* την λογοτεχνική παραγωγή ή τα άλλα πολιτιστικά προϊόντα που εξέφρασαν το στίγμα και το τραύμα αυτής της διασποράς, όμως θα επιχειρήσουμε να εντοπίσουμε ορισμένα έργα μέσα από τα οποία έγινε γνωστή στο ευρύτερο κοινό.

Αναμφίβολα, το έργο *Ελένη* του Nicholas Gage²⁵¹ έτυχε μεγάλης δημοσιότητας και επιτυχίας στις Η.Π.Α., ενώ στην Ελλάδα υπήρξε ένα από τα πιο αμφιλεγόμενα εκδοτικά γεγονότα και οι διαμάχες γύρω από το έργο αυτό δεν έχουν κοπάσει μέχρι σήμερα, παρά τα 20 και πλέον χρόνια από την πρώτη έκδοσή του. Παρά ταύτα, δεν θα πρέπει να υποτιμήσουμε την απήχυσή του όχι μόνο σε όλη την ελληνική ομογένεια κυρίως στις αγγλόφωνες χώρες, αλλά στις ευρύτερες κοινωνίες των χωρών υποδοχής. Ενδεικτικά, αναφέρω τα λόγια του Ελληνοαμερικανού κοινωνιολόγου Charles Moskos, ο οποίος ξεκινάει το όγδοο κεφάλαιο του έργου του *Greek Americans: Struggle and Success*²⁵² ως εξής:

«Η πιο σημαντική αλλαγή για τους Έλληνες της Αμερικής τη δεκαετία του 1980 ήταν η αυξανόμενη συνειδητοποίηση στην ευρύτερη κοινωνία των Η.Π.Α. ότι οι Ελληνοαμερικανοί αποτελούν μια διακριτή εθνική ομάδα. Σκεφτείτε το εξής: Η *Ελένη*, το συγκλονιστικό έργο του Νίκου Γκατζογιάννη για την ιστορία εκτέλεσης της μητέρας του από Έλληνες κομμουνιστές εξαιτίας των προσπαθειών της να επανασυνδεθεί με την οικογένειά της στην Αμερική, έγινε ένα από τα πιο διαβασμένα βιβλία της δεκαετίας και έτυχε ιδιαίτερα θετικών κριτικών²⁵³» [Moskos: 1989:150].

---

²⁵¹ [= Νίκος Γκατζογιάννης]. Ολόκληρο το ελληνικό όνομα χρησιμοποιήθηκε στα έργα του συγγραφέα που μεταφράστηκαν στα ελληνικά.

²⁵² [=Ελληνοαμερικανοί : Αγώνας και Επιτυχία]

²⁵³ Η μετάφραση δική μου.

Το βιβλίο εκδόθηκε στη Νέα Υόρκη το 1983 από τον εκδοτικό κολοσσό Random House και έγινε μπεστ-σέλερ αμέσως. Την έκδοση χαιρέτησε η εφημερίδα *New York Times* με εξώφυλλο και άρθρο του συγγραφέα στο κυριακάτικο περιοδικό της²⁵⁴ ενώ μόλις 12 μέρες αργότερα, η ίδια εφημερίδα δημοσίευσε μια ιδιαίτερα θετική κριτική του Anatole Broyard²⁵⁵. Είναι φανερό ότι σπάνια ένα βιβλίο τυγχάνει τόσης υποστήριξης από μία τόσο έγκριτη και ευρείας κυκλοφορίας εφημερίδα²⁵⁶. Ο Moskos αναφέρει ότι κατά τη διάρκεια τηλεοπτικού διαγγέλματος, ο πρόεδρος των Η.Π.Α. Ρόναλντ Ρίγκαν, μετά τη Σύνοδο Κορυφής με τον Μιχαήλ Γκορμπατσόφ το 1987, δήλωσε «ότι τα τελευταία απλά λόγια της Ελένης “Τα παιδιά μου!”, υπήρξαν καθοριστικά στην απόφασή του να συναινέσει στην εξεύρεση λύσης του Ψυχρού Πολέμου» [Moskos, 1989:150]. Το 1985, η *Ελένη* μεταφέρθηκε στη μεγάλη οθόνη με πρωταγωνιστή τον John Malkovich, ενώ το βιβλίο μεταφράστηκε σε 26 γλώσσες και ανακηρύχτηκε ως καλύτερο βιβλίο για το 1984 από τη Βασιλική Ακαδημία του Λονδίνου. Πολεμήθηκε από τη μεγαλύτερη μερίδα του τύπου στην Ελλάδα και αγαπήθηκε από την πλειοψηφία του τύπου στο εξωτερικό.

Έχοντας την εμπειρία να βρίσκομαι στις Η.Π.Α. την περίοδο έκδοσης του συγκεκριμένου έργου, πρέπει να τονίσω ότι πιστεύω ότι οι περισσότεροι Ελληνοαμερικανοί είδαν κάτι από τον εαυτό τους στην ιστορία της *Ελένης*, κυρίως όσον αφορά στη μεταναστευτική πτυχή του βιοαφηγήματος. Ας μην ξεχνάμε ότι στο βιβλίο, ο πατέρας του Γκατζογιάννη βρίσκεται ήδη στην Αμερική και αγωνίζεται να φέρει τα παιδιά του και τη γυναίκα του κοντά του εν μέσω του εμφυλίου πολέμου. Ο συγγραφέας παρουσιάζεται στο βιβλίο, ως πετυχημένος δημοσιογράφος και ενσωματωμένος Αμερικανός πολίτης. Πολλοί διάβασαν το έργο χωρίς να παραμένουν στις πολιτικές λεπτομέρειες, ενώ ταυτίζονταν με το γεγονός ότι ο συγγραφέας βρέθηκε στην Αμερική εξαιτίας του πολέμου, της φτώχειας και της επιθυμίας για ένα καλύτερο αύριο, δηλαδή με το στίγμα ενός συλλογικού τραύματος, ανεξάρτητα από τις περιστάσεις που το δημιούργησαν. Κατά κάποιον τρόπο, οι Ελληνοαμερικανοί αναγνώστες ταυτίστηκαν με αυτές τις πτυχές της ζωής του συγγραφέα, ενώ η τεράστια δημοσιότητα που δόθηκε στο βιβλίο επέτρεψε σε πολλούς

---

²⁵⁴ Το άρθρο ήταν εκτενές (9.801 λέξεις και είχε τίτλο “My mother, Eleni”, [Η μητέρα μου, η Ελένη], *The New York Times*, 3 Απριλίου 1983.

²⁵⁵ *The New York Times*, 15 Απριλίου 1983, στη στήλη “Books of the Times”.

²⁵⁶ Το γεγονός ότι ο Nicholas Gage υπήρξε για χρόνια έμμισθος ρεπόρτερ της εφημερίδας αυτής, ασφαλώς συνέβαλλε στην ανεπανάληπτη υποστήριξη.

Ελληνοαμερικανούς να αισθανθούν ότι πλέον δεν χρειάζεται να κρύβουν την ταυτότητά τους. Ήταν ένα ακόμα βήμα στο μακρύ δρόμο της κοινωνικής ανέλιξης των ομογενών. Η υπόθεσή μου ισχυροποιείται από το γεγονός ότι ο Nicholas Gage στο δεύτερο αυτοβιογραφικό του αφήγημα αφήνει στην άκρη την ιστορία του ελληνικού εμφυλίου και αφιερώνεται καθαρά στη μεταναστευτική ιστορία της οικογένειάς του. Στο έργο *A Place for Us* [= *Μια Θέση για Μας*]²⁵⁷, που εκδόθηκε λίγα χρόνια αργότερα, ο Γκατζογιάννης επικεντρώνεται «στην Οδύσσεια ενός μικρού μετανάστη σε μια νέα χώρα και με έναν άγνωστο πατέρα»²⁵⁸, φράση που αντικατέστησε στη δεύτερη έκδοση τον υπότιτλο της πρώτης, «τα παιδιά της Ελένης στην Αμερική».

Νομίζω ότι ένα από τα ενδιαφέροντα στοιχεία της *Ελένης* είναι η ανάδειξη της ύπαρξης μιας κοινότητας Ελλήνων πολιτικών προσφύγων διασκορπισμένων σε διάφορες χώρες της ανατολικής Ευρώπης, γεγονός που για τον μέσο αγγλόφωνο ομογενή ή, ακόμα περισσότερο, τον μέσο Αμερικανό ή Καναδό ή Αυστραλό ήταν αναμφισβήτητα άγνωστο. Ας μην ξεχνάμε ότι την περίοδο έκδοσης του βιβλίου (1983), βρισκόμασταν ακόμα εν μέσω Ψυχρού Πολέμου και οι Έλληνες πολιτικοί πρόσφυγες είχαν μόλις ξεκινήσει να επαναπατρίζονται στην Ελλάδα²⁵⁹. Ο Gage είχε εργαστεί για χρόνια ως ρεπόρτερ ερευνητής για την εφημερίδα *The New York Times* και η μεθοδολογία του στη συγγραφή της *Ελένης* έμοιαζε περισσότερο με μεθοδολογία αστυνομικής έρευνας σε παγκόσμια κλίμακα. Το βιβλίο του είχε γραφτεί σε πρώτο πρόσωπο, όπου ο ίδιος πρωταγωνιστούσε στην αναζήτηση της αλήθειας σε σχέση με το θάνατο της μητέρας του χωρίς να περιορίζει τις έρευνές του στο χώρο της νέας του πατρίδας, τις ΗΠΑ, ή τη γενέτειρά του, την Ελλάδα. Όπως αναφέρει εξιστορώντας τις περιπέτειές του: «Μέχρι να ολοκληρώσω την έρευνά μου, είχα καταγράψει συνεντεύξεις από 400 και πλέον άτομα. [...] Ταξίδεψα σε όλη την Ελλάδα, καθώς και στις Η.Π.Α., στην Αγγλία, στον Καναδά, στην Πολωνία, στην Ουγγαρία και στην Τσεχοσλοβακία» (σελίδα 451). Κατά κάποιο τρόπο, η μέχρι τότε κλασική δυαδική σχέση του μετανάστη στη χώρα υποδοχής με τη χώρα καταγωγής

²⁵⁷ Εκδοτικός Οίκος Houghton Mifflin, Βοστώνη, 1989.

²⁵⁸ Υπότιτλος πρόσφατης έκδοσης του ίδιου βιβλίου Chandler House Press, Worcester, Μασαχουσέτη, 2004.

²⁵⁹ Για παράδειγμα, το καλοκαίρι του 1981 ανακοινώθηκε ότι ύστερα από διαπραγματεύσεις του Έλληνα πρωθυπουργού με τις ουγγρικές αρχές, παύει το καθεστώς του πολιτικού πρόσφυγα και οι Έλληνες πολιτικοί πρόσφυγες στην Ουγγαρία αποκτούν το δικαίωμα επιλογής ανάμεσα στην επιστροφή τους στην Ελλάδα ή στην παραμονή τους στην Ουγγαρία [Ζέκκος, 1999:134].

του, εξελισσόταν σε μια σχέση δικτύου, με περισσότερες εμπλεκόμενες χώρες, και μάλιστα χώρες πίσω από το Σιδηρούν Παραπέτασμα, όπου υπήρχαν Έλληνες! Το γεγονός αυτό για το μέσο Ελληνοαμερικανό που το μάθαινε ήταν συγκλονιστικό.

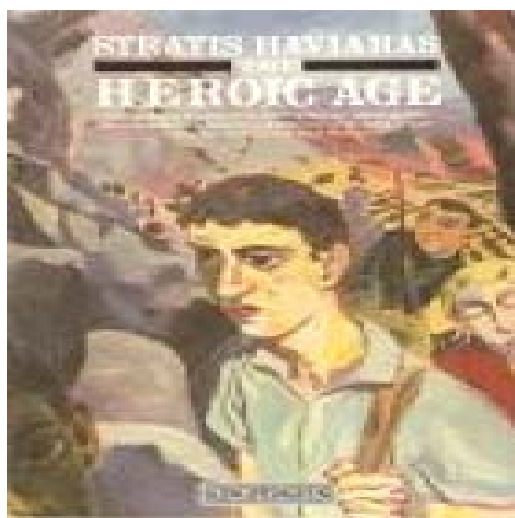
Έτσι, στη σελίδα 452, ο Gage αναφέρεται στη μετάβασή του στο χωριό Beloiannis²⁶⁰ της Ουγγαρίας, «όπου οι πρόσφυγες είχαν καταβάλει αξιολύπητες προσπάθειες να το κάνουν να μοιάζει με ελληνικό χωριό δίνοντας στους δρόμους ελληνικά ονόματα», στην πόλη Zgorzelec της Πολωνίας «που ήταν σχεδόν εγκαταλελειμμένη μέχρι που έφτασαν οι Έλληνες πολιτικοί πρόσφυγες με στόχο την αναβίωση των παλιών εργοστασίων» [σελίδα 453] και στη «μικρή πόλη Znojmo της Τσεχοσλοβακίας, όπου ζούσε η Μηλιά Ντρουμπογιάννη με την τσέχικη εκδοχή του ονόματός της, Μίλα Ντραμκόβα» [σελίδα 455]. Με δεδομένο ότι υπήρχαν ελάχιστα σπίτια Ελληνοαμερικανών που δεν είχαν τουλάχιστον ένα αντίγραφο της *Ελένης* στη βιβλιοθήκη τους (συνήθως με το αυτόγραφο του συγγραφέα που είχε δοθεί σε κάποια από τις εκατοντάδες βιβλιοπαρουσιάσεις που γινόντουσαν στις ελληνικές εκκλησίες της Αμερικής εκείνη την εποχή), το ευρύτερο κοινό είχε μάθει για την ύπαρξη μιας άλλης ελληνικής διασποράς, εκείνης των πολιτικών προσφύγων του εμφυλίου, διασκορπισμένων σε χώρες ανήκουστες ή μακρινές.

Στον αντίποδα της *Ελένης*, ένας άλλος συγγραφέας, ο Στρατής Χαβιαράς, που γεννήθηκε και μεγάλωσε στην Ελλάδα, μετανάστευσε στις Η.Π.Α. το 1967 και εντυπωσίασε τους πάντες γράφοντας τα μυθιστορήματά του στην υιοθετημένη γλώσσα του, τα αγγλικά, προσέφερε μια περισσότερο λυρική αναφορά του εμφυλίου πολέμου. Στο δεύτερο μυθιστόρημά του, *Τα ηρωικά χρόνια*²⁶¹, ο Χαβιαράς αφηγείται με αξιέπαινη νηφαλιότητα τις περιπέτειες μιας ομάδας παιδιών, «ο Ίσαρης, ο Μίνος, ο Αντρέας, ο Αβραμάκης και εγώ». Η οδύσειά τους θα τα οδηγήσει, όσα επιβιώνουν από τα λημέρια των ανταρτών στο Γράμμο, στο μικρό νησάκι της εξορίας και της αναγκαστικής εργασίας, τον Αντικάλαμο. Το βιβλίο χωρίζεται σε δύο μέρη: «Ο πόλεμος των παιδιών» και «Ειρήνη και Ανασυγκρότηση», ενώ τα «Ηρωικά Χρόνια» αναφέρονται στα χρόνια ηλικίας ανάμεσα στα έξι και στα δεκατέσσερα, δηλαδή

²⁶⁰ Αρχικά το χωριό αυτό ονομαζόταν Ελληνικό Χωριό. Μετά τη εκτέλεση του αγωνιστή Νίκου Μπελογιάννη το 1952, το χωριό μετονομάστηκε και η ονομασία αυτή παραμένει μέχρι σήμερα.

²⁶¹ Ελληνική έκδοση σε μετάφραση Τατιάνας Αβέρωφ-Ιωάννου, εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα, 1999.

εκείνα τα χρόνια που «είσαι πολύ μεγάλος για να θεωρείσαι παιδί και πολύ μικρός για να πας στρατιώτης» [σελίδα 33].

Σχήμα 6.2. Εξώφυλλο της αγγλικής έκδοσης του έργου *Heroic Age*²⁶²

Η νεαρή ηλικία του αφηγητή και η αθωότητα με την οποία προσεγγίζει τις περιστάσεις δεν επιτρέπει την αναβίωση παθών. Άλλωστε, όπως είπε ο ίδιος ο συγγραφέας: «Δεν ήθελα να αναμασήσω τις προκαταλήψεις ή τα δράματα του ελληνικού λαού. Η ιστορία και η μνήμη μου έδωσαν την πρώτη ύλη, αλλά στο βιβλίο κράτησα μόνο ό,τι μπορούσα να μετουσιώσω σε τέχνη»²⁶³. Παρόλα αυτά, το στίγμα ενός συλλογικού τραύματος διαφαίνεται και η διάθεση διαφυγής σε ξένα μέρη είναι διάχυτη: «Όταν με ρώτησαν πού σκεφτόμουν να πάω, εγώ σκέφτηκα την Ελβετία. Το καινούργιο μου όνομα είχε αρχίσει να μου δίνει καινούργιες ιδέες. Χωρίς εγώ να το ξέρω, ο Παναγής²⁶⁴ ήθελε να ξεφορτωθεί την ελληνική του υπηκοότητα και να εγκατασταθεί σε μια πραγματικά πολιτισμένη χώρα, μια χώρα που δεν έμπλεκε σε πολέμους» (σελίδα 20-21).

Η διαφυγή θα επέλθει και στην πραγματική ζωή του Στρατή Χαβιαρά, ο οποίος γεννήθηκε στη Νέα Κίο της Αργολίδας το 1935, έχασε τον ΕΑΜίτη πατέρα του το 1944 όταν εκτελέστηκε από τους Γερμανούς, στερήθηκε την μητέρα του που

²⁶² *The Heroic Age*, εκδόσεις Simon & Schuster, Νέα Υόρκη, 1984. Η ελληνική μετάφραση κυκλοφορεί από τις εκδόσεις Bell (Αθήνα, 1984) και τις εκδόσεις Καστανιώτη (Αθήνα, 1999).

²⁶³ Συνέντευξη του συγγραφέα στην εφημερίδα *Ελευθεροτυπία*, 30 Μαΐου 1999 (στήλη Τέχνες).

²⁶⁴ Το «Παναγής» είναι το ψευδώνυμο που δίνει ο κεντρικός ήρωας στον εαυτό του. Ως εκ τούτου, αναφέρεται σε αυτόν σε τρίτο πρόσωπο.

στάλθηκε σε στρατόπεδο συγκέντρωσης, βίωσε την πείνα και την ανέχεια, αλλά κατάφερε να επιβιώσει δουλεύοντας για περισσότερο από είκοσι χρόνια ως οικοδόμος. Η γνωριμία του με τον ελληνιστή Kimon Friar θα ανοίξει την πόρτα της Αμερικής όπου θα μεταβεί αρχικά για 2 χρόνια, και θα επιστρέψει με την έλευση της δικτατορίας το 1967. Ως υπάλληλος σε μια από τις πολλές βιβλιοθήκες του πανεπιστημίου Χάρβαρντ, θα συνεχίσει τις σπουδές του και το 1979 δημοσιεύει το πρώτο του μυθιστόρημα, *When the Tree Sings* [= *Όταν τραγουδούσαν τα δέντρα*]²⁶⁵, γραμμένο στα αγγλικά. Το έργο προτάθηκε για το πρώτο Εθνικό Βραβείο Μυθιστορήματος [Καλογεράς, 2007: 170] και συγκαταλέγεται στα έργα λογοτεχνών της διασποράς που απέσπασαν διθυραμβικές κριτικές, θεωρούνται έργα αναφοράς και μεταφράστηκαν σε πολλές γλώσσες. Όπως ανέφερε μια Αμερικανίδα αναγνώστρια:

«Ο Στρατής Χαβιαράς γεννήθηκε στην Ευρώπη και παρέμεινε ενήμερος, αλλά και ενεργός στην ανάπτυξη του ευρωπαϊκού μεταμοντερνισμού. Είναι περισσότερο γνωστός σε αυτή τη χώρα²⁶⁶ για δύο μυθιστορήματα *Όταν τραγουδούσαν τα δέντρα* και *Τα Ηρωικά Χρόνια* (1979, 1984), τα οποία απέσπασαν και τα δύο πολλούς επαίνους και μεταφράστηκαν σε αρκετές ευρωπαϊκές γλώσσες. Πριν έρθει στη χώρα το 1967, δραπετεύοντας από ένα καταπιεστικό στρατιωτικό καθεστώς στην Ελλάδα, ο Χαβιαράς είχε εκδώσει τέσσερις συλλογές ποιημάτων στα ελληνικά. Είναι ασυνήθιστο ένας συγγραφέας που έχει δημιουργήσει μια φήμη στη μητρική του γλώσσα, να την εγκαταλείψει, να μάθει μια καινούργια γλώσσα και να ξαναρχίσει από την αρχή».²⁶⁷

Ο ξενιτεμός των πολιτικών προσφύγων σκόρπισε δεκάδες χιλιάδες Έλληνες σε όλες τις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης, από την Ανατολική Γερμανία μέχρι τη Ρωσία και την Ουκρανία, αλλά και πιο πέρα ακόμη, στα βάθη της Ασίας στην Τασκένδη του Ουζμπεκιστάν. Ο Κώστας Βίρβος, συνθέτης και στιχουργός, εμπνέεται από το θέμα των πολιτικών προσφύγων της Ανατολικής Ευρώπης και δημιουργεί έναν κύκλο τραγουδιών με τον τίτλο *Οι Ξεριζωμένοι* [Γεωργιάδης, 2004:24]:

²⁶⁵ Ελληνικές μεταφράσεις: εκδόσεις Ερμής, Αθήνα, 1980 και εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα, 1999.

²⁶⁶ Αναφέρεται στις Η.Π.Α.

²⁶⁷ Σχόλιο κριτικής στην φιλολογική ιστοσελίδα: www.librarything.com/work/375798/reviews. Η μετάφραση δική μου.

Οι Ξεριζωμένοι

«-Άκουσες μάνα μου ποτέ σου

Που πέφτει το Ουζμπεκιστάν,

Είναι στα βάθη της Ασίας,

Και εκεί, τόσα παιδιά πονάν.

-Στην Τασκένδη, μάνα μου, οι ξεριζωμένοι

Βίζα περιμένουνε, παραπονεμένοι.

-Μεσ την απέραντη την στέππα,

Είν' όλοι άνθρωποι καλοί

Μ' αλλιώς ζυμώνουνε την χλέπα

Και αλλιώς εμείς γλυκό ψωμί».

Συμπερασματικά, τα προαναφερόμενα έργα, δηλαδή τα έργα Ελλήνων της διασποράς που αναφέρονται στη γενοκτονία των Ποντίων, στη Μικρασιατική Καταστροφή, αλλά και στο Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο και τον ελληνικό εμφύλιο, αναμφισβήτητα δίνουν το στίγμα του συλλογικού τραύματος που με τον έναν ή τον άλλον τρόπο οδήγησε μεγάλο μέρος του ελληνικού πληθυσμού σε άλλες χώρες και στην ελληνική διασπορά θυμάτων όπου το τραύμα παρέμεινε κεντρικό σημείο αναφοράς της ταυτότητάς τους.

Η παρούσα διατριβή δεν μας επιτρέπει να επεκταθούμε σε όλα τα έργα που αφορούν τα συλλογικά τραύματα διωγμού στη νεότερη ιστορία της Ελλάδας. Ενδεικτικά, όμως, σε αναγνώριση της συμβολής κάποιων έργων στη διαμόρφωση συλλογικής ταυτότητας, αρκεί να αναφέρουμε το αφηγηματικό μυθιστόρημα *Ματωμένα Χώματα* της Διδώς Σωτηρίου και το *Νούμερο 31328* του Ηλία Βενέζη σε σχέση με τη Μικρασιατική Καταστροφή και την *Αρραβωνιαστικά του Αχιλλέα* της Άλκης Ζέη σε σχέση με τον ελληνικό εμφύλιο, τους πολιτικούς πρόσφυγες στην πρώην ΕΣΣΔ και την επταετή δικτατορία. Τα τρία αυτά έργα έχουν καταγράψει πολλές εκδόσεις, διδάσκονται στα ελληνικά σχολεία και είναι ευρέως αναγνωρισμένα ντοκουμέντα της πρόσφατης ελληνικής ιστορίας σε σχέση με την προσφυγιά και την εξορία.

6.3. Η εργατική ελληνική διασπορά στα πολιτιστικά προϊόντα

Ο εικοστός αιώνας χαρακτηρίστηκε από πολλούς ως «Αιώνας της Μετανάστευσης». Όπως είδαμε στο πρώτο κεφάλαιο, οι μετανάστες του προηγούμενου αιώνα όλων των εθνικοτήτων ήταν, στην πλειονότητά τους, άτομα σε αναζήτηση εργασίας που αναγκάστηκαν να φύγουν από τη χώρα τους για οικονομικούς λόγους. Ως συνέπεια αυτών των μαζικών μεταναστεύσεων, έγινε διακριτό ένα ξεχωριστό λογοτεχνικό είδος με τη γενική ονομασία *μεταναστευτική λογοτεχνία*. Το είδος της συγκεκριμένης λογοτεχνικής γραφής, δηλαδή της αυτοβιογραφικής εμπειρίας της μετανάστευσης είναι κοινό ανάμεσα σε όλους τους λαούς με μεγάλα μεταναστευτικά ρεύματα. Χαρακτηριστικά δείγματα γραφής έχουν οι Εβραίοι, οι Ιταλοί (ακόμα και ο *Νονός* του Mario Puzo καταγράφει με μεγάλη λεπτομέρεια τα βιώματα των Ιταλών μεταναστών στις Η.Π.Α.), οι Ιρλανδοί (τα βιβλία του Frank McCourt *Οι Στάχτες της Άντζελας* και το *Τις*), οι Ινδοί (τα βιβλία *Κάντο όπως ο Μπέκαμ* και *Λοντονιστάν* γνώρισαν μεγάλη επιτυχία παγκοσμίως). Ο κατάλογος είναι μακρύς και πέρα από το εύρος της θεματικής της παρούσας διατριβής. Αν και οποιαδήποτε μεταναστευτική εμπειρία θα μπορούσε να ενταχθεί σε αυτό το είδος της λογοτεχνίας, η ακαδημαϊκή έρευνα έχει επικεντρωθεί στα κύρια μαζικά μεταναστευτικά ρεύματα του εικοστού αιώνα που περιλαμβάνουν, τη μετανάστευση Ευρωπαίων στη Βόρεια Αμερική και στην Αυστραλία, τη μετανάστευση από πρώην αποικίες προς την Ευρώπη, τη μετανάστευση στο πλαίσιο υποδοχής εργατών μέσω διακρατικών συμβάσεων (για παράδειγμα Τούρκοι, Ιταλοί και Έλληνες στη Γερμανία και την Ολλανδία) και την εξορία λογοτεχνών. Ένα μικρό παράδειγμα αντλούμε από την ιταλική βιβλιογραφία. Την περίοδο 1880-1924, όταν υπήρξε κυριολεκτικά αιμορραγία ανθρώπινου δυναμικού από την Ιταλία προς τις ΗΠΑ, τα μικρά αγόρια τραγουδούσαν στα χωριά της Ιταλίας: «Δώσε μου εκατό λίρες, Και εγώ θα πάω στο Αμέρικα, Καταραμένη Αμερική, Και εσύ και εκείνος που σε επινοήθηκε²⁶⁸» [Mangione & Morreale, 1992:xiii]. Παραδόξως, η ίδια αποστροφή

---

²⁶⁸ Στην ιταλική διάλεκτο: «Dami centu lire, E mi ni vaiu a lamerica, Maladitu lamerica, E chi la spriminta».

εκφράζεται και σε έναν ελληνικό ρεμπέτικο της Αμερικής: «Γιατί την ανακάλυψε, αυτή τη γη ο Κολόμπος;»²⁶⁹

Στη διάρκεια του εικοστού αιώνα, το μεγαλύτερο τμήμα της ελληνικής διασποράς (ποσοτικά) αποτέλεσε η εργατική διασπορά. Όπως είδαμε στο Κεφάλαιο 3, εκατοντάδες χιλιάδες Έλληνες εγκατέλειψαν την Ελλάδα απλά σε αναζήτηση εργασίας και μιας καλύτερης ζωής. Μεγάλα κύματα Ελλήνων μεταναστών σε αναζήτηση εργασίας καταγράφονται στις Η.Π.Α. την περίοδο 1900-1917 (450.000 άτομα), ενώ την περίοδο 1955-1977 μετανάστευσαν συνολικά 1.236.290 άτομα από την Ελλάδα (από αυτά τα 638.000 άτομα²⁷⁰ είχαν προορισμό τη Δυτική Γερμανία, ενώ τα υπόλοιπα κατέληξαν στις ΗΠΑ, την Αυστραλία και άλλες χώρες της Δυτικής Ευρώπης). Οι Έλληνες έγιναν οι γκαστερμπάιντερ²⁷¹ της Γερμανίας, ενώ περιφρονημένη ομάδα ήταν τα πρώτα χρόνια των μεταναστεύσεων και στις αγγλόφωνες χώρες. Στην Αυστραλία, τους ονόμαζαν wogs, ενώ διάφορα υποτιμητικά επίθετα είχαν οι Έλληνες μετανάστες και στην Αμερική: greaseballs²⁷² (λέρες, αλήτες), greenhorns (άβγαλτοι χωριάτες), micks (αφελείς, κορόιδα). Έτσι, ο εικοστός αιώνας θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως ο αιώνας της μεγάλης φυγής από την Ελλάδα.

Δεν είναι, όμως, η ξενιτιά, και μάλιστα σε αναζήτηση εργασίας, φαινόμενο καινούργιο στην ιστορία του ελληνικού έθνους. Μάλιστα, η ιστορία της Ελλάδας έχει χαρακτηριστεί ως στενά συνυφασμένη με τις έννοιες του εκπατρισμού και του ξενιτεμού, με συνέπεια οι έννοιες αυτές να είναι κεντρικές στην τέχνη και στην έκφραση των πολιτιστικών προϊόντων των Ελλήνων. Ένας σημαντικός αριθμός δημοτικών τραγουδιών –αυτών των λαλίστατων καλλιτεχνικών προϊόντων της ανώνυμης συλλογικής λαϊκής δημιουργίας των νεότερων αιώνων –έχουν χαρακτηριστεί ως *τραγούδια της ξενιτιάς* [Τερζοπούλου, 2004:3]. Οι μεγάλες μετακινήσεις πληθυσμών που προκάλεσε η προέλαση των Τούρκων και η κατάλυση

---

²⁶⁹ Στίχοι από το τραγούδι «Ο Πινοκλής» του Δ. Ζάττα που ηχογραφήθηκε το 1928 στη Νέα Υόρκη, ενώ επανακυκλοφόρησε στο δίσκο *Café Aman Amerika* το 1995, (Νέα Υόρκη, Music World Productions).

²⁷⁰ Οι πηγές διαφέρουν ως προς τον ακριβή αριθμό των εργατών. Για παράδειγμα η Νίκη Eideneier αναφέρει ότι μετά το 1960 «τουλάχιστον 800.000 Έλληνες πέρασαν από τα γερμανικά εργοστάσια, ο αριθμός των οποίων σταθεροποιήθηκε το 1974 σε 406.000» [Eideneier, 2006:18].

²⁷¹ Η γερμανική λέξη *gastarbeiter*, [= guest worker, φιλοξενούμενος ή προσωρινός εργάτης].

²⁷² Η λέξη *grease* (= γράσο, γλίτσα, λέρα) είναι ομόηχη με τη λέξη *Greece*.

της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας [...] και το κύμα της μετανάστευσης που αναγκαστικά ακολούθησε προς την κεντρική Ευρώπη, τη Ρωσία ή την Ανατολή συνιστούν το αρχικό ιστορικό και κοινωνικό πλαίσιο της δημιουργίας των τραγουδιών αυτών [Τερζοπούλου, 2004:3].

Πρέπει, όμως, να τονιστεί ότι η μελέτη των δημοτικών τραγουδιών της ξενιτιάς δεν παρέχει πληροφορίες για την ίδια τη μετανάστευση του καιρού του Τουρκοκρατίας, αλλά για την εικόνα της στη λαϊκή σκέψη, ενδεχομένως δε και στο λαϊκό υποσυνείδητο [Saunier, 1990:7]. Στη μελέτη του *Το δημοτικό τραγούδι της ξενιτιάς*, ο Saunier, χωρίζει τα τραγούδια σε επτά ενότητες: 1) Αναχώρηση (το ξεπροβόδισμα του αναχωρούντα και οι ευχές), 2) Η ζωή του ξενιτεμένου (εμπειρίες της ζωής στα ξένα) 3) Η γυναίκα του ξενιτεμένου (αδικίες που υφίσταται η γυναίκα λόγω της ξενιτιάς) 4) Το παράλογο του εκπατρισμού (οι παραλλαγές του τραγουδιού «Διώξε με μάνα, διώξε με», 5) Πλάνη, απάτη, μαγεία (λόγοι μακροχρόνιας παραμονής στην ξενιτιά) 6) Απόγνωση (ματαιότητα του εκπατρισμού) και 7) Θάνατος (μοιραία κατάληξη του εκπατρισμού. [Saunier, 1990:passim]. Γενικά, η ξενιτιά στα δημοτικά τραγούδια εμφανίζεται σαν βαριά δοκιμασία:

Η ξενιτιά, κ' η ορφανιά, ο θάνατος και ο Χάρος
Τα τέσσερα τα ζύγιασαν μ'εν ασημένιο ζύγι
Βαρύτερ' είν' η ξενιτιά, βαρύτερα 'ν' τα ξένα.

Το κύμα της υπερπόντιας μετανάστευσης που έπληξε την Ελλάδα από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα, επέφερε τη μετάλλαξη των παλαιότερων δημοτικών τραγουδιών σε νέα τραγούδια, που αποτελούν ξεχωριστή κατηγορία του είδους:

Μάνα Τούρκοι, μάνα Φράγκοι,
Μάνα τρεις Αμερικάνοι
Ήρθανε για να με πάρουν
Στο Τσικάγο να με πάγουν
Μάνα πέφτω και πεθαίνω
Στο Τσικάγο²⁷³ δεν πηγαίνω [Saunier, 1990:297].

---

²⁷³ Στο Σικάγο, των Η.Π.Α.

Κοινό γνώρισμα των νέων αυτών τραγουδιών είναι η αναφορά στην Αμερική, κύρια χώρα προορισμού των μεταναστών εκείνης της περιόδου. Τα τραγούδια περιγράφουν τις ταλαιπωρίες του μακρινού θαλασσινού ταξιδιού και τη δύσκολη ζωή στην ξενιτιά, ενώ σε ένα από αυτά τονίζεται «ότι οι ξένες αρχές ξεδιαλέγουν τους υποψήφιους μετανάστες, αφήνοντας μερικούς να περάσουν και απορρίπτοντας τους υπόλοιπους» [Saunier, 1990:287]. Εκείνη την εποχή, δηλαδή την εποχή που καταγράφονται τα τελευταία δημοτικά τραγούδια για την ξενιτιά, εμφανίζονται και τα πρώτα λαϊκά τραγούδια, δημιουργήματα συγκεκριμένων καλλιτεχνών που συχνά χρησιμοποιούν ως βάση τα παλαιότερα δημοτικά τραγούδια. Έτσι, από το παλιό δεκαπεντασύλλαβο δίστιχο του δημοτικού τραγουδιού «Την ξενιτιά, την ορφανιά, [...] βαρύτερα είν' τα ξένα» προήλθε το νεότερο δίστιχο: «Την ξενιτιά, την ορφανιά, την πίκρα και τη λύπη, όλα μου τα 'δωσε ο Θεός, κανένα δε μου λείπει» που καταγράφηκε στη δισκογραφία με τον τίτλο «Ουσάκ μανές – το τραγούδι της ξενιτιάς» το 1935 με το Σταύρο Παγιομτζή [Κουνάδης, 2004:18].

Επιχειρώντας σε αυτό το κεφάλαιο να επικεντρωθούμε στα πολιτιστικά προϊόντα των Ελλήνων της διασποράς, δεν μπορούμε να παραλείψουμε έναν από τους πιο σημαντικούς εκφραστές του ρεμπέτικου τραγουδιού στην Αμερική την προαναφερόμενη περίοδο, δηλαδή την περίοδο δημιουργίας της μεγάλης υπερπόντιας εργατικής διασποράς στις Η.Π.Α. Αναφερόμαστε στον δημιουργό Γιώργο Κατσαρό²⁷⁴. Ένα εξαιρετο δείγμα τραγουδιού του με θέμα τα δεινά της μετανάστευσης είναι το τραγούδι «Με τις τσέπες αδειανές»²⁷⁵, όπου περιγράφονται οι συνέπειες της μεγάλης οικονομικής κρίσης του 1929 και ταυτόχρονα καταλογίζονται ευθύνες στον πρόεδρο της Αμερικής, Herbert Hoover:

---

²⁷⁴ Ο μουσικοσυνθέτης Γιώργος Κατσαρός γεννήθηκε ως Γεώργιος Θεολογίτης το 1888 στην Αμοργό, ενώ πέθανε σε ηλικία 109 ετών (23.6.1997) στο Τάρπον Σπρινγκς της Φλόριδας των Η.Π.Α. Μετανάστευσε το 1911 και έζησε το μεγαλύτερο μέρος της ζωής του στην Αμερική, αλλά ταξίδεψε και σε πολλές ελληνικές παροικίες σε όλον τον κόσμο. Κατά τη διάρκεια της παραμονής μου στο Τάρπον Σπρινγκς (1992-1994) είχα την ευκαιρία να τον γνωρίσω, αλλά και να του πάρω συνέντευξη στο πλαίσιο ραδιοφωνικών εκπομπών μου σε ομογενειακό σταθμό της περιοχής. Ο Γιώργος Κατσαρός προσκλήθηκε να τραγουδήσει στην Α' Ιδρυτική Συνέλευση του Συμβουλίου Απόδημου Ελληνισμού το 1995 (ήδη 107 ετών), ενώ πολλά από τα τραγούδια επανακυκλοφόρησαν το 1995 από το ρεμπέτικο συγκρότημα της Νέας Υόρκης *Café Aman Amerika* (Music World Productions), με τον υπότιτλο *Παλιά τραγούδια των Ελλήνων της Αμερικής, όπως τα είδαν οι Απόγονοί τους*, δίσκος που σημείωσε ιδιαίτερη επιτυχία και στην Ελλάδα.

²⁷⁵ Το τραγούδι σε στίχους και μουσική του Γιώργου Κατσαρού ηχογραφήθηκε στη Νέα Υόρκη το 1934 [Κουνάδης, 2004:18].

Με τις τσέπες αδειανές

Τι θα κάνουμε βρε φίλοι στην κατάστασιν αυτήν
που χαμένοι πάνε όλοι, εδώ στην Αμερική.
Όπου φτώχεια έχει πέσει και δε βρίσκομε δουλειά
και τα έξοδα δε βγαίνουν και τραβούμε συμφορά.
Με τα μούτρα κρεμασμένα, με τις τσέπες αδειανές
περπατούμε μες στους δρόμους μα με σκέψεις συλλογές.
Πως θυμάμαι τις ημέρες πού 'χαμε τα τάληρα
που ετρώγαμε μπριζόλες και τώρα τρώμε λάχανα.
Που πηγαίναμε στους γάμους κι ηφωνάζαμε ταξί
Τώρα πάμε με τα πόδια έξω εις την εξοχή
Με τα μούτρα κρεμασμένα, με τις τσέπες αδειανές
περπατούμε μες στους δρόμους Χούβερ τις μας έκανες.

Παρόλο που ο Κατσαρός έζησε το μεγαλύτερο μέρος της ζωής του στην Αμερική, ταξίδεψε και σε πολλές άλλες χώρες και είναι κρίμα που δεν κατέγραψε τις εμπειρίες του γιατί θα μπορούσαμε να αντλήσουμε πολλές πληροφορίες για τις κοινότητες των Ελλήνων παγκοσμίως τη συγκεκριμένη περίοδο. Για παράδειγμα, στις αρχές της δεκαετίας του 1920, ο Κατσαρός ταξίδεψε στην Ινδία, προσκεκλημένος των αδελφών Ράλλη (Χιώτες επιχειρηματίες που αναφέραμε στο Κεφάλαιο 5) και στην ίδια περιοδεία έπαιξε σε εκδηλώσεις στο Τόκιο της Ιαπωνίας, στο Ραγκούν της Βιρμανίας και στη Μελβούρνη και στο Σίδνεϊ της Αυστραλίας. Στα ταξίδια του περιλαμβάνονται η Αλεξάνδρεια και το Κάιρο της Αιγύπτου, το Τζιμπουτί, η Αντίς Αμπέμπα της Αιθιοπίας, το Χαρτούμ του Σουδάν, η Νότιος Αφρική, οι ελληνικές κοινότητες της Γαλλίας και της Αγγλίας, το Μεξικό, ο Παναμάς, η Βενεζουέλα, η Αργεντινή, η Βραζιλία και η Χιλή [Κουνάδης, 2004:17].

Χαρακτηριστικό δείγμα της ελληνικής μεταναστευτικής λογοτεχνίας που αναφέρεται στο πρώτο μεγάλο μεταναστευτικό ρεύμα προς τις Η.Π.Α. είναι το *Συναξάρι Ανδρέα Κορδοπάτη: Βιβλίο Πρώτο: Αμερική* του Θανάση Βαλτινού²⁷⁶ που

---

²⁷⁶ Ο Θανάσης Βαλτινός γεννήθηκε το 1932 στο χωριό Καράτουλα (Καστρί) της Κυνουρίας. Είναι σημαντικό να σημειώσουμε ότι ο Θανάσης Βαλτινός έγραψε τα σενάρια για τις ταινίες του Θόδωρου Αγγελόπουλου *Αναπαράσταση*, *Μέρες του '36* και *Ταξίδι στα Κύθηρα*.

κυκλοφόρησε το 1972 και είχε δημοσιευτεί πρώτα ως συνέχειες στο περιοδικό «Ταχυδρόμος». Το βιβλίο εξελίσσεται το 1903. Πρωταγωνιστής της υπόθεσης είναι ένα πρόσωπο υπαρκτό, ο Πελοποννήσιος γεωργός Ανδρέας Κορδοπάτης, ο οποίος εξαιτίας της φτώχειας του αποφασίζει να ακολουθήσει το ρεύμα της εποχής του και να μεταναστεύσει στην Αμερική. Τρεις φορές ξεκίνησε από τη Δάρα Μαντινείας, το χωριό του, για το μεγάλο ταξίδι αλλά μόνο την τέταρτη, έπειτα από πολλές ταλαιπωρίες, τα κατάφερε. Το βιβλίο ονομάστηκε συναξάρι, παραπέμποντας στα θρησκευτικά συναξάρια, τα οποία είναι αφηγήσεις μαρτυριών και μαρτύρων της θρησκευτικής πίστης, βίοι των αγίων, αλλά και των δοκιμασιών στις οποίες υποβλήθηκαν για να απαρνηθούν την πίστη τους. Ο Θανάσης Βαλτινός χαρακτηρίζει την αφήγηση της ζωής του Κορδοπάτη *συναξάρι*, θέλοντας να δείξει ότι οι δυσκολίες και οι περιπέτειες που βίωσε δεν διαφέρουν και πολύ από την ασκητική ζωή και τα μαρτύρια που υπέμεναν οι άγιοι: «Τώρα δεν υπήρχαν τσέκια²⁷⁷, ψόφαγαν της πείνας, έσφιγγαν τη λουρίδα και έπιναν νερό για χόρταση» [σελίδα 88].

Ο Κορδοπάτης είναι παράνομος, αλλάζει πολλές δουλειές, γυρνάει σε πολλές Πολιτείες, αλλά και ο γυρισμός στην πατρίδα δεν είναι εύκολη υπόθεση. Στο τέλος συλλαμβάνεται από τις αμερικανικές αρχές: «Γιατί έφυγες και δεν γύριζες στην πατρίδα σου;» τον ανακρίνουν. «Γιατί φοβήθηκα τη θάλασσα, το πλοίο αυτό ήταν παλιόπλοιο, χάλασε δύο φορές όταν ερχόμασταν, τρεις χιλιάδες κιντυνέψαμε να πνιγούμε» [σελίδα 119]. Και όταν απελευνεται, επιστρέφει στην Ελλάδα, επιστρέφει στο χωριό του, αλλά η μετανάστευση παραμένει η μόνη λύση. Ο Βαλτινός τελειώνει την αφήγηση με την προτροπή του Κορδοπάτη στον υπάλληλο του ταξιδιωτικού πρακτορείου: «-‘Σε έξι μήνες ειδοποίησέ με όταν έχει πλοίο.’ Και άφησα όνομα και σύσταση» [σελίδα 138]. Ιστορίες σαν και αυτήν ήταν χαρακτηριστικές της εργατικής διασποράς, δηλαδή οι προσωπικές ιστορίες που αναφέρονται στις συνθήκες διαβίωσης στην πατρίδα, στο δύσκολο ταξίδι της αναχώρησης, στα δεινά της προσαρμογής στη νέα πατρίδα, στην εξάντληση της εργασίας, στη νοσταλγία, στη συναναστροφή με άλλους Έλληνες, στη σύντομη επάνοδο στην πατρίδα και ξανά από την αρχή. Κατά κάποιο τρόπο, τα αυτοβιογραφικά αφηγήματα, ή βιοαφηγήματα όπως επίσης ονομάζονται, τεκμηριώνουν τις θεωρίες της κοινωνιολογίας που αναφέρονται

---

²⁷⁷ Τσέκια [=επιταγές από το αγγλικό cheque].

στην «κυκλική εργατική διασπορά», δηλαδή στη θεωρητικά προσωρινή μετανάστευση εργατών σε αναζήτηση εργασίας.

Τις εμπειρίες των μεταναστών πρώτης γενιάς που δούλεψαν για την επιβίωσή τους κατέγραψαν, όπως θα ήταν αναμενόμενο, και οι λογοτέχνες της διασποράς²⁷⁸ με πιο γνωστό εκπρόσωπό τους στις Η.Π.Α. τον Harry Mark Petrakis. Ο Petrakis γεννήθηκε το 1923 στο Σεντ Λούι του Μιζούρι, όπου είχαν μεταναστεύσει οι γονείς του από την Κρήτη το 1916 και έζησε το μεγαλύτερο μέρος της νεαρής ζωής του στο Greektown του Σικάγου, όπου ο πατέρας του υπηρετούσε ως ιερέας της ελληνικής κοινότητας. Οι πολυπληθείς μεταναστευτικές κοινότητες του South Side του Σικάγου και ιδιαίτερα η περιοχή που έσφυζε από Έλληνες μετανάστες, το Washington Park, έμελλαν να αποτελέσουν συνηθισμένο σκηνικό σε πολλά έργα του Petrakis: 8 μυθιστορήματα, 4 συλλογές διηγημάτων, 3 συλλογές αυτοβιογραφικών δοκιμίων και 2 βιογραφίες. Στα πρώτα χρόνια της ενηλικίωσής του, ο Petrakis δούλεψε σε πολλές δουλειές: εργάτης στη χαλυβουργία, αχθοφόρος, μεσίτης, ιδιοκτήτης εστιατορίου, ακόμα και συγγραφέας ομιλιών [Moskos, 1989:101]. Το πρώτο του διήγημα “Petricles on 31st Street” [= *Ο Περικλής στην 31^η Οδό*] δημοσιεύτηκε το 1956 στο αμερικανικό περιοδικό *The Atlantic* και το 1962 γυρίστηκε σε ωριαία ταινία για την τηλεόραση. Ο Petrakis πρέπει να είναι και από τους λίγους συγγραφείς της διασποράς που έχει αναγάγει τη λογοτεχνία σε βιοποριστικό επάγγελμα ζώντας πλέον από τα μυθιστορήματα και τα διηγήματά του που έχουν σχεδόν αποκλειστικό θέμα τους Έλληνες μετανάστες [Γιάνναρης, 1985:18]. Στην τελευταία συλλογή διηγημάτων του, *Tales of the Heart: Dreams and Memories of a Lifetime* [*Ιστορίες από καρδιάς: Όνειρα και Αναμνήσεις μιας Ζωής*] το στίγμα της μεταναστευτικής εμπειρίας της σκληρής δουλειάς παραμένει: στο διήγημα με τον τίτλο «Η Τελευταία Σελίδα ενός Έλληνα Εστιατορίου», ο πρωταγωνιστής εξομολογείται:

«Δεν είχα μόρφωση [...] και δεν ήμουν εξυπνότερος ή περισσότερο φιλόδοξος από τους χιλιάδες άλλους μετανάστες. Ήμουν, όμως, δυνατός, και αυτό που μπορούσα να κάνω ήταν να δουλέψω σκληρά. Ορκίστηκα ότι αν

---

²⁷⁸ Ως πρώτο μυθιστόρημα αυτού του είδους αναφέρεται το *Gold in the Streets* [*Χρυσάφι στους Δρόμους*] της Μαίρης Βαρδουλάκη που εκδόθηκε το 1945 [Dallas-Damis, 1982:217].

ένας Ιρλανδός μετανάστης δούλευε 14 ώρες την ημέρα, εγώ θα δούλευα 16. Αν ο Ιταλός μετανάστης δούλευε 18 ώρες την ημέρα, εγώ θα δούλευα 20. Και αν ο Γερμανός μετανάστης δούλευε 22 ώρες την ημέρα, εγώ θα δούλευα 24. Έτσι έγινε και μάζεψα αρκετά λεφτά για να αγοράσω μερίδιο στο πρώτο μου εστιατόριο»²⁷⁹ [Petraakis 1999:127].

Ο Petraakis ήταν προτεινόμενος για το Εθνικό Βραβείο Μυθιστορήματος²⁸⁰ δύο φορές και η εφημερίδα *New York Times* τον χαρακτήρισε έναν «από τους καλύτερους μας συγγραφείς». Στις 2 Μαΐου 2006, το Πανεπιστήμιο της Ιντιάνα Northwest ανακήρυξε τον Petraakis σε Επίτιμο Διδάκτορα Ανθρωπιστικών Σπουδών επειδή «είναι πρότυπο που έχει συνεισφέρει στην πολυπολιτισμικότητα μέσα από τα μυθιστορήματά του που επικεντρώνονται στις εμπειρίες των Ελλήνων μεταναστών και των Ελληνοαμερικανών εργατών σε βιομηχανικές περιοχές, ένα θέμα που έχει μεγάλη απήχηση στους απογόνους πολλών μεταναστών της εργατικής τάξης από την ανατολική και νότια Ευρώπη που βρέθηκαν στην Ιντιάνα»²⁸¹. Στην απονομή, η Patricia Lundberg²⁸² δήλωσε ότι «ο Petraakis έχει συνεισφέρει τα μέγιστα στην κατανόηση της ελληνοαμερικάνικης κοινότητας». Έτσι, έχουμε ένα ακόμη παράδειγμα που καταδεικνύει ότι η καταξίωση ενός δημιουργού στη χώρα υποδοχής αντανακλά σε όλη την κοινότητα και διευκολύνει την περαιτέρω ανέλιξη και ενσωμάτωσή της. Άλλωστε, η επιτυχία της μειονότητας που ανταποκρίνεται στο «Αμερικανικό όνειρο» είναι εμφανής στα έργα του Petraakis. Όπως και σε άλλα έργα Ελληνοαμερικανών, βλέπουμε τον Έλληνα μετανάστη, παρά τη μισαλλοδοξία, τη γελοιοποίηση, τις φυλετικές διακρίσεις, τους παραγκωνισμούς, την εκμετάλλευση, τη βία που αντιμετώπιζε στα πρώτα χρόνια της ζωής του ως μετανάστης, να ανέρχεται με τους σκληρούς αγώνες και να εισχωρεί σε επαγγελματικά, επιστημονικά και κοινωνικο-πολιτικά στρώματα και επίπεδα που ούτε φανταζόταν πως θα ήταν δυνατό να διεισδύσει [Γιάνναρης, 1985:15]. Τα παραπάνω εξέφρασε με τον καλύτερο τρόπο,

---

²⁷⁹ Η μετάφραση δική μου.

²⁸⁰ Το National Book Award in Fiction των Η.Π.Α.

²⁸¹ Πληροφορίες από την επίσημη ιστοσελίδα του Πανεπιστημίου www.iun.edu.

²⁸² Διευθύντρια του Κέντρου Περιφερειακής Ανάπτυξης στο ίδιο πανεπιστήμιο.

ο George Stephanopoulos²⁸³ στο αυτοβιογραφικό έργο του *All too Human-A Political Education [Όλα πολύ ανθρώπινα-Μια πολιτική εκπαίδευση]*:

«Οι Έλληνες ήρθαν στην Αμερική από τα δεκάδες νησιά και εκατοντάδες χωριά, αλλά δημιούργησαν ένα και μοναδικό κύκλωμα, ενωμένο μέσα από την κληρονομιά, τη γλώσσα και την ανάγκη να πετύχουν. Όσοι από μας ανήκουν στη δεύτερη γενιά, **καταλαβαίναμε ότι το να τιμούμε τις θυσίες των γονιών και των παππούδων μας-τους εργάτες, τους τσαγκάρηδες, τους σερβιτόρους και τους μάγειρες-σήμαινε να αποκτήμε γερή μόρφωση και να τη χρησιμοποιούμε σωστά-ως γιατροί, δικηγόροι, καθηγητές και πολιτικοί...Έπρεπε να ξεχωρίζουμε**²⁸⁴. Αν ένας Έλληνας, όπως ο Ike Pappas εμφανιζόταν στην τηλεόραση, όλοι μας τον παρακολουθούσαμε. Αν κάποιος άλλος Έλληνας, όπως ο Nick Gage, έγραφε ένα βιβλίο, όλοι μας το διαβάσαμε. Όταν ο γεροϋσιαστή John Brademas έχασε την ευκαιρία να γίνει Πρόεδρος της Γερουσίας, όλοι μας νοιώσαμε την απώλεια» [Stephanopoulos, 1999:13].

Στίγμα της εργατικής διασποράς στην Αμερική στις αρχές του εικοστού αιώνα έδωσε πρόσφατα η Σώτη Τριανταφύλλου. Η επιλογή του έργου της *Πίτσιμπουργκ*²⁸⁵, ανάμεσα σε τόσα άλλα που αναφέρονται στους Έλληνες μετανάστες εργάτες, έγινε αφού αναφέρεται στη Χίο, νησί ιδιαίτερου ενδιαφέροντος στην παρούσα διατριβή. Το μικρό αφήγημα έχει γραφτεί σε μορφή επιστολών που ανταλλάσσονται μεταξύ ενός ζευγαριού, του Δημοσθένη και της Ελέγκως, από τις 6 Ιανουαρίου 1913 και 11 Ιουνίου 1914. Είναι εποχές δύσκολες και ο Δημοσθένης έχει μεταναστεύσει από τη Χίο στην βιομηχανική πόλη Πίτσιμπουργκ στην Πενσιλβανία των Η.Π.Α., όπου δουλεύει στα *στήλια*²⁸⁶ ενώ η γυναίκα του περιμένει στη Χίο μέχρι να βρεθούν τα λεφτά για το εισιτήριό της. Πράγματι στο Πίτσιμπουργκ υπήρχε αρκετά μεγάλη κοινότητα Ελλήνων στις αρχές του εικοστού αιώνα, ενώ η πόλη ήταν και η έδρα

---

²⁸³ Ο Στεφανόπουλος γεννήθηκε στο Fall River της Μασαχουσέτης των ΗΠΑ το 1961. Κατάγεται από την Πελοπόννησο και ο παππούς του, όπως και ο πατέρας του, ήταν παπάς. Σπούδασε στα πανεπιστήμια Columbia και Οξφόρδη και για την περίοδο 1991-1996, υπήρξε ο πιο κοντινός σύμβουλος του προέδρου Κλίντον στο Λευκό Οίκο. Σήμερα, ζει στη Νέα Υόρκη και εργάζεται ως πολιτικός αναλυτής για το μεγάλο τηλεοπτικό κανάλι ABC και λέκτορας στο πανεπιστήμιο Columbia.

²⁸⁴ Η μετάφραση και η έμφαση δική μου.

²⁸⁵ Εκδόσεις Αιγέας, Χίος, 2006. Αν και το αφήγημα εκδόθηκε από τοπικό εκδοτικό έργο «ένα μικρό δώρο της Σώτης Τριανταφύλλου στο νησί της Χίου» (όπως αναφέρεται στην έκδοση), βρέθηκε στο κατάλογο των ευπώλητων βιβλίων αμέσως μετά την έκδοσή του. Επίσης, παίχτηκε σε θεατρική μορφή για δύο θεατρικές περιόδους (2007-2008, 2008-2009) στο Θέατρο Άλεκτον με τους ηθοποιούς Νάντια Μουρούζη και Ζαχαρία Ρόχα.

²⁸⁶ Αναφέρεται στα εργοστάσια χαλυβουργίας, από την αγγλική λέξη steel.

ίδρυσης της Ένωσης Χιακών Σωματείων Αμερικής το 1939²⁸⁷. Το κείμενο είναι γραμμένο σε χιώτικη διάλεκτο, ενώ υπάρχουν και λέξεις greeklish²⁸⁸ διάσπαρτες στις επιστολές που φτάνουν στη Χίο από την Αμερική. Η δύσκολη ζωή του Δημοσθένη είναι προφανής από όλη την αλληλογραφία, ήδη από την πρώτη σελίδα: «Αγαπημένη μου Ελέγκω, άργησα να σου γράψω γιατί [δ]εν έβρισκα γραμματικό και όλοι δω πέρα τρέχουν και ιδρώνουνε ολημερίς, γι' αυτό κουβαληθήκαμε στην Αμερική. Δουλεύουμε δέκα ώρες τη μέρα, αλλά όποιος θέλει και τον βαστούν τα πόδια του κάμνει υπερωρίες» [σελίδα 7], «όλο το Πιτσιμπούργκο, Ελέγκω μου, είναι γεμάτο εργοστάσια: κονσέρβες, ηλεκτρικό, μέταλλα, καρνάγια, αυτοκίνητα. Εμείς οι Έλληνες, λίγοι είμαστε, αλλά δουλευταράδες, μακριά αφ' απεργίες και μπερδέματα, θέλουμε να φτιάξουμε εκκλησιά, όμως η εκκλησιά για να χτιστεί θέλει παράδες» [σελίδα 21] και «Ήντα θαρρείς; Λειώνω στη δουλειά και κοιτάω να μην αναπνέω με κανέναν γιατί εδώ οι βιομηχάνοι, έχουνε τα τσιράκια τους και σε διώχνουνε» [σελίδα 36]. Από την άλλη, οι επιλογές εκείνη την εποχή δεν ήταν και πολλές και η παραμονή στη Χίο δεν ήταν καλύτερη: «Αλλά, δεν θέλω να 'μια παραγιός κανενού και η ζωή στη Χίο [δ]εν έχει μέλλο[ν] και προκοπή[...] Μια οι σεισμοί, μια τα ναυάγια, μια οι πειρατές, μια το χώμα που 'ναι στέρφο, νισάφι, Ελέγκω μου, νισάφι» [σελίδα 38]. Οι σκληρές συνθήκες διαβίωσης των δύο πρωταγωνιστών δεν έχουν τέλος και το όνειρά τους θα μείνουν ανεκπλήρωτα, αφού η Ελέγκω θα πεθάνει από πανώλη, «οι αρχές λέγουν ότι την έφεραν οι πρόσφυγες. Καταραμένοι Τούρκοι» [σελίδα 54]. Έτσι, στο μικρό αφήγημα διαγράφεται η τραγωδία όχι μόνο της φυγής από τη γενέθλια γη αλλά και της παραμονής σε μια χλιοβασανισμένη πατρίδα που είτε διώχνει τα παιδιά της, είτε τα σκοτώνει.

Μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο και τον ελληνικό εμφύλιο, ακολούθησε το δεύτερο μεγάλο μεταναστευτικό ρεύμα προς τις ΗΠΑ, την Αυστραλία, χώρες της Ευρώπης, αλλά κυρίως τη Δυτική Γερμανία. Το 1955, ο

---

²⁸⁷ Πληροφορίες για την Ένωση Χιακών Σωματείων στην ιστοσελίδα www.chiossocieties.org.

²⁸⁸ Greeklish ή Gringlish: η ανάμιξη «ελληνοποιημένων» αγγλικών λέξεων με τα ελληνικά, πρακτική που συνηθίζεται κυρίως από τους Έλληνες της Αμερικής. Μερικά χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι η λέξη «στόφα» (=κουζίνα, από το αγγλικό stove), το «φλόρι» (= δάπεδο, από το αγγλικό floor), τα «μπιλοζίρια» (=το πολύ κρύο, από το αγγλικό below zero), η «αντρέσα» (=διεύθυνση, από το αγγλικό address), «μουβάρω» (=μετακομίζω, από το αγγλικό move), «πολιτσμάνος» (=αστυνομικός, από το αγγλικό policeman), κ.ά. Υπάρχουν ακόμα και μελετητές των gringlish, όπως ο διδάκτωρ Σάββας Δημακόπουλος που ετοίμασε και ένα μικρό δείγμα για την έκδοση του δίσκου των ρεμπέτικων της Αμερικής Café Aman Amerika.

Κώστας Βίρβος²⁸⁹ (στιχουργός) και ο Θόδωρος Δερβενιώτης (συνθέτης), δημιουργούν το πρώτο καθαρόαιμο τραγούδι της μεταπολεμικής οικονομικής μετανάστευσης. Στο τραγούδι αυτό που ερμήνευσε ο Στέλιος Καζαντζίδης, η φτώχεια κατονομάζεται ρητά, ενώ η πολιτική δίωξη δηλώνεται υπαινικτικά ως «μαύρη συμφορά» [Γεωργιάδης, 2004:25]: «-Δος μου, μάνα, την ευχή σου, φεύγω, δεν αντέχω πια, έχω βαρεθεί τη φτώχεια και τη μαύρη συμφορά». Σε άλλο τραγούδι των ίδιων δημιουργών με τον τίτλο «Στον Καναδά, στη Βραζιλία», ο Βίρβος καταγράφει το έπος του ελληνισμού της εργατικής διασποράς που απλώνεται από την Ευρώπη μέχρι την Αμερική και την Αυστραλία, ενώ η μουσική του Δερβενιώτη μοιάζει να περιέχει τον σπαραγμό των βασανισμένων μεταναστών, αλλά και τη δύναμη που βγαίνει μέσα από τη χειρωνακτική εργασία και την ψυχή της ξενιτεμένης εργατιάς [Γεωργιάδης, 2004:25]. Είναι εντυπωσιακό το γεωγραφικό εύρος στις αναφορές, γεγονός που στοιχειοθετεί την υπόθεση ότι οι Έλληνες είχαν γνώση της ύπαρξης τόσων πολλών εργατών Ελλήνων σε τόσες πολλές χώρες της γης. Το τραγούδι αναφέρεται σε 6 διαφορετικές χώρες (Γερμανία, Βέλγιο, Αυστραλία, Η.Π.Α., Καναδά και Βραζιλία) που βρίσκονται σε 4 ηπείρους (Ευρώπη, Ωκεανία, Βόρεια και Νότια Αμερική):

Στον Καναδά, στη Βραζιλία

Στις φάμπρικες της Γερμανίας και στου Βελγίου τις στοές,
πόσα παιδιά σκληρά δουλεύουν και κλαίνε οι μάνες, αχ, μοναχές.
Κακούργα μετανάστευση! Κακούργα ξενιτιά!
Μας πήραν απ' τον τόπο μας, τα πιο καλά παιδιά.
Στην μακρινή την Αυστραλία και πέρα στην Αμερική
Στον Καναδά, στη Βραζιλία, πόσα παιδιά, αχ! πονούν και εκεί.
Κάνε κουράγιο, μετανάστη! Κάνε λεβέντη μου υπομονή!
Του γυρισμού σου, αχ! το καράβι πάλι μια μέρα, αχ! θα φανεί!

---

²⁸⁹ Υπενθυμίζεται ότι ο Κώστας Βίρβος είναι ο στιχουργός που έγραψε τραγούδια και για τους πολιτικούς πρόσφυγες της Τασκένδης

Σχήμα 6.3. Το εξώφυλλο του δίσκου *Τραγούδια της Ξενιτιάς* σε στίχους Κώστα Βίρβου και μουσική Θόδωρου Δερβενιώτη.

Το προαναφερόμενο τραγούδι γνώρισε μεγάλη επιτυχία τραγουδισμένο από τον Στέλιο Καζαντζίδη, ο οποίος ταύτισε τη σταδιοδρομία του, ιδιαίτερα την περίοδο 1957-1965, με τα λαϊκά τραγούδια της ξενιτιάς. Ας μην ξεχνάμε ότι ο Στέλιος Καζαντζίδης γεννήθηκε στη Νέα Ιωνία, μια προσφυγική γειτονιά, και από τη μητέρα και τη γιαγιά του έμαθε τραγούδια της προσφυγιάς και πως να εισάγει το ‘κλάμα’ στη φωνή του²⁹⁰. Το 1947, ο πατέρας του πέθανε από το ξύλο που είχε φάει κατά την διάρκεια του εμφυλίου πολέμου. Ο νεαρός Στέλιος φρόντισε τη μητέρα του και το μικρότερο αδελφό του πουλώντας τσιγάρα στο κέντρο της Αθήνας. Στο τέλος, κατάφερε να βγάλει το ψωμί του από το τραγούδι. Είναι η περίοδος των μεγάλων μεταναστεύσεων και η φωνή και τα τραγούδια του αποχωρισμού μεταφέρονται σε όλη την υφήλιο ενώ τα παιδιά των μεταναστών, που ήταν γεννημένα στην ξενιτιά, μεγάλωναν κάτω από την επιρροή αυτής της φωνής. Στη Λατινική Αμερική, οι Έλληνες μετανάστες τον έκαναν τόσο διάσημο που ονομάστηκε Gardeliakis, ένας επίτιμος τίτλος που προσομοίαζε στο όνομα του βασιλιά του τανγκό, Carlos Gardel. Οι τίτλοι και στίχοι από τα τραγούδια του δίνουν το στίγμα της ξενιτιάς, αναμφίβολα μιας εργατικής διασποράς: «Πικρό σαν δηλητήριο είναι το διαβατήριο που πήρα για

²⁹⁰ Τα βιογραφικά στοιχεία για τον Καζαντζίδη αντλήθηκαν από το τιμητικό ημερολόγιο *Στέλιος Καζαντζίδης-Όταν η φωνή φτάνει το θρόνο* του Πάνου Γεραμάνη, εκδόσεις Άγκυρα, Αθήνα, 2001 και το άρθρο του Constantin Buhayer που δημοσιεύτηκε στην αγγλική εφημερίδα *Guardian*, «Στέλιος Καζαντζίδης-Ο τραγουδιστής που εξέφραζε τον πόνο της ελληνικής διασποράς» στις 18 Σεπτεμβρίου 2001 στη στήλη *Obituaries*, σελίδα 33. Η μετάφραση του αγγλικού άρθρου είναι δική μου.

τα ξένα, μα τι να κάνω ο φτωχός, μπροστά μου βρίσκεται γκρεμός και πίσω μαύρο ρέμα», «Φεύγω με πίκρα στα ξένα» «Το τρένο Γερμανίας-Αθηνών», «Τα ροζιασμένα χέρια μου» «Αφού πατρίδα με ξεριζώνεις, πατρίδα είναι όπου στεριώνεις». Τα τραγούδια αυτά δεν τα τραγούδησε «ούτε για βιομήχανους ούτε για επιχειρηματίες»²⁹¹. Τα τραγούδησε γι' αυτούς που μοχθούν καθημερινά για το μεροκάματο, γι' αυτούς που τους διώχνει ο κάθε άπληστος επιχειρηματίας και τραβάνε...για του Βελγίου τις στοές» [Γεραμάνης, 2001:23].

Έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον που το άρθρο της βρετανικής *Guardian*, γραμμένο από δημοσιογράφο με μικτή ελληνική καταγωγή, ξεκινάει με την πρόταση: «Από την εποχή του ομηρικού Οδυσσέα μέχρι τα σύγχρονα τραγούδια του Στέλιο Καζαντζίδη, ο οποίος πέθανε από καρκίνο σε ηλικία 70 ετών, οι Έλληνες έχουν μετατρέψει τον πόνο της ξενιτιάς και της μετανάστευσης σε μορφή τέχνης σε μια προσπάθεια συμβιβασμού τους με το φαινόμενο» [Buyahin, 2001:33] ενώ σε άλλο σημείο η παγκόσμια επιρροή του Καζαντζίδη μέχρι σήμερα διατυπώνεται από την πρόταση: «Αναρίθμητοι Έλληνες DJs, σε ελληνικούς γάμους και ελληνικά φεστιβάλ από το Τορόντο μέχρι τη Μεμβούρνη θα ισχυριστούν ότι μόλις παίξουν ένα κομμάτι του Καζαντζίδη, θα ανάψουν αμέσως τα τσιγάρα που συνοδεύονται από χαμηλούς αναστεναγμούς για την πατρίδα, την γενέτειρα» [Buyahin, ό.π.]. Ακόμη και σε πρόλογο ανθολογίας για τη λογοτεχνία της διασποράς, ο Δημοσθένης Κούρτοβικ σημειώνει: «Η ελληνική μετανάστευση στη Γερμανία κυρίως [...] είναι ένα δράμα που ακόμη δεν έχει εξιστορηθεί σε όλες τις εκφάνσεις και το βάθος του. Ο 'κοσμός του μισεμού' που τραγουδούσε ο Καζαντζίδης [...] χρωμάτισε τη στερεότυπη εικόνα αυτού του δράματος στο εθνικό φαντασιακό» [Κούρτοβικ, 2006:7].

Ακολούθησαν πολλά ακόμη τραγούδια με το ίδιο θέμα που γνώρισαν εξαιρετική επιτυχία όχι μόνο στις εστίες της διασποράς, αλλά και στην ίδια την Ελλάδα. Ο ποιητής Φώντας Λάδης, που έζησε για ένα διάστημα στη Γερμανία,

---

²⁹¹ Η επιρροή του Καζαντζίδη ήταν ισχυρή για πολλές δεκαετίες και μέχρι σήμερα τα τραγούδια του είναι περισσότερο γνωστά στη διασπορά από ότι στην Ελλάδα. Ας μεταφέρω και ένα στοιχείο που με εντυπωσίασε: μία από τις καλύτερες φίλες μου εργάστηκε την περίοδο που ήταν φοιτήτρια (στις αρχές της δεκαετίας του 1980) ως έκτακτη τηλεφωνήτρια στον ΟΤΕ. Όταν σε παρέα της ζήτησαν να μεταφέρει μία από τις εμπειρίες της στη δουλειά εκείνη ανέφερε πόση εντύπωση της είχε κάνει ο αναρίθμητος αριθμός τηλεφωνημάτων από το εξωτερικό την ημέρα της ονομαστικής γιορτής του Στέλιου Καζαντζίδη στις 26 Νοεμβρίου που ζητούσαν να συνδεθούν μαζί του για να του ευχηθούν. Θυμάται ότι τα τηλεφωνήματα ήταν από πολλές χώρες, συμπεριλαμβανομένων και εκείνων της ανατολικής Ευρώπης όπου υπήρχαν ακόμη πολλοί πολιτικοί πρόσφυγες.

έγραψε τους στίχους για τα τραγούδια του δίσκου *Γράμματα από τη Γερμανία*, τα οποία μελοποίησε ο Μίκης Θεοδωράκης, ενώ ο Γιάννης Μαρκόπουλος συνέθεσε τα τραγούδια του δίσκου *Μετανάστες* σε στίχους Γιώργου Σκούρτη. Επειδή τα τραγούδια αυτά έχουν καταγραφεί έντονα στη σύγχρονη συλλογική ταυτότητα των Ελλήνων, ας θυμηθούμε μερικούς από τους χαρακτηριστικούς στίχους που με σαφήνεια σκιαγραφούν την ελληνική εργατική διασπορά: «Γεια σου μάνα, γεια σου Στράτο, και έχω είδηση καλή, τώρα δεν δουλεύω κάτω στη στοά τη σκοτεινή, στέλνω μια φωτογραφία που 'βγαλα με τη στολή, είμαι εμπρός στα μεταλλεία και άλλοι δυο εργοδηγοί», «Μιλώ για τα παιδιά μου και ιδρώνω, έχω ένα χρόνο να τα δω και λιώνω, μου γράφει η γιαγιά τους πως ρωτάνε τα τρένα που είναι στο σταθμό, πού πάνε», «Εδώ στη ξένη χώρα απ' τη στεναχώρια...θα γυρίσω στο χωριό, δεν αντέχω, δεν βαστώ. Τι κορμί βασανισμένο! Ψάχνω να βρω αδελφό και όλοι με φωνάζουν ξένο», «Σε ξένη χώρα μια βραδιά, εβρέθηκα στα ξαφνικά, με μια φτερούγα στην καρδιά και με πασπώρ εργάτη. Δεν ξέρω πώς να περπατώ και πως τη γλώσσα να μιλώ, κρατιέμαι να μην τρελαθώ, μα τρέμω και κομμάτι. Ρίχνει και χιόνι δυνατό, μα εγώ δεν έχω ούτε παλτό, στη χώρα μου τον μήνα αυτό γυρνάνε με σακάκι» «Δουλεύω μπρος στη μηχανή, στη βάρδια δύο-δέκα, και από την πρώτη τη στιγμή, μου στείλανε τον ελεγκτή, να μου πετάξει στο αφτί δύο λόγια νέτα-σκέτα.: 'Άκουσε, φίλε εμικρέ, ο χρόνος είναι χρήμα, με τους εργάτες μη μιλάς. Την ώρα σου να την κρατάς, τον γιο σου μην τον λησμονάς, πεινάει και είναι κρίμα' .»

Αναμφίβολα, στην ελληνική συλλογική συνείδηση, το κομμάτι της ελληνικής διασποράς που ταυτίστηκε στα νεότερα χρόνια με την εργατική διασπορά είναι εκείνο των Ελλήνων μεταναστών στη Γερμανία. Αριθμητικά, υπήρξε ένα από τα μεγαλύτερα μεταναστευτικά ρεύματα σε ολόκληρη την ελληνική ιστορία, ενώ η ζωή των Ελλήνων εργατών στη Γερμανία ήταν πολύ σκληρή, ιδιαίτερα στην πρώτη δεκαπενταετία μετά τη σύναψη διμερούς σύμβασης διακίνησης εργατικού δυναμικού μεταξύ των δύο χωρών (1960-1975). Δεν ήταν μόνο η δυσκολία να μεταβληθούν από τη μια στιγμή στην άλλη «από αμέριμνοι αγρότες και ψαράδες σε βιομηχανικοί εργάτες, ήταν προπαντός η εγκατάλειψή τους από τις αρχές της χώρας που τους έστειλε και η εχθρική πολύ συχνά, συμπεριφορά των υπηρεσιών που ήταν εντεταλμένες να τους συμβουλεύουν και να τους εξυπηρετούν» [Ματζουράνης, 2001:30].

Ο Γιώργος Ματζουράνης έχει ασχοληθεί συστηματικά με την ιστορία των Ελλήνων εργατών στη Δυτική Γερμανία, ενώ τα πιο γνωστά του βιβλία είναι *Έλληνες εργάτες στη Γερμανία, Μας λένε Γκασταρμπάιτερ* (και στην Ελλάδα *Γερμανούς*), και *Τα παιδιά του Νότου*. Το 2000, εκδόθηκε η συλλογή προσωπικών αφηγήσεων *Όπου και αν είμαι, ξένος – Οι ιστορίες των γκασταρμπάιτερ*, όπου καταγράφεται και η ιστορία του [αναφερόμενου μόνο με τα αρχικά του] Σ.Υ. :

«Μια βραδιά είχα κουτουπώσει ένα κατάξανθο γερμανιδάκι.[...] ‘Βρωμο-γκασταρμπάιτερ’ μου λέει, μου δίνει μια και με πετάει από πάνω της. ‘Βρωμο-’, εγώ που μπανιαριζόμουνα κάθε μέρα και παρφουμαριζόμουνα πριν βγω για το απογευματινό μου; [...] Για στάσου κυρά μου, γκάσταρμπαϊτερ, τι θα πει; Εσύ που μου διορθώνεις τα γερμανικά μου πες μου. [...] Γκασταρμπάιτερ δεν είναι όλοι οι ξένοι που δουλεύουν στη Γερμανία. Οι Αυστριακοί, οι Γάλλοι, οι Ελβετοί, οι Ολλανδοί, οι Δανοί δεν είναι γκάσταρμπάιτερ. Οι Έλληνες, οι Ιταλοί, οι Ισπανοί, οι Πορτογάλοι *είναι*. Και οι Ασιάτες. Και οι Ανατολικοευρωπαίοι τελευταίως. Ορολογία επιστημονική. Πέρασε στην οικονομία και στην κοινωνιολογία. Ετυμολογείται ως *φιλοξενούμενος εργάτης*. Αλλά στην πραγματικότητα έχει την έννοια του παρακατιανού, του άξεστου, του μπαγαπόντη, του απροσάρμοστου, του φτηνού και χωρίς δικαιώματα. Έγινε βρισιά» [Ματζουράνης, 2000:22].

Η εμπειρία της ελληνικής εργατικής διασποράς ήταν τόσο έντονη που επηρέασε ακόμα και εικαστικούς καλλιτέχνες. Για παράδειγμα, ο γλύπτης Βλάσης Κανιάρης, ασχολήθηκε ιδιαίτερα με τους μετανάστες. Όπως δήλωσε σε πρόσφατη συνέντευξή του: «Το θέμα αυτό άνοιξε όταν έφυγα από την Ελλάδα το 1969 και με απασχόλησε για έξι-εφτά χρόνια. Εκείνο που με συγκινεί είναι η λειτουργία αυτής της ιστορίας, του ‘πήγαινε-έλα’. Του διωγμού από μια χώρα και της υποδοχής από μια άλλη». Για να αποδώσει, όμως καλύτερα τα θέματά του, ο Κανιάρης απευθύνθηκε και σε επιστήμονες: «Τότε, στη Γερμανία συνεργάστηκα με κοινωνιολόγους, οικονομολόγους, παρακολούθησα συνέδρια, κ.ο.κ.» Βέβαια, ο Κανιάρης αναγνωρίζει ότι η εργατική διασπορά της εποχής εκείνης έχει πλέον αλλάξει και ότι δεν θα μπορούσε να αποδώσει ένα έργο πάνω στη μετανάστευση αφού «τα πράγματα έχουν αλλάξει και για να προσεγγίσω [τη μετανάστευση] θα χρειαζόταν πολλή δουλειά [...] το πρόβλημα γίνεται ακόμη πιο σύνθετο».

Τέλος, ας μην ξεχνάμε την πλειάδα κινηματογραφικών έργων με θέμα την ελληνική εργατική διασπορά. Ας επιχειρήσουμε μια ενδεικτική επιλογή. Το 1965, το ντοκιμαντέρ του Λάμπρου Λιαρόπουλου *Γράμμα απ' το Σαρλερουά*, ερευνά τις συνθήκες διαβίωσης και εργασίας των Ελλήνων μεταναστών στα ανθρακωρυχεία του Βελγίου και είναι η πρώτη μαρτυρία αυτού του είδους. Το 1975, ο Λευτέρης Ξανθόπουλος παρακολουθεί την *Ελληνική Κοινότητα Χαϊδελβέργης* και τους μετανάστες εργάτες στη Δυτική Γερμανία, ενώ στην δεύτερη ταινία του ίδιου σκηνοθέτη, *Ο Γιώργος από τα Σωτηριάνικα* (1978), ο Έλληνας μετανάστης σημειώνει κοινωνική ανέλιξη και είναι τώρα ιδιοκτήτης μεγάλου εστιατορίου στη Χαϊδελβέργη. Στο ντοκιμαντέρ *Τελευταίος Σταθμός Κρόιτσμπεργκ* (1975), ο Γιώργος Καρυπίδης κινηματογραφεί τις κινητοποιήσεις Ελλήνων και Τούρκων μεταναστών εργατών στην ομόνυμη υποβαθμισμένη συνοικία του Δυτικού Βερολίνου.²⁹²

6.4. Η ελληνική εμπορική διασπορά στα πολιτιστικά προϊόντα

Ας επιχειρήσουμε σε αυτήν την ενότητα να ανιχνεύσουμε το πιθανό στίγμα ύπαρξης ενός άλλου τύπου διασποράς, της εμπορικής διασποράς. Με έκπληξη, διαπίστωσα ότι αυτό υπάρχει ήδη από τον δεκάτο ένατο αιώνα, και μάλιστα με αναφορά στους Χιώτες εμπόρους της διασποράς που αναλύσαμε στο Κεφάλαιο 5. Ένα «ιδιαίτερο» λογοτεχνικό πόνημα είναι το έργο του Δημήτριου Βικέλα *Λουκής Λάρας*²⁹³. Το έργο γνώρισε μεγάλη απήχηση στο κοινό, σημείωσε πέντε εκδόσεις στην Ελλάδα, όσο ζούσε ο συγγραφέας του (1879, 1881, 1891, 1892 και 1904) και μεταφράστηκε στις κυριότερες ξένες γλώσσες της εποχής του (γαλλικά, γερμανικά, ιταλικά, αγγλικά, δανικά, ισπανικά, σερβικά, σουηδικά, ρωσικά και ουγγρικά). Όμως, ακόμα και σήμερα αποτελεί έργο αναφοράς²⁹⁴. Χρησιμοποιώ τη λέξη

²⁹² Αναλυτικότερα, για το θέμα του ελληνικού κινηματογράφου σε σχέση με το θέμα της διασποράς, δείτε τη μελέτη *Η διασπορά στον ελληνικό κινηματογράφο* της Χρυσάνθης Σωτηροπούλου, εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα, 1995 και *Η Μετανάστευση στον Κινηματογράφο*, επιμέλειας Φωτεινής Τομαή-Κωνσταντοπούλου, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2004.

²⁹³ Παρούσα έκδοση: εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα, 1988.

²⁹⁴ Ενδεικτικά αναφέρουμε το άρθρο της Β. Αθανασόπουλου., «Ο ρεαλισμός ως μέσο ηθικής παραδειγματικής λειτουργίας της διήγησης. Η περίπτωση του ιδεολογικού ρεαλισμού στον Λουκή Λάρα», στο συλλογικό έργο *Από τον Λεάνδρο στον Λουκή Λάρα. Μελέτες για την πεζογραφία της περιόδου 1830-1880*. Επιμ. Νάσου Βαγενά, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 1997 και το έργο του Μ. Δήτσα, *Δημήτριος Βικέλας, Λουκής Λάρας*. Αθήνα, Ερμής, 1991.

«ιδιαιτέρο» στο πλαίσιο της παρούσας διατριβής, αφού η συγκεκριμένη νουβέλα αναφέρεται ταυτόχρονα και στην Καταστροφή της Χίου (Κεφάλαιο 2: Διασπορά Θυμάτων) και στην εμπορική ιστορία της Χίου (Κεφάλαιο 5: Εμπορική Διασπορά)..

Εδώ θα αναφερθούμε στην καταγραφή του στίγματος μιας εμπορικής διασποράς και μάλιστα σχετικής με τη Χίο, όπως την κατέγραψε ο Βικέλας. Δεν θα πρέπει να ξεχνάμε ότι ο ίδιος γεννήθηκε στην Ερμούπολη της Σύρου το 1835 (όπου υπήρχε μεγάλη κοινότητα Χιωτών) και εργάστηκε για πολλά χρόνια στο Λονδίνο (όπου επίσης υπήρχε μεγάλη κοινότητα Χιωτών εμπόρων). Στην Αθήνα, εγκαθίσταται οριστικά το 1900 (σε ηλικία 65 ετών) μετά από παραμονή περίπου μισού αιώνα στην Ευρώπη και συνεπώς, είναι και ο ίδιος ένας Έλληνας της διασποράς της εποχής εκείνης. Αφορμή της έμπνευσης του συγγραφέα στάθηκε η γνωριμία του στο Λονδίνο με έναν από τους πολλούς Χιώτες ομογενείς, τον Λουκά Τζίφο, που άφησε τις αυτοβιογραφικές του σημειώσεις στον Βικέλα μετά από παράκληση του τελευταίου. Με αυτό το πολύτιμο υλικό στα χέρια του, ο Βικέλας κατάφερε να δημιουργήσει ένα πεζογράφημα που κυμαίνεται ανάμεσα στην ηθογραφία και την ιστορία και έχει έκταση ανάλογη με μια νουβέλα.

Περιληπτικά, ο Βικέλας, γράφοντας σε πρώτο πρόσωπο ως Λουκής Λάρας, καταγράφει τις εμπειρίες του κατά την περίοδο 1821-1823, δηλαδή την περίοδο που συντελείται η Καταστροφή της Χίου. Η οικογένεια του Λουκή Λάρα συγκαταλέγεται ανάμεσα στους Χιώτες που επιβιώνουν και καταφεύγουν αρχικά σε άλλα νησιά και στη συνέχεια, σε χώρες της Ευρώπης όπου ακμάζουν εμπορικά. Το κεντρικό ηθικό δίλημμα που προβάλλεται στο Λουκή Λαρά είναι αν θα χρησιμοποιήσει τα οικογενειακά κειμήλια για να αναστήσει την εμπορική δραστηριότητα της οικογένειάς του ή θα τα δώσει ως αντάλλαγμα για την ελευθερία της νεαρής Χιώτισσας γειτόνισσάς του που έχουν αιχμαλωτίσει οι Τούρκοι στο χαρέμι τους. Ο Λάρας επιλέγει να σώσει την κοπέλα που αργότερα γίνεται γυναίκα του. Η επιλογή του επιβραβεύεται αφού και πάλι καταφέρνει να ορθοποδήσει και να στηρίξει την οικογένειά του: «Ο Θεός ηυλόγησε τους κόπους μου, επροίκισα και υπάνδρευσα τα αδελφάς μου μετά των συνεταίρων μου, [...] μετά τινά χρόνον, ανεχώρησα [...] και

μετέβημεν εις Αγγλίαν. Ο βίος ημών ευτυχής έκτοτε, αλλ' ουδέποτε εν μέσω της επελθούσης ευημερίας ελησμονήσαμεν της νεότητος τας δοκιμασίας» [σελίδα 160].

Η σχέση της οικογένειας του Λάρα με το εμπόριο διαφαίνεται ήδη από την πρώτη σελίδα της νουβέλας: «Κατά τας αρχάς του έτους 1821, ευρισκόμενη εις Σμύρνην. Ήμην τότε εικοσαετής σχεδόν. Προ επτά ήδη ετών ο διδάσκαλός μου [...] είχε βεβαιώσει τον πατέρα μου ότι έμαθα πλέον όσα γράμματα αρκούν εις άνθρωπον μέλλοντα να μετέλθη το εμπόριον. [...] Ο δε πατήρ μου [...] μ' επήρεν έκτοτε εις Σμύρνην, παραλαβών με κατ' αρχάς μεν ως μαθητευόμενον, μετ' ου πολύ δε ως εταίρον εις το εμπορικόν του κατάστημα» [σελίδα 7]. Με τον ίδιο τρόπο, διαφαίνεται και η ευκολία με την οποία ο Λάρας ονειρεύεται την αναχώρησή του για πιο μακρινές περιπέτειες, «η δε κύρια μου σκέψις ήτο περί της μελλούσης εις Αγγλίας αποδημίας» [σελίδα 9] αλλά και η ευκολία με την οποία είναι διατεθειμένος να αναλάβει επιχειρηματικά ρίσκα, «εσυλλογιζόμενη πως θα πωλήσω τα χρυσά και αργυρά σκεύη, σχεδιάζων πως δια του προϊόντος αυτών θα μεταβώ μετά της οικογενείας μου εις Ιταλίαν –εις Αγγλίαν ίσως- και οποιού είδους εμπόριο εκεί θα διοργανώσω, η δε φαντασία μου έπλαττεν εικόνας μελλούσης επιτυχίας» [σελίδα 148].

Πολύ γρήγορα διαφαίνεται και η σχέση των Χιωτών με το εμπόριο και η ύπαρξη των διασκορπισμένων εμπορικών κοινοτήτων τους: «Δύο ή τρεις εκ των συμπολιτών μας, νέοι Κολόμβοι του ελληνικού εμπορίου, είχαν ήδη κατ' εκείνα τα έτη στήσει εις Λονδίνον την σκηνήν των» [σελίδα 8] και «τας Κυριακάς ελειτουρούμεθα τακτικώς εις την Αγίαν Φωτεινήν, ενίοτε δε επισκεπτόμεθα οικογένειαν τινα εκ των εν Σμύρνη διαβιούντων Χίων» [σελίδα 9]. Διαγράφεται ακόμη και η συμβολή τους στη μεγάλη εμπορική άνθηση της Ερμούπολης στη Σύρο μετά την Καταστροφή της Χίου: «τοιαύτη ήτο η Σύρος ότε πρώτην φοράν δύο ή τρεις άλλοι Χίοι και εγώ, πρόδρομοι της μελλούσης εμπορικής της νήσου επιδόσεως, εμένομεν εντός του μοναδικού επί της ακτής καφενείου προσδοκώντας άφιξιν πλοίου φέροντες εμπορεύματα» [σελίδα 113]. Τέλος, όπως αναλύσαμε στο κεφάλαιο 5, παράγοντας επιτυχίας της εμπορικής δικτύωσης των Χιωτών υπήρξε η έντονη ενδογαμία και ο Βικέλας δεν παραλείπει να την αναφέρει: «Τοιαύτα ήσαν της Χίου τα έθιμα. Εκάστη οικογένεια επεδίωκε την μετά ομοτίμων επιμιξίαν, επειδή δε ο αριθμός των εκλεκτών ήτο περιορισμένος, ήρχιζε πρωίμως ο συναγωνισμός προς συνδυασμόν καταλλήλων συνοικεσίων, η δ' αριστοκρατική των συμβαλλομένων αποκλειστικότης

και το στενόν του Χιακού κύκλου έφερον εξ ανάγκης τους μεταξύ στενών συγγενών επί τέλους γάμους» [σελίδα 118].

Συμπερασματικά, σε δεύτερη ανάγνωση της μικρής νουβέλας μετά τη συγγραφή του Κεφαλαίου 5, επεσήμανα τις πολλές αναφορές του συγγραφέα στη χιώτικη καταγωγή του, αλλά και στις εμπορικές δραστηριότητες άλλων Χιωτών οι οποίοι ήταν «εργατικοί, φιλήσυχοι και ειρηνικοί. Ευημερούντες και αυτοδιοικούμενοι, ήσαν οι ευτυχέστεροι των Ελλήνων τότε» [σελίδα 24]. Η αξία ενός τέτοιου λογοτεχνικού πονήματος επιβεβαιώνεται καθώς ο *Λουκής Λάρας* συμπεριλαμβάνεται στα λογοτεχνικά έργα που διδάσκονται στην δευτεροβάθμια εκπαίδευση στην Ελλάδα.

Αν θεωρήσουμε ότι ο Λουκής Λάρας αποτέλεσε τη λογοτεχνική έκφραση του Έλληνα εμπόρου στο εξωτερικό που διαπρέπει κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα, τότε αντίστοιχο πρότυπο έμπνευσης είχαμε και στον εικοστό αιώνα. Το εμπορικό δαιμόνιο του Λουκή Λάρα που καταφέρνει να αναβιώσει τις επιχειρήσεις του ακόμα και μετά από μια μεγάλη καταστροφή παραπέμπει σε έναν άλλον μεγάλο Έλληνα της διασποράς που διαπρέπει 100 χρόνια αργότερα και αποτελεί το αρχέτυπο του παγκόσμιου πετυχημένου Έλληνα που επιβίωσε μικρασιατικής καταστροφής: του Αριστοτέλη Ωνάση. Πλήθος βιβλίων και κινηματογραφικών ταινιών ασχολήθηκαν με τον Ωνάση, ενώ το πρότυπο του Έλληνα εφοπλιστή [=Greek Shipping Tycoon] έγινε σχεδόν στερεότυπο στις αγγλοσαξονικές χώρες²⁹⁵. Παρόλα αυτά, δεν υπήρξαν πολλά λογοτεχνικά έργα που να αναφέρονται στους εφοπλιστές και ιδιαίτερα στους εφοπλιστές της Χίου ή, πιο συγκεκριμένα, των Καρδαμύλων, με τους οποίους ασχοληθήκαμε διεξοδικά στο Κεφάλαιο 5, εκτός από διάφορα αυτοβιογραφικά πονήματα. Το καλοκαίρι του 2008, εκδόθηκε ένα μυθιστόρημα που άλλαξε αυτό το δεδομένο. Το μυθιστόρημα *Ανάμισης Τενεκές* γράφτηκε από τον Χιώτη Γιάννη Μακριδάκη²⁹⁶ και αποτελεί μια μυθοπλασία που βασίζεται, όμως, σε ένα πραγματικό

---

²⁹⁵ Σε πολλά έργα ο χαρακτήρας που υποδύεται τον εφοπλιστή είναι Έλληνας ή Κύπριος, όπως και στην πιο πετυχημένη σαπουνόπερα της Αμερικής τη δεκαετία του 1980, το *General Hospital*. Όταν οι ανάγκες του σεναρίου θέλησαν να εμφανιστεί ένας μυστηριώδης, ζάμπλουτος εφοπλιστής που θα ανέτρεπε τα δεδομένα, ο χαρακτήρας αυτός συνοδεύτηκε από ελληνικό όνομα και τα αντίστοιχα στερεότυπα, Stavros Cassadine. Στην ίδια σαπουνόπερα από το 1996 μέχρι σήμερα πρωταγωνιστεί ο γιος του, Nicholas Cassadine, που ενσαρκώνει ο ηθοποιός Tyler Christopher.

²⁹⁶ Ο πρωτοεμφανιζόμενος, στο χώρο του μυθιστορήματος, Γιάννης Μακριδάκης γεννήθηκε το 1971 στη Χίο και σπούδασε Μαθηματικά. Από το 1997, που ίδρυσε το Κέντρο Χιακών Μελετών με σκοπό την έρευνα, αρχειοθέτηση, μελέτη και διάδοση των τεκμηρίων της Χίου, οργανώνει τα ερευνητικά και

πρόσωπο. Τον κατάδικο Γιώργη Πέτικα που πέρασε στην παρανομία για ένα έγκλημα πάθους και μετατράπηκε σε θρύλο. Αν και το θέμα του βιβλίου δεν είναι καθόλου σχετικό με τη μετανάστευση ή την εμπορική διασπορά της Χίου ή τους εφοπλιστές της, με μεγάλη έκπληξη διαπίστωσα ότι υπάρχουν στοιχεία που να αναδεικνύουν αυτήν την πτυχή του νησιού. Για παράδειγμα: «Ο Γιώργης Πέτικας πάτησε και αυτός το πόδι του στην προκουμαία. Ήρθε από την Αμερική, όπου είχε πάει μετανάστης πριν από ένα χρόνο να δουλέψει στα σφαγεία, να προικίσει τρεις αδελφές στα Καρδάμυλα, μπας και πάρουν караβοκύρη ή καπετάνιο και σωθούν τουλάχιστον αυτές. Ήταν η δεύτερη φορά που ερχόταν από την ξενιτιά [...] [σελίδα 15], ενώ υπάρχουν ακόμα και στοιχεία τεκμηρίωσης της χιώτικης διασποράς: «Τον έθαψαν στον Άγιο Γιώργη, στην Ερμούπολη. Μπόλικοι οι Χιώτες εκεί μέσα» [σελίδα 175] «Πήγε στην Πόλη [...] [γιατί] είχε Έλληνες. Είχε και τον εξάδερφό του το Θόδωρο τον Πέτικα. Είχε και πολλούς άλλους Χιώτες» [σελίδα 340].

Ακόμα πιο διεξοδικά, όμως, ο αφηγητής της μυθοπλασίας αναλύει την κατάληξη της ιστορίας του Πέτικα, προσφέροντας μια διαφωτιστική εκτίμηση για τους εφοπλιστές των Καρδαμύλων: «Οι Καρδαμυλίτες εφοπλιστές και το ζήτημα τιμής, όπως χαρακτηρίστηκε από το λαό ο τρόπος που είδαν την υπόθεση Πέτικα, ήταν επίσης μια παράμετρος άξια προσοχής, συνέχισα τους συλλογισμούς μου. Ο εφοπλιστικός κόσμος της Χίου πάντα αποτελούσε μύθο για το λαό του νησιού. ‘Οι εφοπλιστές’ έλεγε ο λαός για να δικαιολογήσει πως κάτι πολύ σπουδαίο, πολύ δύσκολο και πολύ δαπανηρό συντελέστηκε. Ήσαν εκείνοι που μπορούσαν να κάνουν τα πάντα χωρίς να φανούν, να ακουστούν, να εκτεθούν, ήσαν κάτι σαν θαυματοποιοί, σαν άγιοι ή σαν από μηχανής θεοί» [σελίδα 347].

Πράγματι, το προηγούμενο απόσπασμα είναι από τις ελάχιστες φορές που αναφέρονται οι Καρδαμυλίτες εφοπλιστές σε μυθιστόρημα. Εφοπλιστές αναφέρονται στη *Μικρά Αγγλία* της Ιωάννας Καρυστιάνη, ενώ έμποροι αστοί της διασποράς πρωταγωνιστούν στην τριλογία μυθιστορημάτων του Νίκου Θέμελη *Αναζήτηση, Ανατροπή και Αναλαμπή*, και στο *Εργοστάσιο των Μολυβιών* της Σώτης

εκπαιδευτικά προγράμματα του Κέντρου, επιμελείται τις εκδόσεις του και διευθύνει το τριμηνιαίο περιοδικό *Πελιναίο*. Έχει γράψει τα βιβλία: *Συρματένιοι, ξεσυρματένιοι, όλοι: Χιώτες πρόσφυγες και στρατιώτες στη Μέση Ανατολή, Μαρτυρίες 1941-46* (εκδόσεις Κ.Χ.Μ., Πελιναίο 2006) και *10.516 μέρες: ιστορία της Νεοελληνικής Χίου 1912-1940*, ιστορικό αφήγημα (εκδόσεις Κ.Χ.Μ., Πελιναίο 2007). Ο τίτλος του έργου *Ανάμισης Τενεκές* είναι το σύνθημα που χρησιμοποιούσε ο πρωταγωνιστής στο κρησφύγετό του στη Χίο.

Τριανταφύλλου. Πιο πρόσφατα, το μυθιστόρημα *Μέρες Αλεξάνδρειας* του Δημήτρη Στεφανάκη²⁹⁷ κυκλοφόρησε τον Νοέμβριο του 2007 και στις αρχές του 2009 βρισκόταν ήδη στην έκτη έκδοση. Επειδή ο σχολιασμός όλων των προαναφερόμενων έργων ξεφεύγει από το περιοριστικό πλαίσιο της παρούσας διατριβής, επέλεξα το πιο πρόσφατο έργο, δηλαδή το *Μέρες Αλεξάνδρειας* για να αναφέρω κάποια από τα στοιχεία που αναδεικνύουν το στίγμα της ελληνικής εμπορικής διασποράς, στην προκειμένη περίπτωση εκείνης στην Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου στα τέλη του 19^{ου} και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα.

Η πρώτη σειρά του μυθιστορήματος είναι: «Ο πόλεμος και το εμπόριο είναι τα δυο πόδια του πολιτισμού μας» [σελίδα 13], ενώ ο συγγραφέας φαίνεται να γνωρίζει πολύ καλά ότι αναφέρεται σε ένα ιδιαίτερο τμήμα του ελληνισμού, όταν αναφέρεται στη διασπορά: «Κάθε άνθρωπος της διασποράς έχει τη δική του ιστορία, την οποία είναι πάντα πρόθυμος να διηγηθεί, παραλείποντας ωστόσο συχνά ένα μυστικό» [σελίδα 126], ενώ δεν αποφεύγει να βγάλει και το συμπέρασμα: «Οι ξεριζωμένοι άνθρωποι ποτέ δεν βρίσκουν ησυχία μακριά από την πατρίδα τους. Μισές υπάρξεις ζουν στον ξένο τόπο, μισές ψυχές και συνειδήσεις» [σελίδα 250]. Το κλίμα της εποχής αναβιώνει σε πολλά σημεία του βιβλίου: «Κάθε φορά που ο Στρατής Μιχαήλ ανέβαινε στο Καρτιέ Γκρεκ, ένιωθε πως βρισκόταν στο απόγειο του κοσμοπολιτισμού που διακήρυσε η Αλεξάνδρεια τις τελευταίες δεκαετίες προς όλες τις γωνιές της Μεσογείου» [σελίδα 108]. Το βιβλίο είναι διάσπαρτο από γαλλικές (περισσότερες) και αγγλικές (λιγότερες) φράσεις στους διαλόγους των πρωταγωνιστών, δίνοντας την αίσθηση του πολυγλωσσίας, αλλά και της ανώτερης μόρφωσης, των Ελλήνων της Αιγύπτου: «Στο σπίτι μας οι νταντάδες μάς μιλούσαν αγγλικά και γαλλικά. Όλη η καλή κοινωνία της Αλεξάνδρειας αυτές τις γλώσσες μιλά» [σελίδα 88]. Ο κεντρικός ήρωας του βιβλίου, ο Αντώνης Χάραμης είναι ο βασικός προμηθευτής τσιγάρων του βρετανικού στρατού και ως αποτέλεσμα γίνεται ένας από τους πλουσιότερους Έλληνες Αιγυπτιώτες, αν και ξεκίνησε φτωχός και ορφανός. Υπήρχαν, βέβαια, ανέκαθεν έμποροι στην οικογένεια. Το γεγονός του θανάτου της μητέρας του όταν εκείνος ήταν 10 ετών «δεν εμπόδισε τον πατέρα του να τον στείλει στον κουνιάδο του τον Βασίλη, ένας από τους πιο ονομαστούς σιγαροποιούς της Κωνσταντινούπολης»

---

²⁹⁷ Ο Δημήτρης Στεφανάκης γεννήθηκε το 1961. Σπούδασε Νομικά στο Πανεπιστήμιο της Αθήνας. Έχει μεταφράσει έργα των Σωλ Μπέλλου, Τζον Απντάικ, Μάργκαρετ Άτγουντ, Ε. Μ. Φόρστερ, Προσπέρ Μεριμέ, κ.ά. Το έργο *Μέρες Αλεξάνδρειας* είναι το τέταρτο μυθιστόρημά του.

[σελίδα 152]. Στο μυθιστόρημα αναφέρεται ότι η περίπτωση του Αντώνη Χάραμη δεν είναι μοναδική και ότι στην ελληνική παροικία της Αλεξάνδρειας υπάρχουν και άλλοι μεγαλοβιομήχανοι: «Η συνολική προσφορά της οικογένειας Χάραμη στις αμυντικές δαπάνες της Ελλάδας συναγωνιζόταν τελικά, αν δεν ξεπερνούσε κιόλας εκείνη των παλιών μεγάλων οικογενειών – των Χωρέμηδων, των Μπενάκηδων, των Σαλβάγων, των Καζούλληδων» [σελίδα 490]. Τα ονόματα αυτά είναι γνωστά μέχρι σήμερα στην Ελλάδα. Η αναφορά τους σε ένα μυθιστόρημα, όπως και οι αναρίθμητες άλλες αναφορές σε εμπόρους και επιχειρηματίες της διασποράς που υπάρχουν διάσπαρτες στην ελληνική λογοτεχνία, απλώς τεκμηριώνει το ήδη γνωστό γεγονός: πολλοί από τους εμπόρους και τους επιχειρηματίες που όλοι γνωρίζουμε σταδιοδρόμησαν στο εξωτερικό και αποτελούσαν ή αποτελούν μέρος της ελληνικής εμπορικής διασποράς.

6.5. Τα πολιτισμικά στοιχεία στην ελληνική διασπορά

Η ελληνική διασπορά που αναλύεται στην παρούσα διατριβή είναι ταυτόχρονα μια έννοια, αλλά και ένα σύνολο κοινωνικών σχηματισμών. Η σημασία του τόπου για τον μετανάστη που αποκόπηκε από τον τόπο αυτόν, αλλά και τις ρίζες τους είναι καθοριστική και έχει βάθος χρόνου. Χαρακτήρα ταυτότητας στους μετανάστες της πρώτης γενιάς μπορούν να δώσουν το ταξίδι του ξενιτεμού, οι λαϊκές παραδόσεις, οι θρησκευτικές συνήθειες, οι τελετουργίες (γεννήσεις, γάμοι, κηδείες, κλπ), οι κοινωνικές συγκεντρώσεις, οι χοροεσπερίδες, τα γεύματα με τα ελληνικά φαγητά, τα ποτά, τα τραγούδια, οι χοροί, γενικά τα ήθη και τα έθιμα, δηλαδή η διατήρησή τους, αλλά και η σταδιακή απώλεια ή μετάλλαξή τους.

Μεγάλο ρόλο στη διαμόρφωση της ταυτότητας του διασπορικού Έλληνα παίζουν τα πολιτισμικά στοιχεία. Για παράδειγμα, η παιδική ηλικία του συγγραφέα Petrakis πέρασε σχεδόν ολοκληρωτικά σε ένα ελληνικό περιβάλλον: «Έλληνες γονείς, ελληνική γλώσσα, ελληνικά φαγητά, ελληνικό σχολείο και ελληνική εκκλησία. Υπήρχαν θέλγητρα που ανήκαν στη νέα χώρα –καραμέλες, μπίτζμπολ, παγωτά και κινηματογράφος. Κατά κύριο λόγο, όμως, αυτά φάνταζαν σαν ένα εξωτικό πανηγύρι, έξω από τις πύλες της πραγματικής πόλης όπου ζούσα» [Petrakis, 1970:26]. Έτσι, ακόμα και στις περίπτωση που ο μετανάστης βρέθηκε στην ξένη χώρα εξαιτίας ενός διωγμού ή σε αναζήτηση εργασίας και μιας καλύτερης ζωής, είναι τα πολιτισμικά στοιχεία που δημιουργούν τη συνοχή και την αίσθηση ότι ανήκει σε

μια κοινότητα. Κατά κάποιον τρόπο, η *πραγματική πόλη* γύρω του είναι ανύπαρκτη. Η διασπορική ταυτότητα διαμορφώνεται από τον κοντινό περίγυρο -ένα είδος *χωριού στη διασπορά*- ενός χωριού, δηλαδή, που έχει μεταναστεύσει μαζί με τους κατοίκους του.

Άλλωστε, οι περισσότεροι μετανάστες προέρχονταν από την ελληνική επαρχία, όπου τα πολιτισμικά στοιχεία ήταν ακόμα περισσότερο εμφανή και ισχυρά. Πολλές φορές, η μετάβασή τους στο εξωτερικό προέκυπτε σύμφωνα με το μοντέλο της αλυσιδωτής μετανάστευσης²⁹⁸. Σε αυτήν την περίπτωση, πολλά μέλη μιας κοινότητας στην Ελλάδα, ενός χωριού ή μιας περιοχής μετανάστευαν στην ίδια χώρα και στην ίδια περιοχή. Η αναπαραγωγή του χωριού με τα ίδια πολιτισμικά στοιχεία ήταν το φυσικό επακόλουθο αυτού του είδους της μετανάστευσης. Στο μυθιστόρημά της, *Ιμάμ Μπαϊλντί*, η Ελληνοαμερικανίδα Catherine Temma-Davidson²⁹⁹ αναφέρεται στη διαδικασία αυτή:

«Τι είναι ένα χωριό; [...] Όταν οι Έλληνες αναγκάστηκαν ν' αφήσουν τη χώρα τους και να ακολουθήσουν τη μεγάλη διασπορά, όπου και αν πήγαιναν σχημάτιζαν εκ νέου χωριά, κατακερματισμένα ίσως αλλά πάντως με καθαρό το περίγραμμα. Μερικές φορές κάποιες κοινότητες από το ίδιο βουνό ένιωθαν την ανάγκη να ενωθούν μαζί, και κάπως έτσι γνωρίστηκαν οι παππούδες μου. Όταν οι παππούδες μου ήρθαν στην Αμερική, εγκαταστάθηκαν κοντά στο σόι τους. Μέσα στους φαρδιούς δρόμους του Κουήνς, βρίσκονταν σε απόσταση αναπνοής από τ' αδέρφια τους. Ο θείος μου λέει πως το Κουήνς ήταν καλός τόπος για να μεγαλώσεις, πως από τις πλατιές λεωφόρους του μπορούσες

---

²⁹⁸ Η αλυσιδωτή μετανάστευση αφορά στη διαδικασία που τα μεταναστευτικά ρεύματα διατηρούνται μέσω των συγγενών και άλλων παρόμοιων σχέσεων. Ένα πρώτο μεταναστευτικό ρεύμα συντελείται από πρωτοπόρους οι οποίοι ακολουθούνται από άλλους, καθώς η πληροφόρηση διαχέεται από τον προορισμό στον τόπο προέλευσης. Ως αποτέλεσμα, ένα ολόκληρο χωριό μπορεί να συνδεθεί με έναν συγκεκριμένο προορισμό ή μια πόλη. Ο ορισμός από το Λεξικό Ανθρωπογεωγραφίας *Dictionary of Human Geography*, επιμέλειας Johnston, Gregory, Pratt & Watts, Blackwell Publishing, Οξφόρδη, 2000.

²⁹⁹ Η Catherine Temma Davidson είναι Αμερικανίδα ελληνικής καταγωγής. Αποφάσισε να έρθει στην Ελλάδα, αναζητώντας τις ρίζες της, πιάνοντας δουλειά σε πρακτορείο ειδήσεων και ανατρέχοντας στο παρελθόν της μητέρας και της γιαγιάς της. Στο πετυχημένο πρώτο της μυθιστόρημα *The Priest Fainted [Ιμάμ Μπαϊλντί]*, μεταπλάθει αρχαίους μύθους με θεϊκές πρωταγωνίστριες, αποδίδοντας με αισθησιακό λυρισμό πρόσωπα, τοπία και εποχές και καταφέρνοντας να δείξει μια άλλη Ελλάδα πίσω από τα εθνικά και τουριστικά κλισέ. Το βιβλίο προτάθηκε για το Βραβείο νέου συγγραφέα Stephen Crane. Η Davidson διδάσκει στο Richmond, το Αμερικανικό Διεθνές Πανεπιστήμιο του Λονδίνου, ενώ έχει βραβευθεί για την ποίησή της από την Ακαδημία Αμερικανών Ποιητών., την ένωση συγγραφέων PEN και το Φεστιβάλ Ποίησης του Λος Άντζελες.

πάντα να δεις μια λωρίδα ουρανού. [...] Η μητέρα μου μεγάλωσε σ' ένα χωριό³⁰⁰ στη σκιά της Νέας Υόρκης. Για να νιώσουν προστασία στη νέα χώρα, ακολούθησαν τους παλιούς κανόνες» [Temma-Davidson, 2001: 80-81].

Την ίδια αναπαράσταση του χωριού παρουσίασε ο σεναριογράφος του Χόλιγουντ Albert Isaac Bezzerides. Το σενάριο του Bezzerides³⁰¹ για την ταινία *Beneath the Twelve Mile Reef* [Κάτω από τον σκόπελο των δώδεκα μιλίων] το 1953 περιγράφει τα έθιμα των Ελλήνων, όπως «τη γιορτή των Θεοφανίων, τα εξωτικά τραγούδια και τους χορούς τους, τα μοιρολόγια, την πατριαρχική δομή της ελληνικής οικογένειας, τον παραδοσιακό ρόλο των γυναικών, με την επισήμανση ότι η ελληνική κοινότητα είναι απείρως πιο παραδοσιακή και πατριαρχική από την αμερικάνικη» [Καλογεράς, 2007:202]. Η ταινία γυρίστηκε στο Tarpon Springs της Φλόριδας³⁰², που αποτελεί μέχρι σήμερα μία από τις πιο γνωστές ελληνικές κοινότητες στο εξωτερικό. Αντίστοιχης φήμης είναι και το Greektown (ελληνική συνοικία) του Σικάγου που περιγράφει ο συγγραφέας Θ. Ν. Συναδινός, ήδη από το 1948:

«Και το ταξί ξεκινάει σαν αφηνιασμένο για την ελληνική συνοικία που απλώνεται κατά μήκος της λεωφόρου "Blue Island" στο Σικάγο. Τι είναι η ελληνική συνοικία του Σικάγου; Μια μικρή Ελλάδα με τις ανησυχίες της, τις αρετές της, τις ατελείωτες πολιτικές της συζητήσεις, τους διχασμούς της, τα καφενεία της, τους ναργιλέδες της, τα ρεστοράν της, τις ταβέρνες της, τα καφέ

---

³⁰⁰ Η έμφαση δική μου.

³⁰¹ Ο Albert Isaac Bezzerides γεννήθηκε το 1908 στη Σαμψούντα του Πόντου, γιος Πόντιου πατέρα και Αρμένισσα μητέρα. Η οικογένειά του μετανάστευσε στις ΗΠΑ όταν ο Albert ήταν μόλις λίγων μηνών. Ο Bezzerides σπούδασε μηχανικός για ένα διάστημα, αλλά άρχισε να γράφει διηγήματα το 1935 και ολοκλήρωσε το πρώτο του μυθιστόρημα το 1938, *The Long Haul* [Το Μεγάλο Αγώγι], που γυρίστηκε ταινία από τη Warner Bros. Το τρίτο και τελευταίο του μυθιστόρημα, *Thieves' Market* [Η Αγορά των Ληστών] έγινε επίσης ταινία σε σενάριο του ίδιου και σκηνοθεσία του Jules Dassin. Ο Bezzerides είναι περισσότερο γνωστός για τα πολλά πρωτότυπα σενάρια που έγραψε τις δεκαετίες του 1940 και 1950, σε σημείο να χαρακτηριστεί ως ο Βασιλιάς του Φιλμ Νουάρ. Η ζωή του σεναριογράφου και συγγραφέα αποτέλεσε έμπνευση της ταινίας *Buzz*, (το παρατσούκλι του στο Χόλιγουντ), που γυρίστηκε το 2006, ένα μόλις χρόνο πριν το θάνατό του. Ο Bezzerides πέθανε την 1^η Ιανουαρίου 2007.

³⁰² Στις αρχές του εικοστού αιώνα, μετανάστευσαν στην περιοχή Έλληνες σφουγγαράδες κυρίως από τα νησιά Κάλυμνο, Σύμη και Χάλκη. Μέχρι σήμερα, στο Tarpon Springs καταγράφεται ως μία από τις ψηλότερες συγκεντρώσεις ατόμων ελληνικής καταγωγής, ενώ η μικρή κομότητα διαφημίζεται από τη Διεύθυνση Τουρισμού της πολιτείας της Φλόριδας ως αυθεντικά ελληνική. Η βιβλιογραφία για τη συγκεκριμένη κοινότητα είναι ιδιαίτερα πλούσια, ενώ στη μικρή κομότητα έζησε για περισσότερα από 25 χρόνια η γιαγιά μου και είχα την ευκαιρία να παραμείνω εκεί για δύο συνεχόμενα έτη. Για περισσότερα δείτε το έργο της Gertrude Stoughton, *Tarpon Springs-The Early Years*, έκδοση του Tarpon Springs Area Historical Society, 1975 και τη διδακτορική διατριβή της Helen Halley, *A Historical Functional Approach to the Study of the Greek Community of Tarpon Springs*, Πανεπιστήμιο Columbia, 1952.

αμάν της, τα τραγούδια της, τον Καραγκιόζη της, τον 'οχαδελφισμό' της μέσα στην αχανούπολη που λέγεται Σικάγο. Ο επισκέπτης της ελληνικής συνοικίας του Σικάγου για μια στιγμή ξεχνιέται πως βρίσκεται στην Αμερική. Οι επιγραφές των καταστημάτων ελληνικές, οι καταστηματάρχες Έλληνες, τα γκαρσόνια ελληνόπαιδα, οι σερβιτόρισσες μακεδονοπούλες, κρητικοπούλες, σμυρνιές, τα φαγητά ελληνικά, τυριά ελληνικά, αναπαραστάσεις ελληνικού περιεχόμενου στους τοίχους των παντός είδους καταστημάτων, εφημερίδες ελληνικές και υπεράνω όλων ο βαρύς γλυκός και η παροιμιώδης 'ελληνική φιλοξενία'» [Συναδινός, επανέκδοση 2001:71].

Στο Greektown του Σικάγου διαδραματίζεται και η κινηματογραφική ταινία *My Big Fat Greek Wedding*, που είναι πιθανά το πιο ευρέως γνωστό δείγμα αναπαραγωγής όλων των προαναφερόμενων πολιτισμικών στοιχείων. Η ταινία γνώρισε τεράστια εμπορική επιτυχία παγκοσμίως, και προβλήθηκε στους ελληνικούς κινηματογράφους με τον τίτλο *Γάμος Αλά Ελληνικά*. Αν και το έργο αυτό κρίθηκε ως «χαζοχαρούμενο» και «γραφικό» από πολλούς κριτικούς [Κεχαγιάς, 2004:75], ιδιαίτερα στην Ελλάδα, και μόνο η απήχηση που είχε στο εξωτερικό³⁰³ δεν μας επιτρέπει να το αγνοήσουμε.

Η ταινία αναφέρεται στην ιστορία της Τούλας Πορτοκάλος, 30χρονης κόρης Ελλήνων μεταναστών στο Σικάγο, ιδιοκτητών ελληνικού εστιατορίου στο Greektown της πόλης με την ονομασία *Dancing Zorbas* (=ο χορευταράς Ζορμπάς). Διακαής επιθυμία των γονιών της Τούλας είναι να παντρευτεί, όπως κάνουν τα «καλά κορίτσια των Ελλήνων, ένα καλό παιδί, επίσης Έλληνα, να κάνει πολλά παιδιά και να τα ταΐζει διαρκώς». Το έργο είναι ένας ατελείωτος μαραθώνιος παρουσίασης των πολιτισμικών

---

³⁰³ Επιβάλλεται να αναφερθώ στην προσωπική μου εκτίμηση: από το έτος 2000 είμαι συνεργάτης της μεγαλύτερης εταιρίας διοργάνωσης εκπαιδευτικών ταξιδιών παγκοσμίως που έχει έδρα τη Βοστώνη των Η.Π.Α. και ονομάζεται EF (Education First). Ως εκ τούτου έρχομαι σε επαφή με εκατοντάδες μαθητές και συνοδούς (εκπαιδευτικούς κυρίως) ετησίως από τα γυμνάσια και λύκεια της Βόρειας Αμερικής. Τα γκρουπ αυτά επισκέπτονται την Ελλάδα και την Τουρκία ή την Ιταλία (ή έναν συνδυασμό αυτών των χωρών) και υποχρεούμαι να βρίσκομαι μαζί τους για ολόκληρη την περίοδο των 10-15 ημερών του ταξιδιού τους. Δεν έχω συναντήσει ΟΥΤΕ ένα γκρουπ που να μην έχει δει την ταινία αυτή, και μάλιστα, τις περισσότερες φορές γνωρίζει απ' έξω πολλές από τις *ατάκες* του έργου. Είναι πράγματι εντυπωσιακή η απήχηση που είχε το έργο αυτό στη διαμόρφωση άποψης (ή και στερεότυπων) για τους Έλληνες. Αρχικά, θεώρησα ότι ίσως οι καθηγητές των παιδιών προβάλλουν το έργο πριν από την άφιξή τους στη χώρα μας, ως ένα διασκεδαστικό τρόπο προετοιμασίας του ταξιδιού. Αργότερα, όμως διαπίστωσα ότι ακόμα και τα γκρουπ με προορισμό μόνο την Ιταλία γνωρίζουν το έργο, την πλοκή και τους χαρακτήρες του. Η εξοικείωση που προανέφερα φτάνει στο βαθμό οι μαθητές να φωνάζουν «Όπα!» με κάθε ευκαιρία, μιμούμενοι τους πρωταγωνιστές της ταινίας.

στοιχείων που διαμορφώνουν την ταυτότητα των Ελλήνων μεταναστών και συμβάλλουν στη συνοχή της ελληνοαμερικάνικης κοινότητας: οι αμέτρητοι συγγενείς και η σημασία της οικογένειας, η εμμονή των Ελλήνων στην αρχαία κληρονομιά τους, η υπεροψία αντιμετώπισης των «ξένων», ο διακριτός ρόλος των δύο φύλων, η προσήλωση στην ελληνορθόδοξη εκκλησία, η μετάβαση από το στερημένο παρελθόν στο παρόν της άνεσης και της ευημερίας, η ροπή των Ελλήνων προς το γλέντι, το χορό και το καλό φαγητό με πολύ κρέας.... Κάθε σκηνή της ταινίας περιέχει ένα σχόλιο αυτοσαρκασμού με πολύ χιούμορ σε σχέση με τα προαναφερόμενα. Όμως, η σεναριογράφος και πρωταγωνίστρια Nia Vardalos³⁰⁴ είναι γνώστρια του αντικείμενου, αφού κάπως έτσι έγιναν τα πράγματα και στη δική της ζωή, παιδί πρώτης γενιάς μεταναστών από την Πελοπόννησο που γεννήθηκε και μεγάλωσε στον Καναδά. Απέναντι από την Τούλα, βρίσκεται ο Αμερικανός που ερωτεύεται: είναι ξανθός και ψηλός και δεν έχει μουστάκι, έχει μόνο 2 πρώτα ξαδέλφια (σε σχέση με τα 27 της Τούλας), ζει μόνος του, οι γονείς του είναι μέλη του Country Club³⁰⁵ της περιοχής και δεν ανακατεύονται πολύ στα προσωπικά του θέματα, αλλά ο ίδιος δηλώνει ότι μέχρι που γνώρισε την Τούλα, «η ζωή του ήταν βαρετή». Αντίθετα, όπως της εξομολογείται «[Τούλα], εσύ είσαι ενδιαφέρουσα και όμορφη και αστεία. Στο κάτω-κάτω, τι πειράζει που έχεις λίγο παράξενη οικογένεια;» Στο τέλος, βέβαια, η αγάπη τους καταφέρνει να υπερπηδήσει τα πολιτισμικά φράγματα αφού ο «ξένος» δέχεται μέχρι και να βαπτιστεί Ελληνορθόδοξος, ο γάμος τους ακολουθεί και όλοι πλέουν σε πελάγη ευτυχίας.

Σε συνέντευξή της, η Nia Vardalos δήλωσε ότι όντως βάσισε το έργο στη δική της ζωή, ότι πράγματι έχει 27 πρώτα ξαδέλφια, ότι ο σύζυγός της δεν είναι ελληνικής καταγωγής, αλλά προσθέτει ότι υπερέβαλλε στις λεπτομέρειες, συμπυκνώνοντας σε λίγους χαρακτήρες αληθινά περιστατικά που βίωσε με πολλά περισσότερα άτομα του ελληνικού της περίγυρου. «Πολλά από τα περιστατικά που διαδραματίζονται στην

---

³⁰⁴ Η ηθοποιός Nia Vardalos γεννήθηκε στο Winnipeg του Καναδά το 1963. Το σενάριο της ταινίας *My Big Fat Greek Wedding*, βασίζεται σε θεατρικό έργο που έγραψε η ίδια. Σε μια παράσταση της στο Globe Theater του Λος Άντζελες την είδε ο ηθοποιός Tom Hanks και η Ελληνοαμερικανίδα γυναίκα του, Rita Wilson, οι οποίοι αποφάσισαν να χρηματοδοτήσουν την κινηματογραφική παραγωγή. Η ταινία γυρίστηκε στο Τορόντο με προϋπολογισμό μόλις 5 εκατομμύρια δολάρια, ενώ οι εισπράξεις από τις προβολές ξεπέρασαν τα 150 εκατομμύρια δολάρια [Kostaki, 2004:44].

³⁰⁵ Country Club: θεσμός στην αμερικάνικη κουλτούρα της προαστιακής ζωής. Συνήθως, οι λέσχες αυτές έχουν γήπεδο γκολφ και τένις και απαραίτητως ένα εστιατόριο ανοικτό μόνο στα μέλη. Παλαιότερα, μέλη μπορούσαν να γίνουν μόνο άτομα αγγλοσαξονικής καταγωγής, αλλά ακόμα και σήμερα, η εγγραφή σε μια τέτοια λέσχη προϋποθέτει οικονομική άνεση και κοινωνική καταξίωση.

ταινία συνέβησαν στ' αλήθεια την εποχή που μεγάλωνε η Νία» δήλωσε η μητέρα της ηθοποιού, «όχι απαραίτητα την εποχή που γνώρισε τον άντρα της, βέβαια. Τα κράτησε όλα στη μνήμη της, σε σημείο να αναρωτιέμαι πως και θυμάται τόσες λεπτομέρειες» [Kostaki, 2004:44].

Η δική μου εκτίμηση συμπίπτει με τα προαναφερόμενα. Όποιος έχει κάποια εμπειρία από την ομογένεια της Αμερικής, δεν μπορεί παρά να αναγνωρίσει πολλά γνώριμα στοιχεία στην ταινία, όσο και αν θα ήθελε να μην υπάρχουν αυτά τα στερεότυπα. Καλώς ή κακώς, όμως, υπάρχουν. Είναι καταγεγραμμένο γεγονός ότι τα ελληνόπουλα της ομογένειας θα προτιμούσαν να μην πηγαίνουν για μαθήματα ελληνικών τα απογεύματα ή τα Σάββατα, είναι γεγονός ότι πολλοί Έλληνες αναφέρονται στη σχέση τους με την αρχαία Ελλάδα (όπως λέει στο έργο ο πατέρας της Τούλας «όταν οι δικοί μας έγραφαν φιλοσοφία, εσείς κρεμόσασταν από τα δέντρα»), είναι γεγονός ότι οι περισσότεροι ομογενείς πίεζαν, μέχρι πολύ πρόσφατα, τα παιδιά τους να παντρευτούν άλλους Έλληνες. Και σήμερα, έχοντας περάσει ήδη στην τρίτη και τέταρτη μεταναστευτική γενιά στις Η.Π.Α., τα στοιχεία συνοχής της ελληνοαμερικάνικης κοινότητας δεν είναι πλέον τα τραύματα του πολέμου και της προσφυγιάς, ούτε οι αγώνες για επιβίωση της εργατικής διασποράς. Είναι ακριβώς τα ιδιαίτερα πολιτισμικά στοιχεία, η μουσική, ο χορός, η ελληνορθόδοξη εκκλησία με τις ξεχωριστές τελετουργίες της, η ελληνική κουζίνα, οι πολλοί συγγενείς. Η συνειδητοποίηση και η αποδοχή αυτού του γεγονότος από το ευρύτερο αμερικανικό κοινό συντέλεσε στο να αποτελέσει η ταινία σταθμό ωρίμασης της ελληνοαμερικάνικης κοινότητας. Τώρα πια, όλοι οι «μη-Έλληνες» ξέρουν ότι οι Έλληνες χορεύουν και λένε «Όπα», ότι ψήνουν αρνιά σε κάθε ευκαιρία και ότι έχουν πολλούς συγγενείς που ανακατεύονται διαρκώς στις υποθέσεις τους. Και σε μια εποχή που η αμερικανική κοινωνία, με τις πολλές επιλογές και τα αναρίθμητα πολιτιστικά πρότυπα που συνυπάρχουν σε μια χώρα με τόσες διαφορετικές εθνικότητες, το να έχεις το δικό σου πολιτιστικό στίγμα δεν είναι πια ντροπή, ούτε έχει αρνητικές συνέπειες, όπως δηλώνεται και στην ταινία. Η δικαίωση επέρχεται στο τέλος του έργου: «Η οικογένειά μου μπορεί να είναι μεγάλη και να φωνάζουν διαρκώς, αλλά είναι η οικογένειά μου. Μαλώνουμε και γελάμε και ψήνουμε αρνιά στη σούβλα στο γκαζόν μπροστά από το σπίτι μου. Όμως, όπου και να πάω, ό,τι και να κάνω, πάντα θα είναι δίπλα μου», προτάσσει η πρωταγωνίστρια σαν να θέλει να δώσει μια απάντηση στον υπόλοιπο κόσμο, μια απάντηση σε όσους μπορεί να μην

καταλαβαίνουν το νόημα όλης αυτής της ιστορίας. Φαίνεται, δηλαδή, το έργο να προβάλλει με το χιούμορ του και μια κριτική για την υπόλοιπη Αμερική. Αυτή ακριβώς η στάση έδωσε έναν αέρα αυτοπεποίθησης στις νέες γενιές των Ελληνοαμερικανών, αφού η τεράστια επιτυχία του έργου επέτρεψε στους ομογενείς να νιώσουν ότι «ορίστε, είναι και άλλοι Ελληνοαμερικανοί σαν και εμάς και, όπως είδατε, είμαστε όλοι μια χαρά και ευτυχισμένοι».

Στο πλαίσιο της παρούσας διδακτορικής έρευνας, το ζητούμενο είναι αν το συγκεκριμένο έργο με την τεράστια απήχηση παρουσιάζει μια ελληνική διασπορά όπου το καθοριστικό αίτιο συνοχής της είναι τα πολιτισμικά στοιχεία. Είναι προφανές ότι η συγκεκριμένη ταινία πετυχαίνει ακριβώς αυτό. Ναι, ίσως οι Έλληνες να βρέθηκαν στην Αμερική εξαιτίας των πολέμων με τους Τούρκους ή επειδή ήταν πολύ φτωχοί (τα στοιχεία αυτά δεν λείπουν εντελώς από την ταινία). Όμως, τώρα πια, αυτό που τους ενώνει είναι όλα αυτά τα πληθωρικά πολιτισμικά στοιχεία που τους επιτρέπουν να ξεχωρίζουν από τον περίγυρο στις χώρες υποδοχής. Και όπως προαναφέραμε, ο πολιτισμικός πλούτος των Ελλήνων είναι και πολυπόικλος και ιδιαίτερος. Αρκετός για να συγκρατήσει αρκετές γενιές μεταναστών προσκολλημένους στα ήθη και στα έθιμα της χώρας καταγωγής τους, ακόμα και στις περιπτώσεις που δεν υπάρχει συλλογικό τραύμα ή ανυπόφορη φτώχεια.

6.6. Η ελληνική διασπορική ταυτότητα στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης

Στις προηγούμενες ενότητες του κεφαλαίου αυτού, εξετάσαμε τα πολιτιστικά προϊόντα ως τεκμήρια των διαφορετικών τύπων διασποράς στην ελληνική περίπτωση. Στην τελευταία αυτή ενότητα, θα εξετάσουμε πιο πρόσφατα πολιτιστικά προϊόντα που δεν εντάσσονται στις προηγούμενες κατηγορίες (διασπορά θυμάτων, εργατική διασπορά, εμπορική διασπορά, πολιτισμική διασπορά), αλλά επικεντρώνονται στα γενικότερα ζητήματα ταυτότητας, ιδιαίτερα στο σύγχρονο παγκόσμιο πλαίσιο³⁰⁶. Η θεώρηση των μελών μια διασποράς ως υποκειμένων που διαπραγματεύονται μεγάλες

---

³⁰⁶ Ακόμα και οι συγγραφείς των οποίων η θεματολογία δεν αγγίζει τα διασπορικά ζητήματα (μεταναστευτικές εμπειρίες, αναζήτηση ταυτότητας, κλπ), συνηθίζουν να περιλαμβάνουν κάποιες αναφορές στην καταγωγή τους. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο εξαιρετικά πετυχημένος συγγραφέας αστυνομικών μυθιστορημάτων George Pelecanos, τα έργα του οποίου έχουν μεταφραστεί σε πολλές γλώσσες και έχουν χρησιμοποιηθεί ως σενάρια μεγάλων παραγωγών του Χόλιγουντ. Στα πρώτα του έργα, κεντρικός πρωταγωνιστής είναι ο Ελληνοαμερικανός Nick Stephanos, κάτοικος Ουάσινγκτον και ντεντέκτιβ μερικής απασχόλησης.

κοινωνικές, πολιτιστικές και πολιτικές αλλαγές κατά τη διαδικασία δόμησης μιας «φανταστικής κοινότητας» και μιας νέας ταυτότητας επιτρέπει την ανάλυση μιας νέας φυσιογνωμίας, όπως αυτή μπορεί πιθανά να εκφραστεί στη λογοτεχνία, την ποίηση, τη μουσική έκφραση και τον κινηματογράφο. Ονομάζω αυτήν τη νέα φυσιογνωμία *διασπορική ταυτότητα*.

Οι περισσότεροι συγγραφείς έχουν καταγράψει την προσπάθεια αναζήτησης της ταυτότητάς τους, διαδικασία που αποτελεί μεγάλη δοκιμασία, προβάλλει πολλά διλήμματα και δημιουργεί πολλές προστριβές ανάμεσα στις γενεές, στα μέλη της οικογένειας, αλλά και ανάμεσα στις οργανώσεις και τις κοινότητες. Όπως δήλωσε ο Elia Kazan: «Ναι, το πρόβλημα της ταυτότητας υπάρχει πάντα. Προσπαθώ να καταλάβω που σταματάει να είναι κανείς Έλληνας, Τούρκος, Ιταλός, Εβραίος, Ιρλανδός και που αρχίζει να είναι Αμερικανός ή και το αντίθετο. Ζω όμως στην Αμερική. Αγαπάω την Αμερική με όλες τις αντιφάσεις της. Και την πονάω. Εκεί έγινα αυτός που είμαι. Έγινα σκηνοθέτης, έκανα ταινίες, απόκτησα οικογένεια, παιδιά, εγγόνια»³⁰⁷. Πολλές φορές, οι συγγραφείς [της διασποράς] θεωρούν τα έργα τους ως γέφυρες με τις ρίζες τους, αλλά και τεκμήρια κατάθεσης της ταυτότητάς τους μέσα στο κοινωνικό μωσαϊκό όπου ζουν και δουλεύουν [Γιάνναρης, 1985:194]. Άλλες φορές, καταρρίπτεται η διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στο ξένο και το οικείο και στη θέση του προτάσσεται ένα [...] κράμα [Μπλιούμη, 2004, 85]. Στο απόσπασμα που παραθέτει η Μπλιούμη από το μυθιστόρημα *Η απόφαση που δεν πάρθηκε*³⁰⁸, η αφηγήτρια μαθαίνει τη γέννηση της εγγονής της που προέκυψε από το γάμο του γιου της με μια Γερμανίδα:

«Έπρεπε λοιπόν ν' αφήσω κατά μέρος τα ψεύτικα όνειρα που έπλαθα και να πάψω πια να συγκρίνω τους Έλληνες με τους Γερμανούς. Για μένα δεν υπάρχουν πια ούτε σύνορα, ούτε εθνικότητες. Υπήρχε μόνο η πραγματικότητα, που κρατούσα στην αγκαλιά μου [...] Για μένα ήταν σαν να γιόρταζαν την ένωσή τους τα δύο κράτη και να υπέγραφαν παντοτινά συμφωνία ειρήνης. Η εγγονή μου ήταν αυτό που ανήκε εξίσου και στις δύο

³⁰⁷ Από συνέντευξη του Elia Kazan στον Γιώργο Νοταρά «Ανατολικά του Νέου Κόσμου οι αναζητήσεις του Kazan...» εφημερίδα *Καθημερινή*, 19 Σεπτεμβρίου 1981.

³⁰⁸ *Η απόφαση που δεν πάρθηκε* είναι το αυτοβιογραφικό αφήγημα της Ελένης Δεληδημητρίου-Τσακμάκη που ανήκει στην πρώτη γενιά μεταναστών στη Γερμανία.

χώρες και είχα παντού τα ίδια δικαιώματα [Δεληδημητρίου-Τσακμάκη, 1994:171].

Παρόμοιο ζήτημα, δηλαδή αυτό των ορίων της ταυτότητας διερευνά η ποιήτρια Ντάντη Σιδέρη³⁰⁹ που τα τελευταία χρόνια μοιράζει το χρόνο της ανάμεσα στην Ελλάδα και στη Γερμανία. Στο ποίημά της με τον τίτλο «Προσαρμογή», η Σιδέρη αισθάνεται ανακούφιση που έγινε «επιτέλους Γερμανίδα»:

Προσαρμογή

Το πλήρωσα ακριβά
Μα ξέμαθα να μιλώ δυνατά
Να χρωματίζω τα λόγια με χειρονομίες,
Ν' αγκαλιάζω σφιχτά.
Τώρα κρατώ συγκρατημένη, σιωπηλή τις αποστάσεις.
Μετά από τόσο αγώνα, τώρα είμαι επιτέλους Γερμανίδα.

Το ζήτημα του διχασμού και τη σταδιακή δημιουργία μιας υβριδικής ταυτότητας πραγματεύεται ο Έλληνας συγγραφέας Θεόδωρος Καλλιφατίδης³¹⁰ που ζει στη Σουηδία, με χαρακτηριστικά παραδείγματα από το μικρό αυτοβιογραφικό αφήγημα *Μια νέα πατρίδα έξω από το παράθυρό μου*.

«Ποια σημασία έχει τι αισθάνομαι όταν όλοι γύρω μου βλέπουν αμέσως ότι δεν είμαι Σουηδός και ορισμένοι ευχαρίστως θα με έστελναν στο χωριό μου» [σελίδα 11]. «Μετά από ένα διάστημα στη Σουηδία δε μου άρεσε να μιλάω ελληνικά παρουσία Σουηδών. Δεν ήταν μόνο θέμα ευγένειας, όπως υποστήριζα. [...] Η καθημερινότητά μου καθοριζόταν από την ανάγκη μου να μην είμαι ξένος ούτε για τους Σουηδούς, ούτε για τους Έλληνες. Και φυσικά

³⁰⁹ Η Ντάντη Σιδέρη-Speck ζει στη Γερμανία από το 1958. Τα ποιήματά της, γραμμένα στη γερμανική γλώσσα έχουν εκδοθεί σε ανθολογίες, ενώ έχει διακριθεί με το Βραβείο Μετάφρασης της πόλης του Μονάχου. Έχει δώσει πολλές διαλέξεις σε διάφορες πόλεις της Γερμανίας, πάνω στην ελληνική λογοτεχνία, αλλά και στη λογοτεχνία των μεταναστών στη Γερμανία, θέμα με το οποίο έχει ασχοληθεί ιδιαίτερα.

³¹⁰ Ο Θεόδωρος Καλλιφατίδης γεννήθηκε το 1938 στους Μολάους της Αρκαδίας, αν και ο πατέρας του ήταν Κωνσταντινουπολίτης. Η οικογένειά του μετακόμισε όταν αυτός ήταν οχτώ χρονών, στην Αθήνα όπου και τελείωσε το Λύκειο. Μετανάστευσε στη Σουηδία το 1964 ως οικονομικός μετανάστης. Στις δεκαετίες που ακολούθησαν, ο συγγραφέας Θεόδωρος Καλλιφατίδης έχει καταφέρει να κερδίσει τα περισσότερα από τα λογοτεχνικά βραβεία στην τωρινή πατρίδα του, τη Σουηδία. Γράφει στα σουηδικά, αλλά και στα ελληνικά.

αυτό με έκανε ξένο και στους δύο» [σελίδα 16]. «Σαν μετανάστης πρέπει να μάθεις νέες συνήθειες, έθιμα και θεσμούς. Η εκλογή δεν είναι προαιρετική, όπως νομίζουν πολλοί. Δεν γίνεται να ζήσεις σαν Έλληνας στη Σουηδία. Αν προσπαθήσεις, σε περιμένει το περιθώριο. Μπορείς όμως να διατηρήσεις την Ελλάδα μέσα σου, δεν είναι αναγκαίο να ξεχάσεις τη γλώσσα σου αλλά πρέπει να μάθεις και την ξένη. Πασιφανές πράγμα, δυστυχώς όμως η πείρα μου έχει αποδείξει ότι πολλοί Έλληνες κι άλλοι, βαυκαλίζονται με την ιδέα της μικρής Ελλάδας ή της μικρής Τουρκίας στη Σουηδία και καταδικάζουν τα παιδιά τους να γίνουν το νέο προλεταριάτο» [σελίδα 88]. «Η ξενιτιά δεν ήταν πια ξενιτιά. Είχα πιάσει ρίζα. Ξανάνωσα τα ίδια συναισθήματα όταν γεννήθηκε η κόρη μου. Μια ακόμη ρίζα. Κάτω από κανονικές συνθήκες οι γονείς είναι οι ρίζες των παιδιών. Όταν όμως είσαι ξένος, γίνονται τα παιδιά σου οι ρίζες σου. Γι' αυτό είναι τόσο δύσκολες οι σχέσεις των μεταναστών με τα παιδιά μας. Εξαρτιόμαστε απ' αυτά. Είναι η πρίζα με τη ζωή μας [Καλλιφατίδης, 2002:158].

Παρόμοιο διχασμό και κρίση ταυτότητας καταγράφει ο Νίκος Αλιάγας³¹¹, που μέχρι σήμερα μοιράζει το χρόνο του μεταξύ Γαλλίας και Ελλάδας.

«Είναι στο βλέμμα των άλλων που συνειδητοποίησα για πρώτη φορά πως η ιστορία μου απαρτιζόταν από δυο ξεχωριστά κεφάλαια. Στη Γαλλία, στο σχολείο, ήμουν ο Έλληνας, [...] στην Ελλάδα, πάλι, στον τόπο καταγωγής της οικογένειάς μου, [...] η παριζιάνικη προφορά και το ωχρό μου δέρμα με έκαναν να ξεχωρίζω από τα άλλα σκληραγωγημένα παιδιά που ήξεραν να κάνουν ποδήλατο χωρίς να κρατούν το τιμόνι. Περίεργο συναίσθημα τελικά το να είσαι ταυτόχρονα και από δω και από κει, και πλούσιος και φτωχός. Πλούσιος, όταν μου φαινόταν πως οι δύο μου γλώσσες, οι δύο μου πολιτισμοί, οι δύο μου πατρίδες με έκαναν πιο προικισμένο από τους άλλους,

---

³¹¹ Ο δημοσιογράφος Νίκος Αλιάγας γεννήθηκε στο Παρίσι το 1969. Ως δημοσιογράφος, εργάστηκε στη Γαλλική Ραδιοφωνία (Radio France Internationale) στο Tele Monde Carlo και για μεγάλο χρονικό διάστημα στο πανευρωπαϊκό κανάλι Euronews, καθώς και στο ελληνικό ιδιωτικό κανάλι Alter, αλλά και στην κρατική τηλεόραση της ΕΡΤ. Στη Γαλλία έγινε διάσημος μέσα από δημοφιλείς τηλεοπτικές εκπομπές όπως: Union Libre (France 2) και το σόου Star Academy (TF1). Το 2003 κυκλοφόρησε στη Γαλλία από τις Editions Jean-Claude Lattes το έργο του «Allez voir chez les Grecs», το οποίο μεταφράστηκε στα ελληνικά από τη Ρένα Λέκκου-Δάντου και κυκλοφόρησε το 2004 στην Ελλάδα από τον εκδοτικό οργανισμό Λιβάνη, με τον αρκετά διαφορετικό τίτλο «Γεννήθηκα Έλληνας» και υπότιτλο «Η μυθολογία ή το σχολείο της ζωής».

περισσότερο ανοιχτό στον κόσμο, περισσότερο ανεκτικό. Φτωχός, όταν έπρεπε να υπομείνω τα ατέλειωτα πειράγματα που προκαλούσε αυτή η διαφορετικότητα. Ακόμα πιο φτωχός, όταν μου έκαναν την κλασική ερώτηση: “Προτιμάς το Παρίσι ή την Αθήνα, Νικολάκη;” Σαν να με ρωτούσαν αν προτιμώ τον πατέρα ή τη μητέρα μου. Για να μη χρειάζεται να απαντώ σε αυτά τα ψευδοδιλήμματα, αποφάσισα τελικά να αποδεχτώ πλήρως την διπλή μου ιδιότητα. Η Γαλλία με είδε να γεννιέμαι και να μεγαλώνω, μου έδωσε τις ίδιες ευκαιρίες που έδινε και στους άλλους πολίτες της. Η Ελλάδα με ενέπνευσε, με καθοδήγησε, μου κληροδότησε μια πανάρχαια γλώσσα. Χάρη λοιπόν σ’ αυτή τη διπλή ταυτότητα μνήθηκα -εκ των πραγμάτων και από τα γεννοφάσκια μου, που λένε- στην ώρα της Ευρώπης» [Αλιάγας, 2004:13-14].

Όπως καταγράφεται στο παραπάνω απόσπασμα, υπάρχει μια μεταστροφή στο θέμα της ταυτότητας. Πολλοί Έλληνες της διασποράς, όπως ο Αλιάγας, δεν αναφέρονται πια μόνο στα στοιχεία της μεταναστευτικής μιζέριας και δυστυχίας. Ο Αλιάγας παρουσιάζει τη διπλή ταυτότητά του και δεν εμφανίζεται ούτε δυστυχιμένος, ούτε διχασμένος, αλλά περισσότερο κοσμοπολίτης. Ο Αλιάγας αναδεικνύει τη διασπορική ταυτότητα ως μέσο εμπλουτισμού της προσωπικότητάς του, αφού εντέλει φαίνεται να ανήκει σε δύο πατρίδες και όχι σε καμία.

Φαίνεται ότι το πλήρωμα του χρόνου και η παρουσία των νέων γενεών της ελληνικής διασποράς επέφερε μια κάθαρση, μια αντιμετώπιση των τραυμάτων του παρελθόντος, ένα συμβιβασμό με τα νέα δεδομένα και μια συνειδητοποίηση ότι η δημιουργία μιας πιο ρευστής, λιγότερο οριοθετημένης ταυτότητας μπορεί να είναι και το ζητούμενο. Άλλωστε, η κυρίαρχη κουλτούρα της παγκοσμιοποίησης αυτό επιτάσσει. Έτσι, εμφανίστηκαν πολλοί δημιουργοί διατεθειμένοι να αναμοχλεύσουν την ταυτότητά τους και να συμβιβαστούν με το παρελθόν που μπορεί να τους σημάδεψε με τραυματικές εμπειρίες. Μία ταινία σταθμός που διαπραγματεύεται τα παραπάνω ζητήματα είναι η ταινία *Πολίτικη Κουζίνα*, που έγραψε και σκηνοθέτησε ο Τάσος Μπουλμέτης³¹², επιχειρώντας να δέσει τις έννοιες της πατρίδας, της ιστορίας

---

³¹² Ο Τάσος Μπουλμέτης, σκηνοθέτης του έργου γεννήθηκε στην Κωνσταντινούπολη το 1957 και η οικογένειά του απελάθηκε με τα γεγονότα το 1964. Υπήρξε και ο ίδιος «ταξιδιώτης» αφού, μετά την ολοκλήρωση των σπουδών του στο τμήμα Φυσικής του Πανεπιστημίου Αθηνών, έλαβε υποτροφία από

και της ...κουζίνας. Σλόγκαν της ταινίας υπήρξε η ρήση «τις ιστορίες του τόπου μας για να μην τις ξεχάσουμε τις βάλουμε στα φαγητά μας» και κατά κάποιο τρόπο, είναι η ιστορία μιας αντίστροφης διασποράς. Την ταινία συμπεριλαμβάνω στην ενότητα αυτή, παρότι δεν αναφέρεται άμεσα στην ελληνική διασπορά -αλλά στους Έλληνες της Κωνσταντινούπολης- επειδή ακριβώς διερευνάται το ψυχολογικό χάσμα του ανθρώπου του οποίου η γενέτειρα ανήκει πια γεωγραφικά σε άλλη χώρα, άσχετα αν αυτή η χώρα είναι, στην προκειμένη περίπτωση, η ίδια η Ελλάδα.

Η πρωταγωνίστρια οικογένεια απελάθηκε από την Κωνσταντινούπολη το 1964 και βρέθηκε στην Αθήνα βιώνοντας «το τραύμα κάθε Πολίτη που ήρθε στην Αθήνα: πως οι Τούρκοι μας έδιωξαν σαν Έλληνες και οι Έλληνες μας υποδέχτηκαν σαν Τούρκους». Αυτό ήταν ακριβώς το πρόβλημα που ανέδειξε ο Ματζουράνης στο βιβλίο του *Μας λένε Γκαστερμπάιτερ, και στην Ελλάδα, Γερμανούς*. Αυτό είναι, άλλωστε, το κεντρικό ζήτημα της διασπορικής ταυτότητας, η οποία μπορεί να καταγράφηκε αρχικά ως η ταυτότητα του μετανάστη, του εργάτη, του ξεριζωμένου, σήμερα είναι όμως πιο σύνθετη. Εξάλλου, ο πρωταγωνιστής της ταινίας είναι ένας κοσμοπολίτης καθηγητής που, όμως, δυσκολεύεται να αντιμετωπίσει κατάματα εκείνο τον τόπο που του δημιούργησε το τραύμα: «Όλη τη γη γύρισες – τον παππού σου [στην Κωνσταντινούπολη] δεν πήγες όμως να τον δεις» του λέει με παράπονο ένας Πολίτης φίλος του παππού του, που τώρα πλέον ζει στο Φάληρο. Βέβαια, η κάθαρση και ο συμβιβασμός με την πραγματικότητα επέρχεται στο τέλος του έργου όταν ο πρωταγωνιστής *γυρίζει* στην Κωνσταντινούπολη, επουλώνει τα τραύματα και ξεκαθαρίζει τις σχέσεις του με τους ανθρώπους που άφησε πίσω του.

Ανεξάρτητα από το προσωπικό δράμα του πρωταγωνιστή, στην ταινία αυτή ο τόπος και η σχέση των ανθρώπων μαζί του είναι κεντρικό ζήτημα, και μάλιστα δηλώνεται καθαρά χωρίς να καλύπτεται από το πέπλο του κινηματογραφικού υπαινιγμού. Ο σκηνοθέτης προσδίδει στον πρωταγωνιστή τον ρόλο του αφηγητή και πολλές φορές, όσα λέγονται μοιάζουν με διδασκαλία. Έχουμε, για παράδειγμα, πολλές αναφορές στα ταξίδια και στον τόπο: «οι μεζέδες μοιάζουν με την αρχή κάθε ιστορίας που μιλάει για τα ταξίδια των ανθρώπων», «η μακαρίτισσα η γυναίκα μου

το Ίδρυμα Ωνάση και σπούδασε σκηνοθεσία στο πανεπιστήμιο UCLA της Καλιφόρνιας. Στην επιλογή των συντελεστών της «Πολίτικης Κουζίνας», οι περισσότεροι πρωταγωνιστές (Γιώργος Χωραφάς, Ρένια Λοϊζίδου, Ιεροκλής Μιχαηλίδης) έχουν βιώματα σχετικά με τη μετανάστευση και τον ξεριζωμό.

έλεγε ‘άμα φεύγεις από έναν τόπο, πρέπει να μιλάς για τον τόπο που πας, και όχι για τον τόπο που άφησες’», «φεύγω σημαίνει πάω κάπου αλλού και για τους περισσότερους το ‘αλλού’ σήμαινε την Ελλάδα», «στη ζωή υπάρχουν δύο λογιών άνθρωποι που ταξιδεύουν: αυτοί που κοιτάζουν το χάρτη και αυτή που κοιτάζουν τον καθρέφτη. Αυτοί που κοιτάζουν το χάρτη φεύγουν, αυτοί που κοιτάζουν τον καθρέφτη, επιστρέφουν». Ακόμα και η λέξη *γεωγραφία*, ακούγεται στο έργο ασυνήθιστα πολλές φορές: «Η γεωγραφία είναι ένα μάθημα μαγικό και το καλύτερο μέρος για να το μάθεις είναι κοντά στους φάρους» «οι φίλοι του παππού μου είναι παράξενη φάρα [...] θαρρείς πως στον εγκέφαλό τους υπάρχει μια κρυμμένη πυξίδα, που σε κάθε ερώτηση γεωγραφίας, επαναπροσδιορίζει την ταυτότητά τους: ποιοι είναι, από πού έρχονται και που πηγαίνουν» και «στην αρχή εγώ νόμιζα ότι η Ελλάδα ήταν στην Αμερική, πολύ σύντομα, όμως, προσγειώθηκα στην πραγματικότητα της αληθινής γεωγραφίας».

Η προσγείωση στην «πραγματικότητα της αληθινής γεωγραφίας» είναι ένας ακόμη κεντρικούς άξονες του έργου. Όμοια με τους μετανάστες των προηγούμενων δεκαετιών, οι Κωνσταντινουπολίτες δημιούργησαν στο μυαλό τους μια *τέλεια* Ελλάδα, μια «φαντασιακή» Ελλάδα που δεν υπάρχει στην πραγματικότητα. Η απομυθοποίησή της επέρχεται με τον αναγκαστικό ξεριζωμό τους και τη μετάβασή τους στην Αθήνα: «Η Ελλάδα ήταν ωραία όταν την σκεφτόμασταν στην Πόλη, πιο όμορφη από αυτό που βρήκαμε εδώ». Η πραγματικότητα τους απογοητεύει. Το ίδιο συνέβη και με πολλούς Έλληνες της διασποράς που επέλεξαν τον επαναπατρισμό³¹³.

Το στοιχείο αυτό είναι κάπως διαφορετικό από αυτά που συναντήσαμε στη λογοτεχνία των προηγούμενων δεκαετιών, όπου η Ελλάδα, παρά το γεγονός ότι υπήρξε σκληρή με τα παιδιά της, υπήρξε και η μόνη επιθυμητή επιλογή. Η επιστροφή στην Ελλάδα ήταν συνήθως η άπιαστη θετική εξέλιξη του σεναρίου. Ας θυμηθούμε ένα ενδεικτικό παράδειγμα αυτής της νοσταλγίας για την εξιδανικευμένη πατρίδα που είναι η επιμονή του κεντρικού ήρωα, Λεωνίδα Ματσούκα στο

---

³¹³ Την πικρία και απογοήτευση ομογενών δεύτερης και τρίτης γενιάς που μεταναστεύουν στην Ελλάδα αναζητώντας την ταυτότητά τους, διερεύνησε η Αναστασία Χρήστου στη μελέτη της *Από τη χώρα υποδοχής και πάλι πίσω: η κληρονομιά της μετανάστευσης και το σχέδιο της παλιννόστησης*, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, τμήμα Γεωγραφίας, Μυτιλήνη, 2007.

μυθιστόρημα του Harry Mark Petrakis *A Dream of Kings* [*Όνειρο για Βασιλιάδες*]³¹⁴ όταν αγοράζει εισιτήριο χωρίς επιστροφή για την Αθήνα από την Αμερική:

«Η κοπέλα σημείωσε κάτι βιαστικά σε ένα μπλοκ. [...] ‘Πότε θέλετε να πάτε;’ Την κοίταξε και κούνησε το κεφάλι του σοβαρά. ‘Όσο το δυνατόν γρηγορότερα,’ είπε. ‘Ακόμα και πιο γρήγορα.’ [...] ‘Η επόμενη πτήση μας για την Αθήνα είναι αύριο το πρωί, Σάββατο,’ είπε. ‘Θα κοιτάξω αν υπάρχουν δύο θέσεις ανοικτές’ [...] ‘Πρώτη θέση ή τουριστική;’ –‘Τουριστική.’ –‘Με επιστροφή;’ ‘Όχι! One way...’» [Petrakis, 1966:128].

Εκείνη την εποχή τα ταξίδια ήταν δύσκολα. Πολλοί από τους μετανάστες έφευγαν και δεν είχαν την ευκαιρία να ξαναγυρίσουν στην Ελλάδα ποτέ. Μία από τις συνέπειες ήταν η εξιδανίκευση της γενέτειρας, ακόμα και για τα παιδιά των μεταναστών που δεν είχαν επισκεφτεί ποτέ την Ελλάδα. Η παγκοσμιοποίηση και η ταυτόχρονη ωρίμαση της ελληνικής διασποράς άλλαξαν τα δεδομένα. Σήμερα, οι Έλληνες του εξωτερικού έχουν την ευκαιρία συχνών επισκέψεων στην Ελλάδα. Πολλά από τα παιδιά των ομογενών δεύτερης και τρίτης γενιάς έρχονται στην Ελλάδα για να εργαστούν σε πολυεθνικές εταιρίες, όπως ήρθαν να εργαστούν και για τη διοργάνωση της Ολυμπιάδας στην Αθήνα το 2004³¹⁵. Έτσι, επέρχεται και η απομυθοποίηση, όμοια με την απομυθοποίηση που είδαμε στην ταινία *Πολιτική Κουζίνα*. Η κριτική στάση απέναντι στη χώρα καταγωγής καταγράφεται πλέον και στα πολιτιστικά προϊόντα των Ελλήνων της διασποράς. Για παράδειγμα, στη νέα της ταινία, η Nia Vardalos ενσαρκώνει μια Ελληνοαμερικανίδα ξεναγό³¹⁶ που ζει διάφορες περιπέτειες στην Ελλάδα, ενώ έντονο κριτικό πνεύμα με μεγάλες δόσεις σαρκασμού (και αυτοσαρκασμού) διακρίνει και το σύνολο του έργου του ελληνοαμερικανού συγγραφέα Arthur Frangos³¹⁷. Στο πρώτο του μυθιστόρημα

³¹⁴ Το μυθιστόρημα γράφτηκε το 1966 και γυρίστηκε σε ταινία το 1969 με πρωταγωνιστές τον Anthony Quinn και την Ειρήνη Παππά.

³¹⁵ Για πρώτη φορά στην ιστορία διοργάνωσης των Ολυμπιακών Αγώνων, υπήρχε ξεχωριστή Διεύθυνση Απόδημου Ελληνισμού στο οργανωτικό σχήμα της εταιρίας διοργάνωσης. Το παράδειγμα της Αθήνας ακολούθησε και η κινεζική διοργάνωση το 2008, αξιοποιώντας τις πολλές δυνατότητες της μεγάλης κινεζικής διασποράς.

³¹⁶ Το έργο *My Life in Ruins* [*Η Ζωή μου στα Ερείπια*] είναι προγραμματισμένο να προβληθεί το 2009. Είχα την ευκαιρία να δω κάποιες σκηνές και να διαβάσω διάφορα σχετικά στοιχεία.

³¹⁷ Ο Arthur (Αργύρης) Φράγκος γεννήθηκε στο Newark του Νέας Υερσέης το 1932, από γονείς Έλληνες μετανάστες. Εκτός από τα δύο μυθιστορήματά του, σύγχρονες παρωδίες της Ιλιάδας και της Οδύσσειας, έχει εκδοθεί και μια συλλογή διηγημάτων με τον γενικό τίτλο *Έλληνας με Έλληνα όταν*

Realms of Gold [Τα Βασίλεια του Χρυσού], μια σύγχρονη παρωδία της Ιλιάδας, ο Φράγκος «φέρει μια νέα διάσταση στο ελληνοαμερικανικό μυθιστόρημα, [...] αποκαλύπτοντας τους Ελληνοαμερικανούς [...] σε ένα τραγικο-κωμικό έπος βασισμένο στην Ιλιάδα του Ομήρου, όπου οι Έλληνες [της Ελλάδας] και οι Ελληνοαμερικανοί πολεμούν έναν πόλεμο εστιατορίων στις αλάνες του Νιού Τζέρσεϋ. [...] [Ο Φράγκος] αντιπαραθέτει την ‘παλιά Ελλάδα’ με τη ‘νέα Ελλάδα’, την αρχαία Ιλιάδα με τη σύγχρονη επιχειρηματική σκηνή, τη φλεγόμενη Σμύρνη με το Νιού Τζέρσεϋ» [Karageorge, 1995:156-159]. Στο δεύτερο μυθιστόρημά του *Nameless in Ithaka : An American Odyssey* [Ανώνυμος στην Ιθάκη: μια αμερικανική Οδύσσεια], ο Οδυσσέας, ένας πανούργος Έλληνας εφοπλιστής, εμπλέκεται σε έναν παγκόσμιο πόλεμο πολιτισμών και με τη βοήθεια διανοούμενων της Αμερικής επιχειρεί να επαναφέρει τον ελληνισμό ως παγκόσμιο ιδεολογικό πρωταγωνιστή. Η κριτική τόσο προς τις Η.Π.Α., όσο και προς την Ελλάδα, είναι διάχυτη σε όλο το βιβλίο, όπως είναι και οι ισχυρές δόσεις χιούμορ και αυτοσαρκασμού.

Ο αυτοσαρκασμός και η κριτική διάθεση απέναντι σε παλαιότερες ασπρόμαυρες παραδοχές είναι συνεπώς χαρακτηριστικό της νέας διασπορικής ταυτότητας, της πιο ώριμης ταυτότητας των ομογενών. Ταυτόχρονα, η κριτική στάση απέναντι στην Ελλάδα γίνεται πιο εμφανής. Το 1994, η Μέλια Τατάκη δημοσίευσε ένα διήγημα με τον τίτλο *Η Αβάσταχτη Ελαφρότητα του Να Είσαι Έλληνας* στο περιοδικό *Odyssey*, με κύριο θέμα την απογοήτευσή της από την Ελλάδα.

«Έφτασα στην Αθήνα στα τέλη της δεκαετίας του ογδόντα. Εκείνη την εποχή, οι αταξίες του πρωθυπουργού της Ελλάδας προκαλούσαν σάλο. Ήταν η χρονιά που έγιναν τουλάχιστον τρεις φορές εκλογές, η χρονιά που κάθε δημόσια υπηρεσία είχε αποφασίσει να απεργήσει. [...] Οι καλές πατριωτικές προθέσεις μου δέχτηκαν ένα σοβαρό πλήγμα. Αυτός ήταν ο παράδεισος που είχα λαχταρήσει, αυτό το όραμα της πατρίδας που με είχε κάνει να νιώσω νοσταλγία σε κάθε άλλη χώρα που είχα ζήσει; Πρέπει να είμαι παράφρων. Ο τόπος ήταν ένας βάλτος. [...] Έγινε πολύ προφανές ότι έπρεπε να ξεχάσω τους απλούς νόμους των πολιτών-όπως το να περιμένω στην ουρά και να λέω καλημέρα σε όλους-αν επρόκειτο να συνεχίσω να ζω όπως όλοι οι άλλοι. [...]

σμίξει .Στα έργα του, πρωταγωνιστές είναι Έλληνες της Αμερικής, αλλά και Έλληνες της Ελλάδας, τους οποίους με σαφήνεια σκιαγραφεί ως διαφορετικούς «τύπους Ελλήνων».

Εξάλλου, έπρεπε να ανησυχώ για άλλα πράγματα, όπως [...] να βρίσκω δουλειά σε ένα μέρος όπου τα πτυχία μου είχαν μικρή σημασία, ενώ οι πολιτικές μου πεποιθήσεις πολύ μεγαλύτερη³¹⁸» [Tatakis, 1994:52-53].

Η Τατάκη δεν ασκεί κριτική μόνο απέναντι στην Ελλάδα. Στην αρχή του διηγήματός της παρουσιάζει την ελληνική κοινότητα του Λονδίνου, όπου μεγάλωσε, με αρκετό αυτοσαρκασμό, όμοιο με εκείνο που συναντήσαμε στην ταινία *Γάμος Αλλά Ελληνικά*, αλλά και στα έργα του Φράγκου. Στο στάδιο που βρισκόμαστε σήμερα, οι Έλληνες στο εξωτερικό δεν είναι πια μετανάστες. Είναι πολίτες της νέας τους πατρίδας, ενσωματωμένοι και ασφαλείς. Η αντιπαράθεση «Ελληνας-ξένος» έχει πλέον αμβλυνθεί και ως συνέπεια, η θεματολογία της ποιητικής της διασποράς δεν περιορίζεται μόνο στα καθημερινά και πιεστικά προβλήματα της επιβίωσης και της προσαρμογής, ενώ ταυτόχρονα η σχέση με την Ελλάδα απομακρύνεται από τη νοσταλγία και τη μυθοποίηση παρόλο που η αναζήτηση της ρίζας και η αναμόχλευση της ιστορίας μπορεί να υπάρχουν. Η σημαίνουσα παρουσία των ελληνικών στοιχείων συνεχίζει, βέβαια, να υπάρχει και γι' αυτό εντάσσουμε τα έργα αυτά στην ποιητική των Ελλήνων της διασποράς. Απλά, η στάση των δημιουργών απέναντι στην Ελλάδα είναι πολύ διαφορετική από ότι ήταν στο παρελθόν.

Επιπλέον, τα πιο πρόσφατα έργα των λογοτεχνών της διασποράς δεν επικεντρώνονται μόνο στη δυαδική σχέση Ελλάδας-κοινότητας του εξωτερικού. Η θέση των Ελλήνων στον κόσμο, καθώς και η σχέση τους με άλλους μετανάστες και άλλες εθνικότητες, περιλαμβάνεται στη θεματολογία τους. Στη νέα τους χώρα, οι ομογενείς της δεύτερης και πλέον γενιάς αποστασιοποιούνται από τα μίση και τα τραύματα του παρελθόντος. Χαρακτηριστικό δείγμα αυτής της μεταστροφής είναι το απόσπασμα από το μυθιστόρημα του Ελληνοαυστραλού Christos Tsiolkas³¹⁹ που πραγματεύεται τη σχέση του με Τούρκους μετανάστες στη Μελβούρνη:

---

³¹⁸ Η μετάφραση δική μου.

³¹⁹ Ο Christos Tsiolkas γεννήθηκε στη Μελβούρνη της Αυστραλίας το 1965 και μεγάλωσε σε ελληνικό γκέτο. Ως έφηβος υπήρξε αντιδραστικός και ριζοσπαστικός, ενώ στο πρώτο του μυθιστόρημα *Loaded*, ο Tsiolkas επιχειρεί να βουτήξει στα άδυτα των προβληματισμών των Ελλήνων της δεύτερης γενιάς στην Αυστραλία. Το μυθιστόρημα είχε μεγάλη επιτυχία ιδιαίτερα στο κοινό της Αυστραλίας. Ταυτόχρονα, όμως, προκάλεσε ποικίλες αντιδράσεις και διαμαρτυρίες στους κόλπους της ομογένειας. Το μυθιστόρημα μεταφέρθηκε στη μεγάλη οθόνη από την Ελληνοαυστραλιανή σκηνοθέτη Άννα Κόκκινος με τον τίτλο *Head On* [Κατά Μέτωπο, περισσότερες πληροφορίες για το έργο στο <http://thecia.com.au/reviews>] κερδίζοντας σημαντικό αριθμό βραβείων σε αυστραλιανά και διεθνή κινηματογραφικά φεστιβάλ. Το τρίτο του μυθιστόρημα *Dead Europe* [Νεκρή Ευρώπη] (2005) κέρδισε

«Ο ταξιτζής δεν απαντάει στην ερώτηση. Αντ’ αυτού, ρωτάει: ‘Έλληνας’, [...] ‘Εσύ τι είσαι;’ ρωτάω τον ταξιτζή. ‘Τούρκος’. Ο Τζόνι μου περνάει τη μαστούρα και αγριοκοιτάζει τον οδηγό. ‘Ο προ-πάππους σου βίασε την προ-γιαγιά μου,’ του λέει απειλητικά. Για ένα δευτερόλεπτο υπάρχει σιωπή, και μετά, και ο οδηγός και ο Τζόνι και εγώ ξεσπάμε στα γέλια [...] [Tsiolkas, 1995:84-86].

Ο Christos Tsiolkas είναι ένας συγγραφέας της δεύτερης γενιάς στην Αυστραλία που αναδεικνύει διάφορα ζητήματα σε σχέση με την ταυτότητά του. Πρωτίστως, ο ίδιος δηλώνει Αυστραλός: «Είμαι Αυστραλός, και όχι Έλληνας»³²⁰, αν και στα έργα του υπάρχουν πληθώρα ελληνικών στοιχείων. Επιπλέον, η ανοικτή παραδοχή της ομοφιλοφυλίας του, σε συνδυασμό με τη μεγάλη δημοσιότητα που απολαμβάνει στην Αυστραλία, τον έθεσαν στο στόχαστρο της ελληνικής ομογένειας στη χώρα αυτή³²¹. Ακόμα και ερευνητές και ακαδημαϊκοί επιλέγουν να αγνοούν³²² όχι μόνο τη μεγάλη εμπορική επιτυχία των έργων του, αλλά και την ποιοτική καταξίωση τους στην Αυστραλία, όπου ο συγγραφέας συγκαταλέγεται ανάμεσα στους καλύτερους νέους συγγραφείς της γενιάς του. Στο πρώτο του μυθιστόρημα, ο πρωταγωνιστής Άρης είναι 19 ετών, βρίσκεται σε κρίση ταυτότητας και σεξουαλικότητας, επιθυμεί την «κατά μέτωπο» σύγκρουση με τις καταβολές του και, προς το παρόν, ζει μια ξέφρενη ζωή γεμάτη μουσική, χορό, τυχαίες γνωριμίες της βραδιάς και χρήση ναρκωτικών. Η χυδαία γλώσσα που χρησιμοποιεί ο συγγραφέας,

---

το αυστραλιανό Α΄ Βραβείο Μυθιστορήματος The Age. Το τελευταίο του μυθιστόρημα *The Slap* [*Το Σκαμπύλι*] κυκλοφόρησε το 2008, ενώ έχει γράψει και αρκετά θεατρικά έργα.

³²⁰ Συνέντευξη του συγγραφέα στη δημοσιογράφο Λαμπρινή Θωμά στην ηλεκτρονική εφημερίδα www.locandiera.gr/press στις 10 Απριλίου 2006.

³²¹ Δείτε, για παράδειγμα, άρθρο του περιοδικού *Odyssey* με τον τίτλο “Meeting Hypocrisy Head On” [= «Κατά Μέτωπο Σύγκρουση με την Υποκρισία» της Anna Patty, στο τεύχος Σεπτεμβρίου-Οκτωβρίου 1998. Το άρθρο δημοσιεύτηκε με την ευκαιρία προβολής της ταινίας *Head On*. Η πρώτη φράση του άρθρου είναι: «Οι ελληνορθόδοξοι ιερείς στην Αυστραλία προειδοποιούν τον κόσμο να μη δουν το έργο. Απηυδασιμένοι θεατές φεύγουν από τους κινηματογράφους εκφράζοντας τη διαμαρτυρία τους για τις ερωτικές σκηνές. Οι ελληνόγλωσσες εφημερίδες δημοσιεύουν εξαγριωμένες επιστολές με παράπονα».

³²² Για παράδειγμα, στην εισήγηση «Ελληνοαυστραλιανή λογοτεχνία: Γενική προσέγγιση με ειδικότερες αναφορές» του πανεπιστημιακού Μιχάλη Τσιανίκα, ο Τσιόλκας αναφέρεται μόνο σε έναν κατάλογο λοιπών συγγραφέων με ελληνική καταγωγή στην τελευταία σελίδα του άρθρου, ενώ σε παρένθεση αναφέρεται ότι είναι ο συγγραφέας του *Ο Άνθρωπος του Ιησού*, το δεύτερο μυθιστόρημα του Τσιόλκα. Είναι όμως το πρώτο του μυθιστόρημα στο οποίο καταγράφεται η σύγκρουση με την εθνικότητά του, οι προβληματισμοί του για την ομογένεια της Αυστραλίας και ο διχασμός που αντιμετωπίζουν πολλά άτομα στη διασπορά. Είναι, επίσης, το πρώτο μυθιστόρημα του που έγινε ταινία και του χάρισε μεγάλη δημοσιότητα, αλλά και εκείνο που επέφερε συνολική ρήξη με την ομογένεια της Αυστραλίας.

αν και δοσμένη με ιδιαίτερη μαεστρία, σε συνδυασμό με το προαναφερόμενο περιέχομενο, ανατρέπει την επιθυμία της πλειοψηφίας των ομογενών που θα ήθελαν να αναφέρονται ως οι *εργατικοί, φιλήσυχοι, νομοταγείς ελληνικής καταγωγής Αυστραλοί πολίτες* που συνήθως είναι. Συνεπώς, μεγάλο μέρος της ελληνοαυστραλιανής κοινότητας αισθάνθηκε ότι διασύρεται μέσα από το *Loaded* χωρίς να προβληματιστεί επικοδομητικά σε σχέση με το έργο. Όμως, σε δεύτερη ανάγνωση, το μυθιστόρημα του Τσιόλκα παρουσιάζει έναν πολύ προβληματισμένο νέο, διχασμένο ανάμεσα στο χθες και το σήμερα, τον αυστραλιανό του περίγυρο και την ελληνική του καταγωγή, την υποκρισία της μεσαιάς τάξης και την ανήσυχη φύση ενός επαναστάτη. Ο αφηγητής αμφισβητεί τα πάντα:

«Η κοινότητα των wogs³²³ είναι μια κοινότητα που αποτελείται από ανθρώπους που σε μαχαιρώνουν πίσωπλάτα, ψοφάνε για χρήματα, είναι σνομπ και το παίζουν ηθικοί. Η κοινότητα δεν έχει χρόνο να ασχοληθεί με τους χαμένους και τους παραστρατημένους. Οι χωριάτες Έλληνες που έκαναν τα λεφτά τους δουλεύοντας σε milkbars³²⁴, σαντουϊτσάδικα και ψαράδικα στη Μελβούρνη περιφρονούν το Ελληνόπουλο με τα μακριά μαλλιά και την βαμμένη ξανθιά Ελληνοπούλα και τους αντιμετωπίζουν με περιφρόνηση και άρνηση. Η άρνηση είναι συνολική. Εσείς δεν είστε εγώ. Εμείς δεν είμαστε εσείς. Άντε γ..... Δεν υπάρχουνε. Η εθνικότητα είναι μια κομπίνα [...] σχεδιασμένη από τους Αμερικάνους» [σελίδα 43].

Ένας άλλος συγγραφέας που αμφισβητήθηκε³²⁵ στην ελληνική ομογένεια είναι ο Jeffrey Eugenides³²⁶. Με το ανατρεπτικό του μυθιστόρημα *Middlesex* κέρδισε το συγγραφικό Βραβείο Pulitzer το 2003, ενώ ήταν ήδη γνωστός από το μυθιστόρημά

---

³²³ Wogs [=λέρες] υποτιμητικό επίθετο σε αυστραλιανή διάλεκτο που αναφέρεται στους μετανάστες από τη Νότια Ευρώπη.

³²⁴ Είδος μίνι-μάρκετ στην Αυστραλία. Πολλοί από τους πρώτους Έλληνες μετανάστες ήταν ιδιοκτήτες τέτοιων μικρών επιχειρήσεων.

³²⁵ Οι λίγοι Έλληνες που ασχολούνται με το αντικείμενο της λογοτεχνίας της ελληνικής διασποράς συνήθως αναφέρονται μόνο στο απόσπασμα του βιβλίου που αναφέρεται στην Καταστροφή της Σμύρνης [δείτε την εισήγηση του Καλογερά, 2004:28]. Η αναφορά στην Καταστροφή της Σμύρνης είναι, προφανώς, πολύ σημαντική. Όμως, θεωρώ ότι και τα άλλα ζητήματα που θέτει ο Eugenides, όπως είναι η αμφισβήτηση της ανατροφής του σε ένα ελληνικό σπίτι, η σύγχυση που αισθάνεται ο αφηγητής/αφηγήτρια σε σχέση με την εθνική καταγωγή του/της και όλο το πλέγμα των ελληνικών στοιχείων στο μυθιστόρημα είναι σημαντικά ζητήματα για τη μελέτη της ελληνικής διασποράς.

³²⁶ Ο Jeffrey Eugenides γεννήθηκε το 1960 στο Ντιντρόιτ, Μίσιγκαν των Η.Π.Α. Είναι ελληνικής και ιρλανδικής καταγωγής.

του *Αυτόχειρες Παρθένοι*³²⁷. Στο έργο του *Middlesex*³²⁸ η ελληνική καταγωγή είναι κεντρικό ζήτημα στην υπόθεση του βιβλίου. Η ιστορία του μυθιστορήματος είναι εξαιρετικά παράδοξη. Σε ελληνική οικογένεια της μεσαίας τάξης γεννιέται η Καλλιόπη Στεφανίδη που μεγαλώνει μέχρι τα 14 χρόνια της ως κορίτσι. Στη συνέχεια, αποκαλύπτεται ότι πάσχει από μια σπάνια κληρονομική γενετική ανωμαλία και είναι στην πραγματικότητα, ένα ερμαφρόδιτο άτομο. Στην ηλικία των 14, αρχίζει μια καινούργια ζωή, ως αγόρι πλέον.

Η γενετική ανωμαλία αποδίδεται στο γεγονός ότι οι παππούδες του παιδιού από τη Μικρά Ασία ήταν αδέρφια που ερωτεύτηκαν και έζησαν ως ανδρόγυνο, πρόσφυγες και μετανάστες στην Αμερική. Το αποτέλεσμα αυτής της αιμομιξίας³²⁹ ήρθε στην επιφάνεια με τη γέννηση της Καλλιόπης που σήμερα είναι ο Καλ. «Συγχωρέστε με που εμφανίζομαι λίγο ομηρικός, κάποιες φορές... Και αυτό κληρονομικό είναι» [σελίδα 4] παραδέχεται ο αφηγητής αυτοσαρκαζόμενος για την ελληνική καταγωγή του. Μέσα από την αναπαράσταση των παιδικών του χρόνων, ο αφηγητής ταλαντεύεται ανάμεσα σε πολλά διλήμματα: Έλληνας ή Αμερικανός, κορίτσι ή αγόρι, περιβάλλον ή γονίδια, κληρονομιά ή εκπαίδευση. Η σύγχυση και ο διχασμός, χαρακτηριστικά όλων των διασπορών, είναι διάχυτα, ακόμα και αν μεταμφιέζονται σε σύγχυση σεξουαλικότητας μέσω της εθνικότητας. Στο κάτω-κάτω, η εθνικότητα και το γενετικό σφάλμα ευθύνονται για όλα τα δεινά της πρωταγωνίστριας/πρωταγωνιστή. Θεωρώ σημαντικό αυτό το θέμα. Ο Eugenides δείχνει με τον πιο ανατρεπτικό τρόπο ότι η εθνικότητα και η κληρονομιά είναι ζητήματα αναπόφευκτα. Όσο και αν προσπαθήσεις, εμφανίζονται στην επιφάνεια και σε προβληματίζουν, σε διχάζουν, σε βασανίζουν. Δεδομένου ότι ιατρικά η περίπτωση του βιβλίου είναι εξαιρετικά σπάνια (έως αδύνατη με τη μορφή που παρουσιάζεται), μήπως ο Eugenides μεταμφιέζει ως ζητήματα περιέργης σεξουαλικότητας, τα διασπορικά ζητήματα αμφίβολης εθνικής ταυτότητας σε μια λογοτεχνική μεταφορά; Η μεταφορά, δηλαδή η μεταμφίεση ενός πράγματος ως κάποιο άλλο πράγμα, δεν είναι καθόλου σπάνιο λογοτεχνικό εργαλείο Πάντως, το συγκεκριμένο μυθιστόρημα

³²⁷ Το πρώτο μυθιστόρημα του Eugenides *Virgin Suicides*, [εκδόσεις Grand Central Publishing, 1994] γυρίστηκε ταινία από τη Σοφία Κόπολα (1999).

³²⁸ Το έργο περιλαμβάνεται στον κατάλογο με τα «1.000 μυθιστορήματα που όλοι πρέπει να διαβάσουν» που κατάρτισε η αγγλική εφημερίδα *Guardian*, [από άρθρο στην εφημερίδα *Ta Nea*, σελ.27, 6 Μαρτίου 2009].

³²⁹ Είναι τεκμηριωμένο ιατρικό γεγονός ότι η αιμομιξία είναι αίτιο πρόκλησης σοβαρών γενετικών ανωμαλιών.

προσφέρει πολλά διασπορικά ερείσματα και πρέπει να συμπεριλαμβάνεται σε κάθε ανάλυση που αφορά στη λογοτεχνία της ελληνικής διασποράς.

Η μεγάλη απήχηση στο ευρύ αναγνωστικό κοινό, η εμπορική επιτυχία και η γενική καταξίωση του Tsiolkas και του Eugenides καταδεικνύουν με τον πιο περίτρανο τρόπο ότι η ελληνική διασπορά είναι μια διαφορετικού τύπου διασπορά τώρα πια. Οι σημερινές γενιές των απογόνων των μεταναστών που απαρτίζουν πλέον τη διασπορά αισθάνονται ασφαλείς στις κοινωνίες υποδοχής, αλλά και δυνατοί ώστε να μπορούν να συνεισφέρουν στα πολιτιστικά δρώμενα στις νέες πατρίδες, πολλές φορές αμφισβητώντας το κατεστημένο. Ο ελληνισμός της διασποράς αποτελείται πλέον από επαγγελματίες (δικηγόρους, γιατρούς, πολιτικούς, πανεπιστημιακούς, επιχειρηματίες, χρηματιστές, αλλά και καλλιτέχνες), και πολλές φορές είναι μόνο κατά ένα μέρος ελληνικής καταγωγής, αφού προέρχονται από μικτούς γάμους. Οι καλλιτεχνικοί δημιουργοί έχουν πλέον αφομοιωθεί και ενσωματωθεί χωρίς δυσχέρεια στις κοινωνίες τους και διαπρέπουν στο περιβάλλον τους.. Το σημαντικό είναι ότι δεν αισθάνονται μειονεκτικά απέναντι στους συμπολίτες τους, αλλά αντίθετα προβάλλουν τη δική τους ιστορική, πολιτιστική και φυλετική εμπειρία. Επιπλέον, επειδή σήμερα το γενικό βιομηχανικό, τεχνολογικό και οικονομικό παγκόσμιο σύστημα φαίνεται να βιώνει μία κρίση ταυτότητας, όλοι οι άνθρωποι αισθάνονται την ανάγκη για μια επιστροφή στις ρίζες ή τουλάχιστον μια αναζήτηση της ιδιαιτερότητας σε σχέση με την κυρίαρχη κουλτούρα της εκάστοτε χώρας. Έτσι, οι Έλληνες της διασποράς αναπτύσσουν μια πιο υγιή σχέση με τη χώρα καταγωγής τους, αντιμετωπίζοντάς την χωρίς βραχυπρόθεσμες διεκδικήσεις, αλλά περισσότερο ως μια διαδικασία προσωπικής ολοκλήρωσης.

Συμπερασματικά, θα μπορούσαμε να πούμε ότι στα πολιτιστικά προϊόντα με κεντρικό άξονα την ελληνική διασπορά, αναγνωρίζουμε τα ποιοτικά χαρακτηριστικά ανθρωπογεωγραφικού τύπου που εντάσσονται στην τυπολογία των διασπορών του Cohen. Η επισκόπηση των προαναφερόμενων πολιτιστικών προϊόντων τεκμηριώνει την υπόθεση ύπαρξης πολλών τύπων ελληνικής διασποράς, μια διασπορά που είναι και διασπορά θυμάτων και εργατική και εμπορική και πολιτισμική διασπορά.

Πέρα όμως από αυτό το σημαντικό στοιχείο, καταγράφεται ότι η ελληνική διασπορά είναι αναμφισβήτητα πιο ώριμη και αυτό είναι προφανές στα πολιτιστικά προϊόντα του σήμερα. Είναι μια διασπορά που πραγματεύεται πλέον ζητήματα που συμβαδίζουν με την παγκοσμιοποίηση, αφού η θεματολογία των πολιτιστικών προϊόντων έχει ξεπεράσει τα ζητήματα της καθημερινότητας και της επιβίωσης και επεξεργάζεται τα ζητήματα μιας πιο σύνθετης ταυτότητας. Επίσης, είναι μια διασπορά διατιθεμένη να συγκρουστεί με τη χώρα καταγωγής και το τραυματικό παρελθόν, να επωμιστεί το πόνημα της αυτοκριτικής και να απολαύσει την κατάκτηση του αυτοσαρκασμού. Εν κατακλείδι, είναι μια διασπορά πιο υγιής.

Κεφάλαιο 7

Ο Θαυμαστός Κόσμος των Δικτύων της Διασποράς

7.1. Εισαγωγή

Στα προηγούμενα κεφάλαια της παρούσας διατριβής επιχειρήθηκε μια προσέγγιση της ελληνικής διασποράς με βάση την τυπολογία Cohen (Κεφάλαια 2, 3, 4, 5), ενώ στο Κεφάλαιο 6, η υπόθεση ύπαρξης πολλών ελληνικών διασπορών επαληθεύτηκε μέσα από την ανάλυση των πολιτιστικών προϊόντων που αναδεικνύουν την πολυμορφία αυτή. Η τυπολογία Cohen βασίζεται στον διαχωρισμό των διασπορών με βάση το αίτιο δημιουργίας τους (συλλογικό τραύμα, αναζήτηση εργασίας, εμπόριο), αίτιο το οποίο εξελίσσεται πολλές φορές σε κύριο παράγοντα της μετέπειτα συνοχής τους. Ταυτόχρονα, όμως, είναι επόμενο τα μέλη των διασπορών να οργανώνονται, να δημιουργούν θεσμούς και να αναπτύσσουν σχέσεις με τη χώρα καταγωγής (μητρόπολη), τη χώρα υποδοχής και μεταξύ τους. Οι διασπορές δημιουργούν τη δική τους ιστορία στηριζόμενοι σε παλαιότερες και νέες μορφές οργάνωσης, ενώ το σύνολο αυτών των δικτύων αποτελεί ένα παγκόσμιο πλέγμα δυναμικών σχέσεων.

Η ελληνική διασπορά, στο σύνολό της, μπορεί να συγκριθεί με ένα αρχιπέλαγος με διάσπαρτες εστίες ελληνισμού σε όλον τον κόσμο, άλλες μεγαλύτερες, άλλες μικρότερες, άλλες περισσότερο ελληνικές, άλλες περισσότερο αφομοιωμένες στις χώρες υποδοχής. Φυσικό είναι με το πέρασμα του χρόνου και την ύπαρξη περισσότερων πλέον γενεών ατόμων ελληνικής καταγωγής, εκτός της μεταναστευτικής, να έχουν διαμορφωθεί νέα δεδομένα και χαρακτηριστικά του ελληνισμού της διασποράς, αλλά και των θεσμών που τον εκφράζουν. Ο ελληνισμός της διασποράς μπορεί να εκληφθεί ως ένας ανοικτός ορίζοντας συνάντησης και συνύπαρξης, αφού οι Έλληνες του εξωτερικού είναι, ως επί το πλείστον, και ελληνικής καταγωγής και ενσωματωμένοι πολίτες ενός άλλου κράτους. Το στίγμα του ελληνισμού της διασποράς με αναφορά στα κύρια δίκτυα έκφρασής του, θα επιχειρήσουμε να αναδείξουμε στην καταγραφή που ακολουθεί.

Στο κεφάλαιο αυτό (τελευταίο κεφάλαιο της διατριβής), θα παρουσιαστούν μερικά από τα σύγχρονα δίκτυα της ελληνικής διασποράς, ενώ ιδιαίτερη έμφαση θα δοθεί στη δημιουργία νέων δικτύων ή στην μετεξέλιξη παλαιότερων δικτύων στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης. Τα δίκτυα αυτά μπορεί να είναι οι οργανωμένοι θεσμοί της διασποράς (όπως η ελληνορθόδοξη εκκλησία) ή άτυπα δίκτυα (όπως οι

επικοινωνιακοί διάλογοι του Διαδικτύου) που θα εξεταστούν στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης και των αλλαγών που αυτή επέφερε. Μεγάλο μέρος του κεφαλαίου αφορά στο θεσμό του Συμβούλιου Απόδημου Ελληνισμού (Σ.Α.Ε.) που ιδρύθηκε μόλις το 1995 από την ελληνική πολιτεία με στόχο τη συσπείρωση όλων των δυνάμεων του ελληνισμού της διασποράς. Παρά τις ατέλειες του θεσμού και το σχετικά σύντομο χρονικό διάστημα που έχει μεσολαβήσει από την ίδρυσή του, το Σ.Α.Ε. αποτελεί το πιο οργανωμένο και ευρύ δίκτυο της διασποράς. Σημαντική υπήρξε η συνταγματική κατοχύρωση του θεσμού που αναφέρεται πλέον ρητά στο Άρθρο 108 του Συντάγματος της Ελλάδας, όπως αυτό τροποποιήθηκε το 2001. Στο τέλος του κεφαλαίου, θα αναφερθούμε και σε κάποια συγκεκριμένα περιστατικά που καταδεικνύουν την τάση παγκοσμιοποίησης της ελληνικής διασποράς, ενώ στα συμπεράσματα θα αναφερθούμε στις προοπτικές που αναδεικνύονται στο εγγύς μέλλον.

Κάθε δίκτυο που αναφέρεται στο κεφάλαιο αυτό θα μπορούσε να αποτελέσει αντικείμενο ξεχωριστής και αναμφίβολα πιο λεπτομερούς έρευνας. Ο στόχος, όμως, του κεφαλαίου είναι η καταγραφή των σύγχρονων δικτύων και η πολυμορφία τους, και συνεπώς, η παρουσίαση του κάθε δικτύου θα είναι συνοπτική στο πλαίσιο των περιορισμών της θεματολογίας της διατριβής. Από την άλλη, στο παρόν κεφάλαιο τεκμηριώνεται μία από τις αρχικές υποθέσεις της διατριβής, δηλαδή ο μετασχηματισμός των ελληνικών κοινοτήτων του εξωτερικού που πλέον εκφράζονται με τη μορφή των δι-εθνικών δικτύων.

Η πιθανότητα αυτής της μετάλλαξης έχει ήδη καταγραφεί: «Η νέα εποχή της παγκοσμιοποίησης δημιουργεί τις αντικειμενικές προϋποθέσεις για μια αναγέννηση του ελληνισμού. Μπορούμε να γυρίσουμε τη σελίδα του *finis Graecia*³³⁰ και να αρχίσουμε το νέο κεφάλαιο της ιστορίας του *δικτυωτού έθνους*» [Πρεβελάκης, 1997:13]. Ως μετατρέπόμενο σε *δικτυακό* αναφέρεται και το κράτος: «Στην εποχή της πληροφορικής, το κράτος μετατρέπεται σε δικτυακό, αποτελούμενο από τις υποκρατικές και υπερκρατικές δομές, καθώς και το δίκτυο των Μη-Κυβερνητικών Οργανώσεων και άλλων υποσυστημάτων. [...] Τα δίκτυα αποτελούν τη νέα πραγματικότητα, που υποβαθμίζει το εθνικό κράτος μέσα από την ενσωμάτωσή του

---

³³⁰ Λατινικά [=το τέλος της Ελλάδας]

σε αυτά» [Κοτζιάς, 2004:137-138]. Ποια είναι, όμως, αυτά τα δίκτυα του ελληνισμού; Το περιεχόμενο του κεφαλαίου αυτού επιχειρεί να απαντήσει στο ερώτημα αυτό καταγράφοντας τις μορφές οργάνωσης και έκφρασης της ελληνικής διασποράς στη σύγχρονη εποχή, προσφέροντας ένα χρήσιμο εργαλείο προσέγγισης και ανάλυσης.

7.2. Η ελληνορθόδοξη εκκλησία

Η διάρθρωση της Ελληνορθόδοξης Εκκλησίας περιλαμβάνει τις έδρες των τεσσάρων πρεσβυγενών Πατριαρχείων (Οικουμενικού-Κωνσταντινουπόλεως, Αλεξανδρείας και πάσης Αφρικής, Ιεροσολύμων και Αντιοχείας³³¹), που απαρτίζονται από τις Αρχιεπισκοπές, τις Μητροπόλεις και τις Επισκοπές. Στο παρελθόν η Ορθοδοξία φαινόταν από γεωγραφική και πολιτιστική άποψη σχεδόν αποκλειστικά ως μια *ανατολική* Εκκλησία. Αυτό δεν συμβαίνει πλέον σήμερα. Έξω από τα όρια των παραδοσιακών ορθόδοξων χωρών (κυρίως στην ανατολική Ευρώπη), υπάρχει μια μεγάλη ορθόδοξη διασπορά, με κύριο κέντρο τη Βόρεια Αμερική, αλλά με κλάδους που εκτείνονται σε κάθε μέρος της γης [Ware, 1996:276]. Το Οικουμενικό Πατριαρχείο στην Κωνσταντινούπολη είναι ο σπουδαιότερος πόλος της Ελληνορθόδοξης Εκκλησίας στη Δύση, αφού στη δικαιοδοσία του εμπίπτουν οι εκκλησίες σε Ευρώπη, Αμερική και Ωκεανία³³² [Bruneau, 1997:19]. Η μεγαλύτερη ορθόδοξη ομάδα σήμερα στη Βόρεια Αμερική είναι η ελληνορθόδοξη [Ware, 1996:292], όπου υπάρχει και η μεγαλύτερη κοινότητα της ελληνικής διασποράς. Στην Αυστραλία, όπου υπάρχει η δεύτερη μεγαλύτερη κοινότητα της ελληνικής ομογένειας, η Ελληνική Αρχιεπισκοπή είναι το μεγαλύτερο σώμα ορθόδοξων [Ware, 1996:294].

Βασικό μέλημα των μεταναστών στην προσπάθεια συσπείρωσής τους ήταν η κάλυψη των θρησκευτικών τους αναγκών [Χασιώτης, 1993: 180]. Αυτό επιτεύχθηκε με την οικοδόμηση ναών και ως συνέπεια, σήμερα υπάρχει ένα αξιοθαύμαστο δίκτυο

---

³³¹ Ορθόδοξα είναι και τα λεγόμενα Νέα Πατριαρχεία (Ρωσίας, Ρουμανίας, Σερβίας, κλπ), τα οποία δεν εμπίπτουν στη θεματολογία του ελληνισμού της διασποράς.

³³² Μέχρι το 1902, οι Έλληνες της Αυστραλίας είχαν σχέσεις κυρίως με το Ελληνορθόδοξο Πατριαρχείο Ιεροσολύμων. Μετά το 1902, η Εκκλησία της Ελλάδας διόριζε τους ιερείς στην Αυστραλία, ενώ από το 1924, η Ελληνορθόδοξη Μητρόπολη της Αυστραλίας πέρασε στη δικαιοδοσία του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Το 1959, μετονομάστηκε σε Αρχιεπισκοπή Αυστραλίας και Νέας Ζηλανδίας. Η πρώτη ελληνορθόδοξη εκκλησία στην Αυστραλία εγκαινιάστηκε το 1898 στο Surry Hills της Νέας Νότιας Ουαλίας.

ελληνορθόδοξων εκκλησιών σε όλη την υφήλιο. Όπως κατά την αρχαιότητα, όταν οι Έλληνες ανήγειραν τα τεμένη της θρησκευτικής τους πίστης σε όλη την έκταση της τότε οικουμένης, από το Γιβραλτάρ μέχρι το Αφγανιστάν και από τον Καύκασο μέχρι τα παράλια της Βόρειας Αφρικής, το ίδιο οικουμενικές είναι οι διαστάσεις της ελληνορθόδοξης ναοδομίας στις πέντε ηπείρους. Ακόμα και στην Αλάσκα και την Κορέα και το Καίμπ Τάουν, οι νεότεροι μετανάστες έκτισαν ναούς [Μπαρούτας, 2006:15].

Στη συντριπτική τους πλειοψηφία, οι ιστορικοί που έχουν ασχοληθεί με τα θέματα της ελληνικής διασποράς δεν παραλείπουν να αναφερθούν στο σημαντικό ρόλο που διαδραμάτισε και συνεχίζει να διαδραματίζει η ελληνική εκκλησία στη ζωή των Ελλήνων της διασποράς. Μερικά παραδείγματα αναφορών: «Εκκλησίες, εκπαιδευτήρια και φιλανθρωπικά ιδρύματα συνιστούσαν τις απαραίτητες συλλογικές οργανώσεις, οι οποίες υποστήριζαν τον κοινοτικό βίο των Ελλήνων της διασποράς» [Καρδάσης & Χαρλαύτη, 2006:67], «η κοινοτική οργάνωση, το σχολείο, η εκκλησία και η αλληλοβοήθεια αποτελούν τους βασικούς θεσμούς που διατηρούν και αναπαράγουν την ελληνικότητα και τη συνοχή των Ελλήνων της διασποράς [Κιτροέφ, 2006:79] και «ο κύριος σκοπός της κοινότητας ήταν η εξεύρεση πόρων για την ίδρυση και ανοικοδόμηση της τοπικής Ελληνορθόδοξης εκκλησίας» [Moskos, 1989:34]³³³. Μια χαρακτηριστική περιγραφή της διαδικασίας ανέγερσης του ελληνικού ναού αναφέρεται από την Όλγα Κατσιαρδή-Hering σε άρθρο συλλογικού έργου για τον ελληνισμό της διασποράς με τίτλο «Από την Οθωμανική Κατάκτηση ως την Εδραίωση του Νεοελληνικού Έθνους»:

«Πρώτο μέλημα των παροίκων, μετά την παραχώρηση προνομίων, είναι η ανέγερση ορθόδοξου ναού. Ειδική επιτροπή αναλαμβάνει το βάρος για την εξεύρεση των χρημάτων, τη μέριμνα για την ανοικοδόμηση εκκλησίας, αντιπροσωπευτικής του κύρους που επιθυμούν να προσδώσουν στην κοινότητά τους και την προβολή τους, και την πλούσια κατά κανόνα, εσωτερική διακόσμησή της [...] Ο ναός κατά κανόνα ανεγείρεται σε κεντρικό σημείο της πόλης, σε περιοχή κοντά στη θάλασσα ή τις όχθες ποταμού, ώστε να είναι δυνατή η εύκολη άσκηση της λατρείας από τους νεοερχόμενους. Ο

---

³³³ Η μετάφραση δική μου.

ναός και το γειτνιάζον κοινοτικό οίκημα, και συνήθως και το σχολείο, αποτελούν τα κτίρια-σύμβολα της κοινοτικής, κοινωνικής και εθνικής ενότητας για τα μέλη της κοινότητας, αλλά και της παροικίας, ανεξαρτήτως της ενεργού συμμετοχής τους στη διοικητική οργάνωση. Γύρω από το ναό αναπτύσσονται οι κοινωνικές δραστηριότητες των μελών, εξελίσσεται, κατά κανόνα η ελληνική γειτονιά (Campo dei Greci³³⁴, Griechengasse³³⁵, Görög utca³³⁶, κ.ο.κ.) [Κατσιαρδή-Hering, 2006:45].

Η σύγκλιση του λαϊκού και του εκκλησιαστικού παράγοντα φαίνεται ιδιαίτερα στις Η.Π.Α. [Χασιώτης, 1993:181], όπου η ελληνική ταυτότητα συμπίπτει πολλές φορές με την ταυτότητα του Ελληνορθόδοξου. Μάλιστα, λαμβάνοντας υπόψη το γεγονός ότι μόνο το ένα πέμπτο όλων των Ελληνοαμερικανών έχει μητρική γλώσσα την ελληνική «όλο και περισσότερο, η ορθόδοξη πίστη και όχι η γνώση της ελληνικής γλώσσας είναι το χαρακτηριστικό που καθορίζει την ελληνική εθνική ταυτότητα στην Αμερική³³⁷» [Moskos, 2004:209].

Έχοντας στόχο την παρουσίαση των δικτύων της ελληνικής διασποράς, θεωρήθηκε σημαντικό να καταγραφούν οι ελληνορθόδοξοι ναοί παγκοσμίως στους πίνακες που ακολουθούν, ώστε να διαφανεί η γεωγραφική ευρύτητα, αλλά και η αριθμητική δύναμη αυτής της παρουσίας. Για να γίνει αυτό, χρησιμοποιήθηκε η δίτομη έκδοση του Οικουμενικού Πατριαρχείου [Οικουμενικό Πατριαρχείο, 1999:945-1181] και συγκεκριμένα ο δεύτερος τόμος (Διοικητικό), όπου καταγράφονται λεπτομερώς τα στοιχεία όλων των ελληνορθόδοξων ναών ανά χώρα που εμπίπτουν στη δικαιοδοσία του Πατριαρχείου. Για τους ελληνορθόδοξους ναούς εκτός δικαιοδοσίας του Οικουμενικού Πατριαρχείου, χρησιμοποιήθηκε το εξαιρετικό πολυσέλιδο λεύκωμα «Οι Ναοί των Ελλήνων Μεταναστών» του Κώστα Μπαρούτα [Μπαρούτας, 2006:passim] . Για οικονομία χώρου, οι πίνακες συντάχθηκαν μόνο με την απλή αριθμητική αναφορά των ναών ανά εκκλησιαστική περιφέρεια.

³³⁴ Αναφέρεται στη συνοικία του ναού του Αγίου Γεωργίου στη Βενετία.

³³⁵ Αναφέρεται στο δρόμο της Αγίας Τριάδας στη Βιέννη.

³³⁶ Αναφέρεται στη συνοικία γύρω από το ναό του Ευαγγελισμού στη Βουδαπέστη.

³³⁷ Παρά τα προαναφερόμενα, δεν θα πρέπει να υποθέσουμε ότι η Ελληνορθόδοξη Εκκλησία κατείχε την ίδια θέση σε όλον τον ελληνισμό της διασποράς. Οι αποκλίσεις και οι διαφορές ανάμεσα στις διάφορες κοινότητες και γεωγραφικές περιφέρειες ήταν πολλές και έντονες. Για παράδειγμα, οι αντιπαράθεσεις των κοινοτήτων (λαϊκών) και της εκκλησιαστικής ηγεσίας που είχαν εκδηλωθεί με ένταση στην περίοδο του Μεσοπολέμου επαναλήφθηκαν και μεταπολεμικά, τόσο στην Αυστραλία, όσο και στις Η.Π.Α. [Χασιώτης, 1993:180].

Πίνακας 7.1.

Ελληνορθόδοξες εκκλησίες στη δικαιοδοσία του Οικουμενικού Πατριαρχείου³³⁸

Ιερά Αρχιεπισκοπή Αμερικής	68
Ιερά Επισκοπή Σικάγου	57
Ιερά Επισκοπή Αγίου Φραγκίσκου	61
Ιερά Επισκοπή Πιττσμπούργου	56
Ιερά Επισκοπή Βοστόνης	63
Ιερά Επισκοπή Ντένβερ	49
Ιερά Επισκοπή Νέας Υερσέης	52
Ιερά Επισκοπή Ατλάντας	65
Ιερά Επισκοπή Ντιτρόιτ	45
	Σύνολο Αμερικής =516
Ιερά Αρχιεπισκοπή Αυστραλίας	
Νέα Νότια Ουαλία/Καμπέρα	38
Βικτώρια και Τασμανία	42
Βόρειος και Νότιος Αυστραλία	21
Βρισβάνη –Κουηνσλάνδη	12
Πέρθη – Δυτική Αυστραλία	11
	Σύνολο Αυστραλίας=124
Περιφέρεια Ευρώπης	
Ιερά Αρχιεπισκοπή Θυατείρων (Μ. Βρετανίας, Ιρλανδίας, Μάλτας)	113
Ιερά Μητρόπολη Γαλλίας (Ισπανία, Πορτογαλία)	33
Ιερά Μητρόπολη Γερμανίας	57
Ιερά Μητρόπολη Αυστρίας (Ουγγαρία)	8
Ιερά Μητρόπολη Σουηδίας και Σκανδιναβίας	6
Ιερά Μητρόπολη Βελγίου (Ολλανδία, Λουξεμβούργο)	25
Ιερά Μητρόπολη Νέας Ζηλανδίας	7
Ιερά Μητρόπολη Ελβετίας	10
Ιερά Μητρόπολη. Ιταλίας	41
	Σύνολο Ευρώπης =300
Άλλες μητροπόλεις	
Ιερά Μητρόπολη Τορόντο (Καναδά)	74
Ιερά Μητρόπολη Μπουένος Άιρες (Αργεντινή, Βραζιλία, Χιλή, Ουρουγουάη, Περού)	20
Ιερά Μητρόπολη Παναμά (Βενεζουέλα, Κολομβία, Μεξικό, Μπαχάμας, Πουέρτο Ρίκο, Κούβα, Μπελίζ)	17
Ιερά Μητρόπολη Χονγκ Κονγκ (Σιγκαπούρη, Ινδία)	6
Εξαρχία Άπω Ανατολής	5
	Σύνολο άλλων μητροπόλεων =122
Σύνολο	1062

³³⁸ Στον κατάλογο αυτό δεν περιλαμβάνονται οι ελληνορθόδοξοι ναοί της Κωνσταντινούπολης και των υπόλοιπων ιερών μητροπόλεων στην Τουρκία, ούτε οι μητροπόλεις στην Ελλάδα που εμπίπτουν στην δικαιοδοσία του Πατριαρχείου.

Πίνακας 7.2.
Ελληνορθόδοξοι ναοί εκτός δικαιοδοσίας Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως

Πατριαρχείο Αλεξανδρείας και πάσης Αφρικής	
Αίγυπτος	70
Αιθιοπία	6
Ζιμπάμπουε (πρώην Ροδεσία)	9
Καμερούν	6
Κένυα	6
Λαϊκή Δημοκρατία Κονγκό (Ζαΐρ)	15
Σουδάν	10
Νότια Αφρική	10
Τανζανία	5
Τυνησία	5
Ζαμπία	4
Μοζαμβίκη	3
Λιβύη	2
Μαδαγασκάρη	2
Μπουρούντι	2
Μαρόκο	2
Αλγερία, Γκάνα, Ερυθραία, Μαλάουι, Μποτσουάνα, Νιγηρία, Ουγκάντα, Ρουάντα, Τζιμπουτί	9
Σύνολο Πατριαρχείου Αλεξανδρείας και πάσης Αφρικής=166	
Πατριαρχείο Ιεροσολύμων	31
Πατριαρχείο Αντιοχείας	14
Σύνολο = 45	
Άλλοι Ελληνορθόδοξοι Ναοί (εκτός προαναφερόμενων δικαιοδοσιών)	
Γιουγκοσλαβία	2
Κροατία	1
Ουκρανία	22
Ρουμανία	26
Ρωσία	4
Αρμενία	2
Γεωργία	3
Ιορδανία	2
Ιράν	1
Σύνολο = 63	
Γενικό Σύνολο	274
ΣΥΝΟΛΟ ΕΛΛΗΝΟΡΘΟΔΟΞΩΝ ΝΑΩΝ ΠΑΓΚΟΣΜΙΩΣ	1336

Με τουλάχιστον 1336 ελληνορθόδοξους ναούς παγκοσμίως (πιθανά να έχουν ανεγερθεί και άλλοι πρόσφατα), το δίκτυο αυτό αποτελεί ένα σημαντικό κρίκο του πλέγματος της ελληνικής διασποράς. Άλλωστε, όπως έχει καταγραφεί, καμία μαζική κινητοποίηση της ελληνικής διασποράς δεν κατέστη δυνατή χωρίς την ανάμιξη της

ελληνορθόδοξης εκκλησίας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το γεγονός ότι η ελληνορθόδοξη εκκλησία συμμετείχε ενεργά στις διεργασίες δημιουργίας του Συμβουλίου Απόδημου Ελληνισμού, ενώ μέχρι σήμερα μεγάλος αριθμός συνέδρων που συμμετέχουν στο θεσμό προέρχονται από την εκκλησία³³⁹.

7.3. Οργανώσεις (σύλλογοι, κοινότητες, ομοσπονδίες, συνομοσπονδίες)

Ακόμα και στις απαρχές των μεγάλων μεταναστευτικών ρευμάτων στη σύγχρονη ελληνική ιστορία, η δημιουργία συλλόγων ήταν πρωταρχικό μέλημα των μεταναστών. Στις αρχές της δεκαετίας του 1890, υπήρχαν μόνο 2.500 Έλληνες στις Η.Π.Α. Το 1891, ιδρύθηκε η «Ελληνική Αδελφότητα Αθηνά» στη Νέα Υόρκη [Saloutos, 1985:152] που καταγράφεται ως η πρώτη ελληνική οργάνωση στις εστίες της υπερπόντιας μετανάστευσης. Έκτοτε ακολούθησε η ίδρυση χιλιάδων άλλων οργανώσεων σε όλα τα κέντρα του ελληνισμού της διασποράς. Σε μια πρόχειρη απογραφή του 1980 καταγράφηκαν 2.243 οργανώσεις από τις οποίες 837 κοινότητες, 683 εθnikοτοπικά σωματεία και 723 άλλες ενώσεις διαφόρων τύπων (αλληλοβοήθειας, φιλόπτωχες, μορφωτικές, επιστημονικές, καλλιτεχνικές, επαγγελματικές, αθλητικές, κλπ) [Χασιώτης, 1993:183]. Λίγα χρόνια αργότερα, η Γενική Γραμματεία Απόδημου Ελληνισμού αναφέρεται σε «περίπου 3.500 οργανώσεις διαφορετικών μορφών σε όλο τον κόσμο» [Λαμπρινίδης, 1997:4].

Ως πρώτος βαθμός αυτό-οργάνωσης θεωρείται η «ελληνική κοινότητα» που περιλαμβάνει τους Έλληνες που διαμένουν σε μια πόλη ή μια ευρύτερη περιοχή στο εξωτερικό. Η «ελληνική κοινότητα» παίζει συνήθως τον κεντρικό ρόλο στην παροικιακή ζωή, με παράδειγμα τη δομή των παλαιότερων ελληνικών παροικιών, όπως για παράδειγμα στην Αίγυπτο και τη Μαύρη Θάλασσα. Σύμφωνα με την παράδοση αυτή, ομάδες ελληνικών παροίκων, συνήθως όσες είχαν την άνεση να ασχοληθούν με τα κοινά, ίδρυσαν κοινοτικές οργανώσεις σε κάθε πόλη. Στη συνέχεια, η κοινότητα ίδρυε και διαχειριζόταν, είτε άμεσα είτε έμμεσα, σχολεία, εκκλησίες,

---

³³⁹ Μάλιστα, η μεγάλη αριθμητική παρουσία των εκπροσώπων της ελληνορθόδοξης εκκλησίας έχει κατά καιρούς αποτελέσει αντικείμενο κριτικής αλλά και εντάσεων στο Σ.Α.Ε., ειδικά στα πρώτα χρόνια δημιουργίας του θεσμού. Μεγαλύτερο πρόβλημα υπήρξε η διένεξη μεταξύ της Αρχιεπισκοπής Αυστραλίας και μιας ομοσπονδίας λαϊκών κοινοτήτων της Αυστραλίας (με τις μεγάλες κοινότητες της Αδελαΐδας και του Σίδνεϊ μεταξύ άλλων) που θεωρήθηκαν σχισματικές από την Αρχιεπισκοπή. Βλέπε άρθρο του Αρχιεπισκόπου Αυστραλίας Στυλιανού, «Συνεχίζεται η Εξαπάτηση των Ομογενών από το Σ.Α.Ε.» *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*, 13 Οκτωβρίου 2003.

πολιτιστικά σωματεία και φιλανθρωπικά ιδρύματα (όπως για παράδειγμα νοσοκομεία, ορφανοτροφεία, γηροκομεία) [Κιτρορέφ, 2006:79]. Οι κοινότητες αποτελούν τον *πρωτοβάθμιο* τύπο οργάνωσης και ταξινομούνται σε 1) ενοριακές κοινότητες που τελούν υπό την αιγίδα και τον πλήρη έλεγχο της Ορθόδοξης Εκκλησίας, 2) σε κληρικολαϊκές κοινότητες (κοινότητες-ενορίες) όπου υπάρχει μια σχετική αυτονομία από την Εκκλησία και 3) σε εθνικές κοινότητες, εντελώς ανεξάρτητες από την Εκκλησία [Νιώτης, 2005:52].

Πέρα από την κατά τόπους κοινοτική οργάνωση, έχουμε και την ίδρυση, σε ορισμένες χώρες, δευτεροβάθμιων οργανώσεων (ομοσπονδιών). Για παράδειγμα, η Ομοσπονδία Ελληνικών Συλλόγων και Κοινοτήτων Σουηδίας δημιουργήθηκε το Δεκέμβριο του 1972 από 5 συλλόγους, και στην ακμή της, την περίοδο 1980-1981, είχε φτάσει να συμπεριλαμβάνει 52 συλλόγους και κοινότητες, στις οποίες ήταν οργανωμένοι 10.000 Έλληνες, από τους 22.000, συνολικά τότε, της Σουηδίας [...] Σήμερα, στην Ομοσπονδία ανήκουν 40 κοινότητες που συσπειρώνουν περίπου 8.000 μέλη [Κιτρορέφ, 2006:81]. Συνολικά, υπολογίζεται ότι συνεχίζουν να δραστηριοποιούνται 38 ομοσπονδίες τέτοιου τύπου³⁴⁰ [Νιώτης, 2005:52], ενώ η Ομοσπονδία Ελληνικών Κοινοτήτων στη Γερμανία, που περιλαμβάνει πάνω από 100 κοινοτικές οργανώσεις, είναι αναμφίβολα η πλέον δραστήρια οργάνωση τέτοιας μορφής σε ολόκληρη την ελληνική διασπορά [Κιτρορέφ, 2006:81].

Μεγάλη αριθμητική ισχύ είχαν μέχρι πριν από μερικές δεκαετίες και οι διάφοροι εθνικοτοπικοί σύλλογοι, δηλαδή οι οργανώσεις των οποίων τα μέλη κατάγονται από μια συγκεκριμένη περιοχή της Ελλάδας, όπως, για παράδειγμα ο Σύλλογος Νισύριων Νέας Υόρκης ή ο Σύλλογος Κρητών Μελβούρνης. Όσο, βέβαια, περνούσαν τα χρόνια, και στη διασπορά άρχισαν να πλειοψηφούν οι επόμενες γενιές των μεταναστών, τόσο η συμμετοχή σε τέτοιους συλλόγους μειώνονταν. Από την άλλη, τα τελευταία χρόνια, υπήρξε μια επαναδραστηριοποίηση των εθνικοτοπικών συλλόγων που συμπίπτει με την ίδρυση του παγκόσμιου θεσμού του Συμβουλίου Απόδημου Ελληνισμού το 1995. Αυτό συνέβη για τους εξής λόγους:

---

³⁴⁰ Ο αριθμός αυτός αναφέρεται με κάποια επιφύλαξη: στην ιστοσελίδα της Γενικής Γραμματείας Απόδημου Ελληνισμού ο σχετικός κατάλογος περιλαμβάνει 43 ομοσπονδίες κοινοτήτων.

- Το υπάρχον λειτουργικό πλαίσιο του Συμβουλίου Απόδημου Ελληνισμού προτάσσει τη συμμετοχή εκπροσώπων των εθνικοτοπικών συλλόγων, γεγονός που συνέβαλλε στην συνέχιση ύπαρξής τους.
- Η κινητοποίηση της ελληνικής πολιτείας σε σχέση με την ανάπτυξη δράσεων για τον απόδημο ελληνισμό ενεργοποίησε και τους θεσμούς της τοπικής αυτοδιοίκησης, οι οποίοι ξεκίνησαν να οργανώνουν Συνέδρια Απόδημων στους διάφορους νομούς της Ελλάδας. Οι εκπρόσωποι των αντίστοιχων εθνικοτοπικών συλλόγων της διασποράς ήταν, εκ των ων ουκ άνευ, οι συμμετέχοντες σε αυτά τα συνέδρια.
- Οι νομαρχιακές αυτοδιοικήσεις εκπόνησαν προγράμματα για την κατασκευή «ομογενειακών χωριών³⁴¹» σε περιοχή δικαιοδοσίας τους, με στόχο την αγορά εξοχικών κατοικιών από τους ομογενείς με καταγωγή από τη συγκεκριμένη περιοχή. Οι εκπρόσωποι των εθνικοτοπικών συλλόγων είχαν και πάλι ενεργή συμμετοχή στις διεργασίες αυτές.

Σε άλλες περιπτώσεις, οι εθνικοτοπικές οργανώσεις πέρασαν σε μια επόμενη περίοδο ακμής, εξαιτίας των διεθνών εξελίξεων. Έτσι, οι ομογενειακές μακεδονικές ενώσεις επαναδραστηριοποιήθηκαν με κεντρικό άξονα το «μακεδονικό ζήτημα», δηλαδή τις διαφορές που ξεκίνησαν μετά τη διάλυση της πρώην Γιουγκοσλαβίας και την ανακήρυξη ανεξάρτητου κράτους στα βόρεια σύνορα της Ελλάδας με την ονομασία «Μακεδονία». Αντίστοιχα, πολλοί ποντιακοί σύλλογοι, στο εξωτερικό αλλά και στην Ελλάδα, επαναδραστηριοποιήθηκαν μετά τη διάλυση της πρώην Σοβιετικής Ένωσης και την επανεμφάνιση εκατοντάδων χιλιάδων Ποντίων ομογενών που είτε επέλεξαν να μετοικήσουν στην Ελλάδα, είτε ίδρυσαν νέους ομογενειακούς συλλόγους σε χώρες όπως η Ουκρανία, η Γεωργία, η Ρωσία και η Αρμενία.

Στην περίπτωση των Ποντίων ομογενών υπήρξε μιας διεθνούς εμβέλειας κινητοποίηση με στόχο την αναγνώριση της ποντιακής γενοκτονίας (δείτε Κεφάλαιο

---

³⁴¹ Μέχρι σήμερα, έχουν ολοκληρωθεί οι εργασίες μόνο στο «Αρκαδικό Χωριό» στον Άγιο Αντρέα του Νομού Αρκαδίας, αν και δεν έχουν αποπερατωθεί όλα τα έργα κοινής ωφέλειας. Για το «Ηλείακό Χωριό» και το «Ομογενειακό Χωριό Αιτωλοακαρνανίας» έχει ολοκληρωθεί το στάδιο παραχώρησης έκτασης του ελληνικού δημοσίου, ενώ σε αρχικό στάδιο προμελέτης και ενδιαφέροντος κινούνται οι αντίστοιχες διαδικασίες στους Νομούς Λέσβου, Χανίων, Σάμου, Μαγνησίας, Φθιώτιδας, Λάρισας, Θεσπρωτίας, Εύβοιας, Μεσσηνίας και Χαλκιδικής [Νιώτης, 2005:137].

2), η οποία οδήγησε στην δημιουργία ενός παγκόσμιου οργάνου με την ονομασία Διεθνής Συνομοσπονδία Ποντίων Ελλήνων. Η Συνομοσπονδία ιδρύθηκε τον Ιούλιο του 2006 και έχει πραγματοποιήσει μέχρι σήμερα 2 παγκόσμια συνέδρια. Η ευρεία διασπορά των Ποντίων αναδεικνύεται από τις οργανώσεις-μέλη της Συνομοσπονδίας³⁴²:

- Παμποντιακή Ομοσπονδία Ελλάδας
- Ομοσπονδία Ελλήνων Ποντίων στην Ευρώπη
- Ομοσπονδία Ελληνικών Κοινοτήτων Ουκρανίας
- Ομοσπονδία Ελληνικών Κοινοτήτων Γεωργίας
- Ομοσπονδία Ελληνικών Κοινοτήτων Καζακστάν
- Ένωση Ελληνικών Κοινοτήτων Αρμενίας
- Ένωση Ελληνικών Κοινοτήτων Κριμαίας
- Παμποντιακή Ομοσπονδία Η.Π.Α.-Καναδά
- Παγκύπρια Ομοσπονδία Ελληνοποντιακών Συλλόγων
- Ένωση Ελληνικών Κοινωνικών Οργανώσεων Λιθουανίας

Πέρα από τους προαναφερόμενους τύπους οργάνωσης και διεθνούς εκπροσώπησης, υπάρχουν εκατοντάδες άλλες ομογενειακές πολιτιστικές οργανώσεις, αθλητικά σωματεία, οργανώσεις νεολαίας και διάφορες άλλες οργανώσεις του ελληνισμού της διασποράς. Ιδιαίτερης απήχησης είναι τα εκατοντάδες χορευτικά σωματεία, όπου η νεολαία της ομογένειας διδάσκεται παραδοσιακούς ελληνικούς χορούς και το χορευτικό συγκρότημα εκπροσωπεί την ελληνική κοινότητα της περιοχής σε διάφορες εκδηλώσεις (χορούς, παρελάσεις, τοπικά φεστιβάλ, κλπ). Η συμμετοχή της ομογενειακής νεολαίας στα χορευτικά συγκροτήματα της διασποράς είναι πολύ αυξημένη, ιδιαίτερα όταν συγκριθεί με τη συμμετοχή της νεολαίας σε άλλου τύπου οργανώσεις. Μάλιστα, στις περιπτώσεις της Βόρειας Αμερικής (Η.Π.Α.-Καναδάς) και της Αυστραλίας, αλλά και των Ποντίων στην Ευρώπη, διοργανώνονται ετησίως φεστιβάλ ελληνικών χορών με τη συμμετοχή χιλιάδων νέων³⁴³.

---

³⁴² Πληροφορίες από το δελτίο τύπου της Συνομοσπονδίας, 6 Ιουλίου 2008.

³⁴³ Δείτε, για παράδειγμα, την ιστοσελίδα www.yourfdf.org του Greek Orthodox Folk Dance Festival, ένα φεστιβάλ που διοργανώνεται ετησίως εδώ και 30 χρόνια από την Ελληνορθόδοξη Επισκοπή του Αγίου Φραγκίσκου της Καλιφόρνιας, και γνωρίζει τεράστια επιτυχία. Αντίστοιχου τύπου εκδηλώσεις οργανώνονται στο ελληνικό φεστιβάλ του Σίδνεϊ (<http://www.greekfestivalofsydney.com.au>) και της Μελβούρνης (www.antipodesfestival.com.au/).

7.4. Η διαρροή εγκεφάλων – το ελληνικό brain drain

Η μετανάστευση ικανών και μορφωμένων ατόμων από τις αναπτυσσόμενες στις αναπτυγμένες χώρες έχει γίνει γνωστή με την ονομασία brain drain, δηλαδή «διαρροή ή μετανάστευση εγκεφάλων», ενώ συνήθως ο όρος χρησιμοποιείται για να περιγράψει ένα φαινόμενο με έμφαση στις αρνητικές επιπτώσεις του. Στην περίπτωση της Ελλάδας, το φαινόμενο αυτό έχει μακρά ιστορία. Η γνωστή μεταναστευτική θεωρία «push-pull factors» [= παράγοντες ώθησης/προσέλκυσης], θεωρία που χρησιμοποιήθηκε ευρέως για την ερμηνεία μετανάστευσης εργατικού δυναμικού, μπορεί να ερμηνεύσει και το φαινόμενο της διαρροής εγκεφάλων από την Ελλάδα: το εκπαιδευτικό σύστημα της χώρας που επιτρέπει την πρόσβαση στα Ανώτατα Εκπαιδευτικά Ιδρύματα σε μικρό ποσοστό σπουδαστών σε συνδυασμό με τις περιορισμένες δυνατότητες έρευνας και επαγγελματικής αποκατάστασης από τη μια, και η ευκολότερη πρόσβαση στην εκπαίδευση και οι ασύγκριτες ευκαιρίες έρευνας και επαγγελματικής αποκατάστασης σε αναπτυγμένες χώρες από την άλλη, είχαν ως αποτέλεσμα τη μετανάστευση δεκάδων χιλιάδων Ελλήνων τις τελευταίες δεκαετίες με πρώτο στόχο την ολοκλήρωση των σπουδών τους.

Σύμφωνα με τα στοιχεία της Τράπεζας της Ελλάδας, οι Έλληνες μετανάστες-φοιτητές δαπάνησαν συνολικά 115 εκατομμύρια ευρώ το 2006.³⁴⁴ Σημαντικός αριθμός Ελλήνων επέλεγε ανέκαθεν να παραμείνει στη χώρα υποδοχής και να μην επιστρέψει μετά τις σπουδές τους στην Ελλάδα. Έτσι, δημιουργήθηκε μια δεξαμενή Ελλήνων επιστημόνων στο εξωτερικό, δηλαδή ένα επιστημονικό δίκτυο με συνδετικό κρίκο την κοινή χώρα προέλευσης. Σε αυτήν την προαναφερόμενη ομάδα ξενιτεμένων Ελλήνων, θα πρέπει να προσθέσουμε και τους δεκάδες χιλιάδες επιστήμονες ελληνικής καταγωγής που διαπρέπουν σε άλλες χώρες.

Όπως έχει προαναφερθεί, οι μαζικές μεταναστεύσεις από την Ελλάδα αποτελούν παρελθόν ήδη από τα μέσα της δεκαετίας του 1970. Παρόλα αυτά, οι μετανάστες Έλληνες φοιτητές συνεχίζουν να αυξάνονται. Έτσι, το 1960, μόλις 8.500 Έλληνες φοιτούσαν σε ξένα πανεπιστήμια, το 1990, ο αριθμός αυτός ήταν 32.000 και

---

³⁴⁴ Εφημερίδα *Τα Νέα*, σελ.17, 26-27 Αυγούστου 2006.

το 2007 ξεπερνούσε τις 60.000.³⁴⁵ Στις περισσότερες περιπτώσεις, οι Έλληνες φοιτητές επιστρέφουν στην Ελλάδα σε αναζήτηση εργασίας και με σκοπό τη μόνιμη εγκατάσταση.

Παρόλα αυτά, η πιο πρόσφατη τάση δείχνει να αυξάνονται τα ποσοστά πτυχιούχων Ελλήνων που αναζητούν ευκαιρίες εργασίας στο εξωτερικό βλέποντας «ότι η κατάσταση είναι αποκαρδιωτική [... και] όσα χρόνια κι αν έχουν αφιερώσει σε σπουδές, όσο και αν είναι πρόθυμοι και ικανοί να προσφέρουν, είναι καταδικασμένοι να εργαστούν σε θέσεις ασύμβατες με τις ικανότητές τους και με εισοδήματα πολύ κάτω των 1.000 ευρώ», αναφέρει δημοσιογράφος σε άρθρο του με τίτλο «Ο Φόβος της Μεγάλης Φυγής» [Κωνσταντάρας, 2008:28]. Με το ίδιο θέμα, η εφημερίδα *Τα Νέα* δημοσίευσε ρεπορτάζ στα τέλη Δεκεμβρίου του 2008 που αναφερόταν στα «Παιδιά της παγκοσμιοποίησης που δουλεύουν στις 5 ηπείρους, από τη Σιγκαπούρη μέχρι το Λονδίνο και από το Ντουμπάι μέχρι τις Η.Π.Α.» [Σάλτου, 2008:40-41]. Το ρεπορτάζ αναφερόταν και σε στοιχεία της εταιρίας ανθρώπινου δυναμικού Manpower που πραγματοποίησε παγκόσμια έρευνα στην οποία συμμετείχαν 31.754 άτομα από 38 χώρες (ανάμεσά τους και 1.079 Έλληνες). Σύμφωνα με την έρευνα, 87,7% των Ελλήνων δήλωσαν διατεθειμένοι να αλλάξουν πόλη ή ακόμη και χώρα, στην περίπτωση που έβρισκαν δουλειά που θα τους εξασφάλιζε υψηλές αποδοχές και καλή επαγγελματική εξέλιξη.

Σύμφωνα με την έκθεση του ΟΟΣΑ³⁴⁶ *Επισκόπηση της Διεθνούς Μετανάστευσης* του 2006, οι πέντε χώρες υποδοχής με το μεγαλύτερο αριθμό Ελλήνων επιστημόνων είναι οι Η.Π.Α., το Ηνωμένο Βασίλειο, η Αυστραλία, η Γερμανία και ο Καναδάς. Είναι σημαντικό να τονιστεί ότι οι αριθμοί που ακολουθούν αναφέρονται σε Έλληνες πολίτες, δηλαδή άτομα που μετανάστευσαν από την Ελλάδα και όχι σε μέλη επόμενων γενεών της ελληνικής διασποράς. Τα στοιχεία της έκθεσης αφορούν στο έτος 2000, όταν οι Έλληνες απόφοιτοι πανεπιστημίου στις πέντε αυτές χώρες αριθμούσαν:

³⁴⁵ Εφημερίδα *Τα Νέα*, σελ. 17, 14 Απριλίου 2007.

³⁴⁶ Οργανισμός για την Οικονομική Συνεργασία και Ανάπτυξη: διεθνής οργανισμός [=Organisation for Economic Cooperation and Development].

- Η.Π.Α.: 42.195
- Ηνωμένο Βασίλειο: 17.862
- Αυστραλία: 16.169
- Γερμανία: 12.750
- Καναδάς 10.130 [Σπυριδάκη, 2007:35]

Οι τίτλοι σε πολλά άλλα άρθρα ελληνικών εφημερίδων και περιοδικών καταδεικνύουν πράγματι την ύπαρξη μιας παγκόσμιας κοινότητας Ελλήνων επιστημόνων. Μερικά μόνο παραδείγματα: «Οι Έλληνες του CERN: τέσσερις επιστήμονες μιλούν για τη ζωή και τη δουλειά τους στο κορυφαίο ερευνητικό κέντρο»³⁴⁷, «Δύο Έλληνες Επιστήμονες που διαπρέπουν στο εξωτερικό συμφωνούν ότι η έρευνα στην Ελλάδα είναι terra incognita»³⁴⁸, «Καριέρα μακριά από την πατρίδα των 700 ευρώ-Νέοι επιστήμονες που μετανάστευσαν αναζητώντας καλύτερες αμοιβές και εργασιακές συνθήκες»³⁴⁹, «Οι [22] Έλληνες σοφοί του Μ.Ι.Τ.»³⁵⁰, «Μια Ελληνίδα Ανθρωπολόγος [Ινστιτούτο Max Planck της Λειψίας] στο διεθνές επιστημονικό top 10»³⁵¹ «Η.Π.Α.-Αυτοί είναι οι Έλληνες της Microsoft»³⁵² και «Τρεις Έλληνες στα νέα μυαλά της οικουμένης»³⁵³ είναι λίγοι από τους χαρακτηριστικούς τίτλους άρθρων που αφορούν στην τελευταία πενταετία, όχι το μακρινό παρελθόν.

Το κύριο ερώτημα που προκύπτει από τα παραπάνω στοιχεία είναι το εξής: ακόμα και αν συνεχιστεί η φυγή επιστημονικού δυναμικού από την Ελλάδα, πώς θα μπορέσει η χώρα να αξιοποιήσει το άριστο επιστημονικό δυναμικό που υπάρχει διασκορπισμένο στα πέρατα της γης; Πρώτο βήμα, βέβαια, είναι η καταγραφή αυτού του επιστημονικού δυναμικού, πράγμα που, όσο και αν ακούγεται παράδοξο, δεν έχει επιτευχθεί ακόμα³⁵⁴. Επόμενο βήμα θα είναι η συνειδητοποίηση ότι τα τεχνολογικά

³⁴⁷ Περιοδικό *Κ* της εφημερίδας *Καθημερινή*, σελ. 33-39, 6 Απριλίου 2008.

³⁴⁸ Εφημερίδα *Ελευθεροτυπία*, σελ. 24-25, 29 Οκτωβρίου 2008.

³⁴⁹ Εφημερίδα *Τα Νέα*, σελ. 40-41, 27-28 Δεκεμβρίου 2008.

³⁵⁰ Περιοδικό *Ταχυδρόμος*, σελ. 33-41, 15 Φεβρουαρίου 2007.

³⁵¹ Περιοδικό *Κ* της εφημερίδας *Καθημερινή*, σελ. 48-51, 3 Φεβρουαρίου 2008.

³⁵² Εφημερίδα *Έθνος*, ένθετο Net Economy, 8 Απριλίου 2004.

³⁵³ Εφημερίδα *Τα Νέα*, σελ. 8-9 (ένθετο), 1 Οκτωβρίου 2003.

³⁵⁴ Δείτε άρθρο που δημοσιεύτηκε στην ιστοσελίδα του Greek University Reform Forum στις 19 Δεκεμβρίου 2008: «Γεφύρι της Άρτας η καταγραφή των επιστημόνων του εξωτερικού», <http://greekuniversityreform.wordpress.com>.

επιτεύγματα και οι ευκολίες επικοινωνίας και μετακίνησης διαγράφουν ένα πλαίσιο προσέγγισης της «παγκόσμιας κοινότητας των εγκεφάλων» με διαφορετικό πλέον τρόπο. Οι δυνατότητες που αναδύονται από την κινητικότητα των ατόμων μέσω των εξελίξεων της τεχνολογίας και της πληροφορικής είναι απεριόριστες. Οι απόδημοι επιστήμονες είναι φορείς αυτής της πρωτοπορίας, μέσα από το γεγονός ότι ανήκουν και δραστηριοποιούνται και εδώ και εκεί, δημιουργώντας γέφυρες, διασυνδέσεις, ευρύτερα δίκτυα και ένα συνεχή διάλογο διεπιστημονικό και διαπολιτισμικό. Οι συνθήκες παγκοσμιοποίησης που έχουν διαμορφωθεί επιτρέπουν τη μετατροπή του brain drain σε brain gain, δηλαδή την αξιοποίηση του επιστημονικού δυναμικού από τη χώρα καταγωγής χωρίς να είναι απαραίτητος ο επαναπατρισμός τους.

7.5. Οι Έλληνες του Χόλιγουντ

Με δεδομένη την τεράστια επιρροή του κινηματογράφου ως μέσου ψυχαγωγίας, ενημέρωσης, αλλά και διαμόρφωσης της μαζικής κουλτούρας, θα τολμήσω να συμπεριλάβω τους Έλληνες του Χόλιγουντ ως ένα ξεχωριστό αναπτυσσόμενο δίκτυο. Η απόφαση αυτή βασίζεται σε μια πρόσφατη εξέλιξη, δηλαδή την καθιέρωση του ετήσιου Los Angeles Greek Film Festival³⁵⁵ των Η.Π.Α. που ξεκίνησε μόλις το 2007. Η ιδέα ενός τέτοιου φεστιβάλ θα ήταν ασύλληπτη πριν από λίγες δεκαετίες και η δυνατότητα καθιέρωσης του θεσμού θα ήταν αδύνατη χωρίς την προηγούμενη ύπαρξη ενός άτυπου δικτύου, δηλαδή τους Έλληνες του Χόλιγουντ, δίκτυο που αναφέρεται σε όσους δραστηριοποιούνται ως σκηνοθέτες, ηθοποιοί, παραγωγοί, και λοιποί εμπλεκόμενοι στην κινηματογραφία των Η.Π.Α.

Σε συνέντευξη το 1999, ο σκηνογράφος και στενός συνεργάτης του σκηνοθέτη Τζον Κασσαβέτης, Φαίδων Παπαμιχαήλ³⁵⁶, είχε πει: «Στο Χόλιγουντ εργάζονται αρκετοί Έλληνες, ωστόσο δεν μπορώ να ισχυριστώ ότι έχουμε κοινότητα ή λόμπι. Όλοι ξέρουν ότι δύο είναι τα λόμπι στο Χόλιγουντ, το εβραϊκό και το ιταλικό» [Φράγκου, 2005:26]. Στα πρόσφατα χρόνια, όμως, τα πράγματα φαίνεται να

³⁵⁵ [=Ελληνικό Κινηματογραφικό Φεστιβάλ του Λος Άντζελες], www.lagreekfilmfestival.org

³⁵⁶ Η συνέντευξη του Φαίδωνα Παπαμιχαήλ παραχωρήθηκε σε μένα στις 23 Οκτωβρίου το 1999, ενώ αποσπάσματά της χρησιμοποιήθηκαν στο άρθρο μου με τίτλο: «Greeks do it Better! Hollywood», που δημοσιεύτηκε στο περιοδικό *Επιλογές* της εφημερίδας *Μακεδονία* στις 27 Φεβρουαρίου 2005. Ο Φαίδων Παπαμιχαήλ πέθανε στις 16 Ιουλίου 2007. Το έργο του συνεχίζει ο ιδιαίτερα πετυχημένος συνονόματος γιος του που είναι διευθυντής φωτογραφίας σε μεγάλες παραγωγές του Χολίγουντ.

αλλάζουν με επιστέγασμα την κατάληψη σημαντικών θέσεων εξουσίας στον κόσμο της κινηματογραφικής παραγωγής από άτομα ελληνικής καταγωγής, αλλά και τη μεγάλη επιτυχία που γνωρίζουν ελληνικής καταγωγής ηθοποιοί. Καταλύτης στην ανάδειξη αυτών των δυνάμεων ήταν το έργο *Γάμος Αλά Ελληνικά*³⁵⁷, έργο στο οποίο πρωταγωνιστούσαν δεκάδες ηθοποιοί ελληνικής καταγωγής από τις Η.Π.Α., τον Καναδά, αλλά και την Αυστραλία. Πιο σημαντικό, οι παραγωγοί της ταινίας αυτής ήταν ο διάσημος ηθοποιός Tom Hanks και η Ελληνοαμερικανίδα σύζυγός του Rita Wilson, που έτυχε να δουν την ηθοποιό Nia Vardalos σε θεατρική παράσταση του *Γάμος Αλά Ελληνικά* και της πρότειναν να χρηματοδοτήσουν την κινηματογραφική παραγωγή της ταινίας.

Είναι αλήθεια ότι μερικές φορές ένα τυχαίο γεγονός ή μια ευτυχής συγκυρία μπορούν να προκαλέσουν αλυσιδωτές αντιδράσεις συσπείρωσης και δικτύωσης. Έτσι, μετά από την απροσδόκητη επιτυχία της προαναφερόμενης ταινίας το 2001, ο John Bakas, επίτροπος στην ενορία Αγίας Σοφίας στο Λος Άντζελες οργάνωσε την επόμενη χρονιά σεμινάριο προσκαλώντας επαγγελματίες του κλάδου «με στόχο να μάθουν τα Ελληνόπουλα πώς να δραστηριοποιηθούν σε αυτόν τον τομέα» [Rubis, 2002:36]. Σύντομα, οι Έλληνες της περιοχής άρχισαν να συνειδητοποιούν ότι στο χώρο του Χόλιγουντ όντως δραστηριοποιούνται πολλοί σημαντικοί άνθρωποι ελληνικής καταγωγής. Ακόμα, οι σημαντικοί αυτοί άνθρωποι συνειδητοποίησαν ότι υπάρχουν και *άλλοι* σημαντικοί άνθρωποι ελληνικής καταγωγής που εργάζονται γύρω τους. Τα παραδείγματα είναι αναρίθμητα: ο πρόεδρος και Διευθύνων Σύμβουλος της 20th Century Fox, μία από μεγαλύτερες εταιρίες παραγωγής, Jim Gianopoulos, ο σκηνοθέτης της βραβευμένης με Όσκαρ ταινίας *Πλαγίως*, Alexander Payne, ο διευθυντής φωτογραφίας και συνεργάτης του σκηνοθέτη Wim Wenders, Φαίδων Παπαμιχαήλ, ο βραβευμένος με Όσκαρ σκηνοθέτης Kary Antholis (σήμερα Αντιπρόεδρος της εταιρίας HBO), ο παραγωγός των ταινιών Star Trek Stratton Leopold και πολλοί άλλοι. Ένας κατάλογος *ατόμων* δεν θα είχε θέση στο κεφάλαιο αυτό, αν όλα τα προαναφερόμενα ονόματα δεν αποτελούσαν τμήμα του καταλόγου της Συμβουλευτικής Επιτροπής του νεοσύστατου θεσμού Los Angeles Greek Film Festival, επιτροπή που συμπεριλαμβάνει ακόμα τα ονόματα της ηθοποιού Nia Vardalos και της βραβευμένης με Όσκαρ ηθοποιού Olympia Dukakis.

---

³⁵⁷ Λεπτομερής αναφορά στο έργο αυτό έγινε στο προηγούμενο κεφάλαιο.

Με αυτά τα ηχηρά ονόματα έθεσε τις βάσεις του το νεοσύστατο δίκτυο υπό τη διεύθυνση της σκηνοθέτριας Έρσης Δάνου. Αν έχει κάποιος την ευκαιρία να παρακολουθήσει τα στιγμιότυπα από τις εκδηλώσεις του Φεστιβάλ (έστω αυτά τα δύο χρόνια παρουσίας του), θα αντικρύσει μια παρέλαση γνωστών ηθοποιών και άλλων συντελεστών του κινηματογράφου που στη συντριπτική πλειοψηφία τους σχετίζονται με την Ελλάδα. Η πρεμιέρα του Φεστιβάλ του 2008 έγινε με την προβολή νέας κόπιας της ταινίας *Ζορμπάς*, ενώ στην επίσημη ιστοσελίδα του οι υπεύθυνοι του φεστιβάλ δηλώνουν ως «πιο σημαντικό στόχο τους τη γεφύρωση του χάσματος μεταξύ των Ελλήνων δημιουργών του κινηματογράφου και του Χόλιγουντ [...] προβάλλοντας ελληνικές ταινίες δημιουργών από όλον τον κόσμο».

Τις δυνατότητες ενός τέτοιου δικτύου συνοψίζει απόσπασμα επιστολής που δημοσιεύτηκε σε αθηναϊκή εφημερίδα. Αν και το θέμα της ήταν το αρνητικό αντίκτυπο που έχουν στον τουρισμό της Ελλάδας προβλήματα όπως «η δράση των κουκουλοφόρων στην Αθήνα, η αισχροκέρδεια, η βρωμιά, η απαράδεκτη συμπεριφορά του τουριστικού προσωπικού, η ανοργανωσιά των μουσείων και η τσιμεντοποίηση των νησιών», η επιστολογράφος καταλήγει δηλώνοντας ότι ο τουρισμός μας μπορεί να ανέλθει χάρη «στις τεράστιες διαφημίσεις που έγιναν πρόσφατα, εντελώς δωρεάν που αν τις πληρώναμε δεν θα έφτανε ο μισός προϋπολογισμός της Ελλάδας [...]: Η Ελληνίδα, δεύτερης γενιάς, καλή ηθοποιός του Χόλιγουντ, Ρίτα Ούιλσον, σύζυγος του μεγάλου Αμερικανού ηθοποιού Τομ Χανκς, χρηματοδότησε δύο παραγωγές –ζωντανές διαφημίσεις της Ελλάδας (*Γάμος Αλλά Ελληνικά* και *Μάμα Μία*) που σπάζουν τα ταμεία...»³⁵⁸. Με δεδομένη την τεράστια επιρροή της έμμεσης διαφήμισης μέσω κινηματογράφου, το δίκτυο των Ελλήνων στο Χόλιγουντ αποτελεί αισιόδοξο βήμα για τη δράση της ελληνικής διασποράς η οποία αποφέρει πολλαπλά οφέλη για την ίδια την Ελλάδα.

7.6. Το Διαδίκτυο

---

³⁵⁸ Η επιστολή της Πηνελόπης Φράγκου από τη Νέα Ερυθραία είχε τίτλο «Τουρισμός και ανέλπιστες διαφημίσεις» και δημοσιεύτηκε στην *Ελευθεροτυπία* στις 2 Φεβρουαρίου 2009, σελίδα 56. Η συνωνυμία του επιθέτου είναι εντελώς συμπτωματική.

Στα μέσα της δεκαετίας του 1990, ένα νέο σύστημα ηλεκτρονικής επικοινωνίας είχε αρχίσει να δημιουργείται από τη συγχώνευση παγκοσμιοποιημένων ΜΜΕ και επικοινωνίας μέσω ηλεκτρονικών υπολογιστών [Castells, 1996:364]. Σύντομα, η κατάσταση που δημιουργήθηκε στο Διαδίκτυο θα μπορούσε να θεωρηθεί ανεξέλεγκτη, σε σχέση με την ποσότητα, αλλά και την ποιότητα της πληροφορίας που διακινείται. Παρά τις επιφυλάξεις που πρέπει να διατηρούνται, το Διαδίκτυο δεν παύει να είναι ένας εξαιρετικής εμβέλειας χώρος προβολής για πάσης φύσεως πληροφορίες. Η ελληνική διασπορά, και συγκεκριμένα όλοι οι τύποι θεσμών, οργανώσεων, κοινοτήτων, εφημερίδων, περιοδικών, αλλά και ατόμων που την απαρτίζουν, άδραξαν την ευκαιρία προβολής τους και σήμερα το διαδίκτυο έχει κατακλυστεί με σελίδες που την αφορούν.

Ας πάρουμε αρχικά τα δίκτυα που καταγράφουμε στο παρόν κεφάλαιο: και τα τέσσερα Πρεσβυγενή Πατριαρχεία της Ελληνορθόδοξης Εκκλησίας έχουν ιστοσελίδες με πλούσιο υλικό: το Οικουμενικό Πατριαρχείο, <http://www.ec-patr.org/>, το Πατριαρχείο Αλεξανδρείας, <http://www.greekorthodox-alexandria.org>, το Πατριαρχείο Ιεροσολύμων, <http://www.jerusalem-patriarchate.info> και το Πατριαρχείο Αντιόχειας <http://www.antiochpat.org>. Ιστοσελίδες έχουν και οι Αρχιεπισκοπές, αλλά και εκατοντάδες μεμονωμένες ομογενειακές ενορίες, ειδικά στις αγγλόφωνες χώρες. Ιστοσελίδες έχει ο θεσμός του Συμβουλίου Απόδημου Ελληνισμού, www.sae.gr, αλλά και οι επτά περιφέρειες που το απαρτίζουν. Η Γενική Γραμματεία Απόδημου Ελληνισμού διατηρεί ιστοσελίδα με χρήσιμες πληροφορίες για όλους τους απόδημους, αλλά και συνδέσμους με άλλες ιστοσελίδες της ελληνικής διασποράς, www.mfa.gr/ggae. Οι περισσότερες πρεσβείες και τα προξενεία της Ελλάδας έχουν και αυτά τις ιστοσελίδες τους.

Στην προηγούμενη ενότητα αναφερθήκαμε στο Φεστιβάλ Ελληνικού Κινηματογράφου στο Λος Άντζελες που επίσης διατηρεί ιστοσελίδα, www.lagreekfestival.org, ενώ στην επόμενη ενότητα θα γίνει η παρουσίαση του περιοδικού *Odyssey* που συναντάμε στην ιστοσελίδα www.odyssey.gr. Ακόμα και ενώσεις επιστημόνων ελληνικής καταγωγής έχουν ιστοσελίδες στη διασπορά, όπως η Ένωση Ιατρών και Οδοντιάτρων Ελληνικής Καταγωγής στη Νέα Αγγλία των Η.Π.Α., <http://www.hri.org/NEHMDS/> και η αμερικανική οργάνωση Ένωση Νεοελληνικών Σπουδών, <http://mgsa.org/>. Ιστοσελίδες όπως όλες οι παραπάνω θα μπορούσαν να

χαρακτηριστούν μάλλον αξιόπιστες, αφού αναπαράγουν τις ίδιες πληροφορίες που είναι διαθέσιμες σε άλλα έντυπα των οργανώσεων και αναφέρονται σε καταγεγραμμένους θεσμούς. Συνεπώς, η ευκολία τηλε-πληροφόρησης για θέματα που αφορούν στην ελληνική διασπορά είναι ασύγκριτη σε σχέση με προηγούμενες εποχές. Η διαδικασία είναι εξαιρετικά απλή: πληκτρολογείς την οργάνωση, τον θεσμό ή την κοινότητα που αναζητάς σε μια από τις διαθέσιμες μηχανές αναζήτησης και συνήθως, καταφέρνεις να εντοπίσεις με ευκολία την ιστοσελίδα της επιθυμίας σου. Μπορείς ακόμα να πληκτρολογήσεις λέξεις κλειδιά όπως για παράδειγμα «οργανώσεις της διασποράς» «ομοσπονδία ελληνικών κοινοτήτων» ή «Diaspora Greeks». Και πάλι, θα βρεθείς ενώπιον δεκάδων συνδέσμων που θα σε οδηγήσουν σε έναν τεράστιο κόσμο πληροφοριών.

Η μία πλευρά του Διαδικτύου είναι αυτή που μόλις αναφέρθηκε. Δηλαδή, το Διαδίκτυο μπορεί να παρομοιαστεί με έναν τεράστιο κατάλογο με άπειρες πηγές πληροφόρησης, όπου αναρτώνται μέσω ιστοσελίδων οι τελευταίες εξελίξεις εκατομμυρίων οργανώσεων. Υπάρχει, όμως, μια άλλη, εξίσου ενδιαφέρουσα πλευρά του Διαδικτύου, η διαδραστική πλευρά του, όπου ο κάθε χρήστης επικοινωνεί με όλους τους υπόλοιπους χρήστες ή όσους αυτός επιθυμεί. Για τον ελληνισμό της διασποράς, η εξέλιξη αυτή επέφερε μια πραγματική επανάσταση. Πριν από την εισβολή του Διαδικτύου και της δορυφορικής τηλεόρασης, ήταν δύσκολο για τους μετανάστες να παραμένουν σε επαφή με την πατρίδα τους. Σήμερα, όμως, οι άνθρωποι έχουν όχι μόνο τη δυνατότητα να ταξιδεύουν φθηνότερα αλλά και να βρίσκονται σε επαφή με την οικογένειά τους, συγγενείς και φίλους σε σταθερή βάση μέσω Διαδικτύου. Δεσμούς με τη χώρα καταγωγής προάγει και η εξάπλωση της δορυφορικής τηλεόρασης³⁵⁹. Στις νεότερες γενιές των Ελλήνων της διασποράς που, ως επί το πλείστον, δεν μιλούν καλά ελληνικά, το Διαδίκτυο αποδεικνύεται πολύ διαδεδομένος δίαυλος επικοινωνίας. Υπάρχουν εκατοντάδες διαδραστικές ιστοσελίδες που είτε έχουν δημιουργηθεί από μέλη της ελληνικής διασποράς, είτε δέχονται εκατοντάδες χιλιάδες επισκέψεις από αυτά.

---

³⁵⁹ Το δορυφορικό πρόγραμμα της ΕΡΤ έχει επεκταθεί από το 1997 και πλέον προγράμματα εκπέμπονται στο σύνολο της Ευρώπης, στις Η.Π.Α., στην Αυστραλία και σε χώρες της Αφρικής. Δορυφορικά προγράμματα έχουν και τα ιδιωτικά ελληνικά κανάλια MEGA, ANTENNA και ALPHA.

Στο διάσημο πλέον Facebook³⁶⁰, οι περισσότερες ομάδες Ελλήνων της διασποράς είναι από αγγλόφωνες χώρες, όπως Η.Π.Α., Καναδά, Αυστραλία. Τα μέλη των ομάδων αυτών αριθμούν μερικές εκατοντάδες άτομα. Πολλά περισσότερα μέλη έχουν οι πιο γενικές ομάδες, μερικές από τις οποίες έχουν και ιδιαίτερα ευφάνταστους τίτλους όπως “I went to Greek school...malaka”³⁶¹ με 10.533 μέλη, “Largest group of Greeks on Facebook” με 5.603 μέλη, “You can’t party harder than a Greek” με 28.607 μέλη. Η τελευταία ομάδα αναφέρει ως γενική διεύθυνση τη «Γωνία Danforth με Astoria», δηλαδή αναφέρεται χιουμοριστικά σε δύο από τα μεγαλύτερα Greektowns παγκοσμίως, αυτό της Νέας Υόρκης και αυτό του Τορόντο. Η συγκεκριμένη ομάδα προλογίζει τα μέλη της με τις Δέκα Εντολές της στα Αγγλικά:

---

³⁶⁰ Δικτυακός τόπος που περιγράφεται ως «κοινωφελής υπηρεσία που συνδέει ανθρώπους με φίλους και άλλους που εργάζονται, σπουδάζουν και ζουν γύρω τους». Ιδρύθηκε τον Φεβρουάριο του 2004 από τον Mark Zuckerberg, εκείνη την εποχή φοιτητή στον τομέα Επιστήμης Η/Υ στο πανεπιστήμιο Harvard. Το 2008, το περιοδικό *Time* συμπεριέλαβε τον Zuckerberg στους 100 ανθρώπους με την μεγαλύτερη επιρροή παγκοσμίως. Δείτε περισσότερα: www.facebook.com. Επίσης, διάφοροι Έλληνες επιστήμονες περιλαμβάνουν πλέον τη δικτύωση μέσω Facebook στις μελέτες τους. Ο επίκουρος καθηγητής Κοινωνιολογίας στο Πανεπιστήμιο Αιγαίου Ευστράτιος Παπάνης πραγματοποίησε έρευνα για τους χρήστες του Facebook από τις 15 Μαρτίου 2008 μέχρι την 1^η Ιουνίου του ίδιου χρόνου, ενώ η μεταπτυχιακή φοιτήτρια της ΑΣΚΤ δημιούργησε εικονική τραγουδίστρια με το όνομα Άννα Γούλα στο Facebook, η οποία κατάφερε να αριθμεί περισσότερους από 4.000 φίλους.

³⁶¹ Η ομάδα αυτή [= «Πήγα και εγώ σε σχολείο εκμάθησης ελληνικών...μαλάκα»] είχε 10.533 τον Ιανουάριο του 2009.

Θέλω τον κάθε Έλληνα στο facebook σε αυτήν την ομάδα! Καλέστε τους και αν αρνηθούν την πρόσκλησή σας, δεν είναι Έλληνες...

Δέκα Εντολές³⁶²

1. Δεν θα δείχνεις καμία ανοχή σε οποιοδήποτε μίσος (απαγορεύονται οι φανατικοί)
2. Θα μπορείς να γλεντάς χωρίς τη χρήση ναρκωτικών ή/και ποτών με οινόπνευμα
3. Θα ασπάζεσαι την ελληνική σου κληρονομιά
4. Θα αποδεχτείς το γεγονός ότι 50% της ελληνικής γλώσσας είναι η λέξη *μαλάκας*
5. Θα καταναλώνεις τουλάχιστον 2 γύρους ή/και σουβλάκια κάθε βδομάδα
6. Το ποδόσφαιρο είναι το όγδοο θαύμα του κόσμου
7. Ως τελευταία λύση, βγάζουμε την «κουτάλα³⁶³»
8. Θα σέβεσαι τους άλλους Έλληνες
9. Θα σέβεσαι την οικογένειά σου, παρά τις δυνατές φωνές τους
10. Θα αποδεχτείς ότι οι Έλληνες είναι οι καλύτεροι γλεντζέδες

Ενδιαφέρον παρουσιάζουν και οι υπο-ομάδες της συγκεκριμένης ιστοσελίδας με χαρακτηριστικούς τίτλους “You know you’re Greek when” [= «Ξέρεις ότι είσαι Έλληνας όταν...»] και “No such thing as half-Greek” [= «είναι αδύνατο να είσαι μισός Έλληνας»], όπου τα μέλη της ομάδας αναφέρουν συγκεκριμένες εκφράσεις της ταυτότητάς τους, όπως «γιορτάζεις το Πάσχα άλλη μέρα από ότι ο υπόλοιπος κόσμος...», «ξέρεις ότι τα αμπελόφυλλα τρώγονται...» «σε έχουν φτύσει σε κάποιο γάμο ή βαφτίσια...», «έχεις τουλάχιστον μια εικόνα σε κάθε δωμάτιο...» «ξέρεις όλο το σενάριο της ταινίας *Γάμος Αλά Ελληνικά* απ’ έξω».

Ομάδες έχουν δημιουργήσει και διάφοροι θεσμοί, όπως η νεολαία του Συμβουλίου Απόδημου Ελληνισμού στη Νέα Ζηλανδία, στη Βικτώρια της Αυστραλίας και στην Αφρική, η Ομοσπονδία Ελληνικών Κοινοτήτων Μείζονος Νέας Υόρκης, αλλά και οι συμμετέχοντες στα προγράμματα φιλοξενίας νέων της Γενικής Γραμματείας Απόδημου Ελληνισμού. Αν αναλογιστεί κανείς ότι τα μέλη του

---

³⁶² Η μετάφραση δική μου.

³⁶³ Δεν είμαι σίγουρη για το νόημα αυτής της φράσης. Πιθανά εννοεί τη σαγήνευση μέσω φαγητού ή ακόμα και την απειλή χρησιμοποιώντας ένα κουτάλι, όμοια με τις γιαγιάδες παλαιότερων εποχών...

Συμβουλίου Απόδημου Ελληνισμού δεν ξεπερνούν τα 500 άτομα (με μόνη συνάντησή τους τη Γενική Συνέλευση της Θεσσαλονίκης κάθε τετραετία), αντιλαμβάνεται ότι τα δεκάδες χιλιάδες μέλη μιας τέτοιας ομάδας αποτελούν ένα παγκόσμιο δίκτυο επικοινωνίας με προβαλλόμενο κοινό στοιχείο την ελληνική καταγωγή τους. Τα μέλη, δε, προέρχονται από πολλές χώρες. Αναφέρω τα πέντε μέλη που εμφανίζονται πρώτα σε μία από τις σελίδες του Facebook: Danny Kannell από τη Νέα Υερσέη και Eva Lagos από το Οχάιο των Η.Π.Α., Alexandros Brellas από τη Σουηδία, Yvonne Lioassis από την Αυστραλία και Sofia Isabella Spanu από την Ελλάδα. Πρέπει, επίσης, να επισημανθεί, ότι εν μέσω των διαδικτυακών σελίδων εμφανίζονται διάφορες διαφημίσεις, όπως για παράδειγμα τουριστικών γραφείων που προσφέρουν διακοπές στην Ελλάδα. Είναι μια ακόμη περίπτωση όπου οι επιχειρήσεις και ο εμπορικός κόσμος συναντούν τους χώρους της διασποράς, δημιουργώντας ένα πλέγμα δι-εθνικών διασυνδέσεων. Το Διαδίκτυο, αλλά και τα δορυφορικά ΜΜΕ, που αρχικά δημιουργήθηκαν από τις πολυεθνικές εταιρείες και τις κυβερνήσεις στο πλαίσιο της οικονομικής παγκοσμιοποίησης έχουν γίνει αναπόσπαστο στοιχείο των παγκοσμιοποιημένων διασπορών. Συνεπώς, η παγκοσμιοποίηση από τα κέντρα εξουσίας και η παγκοσμιοποίηση από τα λαϊκά στρώματα δεν λειτουργούν πάντα αντίθετα.

7.7. Το περιοδικό *Odyssey*

Σημαντικός παράγοντας στην οργάνωση του ελληνισμού της διασποράς ήταν και παραμένει ο παροικιακός ή ομογενειακός τύπος, τόσο στις υπερπόντιες χώρες όσο και στις πλησιέστερες προς το εθνικό κέντρο ελληνικές κοινότητες. Η κυκλοφορία ελληνικών εφημερίδων μεταξύ των αποδήμων είχε αρχίσει, τουλάχιστον στις Η.Π.Α. από τα τέλη του περασμένου αιώνα, με την κυκλοφορία του *Νέου Κόσμου* της Βοστώνης το 1892 [Χασιώτης, 1993:184]. Η καταγραφή όλων των εντύπων της ελληνικής διασποράς, εφημερίδων και περιοδικών, που εκδίδονται εκτός Ελλάδας μέχρι σήμερα, ή εκδίδονταν στο παρελθόν, είναι αδύνατη στο πλαίσιο της παρούσας διατριβής³⁶⁴. Όμως, στην προσπάθεια στήριξης της γενικής υπόθεσης ότι υπάρχει μια

---

³⁶⁴ Παρόλα αυτά, ως αναφερθούμε ενδεικτικά σε μερικά έντυπα: Ο *Ελληνικός Κήρυξ* (Σίδνεϊ), *Νέος Κόσμος* (Μελβούρνη), *Orthodox Observer* (Αρχιεπισκοπή Αμερικής), *Ο Ταχυδρόμος* (Λονδίνο), το περιοδικό *Καφενείο* (Βουδαπέστη), *Φως* (Κάιρο), *Ελληνικός Τύπος* (Νότια Αφρική), *Απογευματινή* (Κωνσταντινούπολη), το περιοδικό *Ακρόπολις* (Μασσαλία) και *Εθνικός Κήρυκας* (Νέα Υόρκη).

διαφορετικού τύπου παγκόσμια κοινότητα Ελλήνων στον 21^ο αιώνα, θα αναφερθούμε σε ένα έντυπο που από την ίδρυσή του προσέγγισε την ελληνική διασπορά ως ενιαίο μέγεθος. Η συνεχιζόμενη απήχηση και επιτυχία του περιοδικού συνηγορούν την ορθότητα της προσέγγισης αυτής. Πρόκειται για το περιοδικό *Odyssey* που ιδρύθηκε πριν από 15 χρόνια με πρωτεργάτες 3 νεαρούς Ελληνοαμερικανούς με όραμα να δημιουργήσουν ένα παγκόσμιο δίαυλο επικοινωνίας για τον ελληνισμό της διασποράς.

Σχήμα 7.1. Το τεύχος Μαρτίου/Απριλίου 1995 του περιοδικού *Odyssey* με κύριο άρθρο του την αναζήτηση του «παγκόσμιου ελληνικού χωριού». Το άρθρο αφορούσε στην επικείμενη διοργάνωση της ιδρυτικής συνέλευσης του Συμβουλίου Απόδημου Ελληνισμού που είχε προγραμματιστεί για τον επόμενο Δεκέμβριο. Οι τίτλοι των υπόλοιπων άρθρων στο συγκεκριμένο τεύχος καταδεικνύουν την παγκοσμιότητα της θεματολογίας του: «Peter Angelos» (Ελληνοαμερικανός επιχειρηματίας και δικηγόρος, ιδιοκτήτης μιας από τις μεγαλύτερες ομάδες baseball στις Η.Π.Α), «Οι Σφουγγαράδες της Καλύμνου», «Ο τρελός Έλληνας της Ρωσίας» (αναφέρεται στο διάσημο συλλέκτη Γεώργιο Κωστάκη), η ελληνική κοινότητα της Μελβούρνης και «Η Αρχιεπισκοπή σε αντιπαράθεση με το Πατριαρχείο».

«Το καλύτερο αγγλόφωνο περιοδικό είναι το περιοδικό *Odyssey* που άρχισε να εκδίδεται το 1993. Αξιοσημείωτο είναι ότι το *Odyssey* εκδίδεται στην Αθήνα και

έχει ένα ευρύ παγκόσμιο αναγνωστικό κοινό από το σύνολο της ελληνικής διασποράς» [Moskos, 2001:71]. Ο λόγος που το περιοδικό *Odyssey* χρήζει ιδιαίτερης αναφοράς είναι ότι, κατά κάποιο τρόπο, σκιαγραφεί την εξελικτική πορεία της ίδιας της ελληνικής διασποράς στο σημερινό πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης. Πρωτίστως, οι συνδρομητές του περιοδικού είναι από όλον τον κόσμο. Συνεπώς, το περιοδικό έχει πραγματικά στοιχεία ενός διεθνούς περιοδικού. Κανένα άλλο έντυπο της ομογένειας (εφημερίδα ή περιοδικό) δεν έχει καταφέρει να ξεφύγει από το ρόλο του κομιστή ειδήσεων και αναλύσεων σε τοπικό ή περιφερειακό επίπεδο. Στην καλύτερη περίπτωση, κάποια περιοδικά των Η.Π.Α., κατάφεραν να προσελκύσουν ένα σημαντικό κομμάτι του αναγνωστικού κοινού τους από τον Καναδά. Αντίθετα, το *Odyssey* αντλεί συνδρομητές από όλη τη διασπορά, αν και το μεγαλύτερο ποσοστό αυτών προέρχονται από αγγλόφωνες χώρες. Εκτός από τις Η.Π.Α. και τον Καναδά, αγγλόφωνες χώρες είναι η Αγγλία, η Αυστραλία, η Νότια Αφρική, η Νέα Ζηλανδία, χώρες δηλαδή αρκετά απομακρυσμένες από τη Βόρεια Αμερική με σημαντική, όμως, παρουσία ελληνικών κοινοτήτων. Η πολυμορφία αυτή καταγράφεται ακόμη και από τις χώρες προέλευσης των δημοσιογράφων, αρθρογράφων και ιστορικών που δημοσιεύουν τα άρθρα τους στο *Odyssey*.

Η παγκόσμια προσέγγιση ήταν, από την αρχή, στόχος του περιοδικού. Το 1993, ο 25χρονος Ελληνοαμερικανός Gregory Maniatis, απόφοιτος του τμήματος Ελληνικών Σπουδών του πανεπιστημίου Princeton αποφάσισε να αναλάβει τον κίνδυνο ενός επιχειρηματικού πονήματος, για το οποίο οι περισσότεροι άνθρωποι τον αποθάρρυναν. Όπως έγραψε ο ίδιος στο προλογικό σημείωμα του πρώτου τεύχους:

«Το περιοδικό αυτό αφορά τους Έλληνες σε όλον τον κόσμο, στο παρελθόν και το παρόν. Πρόκειται για τις ζωές τους, τους αγώνες και τις επιτυχίες τους. Έχουμε πολλές ιστορίες να διηγηθούμε [...] Με το πρώτο μας τεύχος, στόχο έχουμε να σας δώσουμε μια πρώτη ιδέα της ποικιλομορφίας και της ευρύτητας του Ελληνισμού. Δεν αποτελεί, φυσικά, μια ολοκληρωμένη ιδέα (πώς θα μπορούσε άλλωστε;) και –όσο και αν προσπαθήσαμε- δεν είναι εντέλει αντιπροσωπευτική όλου του ελληνισμού [...] Θα παρουσιάσουμε για πρώτη φορά τη νέα γενιά των Ελλήνων ανά τον κόσμο, τους ανερχόμενους Ωνάσηδες, τις νεοεμφανιζόμενες Κάλλας. Θα παρουσιάσουμε τους Έλληνες εκείνους που έχουν διακριθεί στις τέχνες, τις επιστήμες, την πολιτική και τις

επιχειρήσεις. Μερικοί από αυτούς θα ζουν στην Ελλάδα, άλλοι στην Αλάσκα, στο Πεκίνο ή στη Νέα Υόρκη [...]. Πολλοί σκεπτόμενοι άνθρωποι έχουν θέσει ερωτήματα σε σχέση με το πείραμα αυτό. Το πιο ανησυχητικό από αυτά είναι αν όντως υπάρχει μια « παγκόσμια κοινότητα» Ελλήνων ανά τον κόσμο. Και, αν ναι, θα θέλει η κοινότητα αυτή να διαβάσει αυτό που εμείς εκδίδουμε; Αυτά είναι εύλογα ερωτήματα. Η απάντησή μας είναι το περιοδικό *Odyssey*. Από την ανταπόκριση που θα έχουμε, θα μπορέσουμε ίσως να αρχίσουμε να διακρίνουμε τις αναγνωστικές συνήθειες του κοινού μας και τα ποικίλα συναισθήματα που τρέφουν για την ελληνικότητά τους. Ελπίζουμε ότι θα μας ακολουθήσετε στο ταξίδι μας στην Ιθάκη» [Maniatis, 1993:7]

Πίνακας 7.3. Ενδεικτική θεματολογία του περιοδικού *Odyssey*, έτος 2008

Έλληνες της Διασποράς	Η σοπράνο Teresa Stratas Maria Foscarnis (Υπεύθυνη Ασύλου Αστέγων-Ουάσινγκτον) Penny Vlagopoulos (επιμελήτρια του Jack Kerouac) Οι Διαιτολόγοι Artemis Simopoulos/Steve Demos Ευεργέτες της Διασποράς Ο συγγραφέας Harry Mark Petrakis Ο ζωγράφος Theodore Stamos Η ελληνοαυστραλιανή συγγραφέας Dina Kafiris Προξενιά μέσω Διαδικτύου στη διασπορά Φεστιβάλ κινηματογράφου στη διασπορά Ο καθηγητής Θεόδωρος Καριώτης (πανεπιστήμιο Maryland) Διήγημα του συγγραφέα E.D. Karampetsos Ο καθηγητής Δημήτρης Νανόπουλος Φιλόσοφοι στα πανεπιστήμια του κόσμου
Κοινότητες της διασποράς	Tarpon Springs (Η.Π.Α) Οι Έλληνες της Αιγύπτου Το ελληνοαμερικανικό όνειρο σήμερα Οι ελληνικές σπουδές στο Πανεπιστήμιο Dartmouth Οι ελληνικές κοινότητες στην Ουκρανία
Ξένοι στην Ελλάδα	Η συγγραφέας Caresse Crosby, Ο συγγραφέας David Sedaris Ο καθηγητής Peter Bien
Στήλη Greekville	Βοστώνη, Φιλαδέλφεια, Ρώμη
Στήλη Homecomings	Phylis Hayes, Gus Paron (ιστιοπλόος), Katherine Manos (γάμος), Patricia Conway (Αγγλίδα που ζει στην Κρήτη) Ο Christ Millisys στο χωριό της μητέρας του
Στήλη Monologue	Iannis Karas (περιβαλλοντολόγος), Αλεξία (μουσικός) Peter Calaboyias (γλύπτης), Mark Hadjipateras (καλλιτέχνης) Αμάντα Μιχαλοπούλου (συγγραφέας), Robert McCabe (φωτογράφος)
Προσωπογραφίες	Ο Φωτογράφος Κ. Μεγαλοοικονόμου

Στον παραπάνω πίνακα, καταγράφονται επιγραμματικά τα άρθρα μιας χρονιάς εκδόσεων του περιοδικού *Odyssey*, με στόχο την ανάδειξη της προσπάθειας που γίνεται από τους συντελεστές του να προβάλλουν την Ελλάδα, τους Έλληνες της διασποράς, τις κοινότητες του ελληνισμού, αλλά και τους φιλέλληνες ή φίλους της Ελλάδας. Οι μόνιμες στήλες *Greekville* (αφορά σε πόλεις του εξωτερικού με παρουσία ελληνικής κοινότητας), *Homecomings* (αφορά σε άτομα που επέλεξαν να ζήσουν στην Ελλάδα) και *Monologue* (αφορά σε σύντομες παρουσιάσεις προσωπικοτήτων), *Prime Sites* (αφορά στην παρουσίαση ιστοσελίδων), αλλά και τα ετήσια αφιερώματα στα «εκπαιδευτικά προγράμματα νεοελληνικών σπουδών στην Ελλάδα και στο εξωτερικό», στα «φεστιβάλ και στις εκδηλώσεις του καλοκαιριού στην Ελλάδα» και στα «καλύτερα ξενοδοχεία στην Ελλάδα» επιτρέπουν τη δημιουργία ενός σημαντικού αρχείου για τα παραπάνω θέματα. Τέλος, οι ίδιοι οι συνδρομητές του περιοδικού (σύμφωνα με τα στοιχεία του περιοδικού είναι 20.000), οι πολύ περισσότεροι αναγνώστες και οι συντελεστές του αποτελούν ένα άτυπο παγκόσμιο δίκτυο ανθρώπων είτε ελληνικής καταγωγής είτε φίλων της Ελλάδας διασκορπισμένων σε δεκάδες χώρες του κόσμου.

7.8. Οι πολιτικές του εθνικού κέντρου και το Συμβούλιο Απόδημου Ελληνισμού

Στην παρούσα ενότητα του κεφαλαίου αυτού, θα εξετάσουμε τη σχέση του ελληνισμού της διασποράς με το ελληνικό κράτος και πιο συγκεκριμένα τη δημιουργία της παγκόσμιας οργάνωσης του Συμβουλίου Απόδημου Ελληνισμού (Σ.Α.Ε.). Στην αρχή της ενότητας, θα αναφερθούμε γενικότερα στις σχέσεις εθνικού κέντρου και διασποράς, σχέσεις που οδήγησαν στην σχετικά πρόσφατη ίδρυση του Σ.Α.Ε. Το Σ.Α.Ε. αποτελεί έναν ιδιαίτερα σημαντικό θεσμό, ειδικά όταν εξεταστεί υπό το πρίσμα της παγκοσμιοποίησης, αφού η ίδια η δικτυακή δομή και η οικουμενικότητά του εκφράζουν τη μετεξέλιξη του ελληνισμού της διασποράς: η δυαδική σχέση *ελληνική κοινότητα του εξωτερικού-ελληνικό κράτος* μετεξελίχθηκε στη σχέση *δι-εθνικά δίκτυα της διασποράς-ελληνικό κράτος*. Έχοντας ιδρυθεί το 1995, το Σ.Α.Ε. έχει ήδη επιδείξει σημαντικό έργο, ενώ δεν πρέπει να υποτιμάται η συμβολή του στην αντιμετώπιση της ελληνικής διασποράς ως μιας παγκόσμιας οντότητα αποτελούμενη από αναρίθμητα δίκτυα, ποικίλης μορφής, ευρύτητας και αριθμητικής δύναμης. Η διαμόρφωση ενός νέου πνεύματος που πλέον διέπει τις

σχέσεις ελληνικής πολιτείας και ελληνισμού της διασποράς ίσως και να είναι το σημαντικότερο επίτευγμα του προαναφερόμενου θεσμού.

7.8.1. Το δίκτυο των διπλωματικών υπηρεσιών του ελληνικού κράτους

Σε πρώτο επίπεδο, τις σχέσεις αποδήμων Ελλήνων και ελληνικού κράτους εξυπηρετούν οι υπηρεσίες του διπλωματικού σώματος της Ελλάδας, δηλαδή οι πρεσβείες, τα προξενεία και τα επίτιμα προξενεία που υπάρχουν σε κάθε χώρα. Έτσι, από την απαρχή ίδρυσης του νεοελληνικού κράτους, οι πρεσβείες και τα προξενεία της Ελλάδας αποτελούσαν βασικό δίαυλο επικοινωνίας μεταξύ του ελληνικού κράτους και των μελών των ελληνικών κοινοτήτων στο εξωτερικό, κοινότητες που αποτελούσαν ανέκαθεν ένα αξιοσέβαστο αριθμητικό μέγεθος. Βέβαια, θα πρέπει να καταστεί σαφές ότι *κύρια* αποστολή των διπλωματικών υπηρεσιών είναι να εκπροσωπούν την ελληνική πολιτεία στην εκάστοτε χώρα υποδοχής γενικά, αλλά αυτός ο ρόλος περιλαμβάνει και την εξυπηρέτηση των αποδήμων Ελλήνων που διαβιούν εκεί. Όσο μεγάλωναν οι μεταναστευτικές κοινότητες των Ελλήνων, τόσο πλήθαιναν οι διπλωματικές υπηρεσίες³⁶⁵ της Ελλάδας στο εξωτερικό.

Σήμερα, η Ελλάδα, ως μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης, του ΝΑΤΟ και άλλων διεθνών οργανισμών έχει αναπτύξει ένα αξιόλογο δίκτυο διπλωματικών υπηρεσιών αντίστοιχο του πληθυσμιακού μεγέθους της χώρας, αλλά και των στόχων της εξωτερικής πολιτικής της. Πιο συγκεκριμένα, η Ελλάδα έχει πρεσβείες σε όλες τις πρωτεύουσες των χωρών-μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης και σε διάφορες άλλες χώρες, που θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν περιφερειακές δυνάμεις. Το σύνολο των πρεσβειών της Ελλάδας είναι 86, των προξενείων 105 και των επίτιμων προξενείων 133³⁶⁶. Αν και ο αριθμός των πρεσβειών της Ελλάδας δεν είναι ιδιαίτερα μεγάλος, ο αριθμός των προξενείων και των επίτιμων προξενείων είναι συγκριτικά πολύ μεγαλύτερος από ότι θα ανέμενε κανείς, αν δεν συνυπολογίσει την ύπαρξη της

---

³⁶⁵ Σημειώνεται ότι πρεσβείες υπάρχουν μόνο στις πρωτεύουσες των χωρών υποδοχής, όπου δύναται να συνυπάρχει και προξενείο. Αντίθετα, προξενεία μπορεί να υπάρχουν σε άλλες πόλεις, κωμοπόλεις, νησιά ή όπου χρειάζεται μετά από διμερή συμφωνία των εμπλεκόμενων χωρών.

³⁶⁶ Υπάρχουν γενικά προξενεία (με αυξημένες αρμοδιότητες) και (απλά) προξενεία. Αμφότερα στελεχώνονται με υπαλλήλους του ελληνικού κράτους. Τα επίτιμα προξενεία στελεχώνονται από Έλληνες υπηκόους ή αλλοδαπούς, συνήθως εξέχοντα μέλη της τοπικής κοινότητας, μετά από απόφαση του ελληνικού Υπουργείου Εξωτερικών. Οι υπηρεσίες των επίτιμων προξενίων προσφέρονται αφιλοκερδώς. Τα στοιχεία προέρχονται από τον αντίστοιχο κατάλογο του ελληνικού Υπουργείου Εξωτερικών (Ιανουάριος 2009).

εκτεταμένης ελληνικής διασποράς. Εξαιτίας αυτού του σημαντικού αριθμητικού μεγέθους, η Ελλάδα υποχρεώθηκε να ιδρύσει προξενεία³⁶⁷ σε περιοχές με συγκέντρωση πολλών απόδημων Ελλήνων, πολλές φορές μετά από την πολυετή πίεση των ίδιων των αποδήμων.

Δύο χαρακτηριστικές περιπτώσεις αποτελούν τα προξενεία της Ελλάδας που ιδρύθηκαν τα τελευταία χρόνια στην πόλη Tampa της πολιτείας της Φλόριδας των Η.Π.Α. και στη Μαριούπολη της Ουκρανίας³⁶⁸. Στην πρώτη περίπτωση, το προξενείο εξυπηρετεί τις δεκάδες χιλιάδες Ελλήνων που διαμένουν στην ευρύτερη περιοχή του ιστορικού χωριού των σφουγγαράδων Tarpon Springs. Όπως αναφέρθηκε σε άρθρο της μεγαλύτερης εφημερίδας της περιοχής *Tampa Tribune*, «αν και τα περισσότερα προξενεία ξένων χωρών βρίσκονται στο Miami, η Tampa επελέγη εξαιτίας της μεγάλης κοινότητας των Ελληνοαμερικανών που ζουν στη δυτική ακτή της Φλόριδας και αριθμεί 150.000 άτομα». Στην περίπτωση της Μαριούπολης, το προξενείο ιδρύθηκε με στόχο την εξυπηρέτηση της μεγαλύτερης και πιο συμπαγούς ελληνικής κοινότητας στην πρώην ΕΣΣΔ, δηλαδή εκείνη της ομώνυμης πόλης και των γύρω χωριών που αριθμεί περισσότερους από 100.000 Έλληνες. Σε άλλες περιπτώσεις, και μόνο η ύπαρξη πολλών προξενείων στην ίδια χώρα είναι ενδεικτική της αριθμητικής δύναμης των ελληνικών κοινοτήτων: στη Γερμανία υπάρχουν γενικά προξενεία στις πόλεις Βερολίνο, Αμβούργο, Ανόβερο, Κολοניה, Λειψία, Μόναχο, Ντίσελντορφ, Στουτγάρδη και Φρανκφούρτη, ενώ στην Αυστραλία στην Καμπέρα, στην Αδελαΐδα, στη Μελβούρνη, στο Σίδνεϊ και στην Πέρθη, δηλαδή όπου υπάρχουν μεγάλες ελληνικές κοινότητες.

Για να αντιληφθούμε ακόμη καλύτερα, το εύρος αυτού του αξιοθαύμαστου δικτύου διπλωματικών υπηρεσιών, θα επιχειρήσουμε μια συνοπτική σύγκριση του αριθμού των διπλωματικών υπηρεσιών της γειτονικής μας Βουλγαρίας, μιας χώρας με ελαφρά λιγότερο πληθυσμό³⁶⁹ και λίγο μικρότερη έκταση. Η Βουλγαρία, χώρα μέλος

---

³⁶⁷ Άρθρο του Michael Samuels στην εφημερίδα *Tampa Tribune* στις 26 Μαρτίου 2005: “Greece Chooses Tampa Building for Consulate” [= «Η Ελλάδα επιλέγει κτίριο στην Tampa για το προξενείο»]. Η μετάφραση δική μου.

³⁶⁸ Το προξενείο στην Tampa λειτουργεί από τον Απρίλιο 2007, ενώ το προξενείο της Μαριούπολης από τον Οκτώβριο του 1996.

³⁶⁹ Ο πληθυσμός της Βουλγαρίας ανέρχεται σε 7.921.000 άτομα σε απογραφή του 2001, ενώ το 1989, ο πληθυσμός ανερχόταν σε 9.009.018 άτομα. Με την κατάρρευση της πρώην Σοβιετικής Ένωσης, πολλοί Βούλγαροι επέλεξαν το δρόμο της μετανάστευσης. Σύμφωνα με διάφορες πηγές (επίσημες και ανεπίσημες), η βουλγαρική διασπορά ανέρχεται σε περίπου 1.120.000 με κύριες χώρες προορισμού την

της Ευρωπαϊκής Ένωσης από το 2007, έχει πρεσβείες σε 81 χώρες, αριθμό αντίστοιχο με εκείνον της Ελλάδας (71 χώρες είναι κοινές με την Ελλάδα³⁷⁰), αλλά μόλις 37 προξενεία και 18 επίτιμα προξενεία. Τα στοιχεία αυτά παρουσιάζονται στον ακόλουθο πίνακα:

Πίνακας 7.4.

Πρεσβείες και προξενεία: Ελλάδα, Βουλγαρία

	Ελλάδα	Βουλγαρία ³⁷¹
Πρεσβείες	86	81
Προξενεία	105	37
Επίτιμα Προξενεία	133	18
Μη-κοινές Πρεσβείες	Καμερούν, Κονγκό, Εσθονία, Ιράκ, Κένυα, Λετονία, Μάλτα, Περού, Νέα Ζηλανδία, Φιλιππίνες, Λουξεμβούργο Κατάρ, Σαουδική Αραβία, Ηνωμένα Αραβικά Εμιράτα, Ουρουγουάη	Αφγανιστάν, Αγκόλα, Καμπότζη, Γκάνα, Μογγολία, Λευκορωσία, Βόρεια Κορέα, Μολδαβία, Ουζμπεκιστάν, Υεμένη.

Ενδιαφέρον για την ανάλυση των διεθνών σχέσεων παρουσιάζει ο κατάλογος των χωρών όπου οι δύο χώρες διατηρούν πρεσβείες που δεν είναι κοινές μεταξύ τους. Στην περίπτωση της Βουλγαρίας, όλες ανεξαιρέτως οι χώρες αυτές είτε ανήκαν στη σφαίρα επιρροής της πρώην Σοβιετικής Ένωσης, είτε στον ευρύτερο κατάλογο των κομμουνιστικών κρατών, όπου ανήκε και η Βουλγαρία μέχρι το 1989. Στην περίπτωση της Ελλάδας, οι πρεσβείες σε μη-κοινές χώρες ερμηνεύεται με ποικίλους

Τουρκία, την Ουκρανία, τη Μολδαβία, την Ισπανία, το Ηνωμένο Βασίλειο, τις Η.Π.Α., τη Βραζιλία, την Αργεντινή, τη Γερμανία και την Ελλάδα. Η βουλγαρική διασπορά είναι κυρίως μια πρόσφατη εργατική διασπορά, που αναμένεται να διευρυνθεί ακόμα περισσότερο, ιδιαίτερα μετά την ένταξη της Βουλγαρίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση το 2007.

³⁷⁰ Οι χώρες αυτές είναι: Αίγυπτος, Αιθιοπία, Αλβανία, Αλγερία, Αργεντινή, Αρμενία, Αυστραλία, Αυστρία, Αζερμπαϊτζάν, Βατικανό, Βέλγιο, Βενεζουέλα, Βιετνάμ, Βοζνία-Ερζεγοβίνη, Βραζιλία, Γαλλία, Γεωργία, Γερμανία, Δανία, Ελβετία, Ζιμπάμπουε, Ηνωμένο Βασίλειο, Η.Π.Α., Ιαπωνία, Ιορδανία, Ινδία, Ινδονησία, Ιράν, Ιρλανδία, Ισραήλ, Ισπανία, Ιταλία, Καναδάς, Καζακστάν, Κίνα, Κορέα (Νότια), Κούβα, Κουβέιτ, Κροατία,, Κύπρος, Λίβανος, Λιβύη, Λιθουανία, πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας,, Μεξικό, Μαυροβούνιο, Μαρόκο, Νιγηρία, Νορβηγία, Νότια Αφρική, Ολλανδία, Ουγγαρία, Ουκρανία, Πακιστάν, Πολωνία, Πορτογαλία, Ρουμανία, Ρωσία, Σερβία, Σλοβακία, Σλοβενία, Σουδάν, Σουηδία, Συρία, Ταϊλάνδη, Τσεχία, Τυνησία, Τουρκία, Φινλανδία, Χιλή. Επιπλέον, η Ελλάδα και η Βουλγαρία, αντίστοιχα.

³⁷¹ Τα στοιχεία προέρχονται από το βουλγαρικό Υπουργείο Εξωτερικών: www.mfa.bg (Ιανουάριος 2009)

τρόπους: είτε με την παρουσία ελληνικών κοινοτήτων (Κένυα, Καμερούν, Κονγκό, Νέα Ζηλανδία, Περού, Ουρουγουάη), είτε στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Λουξεμβούργο, Μάλτα, Εσθονία, Λετονία), είτε εξαιτίας ελληνικών οικονομικών επενδύσεων και της παρουσίας Ελλήνων εργαζομένων στις χώρες αυτές (Κατάρ, Σαουδική Αραβία, Ηνωμένα Αραβικά Εμιράτα, Φιλιππίνες)³⁷².

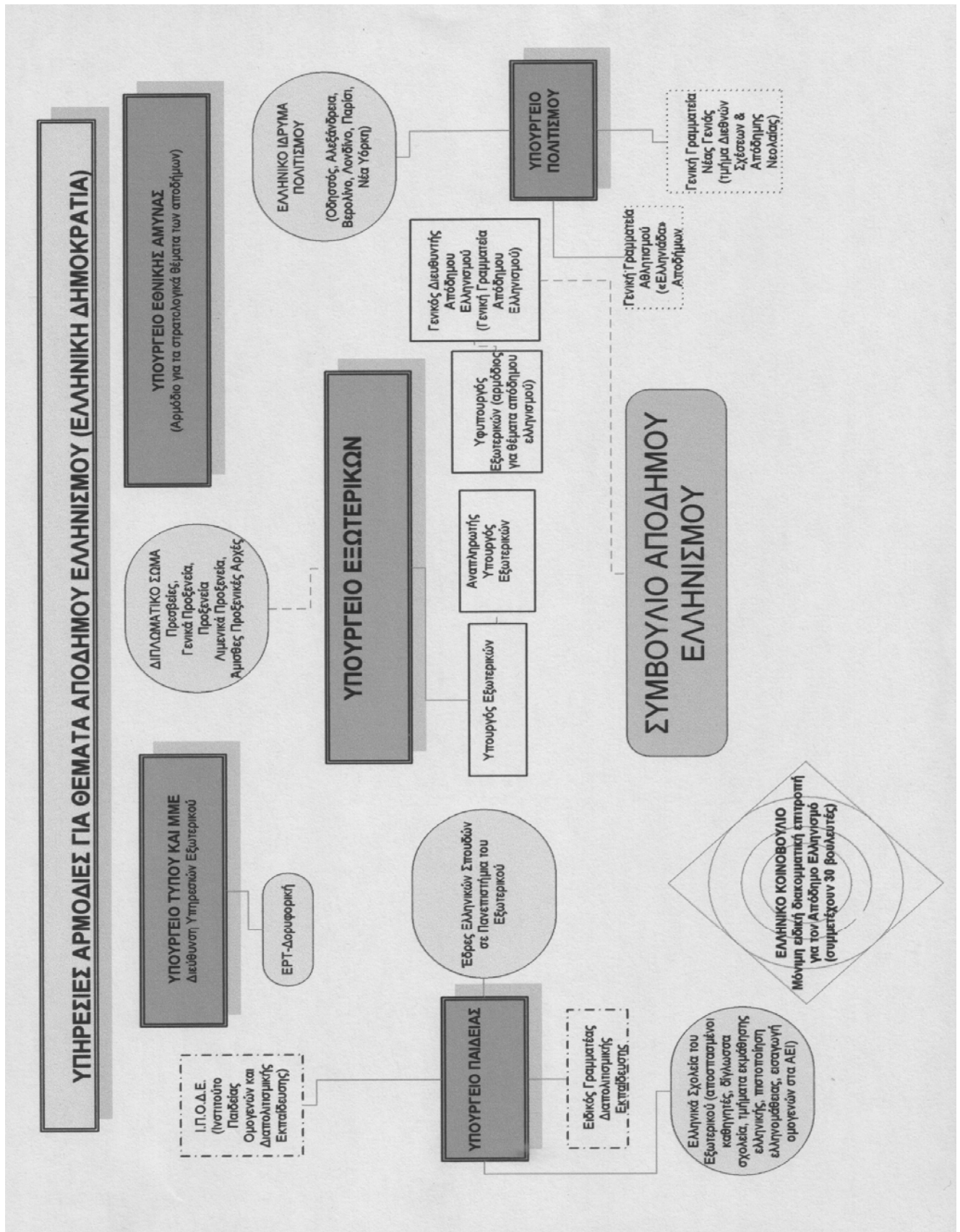
Με δεδομένο το μικρό αριθμητικό μέγεθος της βουλγαρικής διασποράς (αριθμεί λιγότερο από 1.200.000 άτομα) και τη συνακόλουθη έλλειψη μεγάλου αριθμού προξενείων και επίτιμων προξενείων, διαφαίνεται η σημασία της ελληνικής διασποράς και η συμβολή της στην ανάπτυξη διεθνών σχέσεων. Το ευρύ δίκτυο των διπλωματικών υπηρεσιών αποτελεί ένα άριστο εργαλείο ενημέρωσης, επικοινωνίας και, δυνητικά, κινητοποίησης του απανταχού ελληνισμού. Μέσω των πολλών ελληνικών πρεσβειών, προξενείων και επίτιμων προξενείων, παρέχεται στην Ελλάδα μια ακόμη ευκαιρία γοργής μετεξέλιξης σε *δικτυωτό έθνος*,

---

³⁷² Η παρουσία ελληνικής πρεσβείας στο Ιράκ δεν δικαιολογείται μόνο από την παρουσία της υπάρχουσας μικρής ελληνικής κοινότητας, αλλά οφείλεται περισσότερο στις διεθνείς συμμαχίες και ιστορικές συγκυρίες, η ανάλυση των οποίων δεν εμπίπτει στη θεματολογία της παρούσας διατριβής.

Σχήμα 7.2.

Υπηρεσίες της ελληνικής πολιτείας αρμόδιες για τον απόδημο ελληνισμό

7.8.2. Η Γενική Γραμματεία Απόδημου Ελληνισμού

Εκτός από τις διπλωματικές υπηρεσίες της Ελλάδας στο εξωτερικό, το ελληνικό κράτος ανέπτυξε διάφορες υπηρεσίες εντός Ελλάδας με στόχο την εξυπηρέτηση της μεταναστευτικής πολιτικής της, αρχικά ως χώρα αποστολής μεταναστών και σήμερα, ως χώρα με υπολογίσιμη διασπορά διασκορπισμένη στην υφήλιο. Στο διάγραμμα της προηγούμενης σελίδας, καταγράφονται οι υπηρεσίες του ελληνικού κράτους που έχουν μερικές ή περισσότερες αρμοδιότητες για τον απόδημο ελληνισμό όπως είναι σήμερα³⁷³. Στο σχεδιάγραμμα αυτό περιλαμβάνονται, εκτός από το Υπουργείο Εξωτερικών (το πρώτο σε αρμοδιότητα υπουργείο), τα Υπουργεία Πολιτισμού, Παιδείας, Εθνικής Άμυνας και Τύπου, αλλά και η μόνιμη διακομματική επιτροπή για τον απόδημο ελληνισμό του Ελληνικού Κοινοβουλίου, στην οποία μετέχουν 30 βουλευτές όλων των κομμάτων. Στην αρμοδιότητα του Υπουργείου Πολιτισμού υπάγεται πλέον το Ελληνικό Ίδρυμα Πολιτισμού³⁷⁴ (μεταφέρθηκε από το Υπουργείο Εξωτερικών), το οποίο φιλοδοξεί να διαδραματίσει ρόλο ανάλογο με το Ινστιτούτο Γκαίτε, το Βρετανικό Συμβούλιο ή το Γαλλικό Ινστιτούτο. Το Συμβούλιο Απόδημου Ελληνισμού αναφέρεται ως σχετιζόμενο με την ελληνική πολιτεία, αφού μέχρι σήμερα χρηματοδοτείται από το ελληνικό κράτος.

Σε γενικό επίπεδο, η μεταναστευτική πολιτική των χωρών αποστολής έχει τουλάχιστον τρεις όψεις: 1) την πολιτική που αφορά τη μετακίνηση από τη χώρα, δηλαδή τη μετανάστευση, 2) την πολιτική που αφορά εκείνους που έχουν μετακινηθεί, δηλαδή τους μετανάστες και τις σχέσεις μαζί τους και 3) την πολιτική που αφορά την επιστροφή στη χώρα, δηλαδή την παλιννόστηση και τα ζητήματα που συνδέονται με αυτήν [Μουσούρου, 1991:174]. Μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1970, η ελληνική μεταναστευτική πολιτική αντιμετωπίστηκε ως μέσον επίλυσης των

---

³⁷³ Δυστυχώς, οι συχνές μεταθέσεις αρμοδιοτήτων της ελληνικής κυβέρνησης μας αναγκάζουν να είμαστε επιφυλακτικοί για το διάγραμμα αυτό.

³⁷⁴ Το Ελληνικό Ίδρυμα Πολιτισμού (www.hfc.gr) έχει ως αποστολή την προβολή του ελληνικού πολιτισμού και τη διάδοση της ελληνικής γλώσσας σε ολόκληρο τον κόσμο. Από την ίδρυσή του (1992) μέχρι σήμερα, το ΕΠΠ έχει δημιουργήσει Παραρτήματα στην Οδησό, στην Αλεξάνδρεια και στο Βερολίνο, ενώ στο Λονδίνο, στη Μόσχα, στη Βιέννη, στις Βρυξέλλες, στην Ουάσιγκτον και στο Πεκίνο λειτουργούν Γραφεία Εκπροσώπων. Το 2008 ιδρύθηκαν Εστίες Ελληνικού Πολιτισμού στην Τεργέστη, στο Βελιγράδι, στο Βουκουρέστι, στα Τίρανα, στη Σόφια, την Ουάσιγκτον και τη Μελβούρνη. Το Ίδρυμα προσφέρει μαθήματα Ελληνικής γλώσσας, οργανώνει πολιτιστικές εκδηλώσεις, εκδίδει βιβλία και διαθέτει δανειστικές βιβλιοθήκες στα Παραρτήματά του, οι οποίες είναι ανοιχτές στο κοινό.

προβλημάτων της οικονομικής ανάπτυξης: αρμόδια για τη μετανάστευση και τη χάραξη και εφαρμογή της όποιας σχετικής με τα θέματα αυτά πολιτικής ήταν τα Υπουργεία Συντονισμού και Εργασίας. Η πολιτική αυτή απέβλεπε κατά κύριο λόγο στην επίλυση του προβλήματος της ανεργίας και στην εξασφάλιση πόρων [Μουσουρού, 1991:175- 176].

Το ενδιαφέρον της Ελλάδας για τον απόδημο ελληνισμό θεσμοθετείται συνταγματικά για πρώτη φορά το 1975, όταν συμπεριλαμβάνεται το άρθρο 108 στο Σύνταγμα της Ελλάδας με την ακόλουθη διατύπωση: «Το κράτος μεριμνά δια την ζωήν του απόδημου Ελληνισμού και την διατήρησιν των δεσμών του με την μητέρα πατρίδα. Επίσης, μεριμνά δια την παιδείαν και την κοινωνική και επαγγελματική προαγωγή των εκτός της επικρατείας εργαζομένων Ελλήνων». Επόμενο βήμα συγκρότησης μιας νέας πολιτικής από το ελληνικό κράτος σε σχέση με τους απόδημους Έλληνες καταγράφεται με την άνοδο του ΠΑΣΟΚ στην εξουσία το 1981. Ο αρχηγός του ΠΑΣΟΚ και πλέον πρωθυπουργός της χώρας υπήρξε για δεκαετίες κάτοικος ΗΠΑ, ενώ κατά τη διάρκεια της επταετούς δικτατορίας ίδρυσε το Πανελλήνιο Απελευθερωτικό Κίνημα (Π.Α.Κ.) στη Σουηδία.³⁷⁵ Η ίδρυση του Π.Α.Κ. πραγματοποιήθηκε στις 28 Φεβρουαρίου του 1968 με ιστορική ομιλία του Ανδρέα Παπανδρέου στην αίθουσα του Συλλόγου Ελλήνων Μεταναστών στη Στοκχόλμη. Ο Ανδρέας Παπανδρέου είχε πλήρη επίγνωση της συνεισφοράς των αποδήμων³⁷⁶ για την ανατροπή του δικτατορικού καθεστώτος, όπως και της εν δυνάμει σημασίας της ελληνικής διασποράς για την ανάπτυξη της χώρας.

---

³⁷⁵ Σκοπός της ίδρυσης του Π.Α.Κ. ήταν η ανατροπή της δικτατορίας με δυναμικά μέσα, και ταυτόχρονα διακήρυττε «την αποδέσμευση της χώρας από την ξένη εξάρτηση» και «την πραγματοποίηση ριζικών αλλαγών, με τελικό στόχο το σοσιαλιστικό μετασχηματισμό της ελληνικής κοινωνίας». Περισσότερες πληροφορίες για το ΠΑΚ έχουν αναρτηθεί στην ιστοσελίδα www.el.wikipedia.org/wiki/ΠΑΚ

³⁷⁶ Η ανάλυση και επέκταση στο θέμα της συνεισφοράς αυτής δεν αποτελεί αντικείμενο της παρούσας μελέτης. Ενδεικτικά, πάντως, χαρακτηριστικό είναι το απόσπασμα από ομιλία του γραμματέα του Συμβουλίου Απόδημου Ελληνισμού, Γιώργου Παπαδόπουλου, σε εκδήλωση στη Γερμανία για την επέτειο της εξέγερσης στο Πολυτεχνείο στις 18 Νοεμβρίου 2002: «Στον αγώνα [για την ανατροπή της χούντας] αποφασιστικά συνέβαλλε και ο απόδημος ελληνισμός ενισχύοντας τις αντιδικτατορικές οργανώσεις. Το ΠΑΚ με ηγέτη τον Ανδρέα Παπανδρέου, το ΠΑΜ που ιδρύθηκε από την Ε.Δ.Α. και το Κ.Κ.Ε., η Αντι-ΕΦΕΕ, καθώς και πλήθος άλλων φοιτητικών αντιδικτατορικών συσπειρώσεων και άλλων αντιδικτατορικών οργανώσεων, έδιναν το παλλαϊκό μήνυμα της συνολικής αντίθεσης στο καθεστώς. Οι απόδημοι συνέβαλλαν αποφασιστικά στην απομόνωση της χούντας στο διεθνές περιβάλλον, επηρεάζοντας την κοινή γνώμη και ενισχύοντας τη στήριξη του ελληνικού λαού των αγώνων του».

Ως αποτέλεσμα, αμέσως μετά την κατάληψη της εξουσίας από το κόμμα του, δηλαδή το 1982, ιδρύεται η Γενική Γραμματεία Απόδημου Ελληνισμού που υπάγεται αρχικά στο Υπουργείο Προεδρίας και αργότερα στο Υπουργείο Πολιτισμού. Το 1993, η αρμοδιότητα της Γενικής Γραμματείας Απόδημου Ελληνισμού περνά στο Υπουργείο Εξωτερικών, όπου παραμένει μέχρι σήμερα. Η απόφαση ίδρυσης αυτόνομης γραμματείας αρμόδια για τον απόδημο ελληνισμό σηματοδοτεί την αλλαγή στάσης της ελληνικής πολιτείας προς τους απόδημους Έλληνες, όπου η κρατική μέριμνα εμφανίζεται να αποδεσμεύεται από την καθαρά οικονομική προσέγγιση και η ελληνική διασπορά αρχίζει να αντιμετωπίζεται ως «πολιτιστικό μέγεθος» και «όργανο διπλωματίας» και όχι μονάχα ως εργατικό δυναμικό και πηγή εισροής εμβασμάτων. Ο στόχος αυτός εκφράστηκε τον Οκτώβριο του 1984 από τον Γενικό Γραμματέα Απόδημου Ελληνισμού ως εξής: «Στόχος της κυβέρνησης είναι από τη μια, η δημιουργία προϋποθέσεων που να ευνοούν την επιστροφή των μεταναστών και η λήψη μέτρων ενταγμένων μέσα στα πλαίσια της αναπτυξιακής πορείας της εθνικής μας οικονομίας. Από την άλλη, στόχος είναι επίσης η βελτίωση των όρων δουλειάς και των συνθηκών ζωής όσων παραμένουν και εργάζονται στο εξωτερικό, μέσα από τη σύναψη διμερών συμβάσεων κατοχύρωσης των δικαιωμάτων των μεταναστών, την προώθηση κατάλληλων εκπαιδευτικών και πολιτιστικών προγραμμάτων, την υποστήριξη των συμπατριωτών μας, την παροχή νομικής προστασίας και πληροφόρησης για τα δικαιώματά τους» [Μουσούρου, 1991:178].

Η Γενική Γραμματεία Απόδημου Ελληνισμού, ως αυτόνομη γραμματεία με ξεχωριστό προϋπολογισμό, αποτελεί για τα επόμενα χρόνια τον επίσημο συνομιλητή των Ελλήνων της διασποράς με την ελληνική πολιτεία. Ως συνέπεια, δημιουργείται ένα αξιόλογο αρχείο όπου καταγράφονται οι εκατοντάδες ομογενειακές οργανώσεις, αλλά και εκθέσεις που αφορούν στην ιστορία των ελληνικών κοινοτήτων, τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν, αλλά και τα αιτήματά τους από την ελληνική πολιτεία³⁷⁷. Η Γενική Γραμματεία Απόδημου Ελληνισμού ενισχύει οικονομικά τις οργανώσεις των αποδήμων και εγκαινιάζει πλήθος δράσεων, όπως τη διοργάνωση πολιτιστικών εκδηλώσεων με απόδημους καλλιτέχνες που έρχονται στην Ελλάδα (αλλά και αντίστροφα), τη χρηματοδότηση επισκέψεων απόδημων νέων και συνταξιούχων στη χώρα και τη διοργάνωση σχετικών συνεδρίων.

---

³⁷⁷ Είναι πράγματι λυπηρό που μέχρι σήμερα η οργάνωση του αρχείου αυτού είναι ελλιπής, ενώ η πρόσβαση σε αυτό είναι μάλλον δύσκολη ακόμα και για τους ενδιαφερόμενους ερευνητές.

Τον Ιούλιο του 1985, η Γενική Γραμματεία Απόδημου Ελληνισμού οργανώνει τη σύγκλιση του 1^{ου} Παγκόσμιου Συνεδρίου των Αποδήμων Ελλήνων με 63 εκπροσώπους οργανώσεων της ομογένειας από πολλές χώρες του κόσμου³⁷⁸, εκπροσώπους φορέων της ελληνικής πολιτείας και διάφορους παρατηρητές (Πατριαρχείο Ιεροσολύμων και Αλεξάνδρειας, ελληνορθόδοξες μητροπόλεις του εξωτερικού και συλλόγους επαναπατρισθέντων στην Ελλάδα). Με τη λήξη των τετραήμερων εργασιών του συνεδρίου συγκροτούνται 5 ομάδες εργασίας: «για την οικονομική και επαγγελματική επανένταξη παλιννοστούντων», «για την κοινωνική πολιτική», «για την εκπαιδευτική πολιτική», «για την πολιτιστική πολιτική» και για «την οργάνωση των Αποδήμων». Όπως διαφαίνεται από το πρόγραμμα, αλλά και τα πρακτικά του συνεδρίου, κύριο μέλημα της ομάδας εργασίας «για την οργάνωση των Αποδήμων» ήταν η σύσταση του Συμβουλίου Απόδημου Ελληνισμού, η δημιουργία του οποίου είχε αποτελέσει πάγιο αίτημα των αποδήμων, αλλά και προεκλογική δέσμευση του τότε πρωθυπουργού Ανδρέα Παπανδρέου. Το αίτημα είναι σημαντικό, αφού για πρώτη φορά θα υπάρξει ένα παγκόσμιο όργανο όπου θα εκπροσωπείται το σύνολο της ελληνικής διασποράς. Βέβαια, ο κύριος προβληματισμός των συνέδρων αφορούσε στο θέμα αυτής της εκπροσώπησης, δηλαδή των κριτηρίων επιλογής των συνέδρων από τις οργανώσεις των αποδήμων στο μελλοντικό θεσμό. Σε οποιαδήποτε περίπτωση, πάντως, ο χρόνος που καταναλώθηκε για το συγκεκριμένο ζήτημα στο συνέδριο κατέδειξε ότι το αίτημα για ένα παγκόσμιο όργανο εκπροσώπησης των αποδήμων ήταν πλέον ώριμο.

Έκτοτε πέρασαν άλλα τέσσερα χρόνια μέχρι τις 9 Οκτωβρίου του 1989 όταν δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα της κυβέρνησης ο Ν. 1867/89 (Άρθρο 18) με τον οποίο «ιδρύεται Συμβούλιο Απόδημου Ελληνισμού, στα πλαίσια της Γενικής Γραμματείας Απόδημου Ελληνισμού με γνωμοδοτικές και εισηγητικές αρμοδιότητες [...] που αποτελείται από εκλεγμένους εκπροσώπους [...] και συγκαλείται μια φορά το χρόνο [...] [ενώ] τα έξοδα λειτουργίας του Σ.Α.Ε. καλύπτονται από τον κρατικό

---

³⁷⁸ Οι εκπρόσωποι ήταν από τις εξής 30 χώρες: Αίγυπτος, Αργεντινή, Αυστραλία, Βέλγιο, Βραζιλία, Βουλγαρία, Γαλλία, Δανία, Ελβετία, Ε.Σ.Σ.Δ., Ζιμπάμπουε, Η.Π.Α., Ισραήλ, Ιταλία, Καναδάς, Λαϊκή Δημοκρατία της Γερμανίας, Μαρόκο, Νέα Ζηλανδία, Νορβηγία, Νότια Αφρική, Ολλανδία, Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας, Ουγγαρία, Ουρουγουάη, Παναμάς, Πολωνία, Ρουμανία, Σουηδία, Τσεχοσλοβακία, Χιλή [ΓΓΑΕ, 1985:443-449].

προϋπολογισμό της Γενικής Γραμματείας Απόδημου Ελληνισμού».³⁷⁹ Θα περάσουν άλλα έξι χρόνια μέχρι την υλοποίηση του νομοθετήματος αυτού: η πρώτη ιδρυτική συνέλευση του Συμβουλίου Απόδημου Ελληνισμού πραγματοποιήθηκε τελικά το Δεκέμβριο του 1995 στη Θεσσαλονίκη.

7.8.3. Το δίκτυο των δικτύων: το Συμβούλιο Απόδημου Ελληνισμού

Αναμφισβήτητα, οι εργασίες της ιδρυτικής συνέλευσης του Συμβουλίου Απόδημου Ελληνισμού³⁸⁰ στη Θεσσαλονίκη από τις 29 Νοεμβρίου - 8 Δεκεμβρίου 1995 στη Θεσσαλονίκη αποτέλεσαν ένα ιστορικό γεγονός μεγάλης σημασίας για την ελληνική διασπορά, αλλά και την Ελλάδα γενικότερα. Η συγκρότηση και λειτουργία του θεσμού νομοθετήθηκε με τις διατάξεις του Νόμου 1867/89 (άρθρο 17) και τις διατάξεις του Προεδρικού Διατάγματος 196/13 Ιουνίου 1995, σύμφωνα με τις οποίες, το Σ.Α.Ε. «έχει ως έδρα τη Θεσσαλονίκη» και «αποτελεί συμβουλευτικό όργανο της Ελληνικής Πολιτείας για όλα τα θέματα που αφορούν τον Απόδημο Ελληνισμό», ενώ «στο Σ.Α.Ε. εκπροσωπούνται όλες οι υπάρχουσες μορφές κοινοτικής και διακοινοτικής οργάνωσης σε αυτοτελείς ή ενοριακές κοινότητες ως και άλλες οργανώσεις που παρουσιάζουν ιδιαίτερα γεωγραφικά ή οργανωτικά γνωρίσματα³⁸¹» [ΓΓΑΕ, 1995:10]. Οι 269 σύνεδροι που συμμετείχαν στην ιδρυτική συνέλευση έφτασαν στη Θεσσαλονίκη από 49 διαφορετικές χώρες: «ήταν εκεί Έλληνες από την Αργεντινή και την Ουρουγουάη, από τη Γαλλία και τη Βενεζουέλα, από την Αιθιοπία, την Ιορδανία, τη Λιβύη και το Λίβανο, την Ουκρανία και το Σουδάν, την Τυνησία και τη Συρία [...] Υπήρχαν Έλληνες πλούσιοι από τις Η.Π.Α. και την Αγγλία, ιδιοκτήτες μεγάλων επιχειρήσεων και εφοπλιστικών γραφείων, Έλληνες που δούλεψαν σκληρά και τώρα ζούσαν με άνεση. Υπήρχαν και Έλληνες φτωχοί από την πρώην Σοβιετική Ένωση που κερδίζουν λιγότερα από 10 δολάρια το μήνα» [Tsantili & Frangos,

³⁷⁹ Εφημερίδα της Κυβέρνησης της Ελληνικής Δημοκρατίας, Αριθμός Φύλλου 227, 9 Οκτωβρίου 1989.

³⁸⁰ Το Συμβούλιο Απόδημου Ελληνισμού ιδρύθηκε υπό την εποπτεία του Υφυπουργού Εξωτερικών Γρηγόρη Νιώτη, αρμόδιο για θέματα απόδημου ελληνισμού στην κυβέρνηση πρωθυπουργίας Ανδρέα Παπανδρέου.

³⁸¹ Σύμφωνα με το άρθρο 3 του σχετικού Π.Δ., οι χώρες όπου διαβιούν λιγότεροι από 10.000 Έλληνες εκπροσωπούνται με 1 σύνεδρο, οι χώρες με πληθυσμό μέχρι 10.000 Έλληνες εκπροσωπούνται με 2 συνέδρους, μέχρι 100.000 Έλληνες με 8 συνέδρους, μέχρι 300.000 με 16 συνέδρους και οι χώρες όπου διαβιούν περισσότεροι από 1.000.000 Έλληνες με 32 συνέδρους. Στο διάταγμα υπήρχαν προβλέψεις και για εκπροσώπηση οργανώσεων στρατηγικής σημασίας, ένα μάλλον υποκειμενικό κριτήριο στην ευχέρεια της εκάστοτε ελληνικής κυβέρνησης μέσω της Γενικής Γραμματείας Απόδημου Ελληνισμού που έχει την ευθύνη κατάρτισης των καταλόγων των συνέδρων.

1996:34]. Η ατμόσφαιρα στη Θεσσαλονίκη ήταν πράγματι συγκινητική. Υπήρχε ο ενθουσιασμός και η αισιοδοξία για το μέλλον του τολμηρού εγχειρήματος ίδρυσης ενός παγκόσμιου οργάνου εκπροσώπησης της διασποράς, όπως υπήρχε και η έκπληξη της ανακάλυψης και της συνάντησης τόσων ποικιλόμορφων εκφράσεων του ελληνισμού.

Πίνακας 7.5. Σταθμοί στην Ιστορία του Συμβουλίου Απόδημου Ελληνισμού

1982	Ιδρύεται Γενική Γραμματεία Απόδημου Ελληνισμού (υπό την εποπτεία του Υπουργείου Πολιτισμού).
1993	Μεταφορά της εποπτείας της Γενικής Γραμματείας Απόδημου Ελληνισμού στο Υπουργείο Εξωτερικών.
1995	Οι ομογενειακές οργανώσεις σε όλο τον κόσμο ενημερώνονται για τη πρόταση δημιουργίας του Σ.Α.Ε. και καταθέτουν προτάσεις για τη συγκρότησή του υπό τον Υφυπουργό Εξωτερικών Γρηγόρη Νιώτη.
Δεκέμβριος 1995	Πραγματοποιείται πανηγυρικά η πρώτη οργανωτική συνέλευση του Σ.Α.Ε. . Εκλέγεται πρόεδρος ο Ανδρέας Άθενς από το Σικάγο.
1996	Οργανώνονται τα πρώτα συνέδρια των περιφερειών του Σ.Α.Ε. (Ευρώπη, Ασία/Αφρική, Β. & Ν. Αμερική, Ωκεανία).
Ιούλιος 1997	Εγκαινιάζονται τα πρώτα γραφεία του Σ.Α.Ε. στη Θεσσαλονίκη και κατόπιν διαγωνισμού γίνονται οι πρώτες προσλήψεις υπαλλήλων.
Δεκέμβριος 1997	Β' Γενική Συνέλευση του Σ.Α.Ε. στη Θεσσαλονίκη. Επανεκλέγεται ο Ανδρέας Άθενς.
Απρίλιος 1998	Α' Συνέδριο σύστασης οργάνου νεολαίας του Σ.Α.Ε.-Ευρώπης στη Θεσσαλονίκη. Ακολουθούν και οι άλλες περιφέρειες.
Μάιος 1998	Διεξάγεται παγκόσμιος έρανος από όλα τα περιφερειακά Σ.Α.Ε. με στόχο τη δημιουργία ιατρικών κέντρων στην πρώην ΕΣΣΔ. Το πρώτο κέντρο εγκαινιάστηκε τον Μάιο του 1999 στην Τιφλίδα της Γεωργίας.
Μάιος 1999	Διεξάγεται το Α' συνέδριο των Ομογενειακών ΜΜΕ στη Θεσσαλονίκη που συγκροτείται σε Παγκόσμιο όργανο με αιρετό προεδρείο.
Δεκέμβριος 1999	Γ' Γενική Συνέλευση του Σ.Α.Ε. που διεξάγεται με αναθεωρημένο προεδρικό διάταγμα. Επανεκλογή του Ανδρέα Άθενς με 11μελές προεδρείο και 15μελές αιρετά όργανα στα δίκτυα γυναικών, επιχειρηματιών, ανθρώπων του πολιτισμού.
Απρίλιος 2001	Το Σ.Α.Ε. κατοχυρώνεται πλέον από το Σύνταγμα της Ελλάδας (Άρθρο 108), ενώ ανοίγει ο δρόμος για την επιστολική ψήφο (Άρθρο 51).
Καλοκαίρι 2001	Διευρύνονται τα προγράμματα φιλοξενίας νέων αποδήμων.
Σεπτέμβριος 2001	Δρομολογούνται οι διαδικασίες για τη σύσταση του Ταμείου Ομογενών που στοχεύει στην οικονομική ανεξαρτησία του Σ.Α.Ε. .
Δεκέμβριος 2003	Συγκαλείται η Ε' Τακτική Συνέλευση του Σ.Α.Ε. . Επανεκλέγεται για πέμπτη θητεία ο Ανδρέας Άθενς.
Δεκέμβριος 2006	Τρία χρόνια μετά την τελευταία συνέλευση, γίνεται στη Θεσσαλονίκη η έκτη συνέλευση του Σ.Α.Ε. Εφεξής, το πλήρες σώμα θα συνέρχεται μία φορά κάθε τετραετία. Ο νέος νόμος 3480/2006 ορίζει την οργάνωση, λειτουργία και αρμοδιότητες του Σ.Α.Ε.

Εκτός από τους 269 συνέδρους της ιδρυτικής συνέλευσης το 1995, στη Θεσσαλονίκη είχαν προσκληθεί και περίπου 700 ακόμη Έλληνες της διασποράς εκπροσωπώντας τα άτυπα δίκτυα της νεολαίας, των γυναικών, των ακαδημαϊκών, των ομογενειακών ΜΜΕ και των επιχειρηματιών που πραγματοποίησαν ξεχωριστές συνεδριάσεις. Πέρα από το κεντρικό Σ.Α.Ε., υπήρχε και η πρόβλεψη λειτουργίας 4 περιφερειακών συμβουλίων (Αμερικής, Ευρώπης, Ωκεανίας, Ασίας-Αφρικής), ενώ στο τέλος των εργασιών της συνέλευσης εκλέχθηκε και το πρώτο 9μελές προεδρείο του Σ.Α.Ε. Παγκόσμιος πρόεδρος εξελέγη ο Ελληνοαμερικανός επιχειρηματίας από το Σικάγο Ανδρέας Άθενς, ένα άτομο που τελικά προσέδωσε στο νεοσύστατο θεσμό αξιοπιστία και αίγλη, αν κρίνει κανείς από την εξαιρετική δημοσιότητα που έλαβε το όλο εγχείρημα, αλλά και την προθυμία με την οποία συνεργάστηκαν μαζί του δεκάδες υπουργοί των ελληνικών κυβερνήσεων κατά τη διάρκεια της 11ετούς θητείας του ως παγκόσμιος πρόεδρος.

Στα χρόνια που ακολούθησαν την ίδρυση του Σ.Α.Ε., η ελληνική πολιτεία προχώρησε σε νέα νομοθετήματα που άλλαζαν ή συγκεκριμενοποιούσαν την οργάνωση και λειτουργία του θεσμού³⁸². Σημαντικότερο όλων ήταν η τροποποίηση στο Σύνταγμα της Ελλάδας το 2001 και συγκεκριμένα η προσθήκη δεύτερου εδαφίου που κατακυρώνει ρητά τη συνταγματική κατοχύρωση του Συμβουλίου Απόδημου Ελληνισμού «που έχει ως αποστολή του την έκφραση όλων των δυνάμεων του απανταχού Ελληνισμού³⁸³». Σήμερα, το Συμβούλιο Απόδημου Ελληνισμού διέπεται από το Νόμο 3480/2006³⁸⁴. Τα σημαντικά σημεία του νόμου συνοψίζονται στα παρακάτω σημεία:

- «Το Σ.Α.Ε. διασυνδέεται και συνεργάζεται ίδια με το Οικουμενικό Πατριαρχείο, τα Πρεσβυγενή Πατριαρχεία και την Εκκλησία γενικότερα» (Άρθρο 1.4.).

---

³⁸² Ενδεικτικά τα προεδρικά διατάγματα 291/1999 (Φ.Ε.Κ. 262 Α') «Συγκρότηση και λειτουργία του Συμβουλίου Απόδημου Ελληνισμού» και 328/2003 (Φ.Ε.Κ.276 Α') «Τροποποίηση του προεδρικού διατάγματος 291/1999 'Συγκρότηση και λειτουργία του Συμβουλίου Απόδημου Ελληνισμού'».

³⁸³ Το πλήρες άρθρο 108 έχει ως εξής: «1.Το κράτος μεριμνά για τη ζωή του απόδημου Ελληνισμού και τη διατήρηση των δεσμών του με τη μητέρα Πατρίδα. Επίσης μεριμνά για την παιδεία και την κοινωνική και επαγγελματική προαγωγή των Ελλήνων που εργάζονται έξω από την επικράτεια. 2. Νόμος ορίζει τα σχετικά με την οργάνωση, τη λειτουργία και τις αρμοδιότητες του Συμβουλίου Απόδημου Ελληνισμού, που έχει ως αποστολή του την έκφραση όλων των δυνάμεων του απανταχού Ελληνισμού».

³⁸⁴ Φ.Ε.Κ. 161 Α' / 2.8.2006

- Μέλη του Σ.Α.Ε. [εκτός των άλλων] είναι: «Έτεροι φορείς των αποδήμων και ομογενών που προωθούν θέματα που άπτονται των ενδιαφερόντων του Ελληνισμού [...]» (Άρθρο 2.1.γ.), και «η Παγκόσμια Ομοσπονδία Απόδημων Κυπρίων (ΠΟΜΑΚ) και η Παγκόσμια Συντονιστική Επιτροπή Κυπριακού Αγώνα (ΠΣΕΚΑ) (Άρθρο 2.1.δ.)».
- «Στις περιφέρειες του Σ.Α.Ε. λειτουργούν Δίκτυα του Ελληνισμού.[...] Ειδικότερα για τα Δίκτυα Νεολαίας, αυτά ιδρύονται υποχρεωτικά σε κάθε Περιφέρεια εντός δύο ετών από την προσεχή Τακτική Συνέλευση» (Άρθρο 4.9)
- «Το Σ.Α.Ε. συγκροτείται από επτά (7) Περιφέρειες, ήτοι Περιφέρεια Καναδά, Περιφέρεια Η.Π.Α., Περιφέρεια Κεντρικής Νοτίου Αμερικής, Περιφέρεια Ευρώπης (πλην ευρωπαϊκών χωρών πρώην Ε.Σ.Σ.Δ), Περιφέρεια χωρών πρώην Ε.Σ.Σ.Δ. (πλην χωρών ήδη μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης), Περιφέρεια Ωκεανίας-Απω Ανατολής και Περιφέρεια Αφρικής-Εγγύς/Μέσης Ανατολής» (Άρθρο 4.1.).
- «Το προεδρείο του Σ.Α.Ε. είναι ενδεκαμελές και αποτελείται από τον Πρόεδρο, επτά Συντονιστές των Περιφερειών του Σ.Α.Ε., τον Γραμματέα, τον Ταμία και τον Εκπρόσωπο των ΠΟΜΑΚ/ΠΣΕΚΑ».
- «Η Τακτική Συνέλευση του Σ.Α.Ε. συγκαλείται από το Προεδρείο του Σ.Α.Ε. κάθε τέσσερα χρόνια» (Άρθρο 5.1.).

Από τα παραπάνω, διαφαίνεται ότι η ελληνική πολιτεία επιχειρεί να διασφαλίσει μια πιο ευρεία εκπροσώπηση της ελληνικής διασποράς στο Σ.Α.Ε., αφού κατοχυρώνει νομικά την παρουσία των Κυπρίων αποδήμων (που εκλέγουν ένα συντονιστή στο 11μελές προεδρείο), αλλά και άλλων φορέων της ομογένειας με την προϋπόθεση ότι «προωθούν θέματα που άπτονται των ενδιαφερόντων του Ελληνισμού». Ευρύτερη εκπροσώπηση επιδιώκεται και στα ειδικά άρθρα για τη δημιουργία δικτύων που θα λειτουργούν στο πλαίσιο του Σ.Α.Ε., ενώ για το δίκτυο της νεολαίας των αποδήμων³⁸⁵ τίθεται συγκεκριμένο χρονικό πλαίσιο εφαρμογής τους. Επίσης, αναφέρεται ξεκάθαρα η επιταγή για συνεργασία με το Οικουμενικό

³⁸⁵ Όπως θα δούμε παρακάτω, τα αποτελέσματα των ερευνών που πραγματοποιήθηκαν στο πλαίσιο της παρούσας διατριβής καταδεικνύουν την αρχική απουσία της νεολαίας, αλλά και των μεταγενέστερων γενεών των απόδημων. Βέβαια, σύμφωνα με τα στοιχεία, η κατάσταση φαίνεται να βελτιώθηκε από το 1995 μέχρι την τελευταία γενική συνέλευση του Σ.Α.Ε. το 2006, γεγονός που δείχνει ότι η ελληνική πολιτεία συνειδητοποίησε το προαναφερόμενο πρόβλημα και προέβη σε διορθωτικές κινήσεις.

Πατριαρχείο (στη δικαιοδοσία του εμπίπτουν οι μεγαλύτερες κοινότητες της ελληνικής διασποράς) και με τα Πρεσβυγενή Πατριαρχεία (για τις ελληνικές κοινότητες της Αφρικής και της Μέσης Ανατολής). Η προσθήκη συγκεκριμένου άρθρου για τη θεμιτή συνεργασία με την Ελληνορθόδοξη Εκκλησία εν γένει, επιχειρεί να θέσει τέλος στους προβληματισμούς που είχαν εκφράσει εκπρόσωποί της (κυρίως το Οικουμενικό Πατριαρχείο³⁸⁶), θεωρώντας ότι το Σ.Α.Ε. μπορεί να επιδιώκει την παραγκώνιση της.

Τέλος, η νέα νομοθεσία ορίζει ότι η γενική συνέλευση του Σ.Α.Ε. θα λαμβάνει χώρα κάθε τετραετία, σε μια προσπάθεια μείωσης των τεράστιων εξόδων σε βάρος της ελληνικής πολιτείας που συνεπάγονταν η διεξαγωγή ενός συνεδρίου με περισσότερους από 1.000 προσκεκλημένους κάθε δύο χρόνια³⁸⁷. Με την διεξαγωγή των τακτικών συνελεύσεων του Σ.Α.Ε. ανά 4ετία καθώς και με την ίδρυση του θεσμού του Ταμείου Ομογενών, τα κρατικά έξοδα μπορεί να περιοριστούν και να επιτευχθεί η οικονομική, αλλά και πολιτική, αυτοδυναμία του Σ.Α.Ε.

7.8.4. Στοιχεία και σχολιασμός της έρευνας για το Σ.Α.Ε.

Στο πλαίσιο της παρούσας διατριβής, πραγματοποιήθηκαν τρεις έρευνες με ερωτηματολόγια στα οποία κλήθηκαν να απαντήσουν εκατοντάδες σύνεδροι των γενικών συνελεύσεων του Σ.Α.Ε. στη Θεσσαλονίκη κατά τα έτη 1995, 1999 και 2006³⁸⁸. Στην ιδρυτική συνέλευση του Σ.Α.Ε. το 1995, καταγράφηκαν στοιχεία για

---

³⁸⁶ Ο χαιρετισμός που απέστειλε στην πρώτη τακτική συνέλευση του Σ.Α.Ε. ο Οικουμενικός Πατριάρχης κ.κ. Βαρθολομαίος απηχούσε την υπερβολική επιφυλακτικότητα της Ορθόδοξης Εκκλησίας προς το νεοσύστατο θεσμό: «Η Μήτηρ Εκκλησία και όταν διαβλέπει ότι ορισμένοι προσπάθειαι δεν έχουν ελπίδα επιτυχίας δεν παύει να εύχεται όπως διαψευσθή εις τα προβλέψεις αυτής». Τέσσερα χρόνια αργότερα, το 2001, η ομιλία του Οικουμενικού Πατριάρχη κατά την κήρυξη των εργασιών της Δ' Παγκόσμιας Συνέλευσης του Σ.Α.Ε. στη Θεσσαλονίκη αντικατοπτρίζει τη θετική μεταστροφή του: «Το Οικουμενικόν Πατριαρχείον [...] επευλογεί πάσαν καλήν προσπάθειαν, ως η του Συμβουλίου Απόδημου Ελληνισμού, τρέφει δε την ελπίδα ότι η μακρά πείρα αυτού και των απανταχού οργάνων του και αι οργανωτικά δομαί του θα αξιοποιηθούν διότι τούτο επιβάλλει το συμφέρον του Γένους» [Νιώτης, 2005:83-84].

³⁸⁷ Το θέμα των τεράστιων εξόδων λειτουργίας του Σ.Α.Ε. και κυρίως όσα προέκυψαν από τη διεξαγωγή της γενικής συνέλευσης στη Θεσσαλονίκη ανά διετία υπήρξε κεντρικό ζήτημα στην κριτική απέναντι στο θεσμό. Η σχετική αρθρογραφία είναι ιδιαίτερα πλούσια. Αποσπάσματα διαφόρων άρθρων από την ελληνική αρθρογραφία βρίσκονται αναρτημένα στη σατιρική ομογενειακή ιστοσελίδα μεγάλης εμβέλειας www.kalami.net. Εντελώς ενδεικτικά, αναφέρουμε το πρόσφατο άρθρο του Χρίστου Μαλασπίνα «Κρίσιμα ερωτήματα για το παρόν και το μέλλον του Σ.Α.Ε.», *Το Παρόν*, 23 Νοεμβρίου 2008.

³⁸⁸ Στην Α' Ιδρυτική Συνέλευση του Συμβουλίου Απόδημου Ελληνισμού το 1995, πήρα την πρωτοβουλία διεξαγωγής μιας έρευνας με ερωτηματολόγια από προσωπικό ενδιαφέρον, αφού η

150 συνέδρους (από το σύνολο 269, δηλαδή ποσοστό 55,7%), στην τρίτη συνέλευση του Σ.Α.Ε. το 1999, στοιχεία για 124 συνέδρους (από το σύνολο 627, δηλαδή ποσοστό 19,7%) και στην έκτη συνέλευση το 2006, στοιχεία για 64 συνέδρους (από το σύνολο 464, δηλαδή ποσοστό 13,7%)³⁸⁹. Σε όλες τις περιπτώσεις το δείγμα ξεπερνά το 10% του συνόλου των συνέδρων και θεωρείται ικανοποιητικό για τη διεξαγωγή κάποιων συμπερασμάτων.

Τα ερωτηματολόγια που συμπληρώθηκαν στην ιδρυτική συνέλευση (1995) και στην τελευταία γενική συνέλευση (2006) αφορούσαν περισσότερο τους ίδιους τους συνέδρους, ενώ τα ερωτηματολόγια του 1999 αφορούσαν στον ίδιο τον θεσμό του Σ.Α.Ε. Στα ερωτηματολόγια 1995 και 2006, τα περισσότερα ερωτήματα ήταν κλειστού τύπου (με 4-6 πιθανές απαντήσεις) και αναφέρονταν σε θέματα όπως τη μεταναστευτική γενιά των συνέδρων, το μορφωτικό τους επίπεδο, το επίπεδο γνώσης της ελληνικής γλώσσας και τη συχνότητα με την οποία πηγαίνουν στην ελληνική εκκλησία. Από τα συμπληρωμένα ερωτηματολόγια προέκυπταν και η ηλικία των συνέδρων, το φύλο, η χώρα διαμονής τους, η οργάνωση που εκπροσωπούσαν, το επάγγελμα τους και τα στοιχεία διαμονής τους. Σε αμφότερα τα ερωτηματολόγια, οι συμμετέχοντες είχαν κληθεί να σχολιάσουν γενικά το Σ.Α.Ε., ενώ στο ερωτηματολόγιο του 2006 είχε προστεθεί μια ερώτηση που αφορούσε στον αριθμό συμμετοχής τους στις γενικές συνελεύσεις του θεσμού και στην επιστολική ψήφο (υπέρ/κατά). Επίσης, στο ερωτηματολόγιο του 2006, είχε ζητηθεί από τους συμμετέχοντες να αυτοπροσδιοριστούν ως Έλληνας/Ελληνίδα, Ελληνο-(αμερικανός, αυστραλός, κλπ), (Αμερικανός, Αυστραλός....) ελληνικής καταγωγής, Ευρωπαίος ελληνικής καταγωγής ή άλλο.

Στις περισσότερες περιπτώσεις, οι απαντήσεις των συνέδρων του 1995 ταυτίζονταν (με το περιθώριο του στατιστικού λάθους) με τις απαντήσεις του 2006.

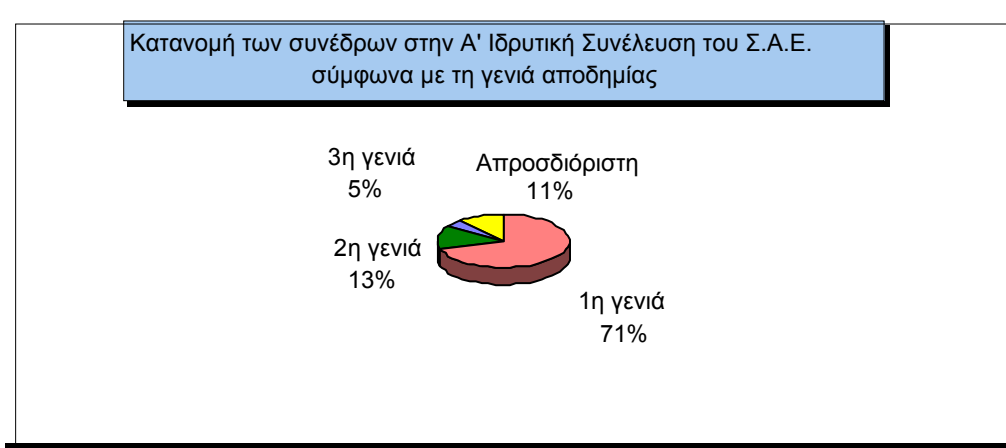
εκπόνηση της διδακτορικής διατριβής μου δεν είχε ξεκινήσει ακόμα. Οι δύο επόμενες έρευνες έγιναν καθαρά στο πλαίσιο εκπόνησης της παρούσας διατριβής. Στην παρούσα ενότητα, παρουσιάζονται αποτελέσματα και από τις τρεις έρευνες.

³⁸⁹ Αναφέρω την αριθμητική δύναμη του Σ.Α.Ε. με κάποια επιφύλαξη, καθώς ακόμα και τα στοιχεία της Γενικής Γραμματείας Απόδημου Ελληνισμού δεν διασταυρώνονται πάντα με ακρίβεια. Χρήσιμα στη διασταύρωση είναι τα αποτελέσματα των εκλογικών διαδικασιών, όπου τουλάχιστον μπορεί να γίνει μια γενική αποτίμηση. Σε οποιαδήποτε περίπτωση, πάντως, έχει καταγραφεί μια αύξηση των συνέδρων που συμμετέχουν από το 1995 μέχρι το 2001, ενώ στις δύο επόμενες συνελεύσεις (2003, 2006) ο αριθμός των συνέδρων μειώθηκε. Συγκεντρωτικά, για το σύνολο των γενικών συνελεύσεων που έχουν πραγματοποιηθεί μέχρι σήμερα, ο αριθμός των συνέδρων φαίνεται να είναι: 1995: 269, 1997:326, 1999:627, 2001:841, 2003:638, 2006:464.

Για παράδειγμα, το μορφωτικό επίπεδο των συνέδρων και στις δύο περιπτώσεις ήταν ιδιαίτερα υψηλό: το 1995, οι σύνεδροι με μεταπτυχιακές ή πανεπιστημιακές σπουδές εκπροσωπούσαν το 75% του συνόλου και το 2006, το 78%³⁹⁰. Όμοια ποσοστά προέκυψαν και για τη γνώση της ελληνικής: το 1995, οι σύνεδροι που θεωρούσαν ότι είχαν άριστη ή πολύ καλή γνώση της ελληνικής γλώσσας έφταναν το 75%, ενώ το 2006, το ποσοστό αυτό ήταν 71%. Βέβαια, ενδιαφέρον έχει το γεγονός ότι ενώ το 1995, 3% των συνέδρων δήλωσε «καθόλου γνώση της ελληνικής γλώσσας», στο συνέδριο του 2006, το ποσοστό αυτό έπεσε στο 0%. Ίσως και μόνο η συμμετοχή στο Σ.Α.Ε. ή η σχέση με τον ελληνισμό που αποκτήθηκε εξαιτίας της δημιουργίας του να συνέβαλλε στην εκμάθηση έστω και λίγο ελληνικών, αν και τα ποσοστά είναι ούτως ή άλλως χαμηλά και δεν προκύπτει ασφαλές συμπέρασμα.

Περισσότερο ενδιαφέρον έχουν τα σημεία που παρατηρούνται διαφοροποιήσεις στις δύο έρευνες. Πρωτίστως, στην ιδρυτική συνέλευση του Σ.Α.Ε., το 1995, ήταν ολοφάνερη η παρουσία πολλών Ελλήνων της διασποράς που ανήκαν στην πρώτη μεταναστευτική γενιά, γεγονός που τεκμηριώνεται και από τα αποτελέσματα της έρευνας (Σχήμα 7.3.)

Σχήμα 7.3. Γενιά Αποδημίας των Συνέδρων του Σ.Α.Ε.-1995

Ειδικά για τις Η.Π.Α., όπου υπάρχει η μεγαλύτερη κοινότητα ομογενών, η περαιτέρω επεξεργασία των στοιχείων κατέδειξε ότι τα ποσοστά των συνέδρων που ανήκαν στην πρώτη γενιά των μεταναστών ήταν ακόμη υψηλότερα και έφταναν το

³⁹⁰ Στα ερωτηματολόγια υπήρχε διάκριση πανεπιστημιακών και μεταπτυχιακών σπουδών. Στο πλαίσιο, όμως της οικονομίας του χώρου, τα στοιχεία μπορεί να παρουσιάζονται συγκεντρωτικά.

80%, με το ποσοστό όσων ανήκαν στην δεύτερη γενιά αποδημίας να βρίσκεται στο 14% και το ποσοστό όσων ανήκαν στην τρίτη γενιά αποδημίας στο 3%. Όμως, η εκπροσώπηση για τη συγκεκριμένη χώρα, όπου ήδη καταγράφονται Ελληνοαμερικανοί της τέταρτης μεταναστευτικής γενιάς, θα έπρεπε να είναι τελείως διαφορετική. Έχοντας διαθέσιμα στοιχεία για τη κατανομή ανά γενιά αποδημίας που ισχύουν για την κοινότητα των ΗΠΑ [Moskos, 1989:63], αντιλαμβανόμαστε ότι η σύνθεση της ιδρυτικής συνέλευσης του Σ.Α.Ε. το 1995 απείχε σημαντικά από τη πραγματική σύνθεση της διασποράς, ιδιαίτερα σε χώρες με μεγάλο χρονικό βάθος μεταναστεύσεων.

Πίνακας 7.6.

Γενιά αποδημίας: Σύνοδροι Σ.Α.Ε. και ελληνοαμερικάνικη κοινότητα

	Σύνθεση Σ.Α.Ε. (σύνολο)	Συνέδροι από Η.Π.Α.	Ελληνοαμερικανική κοινότητα [Moskos, 1989:63],
1 ^η γενιά	71%	80%	28%
2 ^η γενιά	13%	14%	36%
3 ^η γενιά	5%	3%	28%
4 ^η γενιά /Άλλο	11%	3%	8%

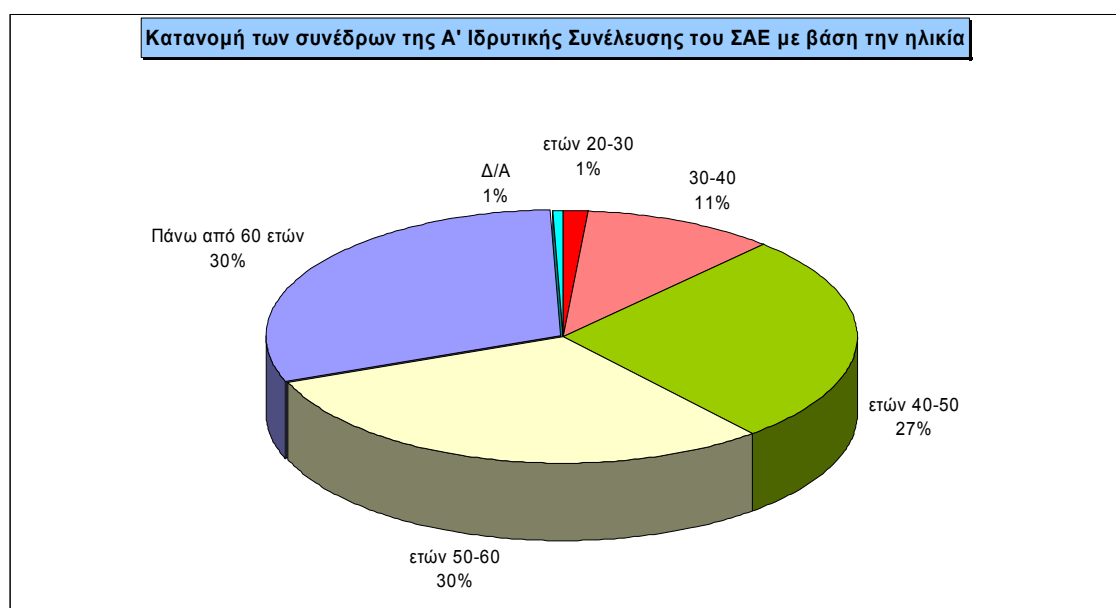
Στα επόμενα χρόνια ασκήθηκε σκληρή κριτική για το συγκεκριμένο ζήτημα, κριτική που προφανώς επέφερε αποτέλεσμα, αφού υπήρξε πράγματι μια μετατόπιση προς τη δεύτερη γενιά των αποδήμων στις πρόσφατες συνελεύσεις. Ως αποτέλεσμα το ποσοστό εκπροσώπησης της σύμφωνα με τα στοιχεία της έρευνας διπλασιάστηκε από 13% το 1995 σε 26% το 2006. Ταυτόχρονα, υπήρξε μια μεγάλη μείωση του ποσοστού των συνέδρων μεταναστών (1^η γενιά αποδημίας) από 71% το 1995 σε 54%. Τα υπόλοιπα ποσοστά που αφορούν στη γενιά αποδημίας παρέμειναν όμοια (στα περιθώρια του στατιστικού λάθους). Το σύνολο αυτών των στοιχείων και για τις δύο συνελεύσεις παρουσιάζονται στον Πίνακα 7.7.

Πίνακας 7.7. Γενιά αποδημίας (Σ.Α.Ε. 1995, Σ.Α.Ε. 2006)

	Σ.Α.Ε. 1995	Σ.Α.Ε. 2006
Γενιά Μεταναστών	71%	54%
Παιδί Μεταναστών	13%	26%
Εγγόνι Μεταναστών	5%	3%
Απροσδιόριστη	11%	16%

Μια δεύτερη σημαντική διαφοροποίηση από το 1995 μέχρι την τελευταία γενική συνέλευση του Σ.Α.Ε. το 2006, είναι η καταγεγραμμένη μεγαλύτερη συμμετοχή της νεολαίας των αποδήμων, ζήτημα, που, ούτως ή άλλως, είχε τεθεί επανειλημμένα και από τους ίδιους τους συμμετέχοντες στο θεσμό. Στην ιδρυτική συνέλευση του 1995, 60% των συνέδρων είχε ηλικία άνω των 50 και συνολικά 87% ηλικία άνω των 40. Το ποσοστό ατόμων ηλικίας 20-30 ετών ήταν μόλις 1%, όπως διαφαίνεται στο Σχήμα 7.4.

Σχήμα 7.4. Ηλικιακή Κατανομή των Συνέδρων του Σ.Α.Ε. (1995)

Στη συνέλευση του 2006, καταγράφηκε μια σαφώς αναλογικότερη ηλικιακή κατανομή, αν και οι σύνεδροι με ηλικία μεγαλύτερη των 50 ετών συνέχισαν να είναι πλειοψηφία (δηλαδή 51%). Όλα τα στοιχεία παρουσιάζονται στον Πίνακα 7.8.

Πίνακας 7.8. Ηλικία των Συνέδρων του Σ.Α.Ε. 1995, 2006

Ηλικία Συνέδρων	Σ.Α.Ε. 1995	Σ.Α.Ε. 2006
20-30 ετών	1%	11%
30-40 ετών	11%	10%
40-50 ετών	27%	22%
50-60 ετών	30%	31%
> 60 έτων	30%	20%
ΔΞ/ΔΑ	1%	6%

Συνεπώς, στα 11 χρόνια που μεσολάβησαν από την πρώτη μέχρι την τελευταία συνέλευση, η ελληνική πολιτεία προχώρησε σε διορθωτικές κινήσεις με στόχο την ευρύτερη εκπροσώπηση στο Σ.Α.Ε. και την προσέγγιση της νεολαίας των αποδήμων. Παρόλα αυτά, υπάρχουν ακόμη ζητήματα που πρέπει να αντιμετωπιστούν. Για παράδειγμα, από τα ερωτηματολόγια της τελευταίας συνέλευσης του 2006, προκύπτει ότι μόνο το 23% των συνέδρων συμμετείχε στο θεσμό για πρώτη φορά, ενώ ένα εκπληκτικά μεγάλο ποσοστό, 29%, είχε εκπροσωπήσει την ομογενειακή οργάνωση στη χώρα διαμονής του και στα έξι συνέδρια! Προφανώς, η ανανέωση των συνέδρων είναι ένα ζητούμενο που θα πρέπει να απασχολήσει το θεσμό στο μέλλον. Τα σχετικά αποτελέσματα καταγράφονται στον Πίνακα 7.9.

Πίνακας 7.9. Αριθμός συμμετοχών στις γενικές συνελεύσεις (2006)

Συμμετοχές στο Σ.Α.Ε.	1	2	3	4	5	6
Ποσοστό συνέδρων 2006	23%	15%	15%	11%	7%	29%

Ένα άλλο ζήτημα είναι το θέμα της μεγάλης παρέμβασης του ελληνικού κράτους στο θεσμό, αποτέλεσμα μάλλον αναμενόμενο αφού το Σ.Α.Ε. χρηματοδοτείται με κονδύλια της Γενικής Γραμματείας Αποδήμου Ελληνισμού, δηλαδή της ελληνικής πολιτείας. Ακόμα και οι συμμετέχοντες στο Σ.Α.Ε. έχουν εκφράσει τον προβληματισμό τους για το θέμα αυτό, ενώ σε όλες τις συνελεύσεις έχουν προταθεί σχέδια που θα οδηγήσουν στην οικονομική αυτονομία του θεσμού. Στην έρευνα στο πλαίσιο της παρούσας διατριβής που πραγματοποιήθηκε το 1999 (η γενική συνέλευση), σχεδόν οι μισοί από τους συνέδρους που συμπλήρωσαν τα

ερωτηματολόγια (48%) δήλωσαν ότι η ανάμιξη της ελληνικής κυβέρνησης στο Σ.Α.Ε. είναι έντονη, ενώ 15% δήλωσαν ότι το Σ.Α.Ε. είναι κρατικός οργανισμός παρά τις συχνές επιβεβαιώσεις για το αντίθετο³⁹¹. Ανησυχίες για την «κρατικοποίηση» του Σ.Α.Ε. εκφράστηκαν σε πολλά δημοσιεύματα, όπως στο ακόλουθο απόσπασμα του καθηγητή Γεωπολιτικής Γιώργου Πρεβελάκη³⁹²:

«Θα εξελιχθεί [το Σ.Α.Ε.] σε φορέα αυτονομησης της διασποράς από το ελληνικό κράτος σύμφωνα με τις δηλωμένες προθέσεις των εμπνευστών του, ή, αντίθετα, θα αποτελέσει ένα όργανο ποδηγεσίας της διασποράς από το ελληνικό κράτος; [...] Η ελλαδική πολιτική και η πνευματική ηγεσία δείχνει ακόμα δέσμια του εθνικιστικού προτύπου και δεν μοιάζει να συνειδητοποιεί τη σημασία των αποφάσεών της σε σχέση με την οικουμενική παρουσία του Ελληνισμού. [...] Μετά το 1974, έγινε συνείδηση ότι η ελληνική διασπορά αποτελεί σημαντική δύναμη, γεγονός που έχει οδηγήσει σε προσπάθειες να χρησιμοποιηθεί ως όργανο της ελλαδικής πολιτικής [...] Με τα μέσα που διαθέτει το κράτος, πολλές φορές επιτυγχάνεται η υποταγή της ελληνικής διασποράς στις εθνοκρατικές λογικές [...] Πρέπει να γίνει συνείδηση ότι αυτού του είδους οι παρεμβάσεις αποτελούν θανάσιμο κίνδυνο για τις προοπτικές του ελληνισμού» [Πρεβελάκης, 1997:14].

Η αυτονομία του Σ.Α.Ε. και η απαγκίστρωσή του από την ελληνική πολιτεία έχει πιθανότητες να επιτευχθεί αν υλοποιηθούν με επιτυχία οι στόχοι του Εθνικού Ταμείου Ομογενών. Το Εθνικό Ταμείο Ομογενών (Ε.Τ.Ο.) συστάθηκε το έτος 2001 από τα μέλη του τότε Προεδρείου του Σ.Α.Ε. ως νομικό πρόσωπο, (αστική μη κερδοσκοπική εταιρία) με έδρα τη Θεσσαλονίκη και τον τίτλο «Εθνικό Ταμείο αλληλεγγύης και αλληλοϋποστήριξης του απόδημου ελληνισμού/ομογένειας» [Νιώτης, 2005:84]. Μέλη του Διοικητικού Συμβουλίου είναι πάντοτε τα μέλη του

³⁹¹ Η συγκεκριμένη ερώτηση στα ερωτηματολόγια του 1999 ήταν: «Πως κρίνετε την ανάμιξη της ελληνικής πολιτείας;». 48% των ερωτηθέντων απάντησαν «έντονη», 37% «ενδεδειγμένη», 0% «λίγη» και 0% «καθόλου», ενώ 15% επέλεξαν ως απάντηση στην ίδια ερώτηση «το Σ.Α.Ε. είναι κρατικός θεσμός».

³⁹² Το άρθρο του καθηγητή Γ. Πρεβελάκη «Γεωπολιτική της ελληνικής διασποράς» δημοσιεύτηκε στο ειδικό τεύχος του *Οικονομικού Ταχυδρόμου* στις 27 Νοεμβρίου 1997, *Η Οικονομία του Απόδημου Ελληνισμού*, που κυκλοφόρησε με την «ευκαιρία του συνεδρίου των αποδήμων» όπως αναφέρεται στον υπέρτιτλο του περιοδικού. Προφανώς, αναφέρεται στη δεύτερη γενική συνέλευση του Σ.Α.Ε. που έλαβε χώρα τον Δεκέμβριο του 1997.

προεδρείου του Σ.Α.Ε. και «όραμα των ιδρυτών του ΕΤΟ είναι η επίτευξη της οικονομικής αυτοδυναμίας του απόδημου και ομογενειακού Ελληνισμού. Για τους λόγους αυτούς το Σ.Α.Ε. έχει ζητήσει από τα μέλη του να εγγραφούν και στο ΕΤΟ³⁹³». Μέχρι την τελευταία γενική συνέλευση του 2006, η χρηματοδότηση του Σ.Α.Ε. εξακολουθούσε να εμπίπτει στον προϋπολογισμό της Γενικής Γραμματείας Απόδημου Ελληνισμού και μένει να δούμε αν στην επόμενη γενική συνέλευση, προγραμματισμένη για τον Δεκέμβριο του 2010, θα υπάρξουν νέα δεδομένα.

Σε οποιαδήποτε περίπτωση, πάντως, η δημιουργία του Σ.Α.Ε. επέτρεψε την αλληλογνωριμία των αποδήμων Ελλήνων από διαφορετικές χώρες του κόσμου. Και μόνο τα μέλη του θεσμού (και τα πρώην μέλη ακόμα), αποτελούν ένα σημαντικό παγκόσμιο δίκτυο. Αν υπολογίσει κανείς ότι εκτός από την γενική συνέλευση, που εφεξής θα λαμβάνει χώρα κάθε τετραετία πλέον στη Θεσσαλονίκη, συγκαλούνται και περιφερειακά συνέδρια στις 7 περιφέρειες του Σ.Α.Ε. με τη συμμετοχή πολλών περισσότερων συνέδρων. Κάθε περιφέρεια του Σ.Α.Ε. διατηρεί γραφεία και υπαλλήλους, ενώ στην κάθε περιφέρεια οργανώνονται εκδηλώσεις, συνέδρια, ομάδες εργασίες, κλπ. Συνεπώς, ο αριθμός των εμπλεκόμενων στο Σ.Α.Ε. είναι πολύ μεγαλύτερος από εκείνον που αναφέρεται στον αριθμό των συνέδρων των γενικών συνελεύσεων στη Θεσσαλονίκη. Επίσης, στο πλαίσιο του Σ.Α.Ε. λειτουργούν και διάφορα δίκτυα: το δίκτυο απόδημης νεολαίας, το δίκτυο απόδημων γυναικών, το δίκτυο πολιτισμού, το δίκτυο επιχειρηματιών και το δίκτυο επιστημόνων, δίκτυα τα οποία έχουν τα δικά τους προεδρεία και επικεφαλής συντονιστές.

Σε τρεις περιπτώσεις, δίκτυα που ξεκίνησαν να λειτουργούν άτυπα στο πλαίσιο του Σ.Α.Ε. εξελίχτηκαν σε ανεξάρτητες οργανώσεις με νομική μορφή [Νιώτης, 2005:76]. Αυτά είναι:

- Η Παγκόσμια Διακοινοβουλευτική Ένωση Ελληνισμού³⁹⁴ (αφορά στους ελληνικής καταγωγής βουλευτές σε κοινοβούλια ξένων κρατών)

---

³⁹³ Από την ιστοσελίδα του Συμβουλίου Απόδημου Ελληνισμού www.sae.gr.

³⁹⁴ Η Παγκόσμια Διακοινοβουλευτική Ένωση Ελληνισμού (World Hellenic Interparliamentary Association) ιδρύθηκε άτυπα το 1996, ενώ νομική υπόσταση ως σωματείο απέκτησε το 2005. Σήμερα, αριθμεί 170 μέλη εκλεγμένα σε νομοθετικά σώματα και κοινοβούλια σε 24 χώρες του κόσμου. Περισσότερες πληροφορίες στην επίσημη ιστοσελίδα της Ένωσης: www.whia.gr.

- Η Ένωση Λειτουργών Ομογενειακών Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης (αφορά στους εκπροσώπους των ομογενειακών εφημερίδων, περιοδικών, ραδιοφωνικών και τηλεοπτικών σταθμών κλπ³⁹⁵)
- Το Δίκτυο Ελλήνων Αποδήμων Αιρετών Αυτοδιοίκησης στην Ευρώπη³⁹⁶ (αφορά στους ελληνικής καταγωγής ή Έλληνες πολίτες εκλεγμένους της τοπικής αυτοδιοίκησης σε χώρες της Ευρώπης).

Είναι φανερό ότι από την ίδρυση του Σ.Α.Ε. το 1995, έχει δημιουργηθεί όντως ένα αξιοθαύμαστο πλέγμα δικτύων, άλλα περισσότερο οργανωμένα και δραστήρια, αλλά σε εμβρυακή μορφή ή περισσότερο χαλαρά και ανοργάνωτα. Πέρα, όμως, από την αξιόλογη αυτή οργανωτική δομή, η ίδρυση και μετέπειτα δράση του Σ.Α.Ε. είχε ως μέγιστης σημασίας αποτέλεσμα την κινητοποίηση του ελληνισμού της διασποράς σε παγκόσμιο επίπεδο και τη συνειδητοποίηση από κάθε μέλος της ελληνικής διασποράς ότι έχει τη δυνατότητα να κινηθεί σε ένα πολύ μεγαλύτερο πλέγμα διεθνών σχέσεων, πέρα από το περιορισμένο περιβάλλον της χώρας διαμονής του.

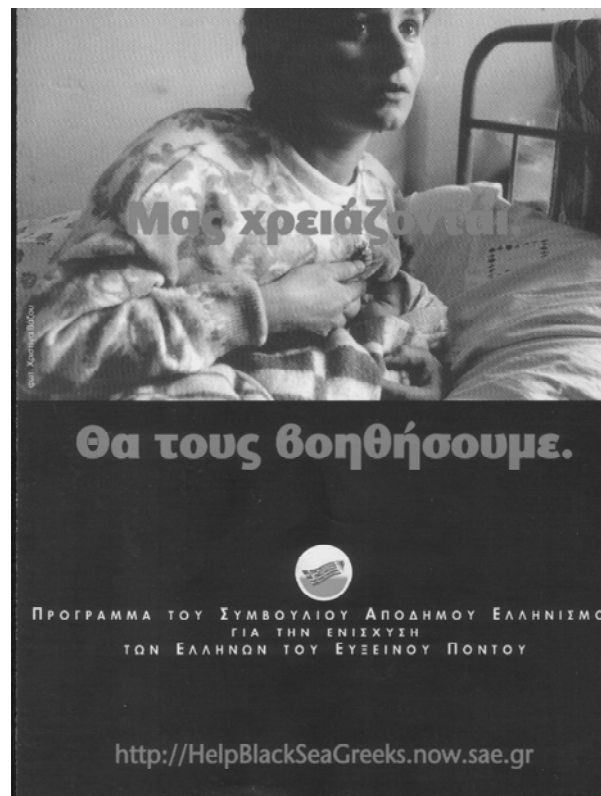
7.9. Οι κινητοποιήσεις νέου τύπου: μορφές άτυπης δικτύωσης στη διασπορά

Εκτός από την διοργάνωση γενικών συνελεύσεων, περιφερειακών συνελεύσεων και άλλου τύπου εκδηλώσεων οργανωτικού τύπου, ένα από τα πιο σημαντικά έργα του Συμβούλιο Απόδημου Ελληνισμού την τελευταία δεκαετία είναι το πρόγραμμα ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης σε περιοχές της πρώην Σοβιετικής Ένωσης (αλλά και στην Αλβανία), όπου υπάρχουν σημαντικού μεγέθους ελληνικές κοινότητες. Το πρόγραμμα λειτουργεί ως ανεξάρτητη οργάνωση με την ονομασία Hellenicare και ιδρύθηκε από τον πρώτο πρόεδρο του Σ.Α.Ε., Ανδρέα Άθενς, ο οποίος παραμένει και σήμερα επίτιμος πρόεδρος του θεσμού. Σύμφωνα με τα

³⁹⁵ Έχοντας παρακολουθήσει από κοντά την ίδρυση του συγκεκριμένου δικτύου (λειτουργεί ως σωματείο από το 1999), οφείλω να πω ότι, αν και τα μέλη του σωματείου συνεχίζουν να συμμετέχουν στο Σ.Α.Ε. και να παρακολουθούν τις εργασίες του, το δίκτυο ως ανεξάρτητο όργανο έχει περιορισμένη δράση.

³⁹⁶ Οι Έλληνες πολίτες έχουν το δικαίωμα του εκλέγεσθαι στην τοπική αυτοδιοίκηση σε χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Για την υπόλοιπη Ευρώπη, στην Ένωση συμμετέχουν αιρετά μέλη της τοπικής αυτοδιοίκησης ελληνικής καταγωγής, και όχι Έλληνες πολίτες. Το δίκτυο δημιουργήθηκε το φθινόπωρο του 2001, μετά από πρωτοβουλία της Κεντρικής Ένωσης Δήμων και Κοινοτήτων της Ελλάδας, του Υπουργείου Εξωτερικών, της Γενικής Γραμματείας Απόδημου Ελληνισμού και του Συμβουλίου Απόδημου Ελληνισμού της Ευρώπης με την ενεργό υποστήριξη του Ελληνικού Κοινοβουλίου. Το δίκτυο αριθμεί περισσότερα από 200 μέλη (67 μόνο στη Γερμανία, όπου υπάρχει μεγάλη κοινότητα της διασποράς). Περισσότερες πληροφορίες στην ιστοσελίδα του δικτύου με την ονομασία *Ηνίοχος*, www.inioxos.gr.

στοιχεία της οργάνωσης και τα σχετικά δημοσιεύματα, το Σ.Α.Ε. έχει προσφέρει φάρμακα, ιατροφαρμακευτικό αναλώσιμο υλικό και εξοπλισμό αξίας 120 εκατομμυρίων δολαρίων³⁹⁷. Από την ίδρυση του προγράμματος, περισσότεροι από 980.000 ασθενείς, ομογενείς αλλά και μη-ομογενείς, έχουν πρόσβαση σε ιατρικές υπηρεσίες στην Ουκρανία (ιατρικό κέντρο, δύο κινητές ιατρικές μονάδες, 15 σταθμοί επισκεπτριών νοσοκόμων στη Μαριούπολη), τη Γεωργία (τρία ιατρικά κέντρα στην Τιφλίδα, Τσάλκα και στο χωριό Τσικσιβάρι), την Αρμενία (ένα ιατρικό κέντρο στο Αλαβερντί, μια κινητή ιατρική μονάδα) και την Αλβανία (παροχή εξετάσεων στη Χιμάρα), ενώ στο άμεσο μέλλον σχεδιάζεται το άνοιγμα ενός ακόμη ιατρικού κέντρου στο Εσσεντουκί της Νότιας Ρωσίας.

Σχήμα 7.5. «Μας χρειάζονται. Θα τους βοηθήσουμε»: η αφίσα κινητοποίησης στο πλαίσιο της διοργάνωσης Παγκόσμιου Εράνου (Μάιος 1998) από το Σ.Α.Ε. για την ενίσχυση των Ελλήνων του Ευξείνου Πόντου.

³⁹⁷ Δείτε την ιστοσελίδα της οργάνωσης που λειτουργεί στο πλαίσιο του Σ.Α.Ε., www.hellenicare.org

Το πρόγραμμα ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης ξεκίνησε τη δράση του το 1998 με την διοργάνωση ενός παγκόσμιου εράνου (23-24 Μαΐου) στο πλαίσιο του Συμβουλίου Απόδημου Ελληνισμού. Είναι χαρακτηριστική η ονομασία που δόθηκε στο εγχείρημα: «Global Mediathon» (δηλαδή Παγκόσμιος Έρανος με την κινητοποίηση όλων των Μ.Μ.Ε). Ήταν η πρώτη φορά που επιχειρήθηκε στην Ελλάδα ένας τέτοιος έρανος παγκόσμιας εμβέλειας με τη συμμετοχή δεκάδων ομογενειακών μέσων ενημέρωσης και της ελληνικής κρατικής τηλεόρασης (με παράλληλη μετάδοση στο δορυφορικό πρόγραμμα), αλλά και της Γενικής Γραμματείας Απόδημου Ελληνισμού. Ο τηλεμαραθώνιος συνδυάστηκε με διάφορους περιφερειακούς ραδιομαραθώνιους εντός Ελλάδας, ενώ γινόταν παράλληλη αναμετάδοση μέσω Διαδικτύου στους κόμβους του Σ.Α.Ε. Στις διάφορες περιφέρειες του Σ.Α.Ε. (Αμερική, Ευρώπη, Αυστραλία, Ασία-Αφρική) διοργανώθηκαν τοπικοί ραδιομαραθώνιοι από τους ομογενειακούς σταθμούς, ενώ άνοιζαν ταυτόχρονα τραπεζικοί λογαριασμοί στην Ελλάδα, Κύπρο, Αυστραλία, Νότια Αφρική, Γερμανία, Καναδά, Αγγλία, και Η.Π.Α. για να μπορούν οι ομογενείς να καταθέτουν τις εισφορές τους³⁹⁸. Το Σ.Α.Ε. κατάφερε να συγκεντρώσει περισσότερα από 200 εκατομμύρια δραχμές χωρίς ιδιαίτερα έξοδα, αφού κινητοποιήθηκαν χιλιάδες εθελοντές σε όλον τον κόσμο. Τα περισσότερα χρήματα³⁹⁹ προήλθαν από εισφορές εντός Ελλάδας, αλλά η παγκόσμια κινητοποίηση ήταν πράγματι μεγάλη και επέτρεψε την ανάδειξη των δυνατοτήτων μιας τέτοιας δικτύωσης.

Στα επόμενα χρόνια, καταγράφηκαν παρόμοιες κινητοποιήσεις παγκόσμιας εμβέλειας από τους ομογενείς που συνδυάστηκαν με αντίστοιχες δράσεις εντός Ελλάδας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα η συγκέντρωση χρημάτων για την αποκατάσταση των πυροπλήκτων της Πελοποννήσου μετά τις καταστροφικές πυρκαγιές που σημειώθηκαν τον Αύγουστο του 2007⁴⁰⁰. Οι ενέργειες του ελληνισμού

---

³⁹⁸ Υπάρχουν δεκάδες σχετικά δημοσιεύματα για το θέμα. Δείτε, για παράδειγμα το άρθρο στην εφημερίδα *Ελεύθερος Τύπος*, «Ενίσχυση των Ελλήνων της πρώην Σοβιετίας», 24 Μαΐου 1998.

³⁹⁹ Ως Διευθύντρια του γραφείου του Σ.Α.Ε. στην Ελλάδα, είχα προετοιμάσει έκθεση καταγραφής όλων εισφορών που έγιναν στα ελληνικά μέσα ενημέρωσης: από το συνολικό ποσό που συγκεντρώθηκε στην Ελλάδα (140.387.461 δραχμές), το 84% (117.950.485 δραχμές) προερχόταν από εισφορές εντός της χώρας και το 16% (22.436.976) από εισφορές ομογενών που γίνονταν μέσω ελληνικής τηλεόρασης. Στο ποσό αυτό δεν συμπεριλαμβάνεται το ποσό των περίπου 60.000.000 δραχμών που συγκεντρώθηκε από τους ταυτόχρονους εράνους εκτός Ελλάδας.

⁴⁰⁰ Για τη διαχείριση του ποσού των 205.297.228 ευρώ που συγκεντρώθηκαν από δωρεές από την Ελλάδα και το εξωτερικό ιδρύθηκε Ειδικό Ταμείο Αντιμετώπισης Εκτάκτων Ανάγκων με πρόεδρο τον πρώην Υπουργό Εξωτερικών Πέτρο Μολυβιάτη. Δείτε το άρθρο της Χριστίνας Παπαθανασοπούλου

της διασποράς ήταν πράγματι μεγάλης εμβέλειας: «Τηλεδιασκέψεις και έρανοι στις Η.Π.Α., ραδιομαραθώνιοι και ερανικές εκστρατείες στον Καναδά, βραδιές συμπαράστασης στην Αργεντινή και την υπόλοιπη κεντρική και νότια Αμερική, ραδιοέρανοι και δημιουργία ειδικού ταμείου στην Αυστραλία, συναντήσεις με ελληνικής καταγωγής Ρώσους επιχειρηματίες στη Ρωσία, συγκεντρώσεις χρημάτων και κάθε είδους βοήθειας στις χώρες της Αφρικής και της Μέσης Ανατολής, είναι μερικές μόνο από τις εκδηλώσεις που φανερώνουν την έκταση της συγκινητικής αυτής κινητοποίησης» [Κουζινόπουλος, 2007:5].

Βέβαια, η ευκολία κινητοποίησης που επιτρέπει η παγκοσμιοποίηση μπορεί να επιφέρει και απροσδόκητες εξελίξεις. Τα περιστατικά που κλόνισαν την Ελλάδα τον Δεκέμβριο του 2008 καταδεικνύουν αυτήν την προοπτική: στις 6 Δεκεμβρίου 2008, ένας αστυνομικός στην περιοχή των Εξαρχείων στην Αθήνα πυροβόλησε έναν 15χρονο μαθητή τραυματίζοντάς τον θανάσιμα. Ο μαθητής, Αλέξανδρος Γρηγορόπουλος, πέθανε λίγη ώρα αργότερα. Σε λίγες ώρες, η Αθήνα είχε μετατραπεί σε πύρινη κόλαση από τους αντιδράσεις των διαδηλωτών. Το κάλεσμα για συμμετοχή στις πορείες στην Αθήνα και σε όλη την Ελλάδα (πολλές από τις οποίες ήταν ειρηνικές) μεταδίδονται αστραπιαία μέσω SMS στα κινητά τηλέφωνα. Οι αντιδράσεις έλαβαν διεθνή χαρακτήρα και υπήρξαν διαδηλώσεις και σε εστίες του ελληνισμού της διασποράς⁴⁰¹. Την ίδια ώρα, η ομάδα του Facebook με την ονομασία Alexandros Grigopoulos R.I.P. αριθμεί 136.725 μέλη⁴⁰² και είναι πράγματι παγκόσμια με συμμετέχοντες από όλες τις ηπείρους και δεκάδες διαφορετικές χώρες. Αντίστοιχα, στην ιστοσελίδα www.youtube.com, όπου προβάλλονται μουσικά βίντεο κλιπ και αποσπάσματα ταινιών η αναζήτηση για Alex Grigopoulos εμφανίζει 60 διαφορετικά

στην *Ελευθεροτυπία*, «Παρουσιάστηκε χτες η οικονομική διαχείριση του Ειδικού Ταμείου από το Π. Μολυβιάτη», 12 Φεβρουαρίου 2009.

⁴⁰¹ Οι ανταποκριτές των ελληνικών εφημερίδων σε ξένες πρωτεύουσες απέστειλαν τα δικά τους ρεπορτάζ: «Το σύνθημα 'μπάτσοι, γουρούνια, δολοφόνοι' και μάλιστα στα ελληνικά δόνησε χτες το εμπορικό κέντρο του Βερολίνου, όπου 22, νεαροί στην πλειονότητά τους, Έλληνες φοιτητές κατέλαβαν για πολλές ώρες το προξενείο της χώρας μας διαμαρτυρόμενοι για τη δολοφονία του Αλέξανδρου Γρηγορόπουλου», «συγκέντρωση πραγματοποίησαν περίπου 70 άτομα χτες το πρωί έξω από τα κτίρια της ελληνικής πρεσβείας και του ελληνικού προξενείου στο Holland Park της βρετανικής πρωτεύουσας σε ένδειξη διαμαρτυρίας για το θάνατο του 15χρονου μαθητή στην Αθήνα», «Διαδήλωση κατά της αστυνομικής βίας στην Ελλάδα πραγματοποίησαν στο Παρίσι νέοι που συγκεντρώθηκαν χτες το απόγευμα έξω από το ελληνικό προξενείο [...] Παρέδωσαν δύο κείμενα διαμαρτυρίας, [το ένα] υπογράφουν οι "Anarchistes Grecs Installés à Paris"». Ανταποκρίσεις του Παντελή Βαλασόπουλου από το Βερολίνο, της Αλίνας Σαράντη από το Λονδίνο και της Ήρας Φελουκατζή από το Παρίσι εφημερίδα *Ελευθεροτυπία*, σελίδα 7, 9 Δεκεμβρίου 2008.

⁴⁰² Τελευταία επιβεβαίωση του αριθμού αυτού στις 9 Φεβρουαρίου 2009.

κλιπ, χωρίς να αποκλείεται να υπάρχουν αναρτημένα πολλά περισσότερα με άλλους τίτλους.

7.10. Εν Κατακλείδι

Οι θεσμοί και οι οργανώσεις της ελληνικής διασποράς, καθώς και τα διάφορα δίκτυα που παρουσιάστηκαν στο κεφάλαιο αυτό, δεν αποτελούν ανεξάρτητες μονάδες με εντελώς αυτόνομη δράση. Η ύπαρξη του Συμβουλίου Απόδημου Ελληνισμού θα ήταν αδύνατη χωρίς τη συμμετοχή των οργανώσεων-μελών που το απαρτίζουν και πολύ δύσκολη χωρίς τη συμμετοχή και συναίνεση της ελληνορθόδοξης εκκλησίας. Οι αναγνώστες του περιοδικού *Odysssey* παρακολουθούν τις δράσεις του Σ.Α.Ε. μέσα από τις σελίδες του περιοδικού, αλλά ενημερώνονται ταυτόχρονα και για τους ανερχόμενους ηθοποιούς ελληνικής καταγωγής και τα λογοτεχνικά έργα των συγγραφέων της διασποράς που συμβάλλουν στη διαμόρφωση της διασπορικής ταυτότητάς τους. Οι Έλληνες επιστήμονες στο εξωτερικό προσκαλούνται στις εκδηλώσεις της ομογένειας ως επίτιμοι προσκεκλημένοι, ενώ τα επιτεύγματα τους προβάλλονται στις εστίες της ομογένειας. Ο κάθε *παίκτης* στον παγκόσμιο χώρο διατηρεί τη δική του ιστοσελίδα ενημέρωσης, ενώ το Διαδίκτυο προσφέρει αναρίθμητες δυνατότητες επικοινωνίας με χαμηλό κόστος και εικονική παρουσία εξ αποστάσεως. Τα δίκτυα είναι ευέλικτα και δυναμικά, ενώ έχουν τη δυνατότητα να απλώνουν τις διακλαδώσεις τους σε όλον τον κόσμο. Εξ ορισμού οποιαδήποτε διασπορά αποτελεί ένα παγκόσμιο δίκτυο. Αυτό συμβαίνει και στην περίπτωση της ελληνικής διασποράς. Ουδέποτε, όμως, δεν ήταν το δίκτυο αυτό, καθώς και τα υποδίκτυα που το απαρτίζουν, τόσο προφανή και προσβάσιμα.

Κεφάλαιο 8
Συμπεράσματα

«*Ο κόσμος emίκρανε*» έγραφε ένα διαφημιστικό για αεροπορικά εισιτήρια σε λεύκωμα των Ελλήνων της Αφρικής που εκδόθηκε πριν από μερικές δεκαετίες⁴⁰³. Η διορατική διαπίστωση, που εξέφραζε ακόμη και πριν από πενήντα χρόνια τους πολυταξιδεμένους Έλληνες, μοιάζει περισσότερο ακριβής σήμερα. Η παγκοσμιοποίηση είναι γεγονός. Η οικονομία της υφηλίου δεν είναι πλέον μια συλλογή ξεχωριστών τοπικών και εθνικών οικονομιών, αλλά περισσότερο μια ενοποιημένη παγκόσμια οικονομία. Ταυτόχρονα, η ελληνική διασπορά έχει ενσωματωθεί στις χώρες υποδοχής, αφού οι μαζικές μεταναστεύσεις από την Ελλάδα διακόπηκαν στα μέσα της δεκαετίας του 1970 και η πλειοψηφία των Ελλήνων που απαρτίζουν τα παγκόσμια δίκτυα του ελληνισμού δεν ανήκουν πλέον στην πρώτη μεταναστευτική γενιά. Έτσι, παρά το γεγονός ότι η μεγάλη ιστορία της ελληνικής διασποράς αποτελείται από πολλές μικρότερες ιστορίες θυμάτων από διωγμούς, πολιτικών εξόριστων, διανοούμενων, εμπόρων και εργατών, οι διαχωρισμοί αυτοί καθίστανται ολοένα και πιο δυσδιάκριτοι τη σημερινή εποχή.

Η σμίκρυνση του κόσμου που επέφερε η παγκοσμιοποίηση, σε συνδυασμό με την αυξημένη κινητικότητα των πληθυσμών, ευνόησε τη συνάντηση των κοινοτήτων της διασποράς, που σε άλλες εποχές υπήρξαν περιχαρακωμένες. Ο Ελληνοαμερικανός επιχειρηματίας ανακαλύπτει έκπληκτος ότι τα λίγα ελληνικά που έμαθε από τη μετανάστρια γιαγιά του αποδεικνύονται ιδιαίτερα χρήσιμα στο απομακρυσμένο χωριό της Ρουμανίας όπου προτίθεται να επενδύσει σε εργοστάσιο κλωστοϋφαντουργίας και χρειάζεται να διαπραγματευθεί με τους Έλληνες του χωριού⁴⁰⁴. Οι Έλληνες αυτοί αποτελούν τα απομεινάρια της μεγάλης κοινότητας των Ελλήνων της Ρουμανίας που άκμασε μέχρι τις αρχές του εικοστού αιώνα. Μέσω Διαδικτύου, 80 απόγονοι της χιώτικης οικογένειας Αγέλαστου⁴⁰⁵, διάσπαρτοι σήμερα σε διάφορες χώρες, οργανώνουν συνάντηση στο Λονδίνο στις 12-13 Ιουλίου 2008. Το διήμερο πρόγραμμα περιλαμβάνει επίσκεψη στο κοιμητήριο του West Norwood, όπου αναπαύονται οι πρόγονοί τους που διέφυγαν τη Σφαγή της Χίου το 1822. Μέλη της ίδιας οικογένειας συναντιούνται στα τέλη Σεπτεμβρίου της επόμενης χρονιάς στο

---

⁴⁰³ Το λεύκωμα ονομαζόταν *Η Εικονογραφημένη Αφρική*. Αναφέρεται στον *Άτλαντα της Ελληνικής Διασποράς*, τόμος I, σελ. 29, εκδόσεις Αλέξανδρος, Αθήνα, 2001.

⁴⁰⁴ Η αναφορά δεν είναι φανταστική. Πρόκειται για τον Ελληνοαμερικανό Στέλιο Λογοθέτη από το Νιού Τζέρσεϊ των Η.Π.Α., ο οποίος ανέπτυξε επιχειρηματική δραστηριότητα στην περιοχή του Ιασίου της Ρουμανίας τη δεκαετία του 1990. Πρέπει να σημειωθεί ότι το συγκεκριμένο άτομο λίγη σχέση είχε με την ελληνοαμερικανική κοινότητα και ακόμη λιγότερη με το ελληνικό κράτος.

⁴⁰⁵ Πληροφορίες στην ιστοσελίδα <http://www.agelastos.com/genealogy/>.

αεροδρόμιο της Αθήνας και αναχωρούν για τη Χίο, όπου παραμένουν για μια εβδομάδα γεμάτη εξερευνήσεις και οικογενειακές συναντήσεις στα πατρογονικά εδάφη. Στην άλλη πλευρά του Ατλαντικού, οι παραγωγοί της μεγάλης κινηματογραφικής επιτυχίας *My Big Fat Greek Wedding* έφτασαν μέχρι την Αυστραλία αναζητώντας χαρακτηριστικούς Έλληνες ομογενείς για να υποδυθούν χαρακτήρες του έργου, ενώ στην Ελλάδα τα πάσης φύσης τηλεοπτικά προγράμματα ανάδειξης ταλέντων (για συμμετοχή σε παιχνίδια reality) πάντοτε περιλαμβάνουν ένα στάδιο αναζήτησης στις μεγάλες κοινότητες της ομογένειας. Η διασπορά διασταυρώνεται και επαναπροσδιορίζεται ως ένα σύνολο πολύμορφων μικρών και μεγάλων δικτύων.

Η αυξημένη κινητικότητα των πληθυσμών που συνεπάγεται από τις διαδικασίες της παγκοσμιοποίησης (ή και το αντίθετο) έχουν συντελέσει στη δημιουργία ενός κόσμου που μοιάζει ολοένα και περισσότερο πολυπολιτισμικός. Τα μεταναστευτικά ρεύματα της εποχής μας χαρακτηρίζονται από διευρυμένη προέλευση και πολλές κατευθύνσεις. Θα ήταν δύσκολο να ανευρεθεί σήμερα χώρα που να μην έχει πληθυσμούς εκτός των συνόρων της. Ένα ερώτημα που ακολουθεί την τεκμηρίωση του μικτού χαρακτήρα της ελληνικής διασπορικής περίπτωσης που παρουσιάστηκε στα προηγούμενα κεφάλαια είναι αυτό που αφορά στη μοναδικότητά της. Εύλογα εγείρεται το ερώτημα: Αποτελεί η μικτού τύπου διασπορά των Ελλήνων μια ιδιαιτερότητα ή μήπως υπάρχουν και άλλες παρόμοιες διασπορές; Προφανώς, εκτενείς απαντήσεις και αναλύσεις για το θέμα δεν δύναται να δοθούν στο πλαίσιο της μελέτης αυτής που έχει άλλο αντικείμενο. Όμως, ο συμπερασματικός χαρακτήρας ενός επιλόγου, επιτρέπει την παρουσίαση μιας συνοπτικής εκτίμησης, βασισμένης σε στοιχεία από τη διεθνή βιβλιογραφία που συγκεντρώθηκαν παράλληλα με την εκπόνηση της διατριβής.

Πρωτίστως, θα πρέπει να διευκρινιστεί ότι καμία διασπορά δεν μπορεί να ενταχθεί αποκλειστικά σε μια κατηγορία σύμφωνα με μια συγκεκριμένη τυπολογία. Είναι προφανές ότι οποιαδήποτε κατηγοριοποίηση δεν θα μπορούσε να αφορά το σύνολο των μελών μιας εθνικότητας διεσπαρμένων εκτός πατρίδας. Πάντα θα υπάρχει σεβαστός αριθμός ατόμων ή ομάδων που διαφεύγουν της γενίκευσης. Άλλωστε, οι παράγοντες που προκαλούν τα ιστορικά φαινόμενα εν γένει δεν είναι μονοδιάστατοι και αποκλειστικοί, αλλά πολυσύνθετοι και αλληλένδετοι. Παρόλα

αυτά, όπως έχει καταδείξει η διεθνής βιβλιογραφία, το κυρίαρχο χαρακτηριστικό μιας διασποράς επιτρέπει το διαχωρισμό τους σύμφωνα με συγκεκριμένα κριτήρια. Έτσι, ο Cohen επέλεξε τους Εβραίους, τους Αφρικανούς και τους Αρμένιους ως παραδείγματα περιπτώσεων διασποράς εξαιτίας διωγμού (διασπορές θυμάτων), τους Βρετανούς ως παράδειγμα αποικιακής διασποράς, τους Ινδούς ως εργατική διασπορά και τους Κινέζους και Λιβανέζους ως παραδείγματα περιπτώσεων εμπορικής διασποράς. Όπως έχει προαναφερθεί σε προηγούμενα κεφάλαια, ο Cohen δεν αναφέρθηκε καθόλου στη σύγχρονη ελληνική διασπορική περίπτωση και διευκρινίζει ότι «οι περιπτώσεις που προσφέρω είναι υποδείξεις, μοντέλα και οδηγοί» [Cohen, 1997:xi]. Όμως, ο ίδιος συγγραφέας επισημαίνει ότι «είναι σημαντικό να τονίσω εξ αρχής ότι δεν προτείνω απόλυτη ταύτιση μεταξύ μιας ορισμένης εθνικής ομάδας και ενός συγκεκριμένου τύπου διασποράς [...]. Έχω πλήρη συνείδηση ότι οι Εβραίοι δεν ήταν μόνον μια διασπορά θυμάτων [...]. Αντιστοίχως, οι Κινέζοι ήταν αλλοδαποί εργάτες (επομένως, εργατική διασπορά), αλλά και μια επιτυχημένη εμπορική διασπορά» [Cohen, 1997:xi].

Παρά τη διευκρίνιση αυτή, ο Cohen δεν αναφέρεται σε καμία διασπορά που να μην εμπίπτει με κάποιο τρόπο στην τυπολογία που αναπτύσσει. Έτσι, το ερώτημα ύπαρξης διασπορών μικτού τύπου όμοιων με την ελληνική (διασπορά θυμάτων και εργατική, εμπορική και πολιτιστική διασπορά) παρέμεινε αναπάντητο. Τρία χρόνια μετά την πρώτη έκδοση του έργου *Παγκόσμιες Διασπορές* του Cohen (1997), στο έργο της Donna R. Gabaccia *Italy's Many Diasporas*⁴⁰⁶ αναλύεται ένα παράδειγμα αντίστοιχο της ελληνικής διασποράς μικτού τύπου. Η Gabaccia παρουσιάζει την ιστορία των μεγάλων μεταναστεύσεων από την Ιταλία τους τελευταίους αιώνες, προβάλλοντας την υπόθεση *πολλών διαφορετικών διασπορών* για την ιταλική περίπτωση (όπως καταδεικνύει και ο τίτλος του έργου). Η ιστορική καταγραφή της Gabaccia ξεκινά από τους μεσαιωνικούς χρόνους όταν όσοι εγκατέλειπαν το γεωγραφικό χώρο της Ιταλίας ήταν έμποροι, φοιτητές, κληρικοί και καλλιτέχνες. Ακολούθησαν οι αριστοκράτες οπαδοί του Risorgimento⁴⁰⁷, αλλά και οι πολιτικοί εξόριστοι της ίδιας περιόδου, ενώ το μεγαλύτερο μέρος της ιταλικής διασποράς αποτέλεσαν τα εκατομμύρια φτωχών αγροτών που εγκατέλειψαν τη χερσόνησο από

⁴⁰⁶ [=Οι πολλές διασπορές της Ιταλίας].

⁴⁰⁷ Η λέξη Risorgimento [= αναβίωση, αναγέννηση] έχει ταυτιστεί με το πολιτικό και κοινωνικό κίνημα του 19^{ου} αιώνα υπέρ της ενοποίησης της Ιταλίας που έλαβε χώρα τελικά το 1861.

το 1870 μέχρι το 1940. Το δρόμο της εξορίας ακολούθησαν και πολιτικοί αντίπαλοι του φασισμού, ιδιαίτερα την περίοδο 1943-47 [Gabaccia, 2000:175]. Επί προσθέτως, υπήρξαν ακόμα και Ιταλοί άποικοι σε χώρες της Αφρικής την εποχή του Μουσουλίνι (οι αποικίες της Ιταλίας στην Ερυθραία και στη Λιβύη έφτασαν να αριθμούν 305.000 άτομα το 1949) [Gabaccia, 2000:145], αν και οι αριθμοί άλλων τύπων μεταναστών από την Ιταλία ήταν πάντοτε πολύ μεγαλύτεροι. Η συγγραφέας αναφέρεται στον Cohen [Gabaccia, 2000:6] και χρησιμοποιεί την ορολογία του σε πολλά σημεία του έργου της, αλλά δεν εντάσσει την ιταλική διασπορά αποκλειστικά σε μια κατηγορία της τυπολογίας αυτής. Αντίθετα, στο τελευταίο κεφάλαιο του έργου, η Gabaccia αναφέρεται διαρκώς στις *πολλές διασπορές της Ιταλίας*, επισημαίνοντας πολλές φορές ότι οι Ιταλοί υπήρξαν και μέλη *διασποράς θυμάτων*, αλλά και *εργατικής και εμπορικής και αποικιακής διασποράς* [Gabaccia, 2000:174 και εφεξής]. Σε παρόμοιο συμπέρασμα οδήγησαν τα ευρήματα της παρούσας διατριβής για την ελληνική διασπορά. Συνεπώς, παρά το γεγονός ότι το κεφάλαιο της ελληνικής διασποράς αποτελεί αναμφισβήτητα συγκριτικό πλεονέκτημα του ελληνισμού στον παγκόσμιο χώρο, η καλύτερη αξιοποίησή αυτού του κεφαλαίου προϋποθέτει και την αναγνώριση της μη-μοναδικότητάς του.

Η συνειδητοποίηση της σημασίας του ελληνισμού της διασποράς, αλλά και η προσπάθεια αξιοποίησής της, καταδεικνύεται στις μέρες μας με πολλούς τρόπους. Πρόσφατη ολοσέλιδη καταχώριση του Ταχυδρομικού Ταμιευτηρίου στον ημερήσιο τύπο αναφέρει: «Έχει συναφθεί συμφωνία συνεργασίας με το Συμβούλιο Απόδημου Ελληνισμού για την εκμετάλλευση των υπηρεσιών ηλεκτρονικής Τραπεζικής με την ευέλικτη και αποδοτική αρχιτεκτονική που θα παρέχει η Τράπεζα στη διάθεση των πελατών της ανά την υφήλιο»⁴⁰⁸. Στις εθνικές εκλογές που διεξήχθησαν τον Οκτώβριο του 2009, όλα τα κόμματα προέβαλαν με τον έναν ή τον άλλον τρόπο την αναβάθμιση του ζητήματος της ελληνικής διασποράς στα προγράμματά τους. Τρεις Έλληνες της διασποράς με πολυετή εμπειρία προσφοράς στις οργανώσεις της ομογένειας τοποθετούνται στα ψηφοδέλτια επικρατείας τριών κοινοβουλευτικών κομμάτων. Για έναν από αυτούς -τον Κώστα Δημητρίου από τη Γερμανία που τοποθετήθηκε στο ψηφοδέλτιο επικρατείας της Νέας Δημοκρατίας- ο πρώτος προσδιορισμός που συνοδεύει το όνομά του στις αναφορές είναι ότι πρόκειται για τον

---

⁴⁰⁸ Η καταχώριση δημοσιεύτηκε σε πολλές εφημερίδες, μεταξύ των οποίων και *Το Βήμα*, 6 Σεπτεμβρίου 2009, σελ. 3 του ενθέτου «Αφιέρωμα στην 74^η Δ.Ε.Θ.»

ταμία του Συμβουλίου Απόδημου Ελληνισμού. Στο προεκλογικό πρόγραμμα του ΠΑ.ΣΟ.Κ.⁴⁰⁹, στην Ενότητα 6 με τίτλο *Ισχυρή Ελλάδα των Ανοικτών Οριζόντων* συμπεριλαμβάνεται η ξεχωριστή υπο-ενότητα 6.2. «Αναδεικνύουμε και Αξιοποιούμε τη Δύναμη του Ελληνισμού της Διασποράς». Την πρώτη Κυριακή μετά τις εκλογές, η εφημερίδα *Ελευθεροτυπία* κυκλοφορεί με πρωτοσέλιδο θέμα τον νέο εκλογικό νόμο και υπερτίτλο «στο επικρατείας οι απόδημοι»⁴¹⁰.

Παρόλα αυτά, το πάγιο αίτημα των απανταχού Ελλήνων για δικαίωμα ψήφου στις βουλευτικές εκλογές της Ελλάδας παραμένει ανεκπλήρωτο, παρά τις επανειλημμένες υποσχέσεις των εκάστοτε κυβερνώντων για το αντίθετο και τη διαρκή πίεση που ασκεί προς αυτόν το στόχο, το θεσμοθετημένο συμβουλευτικό όργανο της ελληνικής πολιτείας, το Συμβούλιο Απόδημου Ελληνισμού. Ήδη, πολλά κράτη της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Βέλγιο, Γερμανία, Ισπανία, Γαλλία, Δανία, Ηνωμένο Βασίλειο, Ιταλία, Λουξεμβούργο, Ολλανδία, Αυστρία, Πορτογαλία, Φινλανδία και Σουηδία) επιτρέπουν στους εκτός επικράτειας πολίτες τους να συμμετέχουν στις εθνικές εκλογές στην πατρίδα τους, συχνά όμως υπό ορισμένες προϋποθέσεις [Νιώτης, 2005:156-157]. Σύμφωνα με ρεπορτάζ ειδήσεων, υπάρχουν περί τα 500.000 άτομα με δικαίωμα ψήφου στις ΗΠΑ, 200.000 στη Γερμανία, 20.000 στη Σουηδία και 30.000 στο Ηνωμένο Βασίλειο⁴¹¹. Στις εκλογικές αναμετρήσεις του 1996 και του 2000, το αποτέλεσμα των εκλογών κρίθηκε με διάφορα ψήφων μικρότερη των 100.000. Είναι προφανές ότι η πολιτική σκηνή της Ελλάδας θα άλλαζε άρδην στην περίπτωση που κατοχυρωνόταν νομικά η ψήφος για τους εκτός Ελλάδας έλληνες πολίτες. Με την προσθήκη της παραγράφου 4 στο Άρθρο 51 στο Σύνταγμα του 2001, παρέχεται στον νομοθέτη η δυνατότητα θέσπισης της επιστολικής ψήφου ή άλλης ανάλογης και πρόσφορης μεθόδου προκειμένου να διευκολυνθεί η συμμετοχή των Ελλήνων που βρίσκονται έξω από την Επικράτεια (απόδημοι Έλληνες) στις εκλογικές διαδικασίες. Αν και το ελληνικό Σύνταγμα επιτρέπει την άσκηση δικαιώματος ψήφου στους Έλληνες του εξωτερικού, οι συνακόλουθες απαραίτητες διαδικασίες θα είναι δύσκολες, αφού για την ψήφιση αυτής της νομοθεσίας απαιτείται πλειοψηφία

⁴⁰⁹ Το πρόγραμμα έχει αναρτηθεί στην ιστοσελίδα του κόμματος: www.pasok.gr

⁴¹⁰ Ο πλήρης υπερτίτλος «Έτοιμο το σχέδιο ΠΑ.ΣΟ.Κ. Με λίστα 140 Βουλευτές, από μονοεδρικές περιφέρειες οι 150, στο Επικρατείας οι Απόδημοι», *Ελευθεροτυπία*, 11 Οκτωβρίου 2009, σελ. 1.

⁴¹¹ Ρεπορτάζ στο δελτίο ειδήσεων του Alter στις 19 Φεβρουαρίου 2004, λιγότερο από ένα μήνα πριν από τις βουλευτικές εκλογές του 2004.

των 2/3 των μελών της Βουλής⁴¹². Το θέμα αυτό παραμένει ανοικτό με την ολοκλήρωση της παρούσας διατριβής.

Οι αναμενόμενες, αλλά και πολλές φορές απροσδόκητες, διασταυρώσεις του πολυποίκιλου κόσμου της ελληνικής διασποράς δεν διέφυγαν της προσοχής των Ελλήνων δημιουργών, με αποτέλεσμα πολλά πρόσφατα πολιτιστικά προϊόντα να αναδεικνύουν την πολυμορφία της ελληνικής διασποράς που καταγράφηκε στην παρούσα διατριβή. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν τρία κινηματογραφικά έργα Ελλήνων σκηνοθετών που σκιαγραφούν το τρίπτυχο «μετανάστευση από την Ελλάδα, διασπορά και δικτύωση, μετανάστευση προς την Ελλάδα», τρίπτυχο που αντανακλά τη μεταναστευτική ιστορία της χώρας στα τελευταία 100 χρόνια. Στο πρώτο έργο, *Νύφες* (2002), ο σκηνοθέτης Παντελής Βούλγαρης προβάλλει το θέμα της μετανάστευσης από την Ελλάδα στις αρχές του εικοστού αιώνα, όταν η οικονομική ανέχεια και η αγωνία της επιβίωσης εξώθησαν εκατομμύρια Έλληνες στην αναζήτηση μιας καλύτερης μοίρας. Στις ο Βούλγαρης καταγράφει το ξερίζωμα γυναικών που διασχίζουν τον Ατλαντικό με υπερωκεάνιο για να συναντηθούν με τους άγνωστους μετανάστες που πρόκειται να παντρευτούν μέσω προξενιών. Πρόκειται για μια κατεξοχήν οικονομική συναλλαγή, αφού η συμφωνία του γάμου συνήθως περιλαμβάνει τη στήριξη της οικογένειας που μένει πίσω, αλλά και την οικονομική αποκατάσταση της νέας της πατρίδας. Στο έργο περιγράφεται μια περισσότερο δυναμική γεωγραφική σχέση μεταξύ της ξενιτιάς και της πατρίδας που εγκαταλείπεται για πάντα. Οι τόποι είναι περιορισμένοι και η έννοια της διασποράς εμπεριέχεται μόνο ως υπαινισσόμενη μελλοντική εξέλιξη.

Αντίθετα, οι γεωγραφικοί τόποι πληθαίνουν στην κινηματογραφική ταινία του Θόδωρου Αγγελόπουλου *Η σκόνη του χρόνου* (2009). Σε αυτήν την περίπτωση, οι πρωταγωνιστές είναι και πολιτικοί πρόσφυγες και ανερχόμενοι εργαζόμενοι στη γη της επαγγελίας και ενσωματωμένοι καταξιωμένοι πολίτες άλλης υπηκοότητας, ενώ η

---

⁴¹² Το κείμενο αναφέρει: Οι βουλευτικές εκλογές διενεργούνται ταυτόχρονα σε ολόκληρη την Επικράτεια. Νόμος που ψηφίζεται με την πλειοψηφία των δύο τρίτων του όλου αριθμού των βουλευτών μπορεί να ορίζει τα σχετικά με την άσκηση του εκλογικού δικαιώματος από τους εκλογείς που βρίσκονται έξω από την Επικράτεια. Ως προς τους εκλογείς αυτούς η αρχή της ταυτόχρονης διενέργειας των εκλογών δεν κωλύει την άσκηση του εκλογικού του δικαιώματος με επιστολική ψήφο ή άλλο πρόσφορο μέσο, εφόσον η καταμέτρηση και η ανακοίνωση των αποτελεσμάτων διενεργείται όποτε αυτό γίνεται και σε ολόκληρη την Επικράτεια. [Άρθρο 51, παράγραφος 4, Σύνταγμα της Ελλάδας, 2001].

πλοκή της ταινίας διαδραματίζεται σε πολλές χώρες, από τη Σοβιετική Ένωση, τη Γερμανία και την Ιταλία, μέχρι τις Η.Π.Α. και τον Καναδά. Η ταινία διασχίζει τα σύνορα, αλλά και το χρόνο, αφού εκτυλίσσεται παράλληλα με τα σημαντικά παγκόσμια γεγονότα του εικοστού αιώνα, όπως το θάνατο του Στάλιν, τον πόλεμο του Βιετνάμ και την πτώση του τείχους στο Βερολίνο. Μία από τις πολλές αναγνώσεις της ταινίας είναι και η ανάδειξη της ποικιλομορφίας της ελληνικής διασποράς που είναι προφανώς μια *διασπορά* και πλέον, όχι απλώς μια *μετανάστευση*. Σε αυτήν την περίπτωση, οι σχέσεις είναι περισσότερο δικτυακές, τα αίτια των εκπατρισμών ποικίλουν και οι αναφορές δεν περιορίζονται μόνο στην πρώτη μεταναστευτική γενιά.

Τέλος, ένας Έλληνας σκηνοθέτης της διασποράς, ο Κώστας Γαβράς αντιστρέφει τους χώρους και καταγράφει μια σημαντική εξέλιξη σε σχέση με τη μεταναστευτική ιστορία της Ελλάδας. Στο έργο του *Παράδεισος στη Δύση* (2009), η Ελλάδα δεν είναι πλέον η χώρα αποστολής μεταναστών, αλλά αυτή που κατακλύζεται από μετανάστες με επακόλουθο να έχει προκύψει ένα τεράστιο κοινωνικό, οικονομικό, αλλά και πολιτικό ζήτημα. «Το φιλμ φιλοδοξεί να αντικατοπτρίσει τη διαδρομή, την περιπλάνηση, την ιστορία των ανθρώπων -που σαν εμάς ή σαν τους γονείς μας πριν από μας- διασχίζουν τη γη και αψηφούν τους ωκεανούς και τους ένστολους, αναζητώντας μια εστία. Η ιστορία του Ηλία [ο πρωταγωνιστής] δεν είναι αυτή του Οδυσσέα, ούτε αυτή του Ζαν Κλοντ, ούτε η δική μου, αλλά αναγνωρίζω τον εαυτό μου στον Ηλία, αυτόν τον ξένο που δεν μου είναι ξένος...»⁴¹³. Σε άλλη συνέντευξη του, ο σκηνοθέτης επισημαίνει: «Θέλησα αυτή η ταινία να μοιάζει με μια Οδύσεια. [Ο ήρωας μου] περιπλανιέται σε μια Οδύσεια, αλλά αντίθετα από τον Οδυσσέα που ψάχνει να επιστρέψει στην Ιθάκη, αυτός την αρνείται. Χιλιάδες Έλληνες από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, εκατομμύρια άνθρωποι από τις απαρχές του κόσμου, αυτό που ψάχνουν είναι μια νέα Ιθάκη. Εμείς οι Έλληνες το ξέρουμε καλά, με τους εκατοντάδες χιλιάδες μετανάστες σε Γερμανία, Αμερική, Αυστραλία, σε όλες τις γωνιές του πλανήτη»⁴¹⁴. Ο σκηνοθέτης δεν χάνει ευκαιρία να τονίσει τη σημασία της ελληνικής μεταναστευτικής και διασπορικής εμπειρίας για την αντιμετώπιση του μεγάλου ζητήματος των παράνομων μεταναστών, της ξеноφοβίας, και του τρόπου

⁴¹³ Απόσπασμα από συνέντευξη του σκηνοθέτη στην εφημερίδα *Ναυτεμπορική*, 14 Φεβρουαρίου 2009, <http://www.naftemporiki.gr/t+z/story.asp?id=1629347>.

⁴¹⁴ Από συνέντευξη του Κώστα Γαβρά στην εφημερίδα *Τα Νέα*, 31 Ιανουαρίου 2009, με τίτλο «Οι μετανάστες είναι το μέλλον», <http://www.tanea.gr/default.asp?pid=2&artid=4499725&ct=4>

που η Ελλάδα θα πρέπει ομαλά να μετεξελιχθεί σε μια υγιή πολυπολιτισμική κοινωνία.

Μέχρι πρόσφατα, η εμπειρία της μετανάστευσης των Ελλήνων στα πέρατα της γης είχε καταγραφεί στη συλλογική εθνική συνείδηση ως πληγή και εθνική αιμορραγία. Όμως το μεγάλο έλλειμμα προηγούμενων δεκαετιών αναδεικνύεται σήμερα ως το μεγάλο πλεονέκτημα του ελληνισμού, ιδιαίτερα μετά την ανάδειξη των διασπορών διεθνώς στο πλαίσιο των διαδικασιών της παγκοσμιοποίησης. Δυσανάλογος αριθμός Ελλήνων της διασποράς έχουν υψηλή μόρφωση, πλούσια επαγγελματική εμπειρία και χαρακτηριστικά κοσμοπολιτισμού που διευκολύνουν την ανέλιξή τους σε όλους τους τομείς. Πολλά μέλη της ομογένειας είναι δίγλωσσα ή πολύγλωσσα και διακρίνονται για την άνεσή τους στις διεθνείς συναλλαγές και την αυξημένη προσαρμοστικότητά τους. Παράλληλα με τον κοσμοπολιτισμό τους, οι Έλληνες της διασποράς χαρακτηρίζονται από την καλοπροαίρετη διάθεση προσφοράς προς την πατρίδα των προγόνων τους, αφού κύριο μέλημα της ομογένειας στο σύνολό της ήταν η διατήρηση της εθνικής ταυτότητας των μελών της. Οι Έλληνες της διασποράς βρίσκονται στην καλύτερη θέση να λειτουργήσουν ως γέφυρες μεταξύ του εθνικού και του δι-εθνικού, του τοπικού και του παγκόσμιου.

Σε μια προσπάθεια μιας συμπερασματικής αξιολόγησης του ελληνισμού της διασποράς ως μοχλού ανάπτυξης και βελτίωσης της θέσης της Ελλάδας στην παγκόσμια σκηνή, θα μπορούσαμε να δανειστούμε εργαλεία από άλλες επιστήμες. Ένα τέτοιο εργαλείο είναι η ανάλυση τύπου SWOT⁴¹⁵ που αναφέρεται συνοπτικά στις Δυνάμεις, τις Αδυναμίες, τις Ευκαιρίες και τις Απειλές που αφορούν σε μια επιχειρηματική δράση, ένα έργο ή (γιατί όχι;) μια διασπορά. Στον πίνακα SWOT που ακολουθεί, καταγράφονται τα προαναφερόμενα σημεία:

---

⁴¹⁵ Η ανάλυση SWOT αποτελεί μέθοδο στρατηγικού σχεδιασμού που στοχεύει στην αξιολόγηση των δυνάμεων, αδυναμιών, ευκαιριών και απειλών που αφορούν ένα έργο ή μια επιχειρηματική δράση. Η μέθοδος αναπτύχθηκε από τον Albert Humphrey στο πανεπιστήμιο Stanford των Η.Π.Α. τη δεκαετία του 1960.

Πίνακας 8.1.

ΑΝΑΛΥΣΗ SWOT ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΙΑΣΠΟΡΑ

<p style="text-align: center;">ΔΥΝΑΜΕΙΣ</p> <ul style="list-style-type: none"> • Η ελληνική διασπορά συμπεριλαμβάνει εξαιρετικά μορφωμένα και προσοντούχα άτομα • Γνώση των λειτουργιών και της κουλτούρας στις χώρες υποδοχής • Υψηλό βαθμό διατήρησης της ελληνικής ταυτότητας, τουλάχιστον για τις δύο πρώτες γενιές	<p style="text-align: center;">ΑΔΥΝΑΜΙΕΣ</p> <ul style="list-style-type: none"> • Η διασπορά αντιμετωπίζει δυσκολία προσαρμογής στην ελληνική πραγματικότητα • Τα άτομα που απαρτίζουν την ελληνική διασπορά μπορεί να αντιμετωπίσουν κρίση ιεράρχησης της αφοσίωσής τους σε δύο πατρίδες • Η ελληνική διασπορά δεν τροφοδοτείται με νέα μέλη, ενώ στα επόμενα χρόνια υπάρχει κίνδυνος πλήρους αφομοίωσής της στις χώρες υποδοχής.
<p style="text-align: center;">ΕΥΚΑΙΡΙΕΣ</p> <ul style="list-style-type: none"> • Μεταφορά τεχνογνωσίας στην Ελλάδα (εκσυγχρονισμός των υπηρεσιών) • Δυνατότητες ανάπτυξης θεσμικών, ακαδημαϊκών και πολιτιστικών σχέσεων στις χώρες όπου υπάρχουν ελληνικές κοινότητες • Ανάπτυξη εμπορικών συνεργασιών και επιχειρηματικών δράσεων • Ενδυνάμωση του διεθνούς lobby υπέρ των ελληνικών θέσεων στα διεθνή fora • Αύξηση της ανταγωνιστικότητας και της παραγωγικότητας της Ελλάδας • Διαμεσολάβηση στην αντιμετώπιση του μεταναστευτικού ζητήματος στην Ελλάδα	<p style="text-align: center;">ΑΠΕΙΛΕΣ</p> <ul style="list-style-type: none"> • Το υψηλό κόστος οργάνωσης της διασποράς σε παγκόσμιο επίπεδο • Αντιδράσεις από το ελληνικό κατεστημένο • Προσφέρονται δυνατότητες φοροδιαφυγής και εκμετάλλευσης του εγχώριου πλούτου (της Ελλάδας) • Σε ορισμένες περιπτώσεις, θα μπορούσε να δημιουργήσει προβλήματα στις σχέσεις της Ελλάδας με τις χώρες υποδοχής

Η περαιτέρω αξιοποίηση της ελληνικής διασποράς αποτέλεσε βασικό κίνητρο ολοκλήρωσης της παρούσας διατριβής. Ισάξιο κίνητρο αποτελεί και η ελπίδα ότι η μελέτη αυτή θα συμβάλλει στην ανάπτυξη του τομέα σπουδών της ελληνικής διασποράς, ένας τομέας που παραμένει ανύπαρκτος στα ελληνικά πανεπιστήμια. Παρόλα αυτά, οι ανεξάρτητες ακαδημαϊκές μελέτες που αφορούν στο συγκεκριμένο αντικείμενο ολοένα και πληθαίνουν. Η ολοκλήρωση της παρούσας διατριβής συνέπεσε με την έκδοση ενός ογκώδους έργου με θέμα την ελληνική διασπορά⁴¹⁶,

⁴¹⁶ Ο τόμος κυκλοφόρησε τον Μάιο του 2009 με τον τίτλο *Greek Diaspora and Migration since 1700: Society, Politics and Culture*, Ashgate, Surrey (U.K.).

επιμέλειας του Δημήτρη Τζιόβα μαζί με την συνδρομή δεκάδων άλλων επιστημόνων. Στο πρώτο μέρος του τόμου παρουσιάζονται περιπτώσεις της ελληνικής διασποράς ανά χώρα ή τόπο και διερευνώνται οι πολιτικές του εθνικού κέντρου (δηλαδή, της Ελλάδας) σε σχέση με τη διασπορά της. Στο δεύτερο μέρος του τόμου, η ελληνική διασπορά διερευνάται υπό το πρίσμα της λογοτεχνίας και της πολιτισμικής παραγωγής. Στην εισαγωγή του προαναφερόμενου έργου, ο επιμελητής αναφέρει ότι «η διασπορά, όμοια με τη μετανάστευση και την εξορία, δεν είναι πάντα μια εθελοντική διαδικασία **και η τυπολογία των διασπορών του Robin Cohen (διασπορά θυμάτων, εργατική, εμπορική, αποικιακή και πολιτισμική διασπορά) εγείρει ερωτήματα που αφορούν στην ορθότερη κατηγοριοποίηση της ελληνικής περίπτωσης**» [Tziouvas, 2009:6-7]⁴¹⁷. Η συγκεκριμένη αναφορά αναδεικνύει ταυτόχρονα την απουσία μιας τυπολογίας για την ελληνική διασπορική περίπτωση, αλλά και την αποδοχή της τυπολογίας Cohen στη διεθνή ακαδημαϊκή κοινότητα. Εντέλει, παρά τη σημαντική συμβολή του προαναφερόμενου έργου στη μελέτη της ελληνικής διασποράς, το ερώτημα που σχετίζεται με την τυπολογία της και τέθηκε εν συντομία στην εισαγωγή του τόμου, παρέμεινε αναπάντητο στις σελίδες του.

Απαντήσεις ευελπιστούμε ότι δόθηκαν στην παρούσα διατριβή. Στα προηγούμενα κεφάλαια εξετάστηκαν διαδοχικά η διασπορά θυμάτων και η εργατική, εμπορική και πολιτισμική διασπορά των Ελλήνων, ενώ το γενικότερο συμπέρασμα του εγχειρήματος είναι ότι η ελληνική περίπτωση αποτελεί μία **μικτού τύπου διασπορά**. Η εξοικείωση μας με την ιστορία της ελληνικής διασποράς διευκολύνει την αξιοποίησή της ως μοχλού προάσπισης της διαφοράς και της διαφορετικότητας στη σύγχρονη συλλογική εθνική κουλτούρα και ως διαύλου διαλόγου στην παγκόσμια σκηνή, ενώ ταυτόχρονα προσφέρονται πλείστες ευκαιρίες ανάπτυξης, εκσυγχρονισμού και δημιουργίας νέων ωφέλιμων κοινωνικών δικτύων.

---

⁴¹⁷ Η μετάφραση και η έμφαση δική μου. Σύμφωνα με το ευρετήριο του έργου, ο Cohen δεν αναφέρεται παρά μόνο στην εισαγωγή του επιμελητή.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ⁴¹⁸

ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ

Αγγελιδάκης Α. 2006. «Ιστορία της Εμπορικής Ναυτιλίας των Καρδαμύλων σε αριθμούς», ομιλία του συγγραφέα στις 13/8/1997 στο Πνευματικό Κέντρο Καρδαμύλων. Η ομιλία αυτή ανατυπώθηκε σε έκδοση του Ναυτικού Μουσείου Καρδαμύλων το 2006.

Αλεξιάδης Μ. 2006. «Η έντυπη λαϊκή ποίηση στην Κάρπαθο-Μορφή, Λειτουργία, Σημασία», στον τόμο επιμέλειας του ιδίου *Νεώτερη Ελληνική Λαογραφία-Συναγωγή Μελετών*, Ινστιτούτο του Βιβλίου-Α. Καρδαμίτσα, Αθήνα, σελ. 129-184.

Αλεξιάδης, Μ. 1997. «Όψεις του Λαϊκού Πολιτισμού» στο ένθετο αφιέρωμα της εφημερίδας *Καθημερινή, Η Νήσος Κάρπαθος*, 22 Ιουνίου 1997, σελ. 14-15.

Αλεξιάδης Μ. 1978. «Η Λαογραφική Κληρονομιά της Καρπάθου», *Δωδεκανησιακά Χρονικά*, τόμος Δ, Αθήνα, σελ. 192-209.

Αλιάγας Ν. 2004. *Γεννήθηκα Έλληνας-Η μυθολογία ή το σχολείο της ζωής*, ελληνική μετάφραση Ρένα Λέκκου-Δάντου, Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη, Αθήνα.

Αμπελάς Δ. Τ. 1874. *Ιστορία της Νήσου Σύρου*, Τύποις Ρ. Πρίντεζη, (επιμέλεια επανέκδοσης Χρήστος Αθ. Καλημέρης, Σύρος, 1998).

Αρίων, αγνώστου χρονολογίας. *Καρδάμυλα*, πολυτελές λεύκωμα του επιμελητή Κ.Μ., εκδόσεις Αρίων. Η χρονολογία έκδοσης δεν αναγράφεται. Από τα στοιχεία που αναφέρονται στην έκδοση (για παράδειγμα, χρονολογίες θανάτων, προκύπτει ότι η έκδοση είναι μεταγενέστερη του 1965 και πιθανά προγενέστερη του 1976).

Αυδίκος Ε. 2003. «Η Κάρπαθος ως Λαογραφικό και Ανθρωπολογικό Παράδειγμα», στο συλλογικό *Κάρπαθος και Λαογραφία – Β' Συνέδριο Καρπαθιακής Λαογραφίας*,

---

⁴¹⁸ Οι επιμέρους μελέτες που περιέχονται σε συλλογικά έργα αποδελτιώθηκαν χωριστά.

επιμέλεια Μηνάς Αλεξιάδης, έκδοση του Πνευματικού Κέντρου Καρπάθου, της Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης Δωδεκανήσου και του Επαρχείου Καρπάθου, Αθήνα, σελ. 71-86.

Βασιλαράς, Η. 2003. «Τραγούδια της γαμήλιας πομπής στην Κάρπαθο», στο συλλογικό *Κάρπαθος και Λαογραφία – Β' Συνέδριο Καρπαθιακής Λαογραφίας*, επιμέλεια Μηνάς Αλεξιάδης, έκδοση του Πνευματικού Κέντρου Καρπάθου, της Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης Δωδεκανήσου και του Επαρχείου Καρπάθου, Αθήνα, σελ. 111-139.

Baud-Bovy S. 1935. *Τραγούδια των Δωδεκανήσων*, τομ. Β, Σιδέρης, Αθήνα.

Βλάμη, Δ. 2000. *Το Φιορίνι, το Σιτάρι και η Οδός του Κήπου – Έλληνες έμποροι στο Λιβόρνο 170-1868*, εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα.

Βεντούρα, Λ. 1999. *Έλληνες Μετανάστες στο Βέλγιο*, εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα.

Βεργέτη, Μ. 1995. «Η συλλογική ταυτότητα των Ποντίων από την Πρώην Σοβιετική Ένωση», στο συλλογικό έργο, *Οι Άγνωστοι Έλληνες του Πόντου*, επιμέλεια Αγτζίδης, Β., Τράπεζα Πειραιώς, σελ. 139-144.

Vernier, B. 2001. *Η Κοινωνική Γένεση των Αισθημάτων – Πρωτότοκοι και Υστερότοκοι στην Κάρπαθο*, μετάφραση Ευγενία Τσελέντη, εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα [η γαλλική έκδοση κυκλοφόρησε το 1991].

Βικέλας, Δ. 1997. *Άπαντα – Η Ζωή μου*, επιμ. Α. Αγγέλου, τόμος Α' Αθήνα.

Bruneau, M. 2001. «Η έννοια της διασποράς», στο συλλογικό, *Άτλας της Ελληνικής Διασποράς*, Τόμος 1, εκδόσεις Αλέξανδρος, Αθήνα, σελ. 61-63 .

Bruneau. M. 1997. «Ελληνισμός και ελληνική διασπορά» στο συλλογικό ειδικό τεύχος του Οικονομικού Ταχυδρόμου *Η Οικονομία του Απόδημου Ελληνισμού*, 27 Νοεμβρίου 1997, σελ. 15-19.

Γ.Γ.Α.Ε., 1985. Γενική Γραμματεία Απόδημου Ελληνισμού, *Πρακτικά και Πορίσματα-1^ο Παγκόσμιο Συνέδριο Αποδήμων Ελλήνων*, Αθήνα, [passim].

Γ.Γ.Α.Ε., 1995. Γενική Γραμματεία Απόδημου Ελληνισμού, *Α' Οργανωτική Συνέλευση Συμβουλίου Απόδημου Ελληνισμού, Αποσπάσματα Πρακτικών*, Αθήνα, [passim].

Γεραμάνης, Π. 2001, *Στέλιος Καζαντζίδης-Όταν η φωνή φτάνει το θρύλο*, εκδόσεις Άγκυρα, Αθήνα.

Γεργατσούλης, Β. 2003. «Η μεταξοκαλλιέργεια στην Κάρπαθο», στο συλλογικό *Κάρπαθος και Λαογραφία – Β' Συνέδριο Καρπαθιακής Λαογραφίας*, επιμέλεια Μηνάς Αλεξιάδης, έκδοση του Πνευματικού Κέντρου Καρπάθου, της Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης Δωδεκανήσου και του Επαρχείου Καρπάθου, Αθήνα, σελ. 141-187.

Γεωργιάδης, Ν. 2004. «Κακούργα Μετανάστευση» άρθρο στο ειδικό ένθετο «Επτά Ημέρες» της *Καθημερινής*, *Τα τραγούδια της ξενιτιάς*, Κυριακή, 2 Μαΐου 2004, σελ. 23-28.

Γεωργιτσογιάννη, Ε. 2003. «Καρπάθιοι τεχνίτες στο Σουδάν και στην Αιθιοπία», στο συλλογικό *Κάρπαθος και Λαογραφία – Β' Συνέδριο Καρπαθιακής Λαογραφίας*, επιμέλεια Μηνάς Αλεξιάδης, έκδοση του Πνευματικού Κέντρου Καρπάθου, της Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης Δωδεκανήσου και του Επαρχείου Καρπάθου, Αθήνα, σελ. 189-239.

Γιάνναρης, Γ. 2000. *Πολιτιστικοί Ανταγωνισμοί και Ελληνισμός*, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα.

Γιάνναρης, Γ. 1985. *Οι Έλληνες Μετανάστες και το Ελληνοαμερικανικό Μυθιστόρημα*, εκδόσεις Φιλιππότη, Αθήνα.

Γκαγκούλιας, Γ. 2004. *Παιδομάζωμα*, Ιωλκός, Αθήνα.

Clogg, R. 2004. «Η Ελληνική Διασπορά: Το Ιστορικό Πλαίσιο» στο συλλογικό έργο *Η Ελληνική Διασπορά στον Εικοστό Αιώνα*, επιμέλεια Richard Clogg, μετάφραση Μαρίνα Φράγκου, έκδοση Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, σελ. 23-59.

Γλυκοφρύδη-Λεοντσίνη, Α. 2003. «Αισθητική εμπειρία και λαϊκός πολιτισμός: Το παράδειγμα της Καρπάθου» στο συλλογικό *Κάρπαθος και Λαογραφία – Β' Συνέδριο Καρπαθιακής Λαογραφίας*, επιμέλεια Μηνάς Αλεξιάδης, έκδοση του Πνευματικού Κέντρου Καρπάθου, της Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης Δωδεκανήσου και του Επαρχείου Καρπάθου, Αθήνα, σελ. 241-251.

Γ.Σ.Ε.Ε., 2000. Γενική Συνομοσπονδία Εργατών Ελλάδας, Λεύκωμα *Γεια σου Περήφανη και αθάνατη εργατιά-μια διαδρομή στο κοινωνικό εργατικό τραγούδι*, Αθήνα.

Δαγκλή-Παναγιωτίδου, Σ. 1997. *Οι Δύο Πατρίδες*, εκδόσεις Εξάντας, Αθήνα.

Δεληδημητρίου-Τσακμάκη, Ε. 1994. *Η Απόφαση που δεν Πάρθηκε*, εκδόσεις Λάμψη, Αθήνα.

Δερτιλής, Γ. 2005. *Ιστορία του Ελληνικού Κράτους, 1830-1920*, Α' και Β' τόμος, εκδόσεις της Εστίας, Αθήνα.

Δεσύπρης, Γ. 2007. *Κάρπαθος & Κάσος – Ένας Λαογραφικός Παράδεισος*, εκδόσεις Τουμπής, Κορωπί Αττικής.

Δημητρόπουλος, Δ. 2004. «Η κατάσταση των Ελλήνων: Ο πληθυσμός» στο συλλογικό έργο *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, τομ. Ι, σελ. 76, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.

Διβάνη, Α. & Κωνσταντοπούλου, Φ. 1996. *Δωδεκάνησος – Η Μακρά Πορεία προς την Ενσωμάτωση, Διπλωματικά Έγγραφα από το Ιστορικό Αρχείο του Υπουργείου Εξωτερικών*, εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα.

Δρίνης, Γ. 2004. *Τον Τόπο που γεννήθηκες δεν θα ξεχάσεις ποτέ: οι Απελάσεις του 1964-μαρτυρίες Ελλήνων Κωνσταντινουπολιτών*, εκδόσεις Τσουκάτου, Αθήνα.

Eideneier, N. 2006. *Οικεία Ξένη-έλληνες συγγραφείς απόδημοι στην καρδιά της Ευρώπης*, εκδόσεις Τα Τραμάκια, Θεσσαλονίκη.

Επιτρόπουλος, Μ. 2006. «Η Συμβολή των Αποδήμων Καρπαθίων στην Τουριστική Ανάπτυξη της Καρπάθου», στο συλλογικό *Καρπαθιακά*, Πρώτος Τόμος, Καρπαθιακό Κέντρο Έρευνας και Πολιτισμού, Αθήνα, σελ. 183-185.

Ζαφείρης, Χ. 1998. *Βαλκάνιος Πραματευτής-Οδοιπορία μνήμης σε ελληνικές κοινότητες και παροικίες*, εκδόσεις Εξάντας, Αθήνα.

Ζέκκος, Μ. 1999. «Ουγγαρία» στο συλλογικό *Ο Απόδημος Ελληνισμός στις Σκανδιναβικές Χώρες και στην Κεντρική Ευρώπη*, επιμέλεια Πάνος Καζάκος, έκδοση της Γενικής Γραμματείας Απόδημου Ελληνισμού, Αθήνα, σελ. 103-161.

Ηροδότου, Μ. 1993. «Οι Κυπριακές Κοινότητες στη Μελβούρνη και η Συμμετοχή της Γυναίκας» στο συλλογικό τόμο *Greeks in English Speaking Countries*, έκδοση του Hellenic Studies Forum Inc, Μελβούρνη, σελ. 109-114.

Θεοτοκάς, Γ. 2003. «Η Ελληνόκτητη Ναυτιλία – Προϋποθέσεις για μια Παγκόσμια Κυριαρχία», στο συλλογικό έργο *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, τομ. 9, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2003, σελ. 87-94.

Κάβουρας, Π. 1996. «Το καρπαθιακό γλέντι ως τελετουργία και παράσταση: Μια κριτική ανθρωπολογική προσέγγιση του συμβολισμού των παραδοσιακών τελετιστικών τεχνών» στον τόμο: *Λαϊκά Δρώμενα. Παλιές Μορφές και σύγχρονες εκφράσεις-Πρακτικά Α' Συνεδρίου (Κομοτηνή 25-27 Νοεμβρίου 1994)*, έκδοση του Υπουργείου Πολιτισμού, Αθήνα, σελ. 65-81.

Καζάκος, Π. 1994. *Ο Απόδημος Ελληνισμός - Φάκελλος : Λατινική Αμερική*, έκδοση της Γενικής Γραμματείας Απόδημου Ελληνισμού, Αθήνα.

Καζάκος, Π. 1995. *Ο ελληνισμός στις Χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, έκδοση της Γενικής Γραμματείας Απόδημου Ελληνισμού, Αθήνα.

Καζάκος, Π. 1998. *Ο απόδημος ελληνισμός στις χώρες της Αφρικής*, σε συνεργασία με Ευάγγελο Μάντζαρη, Ρένα Ανδρονόπουλου και Κυριακή Γεωργαντά, έκδοση του Υπουργείου Εξωτερικών (Γενική Γραμματεία Απόδημου Ελληνισμού), Αθήνα.

Καλλιφατίδης, Θ. 2002. *Μια νέα πατρίδα έξω απ' το παράθυρό μου*, εκδόσεις Γαβριηλίδη, Αθήνα.

Καλογεράς, Γ. 2004. «Η ελληνοαμερικανική λογοτεχνία ως πανεπιστημιακό μάθημα: μια πρόταση» στο *Λογοτεχνία της Διασποράς και Διαπολιτισμικότητα*, επιμέλεια Μιχάλης Δαμανάκης, έκδοση του Εργαστηρίου Διαπολιτισμικών και Μεταναστευτικών Μελετών, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Ρέθυμνο, σελ. 24-32.

Καλογεράς, Γ. 2007. *Εθνοτικές γεωγραφίες-Κοινωνικο-πολιτισμικές ταυτίσεις μίας μετανάστευσης*, εκδόσεις Κατάρτι, Αθήνα.

Κανάκη-Πρωτόπαππα, Σ. 2006. «Έθιμα του μισεμού και το μαράζι της ξενιτιάς στη δημοτική και λαϊκή ποίηση της Καρπάθου», στο συλλογικό *Καρπαθιακά*, Πρώτος Τόμος, Καρπαθιακό Κέντρο Έρευνας και Πολιτισμού, Αθήνα, σελ.50-62.

Κανδύλης, Γ. 1994. *Τρεις Οικογένειες της Διασποράς – Χίος, Πόντος, Ρωσία 1822-1924*, εκδόσεις Ερμής, Αθήνα.

Καρανάσου, Φ., 2004. «Οι Έλληνες στην Αίγυπτο: από το Μοχάμετ Άλι στο Νάσερ», στο συλλογικό έργο *Η Ελληνική Διασπορά στον Εικοστό Αιώνα*, επιμέλεια Richard Clogg, μετάφραση Μαρίνα Φράγκου, έκδοση Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, σελ. 63-115.

Καρδάσης, Β. & Χαρλαύτη, Τ. 2006. «Αναζητώντας τις χώρες της επαγγελίας: ο Απόδημος Ελληνισμός από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα ως τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο» στο συλλογικό *Οι Έλληνες στη Διασπορά, 15^{ος}-21^{ος} αιώνας*, επιμέλεια Χασιώτης, Ι.,

Κατσιαρδή-Hering, Ό. & Αμπατζή, Ε., έκδοση της Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα, σελ. 53-73.

Καρδάσης, Β. 1998. *Έλληνες ομογενείς στη Νότια Ρωσία (1775-1861)*, εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα.

Καρράς, Γ. 1998. *Καρδαμύλιοι εν τη Διασπορά*, 11^η έκδοση, Αθήνα, (πρόκειται για κατάλογο συνδρομητών της εφημερίδας *Καρδάμυλα* που διανέμεται δωρεάν μαζί με την εφημερίδα).

Κασιώτης, Μ. 2006. «Η Καρπαθιακή παροικία Αμερικής», στο συλλογικό *Καρπαθιακά*, Πρώτος Τόμος, Καρπαθιακό Κέντρο Έρευνας και Πολιτισμού, Αθήνα, σελ. 38-42.

Κατσιαρδή-Herring, Ό. 2004. «Η ελληνική διασπορά: Το Εμπόριο ως Γενικευμένη Εθνική Εξειδίκευση», στο συλλογικό έργο *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, τομ. Ι, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, σελ. 99-107.

Κατσιαρδή-Herring, Ό. 2006. «Από την Οθωμανική Κατάκτηση ως την Εδραίωση του Νεοελληνικού Κράτους» στο συλλογικό *Οι Έλληνες στη Διασπορά, 15^{ος}-21^{ος} αιώνας*, επιμέλεια Χασιώτης, Ι., Κατσιαρδή-Hering, Ό. & Αμπατζή, Ε., έκδοση της Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα, σελ. 35-52.

Κάτσικας, Σ. 1996. *Ο Ελληνισμός της Πρώην Σοβιετικής Ένωσης*, έκδοση του Υπουργείου Εξωτερικών, Γενική Γραμματεία Απόδημου Ελληνισμού, Αθήνα, 1996.

Κεχαγιάς, Β. 2004. «Με τα μάτια των άλλων: Ταινίες του ξένου κινηματογράφου για τους Έλληνες μετανάστες» στο συλλογικό έργο επιμέλεια Φωτεινή Τομαή-Κωνσταντοπούλου, *Η μετανάστευση στον κινηματογράφο*, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, σελ. 69-75.

Κιτροέφ, Α. 2006. «Η μεταπολεμική Μετανάστευση» στο συλλογικό *Οι Έλληνες στη Διασπορά, 15^{ος}-21^{ος} αιώνας*, επιμέλεια Χασιώτης, Ι., Κατσιαρδή-Hering, Ό. & Αμπατζή, Ε., έκδοση της Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα, σελ. 75-91.

Κιτρομηλίδης, Π. 2005. «Διασπορά, Δίκτυα, Διαφωτισμός» στο συλλογικό έργο *Διασπορά-Δίκτυα-Διαφωτισμός*, επιμέλεια Στασινοπούλου, Μ. & Χατζηϊωάννου, Μ. Χ., τετράδια εργασίας 28, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, Αθήνα, σελ. 7-10.

Cohen, R. 1997. *Παγκόσμια Διασπορά*, μετάφραση Τίνα Πλυτά), εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2003 (η πρωτότυπη αγγλική, Routledge, London, 1997).

Κορρέ-Ζωγράφου, Κ. & Ολυμπίτου, Ε. 2003. «Κάρπαθος, Βυρσοδένης-Υποδηματοποιός» στο συλλογικό τόμο *Άνθρωποι και Παραδοσιακά Επαγγέλματα στο Αιγαίο*, έκδοση του Ιδρύματος Μείζονος Ελληνισμού, Αθήνα, σελ. 271-272.

Κορρέ-Ζωγράφου, Κ. 2003. «Προέλευση ξενόφερτου υλικού αναφερομένου σε καρπαθιακά έγγραφα» στο συλλογικό *Κάρπαθος και Λαογραφία – Β' Συνέδριο Καρπαθιακής Λαογραφίας*, επιμέλεια Μηνάς Αλεξιάδη, έκδοση του Πνευματικού Κέντρου Καρπάθου, της Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης Δωδεκανήσου και του Επαρχείου Καρπάθου, Αθήνα, σελ.309-322.

Κοτζιάς, Ν. 2004. *Το ενεργητικό δημοκρατικό κράτος – Εθνικό κράτος και παγκοσμιοποίηση*, εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα.

Κουζινόπουλος, Σ. 2007. «Η συστράτευση του ελληνισμού της διασποράς», περιοδικό *Ελληνική Διασπορά*, τεύχος Σεπτεμβρίου – Οκτωβρίου 2007, σελ. 3.

Κουνάδης, Π. 2004. «Η ξενιτιά του τραγουδιστή» άρθρο στο ειδικό ένθετο «Επτά Ημέρες» της *Καθημερινής*, *Τα τραγούδια της ξενιτιάς*, Κυριακή, 2 Μαΐου 2004, σελ. 17-19.

Κουρλιούρος, Η. 2001. *Διαδρομές στις Θεωρίες του Χώρου-Οικονομικές Γεωγραφίες της Παραγωγής και της Ανάπτυξης*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.

Κούρτοβικ, Δ. 2006. «Πρόλογος» στο έργο *Οικεία Ξένη-έλληνες συγγραφείς απόδημοι στην καρδιά της Ευρώπης*, της Νiki Eideneier, εκδόσεις Τα Τραμάκια, Θεσσαλονίκη, σελ.7-12.

Κρεμμυδάς, Β. 2004. «Η οικονομία των Ελλήνων: Πενήντα κρίσιμα χρόνια, 1770-1821», στο συλλογικό έργο *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, τομ. Ι, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, σελ. 280-281.

Κρεμμυδάς, Β. 1988. *Εισαγωγή στην ιστορία της νεοελληνικής κοινωνίας (1700-1821)*, 2^η έκδοση, Αθήνα.

Κωσταντάρας, Ν. 2008. «Ο φόβος της μεγάλης φυγής», *Καθημερινή*, 29 Ιουνίου 2008, σελ. 28.

Λαιμός, Α. 1969. *Το Ναυτικόν του Γένους των Ελλήνων*, Α' και Β' τόμοι, εκδόσεις Κώστας Τσικόπουλος, Αθήνα.

Λαλιώτου, Ι. 2006. *Διασχίζοντας τον Ατλαντικό-Η Ελληνική Μετανάστευση κατά το Πρώτο Μισό του Εικοστού Αιώνα*, εκδόσεις Πόλις, Αθήνα.

Λαμπρινίδης, Σ. 1997. «Το δέντρο και ο γαλαξίας» στο συλλογικό ειδικό τεύχος του Οικονομικού Ταχυδρόμου *Η Οικονομία του Απόδημου Ελληνισμού*, 27 Νοεμβρίου 1997, σελ. 4-7.

Λεοντίδου, Λ. 2005. *Αγεωγράφητος Χώρα-Ελληνικά είδωλα στις επιστημολογικές διαδρομές της Ευρωπαϊκής Γεωγραφίας*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.

Λεοντίδου, Λ. 1989. *Πόλεις της Σιωπής-Εργατικός Εποικισμός της Αθήνας κα του Πειραιά, 1909-1940*, Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα Ε.Τ.Β.Α., Αθήνα.

Λιάβας, Λ. 1998. *Τραγούδια και σκοποί από τα Δωδεκάνησα*, έκδοση της Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα.

Liddell, R. 2002. *Καβάφης*, μετάφραση Δέσποινα Τσέκουρα και Ευσταθία Θωμά, εκδόσεις Γκοβόστη, Αθήνα.

Λογοθέτης, Μ. 2001. «Ο Ρόλος του Τύπου των Δωδεκανησίων της Διασποράς κατά την Περίοδο της Ιταλοκρατίας, 1912-1945», άρθρο στο συλλογικό *Τα Δωδεκάνησα στη Φραγκοκρατία και Ιταλοκρατία-Ιστορία, Θρησκεία, Παιδεία, Τέχνη, Πολιτισμός*, Έκδοση Εταιρείας Νισυριακών Μελετών, Αθήνα, σελ. 79-84.

Μάντζαρης, Ε. Α. 2004. «Οι Έλληνες της Νότιας Αφρικής» στο συλλογικό έργο *Η Ελληνική Διασπορά στον Εικοστό Αιώνα*, επιμέλεια Richard Clogg, μετάφραση Μαρίνα Φράγκου, έκδοση Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, σελ. 225-250.

Μανωλακάκης, Ε. 1896. *Καρπαθιακά*, Αθήνα, 1896, (εκ του τυπογραφείου Α. Καλαράκη), Επανεκδοση των απογόνων του (όπως αναφέρεται), Αθήνα, 1988.

Μαργαρίτης, Γ. 2001. *Ιστορία του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου, 1946-49* (Δύο τόμοι), Βιβλιόραμα, Αθήνα.

Μαρκάκης, Γ. 1998. *Έλληνες στη Μαύρη Αφρική, 1890-1990*, Τροχαλία, Αθήνα.

Ματζουράνης, Γ. 2000. *Όπου και αν είμαι ξένος-Οι Ιστορίες των Γκάσταρμπαϊτερ*, εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα.

Ματζουράνης, Γ. 2001. «Η ελληνική λογοτεχνική παρουσία στη Γερμανία» από τα πρακτικά της επιστημονικής συνάντησης *Ελληνίδες Συγγραφείς της Διασποράς*, 19-20 Δεκεμβρίου 1998, έκδοση της Γενικής Γραμματείας Απόδημου Ελληνισμού, Αθήνα, σελ. 29-34.

Μαυρολέων, Μ. 2003. «Γέφυρες επικοινωνίας σε όλα τα μήκη και πλάτη», *Καρπαθιακή Ηχώ*, Αθήνα, Ιούλιος-Σεπτέμβριος, σελ. 2

Μελάς, Ν. 1997 Α. «Η νήσος Κάρπαθος – Συνοπτικό Περίγραμμα της ιστορίας της», στο ένθετο αφιέρωμα της *Καθημερινής, Η Νήσος Κάρπαθος*, 22 Ιουνίου 1997, σελ. 2-4.

Μελάς, Ν. 1997 Β. «Η Πνευματική Κάρπαθος», στο ένθετο αφιέρωμα της *Καθημερινής, Η Νήσος Κάρπαθος*, 22 Ιουνίου 1997, σελ. 28-29.

Μερακλής, Μ.Γ. 2003. «Λευκώματα Καρπάθιων Μεταναστών» στο συλλογικό *Κάρπαθος και Λαογραφία – Β' Συνέδριο Καρπαθιακής Λαογραφίας*, επιμέλεια Μηνάς Αλεξιάδης, έκδοση του Πνευματικού Κέντρου Καρπάθου, της Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης Δωδεκανήσου και του Επαρχείου Καρπάθου, Αθήνα, σελ. 405-414.

Μερακλής, Μ.Γ. 2001. «Νεοελληνικός Λαϊκός Βίος-Όψεις και Απόψεις», Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη, Αθήνα.

Μητροφάνης, Γ. 2003. «Πολιτικοί Κρατούμενοι: Μετεμφυλιακό Κράτος, Δικτατορία» στο συλλογικό έργο *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, τόμος 9, εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, .

Μιχαηλίδης-Νουάρος, Γ. 1997. «Το κληρονομικό έθιμο της Καρπάθου» στο ένθετο αφιέρωμα της *Καθημερινής, Η Νήσος Κάρπαθος*, 22 Ιουνίου 1997, σελ. 15.

Moskos, C. 2001. «Οι Έλληνες της Αμερικής» στο συλλογικό *Άτλας της Ελληνικής Διασποράς* (δεύτερος τόμος), εκδόσεις Αλέξανδρος, Αθήνα, σελ. 45-89.

Μόσκος, Τ., 2004. «Οι Έλληνες της Αμερικής» στο συλλογικό έργο *Η Ελληνική Διασπορά στον Εικοστό Αιώνα*, μετάφραση Μαρίνα Φράγκου, επιμέλεια Richard Clogg, έκδοση Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, σελ. 197-221.

Μουσούρου, Λ. Μ. 1991. *Μετανάστευση & Μεταναστευτική Πολιτική στην Ελλάδα και στην Ευρώπη*, Gutenberg, Αθήνα, 1991.

Μπλιούμη, Α. 2004. «Διαπολιτισμικά στοιχεία στη μεταναστευτική λογοτεχνία της Γερμανίας: Θεωρία και διαπολιτισμική πράξη, στο συλλογικό *Λογοτεχνία της Διασποράς και Διαπολιτισμικότητα*, επιμέλεια Μιχάλης Δαμανάκης, έκδοση του Εργαστηρίου Διαπολιτισμικών και Μεταναστευτικών Μελετών, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Ρέθυμνο, σελ.78-87.

Μπαρούτας, Κ. 2006. *Οι Ναοί των Ελλήνων Μεταναστών*, εκδόσεις Καρακωτσόγλου, Αθήνα.

Μπούρας, Χ. 1974. *Χίος*, έκδοση της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδας, Αθήνα, 1974.

Νικητιάδη, Π. 2006. «Νικήτας Εμμανουήλ Νικητιάδης», στο συλλογικό *Καρπαθιακά*, Πρώτος Τόμος, Καρπαθιακό Κέντρο Έρευνας και Πολιτισμού, Αθήνα, σελ. 238-239.

Νιώτης, Γ. 2005. *Η Συγκρότηση των Θεσμικών, Επιχειρηματικών, Μορφωτικών και Επικοινωνιακών Δικτύων του Ελληνισμού στον Παγκόσμιο Χώρο και η Ανάπτυξη και Αξιοποίησή τους*, αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη.

Νιώτης, Γ. 1997. «Τα θεσμικά δίκτυα του ελληνισμού» στο συλλογικό ειδικό τεύχος του Οικονομικού Ταχυδρόμου *Η Οικονομία του Απόδημου Ελληνισμού*, 27 Νοεμβρίου 1997, σελ. 34-36.

Νούτσος, Π. 2005. «Το ενδιαφέρον για την τοπική ιστορία», εφημερίδα *Το Βήμα*, 7 Αυγούστου 2005, σελ. 37.

Ντουμάνης, Ν. 2004, «Οι Έλληνες της Αυστραλίας» στο συλλογικό έργο *Η Ελληνική Διασπορά στον Εικοστό Αιώνα*, επιμέλεια Richard Clogg, μετάφραση Μαρίνα Φράγκου, έκδοση Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, σελ. 119-167.

Οικουμενικό Πατριαρχείο, 1999. *Ημερολόγιο του Οικουμενικού Πατριαρχείου* (δίτομο: Α' Τυπικό, Β' Διοικητικό), Έκδοση του Οικουμενικού Πατριαρχείου και εκδόσεις Επέκταση, Κατερίνη, 1999.

Ξανθοπούλου-Κυριακού, Α. 1995. «Πως βρέθηκαν οι Έλληνες στην Υπερκαυκασία», στο συλλογικό έργο, *Οι Άγνωστοι Έλληνες του Πόντου*, επιμέλεια Βλάσης Αγτζίδης, Τράπεζα Πειραιώς, Αθήνα, σελ. 25-30.

Παπαγαλάνη, Λ. & Καλαφάτης, Θ. 2003. «Εργατική μετανάστευση: οι Έλληνες στη Γερμανία και τη Δυτική Ευρώπη», στο συλλογικό έργο *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, τόμος 9, εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, σελ. 329-338.

Πρεβελάκης, Γ. 1997. «Γεωπολιτική της Ελληνικής Διασποράς», στο συλλογικό ειδικό τεύχος του Οικονομικού Ταχυδρόμου *Η Οικονομία του Απόδημου Ελληνισμού*, 27 Νοεμβρίου 1997, σελ. 12-15.

Σάλτου, Ε. 2008. «Καριέρα μακριά από την πατρίδα των 700 ευρώ», εφημερίδα *Τα Νέα*, 27-28 Δεκεμβρίου 2008, σελ. 40-41.

Σαδικάκης, Θ. 1998. *Η Χίος στην Αρχαιότητα*, εκδόσεις Εριφύλη, Αθήνα.

Σαρόγλου-Τσάκου, Ε. 1997. *Το Καρδαμυλίτικο Εμπορικό Ναυτικό 1850-1850*, εκδόσεις Δωδώνη, Αθήνα.

Saupier, G. 1990 (επιμ.). *Το δημοτικό τραγούδι της ξενιτιάς*, Ερμής, Αθήνα.

Σειρηνίδου, Β. 2005. «Βαλκάνιοι Έμποροι στην Αψβουργική Μοναρχία (18^{ος}-Μέσα 19^{ον} Αιώνα)-Εθνοτικές Ταυτότητες και Ερευνητικές Αμχανίες», στο συλλογικό έργο *Διασπορά-Δίκτυα-Διαφωτισμός*, επιμέλεια Στασινοπούλου Μ. & Χατζηϊωάννου, Μ., τετράδια εργασίας 28, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, Αθήνα, σελ.53-81.

Σκαρβέλης, Γ. 1995. *Χίοι και Οινούσσιοι Ευεργέται*, εκδόσεις Νίκος Ζυμάρης, Χίος.

Σοφίλλας, Μ. 2003. «Η Πατινάδα στην Όλυμπο», άρθρο του Μανώλη Σοφίλλα, στο περιοδικό *Καρπαθιακή Ηχώ*, Αθήνα, Ιούλιος-Σεπτέμβριος 2003, σελ. .

Σταυράκη, Φ. 2003. *Ο Νόστος του Καρπάθιου-Ποίηση*, εκδόσεις Νόηση, Αθήνα.

Stoianovich, T. 1960. «Ο κατακτητής ορθόδοξος βαλκάνιος έμπορος», στο συλλογικό έργο *Η Οικονομική Δομή των Βαλκανικών χωρών (15^{ος}-19^{ος} αιώνας)*, επιμέλεια Σπύρος Ασδραχάς, εκδόσεις Μέλισσα, Αθήνα, 1979, σελ. 289-345. Το άρθρο πρωτοδημοσιεύτηκε το 1960.

Συναδινός, Θ. Ν., 2001. Συναδινός Θ.Ν., *Πως είδα την Αμερική*", Αθήνα 1948, απόσπασμα όπως εμφανίζεται στο συλλογικό δίτομο έργο *Άτλας της Ελληνικής Διασποράς*, εκδόσεις Αλέξανδρος, Αθήνα, σελ. 71.

Σωτηρίου, Δ. 1963. *Ματωμένα Χώματα*, εκδόσεις Κέδρος, Αθήνα (η πρώτη έκδοση το 1963).

Temma-Davidson, C. 2001. *Ιμάμ Μπαϊλντί*, ελληνική μετάφραση Ευαγγελία Κιζήλου, εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα (η πρώτη αγγλική έκδοση το 1998).

Τερζάκης, Φ. 2003. *Το Πνεύμα στην Εξορία-Παπαϊωάννου, Καστοριάδης, Αζελος, Έρασμος*, Αθήνα.

Τερζοπούλου, Μ. 2004. «Τα χελιδόνια θα γυρνούν και εγώ δεν θα γυρίζω...», άρθρο στο ειδικό ένθετο «Επτά Ημέρες» της *Καθημερινής*, *Τα τραγούδια της ξενιτιάς*, Κυριακή, 2 Μαΐου 2004, σελ. 2-5.

Τόλιας, Γ. 2004. «Η Συγκρότηση του Ελληνικού Χώρου 1770-1821» στο συλλογικό έργο *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, τομ. Ι, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, σελ. 72-73.

Τραυλός, Ι. & Κόκκου, Α. 1980. *Ερμούπολη*, έκδοση της Εμπορικής Τράπεζας της Ελλάδος, Αθήνα.

Τριανταφύλλου, Σ. 2006. *Πιτσιμπούργκο*, εκδόσεις Αιγέας, Χίος.

Τριανταφύλλου, Σ. 2000. *Το εργοστάσιο των Μολυβιών*, εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα.

Τσίμπος, Π. 2004. «Οι Έλληνες στον Καναδά: μια ιστορική και κοινωνιολογική ανασκόπηση» στο συλλογικό έργο *Η Ελληνική Διασπορά στον Εικοστό Αιώνα*, επιμέλεια Richard Clogg, μετάφραση Μαρίνα Φράγκου, έκδοση Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, σελ. 171-194.

Τσιρπανλής, Ζ. 2003. «Το αγροτικό τοπίο της Καρπάθου», στο συλλογικό *Κάρπαθος και Λαογραφία – Β' Συνέδριο Καρπαθιακής Λαογραφίας*, επιμέλεια Μηνάς Αλεξιάδης, έκδοση του Πνευματικού Κέντρου Καρπάθου, της Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης Δωδεκανήσου και του Επαρχείου Καρπάθου, Αθήνα, σελ. 661-676.

Τσουκαλάς, Κ. 1975. *Εξάρτηση και Αναπαραγωγή - Ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα (1830-1922)*, Θεμέλιο, Αθήνα, 1992. Μετάφραση από το γαλλικό *Dependance et reproduction. La role social des appareils scolaires en Grece*, Paris, 1975.

Ο.Η.Ε., 1996. Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες, *Οι Πρόσφυγες του Κόσμου 1995-96*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.

Ware, K. 1996. *Η Ορθόδοξη Εκκλησία*, εκδόσεις Ακρίτας, Αθήνα.

Φήκαρης, Ν. 2002. *Το Ναυτικό των Καρδαμύλων στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο (1939-1945)*, εκδόσεις Άλφα Πι, Χίος.

Φιλιππίδης, Δ. 1997. «Καρπάθια αρχιτεκτονική: τύποι σπιτιών στους οικισμούς και διάφορα είδη κτισμάτων στις εξοχές του νησιού» στο ένθετο αφιέρωμα της *Καθημερινής*, *Η Νήσος Κάρπαθος*, 22 Ιουνίου 1997, σελ. 23-25.

Φραγκομίχαλος, Κ.Ε., 1999. *Οι Σφαγές της Χίου το 1822*, Έκδοση του Πολιτιστικού Συλλόγου Κάβου Μελανείους 'Η Μέλαινα Άκρα», Χίος.

Φράγκου, Μ. 2001. «Μια ελληνική ιστορία: η οικογένεια Βασιλαρά από την Κάρπαθο» στο συλλογικό *Άτλας της Ελληνικής Διασποράς*, δεύτερος τόμος, εκδόσεις Αλέξανδρος, Αθήνα, σελ. 52-53.

Φράγκου, Μ. 2005 «Greeks Do It Better! Hollywood» άρθρο στο περιοδικό «Επιλογές» της εφημερίδας *Μακεδονία*, 27 Φεβρουαρίου 2005, σελ. 24-28.

Φωτιάδης, Κ. 1995. «Οι διώξεις μέσα από τα Σοβιετικά Αρχεία», στο συλλογικό έργο, *Οι Άγνωστοι Έλληνες του Πόντου*, επιμέλεια Βλάσης Αγτζίδης, Τράπεζα Πειραιώς, σελ. 125-135.

Χαβιράς, Σ. 1999. *Τα Ηρωικά Χρόνια*, (ελληνική έκδοση), εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα, 1999.

Χαρλαύτη, Τ. 2004. «Η Ναυτιλιακή Ιστορία» στο συλλογικό *Πρακτικά Δ' Διεθνούς Συνεδρίου Ιστορίας – Ιστοριογραφία της Νεότερης και Σύγχρονης Ελλάδας 1833-2002*, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών, Αθήνα, σελ. 425-445.

Χαρλαύτη, Τ. 2003 [Α]. «Ο Οίκος των Αδελφών Ράλλη» στην έκδοση *Ιστορικά της εφημερίδας Ελευθεροτυπίας, Ελληνικοί εμπορικοί οίκοι στο εξωτερικό, 18^{ος}-19^{ος} αιώνας*, 18 Σεπτεμβρίου 2003, σελ. 22-27.

Χαρλαύτη, Τ. 2003 [Β]. «Η εμπορική ναυτιλία – Η μετάβαση από τα Ιστιοφόρα στα Ατμόπλοια» στο συλλογικό έργο *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, τομ. 5, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, σελ. 91-106.

Χαρλαύτη, Τ. 2001. *Ιστορία της Ελληνόκτητης Ναυτιλίας 19^{ος}-20^{ος} αιώνας*, εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα (πρώτης αγγλική έκδοση, *A History of Greek-Owned Shipping*, Routledge, London, 1996).

Χασιώτης, Ι., Κατσιαρδή, Ό. & Αμπατζή, Ε. 2006 (επιμέλεια). *Έλληνες στη Διασπορά, 15^{ος} – 21^{ος} αιώνας*, έκδοση της Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα, 2006.

Χασιώτης, Ι. 1993. *Επισκόπηση της Ιστορίας της Νεοελληνικής Διασποράς*, εκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη.

Χατζιωάννου, Μ.-Χ., 2005 [Α]. «Δίκτυα της Διασποράς: Μεθοδολογικές Παρατηρήσεις», στο συλλογικό έργο *Διασπορά-Δίκτυα-Διαφωτισμός*, επιμέλεια Στασινοπούλου, Μ. & Χατζιωάννου, Μ. Χ., τετράδια εργασίας 28, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, Αθήνα, σελ. 13-16.

Χατζιωάννου, Μ.-Χ., 2005 [Β]. «Νέες προσεγγίσεις στη μελέτη των εμπορικών δικτύων της διασποράς-η ελληνική κοινότητα στο Μάντσεστερ», στο συλλογικό έργο *Διασπορά-Δίκτυα-Διαφωτισμός*, επιμέλεια Στασινοπούλου, Μ. & Χατζιωάννου, Μ. Χ., τετράδια εργασίας 28, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, Αθήνα, σελ. 145-166.

Χατζητάκη-Καψωμένου, Χ. 2003. «Κάθε χώρα και ζακόνι, κάθε μαχαλάς και τάξη. Τοπικές παραδόσεις και πολιτισμική ομογενοποίηση» στο συλλογικό *Κάρπαθος και Λαογραφία – Β' Συνέδριο Καρπαθιακής Λαογραφίας*, επιμέλεια Μηνάς Αλεξιάδης, έκδοση του Πνευματικού Κέντρου Καρπάθου, της Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης Δωδεκανήσου και του Επαρχείου Καρπάθου, Αθήνα, σελ. 691-700.

Χιώτης, Μ. 2006. «Εμμανουήλ Πρωτοψάλτης: Μια κορυφαία προσωπικότητα του Ελληνισμού», στο συλλογικό *Καρπαθιακά*, Πρώτος Τόμος, Καρπαθιακό Κέντρο Έρευνας και Πολιτισμού, Αθήνα, σελ. 227-232.

Ψυρούκης, Ν. 1983. *Το Νεοελληνικό Παροικιακό Φαινόμενο*, εκδόσεις Επικαιρότητα, Αθήνα.

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

Alexakis, E. & Janiszewski, L. 1998. *In their Own Image-Greek Australians*, Hale and Iremonger, New South Wales.

Appleyard, R.T. 1991. *International Migration: Challenge for the Nineties*, International Organization for Migration (I.O.M.), Geneva, 1991.

Armstrong, J. 1976. “Mobilized and Proletarian Diasporas”, *The American Political Science Review*, LXX, 1976, pp. 393-408.

Barnavi, E. 1992. (editor) *A Historical Atlas of the Jewish People*, Schocken Books, New York.

Basarin, H.H. & Basarin, V. 1993. *The Turks in Australia – Celebrating twenty five years down under*, Tourquoise Publications, Hampton-Victoria.

Boncompagni, A. 2002. «In Australia», στο συλλογικό έργο *Storia dell' Emigrazione Italiana*, επιμέλεια Bevilacqua, P., De Clementi, A. & Franzina, E., τόμος II, *Arrivi*, Donzelli Editore, Roma, 2002.

Borias, G. 1989. “Economic Theory and International Migration”, *International Migration Review* 23, 1989, pp.457-485.

Bottomley, G. 1992. *From Another Place: Migration and the Politics of Culture*, Cambridge University Press, Cambridge.

Bourdieu, P. 1977. *Outline of a Theory of Practice*, Cambridge University Press, Cambridge.

Bourdieu, P. & Wacquant, L. 1992. *An Invitation to Reflexive Sociology*, University of Chicago Press, Chicago.

Boyarin, J. 1995. “Powers of Diaspora”, εισήγηση που παρουσιάστηκε σε θεματική της διασποράς στο συνέδριο International Congress of the Historical Sciences, Montreal, Canada.

Buhayer, C. 2001. “Stelios Kazantzidis-Singer who articulated the pain of the Greek diaspora”, *The Guardian*, London, September 18th, 2001, p. 33.

Caraveli, A. 1985 [A] “The Symbolic Village: Community Born in Performance”, *Journal of American Folklore*, Vol. 98, Jul.-Sep. 1985, pp. 259-286.

Caraveli, A. 1985 [B] “Scattered in foreign lands” λεύκωμα της ομώνυμης έκθεσης, The Baltimore Museum of Art, June 30th- August 18th, 1985, έκδοση του μουσείου.

Castells, M. 1996. *The Rise of the Network Society*, Blackwell, Oxford.

Castles, S. & Miller, M. J., 1998. *The Age of Migration-International Population Movements in the Modern World*, Macmillan Press, 2^η έκδοση, London.

Chaliand, G. & Rageau, J. P. 1995. *The Penguin Atlas of Diasporas*, Penguin, New York.

Christou, A. 2006. *Narratives of Place, Culture and Identity – Second Generation Greek Americans Return ‘Home’*, Amsterdam University Press, Amsterdam.

Clarke, C., Peach C., & Vertovic, S. 1990 (επιμέλεια). *South Asians overseas: migration and ethnicity*, Cambridge University Press, Cambridge (όπως παραπέμπεται στο Cohen, 1997: 60).

Clogg, R. 2004. “The 1948 Evacuation of children from Greece” *Odyssey*, 67, Sep.-Oct. 2004, pp. 30-33.

Cloke, P., Crang P. & Goodwin, M. 1999 (επιμέλεια). *Introducing Human Geographies*, Arnold, London, 1999.

Coan, P. M. 1997. *Ellis Island Interviews: In their Own Words*, Facts On File Inc., New York.

Cohen, R. & Kennedy, P. 2000. *Global Sociology*, Palgrave, Hampshire, (U.K.).

Collins, J., Mondello L., Breheney J. & Child, T. 2001. *Cosmopolitan Melbourne – explore the world in one city*, Big Box Publishing, Melbourne.

Comay, J. 1981. *The Diaspora Story*, Steimasky, Tel-Aviv.

Constas, D. & Platias, A. 1993. “Diasporas in World Politics: An Introduction” στο συλλογικό έργο *Diasporas in World Politics: The Greeks in Comparative Perspective*, McMillan Press, London, pages 3-28.

Constantinides, S. 1993. “The role of the Greek communities in the formulation of Canadian Foreign Policy” στο συλλογικό έργο *Diasporas in World Politics: The Greeks in Comparative Perspective*, επιμέλεια D. Contas & A. Platias, Macmillan Press, London, pages 107-124.

Council of Europe, 2004. Document 10358: “The state of Turkish migrant workers in Europe”, November 25th, 2004, Κοινοβουλευτική Συνέλευση Συμβουλίου της Ευρώπης.

Curtin, P. 1984. *Cross-cultural trade in world history*, Cambridge University Press, Cambridge.

Dallas-Damis, A. 1982. “The Greek Heritage and its Impact on the Greek-American Writer” στο συλλογικό *The Greek American Community in Transition*, επιμέλεια Psomiades H. & Scourby A., Pella, New York, pp. 217-229.

Daniels, P., Bradshaw, M., Shaw, D., & Sidaway, J. 2001. *Human Geography-Issues for the 21st Century*, Pearson Education Limited, Essex, U.K.

Douvas, G. 2006. “The two identities of the Karpathian immigrant”, στο συλλογικό *Καρπαθιακά*, Πρώτος Τόμος, Καρπαθιακό Κέντρο Έρευνας και Πολιτισμού, Αθήνα, σελ. 180-182.

Doyle, R. 1994. *Atlas of Contemporary America*, Facts on File Inc., New York.

Echinard, P. 1998. “Grecs de Marseille et d’ailleurs...” στο συλλογικό τόμο έκδοσης του μουσείου σύγχρονης ιστορίας του Παρισιού, *Histoire de l’immigration en France au XXe Siecle*, επιμέλεια Gervereau, L., Milza, P. & Temime, E., Paris, pp. 78-83.

Echinard, P. 1993. *Grecs et Philhellenes a Marseille de la Revolution Francaise a l’Independence de la Grece*, διδακτορική διατριβή, Marseilles.

Erhkamp, P. 2002. “Becoming Turkish: enacting home, identity and resistance”, εισήγηση στο εργαστήριο TIRES (Transnationalism, International Migration, Race, Ethnocentrism and State), July 21 – August 9, 2002, Miami.

Fermor, P. L. 1991. *Vanishing Greece*, (φωτογραφίες Clay Perry), Conran Octopus Limited, London, 1991.

Frangos A., 1992. *Realms of Gold*, Pella, New York.

Fraser, N. 1997. *Aristotle Onassis*, J. B. Lippincott Company, Philadelphia/New York.

Freeman, G. & Jupp, J. 1992. *Nations of Immigrants – Australia, the United States and International Migration*, Oxford University Press, Melbourne.

Gabaccia, D. R. 2003. *Italy's Many Diasporas*, University of Washington Press, Seattle.

Guinness, P. 2002. *Migration*, Hodder & Stoughton, London.

Harlaftis, G. & Laiou S. 2006. "Ottoman State, Finance and Maritime Trade-the emergence of an Ottoman-Greek fleet, 1780-1820", Session 106:*State and Finance in Early Modern Times in the Eurasian Continuum*, XIV International Economic History Congress, August 2006, Helsinki.

Harvey, D. 1989. *The Condition of Postmodernity*, Blackwell, Oxford.

Hill, H. 1990. "Foreign Investment and East Asian development", *Asian-Pacific Economic Literature*, 4(2), 1990, pp. 21-58.

Hurwitz, A. R. & Hurwitz, S. 1991. *Klal Yisrael-Our Jewish Community*, Behrman House Inc., New Jersey.

Isiksal, H. 2002. "An analysis of the Turkish-Greek Relations from Greek *self* to Turkish *other*", περιοδικό *Alternatives*, (Turkish Journal of International Relations) Vol. 1, No. 3, Fall 2002, www.alternativesjournal.com/huseyini3.htm

Johnson, J. & Salt, J. 1992. *Population Migration*, Thomas Nelson, Walton-On-Thames (U.K.).

Johnson, S. & Contreras, J. 2004. "The Migration Economy", περιοδικό *Newsweek*, Jan. 19th, 2004, pp. 32-39.

Jonather, X. I. & Renato, R. 2002. "A World in Motion", στο συλλογικό έργο *The Anthropology of Globalization*, επιμέλεια των ιδίων, Blackwell Publishers, Oxford, pp. 1-34.

Joppke, C. & Rosenhek, Z. 2002. «Contesting ethnic immigration: Germany and Israel compared», *European Journal of Sociology Archives*, XLIII, No.3, Cambridge University Press, pp. 301-335.

Kanmaz, M. 2003. “Does a Turkish Diaspora still exist? Turkish Immigrants in Belgium, between Europe and Turkey”, International Summer Seminar '*Christianity, Islam and Judaism: How to Conquer the Barriers to Intercultural Dialogue?*' – [Evening Session, Friday September 19th, 'Turkey and the European Union']. Org: Centrum St-Ignatius Antwerpen, www.flwi.ugent.be/cie/CIE/kanmaz5.htm.

Karageorge, P. 1995. Βιβλιοκριτική για το μυθιστόρημα *Realms of Gold* του Arthur Frangos, *Journal of the Hellenic Diaspora*, Vol. 21.2, 1995, pp. 156-160.

Kostaki, M. 2002. “Nia, Rita and Tom, too”, περιοδικό *Odyssey*, May-June 2002, pp. 42-45.

Kourvetaris, G. 1997. *Studies on Greek American*, Columbia University Press, New York.

Leontidou, L. 1990. *The Mediterranean city in transition-Social change and urban development*, Cambridge University Press, Cambridge.

Manco, U. 2004. “Turks in Western Europe”, Ghent Centre for Islam in Europe, Oct. 24th, 2004, www.flwi.ugent.be/cie/umanco/umanco3.htm

Maniatis, G. 1993. “Ithaka” προλογικό σημείωμα στο πρώτο τεύχος του περιοδικού *Odyssey*, August-September 1993, p.7.

Mango, A. 2004. *The Turks Today*, John Murray Publishers, London.

Mangione, J. & Morreale B. 1992. *La Storia-Five Centuries of the Italian American Experience*, Harper Perennial, New York.

Massey, D. S. 1999. “Why Does Immigration Occur? A Theoretical Synthesis”, στο συλλογικό έργο *The Handbook of International Migration-The American Experience*, επιμέλεια Hirschman, C., Kasinitz, P. & DeWind, J., Russell Sage Foundation, New York, pp. 34-52.

Melrod, G. 1995. (επιμέλεια) *Israel, Insight Guide*, APA Publications, Singapore.

Michaletos, I. 2006. “*The Greek Merchant Marine: The Development of an International Network*”, Dec. 7th, 2006, www.Balkananalysis.com.

Minasyan, A. 2001. «Η Γη της Επαγγελίας: η Αρμενική και Εβραϊκή Εμπειρία στο δεύτερο ήμισυ του 20ου αιώνα», εισήγηση στο συνέδριο *Οι Αρμένιοι και οι Έλληνες στην Διασπορά: Συγκριτικές Προσεγγίσεις*, Αθήνα, 3-7 Οκτωβρίου, 2001.

Moskos, C. 1989. *Greek-Americans-Struggle and Success*, Transaction Publishers, New Brunswick.

Moskos, C. 1982. “Greek-American Studies” στο συλλογικό έργο *The Greek American Community in Transition*, Pella, New York, pp. 17-63.

Nikolaidis-Karanikolas, M. 1983. “Village from the Past”, στο περιοδικό *National Geographic*, Vol. 164, No. 6, December 1983, pp. 768-777.

Ogan, C. 2001. *Communication and Identity in the Diaspora – Turkish Migrants in Amsterdam and their Use of Media*, Lexington Books, Maryland.

Ouchi, W. 1980 “Markets, Bureaucracies and Clans”, *Administrative Science Quarterly*, Vol. 25, No. 1, 1980, pp. 129-141.

Ozkok, E. 2000. “Organizations in Diaspora”, εφημερίδα *Hurriyet*, December 15th, 2000, www.hri.org/news/agencies/trkpr/2000/00-12-15.trkpr.html

Papaioannou, G. 1985. *The Odyssey of Hellenism in America*, έκδοση του Πατριαρχικού Ιδρύματος Πατερικών Μελετών, Θεσσαλονίκη, 1985.

Parekh, B. 2000 (chairman). *The Future of Multi-Ethnic Britain*, Profile Books, London.

Parekh, B. 1994. "Some Reflections on the Hindu diaspora", *New Community* **20(4)**, 1994, pp. 603-620.

Petrakis, H. M. 1966. *A Dream of Kings*, David McKay, New York.

Petrakis, H. M. 1970. *Stelmark, A Family Recollection*, David McKay, New York.

Petrakis, H. M. 1999. *Tales of the Heart: Dreams and Memories of a Lifetime*, Irvan D. Ree, Chigago.

Pugliese, E. 2006. *L'Italia tra migrazioni internazionali e migrazioni interne*, Il Mulino, Bologna.

Puzo, M. 1972. *The Godfather Papers and Other Confessions*, Fawcett Publications, Greenwich, Connecticut.

Pepelasis-Minoglou, I. & Ioannides, S. 2004. "Market-Embedded clans in Theory and History: Greek Diaspora Trading Companies in the Nineteenth Century", [www.thebhc.org/publications/BEHonline/2004/MinoglouIoannides.pdf], *Business and Economic History On - Line*, Vol. 2, 2004, pp. 1-26.

Robertson, R. 1992. *Globalization: Social Theory and Global Culture*, Sage, London.

Safran, W. 1991. "Diasporas in modern societies: myths of homeland and return", *Diaspora* (1), pp. 83-99.

Roussou, M. 1993. "Greeks in Britain: First Findings from the Greek Diaspora Archive and the Hermes Project" στο συλλογικό τόμο *Greeks in English Speaking Countries*, Hellenic Studies Forum Inc., Melbourne, Μελβούρνη, pp. 55-89.

Rubis, A. 2002. "A Big Fat Success Story: The Greeks of Hollywood", *Odyssey*, November-December 2002, pp. 35-37.

Scholte, J. A. 1993. *International Relations of Social Change*, Open University Press, Buckingham, (U.K.).

Segal, A. 1993. *An Atlas of International Migration*, Hans Zell Publishers, London.

Sheffer, G. 1993. «Jewry, Jews and Israeli Foreign Policy», στο συλλογικό τόμο *Diasporas in World Politics-The Greeks in Comparative Perspective*, επιμέλεια Constan D. & Platias A., Macmillan Press, London, pp. 203-228 .

Smith, G. 1996 (επιμέλεια). *The Nationalities Question in the post-Soviet states*, Longman, London.

Sowell, T. 1981. *Ethnic America*, Basic Books, New York.

Spyridaki, A. 2007. "The great brain robbery", *Odyssey*, January-February, 2007, pp. 35-38.

Stella, G. A. 2007. *L'Orda: quando gli albanesi eravamo noi*, Bur Saggi, Milano.

Stephanopoulos, G. 1999. *All too Human-A Political Education*, Little, Brown and Company, Boston.

Tamis A. & Tsolakis D., 1999. *The History of Greeks in Canberra and Districts*, Greek Orthodox Community, Canberra.

Tatakis, M. 1994. "The Unbearable Lightness of Being Greek", *Odyssey*, November-December 1994, pp. 50-53.

Thistlewiat, F. 1991. "Twentieth Centuries" στο συλλογικό έργο *A Century of European Migrations, 1830-1930*, επιμέλεια Vecoli R. J. και Sinke S. M., Urbana:University of Illinois Press, pp. 17-49.

Thorold, P. 1999. *The London Rich-the creation of a Great City, from 1666 to the present*, St. Martin's Press, New York.

Tirabassi, M. 2002. «Gli Italiani sul Web», στο συλλογικό έργο *Storia dell' Emigrazione Italiana*, επιμέλεια Bevilacqua, P., De Clementi, A. & Franzina E., Vol. II [Arrivi], Donzelli Editore, Roma, pp. 717-738.

Tsagarousianou, R. 2001. "A Space where one Feels at Home: Media Consumption Practices among London's South Asian and Greek Cypriot Communities", στο συλλογικό τόμο *Media and Migration:Construction of Mobility and Difference*, επιμέλεια King R. & Wood N., Routledge, London, pp. 158-172

Tsantili, I. & Frangos, M. 1996, "The Homecoming", *Odyssey*, January-February 1996, pp. 34-36.

Tsiolkas, C. 1995. *Loaded*, Vintage-Random House, Sydney.

Turan, G. & Turan, I. 2001. «Οι σχέσεις της Τουρκίας με τις τουρκογενείς Δημοκρατίες», στο συλλογικό τόμο *Μύθος και Πραγματικότητα – Ανάλυση της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής*, επιμέλεια Δρ. Σονμεζόγλου Φ., ελληνική έκδοση Infoγνώμων, Αθήνα, 2001, σελ. 533-565.

Wasserstein, B. 1996. *Vanishing Diaspora-The Jews in Europe since 1945*, Hamish Hamilton, London.

Waters, M. 1995. *Globalization*, Routledge, London.

Weiner, M. 1986. “Labour Migrations and Incipient Diasporas” στο συλλογικό έργο, *Modern Diasporas in International Politics*, επιμέλεια Sheffer G., Croom Helm, London, pp. 47-74.

Willett, D., Barta, B., Hall R. & Hellander P. 2000. *Greece*, Lonely Planet, Hawthorn, Victoria (Aus).

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Παράρτημα Α:
Ερωτηματολόγιο για τους Συνέδρους του Συμβουλίου Απόδημου Ελληνισμού

ΣΥΝΤΟΜΗ ΣΦΥΓΜΟΜΕΤΡΗΣΗ / FAST POLL

1. Ονοματεπώνυμο _____
Name
2. Διεύθυνση _____
Address
3. Τηλέφωνο/e-mail _____
Telephone/e-mail
4. Επάγγελμα _____
Profession
5. Ημερομηνία γέννησης _____ Χώρα Διαμονής _____
Date of Birth Country of Residence
6. Αριθμός συμμετοχής γενικών συνελεύσεων ΣΑΕ _____
Please tell us the number of SAE general assemblies you have attended

• **Ανήκετε σε ποια μεταναστευτική γενιά/ Immigrant Generation**

- Μετανάστης Παιδί μεταναστών Εγγόνι μεταναστών Άλλο _____
I migrated Parents migrated Grandparents migrated Other

• **Ποιο είναι το μορφωτικό σας επίπεδο / Level of Education**

- Διδακτορικό Μεταπτυχιακό ΑΕΙ/ΤΕΙ Λύκειο Γυμνάσιο
Doctorate Graduate University Senior H.S. High School

• **Ποιο είναι το γενικό επίπεδο γνώσης της ελληνικής γλώσσας; Greek Level**

- Άριστο Πολύ καλό Καλό Μέτριο Ανεπαρκές Ανύπαρκτο
Excellent Very Good Good Average Inadequate None

• Που μάθατε ελληνικά; *Where did you learn Greek?* _____

• Πηγαίνατε στην ελληνική εκκλησία: **How often do you go to church?**

- Κάθε Κυριακή 2-3 φορές το μήνα 1 φορά το μήνα Μόνο σε γιορτές Ποτέ
Every Sunday 2-3 times/month Once a month Holidays only Never

• Σχολιάστε τα θετικά/αρνητικά του ΣΑΕ _____
Please state your opinion about SAE

• Σχολιάστε την επιστολική ψήφο _____
Should the diaspora vote in the Greek elections?

Αυτοποσδιορισμός ταυτότητας /Self-designation as....

Έλληνας/Ελληνίδα	<i>Greek</i>	
Ελληνο-....(Αμερικανός, Αυστραλός, κλπ)	<i>Hyphenated-Greek (eg Greek-American)</i>	
(Αμερικανός, κλπ ...) ελληνικής καταγωγής	<i>American....(or other) of Greek descent</i>	
Ευρωπαίος ελληνικής καταγωγής	<i>European of Greek descent</i>	
Άλλο (προσδιορίστε)	<i>Other (please specify)</i>	

Γενικό Σχόλιο / *General comment* _____

Ευχαριστούμε για το χρόνο σας/ *Thank you for you time!*

Παράρτημα Β:
Ερωτήσεις για τις συνεντεύξεις βάθους

ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΕΩΝ

A. ΠΡΟΣΩΠΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

2. Ονοματεπώνυμο _____
3. Διεύθυνση _____
4. Τηλέφωνο _____
5. Επάγγελμα _____
6. Ημερομηνία γέννησης _____
7. Χώρα Διαμονής _____

B. ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΤΙΚΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ

Ανήκετε σε ποια μεταναστευτική γενιά:

- Μετανάστης Παιδί μεταναστών Εγγόνι μεταναστών Άλλο _____

1. Αναφέρατε το μεταναστευτικό ιστορικό της οικογένειάς σας, παραθέτοντας στοιχεία για τις χρονολογίες μετάβασης στο εξωτερικό για κάθε μέλος, τον τόπο καταγωγής, την εργασιακή κατάσταση στην Ελλάδα, τις θέσεις εργασίας στο εξωτερικό, την ηλικία του κάθε μέλους όταν μετανάστευσε, καθώς και τους λόγους που επιλέχθηκε η αποχώρηση από την Ελλάδα.
2. Ποιο ήταν το μορφωτικό επίπεδο των γονέων σας; Ποιο ήταν το μορφωτικό επίπεδο των παππούδων σας;
3. Οι γονείς σας (ή οι παππούδες σας) ήταν Έλληνες υπήκοοι; Απέκτησαν άλλη υπηκοότητα; Με ποια διαδικασία; Πίστευετε ότι ήταν κάτι που επιθυμούσαν;
4. Αν ζητούσαν από τα μέλη της οικογένειάς σας που μετανάστευσαν από την Ελλάδα, να αναφερθούν σε μία ιστορία της εμπειρίας τους, ποια νομίζετε ότι θα ήταν αυτή;

Γ. ΠΑΙΔΙΚΗ ΗΛΙΚΙΑ ΣΤΟ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ

1. Ποιο είναι το μορφωτικό σας επίπεδο
 Διδακτορικό Μεταπτυχιακό ΑΕΙ/ΤΕΙ Λύκειο Γυμνάσιο
2. Ποιο είναι το αντίκειμενο των σπουδών σας; _____
3. Παρακολούθησατε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης στην ίδια χώρα; _____
4. Αν όχι, αναφέρατε τις διάφορες χώρες και τα έτη φοίτησής σας σε αυτές:
α. Χώρα = _____ Επίπεδα φοίτησης σε αυτήν _____
β. Χώρα = _____ Επίπεδα φοίτησης σε αυτήν _____
γ. Χώρα = _____ Επίπεδα φοίτησης σε αυτήν _____
5. Φοιτήσατε σε ιδιωτικό ή δημόσιο σχολείο Ιδιωτικό Δημόσιο
6. Παρακολούθησατε σχολείο στην Ελλάδα για κάποιο διάστημα; _____
Δώστε λεπτομέρειες (τόπος, έτη, κλπ)

7. Αναφέρατε την εμπειρία σας ως παιδί ελληνικής καταγωγής σε σχολείο του εξωτερικού: (βαθμός αποδοχής, επιθυμία ενσωμάτωσης, συγκεκριμένα περιστατικά που πιθανά να σας ενοχλήσαν)
8. Πως αναφέροσασταν στο εαυτό σας στην ηλικία των 10 ετών σε σχέση με την εθνικότητά σας; _____
9. Οι γονείς σας παντρεύτηκαν από έρωτα ή από προξενικό;

Δ. ΕΠΙΠΕΔΟ ΓΝΩΣΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ

1. Ποιο είναι το γενικό επίπεδο γνώσης της ελληνικής γλώσσας;

Ομιλία

- Άριστο   Πολύ καλό   Καλό   Μέτριο   Ανεπαρκές   Ανύπαρκτο

Γραφή

- Άριστο   Πολύ καλό   Καλό   Μέτριο   Ανεπαρκές   Ανύπαρκτο

Ανάγνωση

- Άριστο   Πολύ καλό   Καλό   Μέτριο   Ανεπαρκές   Ανύπαρκτο

2. Που μάθατε ελληνικά; Αναφέρατε λεπτομέρειες (σπίτι, εκκλησία, επισκέψεις στην Ελλάδα, άλλα σχολεία), καθώς και τα έτη ενασχόλησής σας με την εκμάθηση των ελληνικών.
3. Αναφέρατε το επίπεδο γνώσης της ελληνικής γλώσσας των γονιών σας.
4. Θα θέλατε να γνωρίζετε καλύτερα την ελληνική γλώσσα; Γιατί (όχι);
5. Αν σας ζητούσαν να ετοιμάσετε ένα σλόγκαν ή μία ιδέα για την προώθηση της εκμάθησης της ελληνικής γλώσσας στις κοινότητες του εξωτερικού, ποιο θα ήταν αυτό;
6. Έχετε σκεφθεί ποτέ ότι η ελληνική γλώσσα είναι επίσημη γλώσσα της Ευρωπαϊκής Ένωσης; Πιστεύετε ότι η γνώση της ελληνικής γλώσσας είναι ένα χρήσιμο επαγγελματικό προσόν;
7. Σε ποιες περιπτώσεις χρησιμοποιείται την ελληνική γλώσσα σήμερα;

Ε. ΕΛΛΗΝΟΡΘΟΔΟΞΗ ΕΚΚΛΗΣΙΑ

1. Είστε Χριστιανός Ορθόδοξος;
2. Είναι και οι δύο γονείς σας Χριστιανοί Ορθόδοξοι;
3. Είναι και οι δύο γονείς σας Έλληνες;
4. Στην παιδική σας ηλικία, με ποια συχνότητα πηγαίνατε στην ελληνική εκκλησία:
 Κάθε Κυριακή   2-3 φορές το μήνα   1 φορά το μήνα   Μόνο σε γιορτές   Ποτέ

Σε ποια απόσταση από το σπίτι σας βρισκόταν η εκκλησία της ενορίας σας; Ποια ήταν;

Ως παιδί, γιορτάζετε την ονομαστική σας εορτή ή/και τα γενέθλιά σας; _____

5. Σήμερα, με ποια συχνότητα πηγαίνατε στην ελληνική εκκλησία:

- Κάθε Κυριακή   2-3 φορές το μήνα   1 φορά το μήνα   Μόνο σε γιορτές   Ποτέ

Σε ποια απόσταση από το σπίτι σας βρίσκεται η εκκλησία της ενορίας σας; Ποια είναι;

Σήμερα, γιορτάζετε την ονομαστική σας εορτή ή/και τα γενέθλιά σας; _____

6. Σχολιάστε την παρακάτω δήλωση ενός απόδημου σε σχέση με την εκκλησία:
«Δεν πιστεύω, αλλά το να είσαι Έλληνας σημαίνει ότι είσαι και Ορθόδοξος. Γι' αυτό πηγαίνω στην εκκλησία.»
(«I'm not a believer, but to be Greek is to be Orthodox. That's why I go.»)
7. Αναφερθείτε στην ενασχόλησή σας με άλλες δραστηριότητες της εκκλησίας: (συμμετοχή σε χορωδία, διοικητικό συμβούλιο, οργανώσεις νεολαίας, χορωδία, ελληνικούς χορούς).
8. Παρακολουθήσατε ποτέ μαθήματα ελληνικών στην εκκλησία;
9. Ποια είναι η άποψή σας για την επιρροή της εκκλησίας σε σχέση με την ελληνική διασπορά;

Δ. ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΗ ΖΩΗ

1. Σε ποιο βαθμό θεωρείται ότι την οικογένειά σας την χαρακτήριζε το ελληνικό στοιχείο; Σχολιάστε:
2. Μιλούσατε μόνο ελληνικά στο σπίτι; _____
3. Έρευνες για τον εβραϊσμό της διασποράς τεκμηριώνουν ότι οι περισσότεροι Εβραίοι σε όλο τον κόσμο έχουν στο σπίτι τους διάφορα αντικείμενα (όπως τη –mezuzah-εξάρτημα πόρτας και το chanukkiyah-παραδοσιακό κηροπήγιο) τα οποία, κατά κάποιο τρόπο προδίδουν την ταυτότητά τους. Σύμφωνα με την εμπειρία σας, ποια θα μπορούσε να είναι αυτά τα αντικείμενα στην ελληνική περίπτωση; (πιθανά: μαγειρικά σκεύη, αντικείμενα λατρείας, οικογενειακά κειμήλια, αρχαιοελληνικά αντίγραφα, κεντήματα, κλπ).
4. Αναφέρατε το βαθμό επιμονής των γονιών σας σε σχέση με τη διατήρηση της ελληνικής ταυτότητας, καθώς και τους τρόπους έκφρασης αυτής της επιμονής:
5. Ο ιστορικός Richard Clogg έχει πει ότι από όλα τα στοιχεία μιας εθνικής ταυτότητας (θρησκεία, γλώσσα, έθιμα, κλπ), εκείνο με την μεγαλύτερη επιμονή είναι 'η εθνική κουζίνα'. Σχολιάστε. Με ποια συχνότητα τρώτε/αναζητάτε ελληνικό φαγητό;
6. Ψωνίζετε από 'ελληνικά' μαγαζιά; Τι είδους προϊόντα;
7. Γνωρίζετε ελληνικούς χορούς; Που τους μάθατε; Σε ποιές περιπτώσεις χορεύετε ελληνικούς χορούς σήμερα;

Ε. ΣΧΕΣΕΙΣ ΜΕ ΤΗΝ ΟΡΓΑΝΩΜΕΝΗ ΟΜΟΓΕΝΕΙΑ

1. Είστε μέλος ελληνικών οργανώσεων της ομογένειας; Αν ναι, σε ποιες οργανώσεις ανήκετε;
2. Αν δεν είστε μέλος οργανώσεων σήμερα, υπήρξατε μέλος στο παρελθόν; Αν ναι σε ποιές οργανώσεις, για πόσο διάστημα και γιατί αποχωρήσατε;
3. Ποια είναι η άποψή σας για τις ελληνικές οργανώσεις;
4. Αναφέρατε τη σχέση/συμμετοχή των γονιών σας σε ομογενειακές οργανώσεις.
5. Τι θα προτείνατε στις ελληνικές οργανώσεις σε σχέση με την βελτίωσή τους;
6. Αναφερθείτε στους Έλληνες σε άλλες χώρες εκτός από τη δική σας: Που βρίσκονται; Πόσοι είναι;

ΣΤ. ΣΧΕΣΕΙΣ ΜΕ ΕΛΛΑΔΑ

1. Αναφέρατε το ιστορικό επισκέψεων/παραμονών στην Ελλάδα κατά την παιδική σας ηλικία (ηλικία, διάρκεια παραμονής, τόπος παραμονής, σκοπός παραμονής, εντυπώσεις από την παραμονή).

2. Σε ποιο βαθμό πιστεύετε ότι γνωρίζετε στοιχεία σε σχέση με την σύγχρονη ιστορία της Ελλάδας;
- Άριστη γνώση Καλή Μέτρια Ελάχιστη Αντίστοιχη ενός μέσου Αμερικανού
3. Ποια ήταν η πηγή πληροφόρησής σας;
  4. Διαβάζετε ελληνικές εφημερίδες; Που τις βρίσκετε;
  5. Διαβάζετε ομογενειακές εφημερίδες ή περιοδικά;
  6. Αναφέρατε τρία σημαντικά γεγονότα στην ιστορία της Ελλάδας τον 20^ο αιώνα:
  7. Σχολιάστε την Ελλάδα του σήμερα (κοινωνικά, οικονομικά, πολιτικά, κλπ).
  8. Πως βλέπουν την Ελλάδα οι φίλοι σας στο εξωτερικό που δεν είναι ελληνικής καταγωγής;
  9. Πως πιστεύετε ότι μπορεί η Ελλάδα να βελτιώσει την εικόνα της στο εξωτερικό;
  10. Ποια πιστεύετε ότι θα μπορούσε να είναι η συνεισφορά της Ελλάδας στον παγκοσμιοποιημένο κόσμο μας;
  11. Έχετε εργαστεί ποτέ στην Ελλάδα; Αναφερθείτε στην εμπειρία αυτή.
  12. Σχολιάστε την αντιμετώπιση των Ελλήνων στην Ελλάδα απέναντί σας;
  13. Έχετε ελληνική υπηκόοτητα; Αναφερθείτε στην απόκτησή της.
  14. Σχολιάστε το γεγονός ότι η ελληνική υπηκόοτητα είναι πλέον και υπηκόοτητα της Ευρωπαϊκής Ένωσης: η δυνατότητα εργασίας στην ΕΕ επηρέασε την απόφασή σας για απόκτηση της ελληνικής υπηκόοτητας.
  15. Έχετε ακίνητη περιουσία στην Ελλάδα; Που; Πως αποκτήθηκε;
  16. Αναφερθείτε στους συγγενείς σας στην Ελλάδα (βαθμός συγγένειας, σχέσεις, κλπ).
  17. Δώστε στοιχεία για τα παραπάνω ερωτήματα για τους γονείς σας.

Z. ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ/ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΑΠΟΔΗΜΟΥΣ

1. Ποια υπήρξε η σχέση σας με το ελληνικό κράτος στο εξωτερικό (προξενεία, πρεσβείες, ελληνικά σχολεία, κλπ);
2. Έχετε συμμετάσχει ποτέ σε πρόγραμμα της Γενικής Γραμματείας Απόδημου Ελληνισμού;
3. Τι γνωρίζετε για το Συμβούλιο Απόδημου Ελληνισμού; Ποια είναι η άποψή σας για την οργάνωση αυτή;
4. Έχετε ψηφίσει ποτέ σε ελληνικές εκλογές; Δώστε λεπτομέρειες.
5. Είστε μέλος ελληνικής πολιτικής οργάνωσης με παράρτημα στο εξωτερικό; Υπήρξατε ποτέ μέλος; Είναι ενεργές τέτοιες οργανώσεις στην περιοχή/χώρα σας;
6. Σχολιάστε τα παρακάτω 'εθνικά θέματα' και δηλώστε τη δράση σας σχετικά αυτά: Κυπριακό, Μακεδονικό, Ποντιακή Γενοκτονία, Βορειο-ηπειρωτικό, άλλα. Σχολιάστε τη δράση της ελληνικής διασποράς σχετικά με τα θέματα αυτά.
7. Το νέο Σύνταγμα της Ελλάδας προβλέπει την εφαρμογή της 'επιστολικής ψήφου'. Σας ενδιαφέρει αυτό το ζήτημα; Θα λαμβάνατε μέρος σε εκλογές της Ελλάδας αν μπορούσατε να ψηφίσετε στον τόπο κατοικίας σας;

H. ΠΡΟΣΩΠΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ/ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ

1. Φίλοι/Φίλες

	ΣΗΜΕΡΑ	ΠΑΙΔΙΚΗ ΗΛΙΚΙΑ
Καθόλου Έλληνες φίλους		
Λίγότερο από τους μισούς φίλους είναι Έλληνες		
Περισσότεροι από τους μισούς φίλους είναι Έλληνες		
Ένας από τους τρεις καλύτερους φίλους είναι Έλληνας		
Δύο από τους τρεις καλύτερους φίλους είναι Έλληνας		
Και οι τρεις καλύτεροι φίλοι μου είναι Έλληνες		

2. Αναφερθείτε στις σχέσεις/γνωριμίες/φιλίες/επαφές που έχετε με άλλους Έλληνες/Ελληνίδες σε άλλες χώρες εκτός από τη δική σας. Πως γνωριστήκατε; Πως επικοινωνείτε; Αναφερθείτε στις σχέσεις σας με φίλους/φίλες άλλης εθνικής καταγωγής. Ποια άλλα έθνη θεωρείτε ότι έχουν μεγάλες διασπορές σε πολλές χώρες;

3. Σχέσεις

	Ναι / Όχι
Ποτέ δεν βγαίνω ραντεβού με μη-Έλληνες/ίδες	
Έχω βγει ραντεβού και με μη-Έλληνες/ίδες, αλλά δεν κά	
Έχω συνάψει σχέση και με μη-Έλληνες/ίδες	
Επιδιώκω να κάνω σχέσεις με Έλληνες/ίδες	
Θα προτιμούσα να κάνω σχέσεις με Έλληνες/ίδες	
«Στον έρωτα, εθνικότητες δεν χωρούν....»	
Θα προτιμούσα να παντρευτώ Έλληνα/ίδα	
Τα παιδιά μου θα βαπτισούν Ελληνορθόδοξα, όποιον/ό παντρευτώ	

4. Αυτοπροσδιορισμός ταυτότητας

Έλληνας/Ελληνίδα	
Ελληνο-.....(Αμερικανός, Αυστραλός, κλπ)	
(Αμερικανός, Αυστραλός.....) ελληνικής καταγωγής	
Ευρωπαίος ελληνικής καταγωγής	
Ελληνικής καταγωγής, αλλά και Ευρωπαίος	
Άλλο (προσδιορίστε)	

5. Σχολιάστε την ανάλυση του γνωστού Ελληνοαμερικανού κοινωνιολογού Charles Moskos: “Υπάρχουν δύο εκδοχές της ελληνοαμερικανικής εμπειρίας: Η μία υποστηρίζει ότι οι Έλληνες του εξωτερικού αποτελούν επέκταση της πατρίδας και τοποθετούν την ‘ελληνικότητά τους’ στο επίκεντρο της κοινωνικής τους ταυτότητας. Η άλλη υποστηρίζει ότι η ταυτότητα κάποιου στο εξωτερικό δεν είναι αυτή του ‘εκριζωμένου-μεταφυτευμένου Έλληνα’, αλλά ορίζεται από τη λογική του *Αμερικανού* με συγκεκριμένη εθνική καταγωγή.»

6. Όταν ταξιδεύετε σε τρίτη χώρα (εκτός Ελλάδας και της χώρας υπηκόότητάς σας), ποιο διαβατήριο χρησιμοποιείται, (αν έχετε διπλή υπηκόοτητα); Αν σας ρωτήσει κάποιος τυχαία, από που είστε, τι απαντάται;

Θ. ΝΕΕΣ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΕΣ/ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ

Χρήση Internet

Συχνή και στο σπίτι   Μόνο στην εργασία   Σπάνια   Καθόλου

Χρήση E-mail

Συχνή και στο σπίτι   Μόνο στην εργασία   Σπάνια   Καθόλου

Χρησιμοποιείται Greeklish όταν στέλνετε e-mail; _____

Επικοινωνείτε με Έλληνες σε άλλες χώρες μέσω e-mail; _____

Επισκέπτεστε sites με ελληνικού ενδιαφέροντος; _____

Favorites:

1. _____

2. _____

3. _____

Πόσο συχνά ταξιδεύετε σε άλλες χώρες;

Έχετε εργαστεί σε άλλες χώρες;

Θα θέλατε να εργαστείτε σε άλλες χώρες;

Παρακολουθείτε και, αν ναι, με ποια συχνότητα, δορυφορική τηλεόραση;

Παρακολουθείτε και, αν ναι, με ποια συχνότητα, το ελληνικό κρατικό δορυφορικό πρόγραμμα; Σχολιάστε.

Παρακολουθείτε και, αν ναι, με ποια συχνότητα, ιδιωτικά ελληνικά κανάλια μέσω δορυφόρου;

Νοικιάζετε/Αγοράζετε ελληνικές ταινίες/DVD;

Βλέπετε ελληνικές ταινίες; Αν ναι, αναφέρατε μία που σας εκφράζει και μία που σας άρεσε πολύ.

Σχολιάστε τη μεγάλη χολυγουντιανή επιτυχία “My Big Fat Greek Wedding”.

Ο Ελληνοαμερικανός ηθοποιός Billy Zane σε πρόσφατη συνέντευξή του είπε ότι όλοι οι Ελληνοαμερικανοί ψάχνουν στο τέλος μιας ταινίας για να δουν τους συντελεστές με ελληνικά ονόματα. Εσείς το κάνετε αυτό;

Αναφέρατε σημαντικούς Έλληνες του εξωτερικού που γνωρίζετε;

ΕΛΛΗΝΙΚΟΤΗΤΑ

Ποιοι Έλληνες (από την Ελλάδα, αλλά και το εξωτερικό) θεωρείτε ότι είναι παγκόσμιοι Έλληνες;

Τα έθνη που θεωρούνται ως ‘διασπορικά αρχέτυπα’ έχουν δημιουργήσει ‘μύθους’ που αποτελούν άξονες της εθνικής τους ταυτότητας. Για παράδειγμα, οι Εβραίοι πιστεύουν ότι εκδιώχθηκαν και διασκορπίστηκαν και κύριος στόχος τους υπήρξε η επιστροφή στην Γη της Επαγγελίας. Οι Αρμένιοι αναφέρονται συχνά στην κιβωτό του Νώε που σταμάτησε στο όρος Αραράτ (στο κέντρο της Αρμενίας) ως σύμβολο αναγέννησης όλης της ανθρωπότητας. Πιστεύετε ότι ο μύθος του ‘περιπλανώμενου Οδυσσέα’ εκφράζει την ελληνική διασπορική περίπτωση; Σχολιάστε.

Πρόσφατη έρευνα κάλεσε τους Βρετανούς να αναφέρουν ‘αυτό που καλύτερα εκπροσωπεί κάτι θετικό για σένα σε σχέση με τη Βρετανία’. Στον παρακάτω πίνακα αναφέρονται χαρακτηριστικές απαντήσεις, αν και υπήρχαν παρά πολλές. Μπορείτε να συμπληρώσετε τα αντίστοιχα σε σχέση με την Ελλάδα;

Κατηγορία	Βρετανικό παράδειγμα	Ελληνική περίπτωση
Αντικείμενο	Τσαγιέρα	
Φαγητό/Ποτό	Fish and chips	
Χώρος /Τοπίο	Big Ben	
Θεσμός	Η βασιλική οικογένεια	
Αφηρημένες Ιδιότητες	Χιούμορ, ανοχή	
Άνθρωποι	The Beatles	
Ζώα/Φυτά	Γάτες / Τριαντάφυλλα Yorkshire	
Σύγχρονη Κουλτούρα	James Bond	
Καινοτομία	Mini Cooper	
Έθιμο	Κυριακάτικο γεύμα	

Πιστεύετε ότι δίνονται ευκαιρίες στην ελληνική διασπορά σε σχέση με την παγκοσμιοποίηση;

Τι θα ευχόσασταν για την εξέλιξη της ελληνικής διασποράς;